

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Оливера Драгишић

Конституисање комунистичке власти на Балкану.
Упоредна анализа структуре власти у Румунији,
Бугарској и Југославији 1944-1947. године

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Olivera Dragišić

**Establishment of Communist Regimes in the Balkans.
Comparative Analysis of Structure of Power in Romania,
Bulgaria and Yugoslavia 1944-1947**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018.

Ментор:

проф. др Милан Ристовић, редовни професор

Чланови комисије:

проф. др Милан Ристовић, редовни професор

проф. др Љубодраг Димић, редовни професор, дописни члан САНУ

др Миле Бјелајац, научни саветник

др Алексеј Тимофејев, доцент

**Конституисање комунистичке власти на Балкану.
Компаративна анализа структура власти у Румунији,
Бугарској и Југославији 1944-1947**

РЕЗИМЕ

Без обзира на различите позиције и развојне путеве током међуратног и ратног периода, Румунија, Бугарска и Југославија су на крају Другог светског рата прошле кроз истоветне процесе изградње социјализма. Крајњи исход тих процеса је био везивање све три земље за совјетску сферу утицаја током периода “народне демократије”.

Најважнија разлика међу посматраним државама је проистекла из чињенице да се на југословенској територији током рата развио партизански покрет из којег је израсла послератна структура власти, док је у Румунији и Бугарској, које су се тек у септембру 1944. године нашле на савезничкој страни, власт била изграђивана посредно, путем деловања Савезничких контролних комисија и уз присуство туђе војне силе на домаћем терену. Заједничко за све три државе је да се структура власти у њима изграђивала искључиво у складу са савезничким договорима и под њиховим надзором. Савезничка борба за инсталирање поуздане структуре власти у свакој од посматраних земаља се сводила на борбу за елиту власти, док се на нижим нивоима структура власти репродуковала по налогу елите власти, претходно делегиране од стране савезника.

Предуслов комунистичког освајања власти у Румунији, Бугарској и Југославији, и подизања социјализма на ниво званичне државне идеологије и политичког система, је био савезнички консензус да се тако нешто и догоди. Последица савезничког договора да наведене земље припадну совјетској сфери утицаја је била присуство трупа Црвене армије у њима. Црвена армија је у Румунији и Бугарској била главна потпора комунистичком освајању државних институција, овладавању структурама оних партија које су се нашле у “народним фронтима”, у комунистичком овладавању домаћим економијама и културама. У Југославији су трупе Црвене армије помогле партизанском покрету, не само да из Србије протера нацистичког окупатора, већ да кроз тај процес прогона окупатора спроведе и онај други процес – изградње новог система власти у Србији.

Структуре власти које су после другог светског рата у периоду “народне демократије” биле изграђене у Румунији, Бугарској и Југославији, нису биле аутентичне, балканске структуре власти, поникле из домаћих култура, са усмерењем ка заштити националних интереса и са степеном самосвести којом би се балканске елите власти могле одупрети

спољним притисцима. Питање је да ли су, и у којој мери, и предратне структуре власти биле независне од спољних утицаја. Међутим, за послератне системе власти у посматраним балканским земљама се сада већ поуздано може рећи да су то биле имплементирани структуре власти, изникле из строго контролираних процеса. Елита власти је у великом степену у све три земље економски и културолошки била везана за спољне центре политичког и културолошког утицаја.

Кључне речи: Балкан, Румунија, Бугарска, Југославија, структура власти, комунизам, социјализам, Савезници

Научна област: Историја

Ужа научна област: Општа савремена историја, историја Балкана

УДК: 321.74(497)"1944/1947"(043)

**Establishment of Communist Regimes in the Balkans.
Comparative Analysis of Structure of Power in Romania,
Bulgaria and Yugoslavia 1944-1947**

SUMMARY

Notwithstanding the different starting positions and the diverse internal processes in the inter-war period as well as during the World War II, Romania, Bulgaria and Yugoslavia went through identical stages of communist development. The final consequence of this process was linking of all three states with Moscow during the people's democracy phase.

The most eye-catching difference in the roads to communism in the countries in question resulted from the different designers of communist development in Romania, Bulgaria and Yugoslavia. In Yugoslavia, the post-war communist structure was built on its indigenous partisan movement, while in Romania and Bulgaria, which only in September 1944 aligned with the Allies, the communist regimes were established indirectly, supported by the Allied Control Commissions and in the presence of foreign (Soviet) troops. A common element in all three countries was the fact that the structure of power was established in compliance with the agreements between the Allies and under their close supervision. Nevertheless, the attempts of Allies to install a loyal structure of power in Romania, Bulgaria and Yugoslavia was focused on the struggle for elites, while the local structures of power were designated by the regimes in capitals, which were previously instituted by the Allies.

A precondition for the establishment of the communist regimes in Romania, Bulgaria and Yugoslavia was a consensus among the Allies to set up such form of governance and, consequently, the presence of the Red Army troops in the countries in question. In Romania and Bulgaria, the Soviet Red Army overwhelmingly supported the local communist parties in taking over the institutions and subordinating other parties within the People's Fronts. In Yugoslavia, the Red Army enormously helped Tito's partisans in their final confrontations with the German troops in Serbia as well as in providing the foundations for establishing the communist system of power in Serbia.

The new regimes in Romania, Bulgaria and Yugoslavia, established following the World War II, were not indigenous, Balkan, creations, built on local tradition and mentality. Consequently, given that the regimes in Bucharest, Sofia and Belgrade were set up by foreign centers of power, they were not fully capable of protecting their national interest and defying the foreign influences.

Key words: Balkans, Romania, Bulgaria, Yugoslavia, Allies, socialism, communism

SCIENTIFIC FIELD: HISTORY

NARROW SCIENTIFIC FIELD: CONTEMPORARY HISTORY, BALKAN HISTORY

UDC:

САДРЖАЈ:

ПРЕДГОВОР	1
УВОД	11
РУМУНИЈА	32
Географија, историја, становништво и култура као стабилни подаци у процесу изградње власти	33
<i>Географски положај Румуније као потенцијал и ограничавајући фактор њеног националног развоја</i>	34
<i>Румунско становништво као параметар у процесу структурирања власти</i>	44
<i>Историјски развој политичког живота у међуратној Румунији као предуслов изградње власти после Другог светског рата</i>	46
<i>Култура као фактор у послератном процесу изградње социјалистичке власти у Румунији</i>	53
Румунија у Другом светском рату	58
<i>Румунија и њен спољнополитички контекст током Другог светског рата</i>	62
Постављање основа система: од државног удара до потписивања Примирја 23.8-12.9.1944.	73
<i>Оперативни ниво освајања власти у Румунији – војска као фактор успостављања темеља нове власти</i>	80
<i>Консолидација комунистат и њихове партије до потписивања Примирја</i>	84
Совјетска изградња позиција у Румунији од потписивања Примирја о постављања владе Петра Грозе 23.8.1944-6.3.1945	88
Процес структурирања власти од Грозине владе до Московске конференције 1945. године: пораз Јалте	107
Пораз историјских странака и америчког утицаја у Румунији: од Московске конференције 1945. године до избора у новембру 1946. године	124
Комунистичко преузимање власти: од краја 1946. године до почетка 1948. године	131

БУГАРСКА	142
Предуслови доласка комуниста на власт: савезнички консензус, Партија, Отаџбински фронт и државни удар	143
Бугарска у интересима великих сила и развој њеног унутрашњополитичког живота током рата	144
Од неутралности, преко савезништва са Немачком, до Примирја са Савезницима	144
Загранични биро и његова функција у процесу доласка РПБ к на власт	156
Међународни развој БКП и њено деловање током Другог светског рата	163
Народни фронт или трансмисија власти - део совјетске стратегије у процесу комунистичког освајања власти	170
Девети септембар: тачка преокрета у процесу комунистичког освајања власти	176
Успостављање система: под совјетском контролом	181
Државна структура – освајање институција	184
Трансформација и изградња бугарске војске и полиције	192
Изградња Партијеи Отечественог фронта	198
Припреме за потписивање Примирја	207
Испитивање терена: Бугарска у савезничким односима од потписивања Примирја до краја рата у Европи и совјетско овладавање структуром власти	210
Прекорачење надлежности – позиција Совјета у Бугарској пред Јалту	216
Народни фронт – политичко поље борбе и овладавања државним системом	221
<i>Салама тактика</i> : совјетско-британски сукоб у отаџбинском фронту	231
Елиминација изванпартијске опозиције – рад Народног суда	243
Повратак Америке у унутрашњу политику Бугарске: период Стаљинових уступака	247
Геметовштина	253
Привремено јачање америчких позиција у Бугарској и припреме комуниста за изборе - промене у војсци, полицији и администрацији	258
Изоштравање борбених линија и почетак повлачења Америке из Бугарске: децембар 1945 –октобар 1946. године	277
Стабилизација совјетских позиција – почетак Хладног рата у Бугарској од септембра 1946. године до септембра 1947. године	299
Крај националног комунизма – коначно постављање система	309

ЈУГОСЛАВИЈА.....	316
Почетак рата и формирање ћинилаца за послератну изградњу власти	317
Борба Савезника за Србију 1941-1945	326
<i>Југословенски покрети отпора у стратегијама Британије и СССР-а</i> <i>од почетка рата до Техеранске конференције .....</i>	326
<i>Савезничко дистанцирање од Михаиловића и успон партизанског</i> <i>покрета до Титовог одласка у Москву септембра 1944 .....</i>	336
<i>Совјетско војно наступање у Србији и постављање основа будућег система</i> <i>власти у Југославији .....</i>	360
Структура власти у Југославији од Техерана до марта 1945 године.	
Основе новог система	372
Репресија и стабилизација система	421
ЗАКЉУЧАК	444
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	448

Предговор

Полазећи од идеје да наука представља перманентни дијалог у којем, на срећу, ничија реч није последња, ово истраживање има за циљ да се у такав један историографски дијалог о последицама Другог светског рата на Балкану укључи са питањем: на који начин су после Другог светског рата у балканским земљама биле успостављене социјалистичке структуре власти, или једноставније – како су комунисти освојили власт?

Хипотеза од које смо на почетку истраживања пошли је гласила: структуре власти у посматраним балканским државама - Румунији, Бугарској и Југославији су после рата настале укрштањем унутрашњих и спољних политичких фактора. Тако једноставно замишљен, иначе сложен и тешко објашњив историјски процес, је до краја истраживања прерастао у закључак да су социјалистичке структуре власти у посматраним земљама биле производ деловања спољних политичких фактора, *упркос* унутрашњим приликама у њима.

Централна тема истраживања јесте *структура власти* у социјализму, односно њена изградња у балканским земљама у првим годинама после Другог светског рата. Због чега је *структура власти* релевантна историографска тема? Због тога што она може и не мора бити “мера” друштва у којем се успоставља, али, када се једном успостави, структура власти утиче на етику, естетику, економију, психологију, комуникацију и друге, како индивидуалне, тако и друштвене категорије људског постојања и деловања. Према теорији Јаноша Корнаиа, структура власти је у социјалистичким државама била “семе” које је у себи носило “генетски програм” изградње система, па се тако *структура власти* може сматрати кључем и извором разумевања карактеристика социјалистичких система у послератној Европи. “Генетски програм” који је социјалистичка *структура власти* поседовала је проистекао из идеологије марксизма-лењинизма, односно из стаљинистичке праксе, и поседовао је способност моделирања друштва.¹ Због тога што је, према закључцима истог аутора, у свом “генетском програму” носила и клицу самоуништења, социјалистичка *структура власти* завредњује историографску пажњу јер је социјалистички систем, са таквим “генетским програмом”, одредио судбине неколико генерација становника посматраних балканских земаља. Једно од

1

питања на које ово истраживање треба да одговори би било - који је “ветар” такво “семе” донео на, за њега неплодне, “балканске њиве”?

У већини досадашњих истраживања социјализма у Источној Европи и на Балкану, као и у онима која задиру у узроке Хладног рата – јер ова тема делом залази и у хладноратовски историографски дискурс - пажња је углавном посвећена утицају који је Совјетски Савез имао на изградњу социјалистичких система, док су бар још два важна аспекта остала занемарена: утицај западних демократија (Сједињених Америчких Држава и Велике Британије) на изградњу власти у социјалистичким државама, и, као што је приметио Веселин Димитров, занемареност везе између “домаћег терена” и спољне политике.² Ово истраживање има за циљ да управо те недостатке надомести у оној мери у којој се, путем анализе структура власти три балканске државе, може пружити допринос општем разумевању послератне историје Источне Европе и социјализма стаљинистичког типа.

Наслов истраживања - *Конституисање комунистичке власти на Балкану. Упоредна анализа структура власти у Румунији, Бугарској и у Југославији 1944-1947. године* – захтева извесна појашњења. Реч *конституисање* не описује довољно прецизно процес успостављања послератне структуре власти, јер многи аспекти њене изградње ни у једној од посматраних земаља често нису били ни легални, ни легитимни, док су законодавна, извршна и судска власт биле обједињене под монополом комунистичких партија. Уместо израза *конституисање*, примеренија би била употреба израза *изградња власти* или *процес структурирања власти* јер би се на тај начин могао избећи утисак о евентуалној идеолошкој усмерености истраживања.

Употреба синтагме *комунистичка власт* је такође само делимично оправдана јер се систем који је у посматраним земљама био издигнут на ниво државног система звао *социјалистички*. Ипак, кичму система је у свакој држави представљала домаћа комунистичка партија, па се, без обзира што је у питању био период такозване “народне демократије” у којем је ангажман комуниста био прикривен различитим формама “народног фронта”, послератни социјалистички системи често називају “комунистичким”.

Потребно је, такође, решити дилему: социјалистички *режим* или *систем*? Правилнија би била употреба речи *систем* због тога што су ране структуре власти већ у свом зачетку представљале делове много ширег “организма” који је са почетком Хладног рата прерастао у “социјалистички блок земаља”. На “органско јединство” балканских и источноевропских структура власти са совјетском структуром власти, указује превасходно начин комуникације совјетске партије (КПСС) са малим националним партијама, неретко и персонална унија

---

² Dimitrov, Vesselin, *Stalin's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*, New York, 2008, s. 20.

партијских кадрова али и идеологија која је управо преко успостављених структура власти завладала огромним географским простором и која је трајала довољно дуго да би се историјска појава *социјализам* могла атрибутирати као *систем* мишљења, понашања и деловања.

Да ли, када говоримо о Румунији, Бугарској и Југославији, говоримо о Балкану? Аргумент којим би се наведена поставка могла оправдати би гласио да Румунија, Бугарска и Југославија заузимају највећи део Балканског полуострва, посебно због тога што Бугарска и Југославија заузимају његов централни део, али се, истовремено, не смеју губити из вида ни следеће чињенице: Албанија је такође била балканска комунистичка држава, али јој у овом раду није посвећена пажња из два разлога – њен развој у првим послератним годинама је углавном био везан за Југославију па се у извесном смислу може самтрати “југословенским сателитом” и, као таква, не би пресудно утицала на опште закључке о успостављању социјализма на Балкану, док би други разлог произишао из непознавања албанског језика, потребног за читање албанских извора и литературе. Грчка је као балканска земља из анализе била искључена због тога што у њој није био уведен социјализам, али је у истраживање спорадично била укључивана јер се без ње, као ни без познавања италијанске ратне историје, процес комунистичког освајања власти у Румунији, Бугарској и Југославији не би могао разумети.

Спорно је и питање да ли је Румунија балканска држава? Уколико по страни оставимо оне црте њеног историјског и културолошког развоја на основу којих се она може сматрати балканском земљом, аргумент који нам додатно пружа основу да је тако разумемо би произишао из извора, углавном америчке, совјетске и британске провинијенције, који показују да је у центрима тих земаља Румунија, у геополитичком смислу, била перципирана као део Балкана. Осим тога, упорно совјетско гомилање војних трупа у Румунији све до краја педесетих година прошлог века се у америчким документима разуме као “вршење притиска” на друге две балканске државе – Бугарску и Југославију. Тај аспект нам даје за право да је у истраживању анализирамо у слоју Балкана, или бар као ону земљу без које се развој социјализма у Бугарској и Југославији у првим послератним годинама не би могао објаснити. Све три државе су, насупротив уобичајеном историографском приступу који их везује за простор Источне Европе, у перцепцијама и стратегијама великих сила пре свега биле везане за – Медитеран (мада Румунија не директно).

Хронолошки оквир истраживања такође захтева појашњење. Као прва хронолошка одредница је узета 1944. година јер су се током те године, како на спољном политичком, тако и на унутрашњем политичком плану, одиграли кључни догађаји који су утицали на структурирање послератних власти у балканским земљама. У случају Румуније и Бугарске

најважнији процес је био приближавање Црвене армије њиховим границама, што је био предуслов државних удара у Букурешту и Софији, чиме је у тим земљама почео процес изградње нове структуре власти. У случају Југославије најважније су биле последице Техеранске конференције и одлука западних савезника и СССР-а да се већ 1943. године Титовом покрету отпора пружи значајнија војна помоћ него покрету Драгољуба Михаиловића. Током те године је међу савезницима било решавано и најделикатније питање – питање њиховог односа према Србији и Србима.

Друга хронолошка граница би могла бити одређена 1947. годином јер је те године, у септембру, у Шкларској Поремби у Пољској, био одржан састанак свих комунистичких партија (Коминформ) чије су последице биле далекосежне. У Румунији и Бугарској су до краја 1947. године били донесени уставни по совјетском моделу и углавном су до краја били изведени процеси постављања основа будућих система, а речи *социјализам* и *комунизам* су почеле да се користе у, условно говорећи – јавном дискурсу. Титовој Југославији су одлуке Коминформа донеле највећи потрес од оснивања Народноослободилачког покрета 1941. године, узрокујући сукоб Тита и Стаљина 1948. године. Сукоб Тита и Стаљина је најпре пољуљао тек успостављену структуру власти у Југославији, а потом је довео до процеса реструктурирања система власти у осталим источноевропским државама. Док су током 1947. године из структура власти у земљама Источне Европе и Балкана постепено испадале партије и партијске фракције које за комунисте нису биле политички и идеолошки поуздане, у Западној Европи су исто тако из структура власти биле избациване комунистичке партије. То 1947. годину чини граничном годином европске историје током које је континент почео јасније да се дели на “комунистички” и “антикомунистички” политички простор.

Методолошки оквир из којег се ово истраживање развило је *упоредна анализа* изградње власти у три земље. Компарација је омогућила да се на крају истраживања може говорити о *моделима* освајања власти. То би, на пример, значило да у односима КПСС-а са локалним комунистичким партијама буду уочене сличности које се могу окарактерисати као “тип односа” захваљујући којем су локални комунисти у низу земаља успели да освоје власт. Свим оним специфичним разликама у којима би се, с правом, могао тражити противаргумент таквом методолошком приступу је такође била посвећена пажња. Компарација је управо онај метод који историчару пружа могућност да избегне поједностављена, упрошћена и “демократизована” тумачења прошлости у каква се понекад може упасти када се закључци о комплексним историјским процесима изводе на основу “једног примера”. Упоредна анализа уместо *поједностављења* пружа могућност *генерализације* процеса и појава на основу више посматраних примера и из њих изведених закључака.

Осим тога, компарација као методолошки оквир истраживања, неминовно води ка

преиспитивању низа појмова који су у периоду такозване “народне демократије” добили за нијансу “померено значење” у односу на оно које су имали до тада. Примера ради, речи *рат* и *мир* више нису имале јасна значења као после Првог светског рата, јер се после Другог светског рата, у условима мира, наставио некакав чудан, касније назван - Хладни рат. У нејасним друштвено-политичким и идеолошким околностима на почетку Хладног рата на Балкану нису до краја могла бити јасна ни значења речи *победник* и *поражени*, *савезник* и *противник*, *демократија* и *народ*. Отуда је и свест човека који је у новим послератним околностима користио речи “помереног значења” морала бити “померена” у односу на свест предратног човека. Структура власти, која је имала моћ да стандардизује значења речи и да их потом дистрибуира, је имала моћ и да мења људску свест што је озбиљан аргумент који иде у прилог историографском бављењу структурама власти.

Сходно томе, Други светски рат представља још увек недовољно истражену тему, посебно у домену социоллингвистике која би историчарима могла пружити корисна знања. Познато је, на пример, правило да придеви сужавају значења именица које одређују. У том смислу готово да сумануто изгледа стаљинистичка кованица “народна демократија” у којој реч *народ* сужава реч *демократију*. Таква врста парадокса се у историографији решава контекстуализацијом. За разумевање појма “народне демократије” потребно је знати да је у послератним социјалистичким системима реч *народ* постепено била редефинисана и сужавана. Нова власт је *народом* сматрала само онај део нације који је подржавао њихову власт, док је други део нације био проглашен “народним непријатељем”. Лојални део нације (*народ* по комунистичком схватању те речи) је, поред разних других - углавном материјалних привилегија, добио и право да путем “народних судова” суди оном делу нације који није подржавао нове власти. Тако је реч *народ* била сведена на комунистима одани део нације, често и физичком елиминацијом нелојалних грађана. Отуда је *народ* (у суженом, комунистичком значењу те речи) као привилеговани део нације, могао путем “народних судова” и других механизма, неометано да сужава и *демократију*.

Реч *демократија* је у посматраним државама до краја 1947. године била сведена на меру “источне демократије”, што значи да је није ни било. Отуда је нова власт, као што је то приметио Драган Крстић у *Психолошким белешкама*, прибегавала скраћеницама које су у свакодневном говору прикривале ново, первертирано значење речи. На пример, у околностима грађанског рата и комунистичких ликвидација, одузимања имовине, протеривања, цензуре, расељавања и застрашивања многима је било неприхватљиво да нову државу називају и доживљавају као *Демократску* (федеративну Југославију), па је њен назив у неформалној свакодневној комуникацији био скраћиван на “ДФЈ”. У белешкама савременика је записано да “... сви смо говорили речима са другим значењем и готово да смо

сви све супротно мислили”.³

Поред преиспитивања темељних појмова везаних за ратни и поратни период, пажња је била посвећена и парадоксима којима је ратна епоха обиловала, а који такође могу водити ка ревидирању устаљених разумевања социјализма. Пре тога, неопходно је указати на разлику у значењу речи *ревизија* и *ревизионизам*. *Ревизија* је реч која припада регуларном историографском истраживачком процесу и подразумева мењање познатих знања у односу на нова сазнања, док је *ревизионизам*, као и сваки “изам”, идеолошка категорија која тежи да се у историографски посао умеша и усмери знања у одређеном идеолошком правцу. Типови “парадокса” на које смо указали би, на пример, могли бити совјетско објављивање рата Бугарској која је претходно већ објавила рат Трећем рајху или чињеница да су у румунској структури власти, услед разних тактика којима је партија прибегавала, у једној фази комунисти власт делили са – Легионарима! Такви примери, а има их много, проблематизују ексклузивно антифашистички карактер партизанске борбе, као и смисао и функцију послератних структура власти.

Изворну основу истраживања представља објављена и необјављена архивска грађа из архива све три посматране државе, с тим што је у случају Румуније акценат био стављен на објављену архивску грађу, мада је консултована и необјављена грађа локалног архива у Турну Северину. Разлози за изостанак истраживања у архиву у Букурешту могу се свести на оне материјалне и организационе природе. Неразвијеност научних веза између београдских и румунских архива, института и универзитета успорила је процес упознавања са румунском историографијом и архивском грађом.

За разлику од Румуније, у Централном државном архиву у Софији је извршено опсежније истраживање управо захваљујући развијеним институционалним, личним и колегијалним односима између београдског и софијског универзитета, чему је претходио дуготрајан и постепен развој веза између Катедере за општу савремену историју београдског факултета са Универзитетом Неофит Рилски у Благоевграду, а потом и са софијским Универзитетом. Захваљујући тој околности, извештај број београдских студената је могао да научи бугарски језик и да обави истраживања у бугарским архивима. Поред румунске и бугарске, консултована је била и америчка објављена грађа - *Foreign Relations of the United States (FRUS)* и *National Archives and Records Administration (NARA)*, као и неколико збирки извора објављених на руском језику.

Сазнајни ниво објављене и необјављене архивске грађе је углавном низак. У документима се не може наћи оно што нас највише занима: ко је кога убио, ко је коме издао

---

³ Крстић, Драган, *Психолошке белешке 1960-1967*, I, Београд 2014, с. 203.

налог за тако нешто, не виде се личне и породичне везе, клановски односи, масонерија, нити токови новца. Једино чему се историчар који се бави овим периодом може надати је да у континуираном и педантном ишчитавању расположиве грађе уочи “тачке пресека” и прожимања разних врста историјских извора и да их произведе у делимична знања о прошлим догађајима.

Изузетно захвалним извором се показала мемоарска литература, без обзира што и такав тип извора има своја ограничења. Пажњу скрећемо на сећања Ивана Винарова (*Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969) који су, вероватно због године издања, у савеременој историографији остали непрочитани и непримењени иако пружају систематичан увид у рад Коминтерне и бугарског “заграничног бироа”. Многе догађаје је било могуће проверити захваљујући објављеном дневнику Георги Димитрова иако у њему нема њихове контекстуализације. Често оцењивани као недовољно критички, мемоари Светозара Вукмановића-Темпа су помогли да се деловање Ивана Винарова и рад Коминтерне на централном Балакану потврде и процене и из угла југословенских партизана. У већини истраживања социјализма запостављени су “фашистички наративи” које сматрамо релевантним изворима епохе, па су тако сећања Хорстенауа, Нојбахера или Кодреануа добила значајно место у овом истраживању.

Обим архивске грађе који се односи на посматрани период није бесконачно велики па је често био сажиман у штампане збирке извора. Збирке извора, међутим, обично баштине декларативна документа, међусавезничке договоре, савезничка акта и прогласе што су документа ниског сазнајног домета јер се и сами савезници често нису придржавали њиховог садржаја. Нешто значајнија документа садрже збирке извора попут *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин* (Софија 2005), као и *Дипломатически документи по участието на България във Втора световна война. Дневници на Министерство на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филев, Добри Божилев, Иван Багрянов, Константин Муравиев 1939-1944* (Софија 2006) или *Държавна сигурност и промените в България. Септември 1944 - декември 1947 г, Документален сборник* (Софија 2010).

Од збирки извора приређених у социјалистичкој Југославији и земљама наследницама најзначајније су оне које је приредио Бранко Петрановић чији се ерудиција и ентузијазам ипак морају читати у “два кључа” јер је до деведесетих година збирке приређивао и коментарисао са позиција југословенске социјалистичке историографије после чега је од таквог приступа направио значајнији отклон. Такве збирке су *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti* (Lublјana 1981) и *Zapisnici NKOK-a i privremene vlade DFJ 1943-1945* (Beograd 1991). Збирке *Tajna prepiska Churchill-Staljin 1941-1945* (Zagreb 1965) и *Tito-*

Churchill. Strogo tajno. (Ljubljana 1981) пружају увид у комуникацију између “центра моћи” одговорних за судбине балканског становништва па као такве помажу у контекстуализацији локалних догађаја. Могућност мултиперспективног погледа на процесе у Југославији пружа збирка *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали* (Београд 1996), што је уједно и једна од ретких збирки докумената којом је обухваћена и 1944. година – важна за простор Србије и за Србе. Од румунских збирки извора увид у партијски и политички живот током “народне демократије” најдетаљније пружају серије збирки докумената под називом *România. Viața politică în documente* (Румунија. Политички живот у документима).

За историчара, испоставило се, постоје две врсте фрустрирајућих извора са којима се суочава када истражује структуру власти. Једну врсту чине они најмногобројнији у којима се структура власти често помиње али на начин који историчару није од велике помоћи. Таквих извора највише има, на пример, у збиркама *Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945* (Београд 1986) и звуче уједначено и безвредно: ”... слабости које су раније се осјећале у овој партијској организацији отклоњене су у приличној мери, партија води правилну политику кадрова (...)”. У таквим изворима се по правилу не каже шта су слабости, како су отклоњене, како изгледа конкретна партијска јединица, шта би била неправилна кадровска политика, па је и само руководство партије на такве извештаје са терена реаговало: ”... избјегавати сувишне фразе које ништа не објашњавају као на пример `има пуно недостатака, али се они исправљају`...”. Без претходног дефинисања појмова као што су *слабост, отклањање у приличној мери* или *правилна политика кадрова* такви извори су неупотребљиви.

Друга врста “проблематичних” извора би, на пример, могла бити она којој је Хорстенау поклатио висок степен пажње попут извештаја који сведочи о утицају секте “дановиста” на структурирање власти у међуратној Бугарској на начин да ни један министар није могао ући у владу пре него што би припадници секте, иначе из круга двора и елите власти, о томе одлучили на основу слике и рукописа кандидата! Такви трагови у историјским изворима нас приморавају да се запитамо нисмо ли, читањем само доступне архивске грађе, помало на погрешном путу да схватимо како нека структура власти настаје и који све механизми утичу на њено обликовање? Уколико такве записе и оставимо по страни као ефемерне, домен “ирационалног” у људској личности свакао не сме бити изгубљен из вида када се размишља о успостављању система какав је био социјалистички. У том смислу је од изузетне помоћи било четворотомно дневничко сведочење психолога Драгана Крстића, *Психолошке белешке* у којима је из тог аспекта била разматрана релација између структуре власти и психолошке структуре појединца, те друштва у целини током социјализма у

Југославији.

Што се историографске литературе тиче, највећи хендикеп за овакву врсту истраживања представља непостојање монографије на тему комапартивне структуре власти на Балкану. Теми се највише приближио румунски историчар Думитру Шандру (*Şandru, Dumitru, Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007) анализирајући поступни процес структурирања власти у Рмунији упоредо са наступањем Црвене армије кроз земљу, док се у бугарској историографији периодом “народне демократије” бавио Љубомир Огњанов (Огњанов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993) али без ситуирања теме у шири, међународни контекст, као и Александар Везенков (*Властовите структури на българската комунистическа партия 1944-1989*, София 2008) који је пажњу посветио комунистичкој номенклатури. Спољном политичком утицају на изградњу система је пажња посвећена у монографији Пола Квинлена (*Quinlan, D. Paul, Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995) и донекле у Dimitrov, Vesselin, *Stalin's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria, New York, 2008*.

Са “историографског простора” бивших југословенских република посебну пажњу завредњује монографија Јере Водушек Старич *Како су комунисти освојили власт*, иако је фокус њеног истраживања сведен на изградњу судског система који ауторка разуме као пресудан за процес изградње власти. У српској историографији су у домен ове теме на темељнији начин пришли Бранислав Глигоријевић, Горан Милорадовић, Коста Николић, Наташа Милићевић, Марија Обрадовић. Поједини важни аспекти осветљени су у истраживањима Милана Ристовића, Алексеја Тимофејева и Мирослава Јовановића. Кремптонов “кроки” историје балканских земаља после Другог светског рата (*Crampton, R. J, Eastern Europe in the Twentieth Century, New York 1994*), осим што није компаративне природе, не представља ни објективан приказ балканске прошлости. Изостављање фактора спољног утицаја на домаће прилике, у покушају да се објасни балканска прошлост, је у најмању руку тенденциозно јер балканске народе и њихове елите власти приказује као самосталне политичке факторе који су, као такви, наводно имали моћ да сами одлучују о својој судбини – што није тачно.

Савремена балканска историографија није довољно пажње посветила социјалистичкој структури власти о којој се спорадично и делимично може читати у многим истраживачким радовима. У румунској и бугарској историографији је тема комунистичког освајања власти често оптерећена последицама 1989. године и креће се између антагонизма национо-либералних тумачења, са једне стране, и тумачења проистеклих из социјалистичке историографије која је сада критички настројена према социјализму, са друге стране. Рат у

Југославији је током 90-их година прошлог века омогућио постојање извесног “историографског вакуума” у тумачењу, како југословенске, тако и националних историја југословенских народа, па је једна од последица такве ситуације да данас ни једна “национална историографија” нема синтетичка дела о историји Југославије, као ни њених земаља наследница. Тај вакуум је, са друге стране, обезбедио и извешан степен интерпретативне слободе услед чега су многе, до тада табуизитане теме, деведесетих година коначно биле отворене. Пример научне отворености и мултиперспективности би, на пример, могла представљати телевизијска документарна серија *Југославија у Другом светском рату 1941-1945. године*.

Увод

Европски политички поредак који је настао после Другог светског рата развио се из савезничке победе над снагама фашизма и нацизма. Висока цена коју су Европљани у рату платили је, по његовом окончању, морала бити осмишљена.⁴ Један од начина да смрт милиона људи добије историјски смисао је био да се из ратних рушевина подигну политички системи који би на дуже стазе гарантовали мир.⁵

Из савезничких настојања да свет поново “доведе у ред” се, уместо мира, изродио Хладни рат, чија “друга рунда” и данас траје.⁶ Хладни рат је Европу поделио на два табора: социјалистички (у почетку “народна демократија”, касније “источни тип демократије”)⁷ и либерално-капиталистички (западни тип демократије). Свет је четрдесет година после Другог светског рата пулсирао у напетом атмосфери “осигураног узајамног уништења” (MAD situation) коју наши родитељи, парадоксално, најчешће памте као епоху мира, среће и просперитета. Упркос томе, биланс жртава Хладног рата на Земљи је био вишемилионски.

Балкан је током Хладног рата био подељен између социјалистичких земаља које су припадале “Источном блоку”, Грчке која је припадала “Западном блоку” и Југославије која је прелазила из једног у други табор. У том смислу балкански народи су у другој половини 20.

---

⁴ СССР је на крају рата имао више од 20.000.000 жртава, Пољска и Немачка око 6.000.000 (ако се наведеном броју погинулих Немаца дода и око 1.500.000 погинулих “фолксдојчера” и више од 250.000 Аустријанаца, онда губици Рајха досежу приближно 8.000.000), Југославија више од 1.700.000, Јапан око 1.600.000, Чехословачка око 800.000, Велика Британија више од 650.000, мађарска и Румунија по више од 600.000, Француска око 600.000, Италија више од 500.000, САД до 400.000, у Кини вероватно око 13.500.000. Укупан број жртава је био између 50-55.000.000 људи. Томе треба додати и око 20.000.000 цивилних жртава. У: - Митровић, Андреј, *Фашизам и Нацизам*, Београд 2009, с. 8-11; Постоје мишљења да је број од 1.700.000 жртава у случају Југославије претеран, али да је чак и дупло мањи, Југославија би, по броју мртвих, са трећег места спала на четврто, иза Јапана.

⁵ Према истраживањима Београдског центра за људска права, заснованим на анализи упитника који је Центар осмислио, а истраживање спровео *IPSOS Strategic Marketing*, на питање “Шта је, по Вашем мишљењу, најзначајнији догађај у светској историји?”, убедљиво највећи број испитаника је одговорио да је то Други светски рат. Највећи број испитаника је такође сматрао да је најзначајнија личност у историји Србије Јосип Броз Тито. У: - Dubravka, Stojanović, Vučetić, Radina, Petrović Todosijević, Sanja, Manojlović Pintar, Olga, Radić, Radmila, *Novosti iz prošlosti. Znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Београд 2010, с. 133.

⁶ Обично се сматра да је најважнија новост Хладног рата била наговештена у говору Владимира Путина на Конференцији о питањима безбедности у Минхену (2007) који је изазвао реакцију америчког државног секретара за одбрану Гејтса. У: - Јовановић, Мирослав, *Срби и Русу 12-21. век (Историја односа)*, Београд 2012, с. 226.

⁷ После 1945. године совјетски социјалистички (стаљинистички) систем се простирао на 26.676.918 км², што чини 87.5% територије Европе са СССР-ом, док је крајем 70-их година 20. века у том систему живело 387.647.000 људи или 51% европског становништва. У: - Јовановић, Мирослав, “Стаљинизам”, *Историјски гласник*, 1-2, 1993, с. 103.

века делили судбину остатка света. За разлику од становника престоница удаљених центара из којих се Хладни рат водио и чије становништво његове страхоте није непосредно осећало, становништво Балкана које је живело на периферији зараћених светова је почетак Хладног рата обично плаћало “у главама”. Успостављање послератних структура власти у балканским земљама је, поред осталог, одражавало процес и динамику уласка великих сила у Хладни рат и укључивање Балкана у хладноратовски сукоб.⁸

Структуре власти које су на Балакану биле успостављене после рата, са једне стране, представљају извор за разумевање балканске историје и националних драма балканских народа. Са друге стране, социјалистичке структуре власти које су се на Балкану попут клина забиле између Грчке и Италије, изводећи тиме Совјетски Савез на Медитеран, могу бити извор за разумевање комплексног узрока избијања Хладног рата у Европи, а можда и шире.⁹

Као разлози увођења комунизма у земље Источне Европе се наводе њихова близина СССР-у и присуство Црвене армије на њиховим територијама.¹⁰ Што се тиче близине, односно удаљености источноевропских земаља од СССР-а, то објашњење је само делимично тачно. Демантују га примери удаљене Албаније у којој је “комунизам” успео, иако у СССР-у ближим земљама, попут Грчке или Аустрије, ипак није заживео. Ни присуство Црвене армије не пружа комплетан увид у одговор на питање како су источноевропске земље постале “комунистичке”. На пример, Црвена армија никада није прошла кроз Албанију, али је социјализам тамо био подигнут на ниво званичне државне идеологије, док кроз Аустрију трупе РККА (Црвена армија радника и сељака) јесу прошле, али се у тој земљи никада није развио социјализам стаљинистичког типа.

Према марксистичкој теорији, комунизам се могао развити тамо где је друштво било оптерећено унутрашњим контрадикторностима, у друштвима која су била индустријализована, а радници незадовољни својим статусом. Историја је показала да се догодило управо супротно – “комунизам” је, уместо на индустријски развијеном Западу, “успео” у источноевропским земљама које се понекад описују као “море сељака”. У

---

⁸ Постоји више теорија о почетку Хладног рата, од чега су две доминантне: да је почео 1917. године и, друга, да је почео после Другог светског рата. Анализа процеса изградње и структурирања власти на Балакану је показала да корене Хладног рата треба тражити у предратној и ратној европској историји, углавном на совјетко-британској релацији.

⁹ Према мишљењу најзначајнијих геополитичара (Мекиндера, Спајкмена...), Балкан у геополитичком аспекту припада сфери такозваног *Римленда*, који географски окружује *Хартленд*. *Хартленд* би, угрубо, била територија Русије/СССР-а, док *Римленду* припада појас земаља које на западу и југу окружују Русију/СССР (Западна Европа, Турска, Ирак, Пакистан, Авганистан, Индија, Кина, Кореја, источни Сибир). Онај ко би, према наведеним теоретичарима, овладао *Римлендом*, контролисао би цео свет. У: - Давутоглу, Ахмет, *Стратегијска дубина*, Београд 2014, с. 116, 117; Сукоби великих сила на Балкану се могу разумети и као део стратегије овладавања *Римлендом*. Отуда, може се претпоставити, почетак Хладног рата и процес изградње власти у балканским земљама после Другог светског рата, представљају део укупне борбе “Запада” за овладавање *Римлендом*.

¹⁰ Skilling, H. Gordon, *The Governments of Communist East Europe*, New York, 1966, с. 2.

појединим земљама, попут Бугарске, привреда је пред Други светски рат чак расла, политички живот се стабилизовао, а друштвене тензије су опадале.¹¹

Ни величина комунистичких партија у европским земљама није била пресудан фактор за успостављање социјалистичких система у њима. Судаћи према фактору масовности партије, далеко веће шансе за избијањем револуције су имале западноевропске државе које су имале снажне комунистичке партије. Примера ради, 1939. године шпанска партија је имала 300.000 чланова, француска 270.000, чехословачка 60.000, шведска 19.000, британска 18.000, холандска 10.000, белгијска 7.000 чланова.¹² Грчка комунистичка партија је крајем 1944. године имала око 200.000 чланова, а италијанска партија је 1945. године имала 1.770.000 чланова.¹³ Стаљин је, међутим, знао да у западноевропским земљама, упркос развијеним комунистичким партијама у њима, није могао придобити раднике за свој анти-империјалистички програм, јер су радници знали да радна места имају управо захваљујући чињеници да живе у колонијалним силама.¹⁴ Присталице анти-империјализма је, са друге стране, могао наћи међу Балканцима. Па ипак, невероватним се може чинити податак да је око 800 партијаца, колико је у августу 1944. године, на пример, имала румунска комунистичка партија, успело да освоји и одржи власт у тој земљи. Слично је било и у Албанији у којој је комунистичка партија такође спадала у ред најмањих. Још једну нелогичност Хладног рата је представљала Чехословачка која је по карактеру више припадала западноевропским него источноевропским земљама, али се после рата “затекла” у Источном блоку.

Постоји ли неко историографско објашњење наведених контрадикторности? Политички договор између западних Савезника и СССР-а је био *conditio sine qua non* успостављања социјалистичких система у посматраним земљама, као и њиховог неуспостављања на Западу где су, према марксистичкој теорији, имали више шанси. Политички договор међу њима је претходио наступању Црвене армије на Балкану која је била други значајан фактор у комунистичком освајању власти. Отуда се *савезнички консензус* и *војна сила* могу сматрати најважнијим факторима изградње социјалистичких система на Балкану захваљујући којима су све друге нелогичности биле превазиђене.

Ко су били главни *савезници* у Другом светском рату, односно, ко су били доносиоци нових система на Балкану? На то питање је само наизглед једноставно одговорити – главни *савезници* су били Совјетски Савез, Британија и Сједињене Америчке Државе. Међутим, за разлику од Првог светског рата, они никада нису објединили своје високе команде, па су до

¹¹ Вачков, Даниел, *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Ур: Ивало Знеполски, Софи 2009, с. 91.

¹² Sasson, Donald, *Togliatti e il partito di massa il PCI dal 1944*, Roma 2014, p. 11.

¹³ АЈ, ЦКСКЈ, IX, 48/XIII-95, Taktika KP, SP i SDP Italije 1921-1958. Kомунистичка партија

¹⁴ Dimitrov, Vesselin, *Stalin`s Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*, New York, 2008.

краја рата, у војном аспекту, остали подељени на западне Савезнике и СССР. Та чињеница је била веома важна за ток преговора међу њима о судбини источноевропских земаља после рата, посебно оних које су биле сателити нацистичког Рајха – Бугарске, Румуније, Мађарске, али и Италије. Проблем се сводио на страх западних Савезника, са једне стране, и СССР-а, са друге стране, да би “она друга страна” са “нацистичким сателитима” током рата могла потписати сепаратни мировни уговор, те да би тако Румунија, Бугарска, Мађарска и Италија, уместо пред свим *савезницима*, могле положити оружје пред само једном савезничком страном која би тиме значајно ојачала и у сваком смислу однела превагу над другом.

Договор западних Савезника и СССР-а око извлачења Бугарске, Румуније и Мађарске из рата на *савезничку* страну је превасходно било последица страха да би се земље “нацистички сателити” ипак могле одредити да, упркос готово извесном поразу у рату, остану верни сарадници Трећег Рајха, што је западним Савезницима и СССР-у могло отежати завршне операције у Европи и рат значајно продужити. Отуда је Рузвелт морао попустити пред захтевима, како СССР-а, тако и својих војних саветника, да се пред Румунију, Бугарску и Мађарску, не сме постављати питање њихове безусловне предаје, каква је била планирана само за главне противнике – Немачку, Италију и Јапан. Безусловном предајом би наведене земље биле мотивисане да све своје снаге упрегну у борбу на страни нацистичке Немачке, која би им, у случају евентуалног преокрета у рату и нацистичке победе, гарантовала много бољи статус од оног који су им “западни савезници” и СССР нудили безусловном предајом. Тако се полако, почетком 1944. године, са потенцијалним политичким и војним “савезницима” унутар земаља “нацистичких сателита” почело преговарати о “условима предаје” што је утицало на процес изградње власти у њима. На пример, румунском вођи Народне сељачке странке, Јулију Маниуу, су западни Савезници и СССР понудили низ погодности (суверенитет државе, Бесарабију...) како би државним ударом земљу извео из Осовине и прикључио је *савезницима*.¹⁵ Па ипак, западни Савезници и СССР су на крају и са Румунијом и са Бугарском потписали *Примирје* по узору на оно које су потписали са

---

¹⁵ Начело “безусловне предаје” је било начелно договорено у Казабланки јануара 1943. године, али се то питање, условљено догађајима у ратном театру, поново покренуло између савезника на пролеће 1944. године. По окончању рата, почетком 1946. године, Бирјузов је, на пример, пред западним Савезницима тврдио да Бугарска није била безусловно предата земља. О току преговора детаљније у низу докумената: FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 580-582; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 582; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p.584; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 585; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 587-588; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p.589; би био отпор усмерен према совјетским јединицама чиме бисмо им отежали напредовање. FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 590; Sulzberger, C. L. *Sedam kontinenata i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Zagreb 1977, s. 53.

Италијом, за коју су сматрали да се безусловно предала и пред западним Савезницима и пред СССР-ом.¹⁶

Такав вид савезништва између западних Савезника и СССР-а, који на нивоу својих високих команди нису били обједињени, али у идеолошком смислу - као антифашисти - јесу, створило је низ проблема после рата. Прво, раздвојеност високих команди је указивала на потенцијално различите циљеве у рату, што је касније и ескалирало у Хладни рат међу њима. Ривалство између два савезничка блока је било прикривено њиховим сусретима најпре у Техерану, а потом и на Јалти и у Потсдаму, те на низу конференција министара спољних послова на којима су била разматрана питања потписивања мира са ратним противницима по окончању рата. На тим сусретима, западни Савезници и СССР су постигли договор око највишег ратног циља – како најекономичније победити Хитлера, уграђујући у тај најважнији циљ истовремено и своје “националне” интересе. Већ после Техеранске конференције су *савезници* (са “малим с”) у јавности почели изгледати као *Савезници* (са “великим С”) које је у очима јавности уједињавао њихов антифашизам. Примера ради, одмах после Техеранске конференције је Черчиллов син, стигавши у Југославију, на путу ка Титовом штабу, мештанима делио постере са Техеранске конференције. На тим постерима се налазила чувена фотографија “велике тројице”, на чему му се Тито посебно захвалио. “Дух Техерана” је у Европи заживео одмах по окончању Конференције.¹⁷

Западни Савезници и СССР су у јавном дискурсу и на нивоу репрезентације постепено, од 1943. године, постајали *Савезници*. Такав вид презентације је требало да има мобилизациону и кохезиону функцију међу европским антифашистичким борцима, стварајући истовремено илузију о отсуству било каквих несугласица међу њима. Исти тај постер са Техеранске конференције, као симбол савезништва између “тројице великих”, је у ствари прикривао међусобно неповерење између два савезничка блока, које је већ у првим годинама после рата на Балкану, у “миру”, однело многе жртве. Отуда је реч *савезник* у језицима балканских народа почела да добија свакојака значења.

Западни савезници¹⁸ и СССР су заједничким војним и економским снагама и у међусобним договорима у посматраним балканским земљама изграђивале нове, испоставило

¹⁶ Рузвелт је сматрао да се Италија “безусловно предала”, али да је добила многе привилегије и да би тако требало поступити и са Финском, Румунијом, Бугарском и мађарском, иако оне нису спадале у “главне” савезничке непријатеље. Рузвелт је инсистирао да све наведене земље “безусловно капитулирају”. У: - FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p.589.

¹⁷ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (MacVeagh) to the Secretary of State, Cairo, January 31, 1944, p. 1342.

¹⁸ Високе команде и обавештајне структуре Британије и САД су биле обједињене, али се веома брзо испоставило да се ратни циљеви и та два “савезника” нису до краја поклопила. Сједињене Америчке Државе су, како то извори који се односе на овај део света показују, већ крајем 1944. године отвореније почеле подржавати совјетске интересе на супрот британских.

се убрзо – стаљинистичке структуре власти. У Југославији су, на основу договора постигнутих у Техерану, војно и економски ојачали Титове партизанае из којих се, уз пуну савезничку сагласност, крајем рата развила победничка структура власти. У Румунији и Бугарској су западни Савезници и СССР заједничким снагама, као и у Италији, окупирани те државе у којима су *савезничку* окупациону власт представљале Савезничке контролне комисије које су у својим рукама имале извршну власт. *Савезници* су путем државних удара у све три земље, мада је случај Југославије нешто специфичнији, на власт довели такве структуре власти у којима су истовремено били заступљени политички представници и западних Савезника и СССР-а. На пример, у Бугарској су у оквиру Отачественог фронта представници западних Савезника били присутни у БЗНС-у, у Звену, као и међу Социјалдемократима. У Румунији је западне Савезнике представљао Јулију Маниу као шеф најснажније румунске партије. У Југославији су западни Савезници, после напуштања Михаиловића, поверовали да је Тито делимично и “њихов човек”, док су са “земљорадницима” који су такође били заступљени у новој власти, имали директне, обавештајне везе.

Док хладноратовски сукоб још није био очевидан, западни Савезници и СССР су једни пред другима, али и пред балканским становништвом на нивоу репрезентације, чували идеју *савезништва*. Истовремено су комунисти, у периоду од 1944-1947. године, из структура власти постепено избацивали англо-америчке представнике, не негирајући још увек постојање *савезништва* на највишем нивоу. На пример, Георги Димитров (Гемето)¹⁹ је у Бугарској већ на пролеће 1945. године био избачен из БЗНС-а као “западни агент” и као “фашиста”. На такве оптужбе су амерички представници у Бугарској реаговали са питањем - како представник западних Савезника може бити фашиста? Другим речима, са постепеним “хлађењем односа” између Англо-Американаца и Совјета *савезништво* у структурама локалних власти више није одражавало и њихово савезништво на највишем нивоу. Без обзира што су Британце и Американце још увек називали својим Савезницима, Совјети и локални комунисти су англо-америчке представнике у структурама власти балканских држава све чешће доживљавали као противнике, “западне агенте” и “фашисте”. До краја 1947. године су их из својих социјалистичких/комунистичких структура власти и протерали.

У комунистичком вокабулару се реч *савезник* почела употребљавати тако да је имала два различита, и чак супротстављена, значења: *Савезници* (када говоре о савезништву “велике тројице”) и *савезници* (када су говорили о “левим крилима” фронтонских партија у

---

¹⁹ Потребно је разликовати комунисту Георги Димитрова од Георги Димитрова-Гемета, “земљорадника” из Бугарског земљорадничког народног савеза – БЗНС-а. У даљем тексту ће Георги Димитров из БЗНС-а бити називан “Гемето” како би се избегла конфузија о коме је реч.

којима су, насупрот десних крила као представника англо-америчких интереса, тражили савезнике у процесу изградње и одржавања своје власти). Постоји још једна нијанса: комунисти су цео Отачествени фронт називали “савезничким” када су говорили о изванфронтским партијама, без обзира на то што су током периода “народне демократије” путем “салама тактике” непожељна десна крила у оквиру Фронта “одрезивали” прочишћујући себи тиме пут ка апсолутној власти. Уз десна крила фронтских партија, страдали су и истакнути представници “земљорадника”, такође као англо-амерички агенти, попут Гемета, Николе Петкова, Маниуа, Драгољуба Јовановића. Управо та “одрезивања” десних крила и истакнутих прозападно оријентисаних појединаца у фронтским партијама су били знаци захуктавања Хладног рата.

За разлику од савремене српске историографије у којој се *Београдска операција* квалификује као *ослобођење*, у Румунији и Бугарској је долазак Црвене армије и комуниста на власт најчешће детерминисан као “окупација” и “пад” (Бугарске и Румуније, односно Софије и Букурешта).²⁰ Тај дискурс се негује у оним историографским струјама које претендују на обрачун са социјалистичким историографијама. У румунској историографији, на пример, постоје изрази које није могуће превести на српски језик - у називу зборника *Începuturile comunizării României* реч *comunizării* би значила “комунизирање”, а читав наслов би се могао превести као “Почеци комунизирања Румуније”. Осим тога, Румуни користе и реч “совјетизација” којом су у свом језику раздвојили два феномена, односно два историјска процеса: једно је “комунизирање” (увођење комунизма), а друго је “совјетизација” - “пасти под политички утицај СССР-а” (путем “комунизирања”). Та фина разлика у којој се процес увођења политичко-економско-културолошког система који називамо *социјализам* или *комунизам* делимично раздваја од процеса потпадања под политички утицај СССР-а, југословенска социјалистичка и савремена српска историографија углавном не познају. То је тако пре свега због последица сукоба Тита и Стаљина 1948. године, после којег је реч “совјетизација” из идеолошко-политичких разлога била “протерана” из партијског, па и из социјалистичког историографског речника. Што се тиче “увођења комунизма”, Југословени су, како је то после 1948. године историографија тврдила – социјализам *изградиле сами*, па никаква претпоставка о “комунизирању” (која носи призив “примењивања комунистичког искуства из СССР-а на југословенске прилике”) није била могућа, иако је одговарала стварности.

²⁰ Погледати, на пример, у: Christo, Christov, *Die Errichtung der kommunistischen Diktatur in Bulgarien* - http://www.kas.de/wf/doc/kas_32912-1522-1-30.pdf?130116143339 ; У бугарској и румунској историографији се представа о комунистичкој власти као тоталитарној знатно лакше пробила у јавни дискурс, него што је то случај у домаћој, српској историографији. Погледати, на пример, прво поглавље у *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Ур: Ивало Знеполски, Софи 2009.

Савезнички консензус је подразумевао уградњу савезничких интереса у највиши савезнички циљ – победу над Хитлером.²¹ Савезнички интереси, међутим, нису свуда били компатибилни. Британски и совјетски интереси су се, између осталог, традиционално сукобљавали и на Балкану, док су се Сједињене Америчке Државе на тај простор политички активније укључиле тек крајем рата. У “залеђини” савезничких напора да током 1944. године постигну договор око поделе интересних сфера на Балкану, крила се њихова амбиција за овладавањем кључних тачака Медитерана.²² Отуда се послератна историја балканских земаља, као и темељни историјски процеси изградње нових структура власти у њима, морају сагледавати и у медитеранском, а не само у источноевропском контексту, како се то најчешће чини. За разлику од Румуније која је само посредно била везана за медитерански контекст, Бугарска и Југославија су биле под директним утицајем историјских збивања на простору Медитерана.

Аргументата за ситуирање теме изградње власти на Балкану у медитерански контекст, има довољно. Најважнији и, по својим последицама најдалекосежнији, догађај за Балканце је био искрцавање савезничких трупа на територију Италије и потписивање *Примирја* између Савезника и Бадоллове владе на јесен 1943. године. Ти су се догађаји на југословенски простор одразили приступањем италијанске фашистичке војске НОВЈ-у (око 20.000 војника), чиме је Титов покрет драстично ојачао у односу на четнички, што је даље утицало на савезничко одређење да подршку пруже партизанима, а не четницима. На Румунију и Бугарску се *савезничко* потписивање *Примирја* са Италијом такође директно одразило тако што су и те две земље у септембру 1944. године са *савезницима* потписале *Примирја* по италијанском моделу. То је у пракси значило да су у Румунији и Бугарској биле организоване институције савезничке окупационе власти, такозване Савезничке контролне комисије (СКК) са извршном влашћу, у оквиру којих је Совјетском Савезу, по савезничком договору, била дата предност у спровођењу одредаба *Примирја*, баш као што је у италијанској Савезничкој контролној комисији та предност припала Англо-Американцима. Отуда су “италијански случај” и деловање англо-америчких представника у италијанској СКК, Совјетима у Румунији и Бугарској служили као “коректив”, па су се догађаји који су се одигравали у Италији директно одражавали на Румунију и Бугарску.

Да је и Румунија у геополитичким плановима западних Савезника била виђена у

²¹ Реч је о консензусу “велике тројице”, док мањи савезници, попут Југославије или Грчке, нису добили прилику да истакну своје интересе у будућој послератној “подели плена”. Напротив, иако савезничке, њихове су територије представљале предмет поделе између “главних савезника”, чиме је, између осталог, темељни документ Другог светског рата, Атлантска повеља, био напуштен.

²² Zapisnik sa Zajedničke sjednice NKOJ-a i Pretstavnika kraljevske vlade u Londonu, koja je održana 19. avgusta 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 32. - У свом извештају и 6. новембра 1943. године Маклин је рекао да партизани морају схватити да, за разлику од Совјета, Британци господаре Средоземљем.

склопу Медитерана, може посведочити и низ докумената америчке провинијенције, у којима је забележено да се Стаљин љутио када би англо-америчка команда за Медитеран повлачила било какве потезе у Румунији. Врховни заповедник Средоземља је сматрао да су Румунија и Бугарска биле у сфери његове одговорности.²³ Посматрано из Стаљинове перспективе, Румунија је СССР-у обезбеђивала копнени пут ка срцу Балкана, и даље ка медитеранским лукама и Мореузима.²⁴ Те две перспективе у пресеку дају могућност посредног повезивања Румуније са медитеранским контекстом.

Пад позиција Драгољуба Михаиловића и његових четника, односно Србије, у савезничким плановима за Југославију, такође се може довести у везу са медитеранским контекстом. Један од основних задатака Михаиловићевих четника је, према савезничким плановима, требало да буде саботажа немачких комуникација са трупама у Северној Африци, што је углавном обухватало диверзије на пругама у Србији. Може се претпоставити да је капитулација Ромелових трупа у северној Африци у мају 1943. године драстично умањила стратешки значај четника у ратним плановима западних Савезника. Сам Михаиловић се у једном говору пред америчким пилотима у Србији жалио да не разуме савезничко понашање према њему и његовим јединицама јер је, како је сам тврдио, урадио све што су Савезници од њега тражили, али су они уместо да подрже њега и његов покрет – подржали Тита.²⁵ Другим речима, Михаиловићев “рок упоребе” у савезничким плановима је после Ромелове капитулације – истекао, што Михаиловић није одмах схватио.

Главни ривали на Балкану пред почетак Другог светског рата су били Велика Британија и Немачка. Британија је непосредно пред рат и током њега успела да развије низ стратегија потискивања немачког војног, економског, идолошког и политичког присуства са Балкана, али су готово сви британски планови до краја рата пропали услед њене немогућности да војно и политички парира Совјетском Савезу који се, израстајући током рата у светску силу, све снажније позиционирао на Балкану. Тако се предратно британско-немачко балканско супарништво током рата претворило у британско-совјетски ривалитет. Са све снажнијим присуством Сједињених Америчких Држава крајем рата у балканској политици, британски интереси су били потиснути, па је Балкан постао део укупног хладноратовског театра у којем су главни противници били САД и СССР.

У меморандуму којим је британска влада у априлу 1944. године Рузвелту предочила

²³ Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Ljubljana 1978, s. 125.

²⁴ Zapisnik sa Zajedničke sjednice NKOJ-a i Pretstavnikа kraljevske vlade u Londonu, која је одржана 19. avgusta 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 32.

²⁵ *Књига о Дражи*, “Дражин говор 22. јула 1944. године америчким авијатичарима”, ур. Радоје Л. Кнежевић, Свеска 2, 1944-1946, Виндзор, Канада (Српска народна одбрана), 1956, с. 96.

своје интересе на Балкану, СССР је био детектован као њен главни противник, јер је Немачка тада већ била остала изван опсега сопствених територијалних претензија. За Британију су земље Југоисточне Европе, међу којима су четири биле непријатељске – Мађарска, Аустрија, Румунија и Бугарска, представљале важан комуникацијски правац ка Блиском истоку (преко Медитерана ка Црвеном Мору, као нафтни пут из Ирака и Ирана). Присуство било које друге силе у наведеним државама би пресецало тај пут и угрожавало британске интересе. Отуда је главни британски стратешки циљ током рата био да ограничи ширење совјетског утицаја ка Медитерану и Мореузима.²⁶ Јапански представник у Турској је, на пример, завршницу рата описао као “трећу фазу” током које су се Совјети и Британци борили за своје интересе јер су Совјети Британцима пресецали трговачке путеве где год су могли – у Ирану, у Египту, били су присутни и на Сицилији, а њихов утицај на Балкану је био све јачи.²⁷

Премда војно све слабији у односу на СССР, Британци су једини излаз видели у покушају да се са СССР-ом договоре око сфера утицаја на Балкану. Прву понуду такве врсте су пред СССР изнели половином маја 1944. године нудећи им предлог “Румунију за Грчку” који је подразумевао доминацију СССР-а у Румунији, а Британије у Грчкој, на шта су Совјети пристали.²⁸ Друга понуда, изнуђена све снажнијим присуством СССР-а на Балкану је уследила у септембру и гласила је “Бугарска за Грчку”.²⁹ Совјети су и тада пристали. Рузвелт се таквог британско-совјетског договора прибојавао препознајући у њему политику “сфере утицаја” којој се он снажно противио јер је таква политика потенцијално искључивала америчке интересе у Европи, па и на Балкану.³⁰ Због тога је Рузвелт британско-совјетски договор “Румунија за Грчку” ограничио на три месеца, што је истицало у септембру 1944. године, а и договор “Бугарска за Грчку” није сматрао коначним. Услед тога је Черчил у октобру, са Рузвелтовим знањем и одобрењем, отпутовао у Москву да се са Стаљином, у новим околностима совјетског војног присуства на Балкану, поново договори о будућем совјетско-британском присуству на Балкану. Рузвелтова замисао је била да тај сусрет Черчила и Стаљина буде увертира за сусрет “велике тројице” који се догодио тек у фебруару 1945. године на Јалти. Процентуалну поделу Балкана око које су се Стаљин и Черчил тада усмено

---

²⁶ FRUS, *Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania*, Volume I, 1944, p.597-599

²⁷ *Дипломатически документи по участието на България във Втора световна война. Дневници на Министерство на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилков, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944)*, съставители Билярски Цочо, Гезенко Иванка, София 2006, с. 455

²⁸ Quinlan, D. Paul, *Ciocnirea deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 93.

²⁹ Dimitrov, Vesselin, *Stalin's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*, New York, 2008, с. 88.

³⁰ FRUS, Vol. I; *The Secretary of State to Certain American Officers*, June 22, 1945, p. 610-612; Sulzberger, C. L. *Sedam kontinentata i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Zagreb 1977, с. 52-53.

споразумели, Рузвелт није сматрао обавезујућом за САД, већ олакшавајућом околности која би убрзала договоре “велике тројице” на Јалти.

До споразума на Јалти, међутим, структура власти на Балкану је била постављена у односу на процентуалну поделу Балкана коју су уговорили Стаљин и Черчил, а која се надовезивала на раније британске предлоге “Румунија за Грчку” и “Бугарска за Грчку”. Процентуални споразум, у чијем се “срцу” налазио совјетски пристанак да Грчка припадне Британији, је пружио основу за изградњу система власти у свим балканским државама, надјачавајући силом инерције чак и касније постигнуте договоре на Јалти. “Јалта”, а не “проценти”, представља мит у историографији када се говори о њеном значају.

Далекосежних последица “процентуалног договора” постигнутог у октобру 1944. године између Британије и Совјетског Савеза има много, али су за Балканце најважније две: 1) процентуалном поделом Балкана су биле обухваћене и савезничке државе Југославија и Грчка, што разоткрива праву природу односа великих савезника према малим савезницима, и 2) процентуалном поделом Балкана ни један проценат није био предвиђен, како за домаће, националне, балканске структуре власти, тако ни за америчко присуство на Балкану. Те две чињенице проблематизују смисао ангажовања балканских земаља на страни савезника у Другом светском рату и обесмишљавају поднете жртве – Југославија се, по броју погинулих током рата, налазила на трећем месту иза СССР-а и Немачке. Такође, упитно постаје и како су англо-американци и Совјети планирали да свој удео у процентима спроведу у балканским земљама за које нису предвидели могућност самосталности и суверенитета? Управо преко структура власти. То даље отвара питање карактера послератних структура власти у Румунији, Бугарској, Југославији, Албанији и Грчкој.

Када се анализира карактер послератне структуре власти, посебно на персоналном (кадровском) нивоу, може се доћи до закључка да су и СССР и Британија темеље своје будуће власти на Балкану поставиле током предратног периода. И СССР и Британија су са балканским земљама пре Другог светског рата “комуницирале” на званичном и на незваничном нивоу.

Совјети су у међуратном периоду развијали два основна правца спољне политике. Први правац је представљала званична дипломатија, у великој мери суздржана и у потпуности уклопљена у владајуће стандарде међународних односа. Други правац, који је функционисао паралелно са првим, је био илегалан, агресиван, са јасно наглашеном димензијом светских димензија и амбиција, и, не само да није био уклопљен у постојеће стандарде међународних односа, већ им је у потпуности био супротстављен – базиран на

Коминтерни као “центру светске револуције”.³¹ На релацији Москва-Београд су током предратног периода такође наступиле значајне промене у њиховим односима. Радикалне промене државних оквира и развоја српског и руског народа – појава СССР-а и Југославије на политичкој мапи - су утицале да се фокус међусобних односа измести са руско-српске на совјетско-југословенску раван.³²

Званични односи између СССР-а и Југославије су на нивоу мисија били успостављени у лето 1940. године, а формално их је прекинуо СССР након југословенске капитулације, мада совјетска мисија није била повучена. Два представника совјетске мисије су била сарадници совјетске војне службе, док су друга двојица вероватно били сарадници НКВД-а. Део “званичних представника” се касније прикључио совјетској мисији која је код Тита стигла на пролеће 1944. године, чиме су у кадровском аспекту совјетски представници направили лук од званичних представника 1940. године, преко незваничних до 1944. године, када су поново, са укључивањем у Корњејевљеву мисију, добили димензију “званичног присуства СССР-а” у Југославији. Претпоставља се да је контакт са Титом до доласка Корњејевљеве мисије одржавао обавештајац Фјодор Махин.³³

Што се неформалне комуникације тиче, средишња институција која је повезивала балкански простор са партијским врхом у Москви, односно са самим Стаљином, била је *Коминтерна* која је формално постојала све до 1943. године, када је наставила да ради под кодираним именом “Институт бр. 100”. После њеног укидања комуникација између балканских комуниста и Стаљина је била одржавана путем неколико прикривених канала.

Коминтерна је финансирала, обучавала и била логистичка подршка балканским комунистичким кадровима школованим у разним партијским школама у Москви. Изграђивана са идејом да функционише као самостална, од државних институција СССР-а независна институција, *Коминтерна* је самосталност у односу на совјетску војску и безбедносне структуре почела да губи после 1937. године, када је у потпуности постала подређена Стаљину³⁴. Тиме су и сви комунисти на Балакану потпали под директну контролу вође КПСС-а јер је *Коминтерна* била основна мрежа њиховог обједињавања и координације.

После формалног укидања *Коминтерне* Тито је контакт са Стаљином одржавао путем преписке са Димитровим, што је био тек један од начина да Стаљин буде упућен у балканска збивања. Током рата је Москва успоставила радио-везе са свим источноевропским партијама,

³¹ Јовановић, Мирослав, *Срби и Руси 12-21. век (Историја односа)*, Београд 2012, с. 160.

³² Јовановић, Мирослав, *Срби и Руси 12-21. век (Историја односа)*, Београд 2012, с. 216.

³³ Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s.228.

³⁴ Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s. 213.

које, уз неколико изузетака, међусобно нису имале контакте. На тај начин је била успостављена будућа радијална структура СССР-а, односно “Источног блока”, тј., однос СССР-а према источноевропским земљама је проистекао из односа КПСС-а према источноевропским комунистичким партијама. Систем релација је био подређен централном комитету КПСС-а и његова функција је била контрола мањих, подређених партија. Други вид контроле се одвијао тако што су елитни кадрови локалних комунистичких партија на Стаљинов позив одлазили у Москву, где би се најпре сусретали са Димитровим, потом са Молотовим и на крају са Стаљином. До краја 1945. године је совјетска секција за интернационалне информације ЦК КПСС-а у оквиру своје структуре реорганизовала европске комунистичке активисте који су у СССР-у радили као емигранти. Емигранти су тада били послати у своје земље чиме је секција постала чисто совјетски организам. У том смислу се делимично може разумети и повратак Георги Димитрова и Коларова у Бугарску крајем 1945. године. Од 1. јануара 1946. године секција је наставила са радом као секција за спољну политику Централног комитета, на челу са Сусловим, који је наставио да надгледа рад оних кадрова које је послао у њихове матичне земље. Секција је слала и своје људе који су контролисали рад тих кадрова. Посебно је била надгледана комуникација југословенских и бугарских партија чија би неконтролисана сарадња могла да угрози савезничке планове крајем рата.³⁵

Контролно обавештајне функције СССР-а су биле вршене кроз неколико канала. У РККА (Црвена армија радника и сељака) је постојала војна обавештајна служба РУ, у НКВД-у (Народни комесеријат унутрашњих послова) је била организована цивилна обавештајна служба (Пета, касније Прва управа) и у оквиру *Коминтерне* је постојала обавештајна мрежа ОМС ИККИ). У Југославији је, на пример, на челу Коминтернине мреже био био Јосип Копинич, на челу војне службе Мустафа Голубић, док још увек није познато ко је био на челу НКВД службе. Тито је постепено концентрисао моћ у своје руке захваљујући, поред осталог, и томе што је из Југославије током рата прво “елиминисао” два важна представника совјетске војне службе – Мустафу Голубића и Ивана Сребрњака. И Копиничев престиж је био угрожен после “случаја Керестинец”, када је, бежећи из тог хрватског усташког логора, настрадало стотинак елитних партијских кадрова, што се сматрало Копиничевим “пропустом”. Од тада је Копинич био “техничко особље Коминтерне” са задатком одржавања једне од три радио-станице које је после 1943. године СССР имао на територији Југославије.³⁶ Са друге стране, у Москви је током рата пропагандне програме емитовала радио-станица “Слободна-

³⁵ Ghibianski Leonid, „U.R.S.S. Și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în europa orientală”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 254-261.

³⁶ Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s. 222 – 224.

Југославија” чији је рад цензурисала Коминтерна.³⁷ У Бугарској је комуникација била одржавана, како то Димитров у свом дневнику бележи – *via Fitin*.³⁸

Поред КПСС-а, најснажнији утицај на југословенску партију је, у међуратном периоду, имала бугарска комунистичка партија. Свој утицај бугарска партија није спроводила директно, већ посредно преко Коминтерне и Балканске комунистичке федерације (основана 1920. године под руководећом улогом Бугарске комунистичке партије). У време рушења Друге и израстања Треће Интернационале, бугарска партија се приближила руским узорима, када се још 1903. године, истовремено са поделом на “бољшевице” и “мењшевице” поделила на “тесне” и “широке” социјалисте, што је доприносило њеном угледу у очима бољшевика. Ускоро су бугарски “тесни” створили бољшевички модел партије. Тадашњи прваци “тесних” социјалиста, бољшевици Димитров и Коларов, су касније, по повратку из СССР-а 1945. године, наставили да раде на изградњи социјалистичке власти у Бугарској.

Други извор ауторитета бугарске партије проистекао је из околности у којима се она затекла током Првог светског рата, када се Бугарска налазила далеко од ратних операција. Бугарска током рата није била предмет разарања страних завојевача, напротив, бугарска војска је покоравала друге народе. За разлику од српске партије која се морала бавити питањима егзистенције сопственог народа, опстанак бугарског народа није ни био тема бугарске комунистичке партије, која је услед тога имала простора да се, уместо националним, бави интернационалним и класним питањима. Када је настала 1919. године, бугарска комунистичка партија је била једна од најснажнијих и најмасовнијих партија у Европи, са око 40.000 чланова. Услед тога су бугарски комунисти током идејног и организационог израстања *Коминтерне* у њеној структури заузели највиша места. Совјетска партија је, међу осталим балканским комунистичким партијама, највише поверења поклањала бугарској партији, за шта се ова и сама изборила, услед чега је стекла право да се меша у рад осталих балканских партија.³⁹ На то треба додати и претпоставку да је на коминтерновску идеју о “српском питању”, које је у Југославији требало да буде решено по моделу “руског питања” у СССР-у, поред осталог, утицао југословенски пријем белоруских емиграната.

Југословенска партија је превагу над бугарском однела током Другог светског рата, током којег су се најважнији бугарски кадрови налазили изван Бугарске, у Москви, и током којег је Стаљин информације о развоју ситуације у Бугарској, као и о стању бугарске партије,

³⁷ Ghibianski Leonid, „U.R.S.S. Și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în europa orientală”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 254-261.

³⁸ Павел Микаилович Фитин је био шеф Петог одељења НКВД-а 1940-1946. године. Контролисао је готово целокупну комуникацију међу коминтерновцима. - *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, s. 161.

³⁹ Gligorijević, Branislav, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, Београд 1992, s. 79-82.

углавном добијао од Тита путем преписке Тито-Димитров.

Судар две партије и две државе се испољавао превасходно у Македонији. Став Коминтерне је био да је Македонија била земља “бугарског карактера”, те да је због тога треба укључити у састав Бугарске. Реч је о ставу који је *Коминтерна* усвојила захваљујући управо чињеници да су се на њеном врху налазили Бугари. “Борба за Македонију” је постала део коминтерновске политике на Балкану и најочитија је била у ангажовању и финансирању једног крила ВМРО-а (ВМРО-Обједињена). Из тог крила су потекла двојица веома утицајних и познатих “комуниста” - Димитар Влахов, који је каријеру наставио у југословенској структури власти и Владимир Поп-Томов, који је каријеру наставио у бугарској структури власти. То крило ВМРО-а, које је уједно било и “комунистичко”, је током рата опструирало Титове напоре да у Македонији организује пројугословенски структуру власти.

И Британија је, попут СССР-а, непосредно пред Други светски рат своју балканску политику заснивала на “два колосека”: дипломатском и обавештајном. Током 1938. године су се профилисала, условно говорећи, два фактора британске политике важна за разумевање ратних догађаја у балканским земљама. Један од њих се може дефинисати као “стил односа” велике силе попут Британије према малим државама Источне Европе и Балкана или једноставно као “минхенска политика”. Таква синтагма потврђена је и у историјским изворима. “Минхенска политика” би у основи подразумевала издају интереса слабијих и мањих држава од стране европских западних демократија, које су најпре попустиле пред захтевима Немачке 1938. године, а потом је Британија пред избијање рата и током њега, жртвовала интересе низа мањих држава пред интересима СССР-а. У основи, то је био колонијални однос “великих” према “малима”. Интереси мањих држава, потенцијалних и стварних савезника Велике Британије, су током рата били жртвовани, а да Британија чак није успела ни да “купи време” потребно за развијање и ојачавање сопствених позиција у Источној Европи и на Балкану. Најеклатантнији ратни пример би било британско жртвовање савезничких Срба у име постигнутих договора између Черчила и Стаљина. Такав “историјски преступ” трајно је пореметио морални еквилибриум у Европи.⁴⁰

Други правац британског деловања на Балкану се такође профилисао током 1938. године и тицао се припрема да Британија обавештајним путем, контролишући одређене политичке структуре, продре у балканска друштва потискујући тиме немачко присуство.⁴¹ За разлику од Југославије, у којој је тај свој циљ остварила у пуном обиму, у Румунији и

⁴⁰ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, December 11, 1944, p. 1431.

⁴¹ Када је рат почео, брзина немачког блицкрига је британску обавештајну структуру избацила из равнотеже: како је падала једна земља за другом, Британија је губила своју мрежу коју је успела да развије у Европи до рата, са изузетком Балкана. У: - Вилијамс, Хердер, *Падобранци, патриоти и партизани. Управа за специјалне операције у Југославији 1941-1945*, Београд 2009, с. 21.

Бугарској то није био случај. Може се претпоставити да је слабије британско обавештајно присуство у Румунији и Бугарској пред почетак Другог светског рата на Балкану делимично било узроковано чињеницом да су у те две државе на власти биле немачке владарске породице, и да је круг елите око круна, и посебно у војсци, био германофилски, што је отежавало британски продор у структуре власти.⁴² Примера ради, у Бугарској је, као и у Југославији, 1941. године био припреман државни удар, али је царски режим таква британска настојања предупредио хапшењем његових организатора.

Шта је претходило нереализованом државном удару у Бугарској и реализованом државном удару у Југославији, којим су, на више нивоа, биле постављене основе за изградњу послератног система власти?

Строго поверљив документ британске Организације за специјалне операције (*Special Operations Executive – SOE*) из 22. марта 1941. године, у којем се Черчил обратио Идну са упутством да се Југославија увуче у рат, у великој мери пружа одговор на то питање.⁴³ Према том извештају СОЕ у Румунији 1941. године није имала ни једног британског агента, али је зато имала низ организација на које се могла ослонити и којима је доставила новац, инструкције и материјале за борбу против Немаца.⁴⁴ Стожер британског обавештајног деловања је била Маниуова *Народна земљорадничка странка*. Њена структура је два месеца пре писања извештаја била реструктурирана како би могла да делује у складу са британским потребама у току немачке окупације Румуније. Маниу је Британцима гарантовао многобројне саботерске акције и ангажман великог броја људи у саботажама нижег интелектуалног нивоа, али и терористичке нападе на мање формације немачких војника.

Поред Маниуове странке, Британци су створили и организацију *Ардеалул*, блиско повезану са Маниуовом странком. Главни ратни оперативац је имао конспиративно име *Прокопиус*, и радио је на повезивању свих британских сарадника у Румунији. Имао је малу и оперативну групу извежбаних саботера, њему лично подређених. *Прокопиус* је контролисао све комуникације и финансије. Постојале су још 3-4 мање групе на које Британци нису много

---

⁴² Ајрапетов, Олег Рудолфович, “Русија између Србије и Бугарске у Првом светском рату”, *Годишњак за друштвену историју*, X/1-3, Београд 2003, с. 51-69.

⁴³ Pivac, Marko, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941, *Istorija 20. veka*, 2010/3, Beograd 2010, s. 192-212. - Објављени извор за тему има прворазредни значај јер, за разлику од многих других докумената, указује на циљеве које је Британија имала на Балкану. Такође разоткрива модел британског деловања, наведена су имена сарадника СОЕ, наведене су суме новца, путеви комуникација, количина допремљеног наоружања, упутства и низ других важних појединости о британском илегално деловању на Балкану, углавном преко “земљорадника”. Пошто је објављени документ остао “непрочитан” у домаћој историографији, овде ће му, у наредним пасусима, бити поклоњена пуна пажња. Извештај који је Черчил упутио Идну је написао Џорџ Тејлор, други по чину шеф СОЕ, 26. фебруара 1941. године.

⁴⁴ Британско обавештајно присуство у Румунији потврђује новинар Сулцбергер и назива га “суптилним присуством”. Помиње извесног Сенди Глена, “углађеног мешетара са наочарима”, који је касније био ангажован на подухвату успостављања првих контаката са војним јединицама маршала Толбухина који је ушао у Румунију. У: - Sulzberger, C. L. *Sedam kontinenta i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Zagreb 1977, s. 31.

рачунали, али које су *Прокопиусу* обећале сарадњу “на позив”. Главна радио-станица је била код Маниуових оперативаца преко које су одржавали везу са британском Ратном централом у Цариграду. Британци су наведене организације снабдели са мањим количинама високо разорног експлозивног материјала, али се запараво од Маниуа очекивало да преко својих људи, распоређених у структури власти, наоружање извуче из државних залиха и стави их на располагање британским оперативцима. Британија је Маниуа и финансијски обезбедила, мада се очекивало да би и сама партија своја средства ставила на располагање СОЕ оперативцима.

Главна база британског деловања у Бугарској је била Земљорадничка странка, а главни оперативац Георги Димитров-Гемето, чији је псеудоним био *Цон*. За разлику од Маниуове Народне земљорадничке партије у Румунији која је била масовна и добро укореењена у Трансилванији, Геметова партија у Бугарској није била велика али је била добро организована, са искуством рада у “илегали”. Док у Маниуову оперативну способност Британци нису били сасвим сигурни, у Гемета нису сумњали. Бугарска полиција је 22. фебруара 1941. године растурила Геметову мрежу која је припремала пуч, његов главни сарадник Костов је био ухапшен, али је сам Гемето избегао хапшење, тако да у време писања извештаја СОЕ још увек није имала успостављене везе са њим.⁴⁵ Геметовим одсуством снажна организација није била ослабљена, па је СОЕ одлучила да настави са снабдевањем оружја Геметових људи у Софији - преко југословенске границе.

Геметова партија је имала посебно организоване јединице на северу и истоку Бугарске које су укупно имале око стотинак људи, по 8-10 људи у десетак формација. Своју оперативност су те јединице поакзале 11. фебруара 1941. године прилоком саботаже 32 вагона цистерни руске нафте мало северније до Драгоманског теснаца. Друга група на коју се СОЕ ослањала су били *Протогеровисти*, чији је главни агент носио име *Томас*. То су били професионални македонски терористи спремни да се сваког тренутка ставе на располагање Гемету. На њих су Британци, према својим проценама, могли да се ослоне у потпуности. “На вези” са Британијом је, преко СОЕ, био и Дамјан Велчев, али СОЕ није могла да процени у којој се мери могла ослонити на његов ангажман. Поред наведених, под контролом СОЕ су биле и турске саботерске организације које су деловале у лукама на Црном Мору, Бургасу и Варни. Те су организације инструкције добијале из Цариграда.

Као што је Маниу у Румунији поседовао радио-станицу за комуникацију са Цариградом, тако је и Гемето поседовао једну, за коју, до свог бекства из Бугарске, није успео

---

⁴⁵ У Бугарској би збацивање краља Бориса било предуслов југословенско-бугарске федерације. У: - Вилијамс, Хердер, *Падобранци, патриоти и партизани. Управа за специјалне операције у Југославији 1941-1945*, Београд 2009, с. 42.

да пронађе оператера, па је комуникација са Цариградом била организована преко “једног југословенског курира”. Гемето је био у блиској вези са српском Земљорадничком странком која је, на предлог СОЕ, у ту сврху регрутовала два агента у Босиљграду. Гемето је располагао са великом количином наоружања, али је после његовог бекства из Бугарске, наоружање у Софију требало достављати из Грчке преко југословенске Земљорадничке партије. Велика количина новца – милион лева, била је депонована код митрополита Стефана.

Ни Југославија није била изузета из балканске СОЕ мреже. Названа је “секцијом са највише наде и веома разноликим везама”. У Словенији су сарађивали са “демократском групом” доктора Чока и професора Рудолфа (*Рукавина*) које су детектовали као пробританску и изразито антииталијански оријентисану групу. Контролисали су словеначке мањине на Истри и у Аустрији. Друга словеначка организација је била “Бранкова”, што је било конспиративно име уредника либералног листа *Јутро*, Милка Брезигара. Група је била важна јер је одржавала доста поуздане везе са сличним организацијама у Мађарској, Аустрији и Чехословачкој. Две организације, “Бранкова” и “Чок-Рукавина” су међусобно сарађивале.

У Хрватској су “на вези” са Британијом биле “демократе” Већеслава Вилдера, затим неколико антииталијанских групација у Далмацији, посебно у Сплиту, али централа за “северозападну Југославију” се налазила у Загребу. Њу је држао британски вицеkonzул Тревор Гленвил (*Нерон*). Организација се углавном ослањала на средње и ниже офицере у које је Британија имала више поверења него у “оне у Београду”.

У Србији и Босни је главни ослонац СОЕ био Милан Гавриловић, мада је он био само “параван” за стварног шефа партије – Тупањанина (*Стриц*). Странка је била финансирана од јула 1940. године. Основни “квалитет” странке је био њена масовност, посебно у Босни и Старој Србији. “Земљорадници” су у сваком селу и граду имали по једног “агента”, а унутрашња комуникација и дисциплина су биле на изузетном нивоу. Тупањанин и Гемето су гајили међусобно поверење које је чудило чак и СОЕ. У оперативном погледу, Тупањанин је гарантовао да је могао окупити велики број сељака, “истих оних који су ратовали у претходном рату”, што је СОЕ процењивала као фактор на који се могла ослонити. Тупањанин је на југословенску владу утицао преко Бранка Чубриловића, министра пољопривреде и представника Земљорадничке странке.

Други по реду поуздани сарадник СОЕ је био Илија Трифуновић (*Тата*) који се налазио на челу свих националних удружења у Југославији – Народна одбрана, четници и разне друге организације. Наведене “родољубиве организације” су, према СОЕ проценама, чиниле кичму српског народа и као такве су могле бити употребљене против Немаца. Неке од организација су имале признат паравојни статус и њих је требало користити уз регуларну

војску у случају немачке окупације. *Tata* се пред британским посматрачима добро показао својим утицајем на југословенску владу који је остваривао преко војске. То је била једина групација која је могла да организује озбиљна војна разарања у Србији. На челу Трифуновићевих организација су се налазили људи, или њихови синови, који су имали искуство ратовања у Првом светском рату. Очекивало се да би најважније акције изводили у Босни и Старој Србији.

У Црној Гори је СОЕ “држала на вези” пуковника Душана Радовића (*Рођак*), који је гарантовао могућност мобилизације око 1.000 људи. СОЕ је била у вези и са главним албанским изгнаницима у Југославији, Гани Бегом, Кокошием и Абас Купијем који су, преко својих људи у Албанији, спроводили британске интересе.

Комуникације у Југославији су биле поузданије и развијеније него у Румунији и Бугарској, јер је главна радио-станица била стационирана у Београду са циљем њене аутоматске активације у случају потписивања пакта са Немачком или немачког напада на Југославију. Друга станица је требало да, у ратним околностима, буде премештана са места на место, углавном у планинама Југославије.

Наведени подаци о обавештајној делатности Британије на Балкану доводе у питање многе досадашње историографске интерпретације прошлости, али за анализу структуре власти је важно приметити да су се многи сарадници СОЕ по окончању рата нашли у новој, послератној структури власти. У Народне фронтове Румуније и Бугарске су ушли Маниу и Гемето, а у Југославији су “земљорадници” кроз АВНОЈ били укључивани у нову власт и то углавном на простору Старе Србије и Црне Горе где су били и најзаступљенији и најпотребнији. Трифуновић је, као део четничких снага, такође током рата “одиграо своју улогу” у мобилизацији “родољуба против Немаца”.

Најважније питање које присуство СОЕ отвара је следеће: британско-совјетска (могло би се рећи и англо-америчка-совјетска) политичко-војна сарадња, за коју домаћа историографија најчешће мисли да је остварена на тек на Техеранској конференцији, у хронолошком погледу мора бити антидатирана и померена на 1940/41. годину, а основни аргумент који нас на такав закључак наводи је да су сарадници СОЕ у процесу изградње послератних система власти у Румунији, Бугарској и Југославији били и поуздани сарадници комуниста, све до 1947. године, када су се, услед захуктавања Хладног рата, комунисти са њима обрачунали и избацили их из структура власти. Исти такав процес - избацивања комуниста из послератних влада - је трајао у Западној Европи.

Пошто је 1941. године планирани државни удар у Бугарској пропао, остало је да се анализира британско-совјетска сарадња током 1941. године у Југославији, а досадашња истраживања указују да је најеклатантнији пример те сарадње био пуч изведен 27. марта

1941. године.⁴⁶ Уобичајено је историографско уверење да је државни удар у Југославији извела “Британија”. Нешто ређе се помиње учешће Совјета у тим догађајима⁴⁷, док је присуство Сједињених Америчких Држава остало потпуно нерасветљено. Оно се углавном везује за присуство пуковника Вилијема Донована у балканским земљама пред рат, па и у Београду.

У извештају Танасија Динића, министра унутрашњих послова у Недићевој влади, из 1943. године, остало је забележено да је почетком октобра 1940. године Сулцбергер, новинар “Њујорк Тајмса”, остварио први контакт са генералом Душаном Симовићем. У њиховом сусрету су посредовали један представник Интелигенс сервиса, Мапелбек, и адвокат Ђорђе Радин, као Рузвелтов “агент”. Пуч је начелно био договорен у Радиновој кући у новембру 1940. године, о чему је Рузвелт био обавештен, услед чега је у Београд послао пуковника Донована, касније, током рата, шефа америчке обавештајне службе, ОСС-а. Такав след догађаја, не помињући Радина, потврдио је и сам Сулцбергер у својим мемоарима. Припрему “27. марта” је пратила и извесна пропагандна активност, у којој су кључну улогу, према Динићевим наводима, играли Михаило Константиновић, као шеф Централног пресбироа при председништву владе и његов помоћник Богдан Радица. По Константиновићевом налогу је једна краткоталасна радиостаница Централног пресбироа била стављена на располагање Американцу Велеру, који је преко ње пропагандно припремао терен за пуч. Заступници ТАСС-а су тада такође одржавали чврсте везе са англо-америчким обавештајцима и њиховим сарадницима у Југославији.⁴⁸

Англо-америчко-совјетска сарадња, званично представљена тек на Техеранској конференцији, почела је да се распада са захуктавањем Хладног рата, превасходно на линији СССР-САД. Мемоари Владка Мачека сведоче да се, на пример, “земљорадничка мрежа” коју

---

⁴⁶ О покушајима да се у Бугарској и Југославији синхронизовано изведу државни удари свеочи новинар Сулцбергер који је лично преносио поруке од бугарских “земљорадника” до југословенских политичара, конкретно Грола. У: - Sulzberger, C. L. *Sedam kontinenata i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Zagreb 1977, 31-32.

⁴⁷ Алексеј Тимофејев наводи присуство совјетских посматрача у Београду током пуча 27. марта 1941. године – Михаила Абрамовича Милштејна, заменика начелника војне обавештајне службе, бившег представника НКВД-а у Авганистану и Турској, и Михаила Андрејевича Алахвердова. - Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s. 225; О вероватној укључености Совјета у догађаје 27. марта 1941. године говори и Богдан Кризман у емисији *Југославија у рату 1941-1945/27. март 1941.* - https://www.youtube.com/results?search_query=jugoslavija+u+ratu+1941-45+epizoda+1 ; И Сулцбергер указује на могућу укљученост Совјета преко комуниста у пуч 27. марта: “Те сам се зиме (1940/1941. - О. Д.) често састајао са својим пријатељима, младим југословенским родољубима-уротницима. Касније су сви они постали високи официри у Титовој партизанској војсци...” - Sulzberger, C. L. *Sedam kontinenata i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Zagreb 1977, с. 30; “Танасије Динић - `27. март дело јудео-англосаксонског садизма, мрачног Интелигенс сервиса, Слободних зидара и комунизма`, 1943”, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*. Petranović, Branko, Žutić, Nikola, Beograd 1999, с. 636.

⁴⁸ “Танасије Динић - `27. март дело јудео-англосаксонског садизма, мрачног Интелигенс сервиса, Слободних зидара и комунизма`, 1943”, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*. Petranović, Branko, Žutić, Nikola, Beograd 1999, с. 636.

су комунисти нагрзли избацавањем “земљорадника” из народних фронтова у све три земље, почела обнављати већ на лето 1947. године. Наиме, Мачек се у Питсбургу у Америци крајем 1946. године сусрео са Геметом који је још 1945. године био протеран из Бугарске. Тада му је Гемето предложио да са Миланом Гавриловићем оснују Међународну сељачку унију у Вашингтону. Унији су се убрзо прикључили и мађарски “сељаци” (Ferenc Nagy), пољски “сељаци” (Станислав Миколајчик), румунске “сељаке” је заступао Мануил, којег је наследио Никола Бузешти, затим су се Унији прикључили и чешки “сељаци” (Јозеф Черни) и словачке “демократе” (Федор Ходца). Унији су потом приступили естонски, летонски, литвански и албански “сељаци”. Сам Мачек се током организације Уније састајао са Вилијамом Донованом.⁴⁹ Може се претпоставити да је “сељачка структура” коју су комунисти избацили из своје структуре власти, која је некада била под контролом Британије, 1947. године била обновљена под контролом Сједињених Америчких Држава. Историографији преостаје да испита њено учешће у Хладном рату.

Шта наведене обавештајне мреже доводе у питање и на шта указују? Оне превасходно упућују на закључак да се у историографским интерпретацијама прошлости, посебно компликованих периода какав је био Други светски рат, далеко већи простор мора дати континуитетима над дисконтинуитетима. Мноштво историјских извора указује да су путем својеврсних персоналних унија у процесу изградње власти после рата поред већ познатих и у историографији истражених војно-политичких “фактора”, учествовале и неформалне мреже које су се са њима укрштале. Чести су и многобројни примери испреплетености епигона Црне Руке, масона, Коминтерне (“Московити”) и обавештајних мрежа великих сила. Њима треба додати надреалисте, уз такозване “националне револуционаре” (ушаше, ВМРО, Гвоздена гарда, и сл.), партијске структуре попут “земљорадничких”, затим “шпанске бораце” и цркву. Такав приступ проучавању структуре власти - анализом личности, њихових каријера, контаката и миљеа из којих долазе – проблематизује питање центара из којих се водила политика на Балкану и указује на чињеницу да балканске престонице нису биле центри у којима су доношене одлуке о судбинама балканских народа.

---

⁴⁹ Маџек, Vlatko, *Метори*, Zagreb 1992, s. 187.

Румунија

Географија, историја, становништво и култура као стабилни подаци у процесу изградње власти

Насупрот савремених западноевропских и америчких, углавном антрополошких, теорија које полазе од претпоставке да су нација, историја и, посебно, култура нестабилне и промењиве категорије, ово истраживање полази од супротних претпоставки, ослањајући се на теоретски оквир Ахмета Давутоглуа, постављен у *Стратегијској дубини*, да су управо нација, историја, култура и становништво стабилне категорије јер представљају искуствени део сваког друштва.⁵⁰ Национално осећање, историју, културу и састав становништва краткорочно или средњерочно посматрано, није могуће мењати сопственом, односно политичком вољом, већ се те категорије евентуално могу мењати само у контексту већих међународних конјунктура.

Међу наведеним факторима култура је посебно важна категорија јер се кроз њу изграђује оно што Давутоглу назива “стратегичким менталитетом”. “Стратегијски менталитет” подразумева понашање које се у одређеним историјским околностима може операционализовати и употребити као мобилизациони фактор, али може представљати и препреку са којом се потенцијални освајач мора изборити при сусрету са земљом и становништвом које има намеру да освоји. На пример, део румунског “стратегичког менталитета” је представљала, у румунском друштву дубоко укорењена, русофобија – тешка препрека коју су будући комунистички властодршци на свом путу ка освајању власти морали да савладају. Сличну препреку је представљао и распрострањени антисемитизам.

Поред наведена четири елемента које разумемо као друштвене континуитете, за потпуније разумевање процеса успостављања послератне структуре власти је потребно приказати и спољни политички контекст, као и унутрашњи политички амбијент међуратне и ратне румунске историје у којима се такође крију извесне линије континуитета. Указивање на континуитете, како на оне дугог, тако и на оне средњег трајања, пружа могућност јаснијег уочавања дисконтинуитета, односно промена које су се балканским друштвима, па и румунском друштву, догодиле са комунистичким освајањем власти.

50

Географски положај Румуније као потенцијал и ограничавајући фактор њеног националног развоја

Географски положај Румуније и њена богатства, посматрано из аспекта потенцијала њеног националног развоја у историјској перспективи, углавном су представљали стратешку предност румунског народа. Историјски развој Европе и Америке⁵¹, међутим, са светским ратовима као последицом њиховог необузданог капиталистичког раста, је те предности у нестабилним временима попут светских ратова, претварао у “отежавајуће околности” са којима су се румунски народ и њихова елита власти суочавали. На пример: излаз на Црно Море, до којег се осим копненим путевима, могло стићи и Дунавом, је могао представљати предуслов успешног развоја тек признате “велике Румуније”, да исти ти путеви и луке нису постали предметом интересовања најпре западних капиталиста, потом нацистичке Немачке и, на крају, Совјета. Источни делови земље, Бесарабија и Буковина, које су европске силе после Првог светског рата Румунији признале као њене саставне делове, нису успеле да се чвршће повежу са Регатом, старом румунском краљевином, јер је Совјетски Савез, по узору на некадашње империјалне амбиције царске Русије, управо преко тих источних румунских области видео могућност копненог продора ка Балкану и ка срцу некадашње Двојне Монархије, што је крајем Другог светског рата Бесарабију и Буковину гурнуло у окриље СССР-а. Природна богатства Румуније, од којих су најзначајнија биле шуме, нафта и воде, могли су Румунији обезбедити неслућени национални развој и политички утицај, да иста та природна богатства нису поседовали углавном страни капиталисти.⁵²

Анализа “географског фактора” у промишљању процеса изградње власти је неопходна јер је управо тај фактор, као што је прошлост показала, снажно утицао на структурирање власти у послератној Румунији. Примера ради, совјетско обећање румунском народу да ће се Трансилванија поново наћи у њеном саставу, пошто је почетком Другог светског рата из њених граница била искључена и предата Мађарској на управу, је било агенда комунистичког

---

⁵¹ Одговорност Совјетског Савеза за дестабилизацију развоја балканских земаља није неупитна, већ Револуцију и њене последице по европске народе сагледавамо као последицу друштвених и економских процеса који су захватили деветнаестовековну Европу и који су се као такви пренели и у Русију и тамо припремили терен за Револуцију. Дакле, болшевичка револуција се разуме као екстремни облик процеса који су проистекли из капитализма и који су од почетка 20. века обликовали европско друштво.

⁵² На пример, старни капитал је у нафтној индустрији међуратне Румуније износио 80%. - Chris, Harman, *Bureaucracy and Revolution in Eastern Europe*, London, 1974, s. 26; Ристовић, Милан, “Између `жртве у крви` и најважнијег `савезничког доприноса`: Трећи рајх и питање југоисточноевропске нафте у Другом светском рату (с посебним освртом на британске и америчке анализе)”, *Токови историје*, 1/2017, Београд, с. 13; О поседовању шума детаљније је писао Кодреану, у: - Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002.

освајања власти у марту 1945. године. “Историјске странке” (Либерална странка и Сељачка странка) су у првој послератној влади биле присутне захваљујући чињеници да су прихватиле услове мира на основу којих су Румунији биле одузете Бесарабија и Буковина. Експлоатација нафте је изазвала прве несугласице између Америке и СССР-а одмах после савезничког потписивања примирја са Румунијом у септембру 1944. године, утичући посредно својим значајем на процес структурирања власти.

Збуњујућа је појава да се у синтезама румунске историје питању нафте не посвећује никаква или готово никаква пажња.⁵³ Последица изостанка тематизације нафте као фактора који је можда и кључно утицао на историју Румуна у 20. веку је уобичајено повезивање експлоатације нафте искључиво са Хитлеровим војним наступањем ка Истоку током Другог светског рата. Тиме је остао замагљен процес повезивања румунске елите власти и америчког, односно британског и западноевропског капитала током међуратног периода, који може послужити као модел за разумевање послератног процеса изградње власти, у којем је страна експлоатација нафте такође имала изузетну улогу. Анализа изградње социјалистичке власти у периоду “народне демократије” у Румунији је показала да је “нацистичко” експлоатисање румунске нафте било тек епизода између “либерало-капиталистичког” и “комунистичког” исцрпљивања румунских нафтних извора. Осим запостављања теме о међуратној сарадњи “страног капитала” и “домаће власти”, у историографији су остале необјашњене и друштвене промене које је уплив страног капитала у румунско друштво донео: то су били неповратни процеси демократизације производње и демократизације потрошње, повећање административног апарата и повећање броја радника у међуратном раздобљу, који се, као фактори, морају узети у обзир при објашњавању структурирања власти после рата.

Један од запостављених дискурса је и “Први петролејски рат”⁵⁴ којим је удео немачког

---

⁵³ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015. - У тој синтези се проблем румунске нафте не помиње осим у једној реченици у кратком поглављу о румунској међуратној економији у којој се констатује да је Румунија заузимала прво место у Европи и шесто место у свету по производњи нафте (с. 522); *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006; *Istoriја rumunskog naroda*, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979; Crampton, R.J., *Eastern Europe in the Twentieth Century*, New York, 1994, s. 107-118; Изузетак би представљала монографија која се бави искључиво тим питањем: Buzatu, Gheorghe H, *O istorie a petrolului românesc*. Iași: Casa Editoriala Demiurg, 2009, Ediția a II-a revăzută și adăugată; нафту као један од фактора око којег се развијала политичка динамика око Румуније у њој самој види: Quinlan, D. Paul, *Ciocnirea deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 9; у српској историографији је теми румунске нафте пажњу посветио Милан Ристовић у: Ристовић, Милан, “Између `жртве у крви` и најважнијег `савезничког доприноса`: Трећи рајх и питање југоисточноевропске нафте у Другом светском рату (с посебним освртом на британске и америчке анализе)”, *Токови историје*, 1/2017, Београд.

⁵⁴ „Први петролејски рат” (1907) се водио око румунске нафте између америчких (Рокфелер – Стандард оил) и немачких (Немачка банка) трустова још пре Првог светског рата и завршио се поразом “Немачке банке”. Уместо да уништи своје нафтне послове уз велике губитке, “Немачка банка” се потчинио Стандард Оилу. „Други петролејски рат” (1911–1913) је имао исти исход као и први, а тотални пораз је Немачка банка доживела после Првог светског рата када је миром у Сан Рему 1920. године немачко учешће и власништво у нафтној индустрији било подељено између француских, белгијских и британских акционарских друштава. - Леџин, *Империјализам као највиши стадиј капитализма...*; “Први петролејски рат”, Раде Вујовић, *Борба*,

капитала у нафтної индустрији Румуније пре Првог светског рата био потиснут америчким капиталом, што је за последицу имало улазак Румуније у сферу америчког политичког и економског интересовања посебно после рата.⁵⁵ И Британија је за Румунију почела да се интересује преко “нафтних послова”.⁵⁶ Отуда би Хитлерово експлоатисање румунске нафте током Другог светског рата представљало повратак немачког присуства у румунској нафтної индустрији, односно, могло би се сматрати дисконтинуитетом у пртходно успостављеној доминацији западноевропских и америчких компанија које су од почетка двадесетог века, у различитим али увек високим процентима, експлоатисале један од најважнијих румунских ресурса. Пораз Немачке у Другом светском рату је означио и коначно повлачење немачког учешћа у румунској нафтної индустрији, отварајући простор борби између Америке и Совјетског Савеза на румунским нафтним пољима.

Други важан дискурс се односи на везу која је са упливом америчког и британског капитала била успостављена између “западних капиталиста” и румунске елите власти. Да би се страним капиталистима обезбедило повољно пословање у Румунији, која је за њих чинила сферу “екстра профита.”⁵⁷ Екстра профит је био профит који је био добијан мимо нафтних налазишта у земљама и колонијама мултинационалних компанија. Као неразвијена земља, Румунија је доносила висок профит јер је финансијског и другог капитала у Румунији било мало, цена земље је била релативно ниска, наднице такође ниске, а сировине јефтине. Румунију је посебно атрактивном чинила могућност јефтиног транспорта нафте путем Дунава и железницом до земаља западне Европе и Америке које су били највећи потрошачи нафте. Услед тога је било потребно да се донесу одговарајући закони, међу којима је најважнији био закон о рударству под који је била подведена и нафта.⁵⁸ На основу Закона о рударству из 1895. године којим су биле предвиђене повољне околности пословања интернационалних предузећа и трустова, у Румунији је био основан низ предузећа: Стеауа Романа (*Steaua Română*), 1896. године са британским и аустро-угарским капиталом коју је

---

1. август 1975, с. 15; Ристовић, Милан, “Између `жртве у крви` и најважнијег `савезничког доприноса`: Трећи рајх и питање југоисточноевропске нафте у Другом светском рату (с посебним освртом на британске и америчке анализе)”, *Токови историје*, 1/2017, Београд, с. 14.

⁵⁵ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с.17, *Istoriја rumunskog naroda*, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, с. 317.

⁵⁶ Британија је пре Првог светског рата у румунској нафтної индустрији учествовала је са 21% капитала, чиме је превазилазила немачке капиталисте, чинећи истовремено и најважнијег потрошача румунске нафте до 1914. године, да би у међуратном периоду, око тридесетих година, Британија поседовала 17 нафтних компанија чиме је представљала “главног страног капиталисту” у домаћој румунској нафтної индустрији - Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 13.

⁵⁷ Lenjin, Vladimir Iljič, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, Sarajevo, Svjetlost, 1974.

⁵⁸ Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2019)*, Polirom 2010, București, р. 243; Ристовић, Милан, “Између `жртве у крви` и најважнијег `савезничког доприноса`: Трећи рајх и питање југоисточноевропске нафте у Другом светском рату (с посебним освртом на британске и америчке анализе)”, *Токови историје*, 1/2017, Београд, с. 15.

1903. године преузео конзорциј Дојче Банк (Deutsche Bank), потом Романо-Американа (Româno-Americană) основана 1904. године као филијала Стандард Оила (Standard Oil) основаног у Америци неколико година раније (1900) којим је руководио Рокфелер (David Rockefeller), Конкордија (Concordia) основана 1907. године коју је основала немачка фирма Дисконто-Гезелшафт (Disconto-Gesellschaft), и на крају Астра Романа (Astra Română) основана 1910. године са холандско-британским капиталом Ројал Дач-Шела (Royal Dutch-Shell). Остале велике компаније које су биле присутне у Румунији су биле Униреа (Unirea) под контролом британског капитала и Прахова (Prahova) коју је држало италијанско акционарско друштво, а једина фирма која се налазила у рукама самих Румуна је била Кредитул Миниер (Creditul Minier)

Моћ одлучивања о законима налазила се у рукама две “историјске странке” које су се све до 1937. године смењивале на власти. Услед немогућности да се изборе са страним притисцима и услед својих либералних политичких опредељења, “историјске странке” (Маниу и Братијану) су се са “страним капиталом” повезале путем “персоналних унија” у оквиру банака и предузећа, остварујући на тај начин свој политички, али и културолошки утицај.⁵⁹ Тиме су “историјске странке” постале део либерално-капиталистичког ситета, империјалног типа⁶⁰, који је у Румунији од 20-их година почео да модификује друштво и привреду.⁶¹ Једина политичка опција која се супростављала сваком страном утицају, па и

---

⁵⁹ Лењин је писао да је за мале државе попут Румуније монополисана тешка индустрија значила немогућност развоја њених осталих грана привреде. Монополисано тржиште (какво је било румунско нафтно тржиште - тешка индустрија) доводило је до стварања неколицине великих банака, потом су велике банке преузимањем капитала мањих банака потчињавале мање банке чиме су ојачавале свој монопол. Потом су велике банке почеле да воде послове великих индустријалаца, монополиста, које су такође потчињавале чињеницом да имају увид у њихове послове и да им могу одобравати или ускраћивати кредите и друге финансијске и политичке услуге. Банке су на тај начин стекле монополе и велики индустријалци су се са тим банкама уједињавали путем персоналних унија тако што су чланови банака постајали уједно и чланови управних одбора, управа или надзорних већа великих индустријских предузећа, док су неки индустријалци постајали чланови управних одбора банака. - Lenjin, Vladimir Iljič, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, Sarajevo, Svjetlost, 1974.

⁶⁰ После економске кризе 1900-1903. године је мали број картела је у кратком временском року овладао европском и светском производњом гвожђа, угља, челика, нафте, цинка, барута, шума, извршена је прерасподела железница, лука, паробродских друштава, тако да је та прерасподела светских ресурса прерасла у империјализам високо развијених капиталистичких друштава. - Lenjin, Vladimir Iljič, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, Sarajevo, Svjetlost, 1974.

⁶¹ Монополистички тип капитализма је довео до процеса “подруштвљавања производње” јер је монополизацијом привреде, индустрије, банкарског ситета, ресурса, железнице, пароброда, кроз поделу лука и путева, кроз ангажовање истраживача који су испитивали ресурсе и резултате истраживања стављали на увид монополистима, монополисањем квалификоване радне снаге од стране малог броја великих компанија, трустова, конзорцијума и акционарских друштава, број људи који је био укључен у укупну производњу је драстично порастао у односу на претходни период када је капитализам био заснован на слободном тржишту. Целокупна производња почетком 20. века је, на основу броја људи које је у њу био укључен, постала “друштвена”, али је проблем био у томе што је зарада стечена тим механизмом највећим делом била приватна, односно концентрисана у рукама монополиста. Лењин претпоставља да је у старом типу капитализма 9/10 послова обављао сам капиталиста, за разлику од новог типа капитализма у којем су 9/10 послова обављали чиновници привреде. - Lenjin, Vladimir Iljič, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, Sarajevo, Svjetlost, 1974.

економском, је била *Гвоздена гарда*, и у том смислу је она била једини истински противник и либерално-капиталистичког “запада” и социјалистичког “истока”, па као организација није ни преживела Други светски рат.⁶² Корнелије Зелea Кодреану, вођа Гвоздене Гарде, је у свом спису *Мојим легионарима* потврдио постојање модела о којем је говорио и Лењин. Примера ради, банкар Јевреји, Аристид и Маурицијус Бланк, су били финансијери свих странака у Румунији, мада су највише улагали у Народну сељачку странку, док је банкар Берковићи био ексклузивни финансијер либерала.⁶³ Осим тога, “историјске странке” су, као и Аверескуова странка која се после Првог светског рата појавила као једна од нових политичких организација, како Кодреану тврди, делегирале своје људе у већа јеврејских банака, добијајући за узврат милионске хонораре.⁶⁴

Систем власти који је у Румунији израстао из Другог светског рата почивао је на сарадњи “историјских странака” (либералне политичке оријентације) са комунистима, уз искључивање “фашистичких елемената” из политичког живота (као јединих стварних савезничких противника). Та сарадња оставила је трага не само у сфери политике и економије, већ и у домену културе и колективне психологије.

Поред нафте, и територије на којима се Румунија простирала својим рубовима (попут Бесарабије, Буковине, Трансилваније и Добруце) су биле од изузетног значаја у процесу структурирања власти, како у међуратном, тако и у послератном периоду “народне демократије”. Језгро Румуније, које су чинеле Влашка и Молдавија или такозвана стара краљевина Регата,⁶⁵ је после Првог светског рата било проширено Трансилванијом, Бесарабијом, Буковином и Добруцом, које су уз стару краљевину чиниле “велику Румунију”,

---

⁶² Да је *Гвоздена гарда* била перципирана као једини противник савезника наводи се и у америчкој администрацији: FRUS, The Ambassador un the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of Satte, Moscow, September 3, 1944, 213.

⁶³ Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 54.

⁶⁴ Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 96, 102; Банка Мараморош је државним службеницима “позајмљивала новац”, а приложен је и списак тих службеника. У: Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 127.

⁶⁵ После Париског мира (1856) Русија је кнежевине Молдавији, која је тада још увек била под контролом Османске Порте, уступила три округа јужне Бесарабије. Покровитељ обједињених кнежевина све до француско-руског рата 1870-1871. године је била Француска Наполеона III Бонапарте, а Русија је интересе кнежевина штитила од турских и аустријских интереса. Последица руског похода против Турске 1876. године је била руска подршка проглашењу румунских кнежевина независним од Порте 1877. године, пошто су претходно кнежевине пропустиле руску војску кроз своју територију. Румунија је Берлинским конгресом добила северну Добруцу, вративши за узврат Русији јужну Бесарабију. Незадовољни тиме, Румуни су вектор своје спољне политике усмерили ка Тројном савезу са којим су потписали и више пута обнављали уговор (1883,1892, 1896,1902, 1913). Последица те промене је била изградња одбрамбеног зида Фокшана-Галац са функцијом задржавања Руса у случају напада. Румуни и Аустрија су 1900. године израдили стратегију деловања против могуће руско-бугарске алијансе. Нормализовање руско-румунских односа је уследило на прелазу дава века са компликовањем статуса Трансилваније у Аустро-Угарској. Резултат Балканских ратова је био увеличавање румунске територије и њено стицање статуса “жандарма Балкана”. Односи са Русијом су се поправили почетком Првог светског рата када је Русија Румунима понудила анексију Трансилваније у замену за њену неутралност у рату. - *Румыния. Истоки и современное состояние внешнеполитического позиционирования государства*. Российский институт стратегических исследований, Москва, 2013, с. 7-13.

међународно признату.

Ограничена рекама Дњестар на истоку и Прутом на западу, Бесарабија се од Турско-руског рата који се завршио 1812. године налазила у саставу Русије. Током 19. века она је бивала чвршће или слабије инкорпорирана у Руску империју, прерастајући крајем века једну од њених губернија. Када је у царској Русији 1917. године избила бољшевичка револуција, Бесарабија се прогласила за Молдавску демократску републику прикључивши се тим гестом Румунији, али је то прикључење било оспоравано из Москве.⁶⁶ У саставу Румуније се налазила све до 1940. године, када су трупе Совјетског Савеза, на основу споразума Рибентроп-Молотов, поново умарширале на ту територију, прикључивши је тада СССР-у.⁶⁷ Румуни су, под Антонескуовим заповедништвом, у оквиру немачког похода на Совјете, успели да је поврате 1941. године, али је стављањем румунске војске под врховну команду Рајха, та област практично била под контролом Немачке. Уласком Црвене Армије на територију Румуније 1944. године, Бесарабија је била стављена под контролу совјетске администрације. Париским миром је границом Румуније и СССР-а била проглашена река Прут, услед чега је могуће закључити да је Бесарабија за Румунију била изгубљена још 1940. године.⁶⁸

За разлику од Британије, која је Румунима 1920. године признала Бесарабију као део њихове територије, Америка то никада није учинила.⁶⁹ Значај Бесарабије пред почетак Другог светског рата је порастао и у међународним оквирима, поставши “предметом трговине” између великих сила. Најпре је на основу споразума Рибентроп-Молотов Немачка Совејтима признала право на Бесарабију, због чега је Румунија на почетку рата објавила неутралност према СССР-у, плашећи се да Совјети војно не уђу у њу.⁷⁰ За разлику од Британије и Француске које нису Румунији гарантовале неповредивост граница, Италија јој

---

⁶⁶ *Румыния. Истоки и современное состояние внешнеполитического позиционирования государства*. Российский институт стратегических исследований, Москва, 2013, с. 21-23.

⁶⁷ У ултиматуму који је СССР испоручио Румунији у јуну 1940. године са захтевом да јој се предају Бесарабија и Буковина, био је постављен и захтев за подручјем Херца које се никада раније није налазило у саставу Русије/СССР-а. - Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 531.

⁶⁸ *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 581, 601; FRUS, FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, The Embassy of the Soviet Union to the Department of State Cairo, March 31, Cairo, 1944; FRUS, Memorandum by the Chief of the Division of Eastern European Affairs (Bohlen) to the Secretary of State, Washington, April 1, 1944, s. 166.

⁶⁹ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с.47.

⁷⁰ Таква могућност је на међународну сцену, у контексту сврставања држава на страну Осовине или на страну савезника, “извела” Турску, чија се ратна судбина делимично почела везивати за Румунију: са једне стране Молотов је од Сарацоглуа тражио гаранције неутралности у случају да СССР уђе у Бесарабију, док, са друге стране, Британија и Француска Румунији нису могле гарантовати границе и помоћ у случају напада СССР-а јер Турска њима није дала никакве гаранције о свом држању у случају совјетског уласка у Бесарабију - Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, 52-53.

је понудила оружије, муницију и авијацију за одбрану Бесарабије. Совјетско припајање Бесарабије, Буковине и области Херца из 1940. године, Америка и Британија нису признале све до пролећа 1944. године.⁷¹

Трансилванија се у саставу Румуније нашла после Првог светског рата да би из ње била искључена такозваним “Бечким споразумом” из августа 1940. године, којим је, на основу Хитлерове и Мусолинијеве сагласности, била предата на управу Хортијевој Мађарској. И Трансилванија је била “предмет међународне трговине” између Америке, која је предлагала да се питање Трансилваније реши на мировним конференцијама после рата, и Совјета, који су Румунима обећали повратак те територије са ступањем Грозине владе на власт у марту 1945. године.⁷² Трансилванија је компликовала међусавезничко питање утолико што се у месецима одлучивања о судбини Румуније још увек није знало шта ће бити са Мађарском после рата.

Добруца је представљала трећу велику географску целину у односу на коју се, у мањој мери, власт у Румунији профилисала. Северна Добруца (Тулча и Констанца) је на основу Санстефанског споразума и потврдом на Берлинском конгресу била проглашена делом румунске територије. За узврат је Румунија Русији вратила јужну Бесарабију.⁷³ Јужна Добруца, такозвани Квадрилатер (четири округа), Румунији је била припојена Букурешким миром 1913. године.⁷⁴

Бесарабија, Буковина, Трансилванија и Добруца су 1940. године биле искључене из састава Румуније као последица “минхенске политике” Британије и Француске, као последица немачко-совјетске нагодбе из 1939. године и као последица немачко-италијанске нагодбе у Бечу 1940. године. Наведене географске целине се могу дефинисати као “области интеракције”⁷⁵ на којима су се укрштале сфере интереса Букурешта, са једне стране, и велих сила, са друге стране. И услед те чињенице је изградња власти после Другог светског рата у “областима интеракције” захтевала више вештине и политичког умећа нових властодржаца.

Као најзначајнији међународни унутрашњи пловни пут у Европи, са 124 притоке од којих су 34 пловне и са 2.588 километара свог пловног тока, Дунав је представљао добру везу

⁷¹ Quinlan, D. Paul, *Ciociure deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, 90.

⁷² То није био први пут да је Русија Румунији “понудила” Трансилванију. Руска и румунска влада су септембра 1914. године израдиле пројекат по којем је Русија Румунији признавала право да у тренутку у којем јој то буде одговарало, анектира територије Аустро-Угарске на којима су живели Румуни. Пројекат је предвиђао да у Буковини линија разграничења иде по етничкој линији. Практично, то је значило право Румуније да анектира Трансилванију и јужну Буковину, док питање Баната том приликом није било отворано. - *Румыния. Истоки и современное состояние внешнеполитического позиционирования государства*. Российский институт стратегических исследований, Москва, 2013, с. 14.

⁷³ *Румыния. Истоки и современное состояние внешнеполитического позиционирования государства*. Российский институт стратегических исследований, Москва, 2013, с. 9.

⁷⁴ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, 480, 531.

⁷⁵ Давутоглу, Ахмет, *Стратегијска дубина*, Београд 2014, с. 47.

између речног и поморског саобраћаја, спајајући “срце Европе” са Црним Морем.⁷⁶ Управо су га те карактеристике у 20. веку учиниле неизоставним фактором политичког интересовања великих сила које је произилазило из економског и стратешког потенцијала који је Дунав пружао. Током Другог светског рата и непосредно по његовом окончању, повезујући историјске судбине Румуније, Бугарске и Југославије, Дунав је постао предмет преговора о будућности Балакана између савезника, али и једно од првих “места сукоба” међу њима.⁷⁷

Румунско становништво као параметар у процесу структурирања власти

Румунија је тридесетих година 20. века представљала осму по величини европску државу са својих 18.000.000 становника.⁷⁸ С обзиром на функцију коју су националне мањине одиграле у процесу успостављања власти после рата, важно је указати на етнички састав Румуније у међуратном периоду.

Структура становништва је била следећа: 71.9% становништва су били етнички Румуни, 7.9% становништва су чинили Мађари, 4.4% становника су били Немци, 4% становника су били Јевреји, 3.2% су чинили Украјинци и Рутени, 2.3% су били Руси, 2% су чинили Бугари, 1.5% Цигани.⁷⁹ Највећи потенцијал за етнички сукоб је био акумулиран у “областима интеракције”, односно Трансилванији, Бесарабији, Буковини и Добруци. У Трансилванији су тридесетих година 20. века Румуни представљали 57.8% популације,

---

⁷⁶ Гулић, Милан, *Краљевина Југославија и Дунав. Дунавска политика југословенске краљевине 1918-1944*, Београд 2014, с. 13-14.

⁷⁷ Америчка дипломатија је питање Трансилваније везивала за решавање “дунавског комплекса” - FRUS, Memorandum by the Division of Southern European Affairs, Washington, March 1944. s. 146-147; Британци су захтевали контролу над морским саобраћајем и транспортом - FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, August 29, 1944; Румуни су једном од тачака примирја били обавезни да поштују инструкције савезника о транспорту и контроли Дунава - FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in Soviet Union (Harriman), Washington, august, 1944; упркос обећањима Совјета да до разоружавања по њиховом војном ступању неће доћи, почетком септембра 1944. године је била разоружана цела румунска флота. - FRUS, The Ambassador in turkey (Steinhardt) to the Secretary of State, Ankara, September, 1944, s. 227.

⁷⁸ Број становништва се постепено увећавао од почетка века: 1915. године Румунија је имала око 7.9 милиона становника, 1919. године, као последица уједињења, тај је број скочио на 14.7 милиона, да би тридесетих било 18 милиона Румуна. Пред Други светски рат, 1939. године, Румунија је имала 19.333.802 становника - *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 584.

⁷⁹ *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 583. - у овом наводу нема података о Србима; Југословенски извори из 1956. године који се садржајем односе на период “народне демократије” пружају следећу статистику: 75.7% Румуна, 8.2% Мађара, 6.3% Јевреја, 4.2% Немаца, 5.6% остали и око 40.000 Срба. - АЈ, ЦК КПЈ, Комисија за међународне односе и везе, Румунија, 1956.

Мађари 24.4% и Немци 9.8% популације⁸⁰, док су у Бесарабији и Буковини Румунима главни етнички проблем представљали Јевреји.

Средином међуратног периода око 20% становништва је живело у градовима, док је остатак живео на селу. Југословенски извештаји о Румунији из 1956. године бележе промену у том распореду: почетком педесетих година је у Румунији било 68.7% сељака и 31% градског становништва.⁸¹ И поред уочљивог напора комуниста да сељаке преселе у градове, Румунија је и даље припадала групи источноевропских и балканских земаља које су понекад у историографији описиване као “море сељака”. Све до двадесетих година 20. века сељаштво у Румунији није имало никакав политички потенцијал. Тај потенцијал је био измењен применом закона о аграрној реформи 1917. године, који је тек 1921. године ступио на снагу, односно увођењем општег права гласа у Румунији којим је била модификована дотадашња структура моћи базирана на изузетном утицају великих земљопоседника.⁸²

Иако није јасно на који тачно начин писменост, односно неписменост, кореспондирају са сменама ситема власти у свим друштвима, па и у румунском, нека остане забележено да су се центри писмености у “великој Румунији” поклапали са регијама које су некада биле под управом Аустро-Угарске, док су центри неписмености углавном били у матичним областима румунског народа.⁸³ Висок степен неписмених Румуна у матичним румунским областима, насупрот центрима писмености који су географски припадали простору некадашње Аустро-Угарске и у којима су углавном живели Немци, могао је представљати предност, али и препреку, доласку комуниста на власт, с обзиром на чињеницу да је Кодреану, вођа *Гвоздене гарде*, идеолошки окупљао углавном сиромашне и неписмене сељаке. Исто тако, није јасно у којој мери је неписменост одиграла улогу у лакшем учвршћивању страног капитала и “западног типа демократије” у првој половини 20. века, односно у којој мери су високо писмени Румуни доприносили имплементацији увезених политичких и образовних система у Румунији.

Први снажнији поремећај у територијалној структури државе који се догодио 1940. године, губитком Трансилваније, Бесарабије, Буковине и Добруце, је за последицу имао да је тадашњим умањењем румунске територије за 31.4% већи број Румуна пао под страну власт

---

⁸⁰ Șandru, Dumitru, *Comuniyarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, s. 101; *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, c. 583.

⁸¹ АЈ, ЦК СКЈ, IX, 107/I-10, Државни секретаријат за иностране послове, Румунија, јун 1956.

⁸² *Istoriја rumunskog naroda*, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, c. 318; Опширније о утицају бољара у политичком животу Румуније који је током целокупног 19. века и почетком 20. века углавном ишао у правцу ограничавања могућности да се сељаци укључе у политику, видети у: - Парушева, Добринка, *Правителственият елит на Румъния и България втората половина на XIX и началото на XX век. Социална историја*, Софија 2008, с. 36-50.

⁸³ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 555. - Регион са најнижом стопом писмености је био Квадрилатер (Добруца) услед великог броја Татара.

него што је не-Румуна било избачено из домена румунске администрације.⁸⁴

Улога коју су националне мањине одиграле у процесу структурирања власти, односно доласку комуниста на власт у Румунији, је била изузетна, посебно међу мађарском и јеврејском мањином.⁸⁵ Већ присуство националних мањина у структури саме комунистичке партије до 1944. године указује у којој мери се комунистичка партија на њих ослањала: Мађара је у Румунији било 8%, а у партији су 36% чланова били Мађари, Јевреја је било 4%, а у партији су представљали 18% чланства, Руси и Украинци су чинили 3% становништва, а 10% чланова партије, Бугари су са 2% у становништву заузимали 10% у партији и Румуни којих је било 72% у партији су представљали 23% чланства.⁸⁶ То значи да је не-Румуна у комунистичкој партији Румуније било преко 50%, односно више него етничких Румуна.

Са уласком Црвене армије на територију Румуније у априлу 1944. године, Јевреји су повратили своја права, изгубљена током рата. Неповерење према комунистима су исказивали само изузетно богати Јевреји, док се јеврејска омладина у високом проценту укључивала у партију.⁸⁷ Повратници из СССР-а су били изразито против комуниста, а око 300 Јевреја који су били пуштени из румунских логора, углавном из Бесарабије, су одмах били регрутовани у Црвену армију, углавном као преводиоци. У Трансилванији, која је током рата припадала нацистичкој Хортијевој Мађарској, Јевреји су после рата више сарађивали са комунистима. Амерички известиоци су приметили да Јевреји у Румунији, с обзиром на проценат који заузимају у друштву, заузимају изузетно висок проценат у администрацији и економији. Крајем 1944. године је у Румунији било око пола милиона Јевреја који су, према оцени историчара Шандруа, владали над 14 милиона Румуна (и осталим мањинама), што је, као и у предратно доба, изазивало незадовољство етничких Румуна.⁸⁸ У области “Доњег Дунава” (Dunărea de jos) је око 40.000 Јевреја било повезано са “демократским снагама”.

Присуство Јевреја у структурама власти после рата, као и незадовољство румунског становништва том чињеницом, представљају континуитет проблема из предратне Румуније. “Поглед с десна” на “јеврејско питање” у Румунији у Кодреануовим мемоарима разоткрива узроке незадовољства румунског становништва. Кодреану је највећим проблемом сматрао

⁸⁴ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 531.

⁸⁵ Skilling, H. Gordon, *The Governments of Communist East Europe*, New York, 1966, с. 31.

⁸⁶ Şandru, Dumitru, *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Bucureşti 2007, с. 101; Процене *Гвоздене гарде* су биле другачије: Кодреану је тврдио да је Јевреја било 2–2.5 милиона, што би износило преко 8% румунског становништва, а као разлог за скривање стварног броја Јевреја у Румунији наводи то што је директор статистичког завода био Јеврејин – у: Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 31.

⁸⁷ На пример у граду Таргу Неамц (Târgu Neamţ) су се Јевреји углавном опредељивали за опозиционе партије. Ту је од 500 Јевреја 20% ушло у комунистичку партију, 10% у социјалдемократску партију, 40% их је пришло Маниуу и 30% либералима. - Şandru, Dumitru, *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Bucureşti 2007, с. 117.

⁸⁸ Şandru, Dumitru, *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Bucureşti 2007, с.116-131.

дискрепанцу између процентуалног присуства Јевреја у румунском друштву и њихове укључености у државну администрацију, образовни систем и економију. Кодреану је сматрао да се тај проблем могао решити увођењем “*numerus clausus*“-а.⁸⁹ Други проблем је произишао из претходног и односио се на културну доминацију мањинске јеврејске групације над културом домаћег становништва.⁹⁰ Трећи важнији проблем је био утицај јеврејског капитала на домаћу елиту власти, посебно на “историјске странке”, чиме је Кодреану, иако се налазио на супротним идеолошким становиштима од Лењина, потврдио његово запажање о спреси банкарског капитала и структуре власти.

Са уједињењем Румуније 1918. године, Мађари су у Трансилванији изгубили позицију доминантне нације.⁹¹ Током међуратног периода су се надали ревизији одлука донетих после Првог светског рата и са тим циљем су се 1921. године политички организовали у Мађарску унију.⁹² Деловањем Уније није био задовољан један део њених чланова и већ 1922. године је од Уније била формирана “Мађарска партија” која је захтевала административну, или, теже оствариву – територијалну аутономију. Мађарска партија је постепено слабила кроз фракцијске борбе и 1934. године, једно њено крило је доспело под контролу комуниста – такозвана МАДОСЗ (Савез мађарских радних људи). МАДОСЗ се 1935. године укључио у акцију окупљања левичарских снага са “антифашистичком платформом” уз Демократски блок и Фронт земљорадника. ЦК КПР је 1936. године израдио платформу Народног

---

⁸⁹ Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 30-39. - “*numerus clausus*“ је модел по којем су Јевреји у администрацији, образовном систему, економији и у осталим сферама друштвеног живота требало да заузимају онолико процената колико су као етничка мањина заузимали процената у румунском друштву. На пример, ако је у Јевреја у Румунији било 4%, онда је 4% јеврејских студената могло уписати студије.

⁹⁰ Према “легионарском” разумевању ситуације у којој се Румунија нашла, посебно после проглашавања Јевреја равноправним грађанима Румуније 1923. године, градови су, као културни центри нације у којима се налазе библиотеке, позоришта, школе и остале културно-образовне институције, практично били на располагању Јеврејима који су, услед чињенице да су представљали богатији део румунског становништва, лако излазили на крај са школовањем своје деце. Истовремено румунски сељак, са више синова, једва да је могао школовати једног сина у граду и то на уштрб осталих. Легионари су тврдили да онај ко контролише градове (Јевреји), контролише и могућност учествовања у културном животу, те да Румуни не остварују своју културну мисију, док Јевреји своју остварују. Кодреану је опомињао да се у школама формирају “вође сутрашњице”, а да истовремено број Јевреја далеко превазилази број Румуна у румунским центрима образовања. На страни број 6., Кодреану је приложио табеларни приказ односа Јевреја и Румуна у систему образовања. - Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 33-26.

⁹¹ Прве политичке странке међу Румунима, настале су на таласу националне борбе, у Трансилванији, као последица реформе Хабзбуршке монархије 1867. године којом је мађарској политичкој елити било дозвољено да учествује у власти Монархије. Та реформа је укључивала и поделу територија у Монархији на оне којима ће управљати Круна и на оне које су биле дате Мађарима на управу. Према таквој подели, Румуни из Трансилваније су поново дошли под власт Мађара, на шта су одговорили организовањем две политичке партије, либералног карактера: *Националне партије Румуна из Трансилваније* и *Националне партије Румуна из Баната и Мађарске*, које су се 1881. године ујединиле чинећи тако *Националну партију Румуна из Трансилваније*. - Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, 446-448.

⁹² Мађарски ревизионизам је, уз бугарски, представљао једну од основних опасности са којима је румунска елита власти требало да се носи у међуратном периоду, тим пре што је мађарска елита била ојачана својим добрим везама са Британијом. - *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 600.

антифашистичког фронта.⁹³ Управо се на ту групацију Мађара ослањала комунистичка власт после Другог светског рата у процесу изградње сопствене власти у западним деловима државе.

Улога Срба у процесу изградње комунистичке власти није била толико значајна, посебно када се пореди са улогом коју су у том процесу одиграли Мађари или Јевреји. Ипак, има разлога да се и на то питање осврнемо у најкраћим тезама, иако оно заслужује шири обим анализе и контекстуализације. Прво, перспектива коју пружају југословенски извори о Румунији у “народној демократији” је заснована управо на извештајима Срба из Румуније од којих су неки, очигледно, имали приступ румунском партијском врху, са једне стране, и југословенском партијском врху, са друге стране. Извештаји, аналитички или кумулативни, били су слати у београдски ресторан “Мадеру”, односно у југословенски Централни комитет који са тада ту налазио. Поред тих, очито, обавештајних извора, југословенска власт је добијала информације и од свог амбасадора у Букурешту, Данета Медаковића.

Већ сама процена југословенских извора да је “словенска мањина” у Румунији била најбројнија спорна је по себи јер негира “словенски” политички и културолошки дискурс, признајући као устаљену тезу да су Румуни “Латини”. Уколико за сада тај дискурс оставимо по страни, извори бележе да је “Словена” у Румунији било око 150.000, од чега око 55.000 Срба. Срби су после рата у 90–95% гласали за КПП, чиме су спадали у једну од најоданијих компактних и етничких група у Румунији, али им, за узврат, поверење није било узвраћено. Централни комитет је са Србима контактирао директно, а не посредно путем државно-партијске структуре на западу Румуније. Бојазан румунских комуниста да би Срби, као компактна мањина и културолошки освешћена, могли захтевати прикључење територије на којој они живе Југославији, претпостављала је опрез и дистанцу румунског партијског врха према српској заједници. Југословенски извор каже: ”Иако су сви руководиоци наше мањинске организације чланови КПП, добровољци из наше Армије, помагачи нашег НОП-а у нашем Банату, ипак они немају поверење руководиоца КПП”.⁹⁴ Изгледа да су управо чињенице које је извор навео и биле разлог подозрења румунског партијског врха према Србима. Срби су имали једног представника у парламенту којег је одабрала и “прогурала” Ана Паукер.

Српска мањина у Румунији се политички први пут организовала 1929. године у оквиру тадашњег “радничко-сељачког блока”, укључивши се углавном у партије са левог политичког спектра – комунистичку и социјалдемократску. Са поразом тог блока на изборима, Срби су углавном пришли Братиануовим либералима. Током рата су Срби у великом броју притекли у

⁹³ *Istorija rumunskog naroda*, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, с. 334.

⁹⁴ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/II-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 31.8.1947.

помоћ југословенском НОП-у, и по окончању рата су се вратили у Румунију. Због свог учешћа у рату на страни југословенских партизана никада нису стекли поверење румунских комуниста. Ипак, међу Србима је био детектован и изванредан број “дражиноваца”, а после рата се међу Србима левичарског опредељења у Румунији управо прота Костић сматрао сметњом јачој интеграцији српских и румунских комуниста, јер је био и либерал и “дражиновац”.⁹⁵ Најдрастичнија мера румунских послератних власти према Србима била је расељавање 5–6.000 Срба у мочварне пределе око баре Бараган 1948. године.⁹⁶

Историјски развој политичког живота у међуратној Румунији као предуслов изградње власти после Другог светског рата

Са изузетком Антонескуовог режима који се развио током рата, и који је као такав, незаобилазан у разматрању процеса изградње власти после рата, сви остали политички актери – “историјске странке”, социјалисти, комунисти, *Гвоздена гарда*, и остале мање утицајне политичке организације, развиле су се непосредно после Првог светског рата и све су, укључујући чак и поразене Легионаре, у послератној структури власти заузимале одређено место учествујући у процесу њене изградње.

Без намере да процес развоја политичког живота у Румунији објашњавамо искључиво кроз дискурс “модернизације”, може се ипак констатовати да је динамика политичког живота и друштвеног развоја у међуратној Румунији делимично била проузрокована неспремношћу, немогућношћу и нехтењем “сељачке” и феудалне државе, какава је била Румунија, да се суочи и избори са променама које су у њеном друштву и политици почеле да се одигравају са развојем капитализма (пре свега са утицајем страног капитала у нафтну индустрију) и које су кореспондирале са територијалним уједињењем Румуније после Првог светског рата. Политичко подржавање “модернизације” (Народна либерална партија, Народна сељачка партија, социјалисти, комунисти) и, са друге стране, политичко опирање том процесу које су заговарали Кодреануови *Легионари*, не могу се посматрати изван геополитичких и економских интереса тадашњих великих сила и њихових амбиција према Румунији.⁹⁷

⁹⁵ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/III-3, Питање наше мањине на изборима, Април 1946.

⁹⁶ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-10, Државни секретаријат за иностране послове, Румунија, јун 1956.

⁹⁷ „Модернизацијски дискурс” је за разумевање политичког и друштвеног живота у Румунији у међуратном раздобљу неадекватан колико и хладноратовски дискурс “исток-запад”, јер се значење речи “исток” и “запад” разликују пре и после рата. Другим речима, у Хладном рату, чији је почетак овим истраживањем

По политичком утицају који су имале, великом броју Румуна које су заступале, територији коју су својим политичким деловањем обухватале, везама које су имале са страним центрима моћи и по броју друштвених, економских и културних питања којима су управљале, најснажније странке у међуратном периоду су биле Народна либерална партија и Народна сељачка партија, једним именом назване – “историјске странке”. “Историјске странке” су са политичке сцене Румуније нестале 1947. године, са успостављањем социјалистичког система, а поново су биле организоване после пада Чаушескуа. Поред “историјских странака” изузетан утицај у друштву су имале институција монараха, фашистичка *Гвоздена гарда* и комунисти, који у међуратном периоду још увек нису представљали озбиљну политичку снагу.

У “Малој Румунији”, коју су чиниле уједињене Влашка и Молдавија, прва званично основана партија је била *Национална либерална партија* (1875), а затим и *Конзервативна партија* (1881). Либерали су временом развили програм којим су желели да у румунско друштво брже стигне капиталистичке и прозападне реформе политичког, културног и економског живота, док су се конзервативци залагали за постепени развој друштва којим би те реформе биле одложене. По томе се политички живот Румуније није разликовао од оног у суседним балканским државама.⁹⁸ Две партије су се на политичкој сцени “Мале Румуније” смењивале све до краја Првог светског рата, када су тадашњи конзервативци нестали са политичке сцене.

“Мала Румунија” је после Првог светског рата прерасла у “Велику Румунију”, коју су послератне елите власти у сваком аспекту политичког, друштвеног и економског живота морале нивелисати. У том смислу, Румунија је била слична Југославији, мада је национални и верски пробем Југославије био значајно сложенији, из чега је произишао и дугачији политички амбијент. Румунија је 1923. године донела устав којим је требало потврдити настале промене, пре свега територијалне, којима је и етнички састав Румуније био модификован – територијалним увећањем број припадника националних мањина је порастао на 30%. Осим тога, услед још увек нерешеног аграрног питања, као најтежег са којим су румунске елите власти планирале да се суоче, тек 50% становништва је имало право гласа.⁹⁹ Уз процес повезивања страног капитала са домаћим структурама власти, сукобом интереса

обухаћен, “Исток” и “Запад” су у географском и војно стратешком смислу два различита појма, док су у вредносном – демократија, масовна друштва, тежња ка тоталној контроли друштва која се остварује на различите начине, однос према периферији сопствене империје, материјализам, демократичност потреба и производње – то истоветне категорије.

⁹⁸ Упоредити са политичким и идеолошким токовима у другој половини 19. века у Србији. Детаљније код: - Перовић, Латинка, *Српски социјалисти 19. века. Прилог историји социјалистичке мисли*, Београд 1995; Перовић, Латинка, *Српско-руске револуционарне везе. Прилози за историју народњаинства у Србији*, Београд 1993,

⁹⁹ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 509.

великих сила над територијом Румуније као константом из 19. века и румунском економском зависношћу од Америке и међународних институција,¹⁰⁰ наведени процеси су били кључни за обликовање политичког живота у међуратној Румунији.

Насупрот историографске процене да је “предзнак међуратне румунске историје био “национализам”¹⁰¹, могло би се рећи да је тај део румунске историје протекао пре у знаку либерализма. Најстарија, најважнија и најутицајнија партија у Румунији је била Народна либерална партија (НЛП) коју је водила банкарска породица Братијану (Јонел Братијану, Винтила Братијану, И. Г. Дука, Константин (Дину) Братиану, Георге Братиану, Константин Ангелеску, Георге Татареску). НЛП је заступала интересе индустријске, банкарске и грађанске елите. Послове породице Братијану, као и странку, водиле су Национална банка и Румунска банка,¹⁰² као и “јеврејски банкарски капитал”.¹⁰³ Партијски лист је био “Будућност” (*Viitorul*), а свој политички програм су спроводили у два наврата: 1922–1926 и 1933–1937. године.¹⁰⁴ Немајући озбиљног конкурента на политичкој сцени све до појаве Народне сељачке странке 1926. године, либерали су своје деловање проширили кроз процес увећања румунске територије, уједињујући се са *Сељачком партијом Бесарабије* и са *Партијом демократске уније* из Буковине, придобијајући истовремено и део трансилванијске економске елите.¹⁰⁵ До 1926. године су радили на унификацији државе, стабилизацији економије и покушају да уведу државни протекционизам у сфери нафтне индустрије под слоганом “преко нас самих”, од чега су, са првим америчким условљавањем о немогућности даљег кредитирања у случају доношења закона који би нарушавали америчко пословање у нафтној индустрији – одустали.¹⁰⁶ Доношењем закона којим су били изједначени сви румунски грађани, либерали су се посебно замерили *Легионарима*, који су у изједначавању Јевреја (са позиција које су у друштви већ заузимали) са остатком румунског народа, видели највећу опасност националног развоја. Због тога, али и због либералног програма који је спроводио, *Легионари* су 1930. године убили либералног премијера Дуку, након чега је краљ забранио

---

¹⁰⁰ Румунија се, као једна од 20 земаља, током Првог светског рата задужила узимањем америчких кредита, чиме је доспела у политичку орбиту Америке и услед чега је била условљавана за узимање кредита од европских земаља. Уз ту полугу моћи и контроле над румунском елитом, не треба губити из вида румунску миграцију у Америку, која по свом обиму нија била мала, али која у историографији није довољно истражена, нити у синтезама представља део националног наратива у контексту политичког утицаја из Америке преко миграната.

¹⁰¹ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 455.

¹⁰² *Istoriја rumunskog naroda*, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, с. 320.

¹⁰³ Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 54, 96, 102, 127.

¹⁰⁴ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 512; *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 588.

¹⁰⁵ *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 588.

¹⁰⁶ Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2019)*, Polirom 2010, с. 247; *Istoriја rumunskog naroda*, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, с. 320.

њихово деловање.¹⁰⁷ Други период либералне владе 1933–1937. године завршио се падом популарности “историјских странака” што су показали избори организовани те године.

Политички утицај либерала и сељачке партије током Другог светског рата био је слаб, јер су “историјске странке” одбиле позив Антонескуовог режима за сарадњу. Њихов утицај на политички живот Румуније почео је да расте поново крајем рата, када су се њихови партијски лидери повезали са западним савезницима, представљајући политичке експоненте “Запада” у послератној “демократској коалицији” у коју су ушли са комунистима и социјалистима.

Народна сељачка партија (НСП), коју је предвођао Јулију Маниу настала је 1926. године, спајањем *Сељачке партије* коју је од 1918. године водио Јон Михалаке и *Румунске националне партије из Трансилваније* коју је водио Манију, попуњавајући политички вакуум настао претходним крахом Конзервативне партије из “Мале Румуније”. Руководство у НСП је припало Маниуу, који је заступао интересе сељаштва, румунске “интелигенције”, али и грађанства и банкара из западних делова земље који су се осећали угрожени деловањем “либералне финансијске олигархије” из старе краљевине.¹⁰⁸

Народна сељачка партија је свој политички програм такође спроводила у два мандата 1928. године и 1933. године, током којих је, посебно у другом мандату, као и либерали, била приморана да сарађује и ствара повољан законодавни и политички амбијент за страни капитал лансирањем политичке паролe “отворених врата” (према страном капиталу) и новим зајмовима.¹⁰⁹ У том смислу, као што су и избори 1937. године показали, становништво Румуније је све слабије уочавало разлику између две “историјске странке”, па је популарност Маниуове странке те године опала са 80% на 20% подршке.¹¹⁰

Сарадња са будућим, послератним властодршцима, комунистима, била је, кроз прелазну форму демократског фронта и уз заједничке напоре савезника, заснована на потреби комуниста да уз себе имају представника најмасовније, сељачке партије, у земљи сељака каква је била Румунија. Осим тога, Михалаке је био теоретичар сељачке партије који је дефинисао идеју о “сељачкој држави” и могућој срадњи сељака са радницима што је олакшавало могућност сарадње две партије.¹¹¹ Оно што је партије удаљавало, осим конкурентских позиција у послератној Санатескуовој влади, била је репресија над рударима 1929. године коју је спровела влада “сељачке партије”, као и Маниуова сарадња са *Легионарима* 1937. године када су направили колациони договор о међусобном ненападању.

¹⁰⁷ Istorija rumunskog naroda, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, с. 332.

¹⁰⁸ *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 589; Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 516.

¹⁰⁹ Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2019)*, Polirom 2010, с. 255; *Istorija rumunskog naroda*, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, с. 329.

¹¹⁰ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с.23.

¹¹¹ Istorija rumunskog naroda, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, с. 322.

Појава *Гвоздене гарде* (Garda de fier) на политичкој сцени Румуније у међуратном периоду није представљала изузетак,¹¹² већ би се пре могла сврстати у општи тренд тадашњих европских друштава у којима су се почели развијати екстремни десничарски покрети.¹¹³ Срж легионарске идеологије су чинили антибољшевизам¹¹⁴ и антисемитизам, који су као своју контра-вредност, према Кодреануовом разумевању, имали реафирмацију “традиционалних румунских вредности”. Дубоко укорјењен антисемитизам у румунском друштву је комунистима у првих неколико година успостављања власти “ишао на руку” тиме што је од Јевреја направио “љуте осветнике” над пораженом румунском десницом и, истовремено, верне сараднике комуниста. Ипак, исти тај антисемитизам у процесу стабилизације власти, после 1947. године, деловао је против самих Јевреја, јер су у партијским чисткама из структуре власти прво били уклањани Јевреји – најеклатантнији пример тог процеса је уклањање Ане Паукер, али и предност коју је Стаљин дао Дежу над Аном Паукер у самој структури комунистичке партије Румуније.¹¹⁵

Румунија је из Првог светског рата била изведена као “земља победница” да би, као једна од држава европског “санитарног кордона”, штитила Европу од комунистичке револуције. Можемо претпоставити да је управо та функција која јој је од стране европских сила победница после Првог светског рата била намењена, утицала на развој не само антируског сентимента код румунског становништва (за шта је у историји и било основа, с обзиром на територијалне спорове царске Русије/СССР-а и младе краљевине Румуније), већ и на развој жестоке антикомунистичке борбе чији је најистакнутији носилац била управо *Легија Архангела Михајла*, односно *Кодреануови Легионари*.

До државног удара у Румунији, 23. августа 1944. године, румунска комунистичка партија је располагала са свега неколико стотина активних чланова, од чега се највећи број налазио у затворима и логорима, док је онај слободни део партијаца деловао у илегалу и то тек од маја 1943. године. Неколико стотина румунских комуниста је учествовало у Шпанском грађанском рату, али су ти кадрови све до 1945–1946. године боравили у Паризу, када су се вратили у Румунију. У Букурешту је током рата боравило свега 2–3 члана централног комитета румунске комунистичке партије, а мањи део елитних кадрова се налазио у

---

¹¹² *Гвоздена гарда* представља специфичност међу фашистичким покретима, пре свега због њеног ослањања на православну религију и као таква је привлачила пажњу и међу фашистима и међу историчарима, који су истраживали фашизам. На његову специфичност указивао је, на пример, историчар Нолте.

¹¹³ *Гвоздена гарда* (1930) настала из организације *Легије Архангела Михаила* (Legiunea Arhanghelului Mihail - 1927), чији је идејни и организациони творац био њен вођа Корнелије Зелea Кодреану (Corneliu Zelea Codreanu) и која се у теорији заснивала на учењима професора А. Кузе (Alexandru C. Cuza) - *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 591; Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 518.

¹¹⁴ Crampton, R. J, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, New York 1994, s. 160.

¹¹⁵ Кремpton, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 110.

Совјетском Савезу.¹¹⁶ У августу 1944. године, партија је имала око 1.000 чланова.¹¹⁷ Румунска комунистичка партија је тиме спадала у ред најмање развијених балканских партија.

Најдубљи узрок непостојања снажне комунистичке партије у Румунији био је везан за улогу коју су Румунији намениле европске силе победнице на крају Првог светског рата – да буде део “санитарног кордона” под покровитељством Француске, са задатком да Западној Европу штити од потенцијалног ширења бољшевичке револуције. У таквом контексту, можемо претпоставити, појава младог Кодреануа и његове *Легије*, који се инспирисао теоријама професора Кузе (ученика француског етнолога Артура де Гобиноа)¹¹⁸, на крајњем истоку Румуније, где је комуниста и Јевреја било највише – вероватно није била случајна, а његов спис *Мојим Легионарима* индиректно указује на могућност да је *Легија*, у периоду свог настанка и првим годинама деловања, уживала подршку некога из тадашње власти.¹¹⁹ Спрега француских безбедносних интереса и интереса румунске монархије, можемо претпоставити, била је један од фактора који је утицао на уобличавање легионарских идеја које су у румунском друштву, на пољу културе, оставиле значајан траг, афирмишући комплекс фашистичких, односно националних идеја и истовремено сузбијајући развој озбиљнијег деловања комуниста у Румунији.

Снажнији развој комунистичког деловања у Румунији је био сузбијен управо деловањем деснице, превасходно *Легионара*, јер су оне делове друштва, које су комунисти претендовали да ставе под своју контролу у свим државама, извукли из домена потенцијалног комунистичког утицаја и ставили под своју контролу управо *Легионари*. То су биле синдикалне организације, омладина (гимназијска, факултетска и сељачка) и део сељаштва који је био незадовољан радом Народне сељачке партије.¹²⁰ Једна од најважнијих последица таквог деловања *Легионара* била је немогућност комуниста да у Румунији развију снажну партију, а још кобније по партију у периоду освајања власти после Другог светског рата је било то што се из истих разлога, у међуратном периоду, није развила комунистичка омладина

---

¹¹⁶ Георги Димитров почетком септембра разматра слање Ане Паукер и Васиља Луке (Luka László) из Москве у Румунију - *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 331, 335.

¹¹⁷ АЈ ЦКСКЈ, IX/107/II-29, Неки подаци о Комунистичкој партији Румуније, 1947; Кремптон помиње око 800 чланова партије: Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 108.

¹¹⁸ Уз Кузу, круг десничарских антисемитских интелектуалаца су чинили Николае Јорга, песник Михаил Еминеску, Јон Креанга, Михаил Когалницеану, и други, а уз њих је и отац Корнелија Зелее Кодреануа био утицајан у тим круговима. Детаљније у: - Кодреану, Корнелије Зелее, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002.

¹¹⁹ Ослобођен је на свим суђењима, а неки детаљи, као када му полиција сугерише како да састави извештај да би могли да га ослободе, сведоче о бризи државе за покрет и идеју Легионара, о чему се на више места може прочитати у његовим мемоарима. Слично бележе и југословенски извори: *Легионаре* је подржавао директно румунски краљ уз једно крило либерала које се одвојило од Народне либералне партије почетком 30-их година.

¹²⁰ Кодреану на више места у својим мемоарима описује своје деловање међу синдикатима, на факултету и међу сељачком омладном. - Кодреану, Корнелије Зелее, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002.

(КОМСОМОЛ) из које је, у бугарској и југословенској партији после рата, био црпељен најбољи део кадрова.

Убиство Кодреануа 1938. године, које је такође било вођено интересима актуелних структура власти у Румунији, није означило крај активности *Легионара*, ни на политичком, ни на културном пољу.¹²¹ После 1944. године, *Легионари* су, на основу једне од тачака предвиђених текстом примирја, били укључени углавном у *Народну сељачку партију*, док је део њих пришао и комунистима.¹²²

Институција монарха је у Румунији имала изузетну улогу у процесу изградње послератне власти. Током међуратног и ратног периода није играла ништа мању улогу у неразвијеној “румунској демократији” која је, као и остале балканске државе, покушавала да достигне западноевропске моделе демократског државног уређења.¹²³ Шта више, румунски краљ Карол је низом политичких потеза, посебно после 1937. године, аранжирао друштвени амбијент из којег је током рата било могуће израстање Антонескуовог ауторитарног режима, а после рата изградња социјалистичког система. Краљ је, пре свега, био велики капиталиста.¹²⁴ Поред тога, укидањем устава 1938. године и сарадњом са изразито десничарским странкама, на таласу све слабије популарности “историјских странака”, краљ је Румунију усмерио у

---

¹²¹ Легионари су више пута претрпели велике поразе, углавном кроз судске процесе и забране деловања. Тако је, на пример 1933. године приликом забране њиховог деловања било ухапшено 12.000 легионара. - Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 519; Највећи политички успех су постигли на изборима 1937. године, када су се нагодили са Маниуом о предизборном ненападању, поставши, са око 16% добијених гласова, трећа политичка снага у земљи - Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 25; Непријатно изненађен јачањем Легионара у контексту Хитлеровог јачања и веза које су постојале између нациста и Кодреануа, румунски краљ је наредио Кодреануово убиство, мотивисано страхом од ривалитета који се међу њима могао изродити. Кодреануа је наследио Хорие Сима, који је до јануара 1941. године владао у оквиру Антонескуове владе, што се може сматрати највишим дометом легионарског учешћа у власти. Због побуне против Антонескуа, Легионарски покрет је био растурен, а део Легионара са Симом на челу, Немци су одвели у Берлин, одакле су их после рата употребили у антикомунистичкој борби у Румунији, у позадини совјетског фронта који је напредовао ка Мађарској. - Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 28, 29; Klein, Günter, *Începuturile rezistenței antisovietice în România (23. august 1944 -6 martie 1945), 6 martie 1945. Începuturile comunizării româniei*, București, 1995.

¹²² Једна од тачака *Примирја* које су Румуни потписали са Савезницима на јесен 1944. године, је предвиђала да се све непожељне организације које могу угрозити будућу власт морају расформирати, али да се делови тих организација могу и трансформисати и чак добити нову економску или друштвену функцију. -FRUS, January 13, *The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Provisions for Imposition Upon Rumania at Time of Surrender*, Washington, February 2, 1944, 136-142.

¹²³ При чему не треба губити из вида да су и западноевропске демократије све више губиле димензију “отворених друштава” превасходно услед захуктавања процеса демократизације потрошње и демократизације потреба које су водиле ка стандардизацији облика понашања и институционалног и друштвеног живота. Ти процеси су довели до појаве тоталитарних друштава и у Русији и у западној Европи.

¹²⁴ У фабрици Николаја Малаксе у Букурешту, писталици сарадње са Рајхом, у којој су касније комунисти пред Грозино преузимање власти у марту 1945. године организовали немире као увертуру доласка Народног фронта на власт (ово дај негде другде, овде три не треба) – краљ је учествовао са 30–35% капитала. Ништа мање удела није имао у фабрици авиона И.А.Р., у фабрици вагона Астра-Вагоане, у црној металургији, индустрији шећера, пивара, вађењу злата, текстилним фабрикама. Током распада земље краљ је показао далеко већу забринутост за сопствене финансије него за територијалне губитке, што је и довело до његове абдикације и успостављања Антонескуовог режима. - *Istoriја rumunskog naroda*, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, с. 331; Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 532.

правцу ауторитарних краљевина какве су на Балкану већ постојале. Услед одбијања “историјских странака” да са њим сарађују, краљ је основао *Странку националног препорода*, уз прикривену наредбу, да целокупно државно чиновништво мора ући у њу, чиме је била створена прва масовна партија таквог типа у Румунији. Право гласа женама у Румунији било је дато 1939. године, што је био део краљеве политике појачавања сопствених позиција. Тиме је комунистима после рата био одузет један од најјачих аргумената ступања на власт – промоција жена у “равноправне” актере политичког живота у Румунији. Уз то, краљ је занатска удружења прогласио државним (укључење у државни систем који је краљ контролисао), омладину је организовао у *Националну стражу* којом је краљ директно руководио (покушај да се до омладине извуче из опсега деловања *Гвоздене гарде*), 1939. године је организовао *Студентски национални фронт*, наредивши нешто пре тога Кодреануово убиство.¹²⁵ Краља Карола је на престолу наследио син Михаи, са којим су западни савезници успели да постигну договор о потписивању примирја крајем рата.

Култура као фактор у послератном процесу изградње социјалистичке власти у Румунији

Када се разматра веза између културе и политике потребно је нагласити да висока култура тек секундарно утиче на структурирање власти, јер су се, како на то упућује архивска и мемоарска грађа, важнијим показали они аспекти културе који су се односили на масовност или бар значајне делове друштва као што су русофобија, латинитет/романитет румунског народа као супротност словенском културном капацитету који је такође припадао искуству румунског народа, демократизација потреба, демократизација потрошње, стандардизација језика (појмова) и тип личности који је у датом политичком амбијенту био пожељан, односно непожељан.

Услед искуства стеченог на простору на којем се развијао, румунски народ је једним делом своје културно наслеђе развијао и вредновао кроз концепт европског “латинитета” и “романитета”, док се, са друге стране, током процеса *translatio imperium*-а, на пољу своје духовности, определио за источно православље. Током 16–18. века турска доминација над Влашком и Молдавијом је, са једне стране, за последицу имала профилисање тадашњих

---

¹²⁵ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 519.

елита у правцу политичког везивања за “исламски исток”, док је, истовремено, преко православља, које је у Османском царству било толерисано под покровитељством православне Русије, та елита доживела неки вид “реевропеизације” (уколико се православље схвати као европска вредност насупротив Османског света), чиме су се две кнежевине политички везале и за Москву. Ердељски (западни) део Румуна се у то време развијао под “западним” европским утицајима услед католицизма и антагонизма са мађарским властодршцима (што их је неминовно водило ка политичкој и културној сарадњи са Бечом). У културолошком смислу није постојала стриктна линија између ердељског румунског становништва које се профилисало под политичким, економским и културним утицајима са запада и становништва из Влашке и Молдавије, које је по културним афинитетима било ближе “истоку”, јер су “западни утицаји” и у две кнежевине стизали посредством Русије, чинећи тиме културолошку комуникацију између свих Румуна могућом.

Борба за ослобођење од османског сизеренства, жеља за уједињењем по европском моделу, ангажман позападњачене елите у “револуцији” 1948. године која је изнедрила уједињење Влашке и Молдавије, смена домаћег владара Александра Јоана Кузе германском династијом Хоенцолерна и признавање Румуније као независне државе од стране западноевропских држава утицали су на постепену превагу романитета и латинитета као носећих елемената румунског националног идентитета над словенским и православним наслеђем.¹²⁶ Кроз исте процесе формирао се и германофилски сентимент у круговима око “круне”. Почетке русофобије код румунске владајуће елите, која се као политички и културни образац почела постепено преносити и на делове становништва, могуће је везати за последице Берлинског конгреса.¹²⁷ Русофобија је била једна од тежих препрека са којима су Црвена армија и комунисти морали да се суоче у Румунији на путу ка освајању власти (за разлику од Бугарске и Југославије). Русофобија је најснажнија била током Другог светског рата, у време Антонескуовог режима и није била заснована само на германофилији, сентименту који се развијао упоредо са русофобијом, већ и на чињеници да се Совјетски Савез приближио источним границама Румуније и да је део територија које су Румуни сматрали својим – припојио. Истовремено, романитет, латинитет, усмереност “историјских

¹²⁶ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 452.

¹²⁷ Румунија је после Берлинског конгреса била обавезна да Русији врати јужну Бесарабију, добивши за узврат део Добруце, острва у Делти Дунава и једно острво у Црном Мору. - *Румыния. Истоки и современное состояние внешнеполитического позиционирования государства*. Российский институт стратегических исследований, Москва, 2013, с. 9-10; После Берлинског конгреса је Румунији била намењена улога спречавања руског утицаја на Балкан и ту политику су водили Бизмарк и Карол I Хоенцолерн. Од 1883. године је Румунија водила политику сарадње са Централним силама. У делу румунског друштва и око “круне” се развијала германофилија, посебно после пораза Француске у француско-пруском рату 1971. године. У таквом контексту и из таквог политичког миљеа се постепено развила теорија о Дакији као изворно румунској територији. - Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 537-538.

странака” на сарадњу са западном Европом и економска везаност Румуније за “запад”, олакшавали су одржавање британских и америчких утицаја у Румунији све до 1947. године, чинећи током периода “народне демократије” “мост” у комуникацији и са Совјетима”. Латинитет и романитет су били сентименти који су се развијали упоредо са јачањем немачког утицаја у Румунији насупрот совјетском политичком утицају. Плодно тле су имали и у међуратној Румунији која је културолошки и политички била везана за Француску, да би потом поново, са јачањем Рајха, наставила свој друштвени живот. Са Хитлеровим поразом романитет и латинитет су почели да се асоцирају са “западним демократијама” међу којима је све већи значај добијала западно европска држава Америка. Део таквог “демократског” романитета/латинитета је ишао на руку и комунистима током периода “народне демократије” јер је у себи сажимао “западне интересе” и “источни тип демократије”.

Вероватно несвестан избора који је пред собом имао, “румунски човек” међуратног периода је могао да се обликује према једном од понуђених “типова људи” који су путем штампе, образовног система, администрације, путем страних економских утицаја или као део укупне друштвене комуникације пред њим били изграђивани. Реч је о човеку “америчког морала” којег је као нови тип личности детектовао Лењин,¹²⁸ о “новом човеку” којег је предлагао Кодреану¹²⁹ и о “новом човеку” о каквом су говорили комунисти.¹³⁰

У свом спису *Империјализам као највиши стадиј капитализма*, Лењин је о типу капитализма (какав је био карактеристичан и за румунско друштво у који је стигао са експлоатацијом нафте) говорио као о феномену који је модификовао културу и друштво целе Европе (па тиме и Румуније). Срж те модификације је, према његовом мишљењу, била у процесу “подруштвљавања производње” који је водио ка изградњи “америчког морала” у европским друштвима (за који је Лењин тада очигледно мислио да је суштински другачији од “комунистичког морала”).

Процес “подруштвљавања производње” био је предворје укупне “демократизације потреба”, односно “демократизације друштва”.¹³¹ Једна од основних карактеристика

¹²⁸ Lenjin, Vladimir Iljič, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, Sarajevo, Svjetlost, 1974.

¹²⁹ Кодреану, Корнелије Зелча, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 127.

¹³⁰ Милорадовић, Горан, Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955, Београд 2012, с. 33; Милорадовић, Горан, „У трагању за ‘новим човеком’: врхунац културне сарадње Југославије и Совјетског Савеза 1944–1948.“, у: *Ослобођење Београда 1944. године*, зборник радова, Београд 2010, стр. 419–436.

¹³¹ То би значило да су привилегије које су у ранијим вековима биле резервисане само за један уски, по правилу виши део друштва, у двадесетом веку постале “потреба” далеко ширег слоја људи који се на најразличитије начине и у огромном броју, са развојем монополистичког типа капитализма, укључивао у нови тип производње. “Демократизација потреба” је у ствари подразумевала укљученост великог броја људи у државне послове који су се често развијали у спрези са интересима великих капиталиста који су кроз структуре власти малих држава покушавали да остваре што већу добит или што повољније услове пословања у тим државама. Са “демократизацијом потреба” уско су повезани систем школовања, медији, политички и економски системи у европским државама и, наравно, феномен “потрошње” (који је за узврат

империјалног капитализма на коју је Лењин указао јесте потреба капиталиста-монополиста за што већом контролом над свим процесима у једном друштву како би добит била неометана и увећавана. Кроз испрепелетене процесе “подруштвљавања производње”, “демократизације друштва” и велике контроле капиталиста над тим процесима у европска друштва, па тиме и у балканска друштва која су се налазила на периферији капиталистичких центара, био је имплементиран “капиталистички морал”, односно, како га Лењин још назива “амерички морал”. Такав “морал” је производио материјалистичног појединца, концентрисаног на стицање личне добити и изградњу каријере, све мање везаног за традиционално друштво и његове вредности. Посматрано из данашње парспективе, Лењину би се могло приговорити да је критиковао управо оно што је Стаљину после Другог светског рата омогућило да у европским друштвима изгради социјалистичке системе по узору на совјетски систем - материјализам и каријеризам партијских кадрова којима су “кадровска одељења” умела вешто да управљају, раскид са аутентичним националним вредностима као предуслов имплементације нових вредности, висока укљученост појединаца у процес производње и администрацију током међуратног периода и навикнутост људи на изузетно високо степен контроле државе над њиховим животима.

У Румунији је, примера ради, 1930. године било око 450.000 радника, а 1938. године више од 800.000 радника, чиме се скок у укључености становништва у процес производње може потврдити.¹³² Осим тога, краљева *Странка националног препорода*, која је у румунској историографији детектована као прва масовна партија, заснивала се на обавези чиновништва да се у њу учлане, што би могао бити доказ високе админитративне развијености румунске државе (високе укључености друштва у рад државе). У “демократизацију потреба” би се свакако могло убројати и женско право гласа које је Румункама било гарантовано од 1939. године, чиме се потврђује тренд кретања румунског друштва ка укупној “демократизацији” – то су све били повољни фактори за изградњу социјалистичких друштава “источног типа демократије” после рата.

Увиђајући сличности између трендова које је у Румунију донео уплив страног капитала и оног што су комунсити нудили као свој политички програм “када једном дођу на власт”, фашистичка *Гвоздена гарда* и њен вођа Кодреану су румунском друштву понудили свог “новог човека”. Кодреануов “нови човек” је у ствари био његова идеолошка интерпретација “историјског Румуна”. Кодреану је оптуживао остале румунске странке због њиховог става да држава “пропада” због недостатка добрих политичких програма, док су

стимулисао “демократизацију потреба”) - *Lenjin, Vladimir Iljič, Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Sarajevo, Svjetlost, 1974.*

¹³² *Istorija rumunskog naroda, up: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979, c. 332.*

Легионари тврдили да држава пропада због недостатка “правих људи”. Ти “прави људи” би били они који би у себи носили наслеђе дачо-романске расне структуре, херојских особина, јуначког држања, чије би се борбеност и победа прошириле изван граница материјалног. Таквог, “исконског Румуна” су, како је Кодреану веровао, Јевреји изобличили у “новог човека”. Репрезент тог “изобличеног” “новог човека” би био политичар који није имао више ничег заједничког са “племенитошћу румунског народа”.¹³³

Слика “легионарског човека” није била реалистична, већ идеализована, али је њене елементе Кодреану црпао из прошлости, односно из искуства, а делимично и из стања “са терена”, јер је Румунија била “земља сељака” и као таква склона традиционализму. Свестан иреверзибилности историјског процеса, Кодреану је традиционалистичке (конзервативне) идеје прерадио у оперативни политички програм којим је могао да привуче масе, у чему је и успео.¹³⁴ Реафирмацијом “старог Румуна” у “новог Румуна” Кодреану није тежио ка “повратку у прошлост” већ ка афирмацији вредности из прошлости у тадашњем и у будућем времену. Таквих идеја, чија је срж била национално јединство и отпор према материјализму, плашиле су се и либералне и левичарске политичке групације.

Кодреану је у свом програму прокламовао низ вредности које би, у случају да су заживеле у румунском друштву, предупредиле сваку могућност даљег уплива страног капитала у Румунији, било да је реч о капиталу “западних демократија” или “источне демократије”. Његов однос према демократији као облику политичког живота био је нетолерантан.¹³⁵ Темелјне вредности покрета су се заснивале на ирационалном, што је у предстојећим временима рационалистичког света био неприхватљив дискурс разумевања живота и смисла постојања.¹³⁶ Кодреану је нудио и алтернативни систем образовања који би људе учио да делују у складу са реалношћу и у складу са националним, а не интернационалним или капиталистичким интересима. За либерални капитализам и социјализам његове идеолошке поставке су биле неприхватљиве.

Док су и либерални “нови човек” и Кодреануов “нови човек” били засновани на

---

¹³³ Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 94.

¹³⁴ Поред драстичног процентуалног скока на изборима 1937. године, када су постали трећа по величини политичка снага у Румунији, популарност Кодреануа и његових идеја се може видети из чињенице да је његовом венчању присуствовало око 80.000–100.000 људи који су сами организовали храну, преноћиште гостима из целе Румуније, забаву, па је чак био снимљен и документари филм са венчања који је два пута био приказан у биоскопима док, по наређењу министра унутрашњих послова, није био конфискован и спаљен. - Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 79; Томе треба додати да се 1934. године у организационој структури гвоздене гарде јавила потреба за регионалним вођама. - Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 104.

¹³⁵ Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 127.

¹³⁶ Темелјне вредности организације су биле вера у Бога, вера у одабрану мисију, деловање засновано на узајамној љубави, духовна чистота, молитва, песма, обраћање прецима у молитвама, свако одсуство личне користи, и слично. - Кодреану, Корнелије Зелea, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002, с. 93-94, 105.

реалности или искуству из прошлости, комунисти су говорили о “новом човеку” којег је тек требало произвести. Комунистички “нови човек”, незадовољан историјским развојем човечанства услед којег се задесио, имао је намеру да човечанство изведе из “историје” и да га уведе у утопијско друштво о којем су комунисти маштали.¹³⁷

Најважнија одлика румунске културе требало би да произилази из чињенице да је румунско друштво било сељачко друштво, према томе конзервативно и несклоно променама својих устаљених образаца понашања, комуникације, трговине и општења. Отуда су му и либерално-капиталистички и социјалистички културни обрасци били даљи од сваког вида конзервативних, па и фашистичких културних модела. То је био велики проблем за комунисте.

Румунија у Другом светском рату

Упркос наклоности једног дела становништва и политичке елите ка западним демократијама, румунски спољни политички правац се још од половине тридесетих година почео постепено окретати у правцу сарадње са Хитлеровом Немачком. Јачање румунско-немачких политичких контаката, који су најочитији били у домену економије, али и идеологије, кореспондирало је са постепеним слабљењем Француске и њеним одбрамбеним “санитарним кордоном” у Источној Европи, као и са немогућношћу Британије и Француске да Румунији пружи било какве гаранције да ће јој у случају ревизионистичких намера њених суседа или услед совјетске инвазије, пружити војну помоћ. Врхунац изостанка покровитељске политике пре свега Француске, потом и Британије догодио се у јуну 1940. године када је СССР Румунији упутио ултиматум о предаји Бесарабије и Буковине, а краљ и влада нису добили ни инструкције, ни савет, нити било какав други вид помоћи од “западних демократија”.

У све нестабилнијем европском поретку, чија је основна карактеристика од тридесетих година била јачање немачког нацизма и италијанског фашизма са истовременим урушавањем система заснованог на договорима победника из Првог светског рата, Румунија се од 1937. године, успотављањем политичког система у којем је краљ Карол II концентрисао сву власт у својим рукама, укључила у групу балканских држава које су већ имале ауторитарне краљевске диктатуре, попут Југославије и Грчке.

---

¹³⁷ Милорадовић, Горан, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји 1945-1955*, Београд 2012, с. 33.

Један од првих потеза којим је Румунија почела значајније да се везује за Рајх било је потписисвање румунско-немачког уговора о испорукама румунске нафте Немачкој у марту 1939. године.¹³⁸ Тај потез румунске власти је био ојачан постављењем германофила Јона Гиугуртуа на место министра спољних послова у румунској влади. Други потез који је краљ предузео у сврху ојачавања румунско-немачких веза било је укључивање у владу Хориа Симе, легионарског лидера који је, после Кодреануовог убиства, постао вођа покрета. Хитлер је преко свог нацистичког покрета до тада већ успео да изврши значајан политички и идеолошки утицај на *Гвоздену гарду*.¹³⁹ На тај потез се Карол II определио из страха од мађарског ревизионизма и могућности да Румунија изгуби Трансилванију, надајући се да би преко Легионара такве потезе могао да предупреди.¹⁴⁰ Са немачком војном кампањом у Западној Европи која се завршила у јуну 1940. године, шансе да Британија и Француска политичким маневрима предупреду зближавање Румуније са Рајхом су драстично опале, па су Британци на основу својих процена Хитлерове стратегије, Румунију од 1939. године, без обзира што није и формално била немачки савезник и што је од септембра 1939. године прогласила неутралност, почеле сматрати својим непријатељем.¹⁴¹

Сан о “Великој Румунији” коју су велике силе, признавањем нових румунских граница, коначно прихватиле као део решења у том делу Европе после Првог светског рата, распршио се током 1940. године. Услед развоја политичке и војне ситуације у Европи, која је своје корене имала у “минхенском” попуштању западних демократија пред Хитлеровим захтевима, Румунија је 1940. године, без борбе, изгубила једну трећину своје територије, чиме се и једна трећина румунског становништва нашла под управама околних држава.¹⁴²

Под унутрашњим политичким и друштвеним притиском краљ Карол је абдицирао у септембру 1940. године. Наследио га је деветнаестогодишњи син Михаи, чијим ступањем на престо је била успостављена и влада генерала Јона Антонескуа.¹⁴³ Антонескуова влада је била састављена од војника, технократа и припадника *Гвоздене гарде* и радила је у правцу умањивања британског утицаја у Румунији, иако је Букурешт и даље важио за један од

---

¹³⁸ *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 605.

¹³⁹ Гвоздена гарда је своје везе са нацистима одржавала преко Фронта јединства Немаца из Румуније (Ханс Ото Рот), Немачке народне партије из Румуније (Фриц Фабрицијус), Хитлерове омладине, Женског евангелистичког друштва, Аустријског клуба, Женске лиге немачког Рајха. - Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 518.

¹⁴⁰ *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 605.

¹⁴¹ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 62.

¹⁴² Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 63.

¹⁴³ Антонеску је био професор права на букурештанском универзитету, дипломата у земљама западне Европе (Британија и Француска), али германофил.

британских обавештајних центара. Хитлер је Антонескуа сматрао једином поузданом особом која би могла, у позадини Источног фронта одржавати ред у Румунији.¹⁴⁴ Предуслов за то било је Антонескуово укидање устава из 1923. године, распуштање скупштине и концентрисање власти у његовим рукама.¹⁴⁵ Најважнија последица успостављања Антонескуове владе била је приступање Румуније Тројном пакту у новембру 1940. године.

Присуство *Легионара* у Антонескуовој влади било је последица претходног одбијања “историјских странака” да са њим сарађују, али Антонеску ни Легионарима није дао превише простора у власти држећи под својом контролом министарства војске, правосуђа, финансија и тајне службе. Добивши коначно моћ какву раније нису имали и дошавши у прилику да спроводе своју идеологију, *Легионари* су својим деловањем почели да дестабилизују тек успостављену стабилност у Румунији.¹⁴⁶ Њихов политички пад избацавањем из владе у јануару 1941. године, изгледа да није био толико мотивисан њиховим антисемитским деловањем и убиством 64 службеника претходног режима, међу којима су неки били изузетно утицајне персоне попут историчара Јорге, колико њиховим покушајем да почетком јануара 1941. године, заузимањем главних државних институција, оборе Антонескуа са власти.¹⁴⁷ Хитлер, чија би позадина и стратегија тиме биле дестабилизоване, као и сам Антонеску, више нису могли толерисати ни присуство, ни деловање *Легионара*. Хитлер, ипак, није хтео да из својих руку изгуби потенцијал који су добро организовани, идеолошки јасно усмерени и фокусирани Легионари имали. Хориа Симу и део Легионара је склонио у Берлин, употребивши их на територији Румуније поново крајем рата као јединице које су, убачене падобранима, имале задатак да дестабилизују позадину совјетског фронта који је постепено напуштао Румунију.¹⁴⁸

Крај Антонескуове “Националне легионарске државе” (1940–1941) означило је организовање новог кабинета који се састојао само од генерала. Губитак територија и пад Легионара су румунску власт и народ фрустрирали до мере да је Хитлер одлучио да се, укључивањем Антонескуа у војни поход на Буковину и Бесарабију, Румунији реваншира за поднете жртве и територијална оштећења. Прелазак румунске војске на територију Бесарабије и северне Буковине базирао се на румунском приступању силама Осовине. После успешног протеривања совјетске администрације из те две области, Антонескуова војска, тада већ подређена врховној команди Рајха, прешла је и у област Придњестровља у којој је

¹⁴⁴ Quinlan, D. Paul, *Ciocnirea deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 63.

¹⁴⁵ *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 606, Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 532-533.

¹⁴⁶ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 535.

¹⁴⁷ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 535.

¹⁴⁸ Klein, Günter, *Începuturile rezistenței antisovietice în România (23. august 1944 -6 martie 1945), 6 martie 1945. Începuturile comunizării româniei*, București, 1995.

успоставила своју администрацију и са које је кренула у поход ка Одеси. Даља сарадња Румуније и Рајха резултирала је дозволом Антонескуа да у септембру 1941. године немачке војне трупе ступе на њену територију.¹⁴⁹

Надајући се Хитлеровој понуди да Трансилванија буде враћена у састав Румуније, што се и догодило на пролеће 1944. године, Антонеску је 1942. године организовао “Мировни биро” који је тада почео да се бави припремом документације за будућу мировну конференцију. Та документа су касније и била коришћена приликом потписивања мировног уговора 1947. године, али је потписник била Грозина влада. Ипак, “биро” сведочи да се деловање Антонескуовог режима у настојањима да се поврате изгубљене територије ни по чему није разликовало од настојања опозиције, чак су америчке анализе указивале на чињеницу да су савезници Антонескуовом режиму нудили боље услове мира него што су их касније понудили коалицији коју је водио Маниу.¹⁵⁰

Све до почетка маја 1944. године за савезнике није било извесно да ли ће Румунију из рата извести Антонеску или Маниу.¹⁵¹ Сами Антонеску и Маниу су трку око потписивања примирја са савезницима водили до последњег тренутка,¹⁵² односно до Антонескуовог хапшења, чиме је био извршен државни удар. Мартовска промена власти у Мађарској и Антонескуово опредељење да сарађује са Хитлером уместо са западним савезницима¹⁵³ је Антонескуа избацило из трке око потписивања примирја и западни савезници су се коначно определили за Маниуа.¹⁵⁴ Таква одлука је ишла у прилог и Совјетима, који су се плашили да би Антонескуовом предајом изгубили преговарачке позиције са Британцима око свог

---

¹⁴⁹ Број од 30.000 немачких војника који је умарширао у Румунију у септембру 1941. године, је из месеца у месец растао. - Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 63; *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 606;

¹⁵⁰ FRUS, The United States Political Adviser, Allied Force Headquarters (Murphy), to the Secretary of State, Algiers, July 2, 1944, s. 183.

¹⁵¹ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, May 1, 1944, s. 178.

¹⁵² Антонеску је за себе видео шансу у чињеници да би Совјетима својим пристанком на капитулацију искључиво пред њима, а под истим условима који су Румунији били предочени почетком године, понудио више него што би им понудили западни савезници. Отсуство совјетског јасног одговора на Антонескуове покушаје је приморало Британце да на Стаљина изврше притисак да донесе одлуку, што је он и у радио организовањем војног похода на Румунију 20. августа. За Американце је то представљало опасност јер је савезничка команда била раздвојена од совјетске високе команде. - FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March 30, Cairo, 1944, s. 163.

¹⁵³ Јер му западни савезници на његов захтев да му пруже гаранције од Хитлеровог продора ка Румунији из Мађарске, те границе нису потврдили – Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 87.

¹⁵⁴ У марту је у Румунији било око 400.000 немачких војника који су контролисали кључне тачке ваздушног простора и железнице која је водила ка Бесарабији. Мартовски обрт у Мађарској довео је до коначне одлуке савезника да Румунију и Бугарску што пре извуку из рата на страни савезника. - FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March, 3, 1944s.150; То је даље значило да им се не постављају рестриктивни услови који би их могли ојачати у намери да до краја рата остану верни Хитлеру, чиме би ток рата био успорен и отежан. - FRUS, The Joint Chiefs of Staff to the Secretary of State, Washington, 28. March, 1944, s. 161.

ексклузивног права на Румунију.

Совјетске позиције у преговорима са Британцима управо је појачавала могућност да се Антонеску, а не Маниу као “британски човек”,¹⁵⁵ са њима нагоди без посредовања западних савезника.¹⁵⁶ Услед такве могућности и Америка и Британија су Совјетима изашле у сусрет, прва признајући Стаљину Бесарабију и Буковину као саставне делове СССР-а, а друга формулишући договор “Румунија за Грчку” крајем маја. Задовољавање минимума Стаљинових захтева је савезнике учврстило у одлуци да са Маниуом потпишу примирје којим би се Румунија предала пред командама сва три савезника.

Одлуке западних савезника пратиле су и извесне промене у унутрашњој политици Румуније: почетком јуна Маниу је западне савезнике обавестио да је “демократски блок”¹⁵⁷ спреман и да је краљ пристао да потпише примирје чак и под условом да Бесарабија и Буковина више не буду у саставу Румуније.¹⁵⁸ Од тада до извођења државног удара део официра је пришао “демократском блоку” и краљу што је био почетак разбијања јединства румунске армије која је до тада спроводила Антонескуова наређења.

Румунија и њен спољнополитички контекст током Другог светског рата

Антонескуов поход на Бесарабију и Буковину, организован под окриљем Хитлеровог напада на СССР 1941. године, означио је румунску објаву рата Совјетском Савезу. У тренутку

---

¹⁵⁵ Око 18. марта 1944. године, управо пред британски предлог “Румунија за Грчку”, америчка администрација је детектовала Стаљиново колебање по питању са киме треба да потпише примирје, јер се у Москви Антонеску помињао као “боља варијанта”. Вероватно је то утицало на брзо дефинисање односа између Британије и СССР-а у виду плана “Румунија за Грчку” - FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March 18 1944 s. 151.

¹⁵⁶ Маниуов преговарач у Каиру био је седамдесетједногодишњи принц Штирбеј. Америчка администрација је приметила да је Штирбеј био “на вези” са британском обавештајном службом, да је био рођак Кретзеануа којег је Маниу послао на разговор о почетку преговора са британским агентима у Турску. Штирбеј је истовремено био и таст британског официра, мајора Боксала, а Јонел Братијану је био његов зет. Иако није представљао Антонескуовог званичника, овај је изјавио да ће чути његову поруку. Штирбеј је због свог статуса и родбинских веза био човек “од поверења”. - FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of State, Cairo, March 3, 1944, s. 148; Совјети никада нису поверовали да је Штирбеј Маниуов изасланик, већ Антонескуов, што је био темељ њихове сумње у британске потезе током преговора (претпостављали су да Британци контролишу и Антонескуа и Маниуа) - FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, March 23, 1944, s. 153.

¹⁵⁷ Демократски блок су чиниле Народна сељачка партија, Народна либерална партија, Социјалдемократе и комунисти. - *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 609.

¹⁵⁸ Quinlan, D. Paul, Ciocnirea deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947, Iași, 1995, с. 95; FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, Jun 13, 1944, s. 181.

ступања румунских трупа на територије Бесарабије и Буковине, које су се од 1940. године налазиле под совјетском администрацијом, румунско-немачки односи нису били дефинисани војним уговором, нити је био уговорен статус колаборације за Румунију, иако је Румунија од новембра 1940. године била чланица Тројног пакта.¹⁵⁹ Тек од 15. јуна 1941. године, однос Румуније и Немачке је постао одређенији подређивањем румунских трупа немачкој војној команди. Тиме војни заповедник румунских трупа више није био Антонеску, већ Хитлер, под чијом командом је румунска војска учествовала у биткама на Криму, Кавказу и у Стаљинградској бици.¹⁶⁰ Парадоксални исход напора који је Антонеску предузео својеврсним румунским блицкригом на Совјете је да "ослобођене" територије Бесарабија и Буковина, од јуна 1941. године нису више биле под контролом Румуније, већ Рајха, све до доласка Совјета 1944. године, када су прешле у њихове руке. С обзиром на такав след догађаја, може се закључити да је Бесарабија за Румунију коначно била изгубљена 1940. године, као последица договора Рибентроп-Молотов.

За Америку је Румунија представљала окупирану државу која јој је, под притиском Рајха, истовремено кад и Бугарска и Мађарска, објавила рат у децембру 1941. године. Упркос совјетском инсистирању да на такав потез Румуније, Мађарске и Бугарске Америка одмах узврати војним ангажовањем, Рузвелт је остао суздржан све до маја 1942. године. Своју политику непризнавања промене граница током рата, која је произилазила из Атлантске повеље,¹⁶¹ Рузвелт је, услед совјетског напредовања на Источном фронту и Стаљинових захтева да му нове границе у Источној Европи буду признате, променио своје ставове већ 1942. године. И Черчил је био мотивисан да западни савезници Совјетима "изађу у сусрет" признавањем њихових нових граница у име будуће британско-совјетске сарадње у Европи, која би за циљ имала опкољавање Немачке и њен коначни пораз.

Рузвелт је Стаљину 1942. године признао нове границе и објавио рат Мађарској, Румунији и Бугарској.¹⁶² Принципи Атлантске повеље, на основу којих су се савезницима прикључивале и остале европске државе, признавањем нових граница Совјетском Савезу су

---

¹⁵⁹ *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 608.

¹⁶⁰ До 1943. године укупни губици румунске армије су износили 182.441 војника (мртви, рањени, нестали). У фебруару 1944. године су 3. и 4. румунска армија, после тешких пораза, биле враћене са Источног фронта у Румунију на опоравак, да би до 23. августа 1944. године наставиле учешће у рату у оквиру немачке оружане групе "Јужна Украјина". - *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 608; Југословенски извори бележе да је Румунија на Источном фронту учествовала са 40 дивизија, у Одеси је румунска армија убила око 70.000 цивила, а сами румунски губици су износили око 700.000 људи. Од тренутка када је румунска војска била стављена под совјетску команду, у ослобођењу Трансилваније, Мађарске и Чехословачке, Румунија је учествовала са 14 дивизија. - АЈ ЦКСКЈ, 0866.

¹⁶¹ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 79.

¹⁶² Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 79.

већ тада били напуштени из прагматичних разлога, о чему мање битни савезници, попут Југославије, нису били ни обавештени. Са променама критеријума “великих” савезника, “мали” савезници су морали да се суоче непосредно на терену и да се и сами одреде између идеалистичких мотива постављених у Атлантској повељи или прагматизма као новог критеријума дипломатије и борбе. Драма балканских народа током рата делом је проистицала из њиховог незнања, а потом и неверице да су “велики савезници” током рата као основни критеријум поставили прагматизам и сопствене интересе, насупрот идеалистичких постулата Атлантске повеље који су рат и “малим савезницима” чинили оправданим и смисленим.

Британска политика према Румунији била је одређена британско-совјетским нагодбама и савезништвом.¹⁶³ Америчко препуштање послова у Европи Британцима је у Румунији за последицу имало потписивање споразума између Маниуа као вође Народне сељачке странке и Британаца 1942. године о сарадњи у случају пада Антонескуовог режима.¹⁶⁴ Маниу се на сарадњу са Британцима обавезао вођен својим англофилством, подупртим русофобијом, прихвативши до краја године као реалност чак и чињеницу да Бесарабија и Буковина, са напредовањем Црвене армије на Источном фронту, више неће бити у саставу Румуније. Румуни су, изневерени од стране Британаца, на крају рата боље прошли од Срба, (четника и владе у Лондону) такође изневерених од стране Британаца.

Маниуов почетни захтев да се Румунији гарантује независност и да у њен састав после рата буду враћене Бесарабија и Буковина, косио се са британским обећањима претходно датим Совјетима о признавању њихових нових западних граница у које су биле укључене и те две области. Британци су предност дали својим односима са Совјетима, што је, посматрано из њихове перспективе било разумљиво, на уштрб својих веза са најснажнијим румунском опозиционом партијом, што је, посматрано из румунске перспективе, било погубно. Маниуов пристанак на сарадњу са Британцима, без обзира на судбину Буковине и Бесарабије, уз паралелно јачање његових веза и са Американцима, допринело је развоју британско-совјетског поверења које је кулминирало у октобру 1944. године процентуалном нагодбом о подели Балкана и свакако је допринело успешном окончању рата. Са друге стране, везивање Народне сељачке партије за Британију и Америку крајем 1942. године је као крајњи исход, услед пораза америчке политике у Румунији, имало укидање “историјских странака” 1947. године, чиме је Румунија на дуже време била предата утицају Совјетског Савеза.

---

¹⁶³ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с.79.

¹⁶⁴ Услед совјетског напредовања на фронту Рузвелт је схватио да мора учинити неке уступке пред Стаљиновим захтевом, па је Румунија била препуштена договорима између Британаца и Совјета. - Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с.81.

Британско жртвовање Румуније Стаљину у име будуће британско-совјетске сарадње, јасније се може пратити од марта 1943. године када су Британци Стаљину предложили да и он успостави директне контакте са Маниуом. Одбивши предлог као преурађен, Стаљин је Британцима саветовао да они наставе са одржавањем веза са Народном сељачком партијом и њеним вођом, јер би та сарадња могла бити корисна после рата.¹⁶⁵

Пад Италије почетком септембра 1943. године је вишеструко био значајан за расплет догађаја на Балкану. Не само да је објава капитулације Италије пореметила Хитлерову ратну стратегију и утицала на убрзавање немачког слома, већ је начин на који су западни савезници у Италији спровели “безусловну предају” постао модел по којем су касније била потписана примирја са Румунијом, Бугарском и Мађарском, што је директно утицало на процес структурирања власти у тим земљама. На плану политичких одлука и координације западних савезника и СССР-а, пад Италије је за последицу имао сусрет њихових представника у Москви, на Московској конференцији, као и организовање Техеранске конференције. Ти састанци су пресудно утицали на судбину послератног Балкана.

Са падом Италије, изгледи Румуније да изађе из рата на страни победника су се појачали: у септембру је Маниу послао свог изасланика, Александра Кретзеану у Турску, са задатком да најави почетак разговора са савезницима. Ситуација у Румунији, међутим, усложњавала се истовременим покушајем Антонескуа да са савезницима ступи у контакт и почне преговоре о изласку из рата. Истовремено, са војним наступањем Црвене армије ка границама Румуније, у Москви је сазрела перцепција Румуније као чисто совјетског “ратног плена”. Совјетско разумевање њеног будућег утицаја у Румунији заснивало се на Стаљиновом уверењу да би СССР у Румунији требало да организује администрацију на исти начин на који су је западни савезници организовали у Италији, као неку врсту реципроцитета међу њима.¹⁶⁶

Такво Стаљиново виђење ствари је западним савезницима највероватније било предочено пре Техеранске конференције и изгледа да је тада било и прихваћено у Вашингтону и Лондону. Да је судбина Румуније била решена крајем 1943. године, договором између западних савезника и Стаљина, да Румунија буде стављена под совјетску контролу, потврђује неколико чињеница. Прво, на Техеранској конференцији је Рузвелт поменуо да би Совјети можда могли да својим трупама изведу инвазију из Одесе на Источну Европу, што је остало непрокоментарисано од стране осталих савезника, али указује на Рузвелтову

---

¹⁶⁵ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с.82.

¹⁶⁶ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 83.

спремност да Стаљину препусти војно наступање ка Румунији.¹⁶⁷ Друго, Маниуа су учесници тајне операције Autonomus крајем 1943. године обавестили да је “румунска постала ствар совјетског ресора”.¹⁶⁸ Треће, Маниу је осетио да га Британци усмеравају на сарадњу са СССР-ом, што му се није допадало, с обзиром да је он експлицитно изјавио да би се Румунска предала западним савезницима, али да би пре ступила у борбу са СССР-ом него што би му се предала.¹⁶⁹ Четврто, турски министар спољних послова, Нуман Менемендоглу је претпоставио да је на Техеранској конференцији био склопљен “тајни договор” између западних савезника и СССР-а који се тичао и Турске. Турској страни је највише сметало британско инсистирање да Турска са Совјетима улази самостално у преговоре који би се тicali балканске ситуације.¹⁷⁰ Упућивање Румунских преговарача и турске дипломатије на директне договоре са Совјетима, без посредовања западних савезника, турској администрацији је указивало на чињеницу да су те две земље припале совјетској зони одлучивања. Та чињеница је вероватно створила основу за савремено турско разумевање Румуније као њеног “савезника”.¹⁷¹

Совјетско војно напредовање ка срцу Европе и израстање у велику војну силу коју су, као такву, западни савезници коначно морали да признају, створило је, почетком 1944. године прве несугласице између Америке и Британије око прецизирања поступања са немачким “сателитима”: Румунијом, Бугарском и Мађарском. Америчко оклевање да Бесарабију и Буковину признају као совјетске територије одмах по ступању Црвене Армије на те територије, односно Рузвелтово настојање да то питање одложи за окончање рата и мировне преговоре, Черчила је чинило нервозним, јер је таква америчка политика Британцима сужавала могућности нагодбе са Совјетима на простору Источне Европе и Балкана.

Румуни су почетком 1944. године иницирали разговоре са западним савезницима, који

---

¹⁶⁷ Quinlan, D. Paul, *Ciocnirea deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 83.

¹⁶⁸ Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, с. 552.- Није детаљније објашњено ко су били учесници те операције, нити под чијим је покровитељством та операција била.

¹⁶⁹ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of State, Cairo, March 3, 1944, с. 148; Quinlan, D. Paul, *Ciocnirea deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 83; Када је крајем априла 1944. године постало јасно да је Антонеску испао из преговарачких комбинација са савезницима, и када је постало јасно да Маниу треба да изведе државни удар којим би сменио Антонеску, Совјети су захтевали гаранцију западних савезника, и добили су их, да ће се Маниу, уколико државни удар не успе, склонити у Молдавију, под контролом Совјета, и тамо успоставити свој режим. И Маниу је био обавештен о томе. - FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, April 16, 1944, 175; FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, April 18, 1944, 176.

¹⁷⁰ Ristović, Milan, *Turska osmatračnica. Jugoslovensko-turski odnosi u Drugom svetskom ratu i njihov balkanski kontekst*, Београд 2013, с. 187; У мају 1944. године Стаљин се пред Черчилом изјаснио да је боље Турску не укључивати у савезништво, чиме би предупредили њихове претензије на балканске територије после рата. - Ristović, Milan, *Turska osmatračnica. Jugoslovensko-turski odnosi u Drugom svetskom ratu i njihov balkanski kontekst*, Београд 2013, с. 190.

¹⁷¹ Више о томе погледати у: Давутоглу, Ахмет, *Стратегијска дубина*, Београд 2014, с. 296.

су званично почели тек у марту, али уз присуство и совјетског представника у Каиру, где је Маниуов представник преговарао о примирју. У односу на Маниуов захтев, америчка администрација је већ 13. јануара имала израђен план њене предаје окупационим властима¹⁷², а у фебруару је већ било извесно да ће савезнике у окупираној Румунији представљати Совјети.¹⁷³ Услови под којима је Румунија могла бити предата окупационим властима савезника, које би у Румунији заступали Совјети, били су следећи: потписник предаје је морао бити врховни војни командант и, по могућству, неко из цивилне власти; предаја је била дефинисана као “безусловна”; током окупације била је предвиђена војна влада; предвиђено је било и повлачење румунске војске са територија које није држала пре 21. јуна 1941. године (Буковина и Бесарабија); предвиђена је демобилизација румунских копнених, ваздушних, поморских, речних и “квази полицијских” снага; цивилна полиција би се подредила заповеднику совјетских снага; било је договорено да се савезницима преда ратни материјал и наоружање; Америка, Британија и СССР би, у име будућих Уједињених нација, окупирале сваки део Румуније, чак и оне делове који су били под спором између суседа, где би спроводили окупациону власт, док би Букурешт био само привремено окупиран, али без временског ограничења докле би окупација трајати; архиви, комуникације, транспорт, електрична енергија, штампа, радио, пошта, трговачки бродови и сва друга пловила, образовни систем и културне агенције би биле стављене под контролу окупационих власти; Румунија би се обавезала да ће штитити стране држављане и њихову имовину и да ће спровести суђења ратним злочинцима; улазак и излазак из Румуније не би био могућ без дозволе окупационих власти; на основу захтева окупатора Румунија би морала контролисати домаћу и страну трговину, размену, финансије; Румунија не би смела дозволити изношење имовине са своје територије, ни својих грађана, ни страних држављана; Румунија је била обавезана да исплаћује репарације; све непожељне организације које би могле угрозити окупациону власт би морале бити расформиране, али се делови тих организација могу трансформисати и добити нову економску или друштвену функцију у новом систему власти; сви дискриминаторни закони се морају укинути; обавезно је било одржавање реда и закона; Румунија би у рестаурацији свог економског система учествовала на начин који од ње то буду захтевале Уједињене нације; трошкове окупације би сносила Румунија.¹⁷⁴

---

¹⁷² FRUS, January 13, The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Provisions for Imposition Upon Rumania at Time of Surrender, Washington, February 2, 1944, 136-142.

¹⁷³ FRUS, January 14, The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Aspects of Rumanian Surrender Requiring Agreement Between the British, Soviet, and American Governments, February 2, 1944, s. 142-145.

¹⁷⁴ FRUS, January 13, The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Provisions for Imposition Upon Rumania at Time of Surrender, Washington, February 2, 1944, 136-142.

Из наведених тачака, које су у наредним месецима између савезника незнатно биле модификоване, може се увидети колику моћ је над Румунијом практично добио Совјетски Савез, у сагласности са друге две савезнице. Посматрано из перспективе 1947. године, када је у Румунији коначно био имплементиран социјалистички режим, услови примирја су представљали основу на којој је социјализам у Румунији био изграђен. Корнајиево “семе социјализма”¹⁷⁵ је било посејано на пролеће 1944. године и то заједничком вољом западних савезника и СССР-а, те је одговорност за будућност Румуније од тада припадала свима њима.

Упркос томе што су тачке примирја Совјетима обезбеђивале велику власт у будућности у Румунији, постојале су и неке одредбе које су јединство западних савезника и Совјета ставиле на искушења којима они нису одолели. Примера ради, испоставило се већ током јесени 1944. године да је одредба о заштити имовине страних држављана и немогућности њеног изношења изван Румуније постала тачка сукоба између Америке и СССР-а, када је СССР из Румуније изнео сву опрему за експлоатацију нафте америчке нафтне компаније Романо-Американа. Мада је то била само једна у низу од непрецизно дефинисаних одрадаба примирја, коју су услед непрецизности све стране тумачиле и спроводиле у живот у складу са сопственим интересима, совјетско конфисковање америчке нафтне опреме и инфраструктуре, под изговором да је служила нацистима током рата, претворило се у најдуготрајнији и један од најтежих спорова између Вашингтона и Москве. Спор око имовине прво указује на суштину сукоба великих сила над Румунијом; друго, разоткрива материјалистичку природу њихових политика; и треће, упућује, поред осталог, на прецизније разумевање почетка Хладног рата у Европи, фокусирајући проблем експлоатације богатстава малих држава од стране великих и удаљених центара моћи као један од важних узрока хладноратовског сукоба.

Ни питање Бесарабије, Буковине и Трансилваније није било до краја јасно одређено. Амерички став по питању Бесарабије и Буковине био је следећи: уколико Стаљин инсистира на припајању Бесарабије и Буковине Совјетском Савезу, онда би Буковину требало раздвојити од Бесарабије и држати је под окупационим властима све до мировне конференције на којој би то питање коначно било решено. Уједињене нације и Совјетски Савез никада нису признале румунско поседовање Бесарабије између 1918–1940. године, као што Уједињене нације нису никада признавале ни совјетске претензије на Буковину која се до 1940. године никада није налазила у оквиру Русије/СССР-а. Америчко становиште је било да Буковину, раздвајањем од Бесарабије, треба везати за питање Источне Пољске што би све укупно требало размотрити на мировној конференцији. Док америчка администрација није

---

¹⁷⁵

Корнај, Янош, *Социјалистическата система. Политическа икономија на комунизма*, с. 51, 349.

знала шта да ради са Трансилванијом, да ли је оставити Мађарима или вратити Румунима, предлажући одлагање и тог спора за мировну конференцију,¹⁷⁶ Совјети су Румунима понудили повратак Трансилваније у њихов територијални састав, што је сучељавало позиције та два савезника, олакшавајући истовремено Румунима одлуку да и са Совјетима преговарају о предаји.¹⁷⁷

У фебруару 1944. године америчка администрација је израдила план који је имао далекосежне последице по румунско друштво и историју. План се тицао могуће нагодбе са Антонескуом и његовог евентуалног пристанка да капитулира пред савезницима. У фебруару западним савезницима и Совјетима још увек није било сасвим јасно да ли ће предају потписивати са Антонескуом или Маниуом. То показује да су и конзервативне снаге, попут Антонескуа, долазиле у обзир као преговарачи са либералним и левичарским системима. Амерички план је прецизирао да уколико се савезници договоре да “Антонескуа оптерете одговорношћу за рат”, потребно је да почну са процесом потчињавања осталих румунских лидера (Маниу, Братиану, краљ) чиме би предупредили опасност да нека будућа генерација румунских националиста касније одговорност за пораз Румуније свали и на умерене и савезничке политичке групе. Уколико би Антонеску пристао да капитулира, потези које би он морао да спроведе у Румунији би збунили саме Румуне, па су тада Американци донели одлуку да је боље да Антонеску буде смењен коалицијом Маниу-Братијану подупрту и краљевом сарадњом.¹⁷⁸

Та одлука значајна је на неколико нивоа: прво, она показује америчко отсуство принципијелности и чист прагматизам који се огледа у вагању “ко је бољи” за будућу сарадњу, при чему су показивали спремност на сарадњу и са десничарским лидерима, уколико би проценили да је таква одлука кориснија. Друго, на површину је искрсао амерички *modus operandi* „чувања националних снага” или “извлачења националних снага” из фашистичких структура и њихово стављање под америчку контролу. У случају Румуније те “националне снаге” су представљали Маниу, Братиану и краљ, али треба имати у виду и одредбу предвиђену *Примирјем* по којој је све организације које су могле угрозити стабилност окупационих власти требало растурити (мисли се пре свега на *Гвоздену гарду*), уз могућност да се неки делови тих организација могу трансформисати и добити нову

---

¹⁷⁶ FRUS, Memorandum by the Division of Southern European Affairs, Washington, March 1944. s. 146-147; FRUS, Memorandum by Mr. Cloyse Kenneth Huston of the Division of Southern European Affairs, Washington, March 21, 1944, s. 152.

¹⁷⁷ FRUS, January 14, The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Aspects of Rumanian Surrender Requiring Agreement Between the British, Soviet, and American Governments, February 2, 1944, s. 142-145.

¹⁷⁸ FRUS, January 14, The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Aspects of Rumanian Surrender Requiring Agreement Between the British, Soviet, and American Governments, February 2, 1944, s. 142-145.

економску и друштвену функцију.

На основу те одредбе су Легинари после рата делимично приступили Народној сељачкиј странци (Маниу), а делом су ступили у структуру комунистичке власти, као што су и банке и велики капиталисти неометано наставили да сарађују са свим послератним владама до 1947. године. Треће, том одлуком учињен је први корак ка структурисању власти у Румунији, а за Румуне је значајно да је тај корак учињен далеко изван њихове домовине, у Вашингтону, те да су због америчког протезирања Маниу, Братиану и краљ били својеврсни амерички “дужници”. То је уједно и први доказ да домаћа румунска послерата власт није била бирана изнутра, нити је представљала одраз воље румунског становништва, иако је за то чак можда и имала потенцијал. Четврто, одлуком која је била донесена у Вашингтону, да владу у Румунији после рата неће формирати Антонеску, већ коалиција НСС-НЛС-КПР-СДС, Антонеску је био предодређен да остане у табору “фашиста” као Хитлеров срадник, иако га савремена румунска историографија изричито описује као ауторитарног, а не фашистичког, владара.

Таква одлука је у првим послератним годинама унела велику пометњу у критеријуме унутрашње румунске политике и процене ко је “фашиста” (то су били Легионари, Кузина странка, Гогина странка), а ко је ауторитарни владар (Антонеску) и морала се одразити на психологију и етику тадашњих Румуна, посебно оних који су учествовали у формирању власти. Слично је било и у Бугарској и у Југославији у којима је реч *фашизам* постала жиг за непожељне појединце или групације у систему власти, без обзира на то да ли они заиста и јесу били фашисти. У свим земљама су прави фашисти били укључивани у послератни систем власти, док је Антонеску у Румунији, са својим сраданицима, настрадао као “фашиста”. Као фашисти су настрадали и Дража Михаиловић, Гемето или Никола Петков. Критеријуми ко може преживети и ући у власт су постали нејасни, произвољни и усклађени са динамиком потреба великих сила.

У марту су све дилеме савезника биле разрешене после војног и политичког обрта у Мађарској у којој је, пошто је изгубио стрпљење са дотадашњим властима које нису доследно спроводиле његове наредбе, Хитлер на власт поставио партију Стреластог крста Ференца Салашаја. Совјети, као и Американци, такође нису били заинтересовани да се Антонескуом склопе примирје, јер би његова евентуална предаја пред сва три савезника, умањивала совјетски капацитет да се са Британијом нагоди око своје ексклузивне улоге у Румунији.¹⁷⁹ Са друге стране, могућност да се Антонеску нагоди директно са Совјетима у време када је

---

¹⁷⁹ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, с. 87.

совјетска висока команда била раздвојена од западно-савезничке,¹⁸⁰ доводила је у опасност амерички концепт заједничког савезничког надгледања послератне ситуације у Европи, иза чега се скривао страх од необузданог војног и политичког утицаја СССР-а на европски континент. Тако су Антонескуови напори да ступи у контакт са совјетском дипломатијом, или да добије гаранције западних савезника да ће му помоћи у случају Хитлеровог напада из поузданије Мађарске, остали јалови. Антонескуу је преостало да се окрене још снажнијој сарадњи са Хитлером, што је крајем марта 1944. године резултирало коначним америчким пристајањем на совјетске захтеве да војно уђу у Румунију под изговором што брже и успешније победе над Хитлером.¹⁸¹ Истовремено, крајем марта, Маниу је савезницима послао поруку да је спреман на организовање државног удара, под условом да му савезници гарантују Трансилванију, Бесарабију на плебисцит, независност Румуније, и заштиту у случају напада из Мађарске или Бугарске. Државни удар је већ тада био припреман уз краљево знање и учешће официра свих рангова.¹⁸²

Америчка претпоставка из фебруара 1944. године о намерама Совјета да Румунију држе ексклузивно под својом контролом, је крајем марта добила и потврду у совјетском предлогу да би будућа окупациона управа савезника у Румунији требало да буде успостављена по италијанском моделу – али реципрочно: док су у Италији власт практично држали Американци, иако је СССР био присутан у Савезничкој контролној комисији, у Румунији би извршну власт имали Совјети, а Американци би, у мери у којој су Совјети били присутни у италијанској СКК, били присутни у румунској Савезничкој контролној комисији.¹⁸³ Такав модел је био предвиђен и спроведен и у Бугарској. То је друга значајнија одлука савезника која је имала директан утицај на структурирање власти у Румунији после државног удара: Совјетима је припала извршна власт и право да у Румунији наступају и у име западних савезника.

Црвена армија је 2. априла 1944. године прешла преко Прута и тиме је почело анулирање Антонескуовог “источног похода”. Молотов се тада обратио румунском народу контрадикторним прогласом у којем их је обавестио да је граница између њих и Румуна она из 1940. године и да, истовремено, “ни један део румунске територије неће бити отуђен, нити ће у Румунији бити мењан друштвени поредак”¹⁸⁴ те да ће присуство Црвене армије у

¹⁸⁰ FRUS, Memorandum by Mr. Cloyse Kenneth Huston of the Division of Southern European Affairs, Washington, March 21, 1944, s. 152.

¹⁸¹ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, c. 87.

¹⁸² FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March 18 1944 s. 151.

¹⁸³ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March 30, Cairo, 1944, s. 164.

¹⁸⁴ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, 89.

Румунији имати чисто војни карактер.¹⁸⁵ У те тврдње није био уверен и Саветник начелника Секције за Јужну Европу, Кенан, који је тврдио да је совјетско наступање у Румунији чисто совјетског, а не савезничког карактера.¹⁸⁶

Присуство Црвене армије на румунској територији је Совјете довело у ситуацију да допуне америчке предлоге о безусловној предаји својим предлозима: 1) обавезан прекид војне сарадње са Хитлером и заједничка операција румунске војске са савезничком, укључујући у савезничке трупе и Црвену армију, у сврху рестаурације и обнове суверенитета Румуније, 2) све румунске трупе које су биле под командом Немаца на простору Одесе, Крима и Кишињева да се предају Совјетима, који су гарантовали да ће те трупе бити враћене на располагање Антонескуу и Маниуу, 3) успостављање граница из 1940. године, 4) Румуни су дужни да Совјетима плате ратну одштету и да совјетске и савезничке заробљенике ослободе из заробљеништва, 5) Трансиванија ће бити враћена Румунији, а уз војну је могућа и дипломатска сарадња.¹⁸⁷ Само пола године касније Румунима је постало јасно да Совјети то све нису озбиљно мислили.

Начелним договорима који су били утначени између Америке и СССР-а током пролећа 1944. године, а којима је Америка Совјетима препустила војну, па и политичку доминацију у Румунији, био је отворен пут британско-совјетским договора око Источне Европе и Балкана. Черчил је око 18. маја 1944. године израдио предлог поделе Балкана који је, као и америчке одлуке са почетка године, суштински утицао на структурирање власти у Румунији после рата. Свој концепт “Румунија за Грчку”, којим је Совјетима давао предност у Румунији, док би Британци за узврат добили предност у Грчкој, био је предочен и Рузвелту. Рузвелт је сумњао да је у питању договор о “интересним сферама”, од чега Америка не би имала никакве користи. На Черчилова уверавања да је реч искључиво о стратегијском договору који би важио само док траје рат и да ни у ком случају није реч о “сферама интереса”, Рузвелт је дао одобрење да план “Румунија за Грчку”, прихваћен иначе и у Москви, важи само у наредна три месеца, а да ће потом поново бити разматран.¹⁸⁸

Почетком јуна, под притиском присуства Црвене Армије на истоку земље, Маниу је савезницима посла поруку да су он и краљ спремни да изведу државни удар, да прихватају услове мира према којима се Бесарабија и Буковина више неће налазити у саставу Румуније

¹⁸⁵ FRUS, The secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, April 5, 1944, s. 168.

¹⁸⁶ FRUS, Memorandum by the Assistant Chief of the Division of Southern European Affairs (Cannon) to the Director of the Office of European Affairs (Dunn), Washington, March 27, 1944, s. 159; FRUS, Memorandum by Mr. Cloyce Kenneth Huston of the Division of Southern European Affairs, Washington April 11, 1944, s. 172-3.

¹⁸⁷ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, April 8, 1944, s. 170.

¹⁸⁸ Quinlan, D. Paul, Ciocnirea deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947, Iași, 1995, c. 93.

и да је “демократски блок” у Румунији организован.¹⁸⁹ На ту поруку Совјети нису журили да одговоре, већ су напетост која је временом расла и у Румунији и међу савезницима, разрешили војним походом на Молдавију 20. августа 1944. године. За Румуне је то био неочекивани потез Совјета, услед којег се чак и Антонескуу, који је у то време имао чврст савез са Хитлером, вратио са фронта у Букурешт настојећи да, уместо Маниуа и краља, потпише примирје са Совјетима. Антонескуов подухват, у околностима у којима се у Румунији налазило између 100.000 и 400.000 немачких војника, је престравио опозицију која је због тога постала одлучнија у намери да изведе државни удар и предупреди могућност Антонескуове нагодбе са савезницима.¹⁹⁰

Државни удар је био изведен 23. августа 1944. године хапшењем Антонескуа и формирањем Санатескуовог кабинета¹⁹¹ који је већ 25. августа објавио рат Немачкој. Црвена армија је око 30. августа стигла до румунских нафтних поља, два дана касније и у Букурешт, чиме је Румунија коначно била везана за будућу совјетску сферу утицаја.

Постављање основа система:

од државног удара до потписивања примирја (23.8-12.9.1944)

Основе система, који се касније развио у социјалистички систем, постављене су у кратком временском интервалу од државног удара 23. августа до потписивања примирја између Румуније и Савезника 12. септембра 1944. године, али су те основе знатно дуже биле припремане.¹⁹² Проистекле су из споразума западних савезника и Совјетског Савеза о препуштању Румуније совјетској војној контроли током рата, из чега се постепено развила администрација социјалистичке Румуније. Већ је почетком јануара 1944. године било дефинисано под којим се условима Румунија могла предати савезницима, односно њиховој

---

¹⁸⁹ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, Jun 13, 1944, s. 181; Quinlan, D. Paul, Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947, Iași, 1995, c. 95.

¹⁹⁰ Quinlan, D. Paul, Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947, Iași, 1995, c. 96.

¹⁹¹ FRUS, Declaration of New Rumanian Government in Broadcast on August 23, 1944, over Radio Romania, s. 191-192.

¹⁹² Кенанов извештај из 3. новембра 1944. године указује да је “проблем у томе што су Совјети већ све урадили до успостављања Савезничке контролне комисије”. - FRUS, The Acting Secretary of State to the Charge in the Soviet Union (Kennan), Washington, November 3, 1944, s. 253.

окупационој власти (occupation authorities).¹⁹³ Текст којим би се Румунија обавезала на предају био је дело заједничког рада и усаглашавања интереса између америчке администрације, британских интереса и совјетских захтева. Тиме се може одбацити историографска теза која се развила у “западним историографијама” (па последично и у историографијама држава које су ушле у такозвани “процес транзиције” у Источној Европи и на Балкану) о ексклузивној “совјетској окупацији”, у околностима окончања Хладног рата када је највећи непријатељ надолазећег либералног капитализма у земље Источне Европе био социјализам, као “продужена рука” руског утицаја. Историјски извори показују да је одговорност за “социјалистичку судбину” источноевропских народа била подељена (између савезника), а не искључива (совјетска). У том смислу историографски трендови који успостављање социјалистичких режима (и у Румунији) тумаче као искључиво “совјетску окупацију” имају за циљ ослобађање од одговорности “западних савезника”, чиме се прикривају узроци и порекло социјалистичких режима у земљама Источне Европе, не задирући ни у природу компромиса из којих су ти системи проистекли, као ни у природу система под којим се те земље и данас налазе (ако трендове у историографији разумемо као одраз политичког и друштвеног амбијента у којем се развијају).

Пошто су се прво Америка и Совјетски Савез споразумели око Румуније¹⁹⁴, америчка администрација је даље препустила Британији да и она своје интересе усагласи са Совјетима. Последица таквог развоја “договора” била је стратегија коју је предложио Черчил, а која је предвиђала трампу “Румунија за Грчку”.¹⁹⁵ Тај “мајски споразум” између Черчила и Стаљина је у периоду од државног удара (23.8.1944) до потписивања примирја (12.9.1944), обезбедио оквир за постављање основа будућег, новог, социјалистичког система.

Трећи елемент, поред америчко-совјетске, а потом и британско-совјетске нагодбе, који се мора узети у обзир када се анализира изградња “власти”, јесу наслеђе и искуство румунаког народа у Бесарабији и Буковини из 1940. године када су Совјети, на основу договора Рибентроп-Молотов, умарширали у те територије и тамо успоставили своју

---

¹⁹³ FRUS, January 13, The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Provisions for Imposition Upon Rumania at Time of Surrender, Washington, February 2, 1944, 136-142.

¹⁹⁴ На чињеницу да је судбина Румуније још 1943. године била одлучена у међународној констелацији снага указује акција обавештајне групе “Autonomous” која је имала задатак да Маниуа о томе обавести - Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015, s. 552; Да се у америчкој администрацији разуме совјетско очекивање о њиховој контроли над Румунијом из чега су проистекли договори, у: FRUS, January 14, The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Aspects of Rumanian Surrender Requiring Agreement Between the British, Soviet, and American Governments, February 2, 1944, s. 142-145.

¹⁹⁵ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, c. 93.

администрацију.¹⁹⁶ Тадашњи модел изградње власти у те две области је касније, 1944. године, са напредовањем Црвене Армије, био реафирмисан.¹⁹⁷ У румунској историографији постоји мишљење да је свеобухватни процес изградње власти у Бесарабији 1940. и 1944–1949. године био планиран још 20-их година 20. века и, када је дошло време, операционализован преко совјетске републике Молдавије.¹⁹⁸

Четврти важан елемент је произилазио из рационалне одлуке “западних савезника” и Совјета да Румунија из рата неће бити изведена преко Антонескуовог режима, већ преко демократке коалиције у којој су све савезничке снаге имале своје политичке експоненте.¹⁹⁹ Одлука је била убрзана развојем ситуације у ратном театру Мађарске, када је у марту 1944. године Хитлер окупирао ту државу постављајући још оданији режим, услед чега је савезничка сарадња са Антонескуом дефинитивно била одбачена као несигурна.²⁰⁰

Могућност нагодбе и потписивања сепаратног мира између Антонескуа и Совјета²⁰¹ у таквим околностима би “западне савезнике” избацила као војни и политички фактор са румунске територије, а ту могућност је олакшавала чињеница да совјетска висока команда и команда “западних савезника” још нису биле обједињене.²⁰²

Постигнути договори су за последицу имали организовање државног удара под руководством Маниуа и уз сагласност румунског краља, вођен инструкцијама “западних савезника” и, са друге стране, надирање Црвене армије ка источним границама Румуније током априла 1944. године. Ако питање успостављања послератне власти у Румунији посматрамо окроз хронолошку компоненту, закључак је да се структура будуће власти почела

---

¹⁹⁶ Приликом инсталације власти у Бесарабији 1940. године, од 71 секретара у регионалним комитетима, 64 су била Руси, а седморица Молдавци из Совјетске републике Молдавије. Сви су дошли са Црвеном армијом. Од 71 њих четворица су имали високо образовање, за месец дана (јун-јул 1940) су ухапшена 1.222 човека, у априлу 1941. године је у Москви био организован Институт за поверенике Централног комитета Комунистичке партије за целу Унију, па и за Молдавију, коју је водио С.А. Гоглидзе и који је уз Стаљинову сагласност одатле депортовао око 5.000 “конрареволуционара” са њиховим породицама, што је у крајњем броју износило 29.839 људи. - Şișcanu, Ion, „Instaurarea regimului Sovietic în Basarabia 1940, 1944-1945”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 191.

¹⁹⁷ Şișcanu, Ion, „Instaurarea regimului Sovietic în Basarabia 1940, 1944-1945”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 190.

¹⁹⁸ Şișcanu, Ion, „Instaurarea regimului Sovietic în Basarabia 1940, 1944-1945”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s.

¹⁹⁹ FRUS, January 14, The Director of the Office of European Affairs (Dunn) to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Aspects of Rumanian Surrender Requiring Agreement Between the British, Soviet, and American Governments, February 2, 1944, s. 142-145.

²⁰⁰ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March 24, Cairo, 1944, s. 155

²⁰¹ Совјети су крајем марта 1944. године са Антонескуом успоставили контакт независан од оних које су са њим имали “западни савезници” (преко једног заробљеника из СССР-а) што је узнемиравало британску и америчку администрацију - FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March 27, Cairo, 1944, s. 160.

²⁰² FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, March 30, Cairo, 1944, s. 163; Совјетску високу команду представља Малиновски - Hlihor, Maria, Implicatiile conventiei de armistițiu asupra evoluției vieții politice Românești, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 28.

изграђивати у априлу, на простору Бесарабије (на истоку земље), по инструкцијама високе команде Црвене армије, неколико месеци пре државног удара изведеног у Букурешту, односно, власт се освајала са периферије државе ка њеном центру, а главни фактор њене изградње била је совјетска војска.

Совјетски Савез и његова војска су 4. априла 1944. године прешли Прут у Молдавији, чиме је Антонескуов “источни поход” пропао и чиме је Румунија поново остала ускраћена за област коју је традиционално сматрала својом. Са уласком Црвене армије у Бесарабију, Молотов је румунској јавности упутио проглас контрадикторног садржаја којим их је обавестио да је од тада граница између СССР-а и Румуније иста она из 1940. године.²⁰³ Проглас не само да је носио “семе некомпатибилности” између совјетске и румунске администрације, посебно ако се има у виду развој догађаја у Молдавији, већ и између совјетских и америчких циљева јер је проглашавањем поништења Бечког споразума Румунији тада било обећано реинкорпорирање Трансилваније у њен састав – што се косило са америчким плановима за ту област.²⁰⁴

Крајем априла Америка је Совјетима признала Бесарабију и Буковину као део њихове територије²⁰⁵, стварајући тиме оквир “легалног деловања” совјетске војске у тим покрајинама.²⁰⁶ Истовремено, у престоници Румуније, Маниу (као експонент англо-америчких интереса) је организовао “демократски блок” (са знањем краља), који је после државног удара постао носилац нове власти у Румунији.²⁰⁷

Совјетска војска је нову офанзиву предузела 20. августа: пали су главни град Молдавије, Јаши, и средиште Бесарабије, Кишињев, и заробљено је 15 немачких дивизија.²⁰⁸

---

²⁰³ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, 89.

²⁰⁴ FRUS, *The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, April 8, 1944*, s. 170.

²⁰⁵ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, 90; Постоји и забелешка из мемоарске грађе која говори о заједничком подухвату великих сила које у тајности спермају “операцију ослобођења” преко својих агената који су на ослобођеним територијама имали задатак да припреме изградњу болшевичког апарата. Пошто Совјети нису могли да се ослоне на локалне власти, макар и њима одане, организовали су револуционарне комитете на освојеним територијама. Видети у: Șișcanu, Ion, „Instaurarea regimului Sovietic în Basarabia 1940, 1944-1945”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 190-191.

²⁰⁶ Осим тога, Совјети су од “западних савезника” тражили гаранције да, уколико Маниу не успе да обори Антонескуов режим, може да побегне у Молдавију, која је тада већ под контролом совјетске власти, где би он организовао режим одан Совјетима, са чиме су се “западни савезници” сложили, а Маниу је о тим плановима био обавештен и пристајао је на такву нагодбу. - FRUS, *The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, April 16, 1944*, 175; FRUS, *The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, April 18, 1944*, 176; FRUS, *The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, April 24, 1944*. s. 177.

²⁰⁷ FRUS, *The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, Jun 13, 1944*, s. 181; Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, c. 95.

²⁰⁸ Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995, c. 96.

Продор Совјета је изненадио Маниуа и краља који су, услед њиховог напредовања на румунској територији, убрзали припрему државног удара.²⁰⁹ Током 23. августа, Антнеску је био ухапшен, његов режим је био оборен, успостављена је нова влада на челу са Санатескуом. Та влада је у свом саставу имала четири представника Народне сељачке странке, три социјалдемократе и једног комунисту.²¹⁰ Нови шеф кабинета је преко радија обавестио румунско становништво о насталим променама, обећававши том приликом, од савезника гарантовани – *суверенитет* румунске власти.²¹¹

Једна од верзија текста примирја за Румунију била је израђена 31. августа, на основу захтева које су у априлу, приликом уласка у Румунију, Совјети поставили пред “западне савезнике” и будућу румунску власт (Маниуа)²¹², на основу британских амандмана (попут захтева да Британци контролишу поморски саобраћај и транспорт²¹³ – под паролом “слободно коришћење транспорта Дунавом”²¹⁴) и на основу егзамплара примирја састављеног за Бугарску (са једном битном разликом: у случају Бугарске било је предвиђено повлачење совјетских снага са територија које су Британци сматрали својом зоном интереса, док за Румунију то није било предвиђено)²¹⁵. Један део територије је требало предати самим Румунима да ту организују своју администрацију којој би касније требало “уделити” суверенитет.

Румунија је од смене власти била у рату са Немачком, њене војне снаге су биле стављене под команду “савезника” (које су у Румунији заступали Совјети – значи: под високу војну команду СССР-а), са обавезом да се у позадини фронта од 50–100 километара постепено организује румунска администрација која би била под контролом Савезничке контролне комисије (у којој су Совејти, у име “савезника” имали пресудну улогу, односно право на извршну власт).²¹⁶

---

²⁰⁹ FRUS, The Charge Near the Yugoslav Government in Exile (Shantz) to the Secretary of State, Cairo, August 23, 1944, s. 190.

²¹⁰ Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 111.

²¹¹ FRUS, Declaration of New Rumanian Government in Broadcast on August 23, 1944, over Radio Romania, s. 191-192.

²¹² Совјетски захтеви и предлози из априла: румунске трупе које се у служби Немаца на територији Одесе, Крима и Кишинева предају Совјетима, биће враћене на располагање Антонескуу и Маниуу; захтева се прекид војне сарадње са Хитлером и успостављање заједничке операције румунске војске са Црвеном армијом против Немаца у сврху рестаурације независности и суверенитета Румуније; успоставља се румунско-совјетска гарница из 1940. године; Румуни плаћају ратну одштету Совјетима; ослобађање “савезничких” и совјетских војника из румунског заробљеништва. - FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Mac Veagh) to the Secretary of the State, Cairo, April 8, 1944, s. 170.

²¹³ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, August 29, 1944.

²¹⁴ FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, August 30, 1944, s. 201.

²¹⁵ Управо се та разлика може сматрати потврдом да је договор “Румунија за Грчку” била уважена. - FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, August 30, 1944, s. 201.

²¹⁶ FRUS, The British Embassy to the Department of State, Washington, September 2, 1944, 209-2010; FRUS, The British Embassy to the Department of State, Washington, September 2, 1944, 209-2010.

Због чега су румунски представници у Москви чекали на потписивање примирја од 23. августа до 12. септембра 1944. године? Одговор је мање везан за додатно усаглашавање савезничких прохтева у погледу Румуније, а више за поштовање договора “Румунија за Грчку” од стране Британаца. Како је приметио амерички амбасадор у Турској, Британци, а не Совјети, су били ти који су амандманима одуговлачили потписивање примирја, обезбеђујући време совјетској војсци да на терену учврсти своју власт, да постави основе своје будуће супремације у Румунији (не мешајући се, за узврат, у исте процесе у Грчкој).²¹⁷ Совјети су тај период умели да искористе, а и одужили су се Британцима немешањем у њихову сферу интереса. Док су Совјети Британцима “...држали руке одвезаним у Грчкој”, Британци нису могли захтевати више од места посматрача у Савезничкој контролној комисији.²¹⁸

У том кратком интервалу, датом совјетским оперативцима на располагање да у Румунији поставе темеље система, доста тога је и учињено: док су румунски представници седели у Москви чекајући да им се учини задовољство потписивања примирја, совјетска војска је разоружала румунске трупе, преузимајући њихову ратну опрему, знајући да је такво њихово деловање у супротности са одредбама *Примирја*, те да на то неће имати право када *Примирје* буде ступило на снагу.²¹⁹ Амерички извештаји из Турске указују на понашање Совјета које није било у складу са обећањима које је Молотов дао “западним савезницима” у априлу 1944. године, јер су се Совјети понашали као да “... окупирају Румунију, што није логично јер су Румуни протерали Немце са своје територије...”, и представнике бившег режима такође су чували Совјети (а не нове румунске власти), из румунског поседа су била одузета нафтна складишта румунске морнарице,²²⁰ била је разоружана целокупна румунска флота,²²¹ која је одмах била предата Совјетима на управу, а 166.000 румунских затвореника у Молдавији било је послато преко Прута, иако је претходно било обећано њихово ослобађање.²²²

Не само да су у интервалу од државног удара до потписивања примирја били извршени непредвиђени потези совјетске војске која је учинила прве кораке ка успостављању будућег социјалистичког система, већ су из тог интервала који је био последица британско-совјетског договора, проистекла и таква совјетска понашања која су касније довела до њиховог сукоба

²¹⁷ FRUS, The Ambassador in turkey (Steinhardt) to the Secretary of State, Ankara, September, 1944, s. 227.

²¹⁸ Hlihor, Constantin, Rolul armatei sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România, 6 martie 1945. *Începuturile comunizării româniei*, București, 1995, s. 14.

²¹⁹ FRUS, The Ambassador un the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of Satte, Moscow, September 3, 1944, 213.

²²⁰ FRUS, The Ambassador in turkey (Steinhardt) to the Secretary of State, Ankara, september 3, 1944, s.214.

²²¹ FRUS, The Ambassador in turkey (Steinhardt) to the Secretary of State, Ankara, September, 1944, s. 227.

²²² Oșca, Alexandru, Chirițoiu, Mircea, „Considerații privind rezistența organelor militare ale statului român față de ocuparea țării de către armata roșie 23. august 1944-6. martie 1945”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 264.

са Америком, антиципирајући почетак Хладног рата, можда баш у случају Румуније.²²³

Паралелно са низом непредвиђених совјетских потеза на територији Румуније, у Москви су неке тачке примирја додатно биле разрађиване и модификоване до мере да су на крају достигле супротно значење од оног са којим су, као понуда, биле предложене румунским представницима будуће власти онда када је Румунију по сваку цену требало извући из рата и везати је за Савезнике. На пример, 4. септембра Молотов је први пут поменуо да би из текста примирја требало избацити “... у сврху обнове независности и суверенитета Румуније” (улазе окупационе власти у Румунију - О.Д.)²²⁴ што је било у супротности са његовом изјавом у априлу исте године, али и са изјавом Санатескуа коју је само пар дана раније прочитао преко радија – да ће Румунији савезници гарантовати суверенитет. Отишавши “по суверенитет” у Москву, верујући савезницима и после низа политичких поступака у стилу “минхенске политике”, румунски представници су се, потписавши примирје, у Румунију вратили “без суверенитета”.

Једном од тачака примирја (члан 18) било је договорено успостављање институције Савезничке контролне комисије која би функционисала по италијанском моделу, у којој је главни предстаник совјетске стране био Родион Малиновски (његов заменик је био Виноградов, а асистенти адмирал Богданко и Сидоров).²²⁵ Тај модел је претпостављао такав однос савезничких снага по којем је СССР у својој надлежности имао извршну власт, док су представници остала два савезника служили као “веза”.²²⁶ За румунске представнике је приликом потписивања тог документа најтрауматичније било сазнање да су одлуке о судбини Трансилваније биле драстично промењене, односно да је питање Трансилваније одложено за период после рата, што је било супротно обећању које су румунски представници добили од Совјета као мамац за њихов пристанак на потписивање примирја – да ће им Трансилванија бити враћена одмах. Није било ни прецизирано докле ће трајати окупација. Америчке процене су биле да је Совјетима примирјем била дата могућност комплетне контроле над румунском економијом, а да ће полиција бити онај ослонац совјетских окупационих снага којим би се предупређивали сви покушаји дестабилизације позадине совјетског фронта

---

²²³ У румунској историографији је изнета теза да је Румунија била случај на којем су се односи Савезника покварили и довели до Хладног рата, односно да је понашање Совјета, које је за последицу имало инсталирање владе Петра Грозе, у Америци утицало на развијање доктрине “обуздавања” (совјетског утицаја) – containment. - Ionescu, E. Mihail, „6 martie 1945: un test al viitorului război rece?”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 244.

²²⁴ FRUS, The Ambassador in turkey (Steinhardt) to the Secretary of State, Ankara, september 3, 1944, s.214.

²²⁵ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, September 5, 1944, s. 220; FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, September 6, 1944, s. 223; Hlihor, Constantin, Rolul armatei sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România, *6 martie 1945. Începuturile comunizării româniei*, București, 1995, s. 12.

²²⁶ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, September 8, 1944, s. 230.

(укључујући и спречавање политичких груписања која би ишла против Совјета).²²⁷ Коначни текст примирја је усглашен и потписан 16. септембра 1944. године, иако на самом документу пише да је потписан 12. септембра што, у извесном смислу, илуструје начин вођења политике у том периоду између савезника и потписника примирја.

Оперативни ниво освајања власти у Румунији – војска као фактор успостављања темеља нове власти

Послератна структура власти у Румунији се изродила из совјетског војног заузимања североисточне Румуније, што је за последицу имало повлачење дотадашње румунске администрације са тог простора, по налогу Антонескуа. Совјетске војна офанзива у североисточној Молдавији је трајала током марта и априла 1944. године услед чега су регионални, окружни и градски органи власти са територија које је контролисала совјетска војска били повучени у делове Румуније који су још увек били под контролом румунске (Антонескуове), односно немачке војне команде. То су били први кораци у промени структуре власти у Румунији. Нове префекте и градоначелнике је у Молдавији и јужној Буковини именовала совјетска војна команда, а људи који су тада ушли у нову структуру власти су углавном били Јевреји, комунисти и људи спремни на сарадњу са Совјетима.²²⁸

Процес изградње власти на истоку Румуније је пратило организовање сеоских комитета који су преузели изворе финансирања (винограде, млинове, шуме, обрађивање поседа) и које су водили углавном Јевреји. Систем администрације који је тада био успостављен у источној Румунији је верификовала тек влада Петра Грозе, ступањем на власт у марту 1945. године.

Новом совјетском офанзивом која је била предузета у августу 1944. године био је освојен југ Молдавије, чиме је румунска администрација и одатле била исељена, од чега је посебно важно било њено исељавање из главних градова, Јашија и Кишињева, а нова власт је до 30. августа била организована на простору целе Молдавије. Државни службеници који су били повучени из области јужне Молдавије су после десетак дана вакуума власти покушали да се врате на своја стара места у администрацији, али нова администрација, коју су поставили Совјети, је одбијала да им врати положаје.²²⁹ Уследио је својеврстан “рат

²²⁷ FRUS, The ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, September 15, 1944, s. 234-237.

²²⁸ Реч “колаборација” за сарадњу са совјетком војском употребљава историчар Думитру Шандру. У: - Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 17.

²²⁹ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 22.

администарција” који је, са позиција Совјета, односно савезника, био непожељан као фактор дестабилизације напредовања фронта. “Рат администрација” је почео и трајао док су румунски представници у Москви чекали да потпишу *Примирје*.

“Рат администрација” био је сузбијен напорима нове совјетске администрације: примера ради, полиција из Антонескуовог режима, која је покушала да се врати у Јаши, била је разоружана, а неки њени представници су били и ухапшени.²³⁰ Слично се дешавало и у другим местима Молдавије у којима су Совјети крајем децембра 1944. године организовали кампању одузимања оружја мотивисану претходним организовањем “народне сељачке милиције” као институције конкурентске старој полицији. Услед потребе да се позадина фронта стабилизује, у местима у којима су комунисти поставили поуздане префекте (управнике места), извршна власт је била поверена војницима из дивизије Тудор Владимиреску²³¹. Синхронизовано деловање совјетске војске и њихове администарције у источној Румунији се може пратити од краја 1944. године.

Мешање совјетске војске у домен администратције је било супротно одредбама мировног уговора, а током наведених процеса на истоку Румуније, између совјетске војне команде и владе у Букурешту није постојала таква врста контаката путем којих би напетости “дуалитета власти” били амортизовани, нити евентуално разрешени у корист румунске администрације.

Сви преступи совјетске војске према румунској администрацији и становништву које новим властодршцима није било наклоњено²³², не би могли бити толерисани по потписивању *Примирја*. Може се претпоставити да су савезници управо због тога и отезали његово коначно потписивање. Одлагање потписивања *Примирја* са румунским представницима у Москви је Совјетима обезбеђивало време потребно за постављање основа система на истоку Румуније, и било је део совјетско-британског договора “Румунија за Грчку”. Британци су им то време обезбедили сталним захтевима за допуном текста примирја и низом “амандмана”. Такву дипломатску игру су и Совјети прихватили. Процеси организовања власти у источној Румунији, који су тада и у таквим околностима били започети, завршени су тек у децембру 1944. године.

Током периода од државног удара до потписивања примирја, основе нове структуре власти су биле постављене на два места: у источној Румунији и у Букурешту. Тај процес

²³⁰ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 22.

²³¹ Дивизија Тудор Владимиреску је увек имала специјалне задатке. На пример, у Бакауу је префект њене представнике послао да у околним селима организују ћелије Фронта плугара, који су касније били верни сарадници комуниста. До децембра 1944. године Фронт плугара је развио чланство од 13.000 људи. - Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 26-27, 66.

²³² Долазак Совјета у источну Румунију био је у знаку егзекуција и депортација владиних административаца, конфискација, уништавања црква, силовања, колонизација Бесарабије и Буковине другим народима. - FRUS, *The Minister in Switzerland (Harrison) to the Secretary of State, Bern, July 20, 1944*, 185.

пратио је низ потеза које су предузели, како Совјети, тако и Санатескуова влада. Једна од одлука Санатескуове владе, која је, можемо претпоставити, проистекла из совјетских инструкција, била је амнестија дата Легионарима 24. септембра, који су једним делом од тада почели да улазе у структуру власти, било на страни комуниста, било на страни “историјских партија”, док се други део одметнуо у планине организујући нецентрализовану антикомунистичку борбу. По томе је случај Румуније сличан са Југославијом у којој су у другој половини 1944. године партизани објавили две амнестије. Западни Савезници су знали да су Санатескуова влада и Совјети претходно успоставили везе са Легионарима и мађарском мањином (из чега се убрзо, у октобру, изродила *Народна унија Мађара*, као наследница задатака МАДОСЗ-а), што су тумачили као стратегију слабљења опозиције, односно јачања совјетских позиција у Румунији. Ту тактику су толерисали у контексту достизања највишег ратног циља, победе над Хитлером, услед чега је стабилизација фронтоске позадине у војном, али и политичком смислу, била услов без којег се није могло успешно ратовати.²³³

У Букурешту је после државног удара наступио период дезорганизованости политичког живота: пошто политичке партије нису деловале четири године, са променом стране у рату су своје деловање могле да наставе, али нису могле брзо да успоставе везе са локалним нивоом, нити су одражавале вољу румунских гласача као пре рата. Са доласком Црвене армије, “историјске странке” су тражиле модалитете свог новог организовања и модификовања својих програма на шта су трошили значајан део енергије, док су комунисти постали изузетно динамична, фокусирана и јасно усмерена политичка снага у престоници и целој Румунији. У јануару 1945. године поједине организације локалних партија још увек нису биле примиле инструкције из својих центара.²³⁴

Црвена армија је током свог наступања кроз Румунију за “чишћење терена”, а потом и за успостављање власти, користила такозване “патриотске трупе” (*Arăgării patriotice*), ударне јединице које је организовао НКВД, а надгледала Црвена Армија.²³⁵ Те трупе су, при уласку у неко место пљачкале, хапсиле или одузимале имовину, по селима су растурале локалне власти, а над жандармеријом вршиле репресију.²³⁶ Такве трупе су у Крајови, стратешком

---

²³³ Санатескуова влада је у септембру 1944. године објавила Конвенцију о сарадњи Легионара и комуниста, коју је тада потписало 340 Легионара. Легионаре је подржавао и свештеник који је у марту 1945. године постао министар вера. - Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 93.

²³⁴ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 47.

²³⁵ Secașiu, Claudiu, *Serviciul de informații al P.C.R.; secția a II-a informații și contrainformații din cadrul comandamentului formațiunilor de luptă patriotice (F.L.P.) - Penetrarea serviciilor oficiale de informații (23.august 1944-6. martie 1945), 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 146. - за те трупе се у историографији сазнало после 1989. године.

²³⁶ Последица уласка Црвене армије је, у погледу жандармерије, била смањење броја жандарма са 30.700 на 14.500 припадника, док су друге мере њиховог слабљења као потенцијалног центра отпора новој власти биле слање ефективних трупа жандармерије из Букурешта на фронт и на источну границу. - Hlihor, Constantin, *Rolul armatei sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România, 6 martie 1945. Începuturile*

месту на путу Црвене Армије ка Бугарској и Југославији, “очистиле” администрацију, на чије место је било доведено 2.250 војника из НКВД трупа, а командант места је постао совјетски командант.²³⁷ “Патриотске трупе” су почетком септембра учествовале у реорганизовању партијске обавештајне службе (Serviciul de Informații al P.C.R), која је од тада носила назив “Други одсек за информације и контраинформације” (Secția a II-a Informații și Contrainformații), а њен задатак је био да извештаје, преведене на руски, шаље у Москву.²³⁸

Совјети су у септембру “очистили” румунску *Специјалну службу за информације* (ССИ), уклонивши са дужности око 600 службеника те организације.²³⁹ Акција је представљала део савезничког повезивања на простору Румуније са задатком да се организује једна обавештајна структура под контролом Совјета која би комуницирала са англо-америчким обавештајним структурама на простору Румуније. У ноћи државног удара биле су прекинуте све телефонске линије, чиме су и немачке комуникације биле прекинуте. У Телефонској асоцијацији је од 1943. године била развијана позиција Дана Братиануа, човека који је служио као “контакт са Британцима”, док је истовремено у Истанбулу 1943. године био остварен и контакт између румунске ССИ и америчке ОСС – све уз знање краља.²⁴⁰ У моменту преузимања власти 23. августа 1944. године, једина обавештајна структура која је функционисала и која је генералштабу и влади са терена достављала информације била је румунска ССИ. Америка је у Румунији убрзо инсталирала своју обавештајну мрежу (крајем августа 1944), коју је водио Ф. Виснер (F. Wissner). Задатак те групе био је да сарађује са румунским обавештајцима и да извештава о совјетским намерама. ОСС је организовао и резервну групу од 50 људи, у случају да Совјети прекину њихове комуникације, а та група се састојала од агента који су имали искуство са Источног фронта и који су говорили руски језик. Изгелда да је та група била активирана у ноћи државног удара у Румунији, када је био ухапшен и тадашњи шеф ССИ.²⁴¹ Навдени подаци о обавештајним структурама могу ићи у прилог тези о синхронизованим и усаглашеним савезничким акцијама у Румунији.

---

comunizării româniei, București, 1995, s. 22.

²³⁷ Поред комуниста, попут Ане Паукер или Васиља Луке, које Румуни никада нису ни доживљавали својим представницима у домаћој власти, мрежу путем које су Совјети деловали у Румунији су чинили и НКВД-овци, међу којима је било Мађара, Јевреја, Руса и Бугара. - Hlihor, Constantin, Rolul armatei sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România, 6 martie 1945. *Începuturile comunizării româniei*, București, 1995, s. 12; Șandru, Dumitru, Comunizarea societății românești în anii 1944-1947, București 2007, c. 146-149.

²³⁸ Secașiu, Claudiu, Serviciul de informații al P.C.R.; secția a II-a informații și contrainformații din cadrul comandamentului formațiunilor de luptă patriotice (F.L.P.) - Penetrarea serviciilor oficiale de informații (23.august 1944-6. martie 1945), 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s.146-148. - Служба је била под контролом Црвене армије, а после доласка Грозине владе на власт је “очишћена”. Њен основни задатак био је оснивање агентуре (совјетске) у Румунији. До Грозине владе била је у надлежности министарства рата. СИ је после рата добила инструкторско појачање из Москве (четири оперативца).

²³⁹ Șandru, Dumitru, Comunizarea societății românești în anii 1944-1947, București 2007, c. 145.

²⁴⁰ Troncotă, Cristian, „Aspecte ale bătăliei desfășurate pe frontul secret al informațiilor înainte de instaurarea guvernului dr. Petru Groza”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 279-280.

²⁴¹ Troncotă, Cristian, „Aspecte ale bătăliei desfășurate pe frontul secret al informațiilor înainte de instaurarea guvernului dr. Petru Groza”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 279-285.

У ноћи државног удара нова влада је днела закон којим су били амнестирани сви злочини почињени после 1. децембра 1918. године, којим је, наводно, било проглашено затварање концентрационих логора. Суштински, тиме су из логора биле ослобођене “леве снаге” и комунисти, бројем и искуством потребни за освајање власти. Осим тога, већ 24. септембра 1944. године је главни инспектор жандармерије локалним инспекторима наредио да почну са хапшењем Немаца и Мађара који су почели са организовањем покрета отпора против Совјета.²⁴² Поред тога, редуковање и слабљење снага ефективне жандармерије, разоружавање војних, полицијских и гардијских снага је пратило и препуштање контроле аеродрома у Букурешту совјетској војној команди, са чиме западни Савезници не само да су били упознати, већ су то својим договорима и предвидели.²⁴³

У политичком погледу, комунистичка партија је почела да ради на проширењу “Демократског блока”, ангажујући социјал-демократе, Патриотску унију, Социјал-сељачку партију и Фронт плугара на проширењу “демократског блока” у политичку форму којој би по карактеру више одговарао назив “патриотско-национални блок”.²⁴⁴ Од посебног значаја је било стварање нове партије, под старим именом *Народна партија*, коју је после Првог светског рата организовао и водио генерал Александру Авереску, а која је 1938. године била растурина. Њен члан и сарадник у сфери војске је био Радеску, шеф владе после Санатескуа, преко којег је члан комунистичке партије (Папакостеа), успоставио контакт и везу те партије са комунистима.²⁴⁵

Консолидација комуниста и њихове партије до потписивања примирја

Према америчким проценама, у време наступања Црвене армије у Румунији, око 90% становништва није подржавало комунисте.²⁴⁶ Такав однос према комунистима делимично је произилазио из русофобије румунског друштва, а делимично из страха да би у Румунији

---

²⁴² Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 226.

²⁴³ Черчил је упозоравао Идну да Британци у Румунији не смеју имати антисовјетски став, док се америчка администрација није бунила због совјетских потеза до привођења рата успешном крају. - Hlihor, Constantin, *Rolul armatei sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România, 6 martie 1945. Începuturile comunizării româniei*, București, 1995, с. 22.

²⁴⁴ Alexandrescu, Ion, *Rolul Tovarășilor de drum din guvernul Petru Groya în viiunea P.C.R., 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, с. 121.

²⁴⁵ Papacostea, Șerban, *Generalul Nicolae Rădescu a doua zi după instaurarea guvernului Petru Groza, 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, с. 115-119.

²⁴⁶ Hlihor, Constantin, *Rolul armatei sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România, 6 martie 1945. Începuturile comunizării româniei*, București, 1995, с. 12.

могао бити уведен совјетски модел социјализма, те да би Румунија постала совјетска сфера утицаја. Отуда су у савременој румунској историографији процеси “комунизације” (comunizări) и совјетизације (sovietizări) раздвојени појмови.

Комунисти у Румунији нису никада успели да развију велику, односно бројну и утицајну партију. У време државног удара у Букурешту партија је бројала око 1.000 чланова,²⁴⁷ што процес комунистичког освајања власти чини енигматичним: како је хиљаду људи до 1947. године освојило власт (тоталну) над више од петнаест милиона становника? Већ је било речи о томе да је румунска десница, пре свега *Легионари*, била један од кључних фактора ометања развоја комунистичке партије преотимањем студената, сељаштва и синдиката из домена њеног утицаја. Отсуство КОМСОМОЛ-а, русофобија и антисемитизам су били додатни отежавајући фактори њеног развоја. На крају, Коминтерна је са нападом Немачке на СССР изгубила везе с румунским комунистима који су током рата деловали у илегалу или су чамили по румунским затворима и логорима, а те су везе поново биле успостављене тек са доласком Ане Паукер²⁴⁸ и Васиља Луке²⁴⁹ у Румунију почетком септембра 1944 године, када је Димитров са њима послао опрему и везисте који су успоставили изгубљену комуникацију са Москвом.²⁵⁰

Комунисти су у Румунији ратни период проводили у затворима и логорима што је утицало на немогућност њиховог обједињавања у функционалну и ефикасну партију.²⁵¹ Неколико стотина комуниста, учесника Шпанског грађанског рата, је током Другог светског

---

²⁴⁷ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 72. - На основу извештаја Ане Паукер, партија је са 1.000 чланова у време државног удара, до краја године порасла на 100.000 чланова; Југословенски извори тај број умањују на неколико стотина чланова партије у време државног удара – АЈ ЦК СКЈ (507); IX, 107, /II-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

²⁴⁸ Ана Паукер је била Јеврејка, пореклом из Молдавије. Њен супруг, Марсел Паукер, је био један од водећих румунских комуниста који је страдао у Стаљиновим чисткама. Од 1928. године је боравила у СССР-у, радећи у апарату Коминтерне и школујући се у московским партијским школама. По повратку у Румунију је 1934. године била ухапшена, да би потом 1940. године у размени заробљеника била пуштена. Током рата је кроз Коминтерну руководила кадровима који су говорили румунски језик. У Румунију се поново вратила 1944. године када је постала члан Политбироа, организациони секретар партије, секретар за питања земљорадње и на карју министарка спољних послова. Из партијске структуре је била избачена 1952. године и стављена у кућни притвор. У: *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 470.

²⁴⁹ Василе Лука (Luka László му је било право име), је био секретар регионалне комунистичке организације са центром у Брашову, а потом у Јашију. Од 1933-1940. године је био у затвору из којег је био ослобођен са уласком совјетских трупа у северну Буковину, одакле је био послат на партијски рад у Москву. По повратку у Румунију је постао члан Политбироа румунске партије, а потом је био и министар финансија. Као и Паукер, из партијске структуре је био избачен 1952. године и осуђен на смрт. Партија га је рехабилитовала 1968. године. У: *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 331.

²⁵⁰ Levy, Robert, *Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime, 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, с. 79; *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 331.

²⁵¹ Мањи део партијаца био је активан и то тек до маја 1943. године, до када нису успели да покрену никакву борбу “ни против Немаца, ни против Антонескуа”. - АЈ ЦКСКЈ, Румунија 1944, 31.8.1947, Строго поверљиво, Извештај о КП Румуније 0946.

рата боравило у Француској. Шпански борци су у Румунију почели да се враћају током 1945. и 1946. године. Док је главни део партијских кадрова био у логорима, у Букурешту су “у илегалу” деловала тек 2–3 члана Централног комитета румунске партије. На дан 20. августа у Темишвару је било 20 комуниста.²⁵² Током 1944. године у Букурешту је почела да ради партијска штампарија која је позивала становништво на окупљање “демократских снага” и организовање “комитета ослобођења”.²⁵³

Партија, коју је званично водио Штефан Фориш (Ștefan Foriș) била је дубоко подељена између 10–12 центара који су се организовали у логорима, али су само два центра била озбиљније организована: један су водили Теохари Георгеску (Teohari Georgescu) и Јосиф Кишиневски (Iosif Chișinevschi) у затвору Карансебеш (Caransebeș), док је другу групу окупљао Георгиу Деж у Таргу-Жиу (Târgu-Jiu). Обе групе су се дистанцирале од Фориша због сумње да је допринео њиховом хапшењу.²⁵⁴ Из прве групе, из затвора Карансебеш, Емил Боднараш је почетком априла 1944. године успео да, преко обавештајних мрежа инсталираних још 1942. године, успостави контакт са Совјетима. Тачан развој догађаја којима би се описао развојни пут партије током рата, посебно на пролеће 1944. године, нису познати, али следећа епизода коју извори бележе је да је Боднараш, на основу нечијих инструкција из Москве (не зна се тачно чијих) наредио Форишу да му преда сву партијску документацију чиме је Боднараш преузео руководство партије.²⁵⁵ Боднараш је организовао бекство важнијих чланова партије из логора (Дежа, Георгескуа и других).²⁵⁶

По изласку из затвора, непосредно пре државног удара, Деж је оформио “војне комитете” у оквиру којих је удар, са совјетске стране, био и припреман. Партијско организовање државног удара је било синхронизовано са совјетским пробојем фронта код Јашија и њиховим војним наступањем ка средишту Румуније. Оружје је било сакупљено и пажљиво раздељено неколико месеци пре удара у Букурешту. На политичком плану, комунисти су већ у мају 1944. године почели да раде на изградњи такозваног “Јединственог радничког фронта” (ФУМ) који су чинили комунисти и социјал-демократска партија. То је била политичко-оперативна платформа која је имала задатак да у предстојећим политичким борбама под своју надлежност окупи раднике.²⁵⁷ До краја 1947. године је ФУМ прерастао у

²⁵² АЈ; ЦКСКЈ; Чишћења у партији 1105

²⁵³ АЈ ЦКСКЈ, Румунија 1944, 31.8.1947, Строго поверљиво, Извештај о КП Румуније 0946.

²⁵⁴ То потврђују и југословенски извори: Фориш је радио за Сигуранцу, румунску обавештајну службу, на челу партије био је до 1944. године када га је са тог места, као издајника, “ликвидирао” Боднараш. - АЈ ЦКСКЈ, Румунија 1944, 31.8.1947, Строго поверљиво, Извештај о КП Румуније 0946.

²⁵⁵ Levy, Robert, *Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime, 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 78-79. - аутор чланка наводи да се у одељењу 205 Коминтерне, која је наставила да дделује и после званичног распуштања, о тој предаји документације ништа није знало.

²⁵⁶ АЈЦКСКЈ, Румунија, Строго поверљиво, Извештај о КП Румуније 0946.

²⁵⁷ Југословенски извори бележе (курзивом) да је краљ лојално одиграо улогу комунистичког сарадника и да

масовну организацију која никада није добро радила због ривалства две партије.²⁵⁸ Другу велику битку партија је водила око сељаштва које је углавном било наклоњено Маниуу. Средство обрачуна са Маниуом била је странка Петра Грозе, Фронт плугара, чији је задатак био да део сељака отргне из Маниуовог политичког домена. Фронт плугара је комунистичка партија контролисала у потпуности.²⁵⁹

Фракцијске борбе у румунској партији су се наставиле у септембру 1944. године доласком Ане Паукер из Москве, која је тврдила да је управо њој Димитров поверио вођство у партији јер са домаћим, румунским комунистима, неформална Коминтерна пет година није имала контакт, док је Паукер већ била проверени московски кадар.²⁶⁰ Услед тензија и конкурентских борби међу румунским комунистима, али и нетрпељивости између домаћих кадрова који су робијали по логорима и “московита”, из Москве је стигло наређење да до октобра 1945. године²⁶¹, партијско вођство буде колективно. Партију је у време државног удара номинално водио Константин Парвулеску, којег је Паукер, стигавши после 10. септембра у Букурешт, требало да замени на том месту.²⁶² Партијска трвења нису усахла ни после одлуке о колективном руководству: Паукер је захтевала да се у високо вођство партије убаце Василе Лука и Маноле Маноле, који су били њени другови и саборци у Москви још од 1942. године. И Лукин долазак у Румунију је донео потрес у комунистичкој партији, изазивајући ауторитет Дежа који је био добро укоревен у структури партије, јер су он и његови најближи сарадници, били ухапшени због сарадње са НКВД-ом. Реч је о групи од 46 људи веома оданих Дежу који су му, по ослобођењу, служили као директна веза са НКВД-ом. Његов најприврженији и најоданији сарадник био је Боднараш, организатор партијске обавештајне службе непосредно после државног удара, која је, са доласком Грозе на власт, била произведена у румунску обавештајну службу под старим називом “ССИ”.²⁶³

“историјским странкама није ништа говорио о државном удару”. - АЈ ЦК СКЈ (507);IX, 107, /II-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

²⁵⁸ АЈ ЦК СКЈ (507);IX, 107, /II-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

²⁵⁹ АЈ ЦК СКЈ (507);IX, 107, /II-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

²⁶⁰ Levy, Robert, Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 80.

²⁶¹ Тада је национална партијска конференција за вођу изабрала Дежа - Levy, Robert, Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 81.

²⁶² Levy, Robert, Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 81.

²⁶³ Емил Боднараш, Пантиуша Боднаренко, Сергеј Николау, Петре Гонћариук, Ваниа Диденко, Јаша Алексејев, Миша Постеука и осталих четрдесетак партијаца који су гарантовали за Дежа у НКВД-у, а за узврат су од Дежа добили високе позиције у партији. - Levy, Robert, Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 82; Secașiu, Claudiu, Serviciul de informații al P.C.R.; secția a II-a informații și contrainformații din cadrul comandamentului formațiunilor de luptă patriotice (F.L.P.) - Penetrarea serviciilor oficiale de informații (23.august 1944-6. martie 1945), 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 146. - аутор чланка организовање партијске полиције под Дежовим инструкцијама, а под

Најпознатији и у друштву најутицајнији комуниста био је Лукрецију Патрашкану (Lukrețiu Patrașkanu) који је своју популарност платио обрушавањем Дежа на његову позицију, као што се, услед ривалства и по наводној инструкцији Вишинског, Деж обрачунавао са Аном Паукер и Василом Луком.²⁶⁴ Све постојеће нејасноће око наредби које су стизале “из Москве” указују на две ствари: да је Москва била центар координације деловања партије и да је као таква у румунској партији била перципирана, као и да није јасно ко је тачно “у Москви” одлучивао о изградњи румунске партије, о чему сведоче фракцијске борбе у румунској партији. Један од трендова који се у јесен 1944. године у партији могао јасно уочити био је удруживање снага Ане Паукер и Патрашкануа, по наводном налогу Сусајкова, у сврху припреме доласка Грозине владе на чело државе.²⁶⁵

**Совјетска изградња позиција у Румунији од потписивања
Примирија до постављања владе Петра Грозе (23.8.1944-6.3.1945) -
“политика процената”**

Изградња совјетских позиција у Румунији, од потписивања примирја све до успостављања владе на челу са Петром Грозом, била је условљена најважнијим ратним циљем савезника – коначном победом над Хитлером. Главни аспект у којем се структурисање власти у овом периоду мора сагледати је потреба Совјета да у позадини фронта, који се преко Румуније кретао ка Мађарској, одрже ред, мир и стабилност. За Совјете је то подразумевало политичку стабилност, односно изградњу система у којем, по Совјете, не би могло бити непријатних изненађења у залеђу војске која се кретала ка победи. Потреба Савезника, и посебно Совјета, да контролишу и држе стабилном ратну позадину, стратешки се показала кључном када је почетком фебруара 1945. године Хитлер предузео неочекивану контраофанзиву код Блатног језера у Мађарској. Последица совјетских страхова да би та контраофанзива могла покварити њихове целокупне напоре које су до тада на свом ратном путу остварили, била је долазак на власт Петра Грозе, путем којег су Совјети Румунију могли поузданије да контролишу.

Боднаршевим руководством, датира у почетак априла 1944. године.

²⁶⁴ Levy, Robert, Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 84.

²⁶⁵ Levy, Robert, Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 88.

За разлику од Бугарске, у којој је већ прва влада после државног удара била поуздани сарадник комуниста, у Румунији је таква влада била успостављена тек у марту 1945. године. То је била Грозина влада, док претходне три владе, две које је водио генерал Константин Санатеску и једна коју је водио генерал Николае Радеску, нису представљале поуздане ослободитељске савезничкој окупационој администрацији.

Од септембра 1944. године до марта 1945. године, дакле у периоду током којег је Совјетски Савез постепено и опрезно градио своје позиције у Румунији, на међусавезничком нивоу је дошло до првих несугласица, неспоразума и сазнања да западни Савезници другачије од Совјета гледају на постигнуте договоре, што је утицало на процес структурирања власти у Румунији, као и на зачетке сукоба који су касније прерасли у Хладни рат.

Када је Рузвелт Британцима и Совјетима одобрио договор “Румунија за Грчку” и касније “Бугарска за Грчку”, он је те договоре оочио на трајање од три месеца, уз напомену да постигнути договори морају имати искључиво тактички карактер и да се не смеју разумети као подела на “сфере утицаја”. Британци и Совјети су се начелно усагласили са Рузвелтовим захтевом, али када је три месеца истекло, што је било у септембру 1944. године, договор склопљен између Британаца и Совјета не само да није престао да важи, већ су Совјети у прве две недеље после државног удара у Румунији, управо захваљујући британској подршци, поставили основе будућег система у Румунији.

Черчилова октобарска посета Стаљину, током које је било речи о процентуалној подели балканских земаља, је, са једне стране, имала за циљ да установи да ли је Стаљин и даље вољан да се придржава договорене поделе по којој су Совјети имали предност у Румунији и Бугарској, а Британци у Грчкој, док је, са друге стране, из перспективе Рузвелта, Черчил имао задатак да са Стаљином одржи прелиминарни састанак на којем би две државе уредиле своје европске послове и потом, са постигнутим договорима, наступиле на будућој конференцији “велике тројице” (што је била Јалта) на којој би били уговорени принципи уређења послератне Европе. Тако је Черчилова октобарска посета Стаљину за ту двојицу представљала продужетак претходно уговорених подела “балканског ратног плена” између Британије и СССР-а²⁶⁶, што је био пут у поделу на “сфере интереса”, чему се Рузвелт противио.²⁶⁷ За Рузвелта, који је био упознат са садржајем октобарских преговора,

²⁶⁶ Deletant, Dennis, *British Policy towards Romania: 23. August 1944 – 6. March 1945, 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 102-114.

²⁶⁷ Као што ни један проценат утицаја није био препуштен властима земаља које су биле предмет поделе између Черчила и Стаљина у октобру 1944. године, тако ни један проценат утицаја није био предвиђен ни за Америку. Вероватно у тој чињеници треба видети бар део Рузвелтовог инсистирања да Америка политички мора бити присутна у Румунији (и Бугарској). Већ 6. октобра 1944. године се у у америчким изворима “престиж” (између савезника) почиње помињати као узрок тензија између савезника, односно да Америка у

постигнута сагласност између Черчила и Стаљина, је спадала у “њихову ствар”, чак је представљала “корак напред” у савезништву Британије и СССР-а, потврђујући њихове све боље односе пред велику савезничку конференцију.

За Рузвелта октобарски процентуални договори нису представљали продужетак британско-совјетских пролећних нагодби (“Румунија за Грчку”, “Бугарска за Грчку”) јер је сматрао да је тим договорима у септембру 1944. године истекао рок важења. Рузвелт се надао да ће његова идеја о заједничком (после Јалте је то називано *трипартитно*) учествовању у европским пословима бити уважена као темељ будућих савезничких односа, те да ће тиме сви претходно постигнути британско-совјетски договори престати да важе.

Непосредно после Јалте, Рузвелт је могао да се увери у сопствену наивност и висока очекивања од савезника. Уосталом, принципијелно понашање великих сила ни до тада није постојало као модел комуникације и доношења одлука међу њима, тако да Рузвелтове опомене упућене Совјетима после Јалте – да се Савезници морају понашати у складу са Атлантском повељом, априлским договорима и договорима постигнутим на Јалти, нису имала никакву тежину, поготово не у моралном смислу.²⁶⁸ Опомене упућене Стаљину да се у Румунији не сме на чело државе поставити Грозина прокомунистичка влада, да једна (прокомунистичка) политичка групација не сме поседовати целокупно наоружање и војну силу у Румунији, да румунска влада мора бити демократски изгласана на фер изборима, више су личиле на “вапај пораженог” него на претње пред којима се од Совјета очекивало да устукну на свом путу ка освајању власти. Уосталом, Рузвелтови захтеви су били недоследни јер исте такве захтеве пред Совјете није постављао у случају доласка на власт претходне три владе (две Санатескуове и једна Радескуова). Да ли је, на пример, државни удар у којем је Америка учествовала, био “демократска смена власти”?

Рузвелтов очај испољен кроз захтеве за “принципијелним и демократским” понашањем Совјета, могао би се евентуално разумети као неверица и неспособност помирења са ситуацијом у којој се “велика сила” задесила услед совјетских потеза у Румунији. Радило се о немогућности америчке администрације да до пролећа 1945. године из обавештајних извора Виснерове групе схвати совјетску тактику, уочи и предупреди њихове непожељне потезе.²⁶⁹ До марта 1945. године Рузвелт је схватио да је идеја подела на “сфере интереса” надјачала његову идеју о трипартитном уређивању послератне Европе. Већ је било

име престижа мора бити политички више присутна у поменутих земљама. - FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, October 6, 1944, s. 248.

²⁶⁸ О инсистирању на “априлским договорима”, у којима Совјети гарантују да неће мењати друштвени поредак и да ће Румунији бити гарантован суверенитет, у: - FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, September 16, 1944, s. 244.

²⁶⁹ Ionescu, E. Mihail, „6 martie 1945: un test al viitorului război rece?”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 237-245.

извесно да Совејти и комунистичке агентуре чврсто држе Румунију и Бугарску, при чему на захтев Американаца и Британаца, Совјети нису желели да “нафтно питање” врате на билатерални ниво,²⁷⁰ па је Џорџ Кенан и у том домену прогласио амерички пораз.²⁷¹

Британци су последице својих договора са Совјетима увидели већ крајем октобра и почетком новембра 1944. године. Када су Совјети конфисковали и англо-америчка нафтна постројења, Британци су позвали Американце да своје људе што пре пошаљу у Румунију и одбране заједичке интересе.²⁷² Крајем 1944. године и почетком 1945. године, Британци су схватили да и са Американцима имају несугласице, констатујући прилично касно, да су у тројном савезништву они постали трећи, најмање битан фактор одлучивања и утицаја.

Румунски случај, у којем је комунистима одана власт била релативно касно успостављена, је код румунских историчара побудио питање да ли су Совјети у Румунији и у целој Источној Европи уопште хтели да уведу социјализам и то совјетског типа, или су само хтели да, путем поузданих “полуга власти” обезбеде низ ненасилних, пријатељски наклоњених влада суседних држава, чиме би давнашња жеља Руса/Совјета о изградњи безбедоносног, према Совејтима неагресивног, система земаља на западним границама – коначно била остварена. Тај циљ су Совјети успели да постигну у Финској, па се феномен “стварања ненасилних суседа” по совјетско-финском моделу у историографији почео називати “финландизацијом”. Питање гласи: да ли су Бугарска, Румунија и Југославија биле предвиђене за “финландизацију” или је од почетка била јасна совјетска намера о успостављању социјалистичких система совјетског типа у тим државама? Извори и закључци историчара поменутих земаља претежу у корист претпоставке да је у њима од почетка била планирана изградња социјализма совјетског типа, мада би се и за супротну тезу могло наћи аргумената.²⁷³ Недоумицу отвара питање шта би се из перспективе Москве сматрало

---

²⁷⁰ Американци су крајем новембра 1944. године захтевали да се питање нафте врати на ниво Москва-Вашингтон, односно да се изузме из надлежности СКК, што се није догодило. - FRUS, The United States Political Adviser, Allied Force Headquarters (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, November 30, 1944, s. 271.

²⁷¹ Амерички представник у Румунији, Бартон Бери, је у новембру 1944. године извештавао да су Совјети из Румуније уклонили око 23.000 тона цеви и опреме разних нафтних компанија. Совјети су ту количину процењивали као вишак који се Румунској индустрији могао одузети, и да се румунска нафтна индустрија и без тога могла покренути. Део опреме из Романо-американе био је узет под изговором “надокнаде” за оно време када је та фирма била под немачком управом (од 1940. године до државног удара 1944. године). - FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 263; FRUS, The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, Moscow, October 28, 1944, s. 266; Слично је извештавала и OCC. У: - FRUS, The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, Moscow, October 28, 1944, s.267; Романо-Американци је била остављена само она имовина коју је поседовала пре 1940. године. - FRUS, The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, Moscow, October 28, 1944, s. December 1., 1944, s. 274; Кенан проглашава амерички пораз: FRUS, The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, Moscow, October 28, 1944, s. 273; Крајем децембра 1944. године је Америка послала своју делегацију да се изврши анализа и процена одузете имовине и да се покрене питање враћања имовине америчким фирмама. -FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 286.

²⁷² FRUS, The Charge in the United Kingdom (Gallman) to the Secretary of State, London, November 2, 1944, s. 252.

²⁷³ Као аргумент за намереност Совејта да у Румунији уведу нови друштвени поредак од њиховог војног

“поузданоим суседом”, јер румунски случај показује да две Санатескуова и једна Радескуова влада то нису биле.

Најважнија институција у Румунији, од потписивања примирја у Москви до потписивања мира у Паризу, била је Савезничка контролана комисија (СКК), која је у својим рукама имала извршну власт. Ступањем на снагу уговора о *Примирју*, после 16. септембра 1944. године, Совјети су на располагање добили могућност контроле румунске администрације у њеним ослобођеним, источним и централним деловима. Административни систем није био мењан и подразумевао је 18 области, испод којих су били реони, којима су даље били подређени градови и општине. Такав административни систем је остао непромењен до 1949. године.²⁷⁴ Министар унутрашњих послова, што је била позиција која је у влади од државног удара до Радескуове владе (децембар 1944) припадала Маниуовој партији, је имао могућност да поставља примаре (председнике сеоских општина), среске начелнике (више општина чини срез) и префекте у префектурама (више срезова је чинило префектуру).²⁷⁵ Југословенски извештаји из средине педесетих година бележе да је у Румунији све до 1956. године био јачи државни од партијског апарата²⁷⁶, што је важан коректив при компарацији комунистичког освајања власти током “народне демократије” у све три посматране земље.

Задатак тадашње румунске администрације био је да спроводи одредбе примирја у сврху стабилизације позадине фронта. Одмах по потписивању примирја СКК је у главним градовима делегирала официре Црвене армије са специјалним овлашћењима који су добили задатак да уз помоћ својих сарадника у администрацији надгледају спровођење одредби из примирја.²⁷⁷ Главни човек у Савезничкој контролној комисији био је Малиновски, његов заменик је био Виноградов, а њихови асистенти су били адмирал Богданко и Сидоров. Британцима су Совјети гарантовали пет представника у СКК који су у Румунију стигли 24. септембра.²⁷⁸ Америчко присуство у СКК се састојало од три војна официра, једног

наступања у Румунији, може се узети програм НДФ-а у којем се захтева национализација банака и низ других, по карактеру, чисто социјалистичких захтева. Томе треба додати и чињеницу да је ОСС у марту добио комунистичке планове о “комунизирању” Румуније: један трогодишњи и два петогодишња. Са друге стране, амерички извори бележе да је Вишински 12. децембра 1944. године румунског краља уверавао да не жели да види Румунију као део “комунистичких земаља”, већ да жели да је види као пријатељског суседа. У:- Alexandrescu, Ion, „Rolul Tovarășilor de drum din guvernul Petru Groza în viziunea P.C.R”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 121-133; Ionescu, E. Mihail, „6 martie 1945: un test al viitorului război rece?”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 237-245; FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 280.

²⁷⁴ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-10, Државни секретаријат за иностране послове, Румунија, јун 1956.

²⁷⁵ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/II-54, Управна власт у Румунији, 1949.

²⁷⁶ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-10, Државни секретаријат за иностране послове, Румунија, јун 1956.

²⁷⁷ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 226.

²⁷⁸ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, September 16, 1944, s. 239; FRUS, The British Embassy to the Department of State, Memorandum, Washington, October 3, 1944.

морнаричког официра и једног човека за контакт са црквом и административним особљем. Поред особља у СКК, Американци су захтевали и присуство једног човека који би имао неформалну везу са румунском владом. То је био Бартон Бери (Burton Y. Berry), дотадашњи конзул у Истанбулу.²⁷⁹

СКК је пре ступања Грозине владе на чело државе у марту 1945. године претрпела значајне структурне промене: у време посете Вишинског, заменика комесара спољних послова СССР-а, румунском краљу, током које је од краља било захтевано да призна Грозину владу, на место Виноградова у СКК је био постављен генерал Сусајков. Та смена је била проузрокована поузданим совјетским информацијама о организовању јаког немачког отпора у Румунији (у којем би, према њиховим проценама, учествовало око 550.000 људи), па је у СКК био потребан човек способнији од Виноградова: Сусајков је разоружао румунску војску, смањив румунске гарнизоне и сменио Радескуову владу.²⁸⁰ Наведени пример показује модел деловања СКК, али и доказује да је основни задатак те институције био чување мира и стабилности у позадини фронта. Њен други по важности задатак је био изградња све снажније позиције комуниста у Румунији.

До успостављања Грозине владе положај комуниста у владама је био такав да није одавао утисак јасног и неометаног комунистичког освајања власти, па није ни чудо што америчка администрација све до Грозине владе није схватила колико су позиције комуниста и Совјета у Румунији постепено ојачале, чак ни на основу Виснерових извештаја (ОСС).²⁸¹ На пример, у случају Радескуове владе, сам Радеску је био и председник владе и министар унутрашњих послова, што је могло изгледати као обуздавање комунистичких аспирација да држе министарство унутрашњих послова, али је Радескуов подсекретар био комуниста који је подређенима издавао наредбе да се не обазире на Радескуова наређења.²⁸² Совјетска моћ, чија су “продужена рука деловања” били комунисти, заправо се заснивала на присуству Црвене армије и на чињеници да су Совјети имали главну улогу у СКК (извршну власт). Без обзира што у владама нису били заступљени великим бројем министара, комунисти су своје позиције изграђивали и кроз неке квалитативне аспекте свог деловања (као што је драстични пораст броја чланова комунистичке партије, деловање Друштва румунско-совјетског пријатељства – АРЛУС, и сл.) или организациони рад (организовање Националног демократског фронта, Јединственог радничког фронта – ФУМ и низа мањих партија путем

²⁷⁹ FRUS, The Secretary of the State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, September 29, 1944, s. 241.

²⁸⁰ Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 117.

²⁸¹ Ionescu, E. Mihail, „6 martie 1945: un test al viitorului război rece?“, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 237-245. - све до 13. септембра извештаји ОСС-а нису америчкој администрацији помогли да схвати шта се тачно одиграва у Румунији. Извештаје је писло 14 припадника ОСС мреже у Румунији, колико их је било у јуну 1945. године.

²⁸² Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 112.

којих су покушавали да разводне бирачко тело Народне сељачке партије).

На политичком пољу, румунски комунисти су, под совјетском инструктажом, до јесени развили две политичке организације: Уједињени раднички фронт (Frontului Unic Muncitoresc – ФУМ), још на пролеће 1944. године, и Народни демократски фронт (Frontul național democrat – ФНД) у септембру исте године. Тај редослед удруживања указује на *modus operandi* комунистичке партије који је подразумевао најпре спајање комуниста са социјалдемократама у ФУМ-у, а потом и шире окупљање левичарских политичких снага у ФНД. До краја 1947. године ривалитет комуниста и социјалдемократа у обе организације је био главно поље борби и најтежи задатак који су комунисти морали да решавају,²⁸³ иако је ФУМ прихватио политичку платформу НДФ-а из септембра 1944. године.²⁸⁴

Комунистичка партија је путем “салама тактике” успела да у социјалдемократској партији до почетка 1948. године очисти непожељне политичке “ементе”, после чега су се те две партије, од којих је социјалдемократска од тада била под потпуном контролом комуниста, ујединиле у Радничку партију Румуније. Стабилизација односа између КПП и социјалдемократске партије је за последицу имала велико “чишћење” партијских кадрова: током 1948/9. године, из Радничке партије Румуније било је избачено око 200.000 чланова.²⁸⁵ Тај процес избацивања чланова из партије, када се партија већ чврсто позиционирала на власти, је такође спадао у део комунистичке, односно совјетске, тактике освајања власти: у почетку (после државног удара) партија је ширила своју базу, прерастајући из мале кадровске партије од неколико стотина чланова у масовну партију – у јулу 1947. године КПП је имала 703.000 чланова (Румуна 79.59%, Мађара 12.32%, Јевреја 4.16% и других 3.93%).²⁸⁶ Слични процеси су се одвијали и у Буграској и Југославији. После заузимања чврстих позиција у структурама власти, партијама је био потребан нови “пуританизам”. “Чисткама” су партије одстраниле “неквалитетне” партијске чланове, остављајући у свом окриљу само високо одане кадрове, као предуслов даљег опстанка на стеченим позицијама.

Национални демократски фронт (Народни фронт), који је био основан крајем септембра и којим су око комуниста биле окупљене и остале партије леве политичке оријентације (Фронт орача Петра Грозе, Социјалдемократе, Уједињени синдикати, Патриотска унија)²⁸⁷, треба разликовати од Национално-демократске коалиције која је у јуну

²⁸³ АЈ ЦК СКЈ (507); IX, 107, /II-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

²⁸⁴ Alexandrescu, Ion, Rolul Tovarășilor de drum din guvernul Petru Groya în viiunea P.C.R., 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 121-133.

²⁸⁵ АЈ; ЦК КПЈ; Комисија за међународне односе и везе – Румунија, Извештај из 1956.

²⁸⁶ АЈЦКСКЈ, Румунија, Извештај из децембра 1947, Платформа јединствене радничке партије (уједињење КПП и СДС); Кремптон наводи и тачан број од 844 члана партијеу августу 1944. године - Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 108.

²⁸⁷ 1945. ianuarie 24., București, *Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind discuțiile care au avut loc la Moscova*, 80-93, România. *Viața politică în documente*, 1945. București 1944.

1944. године била организована као политичка платформа са задатком да наследи Антонескуов режим и у коју су, поред комуниста и социјалдемократа, улазиле и “историјске странке”. У исто време је у Југославији била стварана слична платформа кроз преговоре Тито-Шубашић. НДФ, који су у септембру основали комунисти, није укључивао “историјске странке”, али је, као што се касније показало, тежио да лева крила “историјских странака” привуче у “левичарски” Фронт. Свој програм (платформу) комунистички НДФ је објавио 26. септембра, најављујући њиме национализацију Националне банке и осталих осамнаест великих банака, контролу свих картела и национализацију тешке индустрије, експропријацију имања већих од 50 хектара и давање те земље сељацима-беземљацима.²⁸⁸

Током јесени 1944. године била је обновљена “Народна партија” (Partidul popular). Та партија је први пут била основана после Првог светског рата и тада је на њеном челу био генерал Авереску. Током међуратног периода, у њу се укључио и Николае Радеску, који је Аверескуу био светник у војним пословима.²⁸⁹ После Другог светског рата партија је била обновљена и стављена под контролу комуниста, управо преко Радескуа, који је ступио у контакт са комунистичком партијом и пристао на сарадњу са њима. Комунисти су му се одужили већ у другој влади Санатескуа, тако што је за њега било формирано, до тада непостојеће, место вицепремијера, са којег је Радеску 5. децембра 1944. године напредовао на место премијера. Радеску се као поуздани сардник комуниста показао почетком октобра, када је заповедник совјетске армије наредио редуковање полицијских снага са 18 на 12 хиљада полицајаца. Не приставши да наредбу спроведе у дело, тадашњи заповедник румунског генералштаба, Георге Михаил, био је смењен у року од два дана, а на његово место је био постављен управо Николае Радеску, који је наређење извршио.²⁹⁰

Ојачавање комунистичких позиција није ишло само путем придобијања левих крила оних политичких партија које нису ушле у њихов Фронт, нити само путем организовања нових мањих партија које су имале задатак да разводне гласачко тело “историјских партија”, већ и елиминацијом “фашиста”. После септембарског прогласа Санатескуове владе о амнестији *Легионара*, када се у тадашњу структуру власти пријавило и укључило 340 *Легионара*, Савезничка контролна комисија је у октобру издала наређење о хапшењу преосталих, непријављених *Легионара*. У року од десет дана било их је ухапшено 1.357, од којих су 722 учествовала у побуни поротив Антонескуа 1941. године. Део њих је пребегао у Бугарску и Србију, а део се одметнуо “у планине”, делујући одатле као екстремна десница

²⁸⁸ Alexandrescu, Ion, Rolul Tovarășilor de drum din guvernul Petru Groya în viiunea P.C.R, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 121-133.

²⁸⁹ Papacostea, Șerban, Generalul Nicolae Rădescu a doua zi după instaurarea guvernului Petru Groza, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 115-119.

²⁹⁰ Șandru, Dumitru, Comunizarea societății românești în anii 1944-1947, București 2007, c. 145.

против комуниста.²⁹¹ Тиме је језгро најопасније конкурентске политичке организације било разбијено и стављено под контролу.

Процес успостављања нове администрације на истоку земље и у престоници, који је био под контролом Совјета, настављен је током октобра и новембра на простору Трансилваније коју су совјетске и, њима подређене, румунске војне трупе, постепено ослобађале крећући се ка Мађарској. Обавеза Совјета према тачкама примирја (члан 19) је била да у позадини фронта од 50–100 километара успоставе румунску администрацију, чиме би Бечки споразум био анулиран. У складу са тим, краљ је 10. октобра издао декрет којим је био основан Румунски комесеријат за администрацију ослобођене Трансилваније²⁹², што је практично означило почетак враћања румунске администрације на ослобођену територију Трансилваније. До краја месеца је углавном румунска војска ослобађала тај део територије, али се испоставило да Совјети нису били вољни да им у потпуности гарантују суверенитет у Трансилванији.

Проблем успостављања најпре румунске, а потом и совјетске администрације у Трансилванији од октобра 1944. године, био је одређен следећим процесима: добивши могућност да врате своју администрацију у ослобођену Трансилванију, владине (Санатескуове) жандармеријске јединице су кренуле у обрачун са Мађарима који су до тада у Трансилванији држали административне положаје као представници Будимпеште. Совјети су 12. новембра наредили повлачење румунске администрације, која се и повукла до 19. новембра.²⁹³

Румунско-мађарски сукоби из октобра 1944. године дестабилизовали су позадину фронта, услед чега су Совјети наредили повлачење румунске администрације из Трансилваније и постављање совјетске администрације на њено место.²⁹⁴ То је створило нове проблеме: са доласком совјетске администрације (то подразумева да СКК поставља људе на руководеће положаје), Мађари су у великом броју почели да се уписују у комунистичку партију и да се враћају на административне положаје (сада као комунисти), које су месец дана раније изгубили (као Мађари), а исто је учинио и изванредан број Јевреја који се врло брзо нашао на руководећим позицијама у Трансилванији. Совјети су од тада на терену морали да се боре са румунском жандармеријом, протежирајући Мађаре (у оквиру своје администрације), док су Румуни повратак Мађара на административне положаје преко

²⁹¹ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 88-90.

²⁹² *History of Romania. Compendium*, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006, с. 611.

²⁹³ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 269-270.

²⁹⁴ Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 111.

комунистичке партије, доживљавали као мађарско-совјетску окупацију.²⁹⁵ Ипак, и тај је процес имао своја ограничења у совјетском сазнању да мађарске кадрове одабира “неко из Будимпеште”, па су у неким местима ипак дозволили успостављање и чисто румунске администрације (као у *Suic, Odorhei, Trei Scaune*).²⁹⁶ Успут, борбени морал румунских јединица које су се са Црвеном армијом бориле у Мађарској је опао услед разочарања Румуна што Трансилванија коју су ослободили није била враћена румунској администрацији на управу.²⁹⁷ Разочарење је појачвала и совјетска наредба да не смеју Румуни победничке заставе постављати по ослобођеној Будимпешти.

Трансилванија је закомпликовала и односе између Вашингтона и Москве због тога што су Совјети, упркос одредби из *Примирја* да ће се о статусу Трансилваније разговарати у оквиру завршних мировних преговора после рата, предали ту територију румунској администрацији, стављајући је тиме практично преко Грозине владе под своју искључиву контролу. Због тога америчка администрација границу Румуније и Мађарске није сматрала ни коначном, ни признатом. Амерички извештаји са терена су указивали на могућност да комунисти Трансилванију, као и северну област Марамуреш, прогласе независном комунистичком државом и да је као такву прикључе СССР-у. За америчку администрацију је на пролеће 1945. године постајало јасно да се на Молотовљево обећање из априла 1944. године – да СССР неће присвојити ни један део румунске територије – не могу ослонити.²⁹⁸

Трансилванија је под совјетском администрацијом остала све до јесени 1945. године, иако су, са доласком Грозе на чело владе у марту 1945. године, Совјети новој румунској влади обећали повратак Трансилваније у њихове руке. Током марта 1945. године, румунска обавештајна служба је известила владу да су Румуни из Трансилваније пребегли на југ земље због притиска који је над њима био спровођен да се упишу у комунистичку партију.²⁹⁹ То је практично значило да је Румуна у том делу земље било све мање и да је посебно било тешко увући их у систем власти, упркос томе што је Трансилванија коначно била враћена Румунији. Наведени извештај илуструје степен ненаклоности румунског становништва совјетској, односно комунистичкој власти. Утисак се појачава извештајима из југословенских извора у којима је било забележено да, када су крајем 1944. године комунисти и Фронт плугара

²⁹⁵ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 269-270.- У америчком извештају се наводи да ће румунска администрација у Трансилванији поново бити успостављена у сагласности са Совјетима.

²⁹⁶ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 32.

²⁹⁷ Oșca, Alexandru, Chirițoiu, Mircea, „Considerații privind rezistența organelor militare ale statului român față de ocuparea țării de către armata roșie 23. august 1944-6. martie 1945”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 267.

²⁹⁸ FRUS, The Acting Secretary of State to the American Representative in Rumania (Berry), Washington, March 29, 1945.

²⁹⁹ Вјаца политика – нађи тачно овај телеграм где је.

позвали сељаке да организују комитете и сами изврше прераспodelу земље великих земљопоседника, огроман број сељака није желео да узме земљу свог бојара, што су југословенски известиоци прогласили “неуспешном аграрном реформом”.³⁰⁰ Тај аспект нехтења сељака да се одузимањем земље конфротирају с дотадашњим газдама, сведочи и о јаком културолошком моделу заснованом на полуфеудалном типу румунске економије, који је кочио ефикасно деловање комуниста. Управо таквог сељака је требало претворити у “радника”, “грађанина” и “новог човека” како би освајање власти текло “по плану”, а на седницама Народног фронта из јануара 1945. године су проблеми у домену аграрних реформи били процењивани као гори од оних из 1907. године³⁰¹ из којих су избили такви сукоби који се у румунској историји понекада називају грађанским ратом.

Совејтске, односно комунистичке замисли, међутим, у Румунији нису могле бити лако оствариване, између осталог и због тога што у прве три владе нису увек имали довољно својих министара. Примера ради, у првој Санатескуовој влади, која је углавном била војничка влада, министар унутрашњих послова, Аурел Алдеа, био је окорели антикомуниста.³⁰² Тај део посла је за комунисте, све до Грозине владе, на терену углавном обављала Црвена армија, и то спорадично, делом због недостатка поузданих кадрова, делом због савезника, који у завршној фази рата нису смели прозрети совјетске намере.

Америчкој администрацији је већ крајем септембра било познато да ће прва Санатескуова влада ускоро пасти. Њихово сазнање било је базирано на информацијама добијеним од индустријалаца који су увиђали да је Румунија припала Совјетима, а извесно је било да ће у обарање те владе бити укључен и краљ. Целокупну комуникацију, укључујући и радио-везе, Совејти су до тада држали под својом контролом.³⁰³ Санатескуова влада не само да је спречавала “чишћење” административног апарата од непожељних “елемената”, већ је Санатеску још у септембру 1944. године захтевао укључивање људи из старог, Антонескуовог режима, у нови режим, што је за комунисте било неприхватљиво. Уз то, представници “историјских странака” су захтевали стандардизацију појмова “непријатељ” и “противник”, али комунисти нису имали намеру да их дефинишу.

Санатеску је игнорисао захтеве Малиновског и Вишинског (СКК) да “очисти” војску од “фашиста”.³⁰⁴ Први протести против Санатескуа, са захтевом за његовом сменом, били су организовани у Букурешту 8. октобра (у време Черчилове посете Москви), али је постигнути

³⁰⁰ АЈ ЦК СКЈ (507); IX, 107, /II-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

³⁰¹ 1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind discuțiile care au avut loc la Moscova, 80-93, *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944.

³⁰² Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 172.

³⁰³ FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, september 30, 1944. s. 243.

³⁰⁴ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с.55.

ефекат био супротан од очекиваног: уместо да демонстранти, протестујући против Санатескуове владе, покажу симпатије према комунистима, исказали су их према “историјским странкама”.³⁰⁵ У ствари, у совјетским извештајима је забележено да су октобарске демонстрације организовали либерали, “царанисти”³⁰⁶ и легионари, те да су демонстрације имале антисовјетски, односно профашистички карактер, јер се на њима могло чути “живео Хориа Сима” (вођа *Легионара*) и “доле Црвена армија”. Лавришчев, шеф секције за балканске земље подређене народном комесеријату за спољне послове СССР-а, извештавао је како је управо Аурел Алдеа, министар унутрашњих полова, подржавао манифестацију коју су обезбеђивали војници под контролом Санатескуове владе.³⁰⁷ Демонстрације су показале у којој мери је за Совјете Санатескуов режим могао представљати опасност, на шта су Совјети одговорили наоружавањем комуниста у Букурешту, стварајући од њих партијску војску у престоници Румуније.

Први Санатескуов кабинет био је расформиран крајем октобра, да би 4. новембра 1944. године била формирана нова влада коју је поново водио Санатеску, али са нешто измењеним саставом људи. Најважнија новина била је увођење Радескуа, међуратног војног саветника у партији генерала Аверескуа, кроз ту владу у систем.³⁰⁸

Друга Санатескуова влада није показивала много расположења ни за сарадњу са Совјетима у Трансилванији. Када је 11. новембра 1944. године совјетски војни заповедник из Букурешта наредио повлачење румунске администрације из Трансилваније, Санатеску се пожалио Вишинском да Совјети не поштују одредбе *Примирја*, на шта му је Вишински одговорио да у Трансилванији против Мађара делују јединице “Јулију Маниу”, као и румунска жандармерија, што је угрожавало позадину фронта.³⁰⁹ Због немогућности да обезбеди мир и спроводи одредбе примирја, Санатескуова влада је морала бити замењена поузданијом, Радескуовом. Тај посао је обавио Вишински који је због тога у Букурешту боравио почетком новембра, припремајући у разговору с краљем Санатескуову смену.³¹⁰

Смену Санатескуове владе су извели Совјети, за шта им је било потребно око месец дана. Вишински је у Букурешт стигао 8. новембра, чиме је почела кампања за постављање нове и обарање старе владе. Његова мисија била је завршена 6. децембра, постављањем

³⁰⁵ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 50.

³⁰⁶ „Царанисти” су били чланови Маниуове партије. Реч долази “царанисти” долази од румунске речи “сељаци”.

³⁰⁷ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с.172-3.

³⁰⁸ Alexandrescu, Ion, *Rolul Tovarășilor de drum din guvernul Petru Groya în viiunea P.C.R, 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, с. 121-133.

³⁰⁹ Деловање тих јединица се у југословенским изворима описује као “покољ Мађара”: АЈЦККЈ, Румунија 1944-51; Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 37.

³¹⁰ Vesa, Vasile, *Conferința de la Yalta și instaurarea guvernului condus de Petru Groza, 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, с. 41-48; Hlihor, Maria, *Implicatiile conventiei de armistițiu asupra evoluției vieții politice Românești, 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, с. 25-40.

генерала Радескуа на место премијера.³¹¹

Као што је у претходну владу био уведен Радеску, тако је и у Радескуову владу био уведен Татареску.³¹² Татареску спада у “тип историјских личности” какве су се појављивале у свим системима – на седницама Народног фронта га је Деж квалификовао као “контрадикторност која постоји свуда”, упоређујући га са Телекијем у мађарској владе или са Георгиевим (Звено) у бугарској влади.³¹³ Уколико би се његова функција могла свести на некакву дефиницију, могло би се рећи да је Татареску новом систему служио као човек преко којег су комунисти “хватали везу” са мањим индустријалцима и грађанством³¹⁴, са једне стране, и путем којег су, са друге стране, имали приступ краљу, јер је он био један од најпоузданијих краљевих сарадника – преко њега је краљ направио договоре са Немачком и штитио *Легионаре* током рата.³¹⁵ Татареску је на такву игру пристајао јер је већ умео да је игра: он је тридесетих година био члан Либералне партије, коју је краљ поцепао 1933. године како би ојачао своје позиције. Тадашњег либералног премијера, Дуку, су убили *Легионари*, које је финансирао управо краљ и то преко Татарескуа (Народна банака). Потом је краљ владу препустио управо Татарескуу. Управо тада, у контексту велике економске кризе, капиталистички круг око Татарескуа је почео да се развија. Управо тај “капитал” (круг индустријалаца и капиталиста) је Татареску “унео” у Радескуову владу. Ипак, комунисти никада нису имали превише поверења у њега, користећи га као “средство” на путу ка освајању тоталне власти, а 1947. године, када су стабилизовали своје позиције, Татарескуу је, као министру спољних послова, било “изгласано неповерење”, чиме се његова каријера и завршила.³¹⁶

Радескуова влада је била “корак напред” ка стабилнијим позицијалам Совјета у Румунији јер су из те владе најпре испале “историјске странке”, а потом је једно крило либерала (Татареску) пришао Фронту, ослабивши својом одлуком једну од две “историјске странке” – либерале. Радеску је у тој влади био и министар унутрашњих послова и премијер,

---

³¹¹ Vesa, Vasile, Conferința de la Yalta și instaurarea guvernului condus de Petru Groza, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 41-48; Hlihor, Maria, Implicatiile conventiei de armistițiu asupra evoluției vieții politice Românești, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 25-40.

³¹² АЛЦКСКЈ, Румунија 1944-51.

³¹³ 1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind acțiunile organizate în vedere răsturnării guvernului Rădescu și instaurării unui guvernului al FND, 97-119, *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944.

³¹⁴ Високи капитал је и даље био везан за либерале, за Дана Братијануа, и углавном се вртео у круговима предузећа “Татар Бунар” и “Орадеа маре”. - 1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind acțiunile organizate în vedere răsturnării guvernului Rădescu și instaurării unui guvernului al FND, 97-119, *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944.

³¹⁵ 1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind acțiunile organizate în vedere răsturnării guvernului Rădescu și instaurării unui guvernului al FND, 97-119, *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944. - присуством Татарескуа у Народном фронту се делимично може објаснити и присуство дела легионара у Фронту, којем су они приступили јер је и њихов традиционални заштитник постао сарадник комуниста.

³¹⁶ АЈ ЦК СКЈ (507); IX, 107, II-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

на место ратног министра (са којег је дошао Радеску) био је постављен Негулску, а на место министарства Националне безбедности, које су контролисали “царанисти”, дошао је Станеску, док су сви остали министри били преузети из претходног Санатескуовог кабинета.³¹⁷ Схвативши да губи политичке позиције, Маниу, вођа Народне сељачке партије, тада је, као и месец дана касније, питао своје заштитнике Американце (преко Берија) да ли избацивање “историјских странака” из владе значи да је Румунија препуштена Совјетима. Тада, као и месец дана касније, Американци су Маниу уверавали да то није случај, те да ће Румунија бити слободна и политички независна земља (мада су те речи већ биле избачене из текста примирја).³¹⁸

Краљ је Совјете уверавао да ће Радескуова влада бити “техничка влада”, способна да одржава ред и мир у позадини фронта, али Совјети нису хтели “техничку”, већ поуздану владу, јер су жандармеријски одреди (Маниуови) у Трансилванији показали да имају снаге да дестабилизују позадину фронта.³¹⁹ Ни Маниу, ни његова пара-жандармерија више нису били толерисани у систему власти, али то је означило отварање још једног “поља сукоба” између Совјета и западних савезника, чији је Маниу био политички експонент. Уосталом, за сагледавање почетка и узрока Хладног рата, смислено је истражити због чега је Маниу, преко своје жандармерије у Трансилванији, радио на дестабилизацији совјетске позадине: да ли је то била његова самоиницијативна одлука, или је деловање тих јединица било извршавање налога добијеног од западних савезника? Питање је за сада отворено, мада има индиција да је његово деловање могло бити вођено “са Запада”.

Дестабилизација позадине фронта није била уочљива само у Трансилванији. На истоку земље је крајем новембра и почетком децембра совјетска администрација покренула акцију разоружавања становништва,³²⁰ што је било проузроковано појавом “националне сељачке полиције”, као вида отпора совјетској администрацији. Те једнице, као и оне “Јулију Маниу” у Трансилванији су за Совјете представљале конкурентски вид извршне власти, паралелни административни систем, који је био изван њихове контроле и који је угрожавао безбедност и залеђину Црвене армије. Ана Паукер је неколико година касније, осврћући се на почетке изградње система власти у Румунији, изјавила: ”Ми смо били принуђени да остварујемо неку врсту двоструке управе. Чланови наше партије су улазили у владу, а у исто време, ван владе, они су радили против ње и њених одлука и истицали парољу “доле

³¹⁷ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 277.

³¹⁸ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 279; Hlihor, Constantin, ”Rolul Armatei Sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, c. 16.

³¹⁹ FRUS, FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 270.

³²⁰ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, S. 26.

влада!”³²¹ Радескуова влада је, не задуго, отклонила опасности такве дестабилизације. У Молдавији је до краја децембра 1944. године била постављена совјетска администрација од врха до базе државне администрације, а Фронт плугара је имао око 13.000 чланова у том региону.³²² Америчка администрација је Радескуову владу проценила као привремену победу левих снага у ФНД-у.³²³

Радеску је већ 18. децембра издао наређење да се ухапсе сви министри влада и службеници у администрацијама који су своју дужност обављали између децембра 1937. године и 23. августа 1944. године, с тим што су они који су служили од 1937–1940. године били окривљени за “увлачење земље у рат”. Тада је ухапшен 131 службеник (41 министар, 25 секретара), а хапшење је било изведено на основу једне од тачака примирја којом је било предвиђено хапшење свих група или лица која су угрожавала позадину фронта.³²⁴ Слична хапшења су истовремено била организована и у Бугарској.

Радескуовом владом није била решена стабилна позадина фронта, па су Совјети то питање морали да реше радикалније. Крајем децембра Деж и Ана Паукер су отишли у Москву на консултације о постављању поуздане, прокомунистичке и просовјетске владе, где су остали до 16. јануара.³²⁵ То је био почетак краја Радескуове власти, и припрема за постављање Грозине владе на чело земље. То је тренутак од којег се може пратити оптужба Маниуа да је Антонескуов “колаборациониста”, што је врло брзо прерасло у оптужбу за “фашизам”.³²⁶ Такве оптужбе су ускоро почеле да сметају западним савезницима, с обзиром да је Маниу био њихов политички експонент, и чак с обзиром на чињеницу да су Маниуа сви савезници заједно инструкирали да прими *Легионаре* у своју партијску структуру, за шта су га сад Совјети оптуживали, што се такође мора имати у виду као аспект “хлађења односа” између Савезника. Комунисти су тада од Совјета добили инструкције које су пренели као поруку у ФНД да је Румунији потребна влада која ће умети да у Трансилванији успостави поуздану власт, да осигура повратак из затвора оних бораца који су се борили против СССР-а, да дефашизује администрацију и да спроведе аграрне реформе.

Као што је Татареску месец дана раније приступањем Радескуовој влади разводнио либералну партију, тако су комунисти од јануара радили и на издвајању Лупуа из сељачке партије.³²⁷ Југословенски извори бележе да је Лупу био предвиђен и као евентуална замена за

³²¹ АЈ ЦК СКЈ (507); IX, 107 /II-29, 1947.

³²² Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, s.24.

³²³ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 278.

³²⁴ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 23, 1944, s. 282.

³²⁵ *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944, с. 40; Упореди код Димитргова у дневнику.

³²⁶ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 77.

³²⁷ Лупу је током рата био краљев кореспондент са легионарима. - 1945. ianuarie 24., București, Stenograma

Грозу, уколико тај план пропадне.³²⁸ Конференција на Јалти, током које су трајале припреме за смену владе у Румунији, није имала никакав утицај на промену тока совјетског деловања. Јалта је, а не проценти, постала мит, јер су се Совјети у Румунији (и на Балкану) понашали у складу са договорима постигнутим са Черчилом, а не на основу Рузвелтових визија о “трипартитном” руковођењу послова у Европи.³²⁹ Хладни рат је показао да је идеја “сфере утицаја” ускоро надјачала Рузвелтову идеју о договорном управљању три велика савезника. Уосталом, до Јалте, добар део система је већ био изграђен на основу договора Стаљина и Черчила, а ефекти Јалте су се евентуално могли уочити тек од јесени 1945. године до Московске конференције крајем 1946. године, када су Американци пристали на формално репрезентативне владе, попустивши пред Стаљиновим захтевима.

И западни савезници и сами Румуни су већ схватили да долазак високоих званичника из Москве најављује велике промене. Тако је био схваћен и долазак Вишинског у Букурешт 19. фебруара 1945. године.³³⁰ Бери је месец фебруар 1945. године описао као последњи месец румунске самосталности,³³¹ упућујући критику “англо-американцима” да ништа нису предузели да заштите виталне румунске интересе: област Марамуреш (на северу земље) се изјаснила да жели да се прикључи СССР-у, Бери се прибојавао да би се исто могло догодити и са Молдавијом и са Трансилванијом у којима је совјетска администрација могла да покрене сепаратистичке захтеве као у случају области Марамуреш, Швабе, Саси Бесарабени су били депортовани (како не би били употребљени против Совјета), комунисти су одлазили у Москву на консултације.³³²

Пад Радескуове владе је у Румунији почео да се операционализује на више нивоа истовремено: до краја месеца целокупна опозициона штампа је била угушена уобичајеном комунистичком тактиком одбијања типографа да штампају текстове против комуниста што е

ședinței Consiliului Frontului Democratic privind acțiunile organizate în vedere răsturnării guvernului Rădescu și instaurării unui guvernul al FND, 97-119, *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944.

³²⁸ AJ, ЦКСКЈ, (507), IX, 107/II-4.

³²⁹ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Deputy People's Commissar for Foreign Affairs of the Soviet Union (Vyshinsky), Bucharest, March 1, 1945, s. 490.

³³⁰ FRUS, The Acting Secretary of State to the American Representative in Rumunia (Berry), Washington 28, February, s. 485.

³³¹ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, February 19, 1945, s. 470-472. - Американци румунску самосталност очигледно разумеју као систем у којем они имају далеко више утицаја него што су га имали од када су Совјети ушли у Румунију. Румунска самосталност, као на пример у међуратном периоду, подразумева систем у којем нема Совјета, нити комуниста, односно у којем, као што се из међуратне историје Румуније и види, доминирају западне силе преко типа демократије који функционише по “западноевропском моделу” и преко високих удела у румунској привреди. Због тога су се после рата и залагали за, њима познати, “западни тип демократије” у оквиру којег су у свакој власти имали своје политичке експоненте, или, током којег ни једна власт (осм *Легионара*) није дирала у њихове економске интересе.

³³² FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, February 19, 1945, s. 470-472.

био случај и у Бугарској и Југославији³³³, на периферији и на локалном нивоу је почела дестабилизација владине администрације,³³⁴ инциденти у металуршком комбинату Малакса, током којих су комунисти покушавали да освоје места у радничким одборима,³³⁵ потом је 25. фебруара избио инцидент испред краљеве палате који је прерастао у уличне борбе након чега је совјетски високи представник захтевао успостављање реда или, у супротном, успостављање совјетске власти која ће бити у стању да контролише позадину фронта.³³⁶ Немире су провоцирали сами комунисти, на шта су указивали амерички извештаји. После Радескуовог говора преко радија, у којем је за стање у земљи оптужио два не-Румуна, Ану Паукер и Луку Мађара (људе “без нације и Бога”), односно Совјете, Радеску је био одведен у Савезничку контролну комисију. Те догађаје пратила је смена особља у СКК (долазак Сусајкова) и долазак Вишинског у Букурешт.³³⁷ Америчка администрација је упорно и безуспешно Совјетима слала поруке да се морају придржавати “априлских договора” (на основу којих су касније настали и договори у Јалти),³³⁸ Јалте и Атлантске повеље³³⁹, да ни једна политичка група не сме бити “ексклузивно на власти”, да ни једна политичка група не сме запосести средства силе и оружје.³⁴⁰

Долазак Вишинског у Букурешт практично је означио “пад престонице” под контролу Совјета (одмах по доласку је успоставио контакт са командантом престонице).³⁴¹ Уз њега је

---

³³³ FRUS, The Chief of the United States Military Representation on the Allied Control Commission for Rumania (Schuyler) to the War Department, Bucharest, 22 February 1945, s. 472-474; Hlihor, Constantin, "Rolul Armatei Sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România", 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, c. 24.

³³⁴ FRUS, The Chief of the United States Military Representation on the Allied Control Commission for Rumania (Schuyler) to the War Department, Bucharest, 22 February 1945, s. 472-474.

³³⁵ Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 114. - Немогућност комуниста да се изборе за позиције у одборима се завршила позивом комуниста из фабрике Малакса припремљеним јединицама на чијем челу је био Деж, избили су улични сукоби и било је жртава и на страни комуниста и на страни радника-демонстраната. Комунистичка тактика је подразумевала да се после таквих окршаја смањују румунске војне трупе и полиција у главном граду.

³³⁶ Према америчким извештајима демонстраната је било око 50.000. Комунисти су све успели да реше помоћу новца и Црвене армије. Током тих нереда су покушали да заузму Телефонску централу и зграду унутрашњих послова. Зграде око трга је чувала и надгледала Црвена армија, а они демонстранти које је румунска полиција ухапсила НКВД је одмах ослободио. - Hlihor, Constantin, "Rolul Armatei Sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România", 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, c. 18; FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, February 25, 1945, 480; током инцидента 25. фебруара, Лука и Ана паукер су били у Савезничкој контролној комисији. - Pokivailova, T.A, A.Y. Vyshinsky, First Deputy commissar for Foreign Affairs of the USSR and the Establishment of the Groza Government, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 49-58.

³³⁷ Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 114-115.

³³⁸ FRUS, The Acting Secretary of State to the American Representative in Rumania (Berry), Washington, February 23, 1945, s. 476.

³³⁹ FRUS, The Acting Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, February 27, 1945, 482-484.

³⁴⁰ FRUS, The Acting Secretary of State to the American Representative in Rumania (Berry), Washington, February, 24, s. 478.

³⁴¹ Hlihor, Constantin, "Rolul Armatei Sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România", 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, c. 24.

сутрадан у град стигло 6.000 совјетских војника, а потом још 4.000 НКВД-оваца.³⁴² Сусајков је промптно обавио посао због којег је био постављен у СКК: 1. марта је из ваздухопловства било демобилисано 20.000 војника, пешадијски гардијски пук је из Букурешта био позван на фронт, распуштени су били резервни батаљони свих пукова на фронту, жандармерија је смањена са 31.000 на 14.500 људи³⁴³, а предвиђено је било и да се ускоро број полицајаца преполови³⁴⁴ (тако би их остало 7.500, од чега би само 1.500 било у Букурешту), Совјети су преузели и аеродром и забранили све летове унутра земље.³⁴⁵

Преговори Вишинског са краљем нису ишли лако. Тек после обећања да ће Трансилванија бити враћена румунској администрацији на управу уколико краљ потврди Грозу на челу румунске владе, и уз краљев услов да у новој влади број представника “историјских странака” буде исти као број представника НДФ-а, краљ је мандат поверио Петру Грози. Овај други услов није био испуњен, јер је од 18 места у новој влади, четрнаест припало члановима НДФ-а, уз квалитативне промене: комунисти су држали министарство правде, унутрашњих послова, одбране и комуникација.³⁴⁶ Тек тада, у марту 1945. године, је у Румунији било постигнуто оно што је у Бугарској било постигнуто још у септембру 1944. године.

Америчка администрација је још 27. марта Совјетима упутила поруку да је Грозина влада за њих неприхватљива.³⁴⁷ Совјети су одговорили да им је потребна сигурна позадина (и да је Грозина влада у стању да то обезбеди.³⁴⁸ Потом су 1. марта Американци Совјетима упутили низ захтева за које су Совјети сматрали да су у колизији са тачкама примирја: 1) НДФ не може доћи на власт (ни претходне владе нису биле биране на демократским изборима; то је уједно доказ да састав владе ипак одражава политички утицај неке од сила); 2) румунска влада мора бити та која заводи ред у држави (што је било у супротности са чињеницом да је оснивањем СКК извршна власт припала Совјетима); 3) штампа мора бити слободна (што је у супротности са одредбом из *Примирја* по којој се сва штампа ставља под контролу Совјета); 4) захтев за трипартитним деловањем савезника (у несагласности са договорима постигнутим током припрема текста *Примирја* и током процентуалних договора

---

³⁴² Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 115; Хлихор помиње шест батаљона НКВД-оваца: - Hlihor, Constantin, "Rolul Armatei Sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România", 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, с. 24.

³⁴³ Hlihor, Constantin, "Rolul Armatei Sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România", 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, с. 18.

³⁴⁴ FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, March 1, s. 488.

³⁴⁵ Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 116.

³⁴⁶ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, March 2, 1945, s. 492; Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 116.

³⁴⁷ FRUS, The Acting Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, February 27, 1945, 482-484.

³⁴⁸ FRUS, The People's Commissar for Foreign Affairs of the Soviet Union (Molotov) to the American Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Moscow, February 27, 1945, s. 484.

између Черчила и Стаљина).³⁴⁹

Америчка администрација је већ тада Совјетима оставила могућност “нагодбе”, или “отворених врата”, што је Стаљин искористио тек карјем 1946. године. Американци нису инсистирали на конкретним личностима које би требало да уђу у будућу репрезентативну владу, попут Маниуа или Братиануа, већ су захтевали присуство представника “демократских странака” у таквој влади.³⁵⁰ На тој основи су савезници успели да се договоре и реше случај Румуније и Бугарске тек крајем 1946. године на Московској конференцији. Међутим, у марту 1945. године, из комбинације за улазак у владу било је тешко избацити старе лидере “историјских странака”: Маниу је 1945. године имао 72 године, а Братиану 79 година. Осим тога, само су они били гарант да ће њихове партије спроводити политички интерес западних савезника, јер су се западни савезници са њима лично и договорили око “савезништва”, док би њихово уклањање са лидерских позиција “историјских странака” довело до дезоријентације бирачког тела и појаве фракција које је, посебно од када су Совјети били присутни у Румунији, било тешко контролисати.

Америчко инсистирање на демократској влади у којој би били заступљени представници свих странака наилазило је на тврде одговоре Совјета: Радеску и његова администрација, пре свега људи из војних кругова, су у позадини фронта почели да успостављају контакте са Легионарима, али оним Легионарима који су били под Хитлеровом контролом, што је угрожавало савезничке позиције, не само у Румунији. Совјетска објашњења су била да је смена Радескуа била у интересу свих савезника, односно да је савезницима била потребна влада која неће сарађивати са “фашистима”: “... у Грозиној влади неће бити фашиста, то вам је Јалта!”³⁵¹ Совјети су инсистирали на томе да Јалта значи искорењивање “фашизма” и “нацизма”, што је свим савезницима било потребно. У том процесу “чишћења од фашизма” су често ишли корак даље од потребног, у правцу стабилизације својих интереса у Румунији, па је тако и Маниу тих месеци, као главни конкурент комуниста, био проглашен за “фашисту”.

Због чега Американци нису снажније реаговали на формирање Грозине владе? Прво, били су изненађени совјетским разумевањем савезничких договора и њиховим деловањем које није било ускладу са америчким очекивањима. Друго, у Румунију се нису много мешали због Пољске која је за западне савезнике била много важнија и коју су процењивали као “тест

³⁴⁹ FRUS, The American Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the People's Commissar for Foreign Affairs of the Soviet Union (Molotov), Moscow, March 1, 1945, s. 491-492.

³⁵⁰ FRUS, The Acting Secretary of State to the American Representative in Rumania (Berry), Washington, March 2, 1945, s. 494.

³⁵¹ FRUS, The People's Commissar for Foreign Affairs of the Soviet Union (Molotov) to the American Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Moscow, March 4, 1945, s. 497. ПРОВЕРИ ОВАЈ ЦИТАТ!

земљу” совјетског понашања.³⁵²

Процес структурирања власти од Грозине владе до Московске конференције 1945. године: пораз Јалте

Спољни политички контекст у којем се власт у Румунији структурирала после успостављања Грозине владе је обележила завршница рата, током које је на снази и даље била неприкосновеност одбране позадине фронта, у име чега су Совјети предузимали све сигурније и све обухватније потезе изградње структуре власти на коју су поуздано могли да се ослоне. Са окончањем рата, нестао је тај основни оквир као гарант совјетске супремације: са победом над Хитлером нестали су и фронт и његова позадина, а западни савезници су пред Стаљина почели да постављају захтев за равноправним, трипартитним учешћем у “румунским пословима”. То је подразумевало покушај ограничења дотадашње доминантне улоге Совјета у политичком животу Румуније, односно у Савезничкој контролној комисији. Целокупна динамика политичког живота у наредних годину дана, до Московске конференције у децембру 1945. године, проистицала је из помисли лидера румунских опозиционих партија и самог краља (али не и добијених гаранција са “запада”), да би се у Румунији могао обновити предратни систем власти.

Упркос чињеници да су непосредно пред потврђивање Грозине владе Американци упозоравали Совјете да његова влада неће бити призната и да Румунија не може потписати мировни уговор све док власт не буде била “репрезентативна и демократска”, ни Америка, ни Британија нису предузеле нити један корак да организовање те владе предупреду или онемогуће њено функционисање. Из три разлога: прво, рат се морао, без већих несугласица између савезника, довести до краја; друго, западни савезници се нису мешали у Румунију јер су се далеко више бринули шта ће се наредних недеља догодити у Пољској за коју су били више заинтересовани³⁵³; и треће, Черчил је писао Рузвелту да се Стаљин доста фер држао у Грчкој, те да, уколико западни савезници желе да одбране Грчку, морају попустити Стаљину у Румунији.³⁵⁴ Рузвелт се сложио.³⁵⁵ То је онај део савезничких споразума о којем румунски

³⁵² Saiu, Liliana, *The US and the Coming to Power of the Groza Government, 6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 91-101; Vesa, Vasilie, „Conferința de la Yalta și instaurarea guvernului condus de Petru Groza”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 41-48.

³⁵³ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, March 14, 1945.

³⁵⁴ FRUS, The British Prime Minister (Churchill) to the President Roosevelt, London, 8. March 1945.

³⁵⁵ FRUS, President Roosevelt to the British Prime Minister (Churchill), Washington, 11. March 1945. - Рузвелт се

краљ и вође две “историјске странке”, Маниу и Братијану, нису ништа знали. Од Грозине владе на даље западни савезници су само “вршили притсак” на Совјете, покушавајући једино да обуздају Стаљиново деловање, али не и да га као главни политички фактор који је Румунију постепено водио ка социјализму совјетског типа – надјачају.³⁵⁶

Западни савезници су схватили да ће њихова толеранција Грозине владе у Румунији изазвати “чишћење” свих антикомунистичких “елемената”.³⁵⁷ Те “елементе”, које су комунисти одреда називали “фашистима”, западни савезници су свесно жртвовали због важнијих интереса у Грчкој и Пољској. Једино чега су се у том тренутку досетили сводило се на могућност сугестије Стаљину да не почне одмах са “чишћењем” неистомишљеника, већ да тај процес одложи и да га изведе у контексту захтева постављених на Јалти.³⁵⁸

Стаљин их, наравно, није послушао, уколико су га уопште и посаветовали, па су већ у априлу 1945. године били организовани народни судови којима је совјетски систем у Румунији почео обрачун са неистомишљеницима – “фашистима”. У мају 1945. године амерички представник у Румунији је од своје администрације добио упутство да се не меша у судске процесе, осим у случају ако се суди америчким штићеницима или правим антифашистима. Примећено је било да су суђења имала исту функцију као и у Бугарској и Мађарској – функцију учвршћивања совјетске власти. Суђења су била легална и заснивала су се на одредбама *Примирја* (члан 14) и претходно постигнутој сагласности на Московској конференцији 1. новембра 1943. године.³⁵⁹

Народни судови су свој рад почели у мају 1945. године, а окончали у јуну 1946. године.³⁶⁰ Амерички политички представник у Румунији је одмах добио инструкцију да не пружа уточиште политичким бегунцима, односно, да ће питање евентуалних азила бити решавано “тек у крајњем случају” и то на нивоу Савезничке контролне комисије.³⁶¹ Управо

сложио са Черчилом да Румунија није “тест земља”, већ да је то Пољска, али и да ће урадити све што је у његовој моћи да обузда Стаљина у Румунији. Амерички амбасадор у Москви, Хариман, такође се сагласио са одлукама Рузвелта и Черчила, али је сугерисао да Румунију треба држати “отвореном”, вршењем сталног притиска на Совјете. - FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, march 14, 1945.

³⁵⁶ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, march 14, 1945; Један од начина “обуздавања” Стаљиновог деловања или “вршења притиска” на Совјете у Румунији је била америчка претња да Румунија потписивањем мировног уговора неће добити статус државе саборца уколико не буде успоставила “демократску владу” - FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, March, 15. 1945.

³⁵⁷ FRUS, The British Prime Minister (Churchill) to the President Roosevelt, London, 8. March 1945.

³⁵⁸ FRUS, The British Prime Minister (Churchill) to the President Roosevelt, London, 8. March 1945.

³⁵⁹ FRUS, The Acting Secretary of State to the American Representative in Rumania (Berry), Washington, May 25, 1945; Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 120.

³⁶⁰ Şandru, Dumitru, *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Bucureşti 2007, с. 235.

³⁶¹ После пада његове владе, генерал Радеску је побегао код британске војне мисије, која је захтевала совјетске гаранције да ће Радеску безбедно напустити Румунију. Том приликом је Черчил тражио одобрење од Рузвелта да Британци узму у заштиту и краља и његову мајку. Рузвелт је одговорио да би то питање требало решавати на нивоу Савезничке контролне комисије. Крајем априла америчка администрација се сложила да Британци дају азил краљевској породици уколико зареба. - FRUS, The Acting Secretary of State to the

такво понашање западних савезника је Совјетима “отворило врата” даљој изградњи власти “по њиховој мери”, представљајући први у низу примера шта се дешава када се три велика савезника “договоре”. Тада, као и сваки наредни пута када су савезници постизали компромисе, у балаканским земљама, па и у Румунији, би уследио талас хапшења, убистава, депортација, пензионисања, одузимања имовине, отказа, застрашивања, појачавања цензуре. Амерички захтеви да се Совејтско поступање у Румунији обузда су, пред Совјете, били постављани са циљем да се америчке позиције наспрам Совејта појачају у Источној Европи, а не са циљем да се, са бољих позиција, Америка и Британија брину о судбини источноевропског становништва.

До успостављања Грозине владе Совјети су у Румунији изградили систем који је потом Гроза озаконио претварајући дотадашње совјетске “поузданике” у државне органе. Целокупну администрацију која је до тада била изграђена у Молдавији Грозина влада је легализовала признавањем; партијску обавештајну службу је промовисла у државну; полиција и жандармерија, премда бројем умањење, потпале су под такозване “комитете сигурности”; у 50 од 58 округа су имали своју администрацију (примаријусе и префекте).³⁶² Управо због тога што Румунија ни до тада, ни од тада није могла самостално водити спољну политику, новим законима је био изведен и низ промена у дотадашњем дипломатском кору Румуније. Прво је број људи у дипломатији био повећан за 100 поузданих, комунистима оданих представника, тако да, иако је укупни распоред по партијској припадности изгледао као да комунисти не доминирају у том министарству (24 либерала, 11 комуниста, 10 плугара) партија је дипломатију држала под контролом. Следећи велики талас чишћења дипломатска служба је доживела када је у новембру 1947. године то министарство припало Ани Паукер.³⁶³

Током Радескуове владе биле су изграђене мреже комитета на селу и радничких комитета по фабрикама. Преко сеоских комитета је још у децембру 1944. године почео процес аграрне реформе. Аграрна реформа није имала за циљ побољшање статуса сељака или разрешење једног од најтежих националних питања, већ расформиравање постојећег система који је подразумевао и одговарајуће социјалне односе. За комунисте је аграрна

American Representative in Rumania (Berry), Washington, March 9, 1945; FRUS, The Secretary of State to the American Representative in Rumania (Berry), Washington, April 9, 1945; FRUS, The British Prime Minister (Churchill) to President Roosevelt, London, 11. April, 1945; FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Washington, April 14, 1945; FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, April 25, 1945.

³⁶² România. Viața politică în dokumente, 1945, *Studiu introductiv*, București 1944, с. 40; FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, March 16, 1945; Кремpton, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 120.

³⁶³ Од старих дипломата су били задржани Григоре Никулеску Бузешти, Константин Вишојану и Константин Кретзиану. - Calafeteanu, Ion, Schimbări în aparatul diplomatic românesc după 6 martie 1945, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, с. 165.

реформа била питање тактике на путу ка освајању власти.³⁶⁴ На крају, испоставило се до јесени 1945. године, да су сељаци имали пасиван однос према аграрној реформи: према америчким проценама румунски сељаци су били “неповерљиви према поклонима”.³⁶⁵

Поремећај друштвених и економских односа, као и прекидање веза које су у дотадашњем румунском (сеоском) друштву постојале између сељака и њихових бојара, отварало је могућност успостављања нових односа и веза између сељака и комуниста, тако што су комунисти преко комитета сељаке позивали да сами изврше земљишну реформу, узимањем дела земље од њихових бојара. Део сељака је крајем 1944. године на то и пристао, и одузета земља је врло брзо – већ са доласком Грозе на власт – била призната, односно легализована. Признавање већ присвојене земље је могло да буде изведено управо захваљујући чињеници да су комунисти у 50 од 58 области већ имали своју администрацију.³⁶⁶ Комунисти су се промовисали у политичку снагу која је “једина праведно” могла да реши дугогодишње аграрне тензије у корист сељака.

Аграрно питање, које се није могло решити без “колапса целог румунског друштва”³⁶⁷, био је сложен процес којем су комунисти приступили с предострожношћу управо због тога што је било уско повезано са будућом структуром власти. Њихов циљ је био да из процеса разарања традиционалних односа извуку што више присталица Фронтвске политике. За разлику од међуратног времена, када између политичких партија није постојао консензус о аграрној реформи, после рата су све политичке опције биле сагласне да се реформа мора извршити.³⁶⁸ Комунистима је на том пољу главни конкурент била Народна сељачка партија Маниуа, која је такође аграрну реформу нудила као своју политичку агенду.

Сељаштво и аграрно питање су још крајем децембра 1944. године постали главно поприште сукоба две најважније политичке партије, комуниста и “сељачке партије” (Маниу), па је једна од главних инструкција коју су Деж и Паукер добили у Москви била да Народни фронт почне са постепеним “растурањем” Народне сељачке партије.³⁶⁹ У односу на остале

---

³⁶⁴ 1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind discuțiile care au avut loc la Moscova, 80-93, *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944.

³⁶⁵ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, June 1945.

³⁶⁶ Први значајнији законодавни потез владе је закон о земљишној реформи из 22. марта 1945. године. - Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003; 1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind discuțiile care au avut loc la Moscova, 80-93, *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944.

³⁶⁷ 1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind discuțiile care au avut loc la Moscova, 80-93, *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944.

³⁶⁸ 1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind discuțiile care au avut loc la Moscova, 80-93, *România. Viața politică în dokumente, 1945*. București 1944.

³⁶⁹ Народни фронт је, по повратку Дежа и Паукер из Москве, на основу тамо добијених инструкција, почео да развија програм са којим је Гроз требало да “освоји власт”. Два главна питања која је Народни фронт могао да понуди као програм, којим би евенутално била обезбеђена шира подршка Румуна, била су питање Трансилваније коју је требало вратити румунској администрацији на управу и аграрно питање. - “1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind discuțiile care au avut loc la

земље у окружењу, у Румунији је питање аграрне реформе било постављено релативно рано, већ крајем 1944. године, и као што се види, није спадало само у комунистичку политичку агенду потребну за освајање власти, већ у општесавезничку потребу да се растурањем традиционалног румуског феудализма “промешају карте” у нади да ће свака од заинтересованих страна у новој “подели карата” извући “боље карте” – придобити сељаштво без којег се власт у Румунији није могла одржати.

Маниу је очекивао да би успешном аграрном реформом постигао већу популарност и учврстио позиције своје партије, док су комунисти рачунали да би аграрном реформом, изведеном по њиховим правилима, део сељаштва отргли од Маниуа и придобили за Фронт. Борба за румунско сељаштво се претворила у борбу западних савезника, чији је политички експонент био Маниу, против Совјета, чији је експонент била комунистичка партија. Та борба се, међутим, није водила отворено, јер је рат још увек трајао, па “савезништво” није смело бити угрожено отвореном “борбом за власт” у позадини фронта. Ипак, та борба се увелико водила, не само око сељаштва, већ и око администрације у Трансилванији. Нафтно питање, администрација у Трансилванији, борба за наклоност сељаштва, антикомунистички покрет отпора³⁷⁰ (који је трајао све до шездесетих година), постала су поља савезничких сукоба и неповерења која се, у случају Румуније, могу сматрати знацима почетка Хладног рата.

За комунисте је аграрна реформа представљала велики изазов због тога што су сељаци углавном били наклоњени Народној сељачкој странци, али још и више због тога што је реформу требало извести на такав начин да по њеном окончању власт буде стабилна. Због тога су “реформу” почели да изводе веома селективно: полазећи од искустава која су стекли током освајања власти у Молдавији (од априла до децембра 1944. године) – да народ негативно реагује на одузимање црквених поседа, односно на угрожавање Цркве за коју је конзервативно сељаштво било везано – комунисти су се, можемо претпоставити почетком 1945. године, састали са румунским патријархом, током којег се партијско руководство обавезало да неће дирати црквене поседе, придобијајући тим обећањем институцију Цркве за свог сарадника.³⁷¹ И још неке категорије су остале повлашћене у процесу разбаштињења:

Moscova”, *România. Viața politică în dokumente, 1945.* București 1944, с. 80-93.

³⁷⁰ У априлу 1945. године Бери извештава своју администрацију да се у Румунији почео организовати отпор против трендова у држави, и да, како је он из извора разумео, тај отпор воде они људи који су организовали и спровели у дело државни удар 23. 8. 1944. године. Имају прећутну краљеву сагласност. Совјети то разумеју као дестабилизацију њихове позадине, и, уколико Америка ништа не предузме да им помогне у гушењу отпора, као америчко саучесништво у отпору Грозиној влади. – FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, April 24, 1945.

³⁷¹ Партијску претпоставку да је Црква тиме била придобијена за сарадника појачавало је њихово уверење да ће дипломатија православне цркве у Москви, која је тамо већ сарађивала са комунистима, појачати међусобно поверење комуниста и цркве у Румунији. - 1945. ianuarie 24., București, Stenograma ședinței Consiliului Frontului Democratic privind discuțiile care au avut loc la Moscova, 80-93, *România. Viața politică în dokumente, 1945.* București 1944.

пиринчана поља, власништво Круне, земља појединих културних и добротворних организација, градских општина и задруга. Конфискована је била сва земља преко 50 хектара (без државне надокнаде)³⁷², као и земља Немаца и румунских грађана немачког порекла који су сарађивали са Немцима, земља “оних који су побегли”, оних који су “отсутни”, оних који последњих седам година нису сами обрађивали земљу и свих оних који су се добровољно јавили за борбу против савезника. Конфискована је била сва теглећа марва, трактори, машине за вршидбу, сејачице и комбајни са експроприсаних имања.³⁷³

Суштински проблем којег су се комунисти плашили је да би се после аграрне реформе могла пореметити устаљена правила у домену мотивације, односно психологије сељака, што је, како су сами схватили, могло да има озбиљне реперкусије на економски систем у целини. Наиме, по моделу којим су комунисти планирали да спроведу аграрну реформу, било је предвиђено да се велепоседницима одузме сва земља преко 50 хектара и да се из тако добијеног земљишног фонда³⁷⁴ доделе парцеле сељацима који су до тада код велепоседника радили у “вековној десетини”. Комунисти, међутим, нису знали ко би, у том случају, и због чега, хтео да обрађује оних 50 хектара који су, у првом таласу конфискације, били остављени велепоседницима на располагању. Велики посед је, а не мали, још увек био значајан у економији с обзиром на принос који се са њега могао очекивати, али сељаци су, са укидањем десетине, обрађивали своје добијено парче земље, немајући никакав мотив да обрађују и велепоседничку земљу. Осим тога, машине за обрађивање земље су биле одузете од велепоседника и, у прво време, су припадале држави, са намером да буду дате сељацима на располагање, док су практично стајале неупотребљене. Са друге стране, с обзиром на ишчекивање сељака да се аграрно питање коначно реши и услед великог набоја који се у том домену у првој половини века акумулирао и достигао кулминацију после рата, одустајањем од аграрне реформе (како би се ипак одржала привреда) комунисти би изгубили сељаке као базу без које је освајање власти у Румунији било незамисливо. И не само то: тек у том случају сељаци више не би хтели да обрађују земљу својих бојара. Са првим одузимањима земљишних поседа од бојара која су у априлу била озакоњена, почела је неповратна трансформација традиционалног румунског друштва.

---

³⁷² У априлу 1945. године је Грозина влада од краља захтевала да потпише амандман на устав из 1923. године, којим одобрава конфискација имовине без надокнаде као део казне за “злочине”. - Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 119.

³⁷³ Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 118.

³⁷⁴ У Румунији је било између 14–15% власника земље који су имали преко 50 хектара земље, од чега је тек око 50% те земље било обрадиво. Укупна површина која је била предвиђена за експропријацију обухватала је 2 милина хектара обрадиве површине, а државни фонд се још могао повећати амелиорацијом за око 8 милиона хектара. Тиме је држава стицала капитал којим је могла да “купује” или придобија сељаштво, што је у једној од теорија моћи препознато као “компезацијска моћ”. - Galbraith, John Kenneth, *Anatomija moći*, Zagreb 1983, s. 20.

До краја рата у Европи, односно до Потсдамске конференције, главни политички циљ западних савезника у Румунији био је покушај измене односа у Савезничкој контролној комисији и, самим тим, у Румунији. Преписка америчке и совјетске администрације на ту тему упућује на два аспекта важна за разумевање изградње власти: 1) америчка и совјетска администрација су различито тумачиле Декларацију са Јалте³⁷⁵, и 2) америчка администрација у својим тумачењима Јалту разуме као заједнички рад све три владе (америчке, британске и совјетске) на заједничко постављању “специјалне машинерије” (to set up some special machinery) у Румунији.³⁷⁶ Прво је битно утолико што осветљава један домен почетка Хладног рата, док је друго важно због тога што указује да је и за западне савезнике систем који су планирали да признају на послератним изборима у Румунији описан као “постављена машинерија”, а не као “права демократија”. За Румуне, њихову владу и будући систем власти било је важно да после рата Румунија добије статус “савезничке државе”, што је америчка страна почела да користи као уцену за слабљење совјетских позиција, односно као услов за реструктурисање Грозине владе. Ипак, Грозина влада у марту није била ослабљена кооптирањем представника из “опозиционих партија”.³⁷⁷

Америчка администрација се плашила, и због тога поступала тактички опрезно, да би велики притисак на Совјете и њихове “послове” у Румунији, могао довести до сепаратног признавања Грозине владе као “савезничке владе”.³⁷⁸ “Сепаратно” би значило да само Совјети Румунима признају право на савезнички статус, што је даље могло да закомпликује односе између Савезника у Источној Европи и шире.³⁷⁹ Совјети, са друге стране, тиме нису

---

³⁷⁵ Одмах по окончању сусрета “тројице великих” на Јалти, у Румунији је, на основу совјетских инструкција, Фронт народне демократије (комунисти) 15. фебруара усвојио своју декларацију (програм рада). То је био показатељ у којој мери одредбе Јалте нису утицале на устаљене циљеве Совјета, шта више, Стаљину се очигледно чинило да управо после Јалте може наставити са својом политиком у Румунији. Односно, Стаљин није одустао од припрема за Грозину владу због Јалте. Шта више, Јалта и Декларација су биле искорашћене да се у име тих докумената обори Радескуов режим, претходно окарактерисан као “фашистички”. Истог датума је комунистичка штампа покренула низ оптужби на рачун “историјских странака”. Од Јалте и Декларације су биле значајније интерпретације тих догађаја, односно докумената проистеклих из њих, што се могло видети током целе 1945. године у преписци савезника, а као конкретан пример позивања на Јалту се наводи случај у којем, када је Вишински од краља захтевао да именује Грозину владу, а краљ одговорио да то није у складу са Јалтом, Вишински одговорио да Јалта не каже ништа о Радескуу. - FRUS, The People's Commissar for Foreign Affairs of the Soviet Union (Molotov) to the American Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Moscow, March 17, 1945; Vesa, Vasile, „Conferința de la Yalta și instaurarea guvernului condus de Petru Groza”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 43, 44, 47.

³⁷⁶ FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Washington, March 16, 1945; Нешто даље амерички амбасадор у Москви, Хариман, упозорава да “... је јасно да Декларација позива на спољну интервенцију три силе, а не једне, када услови то захтевају”. - FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, March 24, 1945.

³⁷⁷ Изласком “историјских странака” из Радескуове владе, као и из Грозине, западносавезнички политички опоненти су постали политичка опозиција.

³⁷⁸ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, March 20, 1945.

³⁷⁹ Америчком представнику у Румунији, Берију, је од његове администрације из Вашингтона стигло упутство да у сваком наредном обраћању и у комуникацији са Маниуом подвуче амерички став да се Америка не може мешати у унутрашње румунске послове који су базирани на Примирју и на Кримској декларацији о ослобођеној Европи, осим у екстремним случајевима. - FRUS, The Acting Secretary of State to the American

претили јер се ближио крај рата у Европи, али не и у свету. Осим тога, Совјети су били војно надмоћни у Европи, али не и економски, и Стаљин је очигледно добро схватао да се његова будућа власт у Источној Европи морала заснивати више на договорима Савезника, а мање на војној сили. Отуда у Румунији још увек ни једна страна није повлачила драстичне потезе, што је домаћој политичкој елити могло изгледати као “оптичка варка” услед које су помислили да они могу водити политику самостално, што је за последицу имало додатно компликовање ионако непрофилисаних и натегнутих савезничких односа.

Политички потез краља којим је одбијао да потврди владина документа држећи земљу у блокади месецима, познат као “краљевски штрајк”, није био пример покушаја институције Круне да у политици своје земље делује самостално, јер је претходно добио тражене гаранције од западних савезника да Румунија неће потписивати мир док власт у њој не буде била изабрана демократским путем.

Краљ се на такав потез одлучио услед све снажнијег утицаја комуниста у земљи: иако непопуларни, комунисти су контролисали владу, имали су своје префекте у свим областима, имали су судије на најважнијим положајима, донели су закон којим се на смрт могао осудити свако ко је претходно био осумњичен за “про-фашистичко држање”, организовали су добровољну цивилну полицију која је обављала хапшења наводних фашиста, из Бесарабије и Буковине су били депортовани Немци (око 70.000 људи) који су имали важне положаје у економији.³⁸⁰

Када је, после Рузвелтове смрти 12. априла 1945. године, на његово место дошао нови амерички председник Труман, о ситуацији у Румунији је био обавештен извештајем у којем се закључује да Совјети имају извршну моћ у Савезничкој контролној комисији. Труману је тада указано на чињеницу да је у Румунији Америка почела да губи престиж, који се евентуално могао поправити проширивањем рада СКК на трипартитне основе, проширивањем Грозине владе представницима из свих политичких опција и отварањем трговине између Румуније и западних савезника, уз контролу и спречавање финансијског дебакла у Румунији.³⁸¹

Односи савезника, па последично и између политичких групација у Румунији су се даље закомпликовали одлуком Стаљина да у наредним месецима успостави дипломатске

Representative in Rumania (Berry), Washington, March 29 1945; Кенан из Москве обавештава државног секретара да Румуни нису ни тражили од Москве савезнички статус. - FRUS, The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, Moscow, April 18, 1945.

³⁸⁰ FRUS, Memorandum for President Truman by the Chief of the United States Military Representation on the Allied Control Commission for Rumania (Schlyer), Washington, May 3, 1945.

³⁸¹ FRUS, Memorandum for President Truman by the Chief of the United States Military Representation on the Allied Control Commission for Rumania (Schlyer), Washington, May 3, 1945.

односе са Бугарском, Румунијом, Финском, и Мађарском.³⁸² Труман и његова администрација су још тада схватили да нема великих изгледа да ће се положај западних савезника у Румунији поправити самим поправљањем њиховог статуса у Савезничкој контролној комисији, па су Стаљинов захтев узели у разматрање, надајући се да ће се, уколико и западни савезници успоставе дипломатске односе са наведеним државама, њихов утицај на владу у Румунији поправити.³⁸³ Та очекивања никада се нису испунила, јер су Совјети, уз премоћ коју су успели да задрже у СКК, већ имали директне везе са Букурештом, чиме су били у предности над западним савезницима. Ојачавање Совјетских позиција пратило је и њихово укидање дотадашњих директних комуникацијских веза између Лондона и Букурешта, односно Софије, преусмеравајући сву комуникацију преко Москве, чиме је ниво контроле над догађајима у Румунији (и Бугарској) био подигнут на виши ниво у корист Москве, а готово изгубљен за Британију.³⁸⁴ Ни Америка није добила директну везу са Румунијом и Бугарском.³⁸⁵ Америчка толерантност према таквим совјетским потезима је делом била условљена чињеницом да су се у Москви преговори око Пољске привођили крају.³⁸⁶

Унутрашња политичка сцена у Букурешту је пратила почетак све јаснијег сукоба између западних савезника и Совјета: Маниу је коначно схватио да Румунија није суверена земља, а какао су Британци, његови главни “послодавци” постајали све мање битан политички фактор, Маниуу није преостало ништа друго до отворене сарадње са Американцима. Десно крило Сецијалдемократа, које је водио Тител Петреску, било је наклоњено Маниуу, самим тим и америчким интересима, а Грозиној влади је претио да би из ње могао изаћи и тиме угрозити тек успостављену власт.³⁸⁷ Такве претње су комунистички утицај дестабилизовале, па је Петреску “салама тактиком” ускоро био одстрањен из Социјалдемократске партије.

Крај рата у Европи је требало да означи почетак повлачења савезничких трупа са територија туђих држава, што се у неким западноевропским државама ни до данас није догодило. Уместо да у јуну почне са повлачењем својих војника из европских земаља, иако је тотално повлачење савезничке војске било повезано са потписивањем мировних уговора и престанком рада Савезничке контролне комисије, Совјети су тада у Румунији довели још око

---

³⁸² FRUS, The Chairman of the Council of People's Commissars of the Soviet Union (Stalin) to President Truman, Moscow, May 27, 1945.

³⁸³ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, May 30, 1945.

³⁸⁴ FRUS, The Acting Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, June 2, 1945.

³⁸⁵ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, June 7, 1945.

³⁸⁶ FRUS, Mr. Harry I. Hopkins, Adviser to President Truman, and the Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to President Truman, Moscow, 3 June, 1945.

³⁸⁷ FRUS, The Chief of the United States Military Representation on the Allied Control Commission for Rumania (Schlyer) to the War Department, Bucharest 8 June 1945.

150.000 војника.³⁸⁸ Крајем новембра је, на основу Етрицевог извештаја, у Румунији било распоређено 600.000 совјетских војника.³⁸⁹ Појачавање совјетског војног присуства указује на ране корене Хладног рата, иако су се Совјети пред Америком изјашњавали о Грозиној влади као о “пријатељској”.³⁹⁰ Осим тога, Труман је сматрао да је, окончањем рата, време да се постави питање промене рада СКК, док је Виноградов совјетске позиције бранио одговором да док се не потпише мир, примирје “такво какво јесте” остаје на снази.³⁹¹ Са таквим односом снага у Румунији и потенцијалом за сукоб између њих самих, савезници су припремали комисију за Потсдамску конференцију на којој су их заступали министри спољних послова.

Грозина влада, која је означила совјетско јачање позиција у Румунији, потписала је у мају 1945. године споразума са СССР-ом, којим је било предвиђено оснивање мешовитих предузећа, СОВРОМ-а, између Румуније и СССР-а, у домену индустрије, пољопривреде и навигације. Тај уговор је био основа даљег укупног привредног тренда Румуније, којим се њена привреда удаљила од традиционалног, предратног правца, односно везаности за западноевропску економију. Током 1946. године, низом СОВРОМ-а, целокупна румунска привреда потпала је под совјетску контролу, односно експлоатацију.³⁹² За ефикасан рад будућих СОВРОМ-а била је потребна ефикасна администрација, на чијем ојачавању су Совјети радили до краја 1945. године.

Заправо, прво озбиљније чишћење војске, полиције и других оружаних снага Румуније почело је непосредно пре 5. марта 1945. године, као предуслов доласка Грозине владе на власт. Процес разоружавања у престоници је трајао од 27. фебруара до 5. марта, али појачавање совјетских позиција у престоници није било изведено само слабљењем румунске војске, већ и инсталирањем нових совјетских војних снага у Букурешту: поред тога што је Црвена армија уз НКВД контролисала кључне тачке у граду, Виноградов је до 10. марта у Букурешт, али и у Крајову, Арад и Сибиу, примио и распоредио још две совјетске дивизије. Током процеса обарања Радескуове владе, краљев двор су окруживале и контролисале управо те дивизије, а припадници дивизије Тудор Владимиреску су обезбеђивали ширу околину двора. О динамици догађаја који су пратили пад Радескуа, Берију су извештавали агенти НКВД-а.³⁹³

Осим у домену економије, Грозина влада је извела и прве промене у војсци. До

³⁸⁸ Амерички податак – FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, June 14, 1945.

³⁸⁹ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 26.

³⁹⁰ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, June 14, 1945.

³⁹¹ FRUS, The Chief off the United States Military Representation on the Allied Control Commission for Rumania (Schyler) to the War Department, Bucharest, June 19, 1945.

³⁹² Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 119.

³⁹³ Şandru, Dumitru, *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Bucureşti 2007, с. 83-87.

почетка марта 1945. године, у румунској војсци није било структурних измена, упркос захтевима које су пред војне министре постављали Малиновски и Вишински, нису били чишћени “фашистички елементи”, нити је то било могуће у време Санатескуове или Радескуове владе које су, према профилу министара који су у њих улазили, биле војничког карактера. Грозина влада, у којој је министарство војске по први пут било под совјетском контролом, је у априлу 1945. године донела указ о инкорпорацији чланова дивизије Тудор Владимиреску у војну структуру.³⁹⁴ Реч је била о официрима, подофицирима и војницима који су са наоружањем са којим су се вратили из СССР-а и, важније, са искуством стеченим обављањем “специјалних задатака” до тада, били уграђени у румунску војску. Том приликом је било убачено 1.000 припадника дивизије Тудор Владимиреску. Поред те јединице, у војску су били укључивани и припадници дивизије “Влад Цепеш”. Такав потез владе је изазвао бојкот код старих официра које је такав потез владе деградирао. Нови талас измене структуре војске је уследио после Потсдамске конференције, у августу 1945. године, када је краљ био приморан да потпише указ којим је 10.000 војника прешло у резервисте. Селекцију војника који су били избачени из активне војске су правили војни министар и Секција за културу и пропаганду при војсци. Британски извештаји говоре да после тог чишћења више није било извесно да ли је војска одана краљу. Наредни талас чишћења се одиграо почетком 1946. године када је СКК наредила да се број румунских војника ограничи на 100.000 војника. Поред укључивања левичарских војних снага у румунску војску, паралелно је текао процес укључивања и екстремно-десничарских војних јединица у њену структуру.³⁹⁵

Од фебруара 1945. године, када се датира први контакт између комуниста (Ане Паукер) и вођа легионара (Петра Цуца и Николаеа Татуа), до почетка 1946. године, укључивање деснице у војне структуре је пратило и укључивање Легионара у партије Народног фронта: комунистима је приступило 179 легионара, социјалдемократима 373, Фронту плугара 103, у Народну сељачку странку (отцепљену од Маниуа, Александрескуову)³⁹⁶ је ушло 14 легионара, Народну либералну партију (отцепљену од Братиануа, Татарескуову) је ушло 62 легионара, у Националну народну партију (Partidul național Liberal) 212, у (Arăgarea patriotică) 39, али неки део њих се укључио и у опозиционе партије: Маниуу је пришло 302, Братиануу 65, Тителу Петрескуу је пришло 9 легионара, Лупу 4.³⁹⁷ Крајем новембра, према Етрицевом извештају, совјети су своје људе у војсци

³⁹⁴ Duțu, Alesandru, „Poziția armatei române față de evenimentele politice din primele luni ale anului 1945”, *Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s.160.

³⁹⁵ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 57-58.

³⁹⁶ Александреску се у марту 1945. године одвојио од Маниуа и прикључио ФНД-у, што је био први већи удар на “царанисте”. Други већи удар је био када се из странке издвојио Лупу почетком 1946. године. - АЈ ЦК СКЈ (507); IX, 107 /II-15, Румунија од Првог светског рата до данас, 1946.

³⁹⁷ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, с. 94.

имали распоређене углавном на “другом ешалону”.³⁹⁸

Искључивање једног дела официра и војника из румунске војске је за последицу имао њихово укључивање у антикомунистичке покрете отпора по румунским горама, који су одржавали везе са опозицијом, посебно са Маниуом. Та чињеница је Совјете оснаживала у уверењу да иза покрета отпора стоје њихови западни савезници. Са друге стране, “министарства силе”, војска и полиција, су, доживљавајући прве промене, почеле да добијају “совјетски карактер”, прерастајући постепено у основне стубове моћи будућих властодржаца. На чело до тада, у бази нетрансформисане жандармерије и полиције, је, као министар унутрашњих послова, дошао комуниста Теохари Ђорђеску.

Дошавши на власт, Грозина влада је започете процесе наставила: из полиције, безбедоносног система, жандармерије и детективског одељења су били избачени сви они који нису уживали поверење система. На чело детективског корпуса био је постављен НКВД-овац Александру Николски, који је ту секцију касније трансформисао у Секуритатеу, румунску обавештајну службу. Емил Боднараш, такође московски агент, био је генерелни секретар владе задужен за консолидацију комуниста у централном државном апарату. Он је од 5. марта био задужен да надгледа активност свих служби.³⁹⁹ Међу наведеним структурама је до Грозине владе једино полиција била пажљиво и детаљно чишћена, од врха ка бази, док је слабљење румунске обавештајне службе ССИ било започето још у ноћи државног удара у августу 1944. године.⁴⁰⁰ Румунска обавештајна служба, ССИ, која је у Румунији радила од 20-их до 50-их година⁴⁰¹, представљала је мрежу коју су Совјети из безбедоносних разлога имали намеру да униште: Виснерова “специјална група” од 50 агената, инсталирана као резервна мрежа за случај да основна мрежа буде растурена, је своје извештаје прво слала у ССИ, а одатле су извештаји даље били слати ОСС-у, америчкој обавештајној централи. Управо тај аспект сарадње румунске обавештајне мреже са америчком обавештајном мрежом је нарочито сметао Совјетима, који су обавештани рад желели да имају под својом контролом. За ОСС је Румунија била место где су непосредно могли да анализирају понашање совјетске политике, али су Совјети управо то желели да сакрију од Америке. Чишћење ССИ и стављање те румунске мреже под пуну контролу Совејта је такође део

³⁹⁸ FRUS, Memorandum by Mr. Mark Ethridge, Special Representative of the Secretary of State. Summary Report on Soviet Policy in Rumania and Bulgaria, Washington, November 27.

³⁹⁹ Secașiu, Claudiu, „Serviciul de informații al P.C.R.; secția a II-a informații și contrainformații din cadrul comandamentului formațiunilor de luptă patriotice (F.L.P.) - Penetrarea serviciilor oficiale de informații (23.august 1944-6. martie 1945)”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 150.

⁴⁰⁰ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, c. 139-142.

⁴⁰¹ Интезивни рад на уништавању комплетне структуре у ССИ је трајао од 1948. до 1951. године, када је мрежа и била уништена - Troncotă, Cristian, „Aspecte ale bătăliei desfășurate pe frontul secret al informațiilor înainte de instaurarea guvernului dr. Petru Groza”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 279-285.

слагалице о почетку Хладног рата, јер указује на степен међусобног неповерења.⁴⁰²

У непријатељском окружењу комунистима није било лако да изграђују поуздану структуру власти. Као део припрема за њену изградњу у јануару 1945. године из Румуније у СССР било је депортовано 70.148 румунских грађана, углавном немачке националности, што је, посматрано из совјетске перспективе, посебно у безбедоносном аспекту (800 од њих је имало немачки пасош), “отворило простор” за безбеднију изградњу нове структуре власти. Хапшења су била део “чистки” којима су комунисти волели да се хвале: у мају 1945. године Гроза се британској штампи похвалио да је до тада у Румунији било ухапшено око 90.000 Румуна, али квалитативно (у погледу структурирања власти) било је значајније што је међу ухапшенима било лидера из народне сељачке партије, Легионара, “колаборациониста” са Антонескуовим режимом, стотине официра и полицајаца. Сви они су ту годину провели у затворима, из којих су неки од њих били пуштени на слободу тек крајем 1945. године захваљујући нагодби савезника на Московској конференцији. Међути, комунисти су дотле већ “обавили посао” изградње власти. У једном од најобимнијих таласа хапшења из 20. марта 1945. године, хапшења су обавили совјетски агенти рођени у Бесарабији, углавном хапшени између два рата и пуштени из заробљеништва у ноћи државног удара, који су потом били ангажовани у полицији чији је рад легализован доласком Грозе на власт. Врхунац стечене совјетске надмоћи коју су англо-американци на Московској конференцији морали обуздати, се огледало у новембарском хапшење Маниуа и Братиануа под оптужбом да су организовали демонстрације финансиране америчким новцем, о чему ће касније бити више речи.⁴⁰³

На Потсдамској конференцији почетком августа 1945. године западни савезници су Совејтима предочили да Грозина влада, све док не буде била репрезентативна, неће бити призната, те да мировни уговор не може бити потписан док власт у Румунији не буде била “демократска”. Захтевали су од Грозе да распусти владу.⁴⁰⁴ Одлуке Потсдамске конференције су у Румунији одјекнуле веома брзо, изазивајући напетост на релацији између краља и Грозине владе. Краљ је, позивајући се на устав из 1923. године и право које му је њиме било загарантовано, да може опозвати владу, то и учинио: позвао је Грозу да распусти владу, што је Гроза одбио. Краљ је за узврат одбио да потврђује сва документа која влада донесе, што је изазвало комплетни застој државе, такав, да чак ни плате у администрацији нису могле бити

⁴⁰² Troncotă, Cristian, „Aspecte ale bătăliei desfășurate pe frontul secret al informațiilor înainte de instaurarea guvernului dr. Petru Groza”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 279-285. - Иначе, крајем 1943. године, америчка и совјетска служба су се обавезале на међусобну размену података на једном од састанака у Москви. Очигледно да међусобно пуно поверење нису досегле ни у завршници рата у Европи.

⁴⁰³ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, c. 163-168.

⁴⁰⁴ Hlihor, Maria, „Implicatiile conventiei de armistițiu asupra evoluției vieții politice Românești”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 35.

исплаћиване.

Током “краљевог штрајка” “историјске странке” су се, заступајући “демократско становиште” коначно профилисале као политички експоненти западних савезника и то пре свега – Америке. Лидери “историјских странака”, као и десно крило социјалдемократа (Тител Петреску) који су чинили део владе, изјавили су пред америчким представником да су своје снаге удружили у борби за обарање владе НДФ-а, са циљем да се успостави влада попут оне после државног удара 23. августа 1944. године.⁴⁰⁵ Добивши од Америке подршку за таква своја настојања, опозиционе партије и краљ су ушли у “краљевски штрајк” 21. августа 1945. године, са захтевом да Гроза врати мандат. Грозино одбијање да поступи по краљевом захтеву је било неуставно. Тако је била створена ситуација да два од три савезника не признају Грозину владу, па се криза морала брзо разрешити како не би ескалирала међу савезницима: на првом заједничком састанку у СКК 23. августа 1945. године представници савезника у Румунији су се међусобно оптуживали за кризу која је разарала Румунију.⁴⁰⁶ “Краљевски штрајк” се до Московске конференције у децембру претворио у трку престижа између Америке и СССР-а, током које је краљ постао симбол отпора совјетском политичком утицају у Румунији.⁴⁰⁷

Заостреност односа између Совјета и Америке, што се може потврдити и “бугарским случајем”, кулминирала је после Лондонске конференције (11.9–2.10.1945) на којој је било дискутовано потписивање мировних уговора са Италијом, Румунијом, Бугарском и Финском, али на којој Америка није прихватила да са Совјетима разреши румунску кризу: за њих је постојао само један начин да се она реши – праведним изборима и успостављањем демократске владе.⁴⁰⁸ Неуспех Лондонске конференције је опозиционе партије у Букурешту учврстио у процени да ће Румунија бити једна од првих земаља у којој ће се изградити комунизам.⁴⁰⁹ Процене су биле тачне јер је у октобру била организована Сверумунска партијска конференција, када је КПП већ имала око 217.000 чланова, на којој је био усвојен нови партијски статут којим је тада, као циљ партије у Румунији, прокламовано успостављање социјализма и комунизма. Том приликом је био изабран и централни комитет од 27 чланова. Партијски конгрес и статут који је прокламовао нови програм су могли бити догађаји и чињенице после којег су западни савезници коначно схватили да Стаљин није желео да има само “пријатељске суседе” на својим западним границама, већ да је планирао

⁴⁰⁵ FRUS, The Acting American Representative in Rumania (Melbourne) to the Secretary of State, Bucharest, August 7, 1945.

⁴⁰⁶ FRUS, Transcript of Discussion at Joint Meeting of Senir Soviet, British, and United States Representatives on the allied Control Commission for Rumania, London, August 23.

⁴⁰⁷ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 26.

⁴⁰⁸ FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the United Kingdom (Winant), Washington, September, 4.

⁴⁰⁹ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, October 4, 1945.

совјетизацију Румуније. Ти догађаји коинцидирају са Рузвелтовом изјавом да све до септембра 1945. године на основу извештаја ОСС-а није могао разумети шта тачно Стаљин жели у Румунији.

На “западу” је постало јасно да није СКК тело у којем се одлучује о политичком животу Румуније, већ да је то “Москва”, из које су у СКК стизале инструкције о политичким потезима које спроводи СКК.⁴¹⁰ Одлука Совјета, без претходног усаглашавања са западним савезницима, да са Бугарском, Румунијом и Мађарском, успоставе дипломатске односе, повећавала је дистанцу и неповерење између савезника.⁴¹¹ У таквим околностима, “историјске странке, десно крило социјалдемократа (“тителисти”) и краљ су од западних савезника захтевали гаранције да Румунија не може потписати мир док власт у њој не буде успостављена “демократским путем”.⁴¹² Поред тога, западни савезници су успели да на кратко ревидирају рад СКК, што је практично значило да су и њих Совејти позвали на прво заседање СКК после Потсдама.⁴¹³ Управо та промена је мотивисала Совјете да активирају систем који су до тада поставили у Румунији и на који су већ у првој невољи (присуство западних савезника у СКК) морали и могли да се ослоне.⁴¹⁴ Затежање односа између савезника, међутим, још увек није било доведено до границе пуцања јер су Американци инструкирали свог отправник апослова у Португалу да одбију сваки евентуални захтев краља Карола за азил⁴¹⁵ јер би његов излазак из земље у ситуацији “краљевског штрајка”, током којег су западни савезници стекли мању крађу предност над Совјетима у Румунији, ту предност угрозио.

Свако даље задржавање совјетске војске на Балкану није ишло у прилог западним савезницима, а посебно су на ту чињеницу били осетљиви Британци. Потреба за што скоријим политичким решењем – окончањем краљевог штрајка, спуштање напетости између

---

⁴¹⁰ FRUS, The Chief of the United States Military Representation on the Allied Control Commission for Rumania (Schuyler) to the War Department, Bucharest, 7. August.

⁴¹¹ The Secretary of State to the Acting American Representative in Rumania (Melbourne), Washington, August 11, 1945.

⁴¹² FRUS, The Secretary of State to the Acting American Representative in Rumania (Melbourne), Washington, August 14; Петреску је тражио сусрет са америчким представником у Румунији током којег му се жалио и на своје позиције у партији и влади (на почетак напомене). - FRUS, The Acting American Representative in Rumania (Melbourne) to the Secretary of State, Bucharest, August 24, 1945.

⁴¹³ FRUS, The Chief of the United States Military Representation on the Allied Control Commission for Rumania (Schuyler) to the War Department, Bucharest, 18. August.

⁴¹⁴ Почетком септембра је као модел рада СКК почео да се помиње мађарски модел њеног функционисања. Није јасно да ли то уједно значи напуштање италијанског модела на основу којег је румунска СКК до тада радила. Можда се може закључити да је тада престао да важи италијански модел, односно да је почео да важи мађарски модел и самим тим што је рад румунске СКК после Потсдама био проширен на “трипартитне основе”. - FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, September 10.

⁴¹⁵ FRUS, The Secretary of States to the Charge in Portugal, Washington, August 27, 1945; Исте инструкције су биле послате у Британију и Француску - FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in Brasil (Berle), Washington, September 1, 1945.

влада, краља и “историјских странака”, покушај да се организује влада прихватљива “за све” после чијег би међународног признања Совјети морали војно да напусте Румунију – водила је савезнике ка Московској конференцији. Та конференција министара спољних послова била је организована делом и због немира у Букурешту, проистеклих из демонстрација организованих на краљев рођендан 8. новембра 1945. године.⁴¹⁶ Тог дана су широм Румуније биле организоване антисовјетске демонстрације, али је за Совејет посебно неугодан био призор са тих демонстрација на којима су често биле истицане америчке и британске заставе. У Темишвару и Јашију су студенти и радници палили совјетске заставе, на шта су Совјети реаговали растурањем демонстрација наоружаним комунистичким јединицама довезеним у камионима. Истарага је показала да је извештај број студента био наоружан и да су они вероватно били амерички агенти који су демонстрирали паролама попут “живела атомска бомба”. Посебну улогу у разбијању демонстрација имала је дивизија Тудор Владимиреску.⁴¹⁷ У тим немирима била је ухапшена 51 особа, а 112 је било осуђено за изазивање немира, док је врхунац совјетске реакције на догађаје представљало хапшење Маниуа и Братиануа.⁴¹⁸

Хапшење савезничких политичких представника, “бранитеља демократије западног типа” је морало бити разрешено на конференцији министара спољних послова. За ту прилику, као и у Бугарској, америчка страна је ангажовала Марка Етрица да прикупи информације у разговору са људима широм Румуније и да на основу њих састави извештај са којим би америчка страна наступила на будућој Московској конференцији. Испоставило се да је главни Етрицев саговорник био Маниу.⁴¹⁹ Као и у случају Бугарске, тај извештај на московској конференцији није играо никакву улогу, али Етриц у њему дефинише америчке циљеве у Румунији као потребу Америке да улаже у њену локалну индустрију која је важна само у случају Румуније, да улажу у трговинске односе, у слободу говора путем штампе, филма и покушај овладавања румунским системом образовања.⁴²⁰ Ускоро су морали да се суоче с чињеницом да су на свим тим пољима били губитници.

На Московској конференцији су савезници постигли компромис, који је Балакану (Бугарској и Румунији) донео нови талас нестабилности. Из перспективе великих сила, Московска конференција је значила привремени “корак напред” ка стабилности њихових односа јер је представљала “договор”, али из перспективе румунског и бугарског народа, и

⁴¹⁶ Hlihor, Maria, „Implicatiile conventiei de armistițiu asupra evoluției vieții politice Românești”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 36; FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 10.

⁴¹⁷ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 10.

⁴¹⁸ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, c. 174-180.

⁴¹⁹ Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007, c. 187.

⁴²⁰ FRUS, Memorandum by Mr. Mark Ethridge, Special Representative of the Secretary of State. Summary Report on Soviet Policy in Rumania and Bulgaria, Washington, November 27.

њихових опозиционих политичких елита, Московска конференција је означила њихов крај на политичкој сцени, а неким од њих и крај живота. Рузвелтови захтеви са Јалте да се на трипартитним основама управља у те две државе су коначно били “сахрањени”. Јалта која је као нада живела у очекивањима америчке администрације од фебруара до децембра 1945. године, престала је да то буде. Има мишљења у румунској историографији, којима се и ово истраживање прикључује, да је “Јалта мит”.⁴²¹ Можда је у Московској конференцији, чији је циљ био обуздавање Стаљиновог наглог јачања у Румунији и Бугарској, могуће препознати први потез „стратегије обуздавања“ (“containment“), чијим се развојем америчка администрација управо тада почела бавити.

На Московској конференцији је између Совјета и Американаца било договорено да Грозина влада буде проширена са два представника из опозиционих партија, али је америчка администрација истовремено уважила Стаљинов захтев да ти представници не буду Маниу, Братиану и Лупу.⁴²² Са списка имена који је Стаљину био предложен, он је издвојио двојицу која су ушла у Грозину владу као представници опозиционих партија: Михаи Ромнићеану и Емил Хациегану, небитни по свом политичком утицају. Влада је и пре тога била парадоксално састављена: две демократске “историјске странке” нису улазиле у њу, док извештан број Легионара јесте, а највећа партија је била социјалдемократска. Тиме је англосаксонски политички фактор практично испао из власти, а тамо се, бар у неком проценту, морао поново наћи.

Такав Стаљинов, може се рећи, лукав и рационалан избор, означио је почетак распада “историјских странака” изнутра, јер је у њима изазвао кризу вођства. Из Маниуове странке се тада издвојио Лупу, организујући нову Демократску сељачку партију (Partidul Țărănesc Democrat). Криза у “историјским странкама” је изазвала јачање фронтоске, односно совјетске политике у Румунији. Привремене и, по опозиционе партије, повољне последице Московске конференције су биле ослобађање дела политичких заробљеника, улазак опозиционих представника у владу (чиме су се изгледи Румуније да потпише мир значајно увећали), дозвола да и опозиционе партије штампају своја политичка гласила (али веома ограничено: од 27 листова је народној сељачкој странци било дозвољено да штампа само 11). Те привидне и привремене слободе су трајале само до пролећа наредне године, када је уследио нови талас захлађења између “тројице великих”.

Структура владе била је одлучена у Москви, а та одлука се одразила даље на промене у структури власти од “врха до базе”. Крајем децембра 1945. године америчка

⁴²¹ Deletant, Dennis, „British Policy towards Romania: 23. August 1944 – 6. March 1945”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 103.

⁴²² Hlihor, Maria, „Implicatile conventiei de armistițiu asupra evoluției vieții politice Românești”, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 38.

администрација је била обавештена да се и британски однос према Совјетима у Румунији променио, тако да су и Британци пристали на Стаљинов одабир људи у реструктурисаној Грозиној влади како би совјетска војска што пре напустила Румунију.⁴²³ Маниу и Братиану су схватили да је њиховим партијама и политичким улогама у румунском друштву после Московске конференције – дошао крај.⁴²⁴

Пораз “историјских странака” и америчког утицаја у Румунији: од Московске конференције 1945. године до избора у новембру 1946. године

На Московској конференцији одржаној у децембру 1945. године, савезници су се договорили да ће Грозина влада бити проширена представницима опозиције. Стаљинов захтев да та два представника не буду Маниу и Братиану био је проширен и захтевом да се не разматрају ни Татарску и Михалаке⁴²⁵, који, у до тада успостављеној структури власти у Румунији, нису уживали висок степен совјетског поверења због некадашње сарадње са Антонескуом и Гвозденом гардом. Стаљинов избор је пао на две, у политичком смислу, бледе и безначајне личности – Ромнићануа и Хациегануа као претставнике “историјских странака”. Западни савезници су се сложили, а румунског краља је СКК (Вишински, Кер и Хариман су били чланови Савезничке контролне комисије) обавестила о одлукама Московске конференције. Краљ је одлуке уважао.⁴²⁶

Одлука Московске конференције о проширењу Грозине владе је требало да буде привремена мера којом би тензије у румунском друштву, као и међу савезницима, на кратко биле спуштене на нижи ниво. Права демократска влада, рачунали су западни савезници, требало је да буде успостављена на изборима током 1946. године. Датум избора није био

---

⁴²³ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, December 13.

⁴²⁴ FRUS, The American Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, December 31.

⁴²⁵ Михалаке је би предложен од стране саме Народне сељачке партије, али несрећа са њим је била што се у јулу 1941. године јавио као добровољац за борбу против Совјета (Антонеску га је разматрао као могућег члана његове владе), док је Татареску у исто време позивао на “свети рат за ослобођење Бесарабије”. Братиану, којег је предложила Либерална партија, испао је из комбинације због свог држања у процесу обарања Рдескуове, односно успостављања Грозине владе. За Вишинског и Стаљина, предложени кандидати су били неприхватљиви за владу, иако је њихово присуство у власти на нижим степнима до тада било толерисано из прагматичних разлога. - FRUS, The Ambassador to the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Bucharest, January 6, 1946.

⁴²⁶ FRUS, The Ambassador to the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Bucharest, January 2, 1946.

прецизиран на Московској конференцији, што није било случајно, јер је Совјетима требало још доста времена, с обзиром на недовољну развијеност система, да припреме терен за изборе који би им осигурали победу. Знајући да је питање датума одржавања избора уско повезано са даљим совјетским учвршћивањем власти у Румунији, западни савезници су инсистирали да избори буду одржани на пролеће, у априлу 1946. године, управо да би спречили оснаживање совјетских позиција кроз даље структурирање власти у Румунији. У својим намерама нису успели, јер је тада ситуација била неповољна за Совјете и НДФ, па су совјети настојали да изборе одложе за касније.

Избори су били одложени најпре за лето⁴²⁷, а потом за 19. новембар исте године, у нади да ће се за обе стране створити повољнији услови изласка на изборе. То је био основни оквир даљих политичких окршаја и борби кроз које је СССР постепено изграђивао своје позиције у Румунији.

Вођама “историјских странака” било је јасно да избори неће бити демократски, као ни поштени, јер су два главна министарства, унутрашњих послова и правде, били под контролом комуниста.⁴²⁸ Западни савезници су били свесни да ће се кампања за изборе водити под слоганом борбе против “фашиста” и “издајника”, иако су после Московске конференције неки од опозиционих претставника били пушени из затвора како би тензије које је донео “краљевски штрајк” усахле.⁴²⁹ Основни циљ који су совјети желели да остваре било је слабљење “историјских странака” њиховим даљим цепањем, како би пред изборе биле потпуно дезорганизоване.

Московском конференцијом је судбина “историјских странака” била предодређена на пропаст, али то није било једноставно извести с обзиром на њихову утемељеност у народу. Један од првих корака који су комунисти предузели на том пољу учињен је у јануару 1946. године: Патриотска Унија (*Uniunea patrioticilor*), организација Слободна Румунија (*Romania Libera*) и Народна пучка странка, образована од бившег Савеза патриота (*Partidul Național Popular*) биле су произведене у партије чији је задатак да од “историјских странака” отргну средњи сталеж, “ситне буржује” и “интелектуалце”.⁴³⁰

Први озбиљнији сукоб између краља и комуниста одиграо се већ у фебруару 1946. године, када је влада краљу поднела на верификацију документ којим се из војске отпушта 8.000 официра и истовремено се дивизија Тудор Владимиреску, стављањем под команду

⁴²⁷ FRUS, The Representative in Rumaniaa (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, January 12, 1946.

⁴²⁸ FRUS, The Ambassador to the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Bucharest, January 3.

⁴²⁹ FRUS, Memorandum of Conversation, by the First Secretary of Embassy in the Soviet Union (Page), Temporarily at Bucharest, Bucharest, January 9, 1946.

⁴³⁰ АЈ ЦКСКЈ, (507), IX, 107/II-4.

жандармерије, практично подводи под комунистичку команду.⁴³¹ Трансилванија се поново јавила као предмет спора у предизборној кампањи, али између савезника: америчка администрација није била вољна да призна Трансилванију као саставни део Румуније све до потписивања мира, док су Совјети на томе инсистирали у намери да тиме своје политичке позиције поправе пред изборе.⁴³² Румунско-мађарска граница била је установљена 29. августа, на основу оне из 1938. године⁴³³, вероватно као америчко настојање да “пред Совјете не стављају оне захтеве које они нису у стању да на терену испуне”. Лупу је добио задатак да разбија “царанисте” изнутра и претстављао је резерву Грозином режиму.⁴³⁴

Током првих месеци рада реформисане владе, која је у јануару дала гаранције да ће избори бити “ускоро одржани”, односи између Грозе и опозиционих претставника у влади су се погоршали, а датум избора је постао предмет преговора, практично имеђу Москве и Вашингтона. Нове тензије између савезника су за последицу имале успостављање првих дипломатских контаката између Румуније и Америке, тиме што је Румунија у Америку послала отправника послова, некадашњег стипендисту Рокфелерове фондације, Думитра Багдасара.⁴³⁵ Такав избор указује на смисао америчке борбе за систем образовања у Румунији, као и у осталим земљама Балкана и Источне Европе, јер су стипендирањем локалне елите потенцијално добијали симпатизере своје политике или англо-саксонске културе, који су, укључивањем у структуру власти (дипломатија) могли бити корисни. Тензије између Москве и Вашингтона су се у Румунији даље очитовале кроз совјетско хапшење америчких новинара и запослених администратора при америчкој Мисији.⁴³⁶

Амерички јунски извештаји из 1946. године забележили су значајан пораст совјетских војних снага у Румунији, који се једино може разумети у контексту заоштравања односа између савезника с обзиром на чињеницу да је рат у Европи био окончан годину дана раније. За недељи дана је у Румунију стигло између 6.500 и 7.000 совјетских авиона, 141 аеродром је до тада био трансформисан у совјетске војне аеродроме, од чега их је само у Трансилванији било 71. Експлоатација нафте је достигла свој максимум, а јединице Црвене армије су углавном биле размештане на југу и западу Румуније.⁴³⁷ У јуну је именован и румунски амбасадор у Америци, “француски ђак”, Михаил Реала.⁴³⁸ Успостављање дипломатских

⁴³¹ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, February 13, 1946.

⁴³² FRUS, The Secretary of State to the representative in Rumania (Berry), Washington, March 8, 1946.

⁴³³ FRUS, Memorandum of Conversation, by the Director of the Office of European Affairs (Matthews), Paris, August 29, 1946.

⁴³⁴ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Smith) to the Secretary of State, Moscow, April 22, 1946. - Сугестија америчког амбасадора у Москви послата америчкој администрацији у Вашингтон.

⁴³⁵ FRUS, memorandum by the Secretary of State to President Truman, Washington, April 17, 1946.

⁴³⁶ FRUS, The Chief of the United States Representation to the Allied Control Commission in Rumania (Schuyler) to the War Department, Bucharest, May 28, 1946.

⁴³⁷ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, June 15, 1946.

⁴³⁸ FRUS, Memorandum by the Acting Secretary of State to President Truman, Washington, June 21, 1946.

односа знатно раније од планираног времена (после потписивања примирја), није толико значило “корак напред” у односима Америке и Румуније, колико је значило “корак назад” у односима Америке и СССР-а. Успостављање директних комуникација са румунском владом преко дипломатије у ствари је значило да је америчка администрација изгубила сваку веру и поверење у рад Савезничке контролне комисије, те да је своје интересе морала да узме “у своје руке”.

„Затезање односа” између савезника је значило повлачење опрезних и добро прорачунатих потеза у Румунији. Када је, на пример, на захтев комуниста краљ у јуну био приморан да потпише распуштање сената чије је постојање било загарантовано уставом, али који је усложњавао и отежавао брзо доношење и извршавање одлука, Маниу је запретио бојкотом избора. Његов став је америчка администрација кориговала критиком, а краљ је потписао предложени декрет.⁴³⁹

Совјетско политичко деловање у Румунији је у више махова било ограничено финансијама: у августу 1945. године, Румунија је била приморана да из Америке увезе кукуруз, а планови о увозу су били пројектовани и на следећу годину.⁴⁴⁰ То питање се на структурисање власти одражавало тако што се избори, како су Совјети заповедили, нису смели организовати док су “стомаци сељака били празни”.⁴⁴¹

Односе Америке и СССР-а је усложњавало и нерешено “нафтно питање”. Упркос чињеници да је америчка администрација имала организовану комисију која је од краја рата покушавала да утврди степен оштећености америчких нафтних компанија и да то питање издигне на билатерални ниво, сви њени напори су пропали.⁴⁴² У Румунији је, свакако одлуком Грозине владе, на снази био закон о рудама који је донела још Антонескуова влада 1942. године. За почетак је потребно уочити да Совјетима и румунским комунистима “фашистички закони”, за разлику од “фашиста”, нису сметали. Тај закон је, у складу са националистичком политиком Антонескуовог режима, предвиђао да 75% добити од румунске нафте мора остати у рукама румунских грађана. Тим законом је практично румунски национални интерес био привилегован у односу на интересе страних, западних нафтних компанија. Совјети су тај закон користили на начин да су низ совјетско-румунских компанија (СОВПОМИ) прогласили Румунским фирмама, чиме су из Румуније извлачили више нафте од Америке и Британије.⁴⁴³

На пролеће 1946. године, у Румунији је био организован низ СОВПОМ-а, совјетско-

⁴³⁹ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, July 4, 1946.

⁴⁴⁰ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, August 15, 1946.

⁴⁴¹ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, August 24, 1946.

⁴⁴² Комисија ја била организована после конференције у Потсдаму. - FRUS, The Acting Secretary of State to the American Delegation at the Paris Peace Conference, Washington, August 29, 1946.

⁴⁴³ FRUS, The Acting Secretary of State to the American Delegation at the Paris Peace Conference, Washington, August 29, 1946; Југословенски извори бележе нешто другачији проценат извлачења нафте из Румуније – СОВПОМ “Петрол” је 1950. године држао 40% целокупне нафтне производње. - АЈ ЦКСКЈ, Совроми 1120.

румунских предузећа, што је био знак да су Совјети тада у Румунији већ имали администрацију на коју су могли да се ослоне и која је обезбеђивала “извлачење” сировина из земље. И у Југославији су постојала два таква предузећа: ЈУСТА и ЈУСПАД.⁴⁴⁴ СОВРОМ-има је најпре био обухваћен транспорт, а касније и привреда. На пример СОВРОМ-у “Транспорт”, који је контролисао пловидбу Дунавом, су припадали сви бродови речне флоте, СОВРОМ “Рата” је контролисао друмски саобраћај, “Таре” је контролисао авионски саобраћај, “Петрол” је контролисао нафту, СОВРОМ “Леш” је контролисао дрвну индустрију, “Карбум” је контролисао угаљ (70% производње угља су контролисали руски стручњаци у тој мешовитој фирми), СОВРОМ “Гас” (100% контроле над румунским гасом), СОВРОМ “Метал Решице” (фирма је била конфискована као немачка ратна имовина коју је током рата наводно поседовао Герингов брат), СОВРОМ трактора из Брашова је контролисао целокупну производњу трактора, СОВРОМ “Филм” (70% увоза филмова контролишу Совјети), СОВРОМ осигурања (50% совјетски), СОВРОМ банка (води пословања свих других СОВРОМ-а), СОВРОМ “Конструктор” и СОВРОМ “Хемија”⁴⁴⁵ - у односу на “југословенски случај” присуство мешовитих фирми у Румунији у наведеном обиму је изгледало застрашујуће, или прецизније, као чиста експлоатација. Економија у Румунији је била основно поље сукоба са западним савезницима, а тек на другом месту је била потреба западних савезника да и у политичкој сфери изграде какве-такве позиције како не би изгубили престиж у односу на Совјете, и како би и они имали неке полуге моћи којима би обезбеђивали експлоатацију румунских сировина, у мери која им је преостала.

Поред СОВРОМ-а, Совјети су организовали још једну “озбиљну фирму”, АРЛУС. АРЛУС (Друштво румунско-совјетског пријатељства) је била највећа “масовна организација” у Румунији, која је, по проценама југословенских извештаја, служила као замена за НДФ, односно као “полуга руске агентуре која организује инфилтрацију совјетских агената” (у Румунију).⁴⁴⁶ АРЛУС је 1947. године имао око 4.000.000 чланова, а његова структура била је изграђена по узору на партијску структуру (ћелије по предузећима и селима). АРЛУС је обављао најразличитије послове које су у његовој стструктури организовали специјало плаћени совјетски стручњаци, а широк спектар деловања је обезбеђивао добар увид у румунско друштво.⁴⁴⁷ Интересантно је да у Југославији, иста таква институција коју су у Румунији препознавали као “агентуру”, никада није била описана као совјетска агентура, мада је, са кварењем совјетско-југословенских односа, била укинута, што потврђује

⁴⁴⁴ Погледати детаљније магистарски рад Горана Стефановића - *YUSTA Jugoslovensko-sovjetsko akcionaresko društvo za civilno vazduhoplovstvo*, одбрањен на катедри за Савремену историју Филозофског факултета у Београду, код професора Мирослава Јовановића, 2012. године.

⁴⁴⁵ АЈ, ЦК СКЈ (507); IX, 107/II-31, Округ Арад, 1947.

⁴⁴⁶ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-10, Државни секретаријат за иностране послове, Румунија, јун 1956.

⁴⁴⁷ АЈ, ЦК СКЈ (507); IX, 107/II-31, Округ Арад, 1947.

претпоставку да је била “резервна мрежа”.⁴⁴⁸

Како су се избори приближавали, тако су Совјети све више развијали стратегије које би их одвеле ка победи. Један део судија, посебно оних са којима је нови ситем имао проблема у Трансилванији, био је размештен на нова места како не би чинили језгро отпора у предизборној кампањи. Трансилванија је морала бити добро припремљена због тога што је она била упориште Народне сељачке партије (Маниу), а судије су, може се претпоставити на основу бугарског случаја, имале моћ да учешће партија на изборима учине легалним или нелегалним, односно да председавају изборним комисијама. Исто тако су Јевреји постали места уцене: комунисти су процењивали да би им Јевреји на изборима могли донети 2% гласова, па су им, у случају да за њих гласају, обећали рестаурацију њихових економских положаја из предратног периода, док их је, у случају да не гласају за комунисте, чекао низ санкција: биће проглашени “реакционарним центром” због чега би над њима било могуће спровести насиље и растурање њихове заједнице, а после избора би били депортовани у Сибир попут оних који су из Бесарабије били депортовани 1941. године.⁴⁴⁹ Слично је било и са Црквом: Грозина влада је имала план да непоуздане Епископе и црквене администраторе у Трансилванији замени поузданијим шаљући старе у пензију.⁴⁵⁰ Тај процес је био праћен мајским суђењем Антонескуу и његовим погубљењем у јуну 1946. године, док је истовремено на стотине професионалних официра отпуштано из војске. Предизборна пресуда Антонескуу је у постизборном периоду била коришћена да се као његови “сарадници” или симпатизери осуде сви противници режима, међу којима и Маниу. Крајњи циљ је био да се забрањивањем рада дисквалификују “историјске партије”, чији су припадници такође били изведени пред “народни суд”. Низ пресуда је био изречен између 11–18. новембра којима је, дан пре избора, била осуђена 21 особа за “субверзивне активности”.⁴⁵¹ У тим суђењима су заправо били оптужени лидери и учесници чета које су припадале, условно говорећи, антикомунистичком покрету отпора, попут генерала Аурела Алдеа (група са планине Синаја) који се још у време Санатескуове владе истицао по свом антисовјетском и антикомунистичком уверењу.⁴⁵² Слично су прошле Армија Крајова у Пољској и четници у Србији.

⁴⁴⁸ Видети шире о томе (ВОКС) у: Милорадовић, Горан, Лепота под надзором, Совјетски културни утицаји у Југославији 1945-1955, Београд 2012, с. 201-217.

⁴⁴⁹ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, October 29, 1946.

⁴⁵⁰ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, November 3, 1946.

⁴⁵¹ Хапшења су почела 27. маја 1946. године. - FRUS, Report Prepared by Mr. Charles E. Hulick, Jr., on the Staff of the Representative in Rumania, Bucharest, November 26, 1946; Кремптон наводи да је било осуђена 91 особа. - Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 123.

⁴⁵² Генерал Алдеа је учествовао у државном удару који је био изведен 23.8.1944. године, па је оптужен под изговором да свако ко је способен да учествује у државном удару за власт представља опасност. - FRUS, Report Prepared by Mr. Charles E. Hulick, Jr., on the Staff of the Representative in Rumania, Bucharest, November 26, 1946.

Најважнији проблем са којим су комунисти морали да се носе била је саоцијалдемократска партија, и то њено десно крило (Тител Петреску) којег је, како бележе амерички извештаји, подржавало око 80% радника.⁴⁵³ Десно крило социјалдемократа, које је у марту 1946. године било издвојено у посебну партију, било је активирано и политички профилисано преко енглеских лабуриста (који су, може се претпоставити, и радили на Петрескуовом издвајању). Петрескуова, Независна социјалдемократска партија, није била мала (478.000 чланова, 32% радника и 53% сељака), била је снажна у Брашову и Банату, а имала је симпатизере и у Централном комитету Социјалдемократске странке (од које се одвојила). Ти “десни центри” из “левог крила“ социјалдемократске партије су били избачени тек у августу 1947. године чиме је био припремљен терен за уједињење социјалдемократа са комунистима. Југословенски извештаји бележе да, на пример у Лугожу, 80% чланова Синдиката власника малих предузећа није симпатисало комунисте.⁴⁵⁴

Услед низа за комунисте отежавајућих околности, румунски комунисти су морали да се саветују са Москвом око изборне стратегије. Тако је изборним законом, који је био донет у јулу, делу румунског друштва било одузето право гласа као што су били, до тада неосуђени, припадници Антонескуове администрације или припадници немачке националне мањине која је преживела депортације. Краљу је законом укинута могућност опозива владе и укинут је Сенат. У мају су комунисти направили изборни савез “Блок демократских партија” (БДП) у који су ушли лево крило Социјалдемократа, Татарескуова партија и Фронт плугара. Партија је своје елитне кадрове распоредила по Румунији да припремају терен за изборе: Боднараш је био послат у Молдавију, Лука у Трансилванију, Паукер на нафтна поља. Закон је увео и новину да се може гласати у фабрикама, канцеларијама, предузећима. Краља су приморали да Грози додели високи румунски орден, у нади да ће им то на изборима поправити имиџ.⁴⁵⁵ Сви ти напори нису довели до жељених резултата.

Резултати избора су били фалсификовани на начин да је влади припало 70% гласова: НДФ је добио 84.5% или 348 места у скупштини, Народна сељачка партија 7.75% или 32 места, Мађарски либерали 3 места, а Лупу само два места. Амерички извештаји су стварну популарност НДФ-а, односно владе процењивали на само 8 процената гласова.⁴⁵⁶ Избори су показали да је изборе за велику народну скупштину која би изгласала устав било ризично

---

⁴⁵³ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the secretary of State, Bucharest, November 3, 1943; Петреску је на изборима доживео тежак пораз јер његова партија није добила ни једно место у скупштини, нису имали могућност да штампају свој лист, а током сукоба и кризе у социјалдемократској странци највећи број чланова се приклонио комунистима. - Şandru, Dumitru, *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944-1947*, Bucureşti 2007, с. 207.

⁴⁵⁴ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/1-4, 1946.

⁴⁵⁵ Кремптон, Ричард, Џ, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 123.

⁴⁵⁶ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, bucharest, December 3, 1946.

организовати јер је стварна популарност комуниста била изузетно ниска. Нова румунска влада је била инаугурисана 30. новембра 1946. године, Гроза је и даље био премијер, али у њој више није било ни Ромнићануа, ни Хациегануа. У таквим околностима је Народна сељачка странака, под Маниуовим инструкцијама, отпочела нову фазу борбе против режима: страначки агитатори су по румунским селима позивали људе да се прикључе “Удружењу пријатеља САД”, као и “Удружењу младих хришћана”.⁴⁵⁷

Комунистичко преузимање власти: од краја 1946. године до почетка 1948. године.

Резултати избора одржаних крајем 1946. године били су фалсификовани, због чега стечена власт комуниста није била ни легитимна, ни сигурна, јер није била утемељена у вољи народа. Ни радници, ни сељаци нису желели комунизам, што су, упркос свим напорима и тактикама које су комунисти предузели током предизборне кампање – показали на изборима. Избори су такође показали да су најснажнији непријатељи Совјета и комуниста били Народна сељачка странка и десно крило Социјалдемократа. Западни савезници су, међутим, нову Грозину владу, која је била инаугурисана после избора, признали као “изгласану на изборима”, односно легитимну. Признавање је било мотивисано жељом западних савезника, посебно Британаца, да Црвена армија, која је континуирано увећавала број војника у Румунији, што пре напусти Румунију, а предуслов за то је био потписивање мировног уговора. Са потписивањем мировног уговора је и Савезничка контролна комисија требало да престане са радом. Совјетима су до фебруара 1947. године, када је мировни уговор коначно био потписан, “руке биле одрешене”, што је за последицу имало чишћење система од “фашиста” и “непријатеља”. Предстојећа, 1947. година, била је обележена низом судских процеса, односно убрзаним дограђивањем система који је још увек био фрагилан.

Краљ и институција Круне били су сломљени самом чињеницом да је краљ поново морао да призна Грозину владу, а није на одмет приметити да се краљ, пре тога, Американцима обратио са питањем да ли да отвори Скупштину. Они су га саветовали да постигнуте резултате не опструира. Опструкције које је краљ могао да изведе у румунском политичком животу, попут оних у “краљевском штрајку”, више нису биле потребне западним савезницима који су се спремали на потписивање мира са Румунијом, што је практично

---

⁴⁵⁷ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/1-13, Извештај о активности у месецу децембру 1946, 1946.

значило политичку победу Совјета у тој земљи.

Труман и његова администрација се, ипак, нису мирили са чињеничним стањем до којег су и сами довели правећи претходних година низ уступака свом источном савезнику – Совјетима. Ти уступци се, по свом карактеру, могу квалификовати као “минхенска политика” у послератним околностима. Сваки учињени уступак био је покушај куповине времена док се “на битнијим местима ствари не разреше”, сваки уступак је даље водио оснаживању совјетских позиција и порасту њихових прохтева, и, на крају, сваки уступак учињен пред Совјетима је скупо коштао Румуне, посебно “опозиционе странке”, које је таквом политиком “запад”, практично, издао.

Румунија је у плановима СССР-а имала стратешку функцију (ојачавање западних граница СССР-а низом држава у којима су били изграђивани поуздани режими), а у плановима Америке економску функцију.⁴⁵⁸ Обе стране су током периода такозване “народне демократије” покушавале да у Румунији воде политику у складу са својим интересима, али узастопни порази америчких интереса су Труманову администрацију натерали да развије стратегије којима ће бар део преосталих економских интереса у Румунији (и у остатку Европе) сачувати.⁴⁵⁹ Из таквих потреба биле су развијене стратегије “обуздавања” СССР-а, односно Труманова доктрина и Маршалов план, које се сматрају почетком Хладног рата. Први потез америчке администрације у том правцу могуће је детектовати већ у фебруару 1947. године, као вид помоћи преко Црвеног крста којим је била предвиђена испорука жита Румунији због глади у Молдавији, али уз услов да оно буде складиштено у америчким амбарима.⁴⁶⁰

Значајно ослабљени и, услед тога, фрустрирани и уплашени, краљ и Маниу су у марту 1946. године од Американаца тражили помоћ за обарање Грозине владе – “не револуцијом, али криво”.⁴⁶¹ Извесно је да за такав план нису добили америчку подршку,⁴⁶² и уједно је и

---

⁴⁵⁸ Од пролећа 1946. године у оквиру америчке администрације почело је да ради одељење *Department of State's Policy and Information Statements*, које је произвело документа о америчким циљевима и политици према разним земљама и регионима, дефинисаних на основу анализе политичких трендова у њима. У тим извештајима се види да су се амерички политички циљеви у Румунији свели на економске интересе, и да је совјетски утицај требало ограничавати у том домену. - FRUS, Department of State Policy and Information Statement, Extract, Secret, Washington, May 22, 1947.

⁴⁵⁹ FRUS, The Representative in Rummania (Berry) to the Secretary of State, Secret, Urgent, Bucharest, February 5, 1947. - Амерички извештај тада процењује да је 80% румунске економије било под совјетском контролом, тако да је борба очигледно требало да се води око оних преосталих 20%.

⁴⁶⁰ FRUS, The Representative in Rummania (Berry) to the Secretary of State, Secret, Urgent, Bucharest, February 5, 1947.

⁴⁶¹ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Bucharest, March 13, 1947.

⁴⁶² FRUS, The Acting Secretary of State to the Representative in Rumania (Berry), Washington, March 19, 1947. - Америчка администрација се определила само на протест против ситуације у Румунији. Бери је процењивао да је “глупо” супротстављати се Грозиној влади док је Црвена армија у Румунији. Беријева препорука је била да се на “историјске странке” не оставља утисак америчке издаје, јер су њихови оптимизам и идеја да би се Грозина влада могла збацити била засновани на претпоставци да ће се Црвена армија повући из Румуније после потписивања мира. Америчка админи - FRUS, The representative in Rumania (Berry) to the Secretary of

јасно због чега су Совјети хтели да се по “хитном поступку” обрачунају са “историјским странкама”, посебно са Маниуом. До краја 1947. године, оба “фактора” – краљ и Маниу – била су искључена из политичког живота Румуније: краљ је абдицирао, а Маниу је био осуђен на доживотну робију. Комунистичком обрачуну са противницима треба додати и растурање Независне социјалдемократске партије, Титела Петрескуа, на јесен 1947. године, и његово хапшење у мају 1948. године. Фронт плугара је до почетка лета чисткама “буржоаских елемената” био претворен у елитну сељачку партију која је заступала интересе најсиромашнијих сељака и која је тиме постала још оданији сарадник комуниста.⁴⁶³ Лево крило социјалдемократа је почетком 1948. године своју странку подвело под комунистичку структуру и управу што је било последица процене комуниста да је Америка током 1947. године преко “десних” социјалдемократа покушавала да ослаби левичарске фронтове и у западној Европи (преко Блума у Француској, Бевина у Енглеској, Шумахера у Немачкој).⁴⁶⁴

Почетком 1947. године, на предлог совјетске дипломатије, из вишегодишње емиграције вратио се Константин Аргетоиану, који је из Румуније емигрирао за време Антонескуове владе. Његова функција била је да “одмени” грађанске, демократске, односно “историјске партије” у владином блоку. За те потребе, Аргетоиану је основао партију “Националног савеза – рада и обнове”, која је, инфилтрацијом комунистичких кадрова у њену структуру, у ствари била под контролом комуниста.⁴⁶⁵ Сличну функцију је имала и такозвана “Странка Румунског народног покрета”⁴⁶⁶, чији је задатак био да “измири зарађене стране”, окупљајући под своје окриље “сељаке, попове и учитеље”. У ствари, задатак новоформираној партији био је да од “историјских странака” отргну део њихових присталица и да их привуку Фронту. Тиме се стратегија румунских комуниста у процесу освајања власти разликовала од бугарских и југословенских комунистичких стратегија, јер су румунски комунисти, уз уобичајену тактику цепања постојећих партија („салама тактика“), у Румунији морали и да оснивају низ мањих партија којима су преузимали присталице “историјских странака”. Таква стратегија била је последица чињенице да је једино у Румунији најважнија и највећа Народна сељачка партија, веома брзо остала изван комунистичког коалиционог Фронта, док су у Бугарској и у Југославији “сељаци” били у Фронту.

Почетак 1947. године обележило је реорганизовање партијске структуре, окружних секција, сектора и срезова, пошто дотадашња партијска структура на нижим нивоима није

State, Bucharest, April 4, 1947.

⁴⁶³ Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, 127.

⁴⁶⁴ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-28, Платформа јединствене радничке партије, Државни секретаријат за иностране послове, 1947.

⁴⁶⁵ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-16, Извештај, 27. јануар 1947, 1947.

⁴⁶⁶ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-18, Предмет: извештај о политичкој ситуацији у Румунији за месец јануар 1947, Министарству иностраних послова, 1947.

успевала да се избори са структурама и политичким деловањем “историјских странака”. Комунистичка структура је делимично била појачана растурањем вишег, покрајинског комитета и спуштањем његових бољих кадрова на нижи, окружни ниво, али то није било од велике помоћи осетљивој структури Фронта. Иако је на помолу било растурање партијског врха Маниуове странке, она је “у бази” била утемељена и функционисала је бар једнако добро, ако не и боље, од комунистичке структуре. Једнако су јаке биле и Социјалдемократе.

У јединственом радничком фронту (ФУМ) сукоб комуниста и социјалдемократа био је најснажнији. Избори су довели до удаљавања социјалдемократа од комунистичког руководства у ФУМ-у и у Синдикату због тога што су они кадрови које је руководство ФУМ-а после избора очистило, пришли социјалдемократама. Јачање социјалдемократа, посебно десног крила (“тителиста”) може се илустровати догађајима у фабрици “Решница”, где је пре избора, деловањем руководства ФУМ-а (комунисти), био избачен изван број “издајника”, који су захтевали да на чело синдиката буде постављен социјалдемократски претставник, што обласни комитет није дозволио. Таква, условна, победа комуниста је, у ствари, резултирала прикључивањем око 5.000 људи Тителу Петрескуу, односно десним социјалдемократама. Ситуација је ескалирала до мере да су социјалдемократе претиле изласком из Синдиката и ФУМ-а. Исте процесе су југословенски “известници” регистровали и у Темишвару, Араду, Турну Северину. Сукобом социјалдемократа и комуниста нису били угрожени само ФУМ и Синдикат, већ и омладинске организације у оквиру којих су социјалдемократе својој омладини забрањивале фузију са комунистичком омладином.⁴⁶⁷

Са постизборном, монтираном победом комуниста, популарност “демократског блока” (комуниста) је додатно опала у корист свих других странака, посебно социјалдемократа и “цараниста”, којима су почели да се прикључују и легионари и они које су комунисти детектовали као “хитлеровце” и “реакционаре”. Чак и у контролоисаним, комунистима оданим партијама, попут Татарескуове странке, појавила су се “десна крила” која су почела обрачун са комунистичким кадровима у оквиру партије. Суштина сукоба била је у томе што су кроз предизборну кампању комунистички кадрови напредовали у партијској структури на рачун Татарескуових кадрова.⁴⁶⁸

У западним деловима земље било је тешко поставити систем на жељене основе јер су односе отежавали антагонизми Румуна и Мађара, а потом Мађара и Јевреја. У околину Арада и Темишвара вратило се и око 1.500 Немаца, СС-оваца, који су саботирали аграрне реформе, ситимулишући својим понашањем и сељаке на резистентност према режиму. На њих су посебно утицали католички свештеници. У фебруару се у темишварски округ доселило око

⁴⁶⁷ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/1-19, Политички извештај 29.11.1946-29.12.1946, 1947

⁴⁶⁸ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/1-19, Политички извештај 29.11.1946-29.12.1946, 1947

14.000 колониста⁴⁶⁹ са којима “власт” није знала шта да ради, што је додатно усложњавало међупартијске односе и посредно утицало на изградњу власти. “Демократски фронт” је разједала и стратегија којој су, после избора, прибегли “манисти” – инфилтрација њихових кадрова у Фронт плугара (који је имао великих проблема у одвајању сељака од њиховог свакодневног начина живота и укључивања у партијски рад) и у Социјалдемократе (углавном у њихово десно крило) са циљем да у тим партијама преузму руководећа места.⁴⁷⁰

Југословенски извори бележе да је у Румунији до 1956. године (када је извор датиран) био јачи државни од партијског апарата. Да партијска структура на нижим нивоима није ефикасно могла да решава проблеме, сведочи чињеница да су често најелитнији комунистички кадрови морали да одлазе у поједине делове државе и да у њима, својим “специјалним знањима”, решавају проблеме. Тако је, на пример, у јануару 1947. године, лично Патрашкану морао да посети округ Арад да би умирио сељаке незадовољне политиком “демократског блока”.⁴⁷¹ Државну структуру којом су руководили комунисти је у очима народа компромитовао њихов висок степен корумпираности и принудни откуп који је власт изводила.⁴⁷²

И у самој комунистичкој партији су фракцијске борбе биле окончане тек 1952. године, победом Дежове фракције над фракцијом “московита” (Паукер, Лука, Ђореску), чији су се следбеници, по налогу “из Москве” подредили Дежу. Тек тада, с обзиром на нешто већу популарност Дежа као домаћег кадра у односу на стране кадрове послате из Москве, партија је почела да се “утемељује у народу”.⁴⁷³ Слично је било и са такозваним “масовним организацијама”, које су у румунском друштву стварно почеле да делују тек 50-их година.

За коначни обрачун са својим политичким опонентима комунисти су се спремали разним тактикама и масовним хапшењима од којих је прво било у марту (одмах после потписивања мировног уговора) током којег је, на основу података америчких извештаја, било приведено 728 људи, док је други велики талас уследио већ у мају са око 1.000 приведених. Хапшења је спроводио министар унутрашњих послова, а извештаји су били слати Совјетима. Хапшењима су били обухваћени и неки од чланова Социјалдемократске партије и Народне сељачке партије.⁴⁷⁴ Америчка администрација је о тим догађајима добијала уредне извештаје, али није предузела ни један корак како би спречила суђења “својим људима”. Такво држање Америке и Британије било је мотивисано потребом да се

⁴⁶⁹ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-19, Политички извештај 29.11.1946-29.12.1946, 1947

⁴⁷⁰ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-19, Политички извештај 29.11.1946-29.12.1946, 1947

⁴⁷¹ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-19, Политички извештај 29.11.1946-29.12.1946, 1947

⁴⁷² АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-19, Политички извештај 29.11.1946-29.12.1946, 1947

⁴⁷³ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-10, Државни секретаријат за иностране послове, Румунија, јун 1956.

⁴⁷⁴ FRUS, The Representative in Rumania (Berry) to the Secretary of State, Secret, Urgent, Bucharest, May 7, 1946.

ионако напети односи са Совјетима не погоршају још више. Једна од последица потписивања уговора о миру у фебруару била је и погоршање политичких односа у самом Фронту, јер су опозиционе партије своје симпатизере још увек имале међу фронтвским партијама.

Није јасно из којих извора су се комунисти финансирани, управо због чињенице да су изузетно слабо били укорењени у народу, као и због чињенице да су њихови политички опоненти још увек били повезани са значајним фабрикама (као извором прихода) и банкама (национализација Народне банке јесте била извршена, али најмоћнији финансијски завод – Румунска банака, је остала под контролом Маниуа и Братиануа).⁴⁷⁵ Југословенски “известоци” су имали информације да је румунска партија преко појединих партијских руководилаца била повезана са неким индустријским предузећима и финансијским групама. Добит су “извлачили” тако што су те групе или предузећа форсирани, обезбеђујући им привилегије и концесије. У такве “послове” партија је улазила под условом да већи део добити врате партији. Најпре је партија форсирала производњу својих “штићеничких” фирми, да би потом обезбеђивала продају тих производа на црној берзи. На пример: партија је држала монопол дистрибуције коже и кожних производа, потом се преко својих кадрова повезала са најзначајнијом кожарском фабриком “Дерматом” обезбеђујући јој “тржиште”, да би потом део својих услуга напалатила узимањем дела новца. Због таквих својих малверзација партија је губила “углед”, али су јој, због финансијских потреба, руке биле везане. Присуство партије на “црној берзи” је изазвало протесте у фабрици у Араду (протест 5.000 људи током којег је био убијен партијски руководилац), штрајк неколико хиљада запослених на нафтним пољима, у текстилним фабрикама у Темишвару и у Констанци. Уз то, партија је у влади својим министраским местима држала индустрију, спољну трговину и саобраћај. Финансије и нафта нису били директно под контролом комуниста, али су и те две области посредно контролисали преко Дежа који је био председник привредног савета.⁴⁷⁶

Ратификацију мировног уговора у јуну 1947. године пратио је процес повећања совјетских трупа у Румунији, што у очима западних савезника није могло изгледати као акт мирољубивости. Совјети су нагомилавањем својих трупа у Румунији, са једне стране, вршили притисак на Југославију и Бугарску и тиме посредно на Медитеран (Турску и Грчку), и са друге стране, наводно, обезбеђивали позадину својим трупима које су се још увек налазиле у Аустрији. Профил совјетских војника, службеника и инструктора који су тих дана пристизали у Румунију се може категоризовати у три групе. Прву су чинили елитни кадрови и техничари који су били распоређивани по СОВРОМ-има са задатком да раде на интеграцији румунске привреде са совјетском привредом. Другу групу су чинили НКВД-овци

⁴⁷⁵ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/1-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

⁴⁷⁶ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/1-22, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

и низ политичара и “безбедњака” задужених за контролу и безбедност совјетског деловања у Румунији. Трећу групу су чинили цивили као испомоћ и сервис Црвеној армији.⁴⁷⁷ Сва три профила придошлих Совјета су заправо доказ, колико нестабилности совјетских позиција у Румунији, толико и њиховог настојања да се таква ситуација превазиђе. Трећа категорија посебно указује на антипатије румунског становништва према Црвеној армији.

Совјетски грађани су били распоређени углавном по већим урбаним центрима и, према америчким извештајима, било их је између 20.000 и 40.000. Укупан број совјетских војника у том тренутку у Румунији је износио око 75.000.⁴⁷⁸ Јасно је да је Црвена армија била главна “позадинска” сила, која је домаћим комунистима и њиховим коалиционим партнерима пружала помоћ у изградњи власти, застрашујући истовремено њихове непријатеље. У јуну 1947. године та војна сила је почела да се увећава толико да је изгледало да ће у Румунији остати заувек.⁴⁷⁹ За опозиционе партије и непријатеље новог режима ситуација у којој су се у јуну 1947. године затекли је морала бити застрашујућа и парализујућа по њихову политичку активност: совјетски цивили су са собом доводили и своје породице и избегавали су сваки контакт са домаћим становништвом и са странцима. Пред “историјским странкама” указала се бесперспективност сваког њиховог деловања, што их је, од јуна, учинило лако савладивом препреком, посебно због тога што су остали и без помоћи својих дотадашњих “заштитника са запада”.

Главни центар, или нешто као совјетска база у Румунији се, као и у случају Бугарске, налазила на морској обали, у Констанци. Тамо је, наводно, боравило око 30.000 војника и 4.000 цивила који су радили на прерасподели трупа и организовању Констанце као поморског центра, са око 36 основних школа и рекреативним центрима који су им били на располагању. Америчка војна мисија је процењивала да је један од основних циљева Совјета да обезбеде своју доминацију у Добруци, можда чак и да је анектирају.⁴⁸⁰ Југословенски извори из 1950. године бележе да је у ЦК тада било око 400 људи, а да међу њима има много Руса: када је прослава 1. маја или 23. августа, дође пуно Руса и види се нека интимност међу њима, али се не зна шта они раде. Такође је наглашено да половину ЦК чине Јевреји.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ FRUS, The Acting Representative in Rumania (Melbourne) to the Secretary of State, Secret, Urgent, Bucharest, June 14, 1947.

⁴⁷⁸ FRUS, The Acting Representative in Rumania (Melbourne) to the Secretary of State, Secret, Urgent, Bucharest, June 14, 1947.

⁴⁷⁹ Совјетска армија је у Румунији остала до почетка 60-их година.

⁴⁸⁰ FRUS, The Acting Representative in Rumania (Melbourne) to the Secretary of State, Secret, Urgent, Bucharest, June 14, 1947.

⁴⁸¹ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/1-61, Политичка ситуација. Општи унутрашњеполитички положај, Број извештаја УДБе за 1951. годину, 1951; Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947. ; Други извештај из 1951. године бележи да у Румунији тада има 6.000 совјетских држављана који раде као саветници, стручњаци, техничари и новинари, да су најлепши делови Букурешта измештени како би се у њих сместило око 20.000 “Руса” који треба да стигну. - АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/III-15, О неким питањима ситуације у Румунији,

Кулминација међусобног савезничког неповерења је ескалирала током лета 1947. године, што је, са совјетске стране, као одговор на Труманову доктрину и Маршалов план, довело до сусрета свих представника комунистичких партија који је прерастао у институцију слични некадашњој Коминтерни – Информбиро. Сусрет је био организован у Пољској, у Шкларској Поремби, а најважнија последица тог сусрета била је совјетско “утезање” свих источноевропских држава у економско-политички оквир који би био под совјетском контролом. У Румунији и Бугарској су одлуке са заседања Коминформа довеле до драстичних потеза управо у структурама власти, који су се завршили чврстим обухватањем тих држава у совјетски систем, док је у случају Југославије довео до сукоба Тита и Стаљина 1948. године и „исклизнућа“ Југославије из совјетског система у Источној Европи.

Најдрастичнија последица до које је заседање Коминформа у септембру 1947. године довело у Румунији било је суђење Маниуу, које се завршило изрицањем пресуде на доживотну робију. Пресуда је била базирана на оптужби за сарадњу са Антонескуом и његовим “фашистичким” режимом, а посебно му се као отежавајућа околност узео његов гест руковања са Антонескуом када је овај био осуђен на смрт. Маниу је учествовао у процесу суђења Антонескуу, сведочећи против њега, практично у корист комуниста. Није прошло много времена до Маниуовог суочавања са истином да је, стар и искоришћен, био одбачен и од Совјејта и од западних савезника. Друга жртва био је и дугогодишњи сарадник свих савезника, Татареску, којем је у октобру било изгласано неповерење на месту министра унутрашњих послова, на које је тада била постављена Ана Паукер, чиме је Татареску коначно био “избачен” из структуре власти. Са њима, посебно кроз случај Маниуа, посредно су биле оптужене и владе у Лондону и Вашингтону, као и њихови представници у Румунији за “конспиративне активности” против нове власти.

Предуслов таковог расплета био је изградња правосудног система током лета 1947. године, када је Лукрецију Патрашкану постао нови министар Правосуђа. Његов део посла је био да одабере и, уз професионалне судије, постави низ “народних судија”. Посао је био завршен у октобру исте године установљавањем “мешовитих судова” у којима би уз једног професионалног, седела и двојица “народних судија”. И читава правно-судска структура је претрпела значајне кадровске промене када је, некадашња професионална удружења заменио синдикат, који је у правни систем, од око 12.000 правника, из сатарог система кооптирао тек око 1.200 правника.⁴⁸²

Са абикацијом краља Карола 30. децембра 1947. године и његовим напуштањем земље, дисквалификована је и последња “полуга утицаја” западних савезника у Румунији. Ти

1951.

⁴⁸² Кремптон, Ричард, Ц, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, с. 126.

процеси су се, почетком 1948. године завршили проглашењем Румуније за републику, доношењем новог устава по совјетском моделу, фузијом преосталих странака у Народни фронт Румуније и коначним окончањем деловања “историјских странака” и свих оних који су, смислено или бесмислено, били оптуживани за фашзам.⁴⁸³

На крају 1947. године, стање партије и њеног система је било следеће: партија је имала око 600.000 чланова, чији се број ускоро, чисткама које су уследиле током 1948/9. године, смањило за око 200.000 чланова. Национални и социјални састав, према процени југословенских извора, није био решен на начин који би комунистима гарантовао стабилност власти јер је у систему још увек било много Јевреја у руководству партије и по комитетима, по комисијама и у управном апарату. Пошто нису били “радници”, већ “интелигенција” и “буржоазија”, Јевреји, којих је тада у Румунији било око 400.000 и који су били распоређени у структури власти тако да су у комитетима заузимали 50% места, у очима Румуна су и даље изгледали као властодршци. Ни социјални састав партије није био идеолошки “подобан”, јер је међу комунистима било највише интелектуалаца, чиновника, трговаца, индустријалаца, финансијера, велетрговаца и црноберзијанаца. Тамо где је у Румунији било националних мањина, њихови представници су улазили у партију, чинећи понегде и апсолутну већину над Румунима. Кадрови у покрајинским, обласним и окружним комитетима су имали кратак партијски стаж, углавном од 23.8.1944. године. У комитетима нижим од окружног и покрајинског тај је стаж био и краћи. У структури власти било је и оних кадрова који су у “службовању” имали искуства, али је несрећа са њима била та што су углавном били екстремни десничари, Легионари. Партија је јако слабо утицала на омладину јер, за разлику од КПЈ или бугарске партије које су у предратном периоду имале развијену структуру међу омладином, румунски комунисти нису успели да развију КОМСОМОЛ, јер је омладина била наколоњена десним идејама, углавном Легионарима. Позиције партије су биле слабе и на селу, осим тамо где је било националних мањина, као што је био случај са словенском и мађарском мањином. Није био редак случај да су у сеоским комитетима седели “манисти”, односно агенти НСП-е. На изборима је била уочена појава да чак и комунисти нису гласали за “демократки блок”, а посебно тежак ударац за комунисте била је чињеница да ни железничари, традиционално наклоњени комунизму и из чије је професионалне средине потицао и Деж, такође у извесном броју нису гласали за “демократски блок”. Једино су снажан утицај имали на раднике тешке, посебно металне индустрије, док су се у текстилној, прехранбеној и другој лакој индустрији борили са социјалдемократима. Изузетак је био

---

⁴⁸³ Поглашење Румуније републиком било је правдано објашњењем да у “буржоаским демократијама” власт држи неколико стотина породица, док у “народној демократији” систем, наводно, служи народу. - АЛЦКСКЈ, 1034.

“Металски комбинат Решице” у којем је превагу однело десно крило социјалдемократа. Синдикалне организације су биле чврсто под контролом комуниста и чиниле су добро организовани део система који је, на пример у Букурешту, могао да покрене и до 800.000 људи. У августу 1947. године је КПП на синдикалним изборима успела да под своју контролу успела да стави око 80% места, чиме је синдикат постао једно од најјачих упоришта комуниста.⁴⁸⁴ Најслабија тачка система су били чиновници и интелектуалци који су у партију ушли из опортунизма и, из перспективе комуниста, чинили су – медиокритете. Партија је најмање заступљена била у војсци у којој је у јулу 1947. године имала тек 6.000 комуниста.⁴⁸⁵ Па ипак, у партијским круговима се говорило да је у Румунији од јула 1947. године до почетка 1948. године било извршено оно што се у теорији називало “квалитативним скоком” – срж тог “квалитета” су чиниле аграрне реформе и обрачун са “царанистима”.⁴⁸⁶ Тај “скок” пратило је чишћење образовног и научног система из којег је било избачено преко 80% запослених због оптужбе да су били прозападно оријентисани или су чак били чланови “историјских партија”. Уз то је из библиотека било избачено око 80% књига, монопол “над књигом” је држало предузеће “Руска књига” којом је руководио АРЛУС. Стандард књижевника и уметника који су остали приклоњени новом режиму је био драстично увећан, а рад Академије је контролисао Институт за румунско-руске односе.⁴⁸⁷ Готово исте методе су биле примењиване и у Југославији.⁴⁸⁸

КПП је првих годину дана после државног удара имала колективно руководство, што је био израз немогућности кадрова “московита” да стекну поверење бар дела румунског становништва. Борба домаћих и московских кадрова била је окончана тек почетком 50-их година, а током 1947. године у секретеријату су и даље превагу имали “московити” (састав секретеријата: Деж, Паукер, Лука, Ђорђеску), што је значило да Стаљин још увек није смео да се ослони на домаће кадрове, којих, уосталом, није ни било или су били без искуства у руковођењу државом. Деж је релативно касно, тек 1946. године, постао генерални секретар партије, иако је био члан централног комитета још од 1937. године. Румунска партија је дуго била слаба и неразвијена, о чему сведочи чињеница да су за сваки домен деловања у друштву и држави имали по једног човека, а понекад је један човек обављао и више важних партијских послова. Главни теоретичари партије били су Мирон Константинеску и Лукрецију

⁴⁸⁴ Синдикат је у јулу 1945. године обухватао 703.000 људи, од чега су 44.8% били радници, 38.6% сељаци, 10.45% чиновници, 0.85% војника, 5.3% занатлија. Етнички састав је био следећи: 79.59% Румуна, 12.32 Мађара, 4.16% Јевреја, 3.93% других. - АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-29, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

⁴⁸⁵ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/I-29, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

⁴⁸⁶ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/II-35, Строго поверљиво. Извештај о КП Румуније, 1947.

⁴⁸⁷ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/III-15, О неким питањима ситуације у Румунији, 1951.

⁴⁸⁸ Детаљније погледати у: - Милорадовић, Горан, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји 1945-1955*, Београд 2012.

Патрашкану (којег су “московити”, као румунског кадра, у партијској структури држали по страни, иако је био министар правосуђа и тиме обавио најзахтевнији део посла – реформу правосудног система), Ђорђеску је био типограф, Ана Паукер је као учитељица била стварни руководилац партије и инспиратор клановских “комбинаторика” током борби “московита” за превласт у оквиру политбироа и централног комитета. Јошка Кишињевски био је одговоран за агитацију и пропаганду, Илије Драган је руководио Савезом радничке омладине, док је Јон Маурер био најмлађи (30 година) и најперспективнији кадар који је радио као Дежов помоћник и који је био аутор свих економских закона. Поверење партијаца је стекао помажући Боднарашу око Дежевог бекства из затвора пре државног удара. Георге Апостол био је руководилац Синдиката и имао је наклоност Ане Паукер, као и углед међу радницима.

489

На КПП је, поред московског утицаја, изузетан утицај имала и бугарска партија. Сматрало се у Москви да је бугарска партија требало да обави “менторски рад” над румунском партијом, док је КПЈ исти такав однос требало да има према мађарској партији. Такав навод југословенских извора је потребно проверити, посебно када је у питању југословенско-мађарски однос, али је извесно да су ексклузивне везе између КПБ и КПП заиста постојале. Ту “везу” са румунском партијом одржавао је Димитар Ганев, који је са Луком и Паукер делио искуство међуратне и ратне борбе, али који је и пореклом био из Добруџе, услед чега се у међуратном периоду у Москви водио као румунски кадар.⁴⁹⁰

---

⁴⁸⁹ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/II-22, Строго поверљиво. Извештај о Румунији, 1947.

⁴⁹⁰ АЈ, ЦК СКЈ (507), IX, 107/II-22, Строго поверљиво. Извештај о Румунији, 1947.

Бугарска

Предуслови доласка комуниста на власт: савезнички консензус, Партија, Отаџбински фронт и државни удар

У Бугарској је комунистичка партија, под називом Радничка партија Бугарске (комунисти), дошла на власт 9. септембра 1944. године у оквиру шире политичке коалиције “Отаџбински фронт”, у који су још ушле и Бугарски народни земљораднички савез (БЗНС), Бугарска радничка социјалдемократска партија (мењшевици) – БРСДП и Народни савез “Звено”. Објавивши преко радио-Софије пад владе Муравиева и прогласивши нову “отачественофронтовску владу”, политички представници четири партије отачественофронтовске коалиције почели су да раде на успостављању нове структуре власти.

Уз сагласност свих Савезника, почетак изградње нове власти је био под пуном контролом и утицајем Совјетског Савеза. Потписивањем *Примирја* између бугарске владе и влада три велике Савезнице 28. октобра 1944. године СССР није изгубио доминантну улогу у процесу изградње новог система у Бугарској иако је тада била успостављена Савезничка контролна комисија (СКК). Ту институцију су чинили совјетски, британски и амерички представници чији је задатак био спровођење одредби договорених текстом *Примирја* све до потписивања мира. Извори указују да је СКК, иако њено деловање у историографији није довољно истражено, имала изузетан утицај на структурирање власти, јер је представљала својеврсни полигон за одмеравање снага међу Савезницима, што је утицало на процес структурирања власти у Бугарској. Због тога период од 9. септембра 1944. године до успостављања институције Савезне контролне комисије потписивањем *Примирја*, представља први хронолошки период у којем је власт била изграђивана под доминацијом Совјета.

Комунистичко освајање власти у Бугарској је, као и у Румунији и Југославији, било последица *преклапања три структуре* – партијске, државне и народнофронтовске. То нису биле три независне, неповезане структуре. Комунисти су своје кадрове и пре 9. септембра имали и у државној структури и у структури Народног фронта.

С обзиром на чињеницу да је број чланова комунистичке партије око 9. септембра био изузетно мали, пред партијом је стајао тежак задатак: изградити и омасовити сопствену партију, овладати структуром ОФ-а у којем су власт у почетку делили са још три партије и, на крају, овладати државном структуром и друштвом. Између партијске и државне структуре, налазила се структура народног фронта. Може се рећи, а то потврђује и један од епитета

којим су комунисти описивали Народни фронт као “трансмисију власти”, да је структура Народног фронта послужила као средство путем којег су комунисти освојили државу. У том смислу би се истраживачки задатак овог рада могао свести на питање: како је 2.000 бугарских партизана, колико их је било почетком 1944. године, успело да освоји целокупни државни апарат, привреду и друштво и да му наметне нови културни модел већ до почетка 1948. године?

Бугарска у интересима великих сила и развој њеног унутрашњополитичког живота током рата

Присуство совјетске и британске војне мисије у штабовима југословенских и бугарских партизана указује на пуну упућеност и координираност Савезника када је у питању био развој ситуације на Балкану током рата, посебно после Техеранске конференције 1943. године.⁴⁹¹ У наредном поглављу испитујемо какав је био међусавезнички договор, односно војно-политички контекст у којем су комунисти дошли на власт. За контекстуализацију догађаја око 9. септембра потребно је вратити се неколико година назад у предратни и ратни период и установити где се Бугарска налазила у стратешким плановима Савезника, преваходно Совјетског Савеза и Велике Британије. Такође, потребно је скицирати унутрашњополитички развој догађаја у Бугарској током рата, којим се делимично може објаснити структурирање власти после 9. септембра 1944. године.

Од неутралности, преко савезништва са Немачком, до примирја са Савезницима

Из перспективе марксистичке теорије, шансе за радикалне друштвене и политичке промене у источноевропским и балканским државама, па и у Бугарској у

---

⁴⁹¹ Југословенски партизани су бугарским партизанима од јуна 1944. године до државног удара у Софији 9. септембра 1944. године пружали логистичку помоћ у њиховим акцијама наступања на територију Бугарске, а од када су се почетком септембра 1944. године чланови Заграничног бироа састали са бугарским партизанским јединицама у Источној Србији, акције партизана су надгледале и британска и совјетска војна мисија.

предвечерје рата – нису постојале. Према Марксовој теорији, револуције су се могле одиграти у земљама изражених друштвених противуречности, па су се драстичне промене можда и могле очекивати у западноевропским друштвима, али у Бугарској, која је била изразито аграрна земља са слабо развијеном индустријом, неразвијеним индустријским друштвом и ниском концентрацијом капитала – револуција се није могла очекивати. Шта више, у другој половини 30-их година Бугарска је изгледала као земља у којој је привреда расла, а политички живот се, иако ауторитаран, у поређењу са периодом после Првог светског рата, стабилизовао, чиме су друштвене тензије знатно ослабиле.⁴⁹² Ни потписивање пакта са Хитлером 1. марта 1941. године такву ситуацију у почетку није променило.⁴⁹³ До краја рата у Бугарској нису постојали озбиљни унутрашњи политички, друштвени и економски импулси који би бугарско друштво спонтано довели до револуционарног преокрета. У бугарској историографији је већ примећено да је, с обзиром на такву предратну и ратну ситуацију у земљи, успостављање комунистичког система могло бити остварено само под утицајем снажног спољног фактора.⁴⁹⁴ Овде би дефиницију (једног) "снажног спољног фактора" могли проширити на тврдњу да је у питању био консензус више моћних спољних фактора, бар када су у питању били први и најважнији месеци изградње новог система.

Карта такозване "версајске Европе", којом Бугарска није била задовољна, је 1938. године почела да се мења: Немачка је у марту својој територији припојила Аустрију, а у септембру је, уз сагласност западних европских сила, припојила и чехословачку Сuedтску област. Почетком следеће године Хитлер је заузео Чешку претворивши је у протекторат Трћег Рајха. Крајем августа, под притиском нове политичке ситуације у централној и источној Европи, влада у Београду је пристала на формирање Бановине Хрватске, чиме је и Југославија кренула путем Чехословачке. Трећа чланица Мале Антанте, Румунија, беспомоћно је чекала развој догађаја. Током августа 1939. године Рибентроп и Молотов су потписали пакт о ненападању. Обезбедивши се тим споразумом, Хитлер је 1. септембра 1939. године напао Пољску, чиме је почео Други светски рат. У децембру исте године Совјетски Савез је напао Финску, а током лета совјетска територија је била проширена за Бесарабију, Буковину, Естонију, Летонију и Литванију. Влада Кјосеиванова је у Софији 15. септембра 1939. године прогласила неутралност у рату.

У Бугарској су почетком 1940. године били организовани ванредни парламентарни избори чији је резултат био слабо представништво опозиционих странака у Народној

⁴⁹² Вачков, Даниел, *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Ур: Ивало Знеполски, Софи 2009, с. 91.

⁴⁹³ Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955)*. Лекционен курс, Софија 2003, с. 17; Вачков, Даниел, *НРБ от началото до края*, Ур: Ивайло Знеполски, Софија 2011, с. 41.

⁴⁹⁴ Вачков, Даниел, *НРБ от началото до края*, Ур: Ивайло Знеполски, Софија 2011, с. 40.

скупштини, а уместо англофила Кјосеиванова владу је од фебруара 1940. године водио германофил Богдан Филов, у чему је могуће наћи траг царевих аспирација ка сарадњи са Рајхом,⁴⁹⁵ али и дисквалификацију британских покушаја да се политички позиционира у Бугарској.

Симпатије Филова и цара према Рајху заснивале су се на његовом рушилачком потенцијалу усмереном према Европи коју су у Софији сматрали неправедном, па је евентуална сарадња са Хитлером бугарским властима стављала у изглед могућност ревизије њених граница. Бугарске територијалне претензије су ишле у три правца: ка Добруци, ка Македонији и такозваним “западним крајевима” који су били у саставу Југославије. Те амбиције су биле разлог предратних неуспешних напора Британије да Бугарску укључи у Балкански пакт преко којег је британска дипломатија покушавала да одбрани своје традиционалне интересе на Балкану пред супарничким и све снажнијим интересима Рајха на истом простору.⁴⁹⁶ Задовољење бар једног дела бугарских територијалних амбиција у замену за њено укључивање у рат су влади у Софији понудили и Британци и Совјети и Немци, али први конкретан корак у том правцу су предузели Немци. То је, у основи била иста политика која је почетком Првог светског рата настојала да Бугарску веже за Антанту на рачун Србије. У таквим околностима влада у Букурешту је покренула питање решавања “добруцанског спора” са Бугарима који се завршио враћањем Јужне Добруце Бугарској.⁴⁹⁷ Владу Богдана Филова је, поред решеног “добруцанског проблема”, у исправост одлуке да се Бугарска сврста на страну Рајха додатно уверило приступање Мађарске, Словачке и Румуније Тројном пакту у новембру 1940. године.⁴⁹⁸

Интерес великих сила – Британије, Немачке, Италије и Совјетског Савеза – за

---

⁴⁹⁵ Вачков, Даниел, *НРБ от началото до края*, Ур: Ивайло Знеполски, Софија 2011, с. 41. - Припајање Аустрије и Судета Немачкој у Бугарској је дочекано са симпатијама јер је био очигледан пад Версајског поретка и чиме се отварао пут ревизионизму у чему су Бугари имали јасних интереса.

⁴⁹⁶ Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Lubljana 1978, s. 28; Балкански пакт је везивањем Румуније за Тројни пакт у јесен 1940. године престао да постоји. Други удар Балканском пакту је нанела Турска потписивањем уговора са Британијом. За Немце, чија је дипломатија од августа 1940. године сматрала пакт непостојећим, било је важно да из Европе искључе Британију и њене интересе и да на Балкану створе нову заједницу која би заменила Балкански пакт, али која би била под њиховом контролом. У суштини, битка на Балкану се у то доба водила између Немачке и Британије. Британија је, са друге стране, форсирала све већу солидарност међу балканским државама у циљу заједничке одбране пред немачким војним наступањима у Европи. - У: Petranović, Branko, Žutić, Nikola, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1990, s. 28. и шире у: Avramovski, Živko, *Balkanska antanta (1934-1940)*, Beograd 1986, s. 312.

⁴⁹⁷ Совјетски Савез је Бугарској такође нудио помоћ око враћања Добруце у њен састав, али је бугарски министар у Берлину, Драганов, формулисао због чега је боље да Бугарска Добруцу добије преко Немаца, а не преко Совјета: “Ми би желели да добијемо Добруцу кроз Немачку, а не кроз Русију која ће нам са Добруцом донети и комунизам”. - У: Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, Софија 2003, с. 14; Британија Бугарској није могла обећавати излазак на Егејско море, јер је то за Британију значило излазак или Немачке или Совјетског Савеза на Егејско море што је било супротно њеним интересима. - У: Avramovski, Živko, *Balkanska antanta (1934-1940)*, Beograd 1986, s. 330.

⁴⁹⁸ Државе Осовине Рим-Берлин-Токио су 27. септембра 1940. године консолидовале своје односе, који су тиме прерасли у Тројни пакт.

територију Бугарске, појачавао се са развојем ратних операција крајем 1940. и почетком 1941. године. Припајање Добруце за владу у Бугарској још увек није значило и потписивање бугарског приступања Тројном пакту. Због тога је Тројни пакт покушао да Бугарску придобије другачијом понудом: започевши војну кампању против Грчке у октобру 1940. године, Мусолини је Бугарској, знајући за њене претензије ка Егејској Тракији, понудио могућност заједничког војног наступа у Грчкој. Одбивши и ту понуду, Бугарска је остала неутрална. Совјетски Савез је своје претензије ка Бугарској изложио на два места: у Берлину у новембру 1940. године када је Молотов захтевао да СССР-у буду призната специјална права у Бугарској, и у Софији истог месеца када је тамо био послат помоћник комесара спољних послова СССР-а, Аркадиј Соболев, са предлогом да Бугарска и Совјетски Савез потпишу пакт о узајамној помоћи, на основу којег би Софија уступила Совјетима неколико пристаништа на Црном Мору као базе советској флоти. Бугарској је, за узврат, била обећана Источна и Западна Тракија. Како је предлог био сличан онима које је Совјетски Савез понудио прибалтичким државама мало пре њихове анексије, а и да не би компликовала односе са Немачком, са балканским суседима и са Британијом, бугарска влада је и ту понуду одбила, остајући доследна политици неутралности. Предочавање совјетских интереса у Бугарској пред званичницима Рајха у Берлину није наишло на Хитлерово одобрење, шта више, захтев Совјета је представљао прво отворено размимоилажење између Москве и Берлина од потписивања пакта Рибентроп-Молотов.⁴⁹⁹ Све упорнија дипломатска активност Совјета да Бугарску ставе под своју контролу је утицала на убрзавање Хитлерове одлуке да нападне Совјетски Савез.

Могућност Бугарске да настави са политиком неутралности смањила се са поразом Италије у Грчкој.⁵⁰⁰ Да би спасао савезника од потпуног пораза у Грчкој, Хитлер је осмислио офанзиву немачке армије која је преко балканских држава требало да стигне до Грчке како би сломила грчки отпор Италијанима. Поред тог циља, Хитлер је намеравао да оствари још један: да колебљиве балканске државе, Бугарску и Југославију, коначно придобије на страну Тројног пакта. Од те две државе је тражено да пропусте немачку војску ка Грчкој и да том приликом приступе пакту са Немачком. Могућности за избор су биле сведене на минимум, британски предлог бугарској влади да објави рат Немачкој је Бугарску гурао у директан сукоб са далеко јачим непријатељем (уз то и заслужним за повратак Добруце у састав Бугарске),

⁴⁹⁹ Вачков, Даниел, *НРБ од почетка до краја*, Ур: Ивайло Знеполски, Софија 2011, с. 43-44; Вачков, Даниел, *Историја на Народна република Бугария. Режимът и обществото*. Ур: Ивайло Знеполски, Софија 2009, с. 93; Dimitrov, Vesselin, *Stalin's Cold War; Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*, New York, 2008, с. 30-33.

⁵⁰⁰ Petranović, Branko, Žutić, Nikola, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1990, s. 32; Хитлеров притисак на Бугарску није био повезан само са лошим положајем Италијана у Грчкој, већ је она и у ранијим његовим плановима о "новом поретку" у Европи заузимала значајно место. - У: Ristović, Milan, *Nemački „Novi poredak“ i Jugoistočna Evropa 1940/41 – 1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991, s. 22-23.

док Лондон, истовремено, није показивао никакав напор за решавањем бугарских територијалних спорова.⁵⁰¹ Деловање Лондона се свело на неуспели покушај да преко лидера политичке групе “Пладне” (БЗНС), Г. М. Димитрова (Гемета)⁵⁰², на власт доведе антигерманску, односно англофилску владу преко које би Британија радила на стварању и контролисању општег балканског фронта.⁵⁰³ Германофилско расположење у влади је додатно утицало да Бугарска 1. марта 1941. године приступи Тројном пакту.⁵⁰⁴ За узврат министри спољних послова Немачке и Италије су премијеру Бугарске уручили писма којима су се обавезали да ће Бугарска у будућности добити излаз на Егејско море приближно од ушћа Струме до ушћа Марице.⁵⁰⁵ Приступање Тројном пакту је за последицу имало прекид дипломатских веза између Софије и Лондона.

Напад Хитлера на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године је на светском плану изменио односе међу великим силама. Јапанска агресија на Перл Харбур у децембру 1941. године је приморала Америку да напусти званичну политику изолационизма и да се војно укључи у рат. Формирана је антихитлеровска коалиција у којој су главну реч водиле Америка, Британија и Совјетски Савез који је тиме био признат као један од најважнијих фактора светске политике. Влада Филова је 13. децембра објавила рат Британији и Америци, одржавајући истовремено дипломатске односе са СССР-ом.⁵⁰⁶ Напад Хитлера на СССР је у Бугарској утицао на промену политичког курса комунистичке партије која је од режимске и лојалне партије, по директиви из Москве и у складу са променама на бојном пољу, прерасла у комунистички инструмент борбе у залеђини немачког фронта, огласивши почетак борбе против фашизма и прохитлеровске владе у Бугарској.

Почетком 1942. године Хитлерово напредовање ка Москви је било заустављено, а сваки наредни неуспех немачке армије последично је значио притисак на бугарску владу да,

---

⁵⁰¹ Вачков, Даниел, *НРБ от началото до края*, Ур: Ивайло Знеполски, София 2011, с. 45, Вачков, Даниел, *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Ур: Ивало Знеполски, Софи 2009, с. 93.

⁵⁰² Потребно је правити разлику између Георги Димитрова (комунисте) и Георги Димитрова Гемета (англофила из БЗНС-а). У тексту ће овај други бити називан Гемето, како би избегли конфузију.

⁵⁰³ Бугарске власти су откриле британске планове али је Гемето уз помоћ Британаца успео да побегне у Турску. То није био једини напор Савезника да приволе Бугарску на њхову страну: Рузвелт је почетком 1941. године у балканске престонице послао мисију пуковника Вилијама Донована са задатком да балканске земље позове на борбу против Хитлера, али без предлагања конкретних мера што је било у духу тадашње америчке политике изолационизма. - У: Pivac, Marko, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941, *Istorija 20. veka*, 2010/3, Beograd 2010, s. 200; Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, София 2003, с. 16;

⁵⁰⁴ Народна скупштина је у децембру 1940. године усвојила законе који су изгледали као припрема бугарског друштва да се и вредносно укључи у Тројни пакт, односно Хитлеров Нови поредак: Закон о организовању бугарске омладине на основу којег је организован “Браник” и Закон о заштити нације који је имао антисемитски карактер.

⁵⁰⁵ Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, София 2003, с. 17.

⁵⁰⁶ На 7. Пленуму ЦК 1941. године, комунистичка партија је за главног непријатеља прогласила Брианију. - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945.

као немачки савезник, узме учешћа у ратним операцијама. Први такав задатак бугарска војска је обавила на територији Југославије, када је њен Први окупациони корпус заузео делове српске територије.

Успеси совјетске армије против Хитлера су у Бугарској за последицу имале појачану дипломатску, али и илегалну партијску активност. Од тада је Москва на два фронта водила борбу за укључивање Бугарске у своју орбиту: дипломатским путем, покушавајући “одозго” да убеди владу у Софији да промени страну у рату, и “одоздо”, организујући преко комунистичке партије “народни фронт” и његове комитете као резервни и поузданији вид борбе против бугарске власти.⁵⁰⁷

Оба правца совјетског деловања покушавали су да осујете Британци који су Бугарску сматрали “кључем за Балкан”, а Балкан предстражом својих виталних интереса у Медитерану. Британци су совјетску стратегију покушавали да угрозе кроз политичко ангажовање једне личности – Гемета.⁵⁰⁸ Већ је било речи да је Г. М. Димитров (Гемето) као британски агент⁵⁰⁹ радио на обарању владе Филова, чиме су Британци Совјетима парирали на горњем, институционалном нивоу. Међутим, њихово деловање је за комунисте и Москву било опасније у оквиру “отаџбинског фронта” или – речником партије – у “бази”. Московска директива да се и “Отаџбински фронт” изгради “одозго” тако што би партија покушала да придобије лидере опозиционих партија попут Николе Мушанова, Димитра Гичева, Петка Стајнова, Кимона Георгиева, дуго није давала никакав резултат. Један међу њима, Гемето, ипак је подржао идеју Фронта позвавши сељаке које је заступао да се укључе у његове активности. Геметов, односно британски, циљ био је да масовно укључи сељаштво у Фронт, са свих крила БЗНС-а, преко чега би покушао да оствари контролу у Фронту и истовремено покушао да потисне комунисте из њега. Тиме би Фронт контролисали Британци и употребили га као средство збацивања прохитлеровске власти у Софији, а Бугарска би, уместо у руке Москве, пала у руке Лондона. Због опасности коју је, као британски агент, представљао, Димитров-Гемето је после 9. септембра 1944. године, био прва мета комунистичког обрачуна са политичким противницима. Несигурни у своју могућност

---

⁵⁰⁷ Преко радија “Христо-Ботев” је у јулу 1942. године прочитан програм по којем комунистичка партија организује “Отаџбински (народни) фронт” чији је циљ био привлачење свих представника легалне опозиције и опозиције у војсци. Као крајњи циљ је истакнута потреба да Бугарска прекине војну сарадњу са Хитлером и да се окрене војној сарадњи са Савезницима. - У: Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на бугарската вџнина политика (1944-1955). Лекционен курс*, Софија 2003, с. 23.

⁵⁰⁸ О британској стратегији на Балкану шире у: Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Lubljana 1978, s. 28-35.

⁵⁰⁹ Када је после рата, на пролеће 1945. године Гемето био предат америчком амбасадору “на чување” до коначне одлуке о његовој судбини у Бугарској, Амерички амбасадор у Лондону је америчком државном секретару писао како Гемето није “фашиста”, за шта је био оптуживан у Бугарској, јер су га Британци још 1941. године “извукли” из Бугарске после чега је он континуирано радио у складу са британским интересима на Блиском Истоку до уласка Црвене Армије у Бугарску, када се и Гемето вратио у Софију. У: Pivac, Marko, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941, *Istorija 20. veka*, 2010/3, Beograd 2010, s. 200.

контролисања врха таквог Фронта, који би био састављен од представника разних политичких партија, комунисти су, према директиви из Москве, почели да изграђују Фронт “одоздо” организујући га кроз комитете по местима широм Бугарске. До краја 1942. године било је организовано око 130 комитета у које су улазили комунисти и сељаци са левог политичког спектра које је Москва лакше могла да контролише.⁵¹⁰

Преокрет у унутрашњополитичкој ситуацији у Бугарској наступио је са променама на ратном пољу: са Стаљинградском битком, савезничким успесима у Африци и њиховој кампањи на Сицилији. Очигледна предност Савезника у рату је неодлучним и према комунистима сумњичавим представницима опозиционих странака у Бугарској отворила перспективу политичког уједињавања са њима. Уз то је и почетак савезничког бомбардовања Софије убрзао њихово опредељење да се 10. августа 1943. године организује Национални комитет Отаџбинског фронта. У Национални комитет су ушле следеће политичке партије: БРП (Кирил Драмалиев), БЗНС “Пладне” (Никола Петков), БРСДП (Григор Чешмеджиев), “Звено” (Кимон Георгиев), и независни политичар Димо Казасов. Изван Фронта су остали Никола Мушанов (Демократска партија) и Димитр Гичев (БЗНС “Врабча”) тако да је коалиција од почетка обједињавала политичаре са левог и лево-центрашког политичког спектра.⁵¹¹ Осим организовања Националног комитета, комунисти су током 1943. године почели да организују и оружане устанке поделивши бугарску територију на устаничке оперативне зоне (ВОЗ), трансформишући Централну војну комисију у Главни штаб Народноослободилачке устаничке армије (НОВА) и организујући устаничке групе које су деловале у име ОФ-а.

Капитулацијом Италије у септембру 1943. године ситуација се на Балкану, па и у Бугарској, почела мењати. У Бугарској је крајем лета 1943. године изненада умро цар Борис III, што је, у политичком погледу, била прилика да се организује влада која би сондирала склапање примирја са Савезницима. Мандат за формирање нове владе је био поверен Добри Божилову који је у фебруару 1944. године са Америком почео преговоре о изласку Бугарске из рата.⁵¹²

Британци су се све до октобра 1943. године, односно до Московске конференције министара спољних послова СССР-а, Британије и Америке, надали да ће њихова стратегија

---

⁵¹⁰ Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, София 2003, с. 23.

⁵¹¹ Вачков, Даниел, *НРБ от началото до края*, Ур: Ивайло Знеполски, София 2011, с. 50.

⁵¹² Бугарска влада је Американцима преко ОСС-а послала поруку да је вољна да почне мировне преговоре са Америком. - У: NARA, Series: Message Files, 1942-1945, Collectio: Map Room Papers (Roosvelt Administration), 1942-1945, 9 February 1944; Рузвелт прави стратегију преговора са бугарским представницима који би дошли у Каиро да преговарају о миру, а предвиђено је било и учешће Совјета у тим преговорима иако нису били у рату са Бугарском. - У: NARA, Series: Message Files, 1942-1945, Collectio: Map Room Papers (Roosvelt Administration), 1942-1945, 2 February 1944.

изградње балканске одбрамбене федерације бити могућа. На тој конференцији Совјети су се супроставили британском покушају изградње федерација на Балкану и у Источној Европи, а Черчилова замисао отварања другог европског фронта на Балкану дискредитована је у Техерану у децембру 1943. године постизањем договора да други европски фронт буде отворен у северној Француској у мају 1944. године.⁵¹³ Тако је од свих стратегија које су британски експерти развили од 1941-1943. године, Черчилу преостала једино могућност помагања балканских партизанских покрета, рачунајући пре свега на оне њихове некомунистичке припаднике са којима су потенцијално после рата у политичком погледу могли сарађивати. Током прве половине 1944. године су се три британске војне мисије повезале са бугарским партизанима снабдевши их извесном количином наоружања али без икаквог успеха у покушају преузимања контроле над партизанским покретима које су Совјети чврсто држали у својим рукама.⁵¹⁴

Настојања Америке да у Бугарској појача свој утицај преко владе Божилова са којим би уговорили примирје, као и упорна Черчилова борба за отварањем другог фронта на Балкану, противречили су совјетским интересима у Бугарској. Због тога је Стаљин обновио дипломатски притисак на Бугарску тражећи начин да је војно нападне, чиме би и СССР стекао право да преговара о примирју.⁵¹⁵ Учешће Совјета у преговорима око *Примирја* крајем лета 1944. године, затим и око потписивања мира после окончања рата, Стаљину је у извесном степену обезбеђивало политичко и војно присуство у тој држави. Колики је тај степен његовог присуства могао бити било је питање око којег је са западним Савезницима тек требало да се договори.

Услед напредовања Црвене Армије у Источној Европи и посебно због наглог дипломатског притиска који је Москва почела да врши на владу Божилова, Британци су, после пропасти својих максималних политичких циљева везаних за Балкан, покушали да одбране минимум интереса на том простору. У мају 1944. године је Черчил, мимо Рузвелтовог знања и упркос његовој политици да се сфере утицаја не формирају током рата, покушао да се са Стаљином нагоди око интересних сфера на Балкану. Предложио му је

---

⁵¹³ Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, София 2003, с. 27.

⁵¹⁴ Димитров је као приоритетно питање поставио могућност наоружавања бугарских партизана преко југословенских, којима су британци већ доставили извесно наоружање. - У: *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 300; Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, София 2003, с. 28.

⁵¹⁵ Стаљин је од бугарске владе захтева отварање конзулата у Варни, Бургасу и граду Русе, условљавајући тиме даљи опстанак дипломатских односа Бугарске и СССР-а. - У: *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 316; *Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на Министерство на външните работи в правителствата на Георги Къосеванов, проф. Богдан Филев, Добри Божилов, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944)*, съставители Билярски Цочо, Гезенко Иванка, София 2006, с. 436-437; Исто – с. 439.

совјетски приоритет у Румунији у замену за британски приоритет у Грчкој. Бугарска је у британским плановима требало да остане “бафер зона”.⁵¹⁶ Стаљин је захтевао и Рузвелтово мишљење, демонстрирајући тиме савезничку лојалност Американцима и изложивши истовремено Британце непријатној ситуацији правдања својих поступака пред Рузвелтом.⁵¹⁷ Рузвелт се са том поделом усагласио под условом да она траје три месеца и да се односи само на војна питања. Стаљин је договор “Румунија за Грчку” прихватио, али је у Бугарској, независно од западних савезника и предлога да она остане "тампон зона" између савезничких интереса на Балкану, своје позиције појачавао кроз партију, односно кроз, у то време скромни, партизански покрет и Отачествени фронт.⁵¹⁸

Услед притисака Немачке да обустави преговоре са Савезницима под претњом окупације бугарске територије, те немогућности да се избори са задацима које су пред њега поставили Рузвелт са једне стране и Хитлер са друге стране, премијер Божилов је поднео оставку. Од 1. јуна 1944. године владу је водио Иван Багрјанов. Пропорционално немачким поразима опадала је могућност да Хитлер Бугарску задржи као савезника. Почетком јуна 1944. године, Савезници су већ имали договор по којем су Бугарска, Румунија и Мађарска биле препуштене Совјетима: државни секретар Стејт Дипартмента је обавестио саветника при Генералштабу савезничких снага у Алжиру да англо-америчке трупе неће наступати у Бугарској пре њене предаје, као и да није било планирано америчко војно учешће у бугарској администрацији после предаје, те да ће се питање уређења Бугарске разматрати по повлачењу немачких трупа и да америчко војно особље неће бити укључено у те процесе.⁵¹⁹ Према Рузвелтовој замисли, препуштање бугарске територије Совјетима је подразумевало војно отсуство америчких снага у тој земљи.

Улазак совјетских трупа у Румунију 23. августа 1944. године је на бугарску владу утицао да 26. септембра поново прогласи неутралност. Упркос све већем простору који се на политичком пољу отварао, западни Савезници су успорили динамику преговора са Бугарском око потписивања примирја, не желећи да компликују односе са Совјетима знајући за њихове недвосмислене претензије ка Бугарској. Очекивали су, да за узврат, Совјетски Савез не би правио питање око територија на којима су Америка и Британија имале примарне

---

⁵¹⁶ Сулцбергер у својим мемоарима бележи да је Америка у априлу 1944. године била вољна да подржи стварање низа “тампон држава” у Источној Европи. - У: Sulzberger, C. L. *Sedam kontinenata i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Zagreb 1977, s. 52;

⁵¹⁷ FRUS, Vol.I, *The Secretary of State to Certain American Diplomatic Officers*, June 22, 1944, p. 610; Sulzberger, C. L. *Sedam kontinenata i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Zagreb 1977, s. 53

⁵¹⁸ Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, София 2003, с. 30-31.

⁵¹⁹ FRUS, Vol. I, *The Secretary of State to the United States Political Adviser, allied Force Headquarters (Murphy), at Algiers*, June 2, 1944, p.607. - предвиђено је било да совјетске трупе окупирају Румунију и Мађарску, тако да Америка није имала намеру да успоставља везе или да поставља своје војне представнике у тим земљама.

интересе.⁵²⁰

У Бугарској је 2. септембра 1944. године била састављена нова влада која је после дужег времена била постављена на вишестраначкој основи прозападне оријентације на челу са Константином Муравиевим.⁵²¹ Георги Димитров није веровао у могућност да та влада објави рат Немачкој чиме би постала совјетски савезник, али Москви, с обзиром на чињеницу да се Црвена Армија налазила у Румунији на граници са Бугарском, више није ни била потребна кооперативна влада у Софији. Совјетски Савез је 5. септембра 1944. године објавио рат Бугарској прекинувши претходно дипломатске односе и оптуживши владу Бугарске да практично на страни Немачке води рат против СССР-а. Неколико сати по објави рата, бугарска влада је прекинула дипломатске односе са Рајхом и затражила мир од Совјета, а сутрадан је објавила рат Немачкој нашавши се тако на кратко време у рату и са Немачком и са Савезницима. Црвена Армија је на територију Бугарске ступила 8. септембра, пружајући својим присуством подршку припремљеном државном удару и учествујући активно у првим данима освајања власти.⁵²²

Услед чињенице да је совјетска војска ушла на територију Бугарске и да је у Софији био извршен државни удар, Британци су у септембру 1944. године пред Совјете први пут изнели нови аранжман поделе утицајних сфера: договор из маја-јуна “Румунија за Грчку” је био коригован на штету Британије новим предлогом који су понудили Стаљину - “Бугарска за Грчку”.⁵²³ Претходна идеја британских стратега да Бугарска буде “бафер” између њених и совјетских интереса заснивала се на чињеници да Совјетски Савез није био у рату са Бугарском, док Британија и Америка јесу, те да Стаљин не би имао ништа против таквог аранжмана с обзиром да није било основа за његово политичко и војно активирање у

⁵²⁰ Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955)*. Лекционен курс, София 2003, с. 32.

⁵²¹ Могућност сарадње комуниста са владом Муравиева је Димитров одбацио. То није била прва влада која је комунистима понудила сарадњу. Још је влада Баргјанова са почетка рата комунистима понудила сарадњу, захтевајући за узврат да комунисти престану са убиствима сеоских кметова, што су комунисти и урадили. Сукоб је, међутим, ексалирао око директора полиције јер се комунисти нису слагали са одлуком Баграјанова да на то место постави Куцарова, услед чега се сарадња комуниста са владом Багрјанова и завршила. Још тада се видело да је полиција кључни део структуре за који су се актуелни или потенцијални властодршци борили; Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955)*. Лекционен курс, София 2003, с. 32.

⁵²² Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955)*. Лекционен курс, София 2003, с.32; Да се извесно време већ говорило о државном удару потврђује питање турског новинара упућено Борису Димитрову, начелнику службе за информације при Дирекцији за штампу: “... Какво је расположење у војсци и може ли се очекивати војни удар против владе Баграјанова као што то у Бугарској обично бива?” - У: *Дипломатически документи по участието на България във Втората световна война. Дневници на Министерство на външните работи в правителствата на Георги Къосеванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилов, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944)*, съставители Билярски Цочо, Гезенко Иванка, София 2006, с. 451-453; Слично и у разговору са дописником “Њуз кроникал-а” који је изјавио да се на Бугарску код Савезника “не гледа лоше” уколико би влада Багрјанова смела да предузме један “смео гест” и да се ослобеди дужности које је на себе узела влада Филова. - У: *Исто*, с. 455.

⁵²³ Dimitrov, Vesselin, *Stalin's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria, New York*, 2008, с. 88.

Бугарској.

У августу 1944. године је још увек важио договор “Румунија за Грчку” у оквиру којег Бугарска није била детаљније разматрана међу Савезницима. Ентони Идн је ипак још у јуну схватио да ће Бугарска вероватно припасти Совјетима, па се британска администрација концентрисала на израду стратегије задржавања Совјета у Бугарској јер су Британци морали своје позиције сачувати у Југославији, Грчкој и Турској.⁵²⁴ Коначни предлог британско-совјетске нагодбе био је Стаљину предочен у Москви 9. октобра 1944. године, када му је Черчил понудио процентуалну поделу Балкана, и у оквиру ње, поделу Бугарске: 75%-25% у корист Совјета.⁵²⁵ Черчилова посета Стаљину и предлог поделе Балкана претходили су потписивању мировног уговора између Бугарске и Савезника. Процентуална подела балканских држава (чак и савезничких Југославије и Грчке) је, уз британски захтев да се бугарска војска, као совјетска испостава, повуче из Македоније (односно из Тракије) до потписивања примирја, представљала део договора и “рашчишћавања односа” између те две Савезнице.

Какав је био амерички став према њиховом договору? Главни Рузвелтов човек за израду стратегије америчког утицаја на Балкану је био Вилијам-Бил Донован којег је Рузвелт још 1941. године послао у мисију у балканске престонице са задатком да их убеди да се сврстају уз Савезнике.⁵²⁶ Потом је са падом Италије Донован разрађивао стратегију привлачења Бугарске на страну Савезника што је крајем 1943. године предочио Стаљину у Москви. Том приликом су се две обавештајне службе, америчка и совјетска, повезале и обавезале на размену података и поштовање међусобних договора. Са Британцима је Рузвелт још 1942. године постигао договор око Блиског истока препустивши им на том делу бојног театра предност у војним операцијама.⁵²⁷ У склопу таквог договора Америке и Британије треба разумети и америчку сагласност да Британија у јуну 1944. године самостално уреди своје односе са Совјетима у оквиру аранжмана “Румунија за Грчку”, као и каснијег “Бугарска за Грчку”. Америка се у бугарски унутрашњополитички живот укључила кроз успостављање

---

⁵²⁴ Dimitrov, Vesselin, *Stalin's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria, New York*, 2008, с. 72-88.

⁵²⁵ Kisindžer, Henri, *Diplomatija*, Beograd, 1999, 342.

⁵²⁶ О припремама за Донованову посету Балкану детаљније погледати: Танасије Динић, - “27. март дело јудео-англосаксонског, мрачног интелигенс сервиса, слободних зидара и комунизма” 1943”, *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*. Petranović, Branko, Žutić, Nikola, Beograd 1999, с. 636.

⁵²⁷ У оквиру тог договора су ОСС и СОЕ закључиле споразум по којем је Британији препуштен Блиски исток. Надзор Британаца је од октобра 1943. био смештен у Истанбулу. Директну везу са Бугарском је Америка одржавала преко своје службе - Dimitrov, Vesselin, *Stalin's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria, New York*, 2008, с. 73; Сулцбергер бележи у својим мемоарима да је Британија 1943. године већ имала раширену обавештајну мрежу на Балкану, М.О.-4, од које је Сулцбергер и добијао информације. - У: Sulzberger, C. L. *Sedam kontinenta i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Zagreb 1977, s. 48; О томе видети и у: Вилијамс, Хердер, *Падобранци, патриоти и партизани. Управа за специјалне операције у Југославији 1941-1945*, Београд 2009.

Савезне контролне комисије (СКК) чији је рад почео са потписивањем примирја 28. октобра 1944. године, а њено интензивније присуство у Бугарској се може пратити тек од краја рата у Европи.

Захваљујући географском положају који је на Балкану заузимала, Бугарска је у плановима великих сила - најпре Британије и Немачке на почетку рата, потом Британије и Совјета крајем рата и на крају Совјета и Америке током периода “народне демократије” - представљала земљу чију је елиту власти свака од наведених држава претендовала да контролише у циљу остваривања својих економских и геостратешких интереса. У септембру 1944. године је, напоредо са дисквалификацијом немачких претензија и уз Рузвелтову сагласност, Совјетима и Британцима било препуштено да уреде своје интересе на Балкану, па тиме и у Бугарској. У оквиру тога је Черчил Стаљину предложио аранжман по којем је Грчка требало да припадне Британији, а Бугарска “углавном” Совјетима, што је прецизније, али не и довољно прецизно, било изражено кроз Черчилову процентуалну поделу Бугарске у октобру 1944. године.

Ти проценти су историографији одувек били интригантни, а недоумице су се вртеле око два питања: шта је тачно требало да представља 25% британског утицаја, односно 75% совјетског утицаја, и друго – докле је такав аранжман важио? Черчиловим предлогом о процентуалној подели Балкана било је предвиђено да у Румунији Совјети имају 90% утицаја, а Британци 10%, у Грчкој је однос био исти само је 90% утицаја требало да припадне Британцима, а 10% Совјетима, Бугарска је била планирана у односу 75:25% у корист Совјета, док су Мађарска, али и земља победница – Југославија, биле предвиђене за равноправну деобу – 50:50%.⁵²⁸ Прво, цедуља на којој су проценти били написани није никада у реалности ни заживела у планираном и прећутно прихваћеном процентуалном односу јер нико није ни могао предвидети како “тачно у проценат” да спроведе свој утицај, нити је било прецизирано да ли ће се тај утицај спроводити кроз структуру власти, економију или територију. Због тога је тај предлог важан само на *репрезентативном нивоу британских интереса у том тренутку* и имао је функцију да обавести Стаљина о Черчиловим очекивањима у том делу Европе док рат још траје. Ако је икада у приближном односу био спроведен у дело, тај договор је могао важити најдаље до краја рата у Европи. Рузвелт и Труман су се интензивније укључили у “балканске послове” тек после 1948. године.

У тим процентима је остало забележено нешто важније, са дуготрајнијим и озбиљним последицама по балканска друштва: ниједан проценат није био предвиђен за домаћу власт, чиме суверенитет малих балканских земаља није био предвиђен. Сама реч “суверенитет” је

⁵²⁸

Kisindžer, Henri, *Diplomatija*, Beograd, 1999, s. 342.

била предлог дискусије у оквиру Стаљиновог преговарачког тима у оквиру припрема за Париску мировну конференцију. Инструишући своје преговараче, Стаљин је предложио: ”Да се супроставимо укључивању у текст *Договора* установљавање суверенитета, под изговорим да се већ самим чином закључивања Мировног договора установљује бугарски суверенитет. Ако се Американци и Британци позову на то да таква тачка већ постоји у договору са Италијом, да се изнесе наше становиште да би тачка о суверенитету требало да се избаци из свих договора”.⁵²⁹ (подвукла О.Д.)

Док су се Црвена Армија и Савезна контролна комисија налазиле на територији Бугарске, Бугарска није била суверена земља.⁵³⁰ Потписивањем Мировног уговора и његовом ратификацијом 1947. године било је предвиђено да се совјетска војска и Савезна контролна комисија повуку из Бугарске, али, упркос томе, “суверенитет” Бугарској није био намењен. То је основни оквир у којем у овом раду испитаујемо на који начин је власт у балаканским земљама, па и у Бугарској, била успостављана и структурирана.

Загранични биро и његова функција у процесу доласка РПБ (к) на власт

У савременој бугарској историографији, посебно у њеним синтетичким прегледима, бугарском Заграничном бироу није поклоњено довољно пажње.⁵³¹ Највећи број историографских дела која у свом фокусу имају социјалистички период бугарске историје, почиње државним ударом 9. септембра 1944. године. Чак се и питање бугарске социјалистичке номенклатуре посматра изван коминтерновског контекста и утицаја који је, и по укидању Коминтерне, Москва наставила да спроводи на домаће бугарске кадрове.⁵³²

---

⁵²⁹ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 131-136.

⁵³⁰ FRUS, Volume IV, *The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewnkel) to the Secretary of State*, September 19, 1946, p. 335; Кимон Георгиев, председник владе и министар спољних послова Стајков су се интересовали код америчког представника у Бугарској, Барнса, како Америка мисли да успостави суверенитет Бугарске с обзиром на присуство совјетских војних трупа на њеној територији. - У: FRUS, *The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State*, October, 4, 1945, p. 340.

⁵³¹ *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Ур: Ивало Знеполски, Софи 2009; *НРБ от началото до края*, Ур: Ивайло Знеполски, София 2011; *Иследвания по история на социализма в България 1944-1989*, Ур: Кандиларов, Евгений, Турлакова, Таня, Манолов, Емануил, София 2010; Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, София 2003; Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993; Знеполски Ивайло, *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория*, София 2008; Попов, Д, Божилов, И, Георгиева, Ц, Косев, К, Пантев, А, Баева, И, *Историја Бугарске*, Приредио: Пириватрић, С, Београд 2008.

⁵³² На пример у Везенков, Александър, *Властовите структури на българската комунистическа партия 1944-1989*, София 2008.

Коминтерна и бугарски Загранични биро су, међутим, играли изузетно важну улогу у припреми терена за коначни долазак комуниста на власт у Бугарској. Од свог настанка 1919. године, до растурања после неуспешног атентата на цара Бориса 1925. године, бугарска комунистичка партија је функционисала као јединствена организација. Последица тога било је организовање њеног Заграничног бироа у Бечу.

Милитантно крило партијске организације је у априлу 1925. године организовало напад на бугарску војну и политичку елиту, намеравајући превасходно да убије цара као носиоца бугарског политичког система. Атентат је извршен у цркви Свете Недеље, на сахрани генерала којег су неколико дана раније убили комунисти. Цар је, закаснивши на сахрану, успео да преживи, али је том приликом погинуло око 130 људи, док је око 500 било рањено. На терористички акт комуниста режим је одговорио “белим терором” усмереним ка њима: један део партијаца је био ухапшен и осуђен, а преостали део партијских кадрова је морао да побегне из Бугарске.⁵³³ Бугарски комунисти су уточиште пронашли у суседним балканским државама, а најважнији део партијских кадрова привремено се скривао у Југославији, у Нишу.⁵³⁴ Можемо претпоставити да су тада, под контролом Коминтерне, биле успостављене интезивније везе између југословенских и бугарских комуниста које су касније, у завршници рата, биле функционализоване у процесу доласка комуниста на власт. Са друге стране, очигледно је да је власт у Београду пружила уточиште бугарским комунистима, мада мотиви те сарадње у историографији нису сасвим расветљени.⁵³⁵

Коминтерна је после атентата донела одлуку о збрињавању бугарских кадрова у избеглиштву, односно о организовању Заграничног бироа.⁵³⁶ На његовој организацији су, уз надзор и материјалну помоћ Коминтерне, радили Коларов, као шеф Коминтерне и Димитров,

---

⁵³³ Комунисти трауме из тог периода нису заборавили. Једна од тада прогоњених, Цола Драгојчева, се кроз судске процесе “Народног суда” мирно обрачунавала са људима који су је после неуспешног атентата 1925. године послали на робију. - Бретхолц, Волфганг, *Видях сгромољсането им*, с 170.

⁵³⁴ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 217; АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX), 15 / IV-13, Политичке партије Отечественофронтовске Бугарске.

⁵³⁵ Почетком 1925. године односи Бугарске и Југославије су били на ивици рата јер је краљевски режим из Београда помагао преврат у Софији. Годину дана раније, у јануару 1924. године је Пашић са Мусолинијем потписао пакт којим је био измењен део Рапалског уговора по којем је Ријека била прикључена Италији, а због чега је Мусолини Југославији дао одрешене руке у вези са предузимањем оружане акције према Бугарској ради обрачуна са терористичким организацијама које су са њене територије упадале у Македонију. У априлу исте године је краљ Александар интезивирао припреме за напад на Бугарску долином Струмице. Истовремено је настала ВМРО (обједињена: македонски федералисти и део ВМРО су се ујединили). Расплет је био такав да је у децембру премијер Цанков у Београду водио преговоре о заједничкој сарадњи на сузбијању “большевичке опасности”. У: Богетић, Драган, Ковачевић, Слободанка, *Хронологија југословенско-бугарских односа 1878-2003*, Београд 2003, с. 88-89.

⁵³⁶ Тада је Коминтерна донела одлуку да партији који су остали у Бугарској, као и они који су се из Југославије вратили тамо, треба да промене “борбени курс” којим се партија до 1925. године руководила и која је тим “курсом” стигла до свог потпуног уништења. Од тада је партија радила на програму политичке сарадње са партијама сличних програма, припремајући тиме терен за потоње оснивање Отаџбинског фронта. У том задатку су им помагали Винаров и Станке Димитров, који је био један од најважнијих припадника Бироа који је у Бугарској повремено деловао све до краја рата. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 215.

чија је улога постајала све значајнија управо кроз окупљање и организовање Бироа.⁵³⁷ Беч је у то време био слободан и слабо контролисан град, што га је чинило безбедним и не претерано удаљеним амбијентом за организовање бугарских кадрова.⁵³⁸ Према плану Москве, један од задатака Бироа био је да део партијаца који су боравили у Нишу врати у Бугарску са циљем да тамо обнове растурену партијску структуру, а други задатак је био да из Југославије извуче око 100 бугарских кадрова и да их потом пребаци у Москву.⁵³⁹ Загранични биро у Бечу су водили Васил Коларов, Георги Димитров, Гаврил Генев, Станке Димитров, Антон Иванов, Младен Стојанов и Георги Михаилов. До 1928. године Биро је имао 120 људи.⁵⁴⁰ На тај начин је део бугарске партије био спасен, али и одвојен од своје матице, што је после 9. септембра представљало проблем у комуникацији са кадровима који су рат провели у Бугарској.⁵⁴¹

Након спасавања и организовања избеглих кадрова (“политемиграната”), Биро је почео да ради на ојачавању Партије у самој Бугарској. За такав задатак било је потребно отварање трговачке фирме која се бавила увозом и извозом сточних прерађевина на реалацији Бугарска-Аустрија.⁵⁴² Делујући преко ње, Биро је успео да у софијској Централној пошти 1930. године организује партијску ћелију, што се у ноћи између 8. и 9. септембра 1944. године испоставило као капитал јер је Централна пошта била једна од важних институција која је тада била заузета “лако и без крви”.⁵⁴³ Још важнија група људи била је организована у оквиру софијске ватрогасне службе. Та група се, школујући се у низу европских градова, постепено

---

⁵³⁷ Њих двојица су преко Југославије стигла у Беч, где су, уз организацију Бироа, покренули и “Радничке новине”, Балкански револуционарни центар, Западноевропски биро Коминтерне, свој подмладак као Социјалистичко друштво бугарских студената са филијалама у Грацу и Брну и Мензу која се временом претворила у важан центар окупљања и ширења информација међу члановима свих тих организација. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 391.

⁵³⁸ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 222.

⁵³⁹ Редослед спасавања је био такав да су прво били извлачени стари и болесни кадрови, потом они који су желели даље да се школују у Москви, потом комсомолци и на карају “угледнији партијски радници”. Они који нису били амнестирани били су распоређени по Европи тако што су стављени Коминтерни на располагање, а они које је режим у Бугарској амнестирао вратили су се у Бугарску. Ови први су из Југославије били пребачени у Беч преко Марибора, који је био основна веза са Бечом, а као резервни канал су служили бугарски студенти у Грацу. Касније су отворена још два канала: Клагенфурт и Љубљана. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 232.

⁵⁴⁰ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 395.

⁵⁴¹ ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945; Везенков, Александър, *Властовите структури на българската комунистическа партия 1944-1989*, Софија 2008, с. 137; Радило се о отуђености московских кадрова и њиховом непознавању локалних прилика, те њиховој грубој апликацији совјетских метода на бугарске услове, што је, дајући пример локалним властима често доводило до такозваних “левих скеретања”. Бугарским комунистима није био јасан потез Москве да политемигранте распореди по државно-партијској структури, јер су и домаћи кадрови Стаљину били лојални. Те несугласице бележе и југословенски обавештајни извори.

⁵⁴² Винаров је, као професионални револуционар, имао низ пасоша помоћу којих је успевао да обавља задатке од Кине до Источне Европе. Један од тих пасоша је био српски којим се Винаров на граници представљао као “српски трговац”. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 419-420.

⁵⁴³ Винаров сам каже да су многи од тих људи потпомагали совјетску обавештајну службу све до дана победе. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 423.

развила у изузетно способну и борбено спремну партијску јединицу на једном од стратешки важних места као што је ватрогасна служба.⁵⁴⁴

Први корак који је Коминтерна (Димитров) предузела непосредно по Хитлеровом нападу на Москву, био је организовање борбе у залеђини противничког фронта.⁵⁴⁵ У ту сврху је Димитров у Бугарску послао једног од најелитнијих чланова Бироа, Антона Иванова, са задатком да припреми бугарску партију за рад у ратним условима.⁵⁴⁶ Винаров је, уз Цвјатка Радојнова и Христа Боева, потоње градитеље бугарске армије, остао у Москви да организује такозвани Интернационални пук од неколико хиљада “политемиграната” из разних европских земаља. Један део тог пука био је предвиђен за одбрану Москве, док је његов други део требало да се бори у залеђини немачког фронта.⁵⁴⁷

Тако је у августу 1941. године у Бугарску подморницом стигло више од двадесет професионалних револуционара, чији је задатак био да се распореде по реонима, да се повежу са локалним партијским структурама и да почну борбу против бугарско-немачког режима.⁵⁴⁸ Уз њих је, од септембра до октобра 1941. године, у Бугарску падобранима било спуштено више борбених група од по пет револуционара.⁵⁴⁹ Акцијом је руководио Винаров, док је Радојнов, по задатку, стигао до Софије у којој је преузео руководство над Централном војном комисијом (партијском). Ипак, готово сви бугарски кадрови из СССР-а су, уз још 80 домаћих партијаца, били убијени у “великој провали” 1942. године – акцији коју је спровела бугарска полиција и која се, после распада партије 1925. године, сматра другом великом

---

⁵⁴⁴ Ватрогасном службом је руководио “један белогардејац” уз чију помоћ је партија у ватрогасну службу успела да инфилтрира одабраног партијца из Плевена. Он је постао агент совјетске обавештајне службе и успео је да у оквиру ватрогасне службе организује специјалну јединицу у коју су улазили Коминтерини агенти. Сви су били школовани у европским градовима са задатком да се распитују о привредама и индустријама тих земаља, да упознају архитектуре тих градова, чак су учествовали у гашењу Рајхстага упознавши тиме унутрашњост зграде. Неке од њих су, не претпостављајући да се ради о коминтерниним агентима, због њихове љубопитљивости, професори награђивали као изванредне и заинтересоване студенти на курсевима које су похађали. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 459.

⁵⁴⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 177-180, 186; Када је СССР-у био објављен рат Димитров је окупио своје најпоузданије сараднике Антона Иванова, Станкета Димитрова, Васиља Коларова и групу револуционара, етничких Бугара, на које Винаров посебно указује детерминишући их као потоње “градитеље бугарске војске”: Цвјатко Радојнов, Иван Кинов-Чернов, Георги Дамјанов-Белов, Асен Греков, Крум Бчваров и др. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 545.

⁵⁴⁶ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 556.

⁵⁴⁷ Реч је о искусним борцима, учесницима Шпанског грађанског рата. Неколико стотина Бугара је ратовало у Шпанији, од чега је један део погинуо, други се вратио директно у Бугарску, а трећи део је отишао у Москву. Селекцију кадрова који су били предвиђени као испомоћ бугарској партији извршио је Георги Дамјанов. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 557-559; Дамјанов се касније, у бугарској структури власти после 9. септембра, такође бавио кадровским питањима.

⁵⁴⁸ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 559; О припремама за ту акцију постоји белешка у дневнику Димитрова – У: *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, 189.

⁵⁴⁹ У почетку је било предвиђено да у Бугарску падобранима буде спуштено око 100 бораца, али је Димитров, плашећи се да би могао изгубити најелитније кадрове кроз борбе у Бугарској, после неколико група које су биле одаслане са Крима, ту акцију обуставио. И био је у праву, с обзиром на покољ паријских кадрова 1942. године. - у: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 571-572.

трагедијом у којој је бугарска партија изгубила своју елиту.⁵⁵⁰ Губитак партијске елите који се није могао надоместити ни политемигрантима, ни совјетским инструкторима, је у послератном периоду представљао велики проблем у процесу изградње власти, посебно на средњем административном нивоу.⁵⁵¹ По томе се бугарска партија може упоредити са сличним страдањем комуниста у КПЈ 1941. године приликом покушаја комуниста да побегну из усташког логора Керестинец. Том приликом је страдало око стотинак југословенских комуниста.

Следећу значајнију акцију у Бугарској Биро је организовао непосредно пред 9. септембар, када је на територију Југославије падобранима спустио две групе револуционара са задатком да припреме терен за државни удар и да у њему узму учешћа. Неки од кадрова који су том приликом слетели на Балкан су погинули у борбама, а остали су, са изузетком Коларова и Димитрова, који су у Бугарску дошли тек на јесен 1945. године, у новој структури власти били распоређени као инструктори на кључним местима за успостављање и одржавање новог политичког система.⁵⁵²

Можемо закључити да је Загранични биро био вишеструко значајан у процесу доласка комуниста на власт у Бугарској. Његова прва функција је била да се организовањем Бироа сачува део бугарског партијског кадра избеглог из Бугарске после атентата на цара, како би у тој земљи поново могли бити активирани у повољнијем политичком контексту. Друга функција му је била да, од малобројних комуниста који су у Бугарској остали после атентата, ревитализује партију, у чему је Биро и успео, иако је партија тек од 1930. године структурно била опорављена. Треће, са почетком рата Коминтерна је у Бугарску, као испомоћ слабом партизанском покрету, слала људе из Бироа, распоређујући их на местима која су била кључна за покретање борбе против домаћег режима. Најелитнији кадрови Бироа који су у том таласу били послати у Бугарску су, заједно са домаћим комунистима, страдали у хапшењу 1942. године, али је Димитров наставио да шаље политемигранте који су борбу у Бугарској одржавали до завршнице рата. Четврто, од пролећа до јесени 1944. године је, на

---

⁵⁵⁰ О губитку кадрова постоји белешка код Димитрова. - У: *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 215, 220.

⁵⁵¹ Димитров је тиме пред Титом правдао понашање бугарске партије у Македонији, карактеришући њене кадрове као неискусне, напомињући Титу да има у виду велику губитак партијске елите после “велике провале” 1942. године. - *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 326; Недостатак кадрова за Бугарску је Димитров покушавао да реши молбом да се из совјетских логора ослободе бугарски кадрови, вероватно неправедно денунцирани из времена чистки бугарске партије током 1936-1937. године. Само неколико заробљеника је било узето у разматрање. - У: *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 23-24.

⁵⁵² *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 601-602; *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 302; Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, София 1969, с. 601-610; О присуству Бугара код југословенских партизана шире у: Vukmanović, Svetozar-Темпо, *Revolucija koja теће. Мемоари*, I, Beograd 1971.

југословенску територију коју су контролисали Титови партизани, било убачено неколико група бугарских политемиграната који су радили на припремању државног удара у Софији.

Загранични биро је два пута спасао комунистичку партију Бугарске од њеног уништења: после 1925. године и после 1942. године, надомешћујући "заграничним" кадровима тежак губитак бугарске партијске елите. Чланови Бироа су били неупоредиво искуснији револуционари од домаћих бугарских кадрова јер су за собом најчешће имали искуство Шпанског грађанског рата или одбране Москве, као и искуство стечено у московским политичким школама, академијама и на курсевима. Као прекаљени борци, неретко и обавештајци, у непосредној близини врха совјетске власти, они су били ти који су својим знањима, самопоуздањем и ауторитетом одржавали партизанску борбу током рата у Бугарској у којој су касније, као победници, домаћи комунисти тражили легитимитет свог доласка на власт. Велики број политемиграната је током ратног периода погинуо, тако да нису дочекали циљ коме су тежили – да у својој земљи изграђују социјализам по узору на онај у Совјетском Савезу. Ипак, њихова улога у укупном процесу доласка комуниста на власт у Бугарској тиме није била умањена.

Загранични биро је, у комуникацијском аспекту, представљао мост између Москве и Софије, поуздани ослонац КПСС-а, који су чинили људи високе оданости Стаљину преко којих је он спроводио директан утицај у Бугарску. Поред тога, од домаћих кадрова су се разликовали као људи који су били отуђени од своје земље, као личности формиране у тоталитарном поретку које су са собом носиле искуство боравка у ригидном совјетском систему и који су, као такви, деловали у бугарској средини у првим послератним годинама.

Погледајмо, у мери у којој то извори и литература омогућују, на којим су се местима политемигранти налазили у структури власти после 9. септембра 1944. године. Два најважнија емигранта су били Димитров и Коларов. Димитров је био први човек бугарске партије, што је и формално постао од јесени 1945. године када се из Совјетског Савеза вратио у Бугарску. Коларова, који је из СССР-а стигао нешто раније, сматрали су човеком "број два" у Партији.⁵⁵³ Стела Благоева, ћерка Димитра Благоева, оснивача бугарске комунистичке партије, по свом повратку из Совјетског Савеза 1946. године заузимала је низ места у структури власти, од чега је најважније место амбасадора у Москви по успостављању дипломатских односа између две државе.⁵⁵⁴ Фердинанд Козовски-Петров био је члан Централног комитета од 1944. године, заменик министра одбране, шеф политичке

---

⁵⁵³ Везенков, Александър, *Властовите структури на българската комунистическа партия 1944-1989*, София 2008, с. 201.

⁵⁵⁴ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 20.

администрације при бугарској армији.⁵⁵⁵ Штерју Атанасов је био генерал бугарске армије.⁵⁵⁶ Елена Димитрова, Димитровљева сестра и жене Влка Червенкова, била је члан Централног комитета и директор централне партијске школе.⁵⁵⁷ Тодор Павлов је био регент и председник Бугарске академије наука.⁵⁵⁸ Кирил Лазаров био је део апарата Централног комитета и директор Централне статистичке администрације.⁵⁵⁹ Карло Луканов био је директор бугарског радија и заменик Бугарског државног комитета за науку, уметност и културу.⁵⁶⁰ Иван Винаров је био генерал бугарске армије.⁵⁶¹ Димитар Гилин – политкомесар у једној од бригада дивизије Георги Димитров; Илија Денев – политкомесар у једној од бригада дивизије Георги Димитров; Петко Коцаров - политкомесар у једној од бригада дивизије Георги Димитров.⁵⁶² Аркадиј Самсонович Јерусалимски, историчар и службеник у совјетској Академији наука, предавач на вишој дипломатској школи, предавач на московском универзитету, са искуством рада у совјетској *Краснаја Звезда*.⁵⁶³ Червенков и Белов су у Софију стигли крајем 1944. године⁵⁶⁴ Влко Червенков био је у Политбироу, као и Димитр Ганев. Извесни Адрејчин, који је због антистаљинистичких ставова у Сибиру провео од 1936-1945. године је, по ослобођењу, био послат у Бугарску. Током јесени 1945. године је стављен на располагање Централном Комитету када је у Софију дошао са Димитровим. Извесни Степанов, такође је дошао са Димитровим и био је распоређен у министарство информисања.⁵⁶⁵ И Кинов, шеф Генералштаба бугарске народне армије 1944-1949. године је био политемигрант.⁵⁶⁶

⁵⁵⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

89.

⁵⁵⁶ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

98.

⁵⁵⁷ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

113.

⁵⁵⁸ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

127. и југословенски извор; Сам о себи је говорио у разговору са Колендићем у јулу 1945. године: АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) -15/I-22, Zabeleške o razgovorima Antona Kolendića sa rukovodiocima BRP (k) u periodu od 15. jula do 26. novembra 1945. godine.

⁵⁵⁹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

225.

⁵⁶⁰ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

225.

⁵⁶¹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

326.

⁵⁶² Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 624.

⁵⁶³ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003.

с.335.

⁵⁶⁴ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003.

338.

⁵⁶⁵ Не знам одакле ми овај одатак или фрус или из Ристовићеве збирке извора.

⁵⁶⁶ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с.

390.

Међуратни развој БКП и њено деловање током Другог светског рата

Комунистичка партија Бугарске, која се током периода “народне демократије” називала Радничком партијом Бугарске (комунисти), развила се крајем деветнаестог века из једне од две доминантне политичке струје које су обликовале бугарску политичку сцену после ослобођења од Турске.⁵⁶⁷ БКП се формирала у оквиру либералне струје, односно у окриљу Социјалдемократске партије, профилишући се кроз сукобе са њеним “десним”, односно “реформаторским” крилом. Почетак историје развоја комунистичке партије Бугарске из социјалдемократског политичког миљеа је, за освајање власти у лето 1944. године, важно због тога што су се кроз тадашње политичке борбе формирали потоњи партијски руководиоци попут Васила Коларова или, на пример, Георги Димитрова.⁵⁶⁸ Диференцијација на “опортунисте” и бољшевице, који су се у оквиру социјалистичке партије називали “уски социјалисти”, кореспондирала је са цепањем Руског радничког покрета 1903. године, после чега су бугарски “уски социјалисти” наставили да се изграђују под Лењиновим идеолошким утицајем.⁵⁶⁹ Снажно русофилство код бугарских “уских социјалиста”, засновано на сећању на руску победу над Турцима 1878. године, није представљало препреку њиховом развоју у партију бољшевичког типа.⁵⁷⁰ Шта више, русофилство је 1944. године било везивно ткиво у политички подељеном бугарском друштву, што је комунистима олакшало долазак на власт.⁵⁷¹

Први светски рат је у Бугарској био вишеструко значајан за даљи развој политичког

---

⁵⁶⁷ У питању су били конзервативни и либерални политички центри из којих су се касније развиле све остале бугарске политичке партије. - У: АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) , 15 / IV-13, Политичке партије Отечественофронтотске Бугарске.

⁵⁶⁸ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) , 15 / IV-13, Политичке партије Отечественофронтотске Бугарске.

⁵⁶⁹ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) , 15 / IV-13, Политичке партије Отечественофронтотске Бугарске.

⁵⁷⁰ Винаров своје мемоаре почиње сећањем на детињство проведено у Плевену, које је обележила победа руског генерала Скобелева над Осман Пашом у Долини мртвих 1878. године. У тој битки је погинуло 9000 Руса у чију славу су у граду били подигнути Маузолеј, Музеј ослобођења и парк Скобелева. Изградњом тих грађевина је руководио Стојан Заимов, будући револуционар, чији је син, Владимир Заимов, касније био један од најславнијих совјетских обавештајца. Сам Винаров је био велики русофил који је потекао из исте такве породице. У Плевену се, почетком 20. века, развила најснажнија локална партијска организација, чији је немали број чланова завршио у СССР-у, било као обавештајци, као чланови Заграничног бироа, полазници партијских школа или као “партијски радници” у Коминтерни. Винаров се сећа својих сусрета са комунистима Плевенлијама, од којих је највећи број погинуо до 1944. године. Снажни сентимент према Русији је на северном и јужном бугарском фронту током Првог светског рата довео до масовног братимљења између војника бугарске и руске војске које су се 1917. године сусреле на бојишту. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомену на разузнавача*, Софија 1969.

⁵⁷¹ ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945; У документу се каже да је снажно русофилство бугарског народа било засновано на чињеници да су Руси у 70 година два пута национално ослобађали Бугаре; Вачков, Даниел, *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Ур: Ивало Знеполски, Софи 2009, с. 99.

живота и последично за структурирање власти крајем Другог светског рата.⁵⁷² После Октобарске револуције, “уски социјалисти”, под снажним утицајем руских бољшевика, су у војном погледу, постали деструктивни фактор на бугарском фронту због своје антиратне пропаганде.⁵⁷³ На тој основи “уски социјалисти” су стекли и савезника – базу Бугарске земљорадничке народне партије која се, упркос чињеници да је њено руководство подржавало прогерманску ратну владу, почела укључивати у диверзантске акције “уских социјалиста” на фронту. Тада стечено савезништво се, без обзира на његове амплитуде током међуратног и ратног периода у Другом светском рату, одржало све до краја комунистичке власти у Бугарској. Октобарска револуција је утицала на дестабилизацију бугарског фронта, оличену, поред осталог, у разоружавању и деградирању војника које су официри сматрали бољшевицима. Упркос великом страху који је владао међу официрским кадром у бугарској војсци и, последично, драстичним казнама за било какву дестабилизацију фронта, “уски социјалисти” су успели да се повежу и да организовано делују, радећи углавном на пропаганди и на илегалном наоружавању својих партијских јединица у залеђини фронта. У таквим околностима је Винаров ступио у контакт са двојцом револуционара, који су касније, као чланови Заграничног бироа, имали изузетних заслуга за успостављање комунизма у Бугарској. То су били “уски социјалисти” из Радомирског војничког револуционарног савета – Антон Иванов и Станке Димитров.

Партија је из “социјалистичке” прерасла у “комунистичку” на Првом оснивачком конгресу Бугарске комунистичке партије “уских социјалиста” 1919. године у Софији. На конгресу је био усвојен бољшевички програм организације и деловања, а одлучено је и да се при њеном Централном комитету организује Партијски савет у који би улазили представници свих округа у земљи. После конгреса су организовани окружни партијски комитети у које су улазили комитети окружних градова и представници среских, градских и сеоских организација. При окружним комитетима су била организована и војна партијска руководства.⁵⁷⁴ Секретар партије је био Васил Коларов, кога је, по његовом одласку на руководеће место у Коминтерни, као шефа бугарске партије, заменио Тодор Луканов. Из Првог светског рата, партија је, као мали број других партија, комунистичкој

---

⁵⁷² О русофилству и германофилству на бугарској политичкој сцени шире у: Ајрапетов, Олег Рудолфович, “Русија између Србије и Бугарске у Првом светском рату”, *Годишњак за друштвену историју*, X/1-3, Београд 2003, с. 51-69.

⁵⁷³ На Штокхолмској конференцији одржаној 1917. године Цимервалдска левица револуционарних социјалистичких партија, међу којима је била и Бугарска радничка социјалдемократска партија, усвојила је документ којим су се од тада залагали за прекид рата, односно за мир. По повратку бугарског делегата са те конференције је и у Софији била одржана национална партијска конференција којом се бугарска партија присајединила језгру будуће Треће Интернационале. - Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 45.

⁵⁷⁴ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 82.

Интернационали приступила неподељена. Осим тога, успела је да развије професионалну структуру и да увећа број чланова – имала је око 30.000 чланова, а њена синдикална структура око 45.000 чланова.⁵⁷⁵ Па и поред тако доброг послератног биланса, партија је и даље развијала своје чланство и радила на његовом школовању.⁵⁷⁶

Партију је угрожавао, у сељаштву чврсто утемељен, режим Стамболијског (1920-1923), који је почео са интернацијом комуниста у логоре на Црном Мору.⁵⁷⁷ Партија је, због тога, али и због неучествовања у *Јунском устанку* 1923. године, исте године у септембру организовала други устанак против режима. Тај устанак се завршио поразом Партије и њеним преласком на илегални рад, али и стицањем првог капитала: устанак је приближио “раднике” и “сељаке” (у оквиру БЗНС-а се формирала група “Пладне” – будући сарадник комуниста у ОФ-у), а није од малог значаја био ни нови партијски имиџ “борбе против режима”. Партија је из устанка изашла компактнија, али и са новим и снажним левичарским тенденцијама (касније окарактерисаним као бугарски троцкизам).⁵⁷⁸

“Лево сектанство” је половином тридесетих година у бугарској партији било решено партијским “чисткама”. Посао чишћења партије је, под Стаљиновим надзором, водио Коларов, који је 1937. године припремио 1.300 досијеа партијаца које је требало уклонити. Број ухапшених у чисткама НКВД-а је био већи од 800 партијаца, од чега је око 600 умрло у затворима и логорима.⁵⁷⁹

Та чистка се касније, после другог великог хапшења партијских кадрова од стране бугарских власти 1942. године, показала као лош потез Коминтерне. Димитров је услед тога, и за потребе ојачавање партије у Бугарској, 1943. године молио народног комесара државне сигурности СССР-а, да још једном размотри питање репресија над бугарским комунистима јер је у Бугарској после 1942. године било око 5.000 интернираних комуниста. Кадровски проблеми су били велики: 1942. године је погинуло 50 кадрова послатих из Москве који су

---

⁵⁷⁵ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) , 15 / IV-13, Политичке партије Отечественофронтоске Бугарске.

⁵⁷⁶ У Софији је 1920. године била отворена Централна партијска школа за обуку кадрова који би, по завршеном курсу, руководили месним партијским организацијама. Наставу је држао први бугарски представник у Извршном комитету Коминтерне, Иван Недјалков-Шаблин. На тај начин је Коминтерна кроз школу имала директан идеолошки и организациони утицај на бугарску партију, што није био и једини начин њеног утицаја. У Варни је партија 1919. године организовала базу за комуникацију са Коминтерном која је служила за пренос информација, архива, штампе, не само бугарским, већ и румунским комунистима. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 149.; До 1925. године је у Коминтерни било више од 150 Бугара, што може бити значајна информација за разумевање “македонског питања” и укупних бугарско-српских (југословенских) односа. - У: Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 172.

⁵⁷⁷ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) , 15 / IV-13, Политичке партије Отечественофронтоске Бугарске.

⁵⁷⁸ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) , 15 / IV-13, Политичке партије Отечественофронтоске Бугарске.

⁵⁷⁹ Dimitrov, Vesselin, *Stalin's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*, New York, 2008, с. 48.

чинили најбољи део бугарског заграничног бироа, остатак бугарске политичке емиграције у СССР-у су били престарели кадрови и жене, неадекватни за тежак илегални рад. Прва амнестија бугарског чланства које је чисткама било послато у логоре уследила је непосредно по нападу Хитлера на СССР, када је ослобођено 150 људи. Ти кадрови су били распоређених у Црвену армију (РККА - Црвена армија радника и сељака) или су, по сопственој жељи, били враћени у Бугарску. Димитров је за нову амнестију предложио списак од 40 људи, од којих је само седам било узето у разматрање.⁵⁸⁰

До почетка рата Бугарска комунистичка партија је располагала са 10-12.000 чланова који, услед низа “провала” и лошег руководства, нису успели да досегну партијски организациони ниво из 1925. године.⁵⁸¹ Известан напредак у односу на тридесете године и период “чистки”, уочљив је тек од 1939-40. године, када је партија обновила низ организација и развила свој рад у синдикатима, задругама и међу омладином.⁵⁸² Њен најважнији задатак пред рат било је сондирање пакта Рибентроп-Молотов међу бугарским партијцима.

После бугарског приступања Пакту, немачке трупе су ушле на њену територију. На партијском пленуму, који је непосредно пре тих догађаја био одржан, руководство партије је, у складу са тада још увек актуелним пријатељством СССР-а и Немачке, издало наредбу да немачке трупе које су се налазиле на граници са Румунијом, у Бугарској буду дочекане са цвећем и шпалиром. Сарадња партије са немачком војском и царским режимом је у Бугарској трајала до немачког напада на СССР, а као једна од последица такве констелације снага на политичком и бојном пољу била је партијска сагласност за немачко-бугарску окупацију Македоније, схватајући и правдајући окупацију као “ослобођење поробљене браће”.⁵⁸³ За тему је, међутим, била значајнија чињеница да су комунисти учествовали у окупацији Македоније, служећи у окупационом апарату као чиновници, војници, чак и као официри у бугарској војсци. Под претпоставком да је Македонија коначно укључена у састав Бугарске, партија је почела повезивање бугарске партије са покрајинским комитетом Македоније.⁵⁸⁴ Најеклатантнији пример те сарадње је било придобијање партијца Методија Шаторова - Шарла на страну бугарских комуниста и цепања македонске партијске организације. Однос

---

⁵⁸⁰ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 23-24.

⁵⁸¹ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) , 15 / IV-13, Политичке партије Отечественофронтвске Бугарске; до 9. септембра тај број је порастао на 12-15.000 партијаца - ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар - 1. март 1945. Бугарска партија је на почетку рата по броју била слична КПЈ за коју се такође наводи број од око 12.000 чланова.

⁵⁸² АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁵⁸³ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁵⁸⁴ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

“македонских комуниста” према окупационој војсци Рајха је био један од разлога сукоба између КПЈ и РПБ, јер је Тито сматрао да комунисти треба да објаве рат окупационим снагама, док је Димитров сматрао да “македонски комунисти” треба да се инфилтрирају у окупациону администрацију и војску и да изнутра делују.

Хитлеров напад на Совјетски Савез је променио политику Комунистичке партије Бугарске која је од тада, руководећи се директивама Коминтерне, имала за циљ да спречи улазак Бугарске у рат са СССР-ом и да се Немци истерају из земље. За борбу против Немаца била је формирана посебна Војна комисија на челу са Антоном Ивановим и Антоном Југовим, под непосредним руководством политемигранта Цвјатка Радојнова. Подизање партизанског устанка у суседној Југославији је на бугарске власти утицало да мобилишу целокупни полицијски апарат за борбу против потенцијалног устанка у Бугарској. У оквиру те акције су у руководство партије били инфилтрирани режимски агенти што је 1942. године довело до масовног хапшења партијских руководиоца и ширег чланства.⁵⁸⁵ Та “провала” је партију по други пут довела до скоро потпуне пропасти, јер су познатији комунисти били интеренирани, а остали партизани послати у “казнене чете”. Партија је, међутим, наставила борбу опирајући се на неколико међусобно повезаних локалних партијских организација које су испуњавале директиве реорганизоване Војне комисије – да се борба продужи.⁵⁸⁶ Састав централног комитета од 1942–1944. године био је следећи: Цола Драгојчева, Антон Југов, Димитр Ганев и Катранџијев (убијен 1943). Остали партијци који су успели да преживе акцију режима су обегли у шуме. Од њих су крајем 1942. и почетком 1943. године настали први партизански одреди.⁵⁸⁷

Партија је од децембра 1943. године покренула опсежну мобилизацију свих својих снага, што је кореспондирало са променама на европском фронту и на дипломатском пољу између Савезника. На локалном нивоу је борба почела да даје прве резултате: убијено је неколико кметова, почело је хапшење полицајаца, организовани су први митинзи. Ипак, партизанско деловање је имало и велике недостатке – железничари, рудари, металци и дувански радници нису били укључени у борбе, а у Бургасу, Варни, Пернику и граду Русе партија није ни имала контакт са радницима, док је синдикални рад у потпуности био занемарен.⁵⁸⁸

---

⁵⁸⁵ Акцијом полиције је руководио тадашњи директор полиције Гешев који је 9. септембра нестао, а његова 62 сарадника, инфилтрирана међу партијце Партија је после 9. септембра “ликвидирала” као провокаторе. - АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији .

⁵⁸⁶ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁵⁸⁷ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁵⁸⁸ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. -

Партија, односно њен Централни комитет, је тек 5. септембра 1944. године издала директиву за формирањем "слободне територије" под контролом партизанског покрета. Таква директива је била могућа у контексту приближавања Црвене Армије, односно врхунца поверења између "Звенара" и партије, која се огледала у спремности софијског корпуса да изведе пуч. Према директиви о формирању "слободне територије", партизански одреди су почели са заузимањем пограничних крајева у којима је требало да се успостави власт Отацбинског фронта, те да се истовремено пресеку путеви немачким снагама које су се повлачиле. Директива је била спровођена од 7. септембра, када су била освојена прва села у којима је успостављена власт ОФ-а. Већ 8. септембра је било заузето неколико градова, а Софија је пала 9. септембра 1944. године⁵⁸⁹

Неискуство домаћих кадрова, у поређењу са интернационалним искуством политемиграната, често је доводило до скретања партије "у лево", што је претило да угрози тек успостављене договоре Савезника око Бугарске. Осим тога, чести дисконтинуитети и организовање другог партијског центра изван Бугарске компликују анализу врха партијске структуре до 9. септембра.

Ко је био "број један" у партији у Бугарској до освајања власти? На то се питање у методолошком погледу може одговорити анализом начина комуникације између Стаљина, односно Димитрова са домаћим бугарским кадровима. Важан је био онај коме се обраћао Димитров⁵⁹⁰, са киме се одржавала редовна комуникација, ко се налазио на највишем партијском положају и ко је извршавао неки од специјално му поверених задатака на терену. Тако је, на пример, о војним питањима, која су временом постајала све значајнија, Димитров вршио преписку са Добри Терпешевим. Он је касније са Титом у Крајови, под Совјетским надзором, уговарао заједничко деловање бугарских и југословенских трупа, што га је у Стаљиновим очима могло чинити изузетно важним партијским чланом. Потврду да је Терпешев фигурирао као "број један" налазимо и у једној од инструкција коју је Димитров после 9. септембра разрађивао са преосталим члановима Заграничног бироа који су се тада још увек налазили у Москви: "Морате радити као прави бољшевици, имплементирајте нашу тврду линију, Фронт није тренутна комбинација већ трајни борбени савез за конституисање нове демократске Бугарске, та линија мора бити спроведена не само код Добри Терпешева,

---

Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁵⁸⁹ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁵⁹⁰ Комуникација партије са Димитровим је била успостављена 1942. године, тако што се Димитров текстом у *Правди* "Куда иде Бугарска", обратио бугарским "друговима". Тај текст је партија раширила у неколико хиљада примерака. Почетком марта 1945. године Драгојчева је објаснила значај тог чланка као успостављања везе са Димитровим и схватања позиције у којој се наша Бугарска: "...из тог чланка смо сазнали где би завршили ако не би слушали Димитрова (...) морамо да му гарантујемо директно руководство (и данас, О.Д.) - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945.

већ и у другим партијама и код њихових активиста”.⁵⁹¹ Тиме је Димитров партију поистовећивао са Терпешевим.

Ту је био и Трајчо Костов који је, уз Антона Иванова до његове смрти, руководио партијом до 1942. године и који је од 9. септембра до доласка Димитрова у Бугарску на јесен 1945. године, фигурирао као “број један” у РПБ(к).⁵⁹² Проблем са Костовим је био у томе што је испољавао необично високе амбиције за једног локалног партијца, због чега га је Димитров, плашећи се да га не угрози док борави у Москви, опомињао још крајем 1944. године. Цола Драгојчева је такође заузимала високо место у партији, што се, поред осталог, изричито наводи у преписци коју је Димитров током рата водио са још једним амбициозним комунистом – Тодором Павловим. Павлов је, независно од партијског руководства, у Москву послао један непрецизан и забрињавајући извештај о ситуацији у Македонији, који је могао довести до погрешних потеза Совјета у осетљивом периоду успостављања поверња међу Савезницима, после чега је уследила опомена Димитрова да је “искључиво Драгојчева задужена за комуникацију са Совјетима”.⁵⁹³ Ових неколико примера указују да је међу бугарским кадровима постојао ривалитет, да је део њих, услед удаљености центра из којег су директиве стизале, дајући својим амбицијама одушка, покушавао да се боље позиционира у врху БРП(к).

Ко год да је током рата био “број један” у партији морао је знати да се партијски стварни “број један” налазио изван Бугарске, а то чак није био ни Димитров, већ сам Стаљин. Димитров је био “друга рука” Стаљинове политике у Бугарској, оперативци из Заграничног бироа су, премда подређени Димитрову, били “трећа рука” Стаљиновог утицаја, док су локални комунисти у Бугарској, подређени свима претходнима, били тек “четврта рука” КПСС-а која је на терену спроводила совјетску политику и изграђивала систем по узору на онај у Совјетском Савезу. Отуда је, с обзиром на удаљеност центра из којег су стизале инструкције које су у бугарском друштву изазивале велике потресе, партијска дисциплина била предуслов опстанка те пирамиде, односно “ланца командовања”. Дисциплина и

---

⁵⁹¹ У: *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 336.

⁵⁹² То показују спискови састава Политбироа, али да је Костов био све важнији на локалном, бугарском нивоу, указује чињеница да га је Димитров из Москве крајем 1944. године опомињао због једног текста у “Работническом делу” у којем је партија позивала на спровођење директива Трајче Костова. У марту 1945. године унутар партије су се јавили захтеви да се и у Бугарској, као “код Срба” (мисли се на југословенску дистанцу од Москве) уздигне “наше руководство”. Славчо Трнски је као домаћи партизан и руководиоца војног одељења при софијском обласном комитету рекао да је време да партија има и пароле на којима би писало “нека живи Трајчо Костов”, а не само “Георги Димитров”. Такве партијске импулсе, касније окарактерисане као националистичке, Драгојчева је покушала да амортизује захтевом да се Димитрову мора гарантовати директно руковођење партијом, иако је он још увек у Москви. Због тога је у завршној речи на партијском пленуму у марту 1945. године Костов изјавио: “Ако има сумњи ко води партију да се зна да је свакодневно води Димитров”. - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945.

⁵⁹³ Бретхолц, Волфганг, *Видях сгромолясането им*, с. 61.

бољшевички тип личности самих партијаца су тако били један од кључева изградње социјалистичког система, како у Бугарској, тако и у осталим државама Источне Европе у којима је победио совјетски утицај.

Народни фронт или “трансмисија власти” - део совјетске стратегије у процесу комунистичког освајања власти

Успостављање социјалистичког система у Бугарској, као и у осталим земљама источне Европе, је представљало снажан потрес за друштва тих земаља. Бугарска је до краја 1947. године, када су комунисти већ чврсто држали готово целокупну државну структуру под својом контролом, постала република, променила је устав, увела и другу половину становништва у политички живот дајући женама право гласа, извршила прве кораке ка драстичним економским мерама, укинула вишепартијски систем власти, ставила под контролу научни, уметнички, образовни, информативни, привредни и многе друге аспекте друштвеног живота. Убијена је целокупна политичка елита коју су комунисти сматрали одговорном за улазак Бугарске у рат на страни Немачке. Црква је стављена под контролу нове власти. Те, и низ других мера које су дошле са комунистима и Црвеном Армијом у Бугарску, пореметиле су дотадашњи релативно спонтани политички живот и саморегулацију друштвеног живота.

Комунистичка партија није могла сама спровести мере које су водиле ка промени система, већ је за тај посао морала наћи савезника. Њени савезници су биле политичке партије окупљене у Народни фронт који се у Бугарској називао Отачествени фронт (ОФ). Стратегија изградње ОФ-а током рата је била разрађена у Москви. Организујући Отаџбински фронт којим је руководила, партија је делимично обезбедила легитимитет за своје политичке поступке. Питање Отаџбинског фронта је, дакле, било питање стратегије и легитимитета комунистичког освајања власти, исто као и у Румунији и Југославији.

Народни фронт је био коалиција четири партије: Радничке партије Бугарске (комунисти), Бугарског народног земљорадничког савеза (БЗНС), Народног савеза “Звено”⁵⁹⁴ и Бугарске радничке социјалдемократске партије (БРСДП). Свака од тих партија је имала

---

⁵⁹⁴ Звено је тек на јесен 1944. године из неформалне политичке организације прерасло у партијску организацију.

своје лево крило, центар и десно крило. Комунисти су до 1948. године успели да одстрани десна крила у свакој од њих. Народни фронт је између комунистичке партијске организације и државне административне организације којом је партија имала намеру да овлада, представљао “међуорганизацију” са својом структуром заснованом на мрежи ОФ комитета. Поједностављено говорећи, партија је овладавајући постепено структуром ОФ-а, успела да овлада и државном администрацијом.

БЗНС је био највећа и најутицајнија странка у земљи (и у Фронту), која је кроз своје фракције заступала интересе свих сељака у иначе сељачкој земљи каква је била Бугарска. Странка је, осим заступања сељачких интереса, баштинила капитал борбе против Стамболијског, капитал велике просветне акције коју је спровела у међуратној Бугарској, искуство сарадње са комунистима у борбама против система и искуство опстанка и деловања у илегалу. Сви ти елементи су је чинили не само подобном, већ и неопходном партијом у комунистичким плановима доласка на власт. Земљораднички савез се састојао од сеоских и градских “дружби”, организација којима су руководили секретари. Они су, за разлику од комунистичких секретара, у ратном периоду обједињавали функцију политичког и организационог секретара, што је комунистима и Британцима олакшавало манипулисање том партијом. Сеоске “дружбе” су преко секретара биле повезане са секретарима среских дружби, а ови преко својих секретара за обласне дружбе, преко чијих секретара су биле повезане са вођством партије.⁵⁹⁵ БЗНС је имао и снажану омладинску организацију, будући предмет интересовања комунистичке партије. Највећу опасност за комунисте је у Фронту представљала група Г. М. Димитрова (Гемета). Гемето је, као британски агент, претендовао да комунистима преотме контролу над Фронтом и да га употреби за обарање прогерманске и постављање англофилске владе у Бугарској. Комунисти су имали среће да је његове завереничке намере открила државна администрација која га је и ухапсила.⁵⁹⁶

---

⁵⁹⁵ БЗНС се састојао из више политичких група: 1) Александар Стамболијски (“Пладне”) - Г. М. Димитров, Христо Стратев, Димитар Мацанкијев и Никола Петков, 2) “Врапча” - Димитар Гичев, Вергил Димов, Константин Муравиев, 3) Недељко Атанасов и Христо Стојанов, 4) Александар Обов и Коста Тодоров 5) Димитар Драгчев – оснивач БЗНС-а. БЗНС је био обједињен у јединствену политичку партију 14. октобра 1944. године у оквиру које је руководство преузела група “Пладне” – група са крајње левице у оквиру партијског спектра, која је заступала сиромашне сељаке и која је, тиме, располагала са најснажнијом базом. Група “Врапча” је улазила у владу Народног блока 1931. године због чега су је комунисти после 9. септембра сматрали непријатељском, па су њене вође, Гичев, Димов, Муравиев били ухапшени. Та група је била друга по масовности и обухватала је сеоске газде, чиновнике и интелигенцију, због чега се налазила на крајњој десници партиског политичког спектра. Група Обова и Тодорова се по политичким уверењима која је заступала налазила одмах иза групе “Пладне”, док је група Атанасова била “десна”, али слаба по снази. Пета група је била без утицаја. Проблем БЗНСа је био у његовом уједињавању што је повлачило, за комунисте, укључивање непожељних чланова у партијску структуру БЗНС-а. Група “Врапча” је одржавала односе са Иваном Михайловим због чега је наступала са антијугословенским ставом. “Сиве масе” у бугарском народу су политички нагињале ка БЗНС-у. - АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/IV-8, *Информација о БРП(к) и ставовим акоје она заступа.*

⁵⁹⁶ Димитров-Гемето је био главни сарадник британске СОЕ. Против његове делатности је режим у Софији на почетку 1941. године предузео мере хапшења његових сарадника и растурања његове мреже, што је

Социјалдемократска партија је била најслабија партија у Фронту, али са капиталом снажног утицаја у фабрикама и предузећима у међуратном периоду. Због тога су били користан сарадник комунистичке партије. Из њеног окриља је потекао амбициозни “независни” политичар Димо Казасов, који је у прве три послератне владе био министар. БРСДП је са утицајним Казасовим који је у Фронту наступао као “независни политичар” имала добре односе, као што их је имала и са “Звенарима” Кимоном Георгиевим и Дамјаном Велчевим. Социјалисти су најбоље били заступљени у Кооперацији “Напред” која је била њихова партијска “тврђава”. Чланство социјалдемократа је било скромно, подмаладак слаб, али добро повезан са британском социјалистичком омладином што је БРСДП-у обезбеђивало политичку снагу.⁵⁹⁷

Народни савез “Звено” је био политички круг професионалних завереника који су своје каријере почели да граде још током двадесетих година прошлог века. У Савез су улазили људи попут Дамјана Велчева, Кимона Георгиева, Диме Казасова, Петака Стојанова, Петра Тодорова, Ивана Харисанова, Цветка Бобошевско и других. “Звено” је било у контакту са СОЕ, али британска обавештајна мрежа није била сигурна у којој мери би они радили за британске интересе.⁵⁹⁸ Њихова организација је била слаба, организована по територијалном принципу, али углавном везана за Софију. На јесен 1944. године су имали око 5-6.000 људи. До 9. септембра 1944. године представљали су се као “надкласна елита” и били су без организационе базе. Са језгром “Звена” – Георгиевим, Харизановим, Чолаковим, Јуруковим, Поп-Златевим, били су повезани генералштабни официри – Велчев, Кирил Станчев, Стојчев, Лекарски, Славков. То је била најважнија карика потребна комунистима за остваривање њихових циљева. Звенари су до државног удара у септембру успели да придобију низ официра регуларне бугарске војске: генерале Сиракова и Кецаркова (Македонци), али и Ивана Маринова, главнокомандујућег “фашистичким трупама”. Један од проблема, из перспективе будућих политичких владара – комуниста, је био тај што су “Звенари”, као и БЗНС, на спољнополитичком плану били оријентисани ка Енглезима.⁵⁹⁹ Та је чињеница у

Гемето (његов псеудоним је био Џон у СОЕ структурама) успео да избегне. У: Pivac, Marko, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941, *Istorija 20. veka*, 2010/3, Beograd 2010, s. 200.

⁵⁹⁷ Партија је такође имала своје “лево” и “десно” крило: ”левицу” су представљали Чешмеджиев, Братанов и Митовски, а “десницу” Крстју Пастухов, познатији као министар унутрашњих послова у једној од међуратних влада. Због прогона радника добио је назив “крвави пас”. - АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/IV-8, Информација о БРП(к) и ставовим акоје она заступа.

⁵⁹⁸ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-13. Политичке партије Отечественофронтоске Бугарске; Pivac, Marko, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941, *Istorija 20. veka*, 2010/3, Beograd 2010, s. 201.

⁵⁹⁹ Звено се развило из једног од два деветнаестовековна политичка центра: док су комунисти израсли из либералног, “Звенари” су настали из оног другог – конзервативног политичког миљеа. Деветнаестовековни “конзервативци” су по свом образовању углавном били русофили, али су по својим трговинским и економским везама углавном са британским капиталистичким круговима – били англофили. - АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) , 15 / IV-13, Политичке партије Отечественофронтоске Бугарске; “Звено” је

првим годинама после рата била корисна, али је са почетком Хладног рата постала опасна.⁶⁰⁰ Други “проблем” су биле њихове, у међуратном периоду, успостављене везе са пораженим крилом ВМРО-а, такозваним “Протогеровистима”.⁶⁰¹ “Звенари су тежили да окупе интелигенцију која је остала изван ОФ-а, чиме су за комунисте додатно били опасни јер су на тај начин у структуру ОФ-а, а тиме и у државну структуру, увлачили идеолошки непожељни профил људи или, партијским речником речено – “фашистичке елементе”. Њихов круг није био велики, али је по свом саставу био снажан, утицајан и опасан по комунисте. Са комунистима их је, ипак, зближавала њихова жеља да Бугарска постане република. Раздвајала их је претензија “Звенара” на врховну власт у држави.

Како је текао процес организовања Отаџбинског фронта у Бугарској?

Димитров је у лето 1942. године бугарским комунистима послао директиву да почну са изградњом шире политичке коалиције у коју би улазиле странке антифашистичког опредељења и која би се називала “Отаџбински фронт”.⁶⁰² Програм Фронта је био објављен у јулу 1942. године преко илегалног радија “Христо Ботев”. Њиме је била прокламована борба уједињених партија против Хитлера и прекид савеза који је Бугарска са њим недавно успоставила, а о политичким и социјалним циљевима партије није било ни речи.⁶⁰³ Централни комитет у Бугарској, односно Цола Драгојчева која је руководила послом организовања Фронта, је до септембра 1942. године, преко посредника, ступила у везу са представницима осталих политичких организација у тадашњој Бугарској: Кимоном Георгиевим и Дамјаном Велчевим (Звено), Николом Петковим, Бумбаровим, Геновским (БЗНС), са Мушановим из демократске партије, са Пастуховим и Чешмеджиевим од

управо због својих истовремених русофилских и англофилских афинитета као свог историјског наслеђа, било корисно у оквиру Отаџбинског фронта: русофилски елемент их је приближавао комунистима, а англофилски је олакшавао комуникацију за Западним савезницима због чега је министарство спољних послова, као и премијерско место, у почетку било додељивано “Звенарима”. Та се политика прерасподеле места у влади комунистима касније чинила добром јер су крајем августа 1945. године, у изузетно фрагилној ситуацији у којој се нашла партија и компликованим међународним односима, процењивали, Терпешев конкретно, да је Георгиев одиграо одличну улогу на месту премијера и да тако треба да остане и после избора. - ЦДА НКОВ 22. јун 1945. 7838.

⁶⁰⁰ ЦДА Ф 1Б; о.п.6; а.е. 54, 1. јун 1945. - на заседању Политбироа почетком јуна партија је констатовала да је Георгиев веома паметан и искусан политичар и да је одлука да на челу владе буде Звенар била добра.

⁶⁰¹ Протогеровисти су били део ВМРО-а, који је после 1930. године понекад носио назив и Шандановисти по Пери Шанданову, једном од вођа тог крила ВМРО-а. Организовани су били као опозиција Ивану Михаилову. Протогеровистима су још припадали Пеца Трајков и лев Главинчев. - АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/IV-8, Информација о БРП(к) и ставовим акоје она заступа; Протогеровисте је контролисала СОЕ преко Димитрова-Гемета. - Pivac, Marko, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941, *Istorija 20. veka*, 2010/3, Beograd 2010, s. 200-202.

⁶⁰² Претходно је у московској “Правди” објавио чланак о пореби организовања једне такве коалиције која би окупила “патриотске снаге Бугарске”. - АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁶⁰³ Вачков, Даниел, *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Ур: Ивало Знеполски, Софи 2009, 94.

социјалдемократа, као и са неким представницима радикала и либерала.⁶⁰⁴ У септембру 1942. године је у “Работническом делу” била штампана *Декларација о Отаџбинском фронту*, после чега је, директивом Централног комитета РПБ(к), уследило организовање отачественофронтских комитета по местима широм Бугарске.⁶⁰⁵ Ти се комитети, осим главног комитета – Националног комитета Отаџбинског фронта, током рата нису значајније активирали. Да би појачала њихову активност, партија је почетком 1943. године почела да штампа лист “Отаџбински фронт”. Исте године у августу био је организован Национални Комитет ОФ-а у којем су биле представљене следеће политичке снаге: комунистичку партију је представљао Кирил Драмалиев, БЗНС “Пладне” Никола Петков, социјалдемократе Григор Чешмеджиев, “Звено” Кимон Георгиев и један “независни” Димо Казасов. Како су изван Фронта остале демократска партија (Мушанов) и фракција БЗНС-а “Врабча”, фронт је окупио партије лево-центрашког политичког програма.

Војна комисија при Централном комитету партије одредила је неколико својих чланова за обуку и рад са наоружаним партијским јединицама. Том приликом је војна комисија променила своје име и проширила свој састав: од тада је војна комисија била Врховни штаб у који су били укључени и неки чланови из политичког круга Звено – Петар Илијев, Тодор Тошев, Главинчев, Вранчев.⁶⁰⁶ Та сарадња је 9. септембра 1944. године, резултирала “бескрвним државним ударом” после којег су обе политичке снаге у оквиру Отаџбинског фронта – дошле на власт.

Сарадња комуниста и “Звенара”, заснована на отаџбинскофронтској платформи током рата, почела се после 9. септембра постепено претварати у антагонизам две партије. Његово порекло је везано за ратни период и сложен однос те две партије у ОФ-у током рата. Једно од питања око којег две партије нису могле постићи консензус је био комунистички однос према Македонији, према којем је и ОФ требало да се одреди. За разлику од става из 1941. године, када је партија немачку окупацију македонског простора (и своје учешће у њој) тумачила као пут ка остваривању “праведних бугарских националних захтева”, од децембра 1943. године ЦК је свој однос декларативно променио. Драгојчева је објавила да у датом политичком и војном контексту, Македонија више не сме бити “јабука раздора” међу балканским народима, и да ће се “македонско питање” решавати по окончању рата. Све до Десетог партијског пленума 1946. године, БРП(к) није прихватала македонизацију Пиринске

---

⁶⁰⁴ Као посредници се помињу Драмалиев, Рача Ангелов, Георги Станкулов – У: АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији

⁶⁰⁵ До краја 1942. године је било организовано 130 комитета. - Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, София 2003, с. 23.

⁶⁰⁶ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

македоније.⁶⁰⁷ За “Звенаре” је таква промена односа према “македонском питању” била неприхватљива, посебно ако се имају у виду њихове персоналне везе са ВМРО-ом. Управо те везе су касније биле један од разлога комунистичког обрачуна са Дамјаном Велчевим.

Други разлог послератне нетрпељивости две партије произилазио је из следеће ситуације: партија, која је тежила сламању режима цара Бориса III, тај циљ није могла постићи без његове војске јер су партизански одреди до краја рата представљали безначајну војну снагу. Отуда је један од главних партијских задатака био придобијање “патриотских официра” који би се борили за идеје Отаџбинског фронта. Представници регуларне бугарске војске у ОФ-у су били управо Звенари, чија је улога у ОФ структури постајала све значајнија од краја 1943. године, када се ОФ-у прикључио Дамјан Велчев, док су други “Звенари” били распоређени делом у Националном комитету ОФ-а, а делом у његовом Врховном штабу.⁶⁰⁸ Та сарадња са војском није једнодушно била прихваћена међу комунистима. Онај део партије који није био у “илегали”, односно онај део партије који са истом том војском није ратовао на терену, био је одушевљен чињеницом да неће ни морати лично да се ангажују у борбама већ да ће у миру дочекати пуч који ће заверенички део царске војске сам извести. Онај други део партије, који је деловао “у илегали”, ратујући управо против царске војске, није благонаклоно гледао на сарадњу Централног комитета са деловима државне војске. Због тога је Централни комитет наоружане партије широм земље често опомињао да се држе партијских одлука, односно да не ремете тек успостављене односе у ОФ-у.⁶⁰⁹ Тако се партија нашла у ситуацији да је њен врх сарађивао са царском војском, док је њена база са истом том војском ратовала. Наизглед парадоксална ситуација постаје јаснија када се има у виду да је део војске који је сарађивао са партијом био заверенички део царске војске и да је комунистима за било какву озбиљнију акцију у земљи домаћа војска била неопходна. Таква ситуација је била могућа само у условима дубоке конспирације. Ипак, анимозитети који су се тада развили између партијске партизанске базе и “Звенара” у врху ОФ-а, почели су се отвореније и конкретније испољавати непосредно после њиховог заједничког доласка на власт, а посебно са све јаснијим совјетско-британским сукобом на почетку Хладног рата.

Услед недовољне развијености партије и њеног слабог партизанског деловања, комунисти су на власт у Бугарској морали доћи уз помоћ широке коалиције партија, из које су касније црпели легитимитет своје власти. Та коалиција је прикривала амбиције локалне

⁶⁰⁷ Dragišić, Petar, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944-1949*, Beograd 2007, s. 171-176; АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁶⁰⁸ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁶⁰⁹ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

комунистичке партије у Бугарској – да једном сама управља целокупним друштвом те земље. Отачественофронтоске партије, њихови лидери и Савезници су, подржавајући комунисте у првим данима после државног удара у Софији, свесно учествовали у највећем броју прекорачења надлежности комунистичке партије, што је своје најекстремније појавне облике имало у егзекуцијама, интернацијама, расељавању и конфискацијама свих оних људи које су комунисти сматрали својим непријатељима. Али, порив да се, после десетогодишњег непостојања партијског живота у Бугарској, по сваку цену дође “на власт” и “остане на власти”, гурао је отачественофронтоске партије у коалицију са комунистима, чинећи их саучесницима у данима у којима је партија почела да стиче своје најдубље компромитујуће црте.

Девети септембар: тачка преокрета у процесу комунистичког освајања власти

Бугарска историографија до данас није успела да реконструише шта се тачно догодило 9. септембра 1944. године. Проблем се своди на питање успостављања контаката међу разним актерима преврата и на утврђивање њихове прецизне хронологије. Разлог томе је, између осталог, историјске природе: током самог заузимања власти убијено је неколико војних команданата⁶¹⁰, део припадника војске је без суда убијен непосредно после 9. септембра, други део је предат "Народном суду", део официра је био пензионисан, а део је био размештен на друге позиције у војној структури.⁶¹¹ У фебруару 1945. године 47 виших официра било је осуђено на смрт⁶¹², тако да биланс првог таласа чишћења војске није за собом оставио људе који би својим сведочењем могли употпунити нејасну слику деветосептембарског државног удара. Тиме је интерпретација догађаја била препуштена победницима, који о начину свог доласка на власт нису оставили превише трагова.⁶¹³

Упркос недостатку тако важног дела укупне слике комунистичког освајања власти, могуће је детектовати актере деветосептембарских догађаја. То су биле домаћа комунистичка партија Бугарске и њен загранични Биро којима се управљало у Москви и из ње, затим политичко-војни круг “Звенара”, потом Црвена Армија која се 9. септембра већ налазила на

---

⁶¹⁰ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 27.

⁶¹¹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 40.

⁶¹² Знеполски Ивайло, *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория*, Софија 2008, с. 116.

⁶¹³ Чак ни Винаров, који се нашао на страни победника, у својим мемоарима није ништа оставио о 9. септембру. То је једина "рупа" у његовим иначе конзистентним мемоарима.

територији Бугарске и, изузетно важан и у историографији ређе анализиран, фактор Савезничког консензуса око препуштања Бугарске совјетској војсци у завршници рата. Укршањем свих тих фактора могуће је у извесној мери реконструисати догађајни аспект деветосептембарског пуча, с тим што се он мора сагледати у нешто ширем хронолошком распону.

Пођимо од Партије: са каквим снагама је она располагала на терену пре 9. септембра? Сумарних информација на ту тему у изворима нема много, а као један од најпоузданијих се може сматрати партијски извештај који је у марту 1944. године Добри Терпешев послао Димитрову о стању партизанског покрета у Бугарској. Према том извештају Партизани су били организовани у 26 јединица које су располагале са укупно 2.320 бораца. Међу њима је само 25-30% било комуниста, исто толико их је било и у Комсомол-у, док су остали били углавном непартијци, махом омладинци. Социјални састав партизана био је такав да је 70–75% његовог састава чинили сиромашн сељаци, 20% су били радници, а остатак је био из редова интелигенције. Организација партизанских јединица била је таква да се у центру налазио главни штаб испод којег је био провинцијски штаб, потом регионални штаб и на крају штаб јединице. На челу јединице су се налазили командир, комесар и начелник штаба, од чега су командир и комесар били локални комунисти.⁶¹⁴ Терпешев је наглашавао проблем недостатка бораца, слабог наоружања, захтевао је да се из Москве пошаљу војни специјалисти у главне штабове – Пловдив, Софију, Шумен, Габрово, Сливен и Плевен. Неопходне су биле и две радио-станице са шифром за директну комуникацију са Москвом јер се комуникација са Димитровим одвијала преко југословенских веза.⁶¹⁵ Партија је у Народном фронту била заступљена преко два човека – Драмалиева и Пашова, мада сам Фронт није учествовао у војним акцијама, већ су његови комитети штампали памфлете и агитовали на локалном нивоу.⁶¹⁶ Као што се из извештаја види, квантитативно стање партизанских одреда је било слабо, али са тенденцијом сталног пораста. Око 9. септембра сама Партија је бројала између 13.000 и 15.000 чланова, колико је приближно бројала КПЈ на почетку рата.

Партијска директива о формирању слободне територије била је спроведена у дело тек после 7. септембра 1944. године, када су била освојена прва села у којима је успостављена власт ОФ-а, док је 8. септембра било заузето неколико већих градова. Софијски корпус је био спреман да изведе пуч. Позиције оних официра који су били склони сарадњи са

---

⁶¹⁴ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 308, 12.3.1944.

⁶¹⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 308, 12.3.1944.

⁶¹⁶ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 308, 12.3.1944.

Отачественим фронтом појачавао је улазак Црвене Армије у Бугарску.⁶¹⁷ У збацивању владе Муравиева главну улогу је одиграло неколико официра. Министарство војске, централну пошту, телефонску централу, централну станицу и друге објекте заузела је војска. Војни министар, Иван Маринов, је прешао на страну Отаџбинског фронта, а остали делови војске су били неутрални.⁶¹⁸

Шта се догодило са неопредељеним војницима и становништвом? Траг о неопредељенима је остао записан у оквиру анализа Вермахтове обавештајне службе која је регистровала 60% “незадовољних које је обузела комунистичка идеологија”. Америчка обавештајна служба је располагала са сличним подацима али је масу која се могла приклонити комунистима делила на оне који су били активни борци у брдима (нису сви партизани били и комунисти), на оне који су били “теоретичари” (који се нису борили у брдима, а којих је било највише) и на оне “случајне” у које су махом спадали интелектуалци.⁶¹⁹ Ивајло Знепољски у својој књизи као фактор коначног опредељења неопредељених на страну комуниста наводи феномен “латентног комунизма”, чија се психолошка резерва ослањала на идеју егалитарности – плодно тле на које је “победа” нове власти и њене идеологије могла да се ослони.⁶²⁰ Додајмо овде могућност да та “психолошка резерва”, осим идеје егалитарности, може бити проширена русофилијом, народњаштвом, навиком на ауторитарност владајућег система и демократизацијом разних потреба од којих су најснажније биле потреба за школовањем, запослењем, слободним испољавањем националности и вероисповести. Идеологија са којом су комунисти у оквиру ОФ-а наступали, а која се у многим аспектима поклапала са идејама најснажније странке у Бзгарској – земљорадничком странком (БЗНС), је свакој од наведених потреба успела да пружи задовољење. Друго је питање шта су “неопредељени”, задовољењем тих потреба, за узврат – изгубили.

Поред Партије, отачественофронтовских комитета и официра који су се сврстали уз комунисте, важну улогу су одиграли коминтерновски кадрови Заграничног бироа. У децембру 1943. године, у оквиру Бироа, била је донесена одлука да се у Бугарску пошаље

---

⁶¹⁷ Ти официри су у Софији, непосредно пред 9. септембар, могли да се ослоне на Пионирско-јуришну дружину Првог инжињерског пука, Пионирско-јуришну дружину при Главној команди армије, Ђачку чету у Војној школи, Аутомобилску дружину Првог инжињерског пука, Противваздушну батерију при Главној команди армије и на Пројектантску групу противваздушне одбране у Софији. Официри који су учествовали у пучу су били: П. Илиев, П. Вранчев, Т. Тошев, Д. Томов, Ст. Трендафилов, Д. Попов, К. Станчев, Вл. Стојчев, М. Иванов, Б. Гергов, -Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, София 1993, с. 10-11.

⁶¹⁸ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, София 1993, с. 10-11.

⁶¹⁹ Знеполски, Ивајло, *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория*, София 2008, с. 78.

⁶²⁰ Знеполски, Ивајло, *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория*, София 2008, с. 78.

група кадрова чији би задатак био да ојача покрет отпора, на чијем би се челу налазио Станке Димитров-Марек. У реализацију плана се кренуло у марту 1944. године.⁶²¹ Тада је одлучено да се Иван Винаров и Станке Димитров-Марек врате у Бугарску преко "слободних територија" још увек окупиране Југославије. Пре Марекове групе, у којој је Винаров имао улогу војног специјалисте са задатком организовања бугарских јединица на југословенским територијама које су контролисали Титови партизани, на територију Црне Горе је, као претходница, била послата група чији је задатак био успостављање редовне радио-везе са Димитровим.⁶²² За њима је, крајем јуна, била спуштена Марекова група. Неколико дана касније југословенски партизани су чланове Заграничног бироа одвели "у штаб", где их је, како Винаров сведочи, сачекало пријатно изненађење: Пеко Дапчевић, командант југословенске армије, био је пријатељ Винарова са којим се упознао у Паризу на задатку организовања Шпанских бораца.⁶²³ Тек са доласком ове групе и успостављањем везе са југословенским штабом, успостављена је и редовна комуникација бугарских кадрова са Димитровим, која више није била прекидана. Група је на територији Југославије провела три месеца, учествујући у акцијама Титових партизана.⁶²⁴

Средином августа 1944. године, та група је стигла на Јастрбац, српску територију коју су контролисали партизани и која је, простирући се уз бугарску границу, била погодна територија за организовање бугарских партизанских одреда. Првих пет кадрова Заграничног бироа је долетело са Дапчевићем у авиону и приземљило се на Црни Врх где их је чекало око 100 бугарских комуниста. Кључни човек међу њима је био Димо Дичев, чији је задатак био да дочека пет чланова из Дапчевићеве посаде и да наоружа, на том простору организовану, Прву софијску партизанску дивизију. Сусрет Диме Дичева са групом заграничних партизана је остварен у главном штабу српских партизана код Куршумлије када су бугарски кадрови успоставили контакт са Кочом Поповићем, Благојем Нешковићем и Спасенијом Цаном Бабовић у присуству чланова совјетске војне мисије. Штаб је тој групи доделио један безбедоносни одред који их је спровео до Црне Траве где су се спојили са бугарским одредима.⁶²⁵

На територији коју су контролисали југословенски партизани била су организована

---

⁶²¹ У дневнику Димитрова није прецизно забележен такав договор. Ипак, Димитров је 2. марта имао сусрет са Заграничним бироом, када је за секретара Заграничног бироа именован Стане Димитров-Марек. Том приликом је дискутована позиција партије у Македонији и дискутоване су конкретне мере које треба предузети у самој Бугарској. -*The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 302, 2.3.1944.

⁶²² Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969. 601-602. - Групу су чинили Шерју Атанасов, Благој Иванов, Иван Пејчев, Павел Црвуланов.

⁶²³ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 610.

⁶²⁴ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 611-612.

⁶²⁵ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 615.

три бугарска партизанска одреда: бригада "Георги Димитров", батаљон "Христо Ботев" и још један батаљон од око 200 бораца којим је командовао Штерју Атанасов.⁶²⁶ Ти војни одреди су успоставили везу са Централним комитетом бугарске партије и са Главним штабом партизанске војске у Бугарској (НОВА).⁶²⁷

Половином августа је на простору Добро Поље - Црна Трава боравило око 1.000 бугарских партизана. Бугарски батаљони су југословенску територију дуж бугарске границе користили као базу са које су развијали војна дејства ка унутрашњости Бугарске.⁶²⁸ Југословенски партизани су им пружали материјалну помоћ кроз храну, али и оружје, које је бугарским партизанима требало да достави британска војна мисија, што се није догодило. Британска војна мисија је са Темповим јединицама, које су се из Македоније кретале ка источној Србији, стигла и у штаб бугарских партизана.⁶²⁹ Темпо је координацију са бугарским партизанима успостављао преко Блгаранова, старог коминтерновца чији је специјални задатак био партијски рад у Македонији, одакле су се њих двојица и познавали. Блгаранов је крајем августа отишао на месец дана у Софију са задатком да што више људи из Бугарске доведе на југословенску територију како би батаљони прерасли у бригаде. Осим тога, његов задатак је био да на југословенској страни обезбеди базу у коју би се сместили бугарски Главни штаб и Централни комитет, одакле би вршили мобилизацију бугарских бораца. По повратку Блгаранова из Софије и са ојачавањем бригада био је формиран и Главни штаб бугарских партизана, који је са југословенске територије почео да организује партизанске упаде у Бугарску. То је био нови вид борбе на територији Бугарске, где су се до тада партизани борили комитском тактиком ослањања на јатаке. После акција у Бугарској, бугарски партизани су се повлачили на југословенску територију.⁶³⁰

Главни проблем бугарских партизана био је недостатак оружја. У томе им је делом помогао Темпо, који је издао наређење да се оружје једне југословенске бригаде преда бугарским партизанима. Према Темповим сведочењима, сарадња се на тај начин одвијала све до интервенције Димитрова који је захтевао да га бугарски кадрови обавесте о томе "зашто су напустили Бугарску, шта су тражили на простору Југославије и како су мислили да освоје

---

⁶²⁶ Штерју Атанасов, чији је псеудоним био Георгиев, је био политемигрант из СССР-а од 1925. године, "шпански борац", члан ЦККПБ, а касније је постао командант бугарске војске –*The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Vanac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 98; Темпо наводи и батаљон "Васил Левски" који је био формиран "од радника и сељака" који су долазили из Софије и околине, док је батаљон "Георги Димитров" на ту територију дошао са одредом Темпових партизана из Македоније. - Vukmanović, Svetozar-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, I, Beograd 1971.

⁶²⁷ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 615.

⁶²⁸ Vukmanović, Svetozar-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, I, Beograd 1971.

⁶²⁹ Vukmanović, Svetozar-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, I, Beograd 1971; Винаров такође пише о невољности Британаца да наоружају бугарске партизане под изговором да ће се у Софији ускоро догодити преврат и да тамо више неће имати с ким да се ратује.

⁶³⁰ Vukmanović, Svetozar-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, I, Beograd 1971.

власт у Софији”⁶³¹

После тог телеграма бугарски партизани су почели припрему продора у унутрашњост Бугарске са циљем да тамо трајно и остану. Једна бригада је преко Старе Планине кренула према Плевену, а друга према Рили. Како су обе биле разбијене, бугарски партизани су се вратили на југословенску територију. Темпо помиње да се на Јабланици “у међувремену” формирала бригада “Георги Димитров” састављена од “људства које је из бугарске војске прешло на нашу страну”. Касније, када је у Софији био извршен пуч, те су бригаде биле главна снага на коју је нова власт могла да се ослони.⁶³²

Проблем наоружања је коначно био решен тако што је Димитров неколико ноћи узастопно авионима слао наоружање које је било дељено између бугарских и југословенских партизана. Крајем августа је на југословенску територију требало да слети секретар заграничног бироа – Марек, чији је задатак био покретање борби на територији Бугарске, али је Марек на том путу погинуо. Војне акције су биле одложене до 8. септембра, када је Прва софијска партизанска дивизија прешла границу и дошла до Трнског поља одакле је требало да дођу до Софије и да учествује у преврату. Један од првих војних успеха на територији Бугарске било је њихово заузимање тврђаве Тумбе, где им се, уз већ придобијене официре у Софији, прикључио део државне војске. Тада је у Тумби одржан митинг на којем су се две војске, партизанска и државна, "побратимиле" и на којем је проглашено постојање Прве софијске партизанске дивизије, чији је командант био Славчо Трновски.⁶³³

Успостављање система: под совјетском контролом

У процесу комунистичког освајања власти у Бугарској током периода “народне демократије” разликују се две фазе: успостављање власти и одржавање успостављеног система. У раној фази успостављања власти, који је у Бугарској трајао од 9. септембра до потписивања примирја 28. октобра 1944. године, у Бугарској су били започети процеси који су имали далекосежне последице на њен даљи друштвени и политички живот. Са првим данима Отачественофронтоске власти у Бугарској је почео талас терора којим су из

---

⁶³¹ Иако сведочење Темпа није потврђено у дневнику Димитрова нити у мемоарима Винарова, ипак је вредно пажње због специфичности информација, а пре свега због наводног плана да бугарски ЦК и Главни штаб борбом руководе са југословенског простора.

⁶³² Vukmanović, Svetozar-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, I, Beograd 1971.

⁶³³ Винаров, Иван, *Боици на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, София 1969, с. 625.

политичке игре, уз више или мање бруталности, били избачени најважнији политички опоненти.

Комунистичка партија је у првој Отачественофронтовској влади успостављеној 9. септембра успела да запоседне два најважнија министарства, министарство унутрашњих послова и министарство правосуђа. Прво је, с обзиром на чињеницу да партија није контролисала војску, постало основно средство њеног даљег освајања и одржавања власти, док је друго имало задатак да стил комунистичкг освајања власти легализује и легитимизује.

У војсци је партија већ током септембра почела са процесом њеног “чишћења”. Отачественофронтовске партије су током септембра и октобра организовале своје оснивачке скупштине на којима су обновили партијске структуре и званично прихватиле програм ОФ-а. Паралелно са њиховим структурирањем почео је процес обнове државне администрације којим су од почетка управљали комунисти. Установљен је био “Народни суд”, ухапшена је и Совјетима предата целокупна политичка елита царског режима, донесен је био низ законских регулатива којима су потези ОФ власти били озакоњени, жене су добиле право гласа чиме је готово половина становништва потенцијално могла бити политизована, велики део омладине је био под контролом ОФ партија, а извршене су биле и прве кадровске и сисемске промене у образовању и у медијима.

Један од најважнијих процеса у првих месец дана је био процес убрзаног преклапања партијске, државне и отачественофронтовске структуре, које су до 1948. године прерасле у јединствену структуру. Током рата партија је у ратним комитетима Отаџбинског фронта имала изванредан број својих људи, а у Националном комитету Отаџбинског фронта су, поред осталих, седели и комунисти, чиме је још током рата почео процес перклапања партијске и фронтвске структуре. У ноћи државног удара, 9. септембра 1944. године, представници народнофронтвских партија, међу којима и комунисти, су војним ударом освојили државни врх. Тиме је на највишем институционалном нивоу отпочео процес преклапања све три структуре: партијске и фронтвске са државном структуром. Партији је преостало да на свом путу ка тоталној власти, за који партијски руководиоци нису знали колико ће бити дуг, темељно овлада структурама народног фронта и државне администрације.

Комунистичка борба за што боље позиције у државној администрацији и у структури ОФ-а, је, упркос њеној силовитости и брзини, своје ограничење имала на спољнополитичкој равни јер са деловањем комунистичке партије у Бугарској нису смели угрозити савезнички односи у завршној фази рата у Европи. На Западном фронту је савезничка операција Оверлорд била у пуном замаху: током септембра 1944. године савезничке снаге покушавале су да са севера Француске пробију Зигфридову линију и тиме пређу немачку границу, Двајт Ајзенхауер је половином септембра покушао да убрза отварање пута ка средишту Немачке, а

Париз је већ био под контролом Шарла де Гола.⁶³⁴ На Источном фронту Совјети су током лета 1944. године у Украјини растурили немачку групу армија Центар која је бранила Литванију, источну Пруску и северну Пољску. Северно од ње, група армија Север, која је требало да одбрани Летонију и Естонију остала је одсечена совјетским напредовањем ка Северном мору западно од Риге. Излазак Совјета на границе Финске се у септембру завршио потписивањем примирја са Финском.⁶³⁵

Случај Финске, која се, уместо безусловном предајом из рата извукла преговорима са Совјетима, унела је немир међу Западне савезнике да би се Совјети и са осталим Хитлеровим државама-сателитима могли нагодити по финском моделу и укључити их тиме у своју послератну орбиту утицаја.⁶³⁶ Тиме би превасходно били угрожени интереси Британије у Источној Европи и на Балкану. Питање како са државама-сателитима окончати рат – њиховом безусловном предајом или сепаратним миром – у случају Бугарске је било решено савезничком одлуком да се са Бугарском потпише примирје којим би се Совјетима гарантовала њихова доминација у тој земљи, а Бугарска би, узимајући учешћа у завршним операцијама рата у Европи, била преведена у табор победничких земаља.⁶³⁷

---

⁶³⁴ Kalvokorezi, Piter, Vint, Gaj, *Totalni rat*, Beograd 1987, s. 419; Bivor, Entoni, *Drugi svetski rat*, II Tom, Beograd 2014, s. 294-315.

⁶³⁵ Kalvokorezi, Piter, Vint, Gaj, *Totalni rat*, Beograd 1987, s. 387; Bivor, Entoni, *Drugi svetski rat*, II Tom, Beograd 2014, s. 294-315.

⁶³⁶ Безусловна предаја немачких “сателита” на којој је, за разлику од Черчила и Стаљина, Рузвелт инсистирао, је у завршници рата Совјетима могла да на терену направи велики проблем. Уколико би се “сателити” безусловно предали отпор тих држава би био појачан и усмерен против Совјета који су, на терену били ти пред којима би се сателитске државе предавале. Тај сценарио су Савезници морали избећи како би рат био што пре успешно приведен крају. Британци су посебно били заинтересовани да се са “сателитима” преговара јер су у томе видели могућност заузимања бољих позиција од оних које су до септембра 1944. године имали у тим земљама. Стаљин је такође имао интереса да се са земљама којима је у будућности потенцијално могао владати – нагоди о начину предаје, чиме би смањено отпор према својим трупима које су у те земље требале да уђу. Детаљније о том питању погледати у низу извештаја ФРУС и НАРА - FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 580-582; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 582; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 585; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 587-588; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 589; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 590; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 592; FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p. 592.

⁶³⁷ Текст примирја са Бугарском је био готов већ око 25. августа 1944. године, када је био послат Совјетима на потврду. Током августа Западни савезници су захтевали да Совјети не учествују у преговорима са Бугарском, али су Совјети на такав захтев Западних савезника одговорили захтевом да Западни савезници не учествују у преговорима са Финском, тако да су на крају Совјети ипак били укључени у преговоре са Бугарском. Dimitrov, Vesselin, *Stalin's Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*, New York, 2008, с. 76; Амерички војни аташе из Акере је извештавао о ноти коју је Молотов упутио Бугаској, а којом Совјети траже отварање конзулата у Бугарској, што се може сматрати почетком нарушавања “безусловне предаје”, односно почетком совјетског преговарања и са овом “сателитском земљом”. - У: NARA, Series: Message Files, 1942-1945, Collectio: Map Room Papers (Roosvelt Administration), 1942-1945, 7 April 1944; О захтевима Совјета у погледу конзулата у: - *Дипломатически документи по участието на България във Втора световна война. Дневници на Министерство на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилков, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944)*, съставители Билярски Цочо, Гезенко Иванка,

Савезнички договор да совјетска војска уђе у Бугарску и да је окупира, упркос напорима тадашње бугарске владе да се са Совјетима потпише мир, био је истовремено претпоставка комунистичког доласка на власт у оквиру ОФ-а и ограничење партијском апсолутном освајању свих полуга моћи у држави. Партија је у свом јачању била ограничена пре свега домаћом војном силом коју је контролисао политички круг "Звено" преко којег су Британци могли извршити извесни утицај на политичку сцену Бугарске. Ништа мање простора да самостално делује партији није остављала ни Црвена Армија која је представљала "контролни механизам" комунистичког деловања у Бугарској, при чему је Стаљин своје политичко деловање морао да усклађује са захтевима које су пред њега постављали Западни савезници. Додатна ограничења партије су проистицала из снаге БЗНС-а која је на основу своје широке базе у сељаштву захтевала више места у политичком животу Бугарске. Најупорнији "контролор" комунистичког понашања у првим месецима њеног деловања је управо био Гемето, лидер БЗНС-а, заступник британских интереса у Бугарској. Партија је, ипак, располагала једним од "министарстава силе" – полицијом, а њене позиције у Бугарској у првим данима доласка на власт је обезбеђивала Црвена Армија. Испоставило се да су та два фактора била довољна за почетак партијске инвазије на друге две структуре – фронтовску и државну

Државна структура – освајање институција

Државна структура којом су комунисти планирали да овладају у Бугарској је била наслеђена из предратног периода. То је био административни принцип заснован на мрежи општина, округа и срезова. Општину је могло чинити неко село, веће место или град. У Бугарској је било 1.693 општине. Главну власт је у општини имао кмет који је био и председник општинског савета. Кмета је у Бугарској од 1923. године постављао министар унутрашњих послова. Секретара општинског савета је именovala сама општина, од које су кмет и секретар примали плату. Општинска управа је имала и општинске саветнике које су од 1923. године на сваке две године постављали грађани општине. У сваком селу су била запослена 2–3 полицајца задужена за одржавање реда, који су извршавали кметова наређења, али који су, истовремено, били потчињени среском команданту полиције. У градовима је било више полиције, а савети су се звали "градски савети". Наведени подаци са бројем општина нису по себи битни, али постају речити када се доведу у везу са чињеницом да је Антон

Југов, као министар унутрашњих послова, одмах после 9. септембра могао да постави 1.693 кмета (могућност коју партија из тактичких разлога према савезничким партијама у Фронту није одмах искористила), да је могао да постави оне полицајце који су кмету били на располагању, као и њихове команданте на нивоу среза.

Следећа виша административна јединица је била срез, са својом среском управом и управником на челу. Министар унутрашњих послова је у срезу постављао све чиновнике, секретаре, писаре и начелнике милиције. Сваки срез је имао од 50 до 200 полицајаца, при чему је министар унутрашњих послова располагао са по још неколико, од полиције независних, агената на нивоу среза. У Бугарској су постојала 94 среза, што значи да је број људи које је Југов могао одмах после 9. септембра да распореди био вишеструко већи. Ни на том нивоу Југов није одмах искористио све могућности.

На административном врху је у Бугарској било девет области, од којих су комунисти држали само три места:

- 1) Софија – Георги Стоименов (Звено),
- 2) Пловдив – Јордан Божилов (комуниста),
- 3) Стара Загора – Момчо Илиев (БЗНС),
- 4) Бургас – генерал мајор Димо Димов (комуниста),
- 5) Варна – Георги Трајков (БЗНС),
- 6) Русе – Петко Блграинов (социјалдемократ),
- 7) Плевен – Коста Шопов (БЗНС),
- 8) Враца – Петко Лалов (комуниста),
- 9) Горња Цумаја – Борис Волев (Звено).⁶³⁸

Изнад области, налазила се врховна државна администрација смештена у Софији, односно институције као што су регентство, министарски савет (влада) и народна скупштина, која је 9. септембра 1944. године била распуштена и која у наредним месецима није била сазивана.

У периоду “народне демократије” у Бугарској су, на репрезентативној, а не на оперативној равни, “државни врх” представљале три институције: 1) *регентство* до укидања монархије у Бугарској 15. септембра 1946. године; 2) *Привремено председништво републике* од проглашења републике до ступања на снагу новог комунистичког устава; 3) *Президијум народне скупштине* од ступања новог устава на снагу крајем 1947. године. Практично, ни једна од наведених институција није имала реалну моћ одлучивања, управљања или

---

⁶³⁸ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-13. Политичке партије Отечественофронтовске Бугарске.

извршавања донесених одлука.⁶³⁹ У ноћи преврата 9. септембра бугарски народ је преко радија био обавештен да државом управља нова влада стављена од по четири представника из РПБ(к), БЗНС-а и “Звена”, од по два представника из БРСДП и два представника “независних политичара”. Кимон Георгиев је постао председник владе, распуштене су биле претходна влада и 25. обична народна скупштина⁶⁴⁰, установљена су три нова министарства⁶⁴¹, а “бивши” војни министар, генерал Иван Маринов је био постављен за главнокомандујућег бугарске војске против Хитлера.

Влада је потом донела нову одлуку која није била у складу са још увек важећим Трновским уставом, о распуштању постојећег и наименовању новог регентског савета. Нови регентски савет су чинили професор Венелин Ганев (као “независни политичар”), Цвјатко Бобошевски (као “независни политичар”)⁶⁴² и Тодор Павлов (комуниста)⁶⁴³. Једним од првих указа владе после 9. септембра 1944. године је изванредно пуномоћје у случају ванредне ситуације са Народне скупштине било пренето на регентство, под изговором да би се у ванредној ситуацији скупштина тешко састајала.⁶⁴⁴ Две године касније, почетком јула 1946. године, влада је законом о руковођењу и контролом над војском регентству одузела функцију главнокомандујућег над војском, што је регентству било загарантовано Трновским уставом. У регентству је главну улогу имао Тодор Павлов, који је иза себе имао партијску структуру и Црвену Армију, док су друга два члана била “независна” и тиме слаба. Покушаји регента Венелина Ганева да се, као појединац, супростави политици ОФ-а, најчешће су били амортизовани деловањем Павлова.⁶⁴⁵ Ипак, регентство није било само репрезентативна институција како се понекад карактерише.⁶⁴⁶ Његова најзначајнија функција је била у томе

---

⁶³⁹ Везенков, Александър, *Властовите структури на българската комунистическа партия 1944-1989*, София 2008, с. 240.

⁶⁴⁰ Њено рспуштање су 9. септембра потписали још увек актуелни регенти из владе Муравиева – кнез Кирил Преславски и генерал Никола Михов, док је трећи регент, Филов, овој двојници 8. септембра уручио своју оставку - Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 13.

⁶⁴¹ Министарство народног здравља, Министарство социјалне политике и Министарство пропаганде. У: Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 13.

⁶⁴² Бобошевски је био масон, школован у Паризу. Детаљније погледати: <http://www.novinite.com/articles/116583/Bulgaria%27s+Freemasons+-+from+Bogomils+to+the+Failed+21st+Century+Project+and+%27The+Menace+Dan+Brown%27%2C+Part+II>

⁶⁴³ Павлов је Колендићу за себе рекао да је македонски Бугарин рођен у Штипу: "Пре 9.9. сам као и Влахов тражио да идем у Југославију, хтео сам да останем у Македонији, али ми Димитров није дозволио" (...) "Ако ћемо право, не само Југов, Костов, Поптомов, него и Димитров је Македонац, да, да, Македонац! Зато ме не треба критиковати због тога што сам хтео у Југославију и Македонију, и Македонском народу је боље да има регента у Бугарској. Ја сам комуниста, интернационалац, борим се за уједињење свих националности и држава. Националност је нешто с чиме рачуна наша стратегија, то је питање савезника". - АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) -15/1-22, *Zabeleške o razgovorima Antona Kolendića sa rukovodiocima BRP (k) u periodu od 15. jula do 26. novembra 1945. godine.*

⁶⁴⁴ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 14.

⁶⁴⁵ Везенков, Александър, *Властовите структури на българската комунистическа партия 1944-1989*, София 2008, с. 248.

⁶⁴⁶ Везенков, Александър, *Властовите структури на българската комунистическа партия 1944-1989*, София 2008, с. 248.

што је, услед нефункционисања Савезне контролне комисије у оквиру које су савезнички представници требало да комуницирају, представљао једини комуникациони канал, уз Кимона Георгиева као премијера, преко којег су британски и амерички представници могли да пренесу поруку или да је добију од совјетских представника који су у оквиру Савезничке контролне комисије прекинули комуникацију са америчким и британским представницима. Регентство је, дакле, било под контролом РПБ(к), иако је партија имала само једног човека у њему, те тако чињеница да је он био у мањини наспрам друга два “независна” регента, није показатељ слабости партијске контроле над регентством, како би се то, због структуре регентства, на први поглед могло учинити.

Распуштањем Народне скупштине највиши законодавни и извршни орган у држави постала је влада. Током периода “народне демократије” у Бугарској су биле формиране четири владе. Бројчано слаба заступљеност комуниста у првим владама, не може се тумачити као политичка слабост комуниста. Најважниј аргумент који ту тезу потврђује је чињеница да су комунисти од почетка инсистирали да се у њиховим рукама налазе најважнија министарства – министарство унутрашњих послова и министарство правосуђа. Та министарства су била “мач” у рукама партије којим је она прокрчила пут ка свеобухватнијем присуству у државној и фронтовској структури. Осим тога, извори указују да је, паралелно са освајањем власти у “врху” државе, текао процес освајања власти у њеној “бази” што се на репрезентативном нивоу, као што је на пример бројчана заступљеност комуниста у влади или у регентству, није морало читовати. Бар не у првим годинама од њиховог коалиционог доласка на власт. Ипак, процес комунистичког јачања је и на институционалној равни могуће уочити и пратити.

Укидањем монархије била је укинута и институција регентства, а *Привремено председништво републике* и *Президијум народне скупштине* су државом “управљали” онда када је РПБ(к) већ увелико овладала структурама свих ОФ партија, па је питање “ко ће у председништву или президијуму седети”, за партију било ирелевантно. Наредна табела показује постепено јачање партијских позиција у прве четири послератне бугарске владе, што истовремено није показатељ партијске укупне моћи којом је она располагала и која је била далеко већа од онога што следећа табела приказује:

	I Влада	II Влада	III Влада	IV Влада
	09.09.44	31.06.1946.	23.11.46	12.12.47
1	Министар унутрашњих послова – Антон Југов - комунисти	Министар унутрашњих послова – Антон Југов – комуниста	Премијер – Георги Димитров - комуниста	Премијер – Георги Димитров - комуниста
2	Министар Правосуђа – Минчо Нејчев - комунисти	Министар електрификација, воде и природних богатстава – Трајчо Костов - комунисти	Подпредсед ник Министарског савета – Трајчо Костов - комуниста	Министар унутрашњих послова – Антон Југов - комуниста
3	Министар здравља – Рачо Ангелов - комунисти	Министар финансија – Иван Стефанов - комуниста	Министар без портфеља – Трајчо Костов - комуниста	Подпредседн ик Министарског савета – трајчо Костов - комунисти
4	Министар без портфеља – Добри Терпешев - комунисти	Министар народног здравља - Рачо Ангелов - комуниста	Министар унутрашњих послова – Антон Југов - комуниста	Подпредседн ик Министарског савета – Васил Коларов - комунисти
5	Премијер – Кимон Георгиев - Звено	Председник Врховног привредног савета – Добри Терпешев - комуниста	Министар народне просвете – Минчо Нејчев - комунисти	Министар спољних послова – Васил Коларов - комунисти
6	Министар спољних послова и вероисповести – Петко Стајнов - Звено	Премијер – Кимон Георгиев - Звено	Министар финансија – Иван Стефанов – комунисти	Председник државне планске комисије – Добри Терпешев – комунисти
7	Министар народне просвете – Станчо Чолаков - Звено	Министар спољних послова и вероисповести – Георги Кулишев - Звено	Министар војске Георги Дамјанов - комунисти	Председник комисије за државну контролу – Георги Чанков - комунисти
8	Министар војни – Дамјан Велчев - Звено	Министар војске – Дамјан Велчев - Звено	Министар трговине и производње – Јордан Божилов - комуниста	Председник комитета за науку, уметност и културу – Влко Червенков -

				комуниста
9	Министар без портфеља – Кимон Георгиев Звено	Министар индустрије и заната – Христо Лилков – Звено	Министар народног здравља – Рачо Ангелов – комунисти	Министар народне просвете – Кирил Драмалиев – комунисти
10	Министар пољопривреде и државне имовине – Асен Павлов – БЗНС	Министар без портфеља – Кимон Георгиев – Звено	Министар електрификације, вода и природних богатстава – Манол – Сакеларов – комунисти	Министар финансија – Иван Стефанов – комунисти
11	Министар друштвених зграда, путева и инфраструктуре – Борис Бумбаров – БЗНС	Министар земљорадње и државне имовине – Александар Обов – БЗНС	Председник Врховног привредног савета – Добри Терпешев – комунисти	Министар народне одбране – Георги Дамјанов – комунисти
12	Министар железнице, поште и телеграфа – Ангел Држански - БЗНС	Подпредсед ник Министарског савета – Александар Обов - БЗНС	Подпредсед ник министарског савета – Кимон Георгиев Звено	Министар трговине и производње – Крстју Добрев - комунисти
13	Министар без портфеља – Никола Петков – БЗНС	Министар правосуђа – Љубен Коларов - БЗНС	Министар индустрије и заната – Христо Лилков – Звено	Министар грађевине и путева – Манол Сакеларов – комунисти
14	Министар социјалне политике – Григор Чешмеджиев – БРСДП	Министар друштвених имовина, путева и инфраструктуре – Георги Драганев – БЗНС	Подпредсед ник Министарског савета – александар Обов - БЗНС	Министар општинске управе и инфраструктуре – Петар Каменов – комунисти
15	Министар трговине, индустрије и рада – Димитр Нејков – БРСДП	Министар железнице, поште и телеграфа – Стефан Тончев - БЗНС	Министар без портфеља – Александар Обов – БЗНС	Министар поште, Телеграфа и Телефона – Цола Драгојчева – комунисти
16	Министар пропаганде – Димо	Министар Трговине и	Министар правосуђа – Ради	Министар индустрије и заната –

	Казасов - Независни	производње – Димитр Нејков – БРСДП	Најденов - БЗНС	Петко Кунин – комунисти
17		Министар социјалне политике – Георги Попов – БРСДП	Министар земљорадње и државне имовине – Георги Трајков – БЗНС	Подпредседн ик министарског савета – Кимон Георгиев - Звено
18		Министар народне просвете – Стојан Костурков – Радикална партија	Министар друштвених зграда, путева и инфраструктуре – Георги Драганев – БЗНС	Министар електрификације и мелиорације – Кимон Георгиев - Звено
19		Министар информације и уметности – Димо Казасов - Независни	Министар железнице, пошта и телеграфа – Стефан Тончев - БЗНС	Министар народног здравља – Трајчо Доброславски - Звено
20			Подпредсед ник министарског савета – Георги Попов - БРСДП	Подпредседн ик Министарског савета – Георги Трајков - БЗНС
21			Министар без портфеља – Георги Попов – БРСДП	Министар земљорадње и шума – Георги Трајков – БЗНС
22			Министар социјалне политике – Здравко Митовски - БРСДП	Министар правосуђа – Ради Најденов - БЗНС
23			Министар информација и уметности – Димо Казасов - Независни	Министар железничког, друмског и воденог саобраћаја – Стефан Тончев - БЗНС
24				Министар рудника и рудних богатстава – Васил

				Павурджиев - БЗНС
25				Подпредседник Министарског савета – Георги Попов - БРСДП
26				Министар рада и социјалне заштите – Здравко Митовски - БРСДП

Као што се из наведеног може видети, партија је на репрезентативном нивоу у првих месец и по дана од доласка на власт, била слабо заступљена. Имала је само четири министарска места од којих су само два била важна, имала је само једног од три регента у регентском савету, имала је само три од девет места међу управницима области. То је први пример којим се може доказати да је спољнополитички контекст утицао на профилисање државне администрације у Бугарској.

Стаљинов обзир према Савезницима није дозвољавао комунистима да се “размахну” у процесу освајања власти у складу са својим потенцијалом који је произишао из партијске контроле над полицијом и из заштите коју је партија имала у Црвеној Армији. Сва прекорачења која је партија правила на терену су била санкционисана као “лева скретања”. Сузбијање партијских “левих скретања” је Британцима слало поруку о Стаљиновом поштовању њихових очекивања у погледу њиховог политичког присуства у Бугарској. Због такве Стаљинове тактике у државној структури отечественофронтским партијама било је уступљено доста места, што је само делимично произишло из заслуга које су те партије имале у освајању власти и из њихове укоренености у бугарском друштву какву је, на пример, имала БЗНС. У основи, коалиционо партнерство четири партије и њихова заступљеност у државним институцијама је представљало одраз савезништва на вишем нивоу.

Американци су још током лета 1944. године донели одлуку да ће се Совјети и Британци око свог утицаја у Бугарској сами договарати. Због тога је ривалство које је постојало између партија у ОФ-у у почетку било обојено совјетско-британским ривалством у Бугарској. Практично, совјетске интересе у ОФ-у, а тиме и у Бугарској, су заступале комунистичка партија и лева крила остале три ОФ партије, док су десна крила ОФ партија у већој или мањој мери била експоненти британског утицаја. Због тога је, од почетка борбе за превласт у ОФ-у, фокус комуниста био на елиминацији најпре десних крила савезничких партија, а затим борба за њихова централна језгра.

Трансформација и изградња бугарске војске и полиције

Совјетска окупација Бугарске је, према савезничком договору, на основу присуства совјетске војске на бугарској територији Стаљину требало да обезбеди политичку иницијативу у тој земљи. Међу савезницима је већ било јасно да је у политичким преговорима и савезничким надметањима војна сила била *conditio sine qua non*. Успостављено је правило да ће сваком покороном земљом управљати она Савезница чија се војска у њој затекне. Такво правило успостављено на нивоу две најмоћније војне силе међу савезницима, Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава није могло ићи у прилог Британцима, који у војном погледу нису моли да прате ни Совјете, ни САД.

Одлуке о наступању савезничких војски у Источној Европи и на Балкану су биле доношене на највишем савезничком нивоу и биле су двоструко мотивсане: тежњом да се рат што економичније заврши и тежњом да по његовом завршетку земље победнице над пораженим територијама остваре своје дуго и пажљиво планиране геополитичке и стратешке интересе. Британска војска, премда слабија од совјетске и америчке, је у лето 1944. године још увек играла важну улогу у завршним фазама рата, посебно на западном фронту у Европи. Због тога се њени интереси у Источној Европи и на Балкану, које је Британија Америци предочила меморандумом из јуна 1944. године,⁶⁴⁷ нису смели превиђати. Са друге стране, британски интереси наведени у меморандуму, били су у колизији са америчком одлуком да англо-америчка војска неће наступати у Мађарској, Румунији и Бугарској. Проблем се сводио на питање: како ће Британија своје интересе остварити тамо где нема своју војску? Због тога су Американци Совјетима и Британцима препустили да се, тамо где Америка није имала директних и високих интереса, а то су биле балканске земље, сами договоре око “поделе плена”. Тако је између Совјета и Британаца најпре био постигнут договор “Румунија за Грчку”, а потом и договор “Бугарска за Грчку”.

Британцима је основни циљ био да своје позиције сачувају у Грчкој, Југославији и Турској, због чега су били спремни да, као војно инфериорнији, Бугарску у већој мери препусте Совјетима (Черчилов предлог 75%–25%). У оквиру таквог аранжмана, Стаљин је морао да нареди повлачење бугарске војске из окупираних делова грчке и југословенске Македоније како преко бугарске војске на тим територијама не би угрозио британске интересе у Егејском мору. Како је Британија остала без војног учешћа и представништва у Бугарској, њен положај је у тој земљи временом постао неодржив, а британски политички заступници у ОФ партијама су потискивање Британије из Бугарске платили хапшењима,

⁶⁴⁷ FRUS, Application of the Principle of Unconditional Surrender to Bulgaria, Hungary, and Rumania, Volume I, 1944, p.610-612; 22. јун 1944. године

прогонима, одузимањем имовине, а понекад и главом. Наличје британског војног “повлачења” из Бугарске јесте био процес изградње војске и полиције у Бугарској, под надзором и руководством Совјета.

Процес консолидације војних снага у Бугарској почео је синхронизованим деловањем Црвене Амије на североистоку земље и стапањем партизанске и домаће бугарске војске на западу земље. Такозвана *Прва софијска дивизија*, која се налазила на територији Југославије, прешла је 8. септембра бугарско-југословенску границу и стигла до Трнског поља. На Трнском пољу се та дивизија састала са другом партизанском формацијом која је носила назив “Георги Димитров” и која је била састављена од три бригаде. Сви политички комесари у тим бригадама су били чланови Заграничног бироа који су са Винаровим нешто раније слетели на територију Југославије. Задатак тих војних формација био је да заједно стигну до Софије и да учествују у државном удару. На свом путу ка Софији оне су заузеле тврђаву Тумбу, где им се прикључио и део регуларне војске, док су истовремено неки официри у Софији већ били придобијени на страну ОФ-а. У тврђави Тумби је том приликом био одржан митинг на којем су се партизанска и регуларна војска “побратимиле”, а од свих војних јединица које су се ту затекле било је формирано и проглашено постојање Прве софијске партизанске дивизије, којом је руководио Славчо Трнски.⁶⁴⁸ Ти догађаји су означили почетак стварања језгра нове бугарске војске, чијом изградњом је руководио Иван Винаров.

Истог дана, 8. септембра, Црвена Армија је умарширала у североисточни део Бугарске територије и освојила низ градова.⁶⁴⁹ Две војске, РККА (Црвена армија) и НОВА (Бугарска армија) су могле да почну са синхронизованим деловањем ка унутрашњости земље. У таквим околностима било је могуће извести “бескрвни државни удар” 9. септембра у Софији, из које су у Москву већ стизале вести о демонстрацијама и пуцњави на демонстранте.⁶⁵⁰ Истог дана Димитров је Молотову и Стаљину послао предлог о слању додатног наоружања и партизанских јединица у Бугарску, о ослобађању бугарских официра са дужности које су имали у Црвеној Армији и њиховом слању на војне операције у Бугарску, о слању групе “партијских радника” и новчане помоћи од око 50.000 долара у бугарски ЦК.⁶⁵¹ Пред наступањем две армије, совјетске и домаће партизанске, администрација и делови регуларне војске који нису приступили партизанима су се повлачили, а преласком генерала Ивана

⁶⁴⁸ ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март. - На 8. партијском пленуму почетком 1945. године Костов наводи Трнског као “главног партизана” у пограничном делу бугарске територије уз Југославију.

⁶⁴⁹ Тада су контролисали потез од Дунава до Варне и Бургаса. - *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 332.

⁶⁵⁰ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 332.

⁶⁵¹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 332.

Маринова на страну партизана, регуларна бугарска војска била је преведена из табора поражене, у табор победничке војке.⁶⁵²

Преласком војног врха на страну "завереничке војске", бугарска регуларна војска се нашла под командом Трећег украјинског фронта. На дан државног удара представници владе су штабу Трећег украјинског фронта предали молбу за примирје, која је 10. септембра била прослеђена у Москву, а маршал Толбухин је издао наредбу о престанку ратних операција на територији Бугарске.⁶⁵³ После пуча у Софији остало је да се успостави званични контакт, односно да се успостави комуникација и координација између партизанске војске са једне стране и Толбухиновог штаба, који се налазио у Добричу у Добруци, са друге стране. Успостављање те везе је било кључно за стабилизацију власти ОФ-а.

После 9. септембра Маршал Толбухин, командант Трећег украјинског фронта, послао је у Софију, као свог представника, маршала Бирјузова. Централни комитет бугарске партије је, са своје стране, требало да пошаље представнике у Толбухинов штаб. После заседања Централног комитета 15. септембра, Иван Винаров, као совјетски пуковник и организатор партизанских одреда у Бугарској и Димитар Ганев,⁶⁵⁴ као домаћи партизан који је присуствовао догађајима у Софији, са пуномоћјем Централног комитета су одлетели у Толбухинов штаб. Винаров и Ганев су се знали тек два дана, а авион којим су путовали до Добруце су обезбеђивали совјетски авиони које је организовао Бирјузов из Софије. Свако у свом домену, први о војсци, други о политичким приликама у Софији и у осталим деловима земље, реферисали су Толбухину. Тада су из Толбухиновог штаба позвали Димитрова, који је инструктирао повратак Винарова у Софију и одлазак Ганева у Москву да му лично реферише о политичкој ситуацији у Бугарској.⁶⁵⁵

---

⁶⁵² Прва партијска стандардизација "слике" 9. септембра је изведена на 8. партијском пленуму крајем фебруара 1945. године који је представљао припрему за националну конференцију Отаџбинског фронта чиме је требало у политичком смислу стабилизovati до тада постигнуте резултате у Бугарској. Том приликом Костов је објаснио ко је све учествовао у "9. септембру". Углавном из идеолшких разлога на првом месту је навео "раднике" који су извели штрајк рудара у Пернику, затим штрајк возача трамваја и железнице у Софији, општи штрајк у Пловдиву, велике демонстрације у Варни, Сливену, Софији, Плевену који су прерасли у оружане борбе са властима. Ти штрајкови и демонстрације су припремили атмосферу за догађаје који су уследили у Софији. На другом месту су били партизани којима су "помогли сељаци и радници", у чему такође треба увидети креирање идеолошке матрице чију је главну основу чинио "савез радника и сељака" или "радни народ". На трећем месту била је "патриотска војска" чији је један део у Софији и пре 9. септембра остварио сарадњу са партизанима и који је у ноћи између 8. и 9. септембра увео партизане у град у којем су потом заједно извршили низ хапшења и заузимања институција. - ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март.

⁶⁵³ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 24-25.

⁶⁵⁴ Димитар Ганев је тридесетих година водио добруцански ЦК, робијао је у румунском затвору Дофтана поред Букурешта као један од најпознатијих румунских кадрова. После Крајовске погодбе 1940. године је изашао из затвора. Он је Толбухина извештавао о догађајима у Софији 9. септембра.

⁶⁵⁵ Тај се податак може потврдити у дневнику Димитрова јер Ганева помиње на заседању ширег састава Заграничног бироа у Москви на којем је Димитров инструктирао присутне како да делују у Бугарској пошто је требало ускоро да одлете у Софију - *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с. 336

Кроз наведене догађаје видимо како је текла координација између главних актера освајања власти у Бугарској. Крајњи резултат успостављања контаката између бугарских партизана и Црвене Армије био је потчињавање како бугарских партизана, тако и бугарске регуларне војске Толбухиновој врховној команди.

Друга значајна последица је била та да су се кроз процес спајања партизанских одреда у Тумби и процес припајања регуларне војске партизанској војсци, чланови Заграничног бироа по аутоматизму нашли у врху војне хијерархије нове бугарске “антифашистичке” војске, углавном као политкомесари који су у новооформљеним штабовима равноправно деловали уз домаће партизанске војне команданте.⁶⁵⁶ Димитров је Централном комитету 11. септембра послао упутство о формирању одељења политичког образивања у армији, али и упутство да се у новоформираној обједињеној армији не жури са успостављањем функције политичког комесара.⁶⁵⁷ Комесари су, дакле, у тој фази изградње војске, били присутни само у партизанским деловима нове војске, а на своје укључивање у остале делове војске су сачекали извесно време. Основа на којој је убудуће бугарска армија требало да функционише била је коначно дефинисана, а важну карику у том процесу је представљао Дамјан Велчев као војни министар, као представник политичког круга “Звено” (које је, у политичком смислу, било добро позиционирано у војним круговима, полицији и међу интелигенцијом) и као човек који је одржавао везу са једним крилом ВМРО-а, такозваним “протогеровистима”.⁶⁵⁸ Из истих тих разлога, Велчев је касније за комунисте представљао највећи и најосетљивији проблем који су на свом путу ка тоталној власти морали да решавају. Црвена Армија је у Софију ушла крајем септембра, доносећи са собом тензије између младих и надмених црвеноармејских мајора и домаће партизанске војске.⁶⁵⁹

Комунисти су у првој влади имали “само два” министра: правосуђа и унутрашњих послова. Уколико се изузму и друга два без портфеља, може се рећи да је деловањем Антона Југова као министра унутрашњих послова и Минча Нејчева као министра правосуђа, комунистичка партија поставила основе своје власти. Већ 10. септембра 1944. године, влада је донела уредбу о изградњи “Народне милиције”.⁶⁶⁰ Стари директор полиције Гешев, који је током рата 1942. године инфилтрацијом својих људи у партијски врх успео да растури

⁶⁵⁶ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969, с. 624.

⁶⁵⁷ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с.335.

⁶⁵⁸ За Дамјана Велчева се такође тврди да је био масон: <http://www.novinite.com/articles/116583/Bulgaria%27s+Freemasons+-+from+Bogomils+to+the+Failed+21st+Century+Project+and+%27The+Menace+Dan+Brown%27%2C+Part+II>

⁶⁵⁹ ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945; додај овде из Алексејеве књиге о проблему младих руковођених кадрова у Црвеној Армији!

⁶⁶⁰ ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март. - Костов: “ујутру, 9. 9., на позив нове власти, створена је масовна народна наоружана милиција (...) свуда се стварају комитети који су растурили стару дисциплину и преотели војску из фашистичке подчињености”.

партију, у ноћи између 8. и 9. септембра је нестао, чиме је, између осталог, пут ка врху те институције комунистима остао проходан.⁶⁶¹ У полицији је брзо и темљено било изведено најдетаљније чишћење кадрова. Нови кадрови су били из редова бивших партизана, политичких затвореника, разних борбених група, јатака, комуниста и комунистичке омладине.⁶⁶² Истовремено је уредбом била расформирана жандармерија, из које су "најопаснији појединци" били задржавани у затворима. Државна сигурност (ДС) је тада постала саставни део полиције, а све важне одлуке које су се тичале деловања државне безбедности биле су доношене у Политбироу.⁶⁶³ Одмах су били постављени сви обласни начелници милиције које је, на предлог Југова, постављала влада. Партија је два дана касније у једном "циркулару" дефинисала и сврху успостављање "народне милиције" и "народне гарде" као средство за одстрањивање "реакционарних елемената из војске"⁶⁶⁴ Врхунац сукоба војске и полиције се догодио у децембру 1944. године.

За разлику од полиције, чијом су структуром комунисти брзо овладали од њеног врха до базе, војна структура је за комунисте представљала тежак и осетљив задатак, који чак до 1948. године није био у потпуности решен. Основни проблем са војном структуром је произлазио из чињенице да је војском руководио Дамјан Велчев, односно партија "Звено" и да је, посматрано из перспективе комунста, војска после 9. септембра и даље окупљала "фашистичке елементе". У основи, војска је била иста она државна војска која је служила цару и која је сарађивала са Хитлером.

Због тога је Димитров још 11. септембра инструисао Централни комитет да се отворе одељења за политичко образовање, али да се сачека са увођењем политичких комесара у војску. Циљ којем је партија тежила био је чишћење армије од "прогерманских елемената"

---

⁶⁶¹ Партија је после 9. 9. 1944. године ликвидирала 62 агента Гешева као "провокаторе". - АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-41, КП Бугарске за време рата. - Извештај Антона Колендића, отправник послова у Софији.

⁶⁶² Руси Христов, директор милиције, у марту 1945. године описује процес успостављања полиције и проблеме који су тај процес пратили: требало је целокупни стари кадар истерати; у нову полицију су ушли људи без искуства и партијске провере; био је потребан низ закона на основу којих је полиција стекла право да хапси; дисциплина је била лоша јер полицајци нису знали докле им се пружају компетенције; често су преузимали улоге судија; одузимали су имовину богаташа; првих дана су нови полицајци преузели оружје старих, али су се стари организовали и део оружја задржали, побегавши са њим; нови полицајци нису хтели да носе старе униформе (јер су их, ваљда асоцирале на сопствена хапшења током рата), и сл. - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945; у полицију су, осим партизана, масовно улазили и омладинци, који су касније одиграли велику улогу у чишћењу администрације; били су углавном добровољци за борбе на фронту, гардисти и полицајци. Омладина је чинила 70% партизана, било је око 4.000 омладинских политичких затвореника, 20.000 логораша и 40.000 добровољаца за фронт. – ЦДА; НКОФ, 8659.

⁶⁶³ Мтодиев, Момчил, *Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава*. София 2008, с. 15.

⁶⁶⁴ Директори полиције су се брзо смењивали у првим месецима: Енчо Стајков је био директор првих 10 дана, заменио га је Раденко Видински до 17. новембра, а потом је на чело полиције дошао Руси Христов. - Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 65.

које је требало заменити поузданим војницима из ОФ-а.⁶⁶⁵ Већ крајем септембра је у војску, при ратним комитетима, била уведена институција “помоћника-командира” преко које су комунисти планирали да стекну доминацију над војном структуром. У почетку је било назначено осам “помоћника-командира”, али је њихов број временом растао.⁶⁶⁶

Војска је своје драматичне промене доживела већ у ноћи државног удара, када су неки од важнијих команданата били убијени или ухапшени. Други талас чишћења је дошао после 9. септембра, када је део официра био "ликвидран" без суђења, део предат “Народном суду”, део пензионисан, а део размештен на друга места у војној структури.⁶⁶⁷ Почетком октобра је Дамјанов, задужен за војна, односно кадровска питања у војсци при партији, констатовао да дотадашњи талас чишћења није био довољан: пензионисано је било 289 официра, премештено са својих позиција 507 официра и ухапшен 151 официр. Спискове официра које је до половине новембра, на неки начин, требало уклонити је састављала комисија у коју су улазили један представник ОФ-а, представник партизанске војске, представник војног министарства и један представник из датог гарнизона.⁶⁶⁸ Пажња Дамјанова била је усмерена на војне школе у које је, по његовој процени, било могуће примити око 2.000 ученика, углавном комунистичких омладинаца и синова “антифашистичких бораца”. Учитељски кадар у тим школама требало је заменити и деловати преко нових наставника. Војна одељења требало је организовати при комитетима ОФ-а, при РМС-у и у Партији. До половине октобра у војсци је било постављено неколико стотина “помоћника-командира”, од којих су већину чинили партијски кадрови, а мањи део су били партизани. Да би сва места “помоћника-командира” била попуњена, партији је требало још 30–40 кадрова за тај посао. БЗНС је за та места приложио листу од око 200 људи, од којих је требало изабрати помоћнике командира.⁶⁶⁹

Како се бугарска војска после 9. септембра састојала из два дела – регуларне војске и партизанских јединица, партија је одлучила да постојеће “партијске војне групе” расформира и да их трансформише у “добровољне” помоћне одреде при полицији.⁶⁷⁰ Очигледно да је искусне партијске војнике било поузданије држати у оквиру министарства које су сигурно контролисали комунисти. На заседању Политбироа после окончања рата, у контексту у којем је партији услед одржавања стечених позиција била потребна још снажнија полиција, Руси Христозов је делимично описао рад и организацију полиције у првим данима

---

⁶⁶⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с.335.

⁶⁶⁶ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 41.

⁶⁶⁷ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 40.

⁶⁶⁸ ЦДА, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 4;

⁶⁶⁹ ЦДА, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 4;

⁶⁷⁰ ЦДА, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 4;

после 9. септембра. Тада је, према његовим речима, био смењен готово целокупни кадар старе “фашистичке полиције”. Паралелно са централизацијом војске је трајао и процес укључивања нових кадрова који су били без икаквог искуства. Први послови које је полиција имала да обави су се односили на организацију народних судова, оснивање логора за “фашисте” и провера повратника из Немачке. Нова полиција била је слабо наоружана и опремљена у односу на полицију старог режима. Критика партије, која се односила на “лева скретања” у раду полиције, лоше је деловала на полицијску организацију, дисциплину и мотивацију, јер је “тупила” њихову оштрину.⁶⁷¹

Изградња партије и Отечественог фронта

Паралелно са решавањем војних питања, текао је рад на организовању партије и Отаџбинског фронта. Партија је 9. септембра имала око 13.700 чланова.⁶⁷² У самој Софији су током пуча били ослобођени политички затвореници⁶⁷³, углавном комунисти, за које је Димитров, крајем 1943. године, тврдио да их има око 5.000.⁶⁷⁴ Већ 10. септембра Димитров је из Москве наредио да се у Бугарској предузму све потребне мере за ојачавање партије, како у центру, тако и на локалу, захтевајући извештај о комунистима који су изашли из затвора, односно о њиховом положају у партији.⁶⁷⁵

Како су изгледали први дани партијског рада у Софији описао је Винаров у својим мемоарима: “ЦК је радио даноноћно. Није било радног времена, часа у који се неко прима, није било строго фиксираних “одељења” и “ресора” иако је посао био распоређен по специфичности и карактеру”.⁶⁷⁶ На основу једог циркуларног документа од 12. септембра, може се видети основни правац партијског деловања у ОФ-у. Тај правац је био на линији коју је Димитров два дана раније послао као инструкцију да партија ради на јачању Фронта, што је подразумевало сузбијање унутрашњих конфротација.⁶⁷⁷ Партија је према тој инструкцији

---

⁶⁷¹ ЦДА Ф1Б, о.п.6; а.е. 54; 1. јун 1945.

⁶⁷² Огњанов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с.17; Извори говоре о око 7–8.000 људи до 9. септембра, без затвореника у логорима. Почетком октобра 1944. године, без плевенске, бургаске и пловдивске области, партија је имала око 38.000 чланова.– ЦДА, Ф1Б; оп. 6; а.е. 1. Засадање Политбироа из 17. октобра 1944.

⁶⁷³ Бретхолц, Волфганг, *Видях сгромолясането им*, нађи страну, негде на почетку књиге то каже. 59

⁶⁷⁴ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 23-24.

⁶⁷⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

334.

⁶⁷⁶ Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, София 1969, с. 631.

⁶⁷⁷ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

334

захтевала “учвршћивање нове власти” на локалном нивоу, мобилизацију народа за борбу против Немаца, изградњу нових и ојачавање постојећих ОФ комитета по селима, градовима, квартовима, предузећима, тиме што би се у њих увукли представници остале три ОФ партије као и представници масовних организација, јер је предвиђено да ОФ убудуће представља “стуб власти” у Бугарској. Том приликом се од ОФ комитета тражило брзо пречишћавање државног апарата од “реакционарних елемената”.⁶⁷⁸

Та је инструкција била озбиљно схваћена. Волфганг Бертхолц, новинар који се у првим данима освајања власти затекао у Бугарској, бележи: “Над Софијом и читавом земљом прошао је, као ураган, талас терора”.⁶⁷⁹ У даљем тексту наводи да су биле убијене десетине хиљада људи, углавном политичари, интелектуалци, трговци, индустријалци, виши службеници, сеоски привредници, духовна елита у градовима и у селима.⁶⁸⁰ Број који тај извор наводи као “десетине хиљада” људи, историчар Љубомир Огњанов је сместио у распон од 625 до 30.000 који се у литератури и изворима помињу, а сам је као највероватнији податак издвојио број од око 20.000 људи.⁶⁸¹ У далекосежне последице терора, поред наведених података, спада и одлука владе од 12. септембра 1944. године, да се ухапсе министри свих влада од 1. јануара 1941. године до 9. септембра 1944. године, сви народни представници 25. народне скупштине као осумњичени да су махом у свему подржавали ратне владе, сва војна лица која су комунисти оптужили да су крива за “вођење земље у катастрофу” и сва друга лица за које је партија нашла да су, извршавајући наређења ратних влада, палила, крала, наносила тешке телесне повреде и сл.⁶⁸²

Партијски терор, углавном спровођен преко милиције, није увек било једноставно доследно извести, посебно у селима у којима су се сви познавали. Уместо локалне милиције која је требало да хапси и убија, тај је задатак у осетљивим случајевима извршавала Црвена Армија, која је била ослобођена личних веза, познанстава и укорењености на простору свог деловања. Бертхолц бележи да је у сваком граду и селу био стациониран по један совјетски гарнизон који је од становништва конфисковао храну, стоку, куће, а тамо где “народна милиција” није смела да конфискује, хапси и убија, Црвена Армија је, ослобођена одговорности и располажући неупоредиво већом силом, тај посао обављала уместо њих.

---

⁶⁷⁸ Функција и задаци ОФ комитета су били дефинисани низом докумената које су власти издале: “окружно” (циркулар) од 12.9.1944; Наређење министра унутрашњих послова од 15.9.1944; “окружно” Националног комитета ОФ-а од 20.9.1944; декларација централних руководстава ОФ партија од 12.10.1944; наредбом-законом од 2. новембра 1944; декларација политичких група ОФ-а од 11.1.1945; - У: Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 17–18.

⁶⁷⁹ Бертхолц, Волфганг, *Видях сгромолясането им*, с. 66.

⁶⁸⁰ Бертхолц, Волфганг, *Видях сгромолясането им*, с. 66.

⁶⁸¹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 27.

⁶⁸² Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 27; Бертхолц, Волфганг, *Видях сгромолясането им*, с. 66,

Најпре су страдали они сељаци или грађани од којих је "могло да се узме било шта", тако што би их прво прогласили "фашистима", а потом одвели у затвор где су их убијали, мада су се убиства често дешавала и на лицу места.⁶⁸³ Огњанов наводи да се највећи талас убистава одиграо између 20. септембра, када је ЦК издао "окружно бр. 6", а НКОФ-а "окружно бр.1" о "ликвидирању опасности од фашизма", па до 6. октобра када је на снагу ступио закон о "Народним судовима".⁶⁸⁴ "Народни судови" су били продужетак терора којим је партија себи крчила пут ка тоталној власти, односно потреба да се терор, који се због Западних савезника више није могао толерисати као "лево скретање", институционализује кроз оснивање "народних судови". Другачије речено – терор је тим законом био легализован. Осим тога, "народни судови" су имали да реше преостале случајеве политичких опонената, јер је главнина противника до њиховог успостављања већ била елиминисана.

Партија је током септембра у Софији формирала свој Политбиро. Његов састав су чинили: Трајчо Костов, Георги Чанков, Влко Червенков, Добри Терпешев, Антон Југов, Цола Драгојчева, Димитр Ганев, Рајко Дамјанов, Георги Дамјанов и Петко Кунин.

Крајем септембра су из Москве у Бугарску стигле две групе "партијских радника": најпре група Червенков-Белов (Дамјанов), а недуго затим и група коју је повео Ганев који је у Москви остао нешто дуже да реферише Стаљину о ситуацији у Бугарској.⁶⁸⁵ Изван Бугарске су били Коларов и Димитров који су се у састав Политбироа укључили када су се из Москве вратили у Бугарску, први на лето, а други на јесен 1945. године.⁶⁸⁶ Успостављањем Политбироа, дилема "броја један" у бугарској партији до доласка Коларова и Димитрова је била решена – то је био Трајчо Костов. У његов састав су, са изузетком Дамјанова и Червенкова који су били чланови Заграничног бироа, ушли домаћи партијски кадрови.

О раној партијској организацији сведочи протокол са заседања Полибироа октобра 1944. године.⁶⁸⁷ Током октобра је у партији било изграђено Организационо одељење (Оргодел), у чију надлежност је спадао низ питања: организовање унутарпартијског живота, састављање и функционисање партијских комитета, врбовање чланова, регулисање социјалног састава партијског чланства, припрема, обука и расподела чланства, издавање партијских књижица, инструктажа комитета.⁶⁸⁸ После 9. септембра партија је организовала и своју Централну контролну комисију чији је задатак био да контролише брзину и тачност

---

⁶⁸³ Бретхолц, Волфганг, *Видях сгромолясането им*, с. 66-67.

⁶⁸⁴ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 27.

⁶⁸⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, с.

338.

⁶⁸⁶ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 17.

⁶⁸⁷ Протокол је датиран са 2–10.10.1944. године, што потврђује чињеницу да је протоколима био решаван низ питања која су се до заседања нагомилавала и која је требало решавати.

⁶⁸⁸ ЦДА, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 2; 2-20.10.1944. - одлучено је да у састав Оргодела уђу Иван Масларов, Ст. Караджов и Ламбо Теолов.

спровођења партијских одлука до базе, финансије, да анализира целокупно партијско наслеђе пре 9. септембра (од идеолошких до кадровских питања).⁶⁸⁹ Веома рано партија је донела одлуку о повременом састајању и консултовању партијских инструктора како би партијски чланови умели да “остану на партијској линији”.⁶⁹⁰ Посредно, то нам сведочи о отсуству јасне и непромењиве партијске линије каквом је често замишљамо или како се у историографији представља, односно, честе консултације инструктора ради усаглашавања биле су последица динамичног контекста и промена “на терену” са којима се деловање партије морало усклађивати.

Такве консултације су у контексту у којем Хитлер још увек није био поражен, у којем су Британци изразили жељу за политичким присуством у Бугарској упркос америчко-совјетском договору да Совјети добију одлучујућу улогу у Бугарској, у контексту ослобађања политичких страсти које је донео државни удар у Софији, биле потребне као регулатор између Москве и бугарског вишег и нижег партијског чланства којем је требало помоћи да остане “на линији”, односно да не скрене ни “лево” ни “десно”, чиме би положај Совјета у Бугарској могао бити закомпликован.

Протоколом је био регулисан и начин организовања партијских комитета. Обласне и среске комитете је постављао Централни комитет, а месне комитете су именовали обласни комитети. Обласни комитети су морали имати између 11 и 15 људи, а њихови бирои од 5 до 7 чланова, са изузетком софијског комитета за чији је биро био предвиђен већи број чланова – 9. Установљено је да комитети морају имати првог и другог секретара који би водили посао. Шема по којој су обласни комитети били организовани била је следећа: организационо одељење, одељење за агитацију и пропаганду, војно одељење, одељење које се бави питањима Фронта, одељење за рад са масовним организацијама, а ти да буду подељени на привредне, кооперативне, сеоске и комисије за професионална удружења. Преко тих одељења је партија почела да се меша у “државни посао”, продирући у њену структуру. Ниже партијске чланове требало је да обучавају обласни и срески кадрови, а средњим кадровима се бавио ЦК.⁶⁹¹

Политбиро је протоколом одредио и како ће се у будуће развијати партијско чланство. Циљ партије био је брзо омасовљавање, али да се при том што је могуће више води рачуна о “чистоћи” партијских кадрова. У задатак су себи ставили да за неколико месеци достигну број од око 100.000 чланова. Јасан циљ и прецизан план ка његовом остваривању партију су

---

⁶⁸⁹ ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945.

⁶⁹⁰ ЦДА, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 2; 2-20.10.1944.

⁶⁹¹ ЦДА, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 2; 2-20.10.1944.

до краја године довели до 120.000 чланова.⁶⁹² Важну улогу у омасовљавање партије, поред осталог, имао је партијски лист “Работничко дело”, покренут половином септембра. Посебан акценат је требало ставити на образовање нових кадрова. Из идеолошких разлога било је потребно организовати “здро пролетерско језгро” чиме би Партија обезбедила “руководећу улогу пролетеријата”.⁶⁹³ Тиме су индустријски центри од тада интензивније постали партијски предмет интересовања. Партијски план разоткрива чињеницу да је Политбиро тек месец дана после освајања врха власти почео да ради на формирању, не само масовног партијског чланства – базе, већ и на формирању оног њеног дела који ће касније подупирати партијску идеју о “руководећој улози пролетеријата”. Октобарски партијски протокол тиме сведочи колико долазак комуниста на власт 9. септембра није био заснован на партијској укорењености у бугарском народу, посебно не међу бугарским “радницима”, које је тек требало придобијати.

Поред “радника” из индустријских центара, Партија је морала јаче да продре међу сељаштво. Циљ комуниста је био да привуку ратаре, сиромашне сељаке и оне средњег имовинског стања. У ту сврху су на селу организовали Професионалну организацију сеоско-привредних радника. Преотимали су и чланове БЗНС-а који је партији био најјачи ривал на селу, а ситније партијске грешке су опраштали својим бившим члановима уз њихову јавну самокритику, проширујући и њима своје партијско тело.⁶⁹⁴ Донесена је била и одлука да нека партијска група може постати партијска организација ако у њој има преко 50 “здравомислећих људи”. Посебна пажња да се обрати на Омладински раднички савез – РМС⁶⁹⁵, из којег да се део кадрова кооптира у Партију, а део да остане у РМС-у да делује међу омладином. Интензивни партијски рад међу сељацима и “радницима” био је последица непостојања партијске базе. Због питања легитимитета партије у будућим годинама, она се морала ослонити на та два елемента бугарског друштва, уз лојалну интелигенцију, сажимајући све своје присталице у ситагму “радни народ”.

Партијска организација, односно структура, била је практично изграђена кроз низ среских и обласних партијских конференција од 20. септембра до 12. новембра 1944. године, на којима су били изабрани месни руководећи органи партије.⁶⁹⁶

---

⁶⁹² Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993. 17.

⁶⁹³ ЦДА, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 2; 2-20.10.1944.

⁶⁹⁴ Тако је Политбиро одлучио да Раденко Видински, иначе један од првих управника “милиције” после 9.9.1944, буде кооптиран у ЦК, укидањем казне за непослушност. Могуће је да је Видински управо као шеф “милиције” био кажњен за “лева скретања”, али у самом извору се то не каже експлицитно. ЦДА, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 3; 2-20.10.1944.

⁶⁹⁵ Работнически младежки сјюз – РМС, је чинила комунистичка омладина, краће називана “ремсисити”, која еј у илегали била од 1934-1944. године. Током рата су пружали подршку “Народноослободилачкој устаничкој војсци као јатаци. Били су основни ресурс из којег је партија црпела своје кадрове.

⁶⁹⁶ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993. с.

Преклапање партијске структуре са државном структуром било је персоналне природе, односно то је био процес освајања државних институција постављањем комуниста на њихово чело. Међутим, државна структура се није могла преклапти и са структуром Фронта путем “персоналне уније”. Шта је био Отаџбински фронт и чему је служио? Поједностављено говорећи, он је представљао коалициону форму преко које је комунистичка партија дошла на власт 9. септембра. Како партија ни после 9. септембра није имала своју базу, Фронт јој је и даље био потребан као “маска” њеног деловања, јер је БЗНС, својом заступљеношћу међу сељацима, обезбеђивао легитимитет целом Фронту, па и комунистима. Звенари су доносили подршку војске, инетлигенције и, делом, милиције. Социјалдемократе су обезбеђивале учешће синдиката. Свака од тих партија је, према улози коју је у Фронту имала и према свом значају у ноћи доласка на власт, захтевала и своје место у систему. Фронт је још током рата стекао своју физиономију, организовањем Националног комитета којим је руководила Цола Драгојчева, и организацијом мреже комитета на којима је идеја Фронта почивала. Ти су комитети у периоду до потписивања примирја променили своју функцију, односно, прешли су из своје “ратне” у “мирнодопску” форму деловања. За партију је “укидање ратних комитета” и њихово организовање на основу новог програма ОФ-а, који је био прокламован половином септембра, значило пре свега промену функције комитета: од 9. септембра они више нису имали “национално-ослободилачку” функцију протеривања непријатеља из земље, већ спровођење народнофронтовске политике. То се одразило на структуру кадрова у ОФ комитетима, јер спровођење политике Фронта није могло бити поверено непровереним кадровима из ОФ партија, тим пре што је спровођење политике ОФ-а често подразумевало екстремне акције на терену од којих је даље зависила стабилност нове власти.

Питање “спровођења политике отаџбинскофронтовске владе” се временом претворило у спровођење политике комунистичке партије, али ту чињеницу, у првим месецима по доласку на власт, ОФ партије нису могле претпоставити. Фронтотске партије, као и оне које су остале изван Фронта, нису знале за савезничке договоре око Бугарске. Морало им се чинити да простор за њихово политичко деловање постоји, и он је у извесној мери у првим месецима и постојао, али је та “мера” временом била сужавана. Са друге стране, Стаљин и Димитров нису знали колико тачно и у којем домену је Британцима потребно “оставити простора” у Бугарској. Задатак комунистичке партије био је да овлада фронтотском структуром, али не по цену пуцања Фронта. У оној мери у којој је Западним савезницима,

---

17; Политбиро је извесну пажњу посветио Горњој Цумаји, у којој је циљ би одлагање партијског конгреса на обласном нивоу како се не би створла “држава у држави”. Партија очигледно још увек није била спремна на припрему тог дела своје државе за његово припајање Македонији, односно Југославији, иако су на декларативном нивоу томе тежили. - ЦДА, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 2; 2-20.10.1944.

пре свега Британцима, било потребно дати утицаја у Бугарској, у тој мери су комунисти морали одступати од својих директних, односно преких поступака на свом путу ка доминацији на политичкој сцени Бугарске.

За комунисте је посебно био опасан повратак Г. М. Димитрова (Гемета), лидера БЗНС-а, који је крајем септембра 1944. године стигао у Бугарску. Гемета је домаћа власт из Бугарске била протерала још током рата, под оптужбом да је покушавао да обори прогерманску и да успостави англофилску власт у Софији, што је била тачна процена тадашњих власти. Комунисти су се из истог разлога плашили његовог присуства, јер је Гемето представљао “продужену руку” британских интереса у Бугарској. Проблем је био у томе што је Гемето на оснивачком конгресу БЗНС-а крајем септембра постао главни секретар БЗНС-а и што је са те позиције, с обзиром на подршку коју је БЗНС имао међу сељацима, могао покушати, као и у време рата, да оствари доминацију БЗНС-а у оквиру ОФ-а на штету комуниста.⁶⁹⁷ Једино што га је на том путу могло зауставити је био договор Савезника да Бугарска буде под контролом Совјета, а не Британаца, али је, посматрано из перспективе комуниста, безбедније било елиминисати га заувек. Отуда је Гемето био прва мета комунистичког напада у борби да обезбеде своју доминацију у Фронту.

БЗНС је у партијском врху, поред Гемета, као уредника партијског листа “Земеделско знаме” имао Николу Петкова и Асена Павлова, који су заједно чинили “управни одбор” партије, који је имао и свој шири састав у који су улазила још три члана, као и Управни савет од 48 чланова коим је председавао Александар Обов.⁶⁹⁸ Структуру партије је у својим рукама чврсто држао Гемето.⁶⁹⁹ У првих неколико месеци партијско чланство БЗНС-а је премашило број од 100.000 чланова, чиме је партија постала озбиљан конкурент РПБ(к). БЗНС је, услед чињенице да се састојао од више фракција које су се делиле на “леве”, “централне” и “десне”, до краја 1944. године доспео у кризу која је претила да угрози стабилност Фронта.

Поред БЗНС-а и друге две партије су у септембру одржале своје оснивачке конгресе. Социјалдемократска партија је на свом челу имала Косту Лулчева, а њен Централни комитет је чинило 25 људи, док је у њен Извршни комитет улазило 7 чланова, а у секретеријат 3 члана.⁷⁰⁰ Народни савез “Звено” је почетком октобра прерастао у партију која

⁶⁹⁷ Стављање свих партија изван закона у међуратном периоду је утицало на делимично растурање њихових инфраструктура, па су после рата партије одржале своје оснивачке конгресе на којима су се профилисале и одредиле као странке које подржавају ОФ програм.

⁶⁹⁸ Никола Петков је био масон: <http://www.novinite.com/articles/116583/Bulgaria%27s+Freemasons+-+from+Bogomils+to+the+Failed+21st+Century+Project+and+%27The+Menace+Dan+Brown%27%2C+Part+II>

⁶⁹⁹ Гемето је представљао фракцију “Александар Стамболијски”, а представници друге утицајне фракције “Врабча 1” су слабо били заступљени у управним телима, јер су њихови најугледнији представници Димитар Гичев, Константин Муравиев и Вергил Димов били предати “Народном суду”.

⁷⁰⁰ У извршни комитет су улазили Лулчев, Нејков, Трпанов, Велев, Лучевски, Братанов и Митовски. Крстју

је као свој програм преузела платформу ОФ програма.⁷⁰¹ Обе партије су имале “леву”, “централну” и “десну” фракцију, и по томе су обе имале потенцијал да, уз БЗНС, постану “послушници” Британаца, на начин на који је РПБ(к) била “послушник КПСС-а. “Звено” је услед својих економских веза, западноевропског политичког усмерења и веза са ВМРО Британцима било корисно с обзиром на њихов интерес у Македонији. БРСДП је преко своје омладине била повезана са британском социјалдемократском омладином што је комунисте такође могло чинити несигурнима у сарадњи са социјалдемократима.

Све четири странке су биле заступљене у Националном комитету Отачественог Фронта (НКОФ), али је главну улогу у НКОФ имала комунистичка партија. Још у септембру Димитров је чланове Заграничног бироа инструктирао да у Бугарској на Фронт не гледају као на “тренутну политичку комбинацију” већ као “трајни борбени савез” чија ће улога бити конституисање “нове демократске Бугарске”.⁷⁰² Прву владу и регентски савет именовано је НКОФ (значи комунисти), а НКОФ је решавао и основна питања у домену друштвено-политичког, економског и културног развоја државе. Улога Националног комитета којим је председавала Драгојчева била је дефинисана постепено, законском регулативом у првим месецима доласка ОФ-а на власт.⁷⁰³ У НК су седели прваци ОФ партија који су имали и министарска места, тако да је на тај начин врх ОФ-а кроз његов НК био повезан са државном структуром (министарствима), док на нижим нивоима мрежа ОФ комитета није била инфилтрирана у државну администрацију. На терену, ипак, суштинску власт је имао ОФ, јер су и у државним институцијама (обласне, среске и општинске управе) персоналне промене биле извршаване на основу одабира кадрова који су вршили чланови НКОФ-а, а именовали надлежни министри, најчешће Југов.⁷⁰⁴ При Министарству унутрашњих послова био је организован један комитет ОФ-а, који је нижим комитетима при државној управи прослеђивао политичке директиве Југова.⁷⁰⁵

Пастухов је био укључен у ЦК БРСДП-а, партија је имала два министра (Нејков и Чешмеджиев) и четири представника у НКОФ – Лулчев, Бодуров, Братанов и Митовски. Овде наводимо структуру ОФ-а са именима људи који су је чинили због тога што ти подаци постају важни у контексту касније комунистичке тактике овладавања структуром БЗНС-а – управо придобијањем људи који су заузимали важна места у партијској структури БРСДП-а.

⁷⁰¹ Председник Централног комитета “Звена” је био Кимон Георгиев, подпредседници Петар Тодоров, Петко Стајнов, Станчо Чолаков, политички секретар Поп Златев, благајник Стефан Јонов, Јуруков Васил. Извршни комитет: Долапчиев Стоименов, Трнка, Мархолев, Харизанов, Трендафилов, Тодоров. Омладина је имала око 15.000.

⁷⁰² *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 336.

⁷⁰³ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с. 21.

⁷⁰⁴ Примера ради, управника софијске области, Георги Апостолова, је поставио Обласни комитет ОФ-а. - У: *Државна сигурност и промените в Бугарија. Септември 1944 - декември 1947 г*, Документален сборник, Софија 2010. Извештај обласног секретара Апостолова о његовом ступању на дужност на место обласног секретара у Софији Министарству унутрашњих послова с. 44; Допис Апостолова, обласног секретара у Софији, о ситуацији у софијској области од 10-15.9.1944. министру унутрашњих послова, с. 48.

⁷⁰⁵ *Државна сигурност и промените в Бугарија. Септември 1944 - декември 1947 г*, Документален

Без обзира на декларацију са почетка октобра која је предвиђала попуњавање ОФ комитета члановима ОФ партија како би се у Фронту појачао утицај и остале три партије, комунисти су се потрудили да у комитетима освоје руководећа места.⁷⁰⁶ Примера ради, крајем 1944. године резултат таквог тренда био је следећи: у 7.292 комитета било је 14.120 комуниста, 8.682 БЗНС, 854 БРСДП, 410 Звено, 2.179 “непартијаца”.⁷⁰⁷

Због чега су комунисти хтели и морали да овладају ОФ комитетима? Када се талас терора после 9. септембра отргао контроли партијског руководства претећи да наруши равнотежу и међу Савезницима и у тек успостављеном Фронту, партија је одлучила да организује “Народне судове” који би тај посао практично наставили легално, али и контролисано. Да би “Народни судови” били легитимни, судије су морале бити изабране из “народне власти”, а “народну власт” је чинио ОФ. Због тога је НКОФ-а у октобру 1944. године, приступио чишћењу виших комитета, пре свега обласних, из којих је требало изабрати “Народне судије”. “Народне судије” су морале бити проверени људи, чврсто “на линији ОФ-а”, а као најпоузданији су се наметали – комунистички кадрови.⁷⁰⁸ Поуздани политички кадрови, комунисти, су са средњег нивоа били повучени у структури на горе – на обласни ниво, тако да састав обласних комитета никако није био случајан, али ни пропорционалан. Већу заступљеност неке партије у извесном комитету комунисти су називали “неправилан састав комитета” који је водио у “неправилан избор судија”.⁷⁰⁹ Неправилан избор судија партију је могао коштати стабилности поретка који су изграђивали, што комунисти нису смели да дозволе услед недовољно јасног спољнополитичког контекста, и последично, јаким прозападних струја у ОФ странкама (Гемето - БЗНС). Тај модел изградње власти је био веома сличан большевичком деловању кроз совјете 1917. године.

Рад ОФ комитета је требало законски регулисати, али партија том задатку није хтела да приступи пре освајања ОФ комитета на обласном нивоу. Тај задатак партија је обавила за недељу дана, анализирајући саставе два обласна комитета дневно, а по обављеном послу, нови обласни комитети су по истом принципу наставили да чисте или да освајају средње комитете. Партија је у комитете бирала “народне борце”, мислећи пре свега о легитимитету

сборник, Софија 2010, Позив комитета ОФ-а при Министарству унутрашњих послова свим комитетима на истом и нижем административном рангу у земљи, с. 52.

⁷⁰⁶ ЦДА, 28-1-27; Национален комитет на отечествения фронт. Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседания на Н.К. на О.Ф. от съвместни заседания на Н.К. С отечественофронтските партии и организации, 1944. октомври -1944. декември, Протокол, Но.1, 1944.

⁷⁰⁷ Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, Софија 1993, с. 22.

⁷⁰⁸ ЦДА, 28-1-27; Национален комитет на отечествения фронт. Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседания на Н.К. на О.Ф. от съвместни заседания на Н.К. С отечественофронтските партии и организации, 1944. октомври -1944. декември, Протокол, Но.1, 1944.

⁷⁰⁹ ЦДА, 28-1-27; Национален комитет на отечествения фронт. Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседания на Н.К. на О.Ф. от съвместни заседания на Н.К. С отечественофронтските партии и организации, 1944. октомври -1944. декември, Протокол, Но.2, 1944.

онога што су планирали да изведу кроз институцију “Народног суда”.⁷¹⁰ Крајем септембра је наредбом-законом био успостављен “Народни суд” који је требало да осуди “кривце за увлачење Бугарске у рат”. Народне судије је постављала влада, вероватно на предлог министра правосуђа, а неке је директно поставио сам министар.⁷¹¹ ОФ комитети су, дакле, били очишћени током октобра за потребе установљавања институције “Народног суда”, као последица “левих скретања” опасних по стабилност Савезничких односа. Да би посао “Народног суда” био успешно обављен, комунисти су за министра правосуђа поставили свог човека – Минча Нејчева.⁷¹² Пре него што су били испоручени “Народном суду” у Бугарској, Богдан Филов, Кнез Кирил, генерал Михов, Добри Божилов, Константин Муравиев, Димитар Василев, Петар Габровски, Павел Драганов, Димитр Шишманов, генерал Лукаш, генерал Хаџипетков били су ухапшени и послати у СССР, одакле су, када је “Народни суд” почео да ради, били враћени у Бугарску да им се тамо суди, што се и догодило почетком 1945. године.⁷¹³

Припреме за потписивање примирја

Почетком октобра у Бугарску су стигле две војне мисије, британска и америчка, као претходница потписивању примирја са Бугарском. Још увек није било јасно колико ће политичког простора Британцима бити уступљено у Бугарској. Стаљин је, на захтев Британаца, издао наређење о повлачењу бугарских трупа из грчке и југословенске Македоније и о њиховом разоружавању. Са друге стране, захтев Британаца да они буду страна са којом ће Бугари потписати примирје, Стаљин је одбио обавестивши о тој одлуци и Димитрова, који је са тим сазнањем даље управљао деловањем партије у Бугарској. Крајњи исход несугласица био је такав да је примирје са Бугарском потписаивао Толбухин, а руковођење Савезничком контролном комисијом је такође припало Совјетима. Током септембра и октобра 1944. године, до потписивања примирја, међу Савезницима није било прецизирано једно од кључних питања: да ли ће Црвена Армија у Бугарској остати до

⁷¹⁰ ЦДА, 28-1-27; Национален комитет на отечествения фронт. Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседания на Н.К. на О.Ф. от съвместни заседания на Н.К. С отечественофронтските партии и организации, 1944. октомври -1944. декември, Протокол, Но.2, 1944.

⁷¹¹ Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 31.

⁷¹² Идеја “Народног суда” је још крајем августа 1944. године била прокламована у Манифесту ОФ-а, који су потписали представници свих партија у ОФ-у. Сагласност по том питању је била поновљена на прокламовању Програма ОФ-а 17. септембра 1944. - Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 35–38.

⁷¹³ *Държавна сигурност и промените в България. Септември 1944 - декември 1947 г.* Документален сборник, София 2010, Акт о испоручивању ухапшених лица министру унутрашњих послова Југову, с. 67.

потписивања примирја или до краја рата.⁷¹⁴ Ни једна од Савезница током тих преговора није могла знати да ће Совјети своје трупе у Бугарској задржати и после ратификације мировног уговора, а да ће бугарска државна безбедност практично до краја социјалистичког периода остати совјетска државна безбедност.⁷¹⁵

Потезе које су Савезници повлачили је потребно сагледати и објаснити у оквиру теорије “жељеног и могућег”. С обзиром на чињеницу да у Бугарској није имао војне трупе, Черчил је очигледно желео више него што је било могуће, што је покушао да поправи деловањем на политичкој равни. Британски утицај преко њених политичких представника, али и преко обавештајне агентуре, у принципу се уклапао у њихове интересе обуздавања совјетског утицаја у Бугарској. Степен свог присуства у Бугарској су замишљали као “show the flag“, што су успели само делимично да изведу слањем војне мисије у Бугарску која је, наспрам америчке мисије од 16 чланова, имала 161 човека организована у четири групе.⁷¹⁶

Стаљин је у Бугарској такође деловао између својих жеља и могућности. Са једне стране, у геополитичком погледу, Стаљинови планови за Балкан су се надовезивали на империјалистичке тежње царске Русије да преко бугарске територије изађе на топла мора у залеђину мореуза. Та тежња није била у сукобу са социјалистичком идеологијом извоза револуције где год је то било могуће, па тиме и у Бугарску која је у стратешком погледу из перспективе Москве била изузетно важна територија. Стаљинове жеље и могућности које су произлазиле из чињенице да је совјетска војска окупирала Бугарску биле су ограничене тежњама Британаца да у истој држави сачувају своје предратне позиције.

Стаљин је већ почетком октобра имао представу о томе шта Черчил од њега очекује – да изађе из Македоније и да Британији омогући извештај о стању политичког присуства у Бугарској. До потписивања Примирја 28. октобра 1944. године Стаљин није знао колико ће дуго своју војску моћи да држи у Бугарској. Можда у таквим околностима треба тражити део одговора на питање због чега је комунистичка партија од 9. септембра до потписивања примирја, приступила тако високом степену терора, темељном чишћењу полиције, делимичном чишћењу војске и државне администрације у чему је партији помагала Црвена армија. Под претпоставком да би своју војску у једном тренутку морао брзо да повуче из Бугарске и да је ангажује у даљем војном савезничком наступању ка Берлину, Стаљин и бугарска комунистичка партија су интензивирали изградњу “полуга моћи” преко којих би у

---

⁷¹⁴ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с.338.

⁷¹⁵ Мтодиев, Момчил, *Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава*. София 2008, с. 11.

⁷¹⁶ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 25.

будуће у Бугарској, и без евентуалног присуства јединица Црвене Армије, могли да врше извештај политички утицај. Циљ који би том стратегијом постигао могао би се упоредити са Стаљиновим политичким деловањем у међуратној Европи, када је преко Коминтерне, односно великих комунистичких партија покушавао да буде присутан и да делује на политички живот великих европских држава као што су биле Француска или Италија. Тадашњи Стаљинов минимални циљ у европској политици био је да деловањем комунистичких партија обезбеди “пријатељство” европских држава што је био део његове укупне политике изградње европског система безбедности.

“Пријатељство” је у основи значило обавезивање на ненападање СССР-а, али је Стаљин током међуратног раздобља више пута доживео крах такве своје политике. Поучен тим искуством и са снагом коју је стекао током Другог светског рата, Стаљин је у Бугарској, али и у осталим земљама у којима се његова војска затекла, имао исти циљ као и пре рата – да превасходно направи “систем безбедности” око Совјетског Савеза, с тим што се овог пута није ослонио само на партијски рад, већ и на силу – војску и полицију. Тим потезима, брзим, суровим и дисциплинованим, Стаљин је претекао Британце који су на Бугарску такође гледали као на једу од земаља у низу других које су обезбеђивале њихове виталне интересе у Медитерану. Познајући деловање Британије као “непријатељско” и супарничко на дипломатском пољу из предратног периода, Стаљин очигледно није хтео да пропусти прилику да у првих месец дана боравка Црвене Армије на територији Бугарске што темељније овлада министарствима силе, одузимајући истовремено такву могућност Британцима. Брзина и суровост нове власти, дакле, своје порекло имају у страху Стаљина да би морао извести војску из Бугарске, пре него што у тој земљи не оспособи “полуге власти” преко којих би могао вршити политички утицај.

Суровост деловања партије и Црвене Армије у Бугарској у првим данима окупације, карактерисана често као “лева скретања”, не могу се објаснити само Стаљиновим претпоставком да би тако у Бугарској могао изгубити своје позиције услед евентуалног одласка РККА са њене територије. Упоредимо ли бугарски случај на пример са југословенским, у којем је долазак комуниста на власт био једнако суров, иако тамо у игри није било питање задржавања или повлачења совјетских трупа, можемо закључити да је мотив освете или снажне тежње за освајањем власти играо значајну улогу у комплексном процесу комунистичког освајања власти. Случај Југославије, о чему ће у поглављу о Југославији бити више речи, нешто је сложенији због чињенице да је на њеној територији постојао аутентични партизански покрет који је, упркос свом деловању током рата и савезничкој подршци после Техерана, такође морао да се бори за легитимизацију своје послератне позиције, у чему лежи део објашњења комунистичког насилног доласка на власт

у Југославији.

Друга важна димензија претпостављеног теоретског модела да се процес изградње власти мора посматрати у оквиру између жељеног и могућег је да локални актери који су учествовали у процесу изградње власти, а многи од њих су у том процесу настрадали, нису били упућени у жеље и могућности Савезника, нису знали колико је тај раскорак велики и опасан. Локални актери нису имали представе о чињеници да је њихова земља била предмет поделе између великих сила, нису могли знати ни у којој сразмери и у којем тачно домену је та подела била договорена, те тако нису ни били свесни чињенице о ограничењима сопственог деловања. Држим речима, питање је колико су лидери ОФ партија, као и они који су остали изван Фронта, били свесни да су више представљали “извршиоце радова” великих сила које су биле заинтересоване за судбину Бугарске, него што су били субјекти у одлучивању о будућности сопствене земље. Та димензија “неразумевања” локалних актера “где им је место” у процесу изградње власти, односно у процесу доношења одлука, је на локалном нивоу често била “плаћана главом”, што би требало да буде прворазредна историографска тема историографија “малих” балканских народа.

“Грађанске” или “демократске странке” које су својим програмом изражавале веру у “западни тип” парламентарних демократија су остале изван фронта. Оне партије које су ушле у Фронт су своје програме морале да напусте усвајајући отачественофронтovski програм као свој (попут Звена). „Лева крила” фронтских партија су, у сарадњи са комунистима, учествовала у елиминисању “десних” крила у оквиру својих партија. После елиминације “десних крила” у фронтским партијама, следила је борба за “партијске центре”. Та тактика, коју је један мађарски историчар назвао “салама тактиком” (повремено “одрезивање” непожељног дела партије), биће детаљније анализирана у даљем тексту, јер спада у основну тактику комунистичког освајања структура оних партија које су улазиле у ОФ.⁷¹⁷

Испитивање терена: Бугарска у савезничким односима од потписивања *Примирја* до краја рата у Европи и совјетско овладавање структуром власти

Бугарска је у периоду од потписивања примирја 28. октобра 1944. године до окончања

---

⁷¹⁷ György, Litvan, „Hungarian Salami-tactics: Planning the Communist Takeover (1945-1948)“, 6 Martie 1945. *Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 207-214.

рата у Европи у мају 1945. године пролазила кроз специфичну фазу унутрашњег развоја који је у међусавезничким односима био перципиран као “testing ground“ или поље за одмеравање снага и проверу савезничког поверења.⁷¹⁸ Савезници су већ током припрема за конференцију на Јалти крајем 1944. године показивали извештајан степен забринутости у вези са државама “сателитима” које су потенцијално могле представљати проблем у њиховим будућим односима.⁷¹⁹ Бугарску је у том контексту америчка администрација схватала као терен за проверу совјетског политичког деловања, свесна чињенице да би, као земља која је била препуштена совјетској окупацији, Бугарска могла имати изузетан утицај на развој ситуације на Балкану и међу Савезницима.⁷²⁰ Потписивањем примирја за Бугарску је почела нова политичка оријентација на спољнополитичком нивоу, што је у основи значило јасно потискивање Британаца из Бугарске и чврсто везивање земље за СССР.⁷²¹ Таква оријентација је на унутрашњеполитичкој равни довела до низа промена у структури Отаџбинског фронта, државној администрацији и војсци.

Са потписивањем примирја у Москви крајем октобра, у Бугарској је била инсталирана Савезничка контролна комисија (СКК), тело које је имало задатак да на терену спроведе тачке предвиђене примирјем и које је требало да управља Бугарском до потписивања мира. СКК је била организована на истом принципу на којем су савезничке контролне комисије биле организоване у Италији и Румунији.⁷²² По том моделу, Совјетски Савез је у Бугарској и у Румунији (касније и у Мађарској) имао главну улогу у политичком животу тих земаља, док је у Италији предност припадала англо-американцима.⁷²³ На тај начин је између Савезника био успостављен извештајан реципроцитет⁷²⁴: Италија је због свог положаја у Медитерану за Западне савезнике представљала земљу високог стратешког значаја чијом би контролом после рата Британија и Америка своје стратешке, политичке и економске интересе у Европи и Медитерану лакше могле спроводити. Као таква, Италија је представљала пандан “појасу”

---

⁷¹⁸ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), The Balkans. Briefing Book Paper. General Balkan Policy, c. 240.

⁷¹⁹ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), The Balkans. Briefing Book Paper. General Balkan Policy, c. 237.

⁷²⁰ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), The Balkans. Briefing Book Paper. General Balkan Policy, c. 237.

⁷²¹ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper. Principal Bulgarian Problems. Summary, s. 240.

⁷²² FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper American Position on Allied Control Commission in Rumania, Bulgaria and Hungary, s. 238.

⁷²³ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper American Position on Allied Control Commission in Rumania, Bulgaria and Hungary, s. 238.

⁷²⁴ Реципроцитет је био јасан већ у јануару 1945. године, што се може видети на основу једног Кенановог извештаја из Москве у којем он каже да се положај америчких и британских представника у СКК у Бугарској и Румунији у Москви разуме у односу на положај совјетских представника у СКК у Италији, као и да се Мађарска не може “подесити” као Бугарска, јер Бугарска функционише на основу договора који су посебно били постигнути за ту земљу. - FRUS, *The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State*, Moscow, January 30, 1945, s.151.

земаља који су чиниле Мађарска, Румунија и Бугарска и који је, слично италијанском значају у англо-америчким плановима, имао високи значај у совјетским геополитичким плановима. Италија са једне стране, и Мађарска, Румунија и Бугарска са друге стране су савезницима у стратешком погледу обезбеђивале пут ка средњој Европи, односно ка источном Медитерану. Отуда су се њихови интереси морали сударити у Југославији, у Србији.

Једном заузета Италија је за Западне Савезнике представљала “завршен посао”, док је Стаљин и на бојном и на дипломатском пољу постепено заузимао свој “појас”. Румунија је још у оквиру аранжмана који су Совјети и Британци усагласили у пролеће 1944. године припала Совјетима. Таква њена позиција била је потврђена следећом нагодбом између Британаца и Совјета у оквиру које је и Бугарска, у замену за Грчку, у великој мери била препуштена совјетској контроли. Како су совјетске трупе прво умарширале у Румунију, а њена позиција била јасна у међусавезничким интересима, у њој је прво била успостављена СКК која је у почетку функционисала по предвиђеном моделу: политичке одлуке доносе и спроводе Совјети уз претходну консултацију са америчким и британским представницима у СКК. Прво прекорачење таквог функционисања СКК била је совјетска одлука да се етнички Немци раселе из Румуније и пошаљу на принудни рад у СССР, што је била одлука донесена у Москви мимо претходних консултација са друге две савезнице.⁷²⁵

На договоре које су Совјети и Британци током 1944. године постизали око поделе Балкана, Америка је гледала са негодовањем, дозвољавајућ их само као привремене мере, плашећи се да би касније могли довести до поделе Балкана без учешћа Америке.⁷²⁶ На Московској коференцији крајем 1943. године, између Савезника је био постигнут договор да после рата у Европи неће постојати “сфере утицаја” јер их је Рузвелт сматрао погубним за општи систем безбедности, те да ће се све политичке одлуке доносити заједничким договорима између Савезника.⁷²⁷ У том смислу су совјетско-британски договори представљали кршење претходно постигнутог договора о непостојању интересних сфера утицаја.⁷²⁸ Рузвелт је по сваку цену хтео да дисквалификује принцип послератне изградње интересних сфера јер “Америка од њих није имала ни директних, ни индиректних користи”.⁷²⁹ Због тога је на совјетско-британске нагодбе гледала као на део ратне тактике,

---

⁷²⁵ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper American Position on Allied Control Commission in Rumania, Bulgaria and Hungary, s.238-239

⁷²⁶ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), American Policy Toward Spheres of Influence. Summary, s. 104.

⁷²⁷ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), American Policy Toward Spheres of Influence. Summary, s. 104;

⁷²⁸ Американци примећују да Совјети и Британци не користе речи “сфера утицаја” већ да користе еуфемизме попут “предност у одличивању”, “политичка иницијатива” што је за Америку било исто што и изградња “сфера утицаја”. - FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), American Policy Toward Spheres of Influence. Summary, s. 104.

⁷²⁹ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), American Policy Toward Spheres of Influence. Summary,

орочујући њихово важење на тромесечни период који се завршавао у септембру.⁷³⁰

У септембру Совјети више нису желели да се повуку са позиција које су до тада у Бугарској стекли и очекивали су да ће њихова доминантна улога у Бугарској по инерцији бити продужена и неупитна. Истицање тромесечног совјетско-британског договора око Балакана у септембру је претходило преговорима о потписивању примирја са Бугарском у октобру отварајући кључно питање међу савезницима: како на даље одредити совјетску позицију у Бугарској, односно на Балкану? Америка није желела да совјетско-британски договор око поделе утицаја на Балкану икада изађе из домена војних питања, односно да се не сме прелити на политичку сферу и да се посебно не сме као таква прелити на ниво интернационалне сарадње.⁷³¹

Услед таквог развоја догађаја на највишем дипломатском нивоу између савезника и услед потребе да се обезбеди позадина фронта који је полако одмицао ка северу, Совјетима је у Бугарској, примирјем потписаним у октобру, и даље била гарантована предност у односу на савезнике. Ипак, за разлику од услова при потписивању примирја са Румунијом, у случају Бугарске Америка је прецизирала да задржава право поновног отварања питања функционисања СКК после краја рата у Европи.⁷³²

Деловање СКК било је подељено на две фазе, прву која је требало да траје до краја рата у Европи и другу која је требало да траје од краја рата у Европи до потписивања мира између држава “сателита” и савезника. У случају Румуније било је јасно да ће у обе фазе Совјети управљати Савезничком контролном комисијом, док је у Бугарској била предвиђена могућност да се у другој фази деловање СКК постави на трипартитну основу, чиме би политички утицај Совјета био значајно ослабљен.⁷³³ Период од потписивања примирја до краја рата у Европи је у Бугарској представљао период прве фазе деловања СКК у којој Совјети не само да су имали гарантовану предност у односу на савезнике, већ су током тог периода своје компетенције градацијски превазилазили изграђујући унутар Бугарске систем по својој мери, плашећи се управо могућности да би са окончањем рата у Европи стечену предност у Бугарској могли изгубити.⁷³⁴

---

s. 106.

⁷³⁰ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), American Policy Toward Spheres of Influence. Summary,

s. 104.

⁷³¹ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), American Policy Toward Spheres of Influence. Summary,

s. 103.

⁷³² FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper American Position on Allied Control Commission in Rumania, Bulgaria and Hungary, s. 239.

⁷³³ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper. Principal Bulgarian Problems. s.

240.

⁷³⁴ Већ почетком 1945. године америчка администрација је констатовала да су Совјети прекорачили своја овлашћења која су им била гарантована тачком 18. примирја. - У: FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Briefing Book Paper. Principal Bulgarian Problems. s. 241.

Између Италије, која је до почетка 1945. године била под доминацијом англо-американца, и “појаса” земаља који су чиниле Мађарска, Румунија и Бугарска, у којима је до почетка 1945. године била успостављена доминација СССР-а, налазила се зона југословенске, албанске и грчке територије. Према дотадашњим савезничким плановима, Грчка је недвосмислено требало да припадне Британији, у Албанији је Британија успела да сачува благу предност над Совјетима,⁷³⁵ а Југославија је била предвиђена за подједнаку поделу између Совјета и Британаца. Према једном америчком извештају из Анкаре почетком 1945. године, који се односио на процентуалну поделу коју је Черчил у октобру предложио Стаљину, овај је захтевао корекцију процената у случају Југославије на 60:40 у корист Совјета, при чему се о делу од 40% говорило као о англо-америчком делу.⁷³⁶

Укупна слика Балкана са околином је почетком 1945. године изгледала тако да Британија није успела да обезбеди своје интересе којима је у међуратном и ратном периоду тежила јер је у Мађарској предност била препуштена Совјетима, Румунију им је “предала” још на пролеће 1944. године, Бугарска је са потписивањем примирја била предата Стаљину, у Југославији им ситуација на терену није ишла на руку, једва да су имали благу предност у Албанији, а ни Грчка није изгледала сигурно. Такве околности су, према проценама америчке администрације, отварале могућност новог британског покушаја да се на Балкан врати преко система неке федерације. Посматрано из америчке перспективе, једина два питања која су била вредна пажње и америчке интервенције на Балкану почетком 1945. године била су питања југословенско-бугарске федерације и македонско питање. Процена је била таква да би, лоше решена, та два питања могла да дестабилизују читав југоисток Европе. Совјетском концепту бугарско-југословенске федерације супростављала се идеја британске федерације која би, осим те две земље, укључивала Албанију и Турску, чиме би словенска федерација била осујећена и ускраћена за излазак на Солун. Британски предлог је почетком 1945. године био предочен Совјетима, а Американци су интерно заузели став да би, између та два, требало подржати британски предлог.⁷³⁷

Потенцијални британско-совјетски сукоб који би се могао догодити после рата био је, у основи, извор америчке стратегије избегавања “сфера утицаја”, односно извор промоције духа заједничке сарадње између Америке, Британије и Совјетског Савеза, што се директно одражавало на структурирање власти у посматраним државама (Савезничке контролне

---

⁷³⁵ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), American Policy Toward Spheres of Influence. Summary, s. 106.

⁷³⁶ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), American Policy Toward Spheres of Influence. Summary, s. 104.

⁷³⁷ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), American Policy Toward Spheres of Influence. Summary, s. 106; Шире о британском односу према федерацији у: Ристовић, Милан, *Став Велике Британије према југословенско-бугарским односима (1945-1948)*, Југословенско-британски односи, Београд 1988, с. 359–379.

комисије као трипартитна тела). Уколико би после рата дошло до британско-совјетског сукоба, Британија би, с обзиром на војни и економски замах који је СССР током рата стекао, у таквом сукобу сигурно била поражена држава. У том случају би Америка могла да помогне Британији у одбрани њене територије, али не би могла да порази Совјете. Да до таквог сукоба не би дошло, Америка је инсистирала на сарадњи све три савезнице, а да би ствари ишле у том правцу, америчка администрација је почетком 1945. године предложила да се Рузвелт у будуће око битних питања прво консултује са Совјетима.⁷³⁸

Над интересима које су Совјети имали у Бугарској крајем 1944. године лебдела је опасност британског новог ангажовања у “балканским пословима” преко стварања савеза или федерације, што је била њихова стара, неостварена тактика. То је потенцијално могло значити да би преко политичке структуре Британци Совјетима у Бугарској могли преотети иначе крхку и тек успостављену доминацију у Фронту чиме би положај Совјета на Балкану озбиљно био нарушен. Таква претпоставка је утицала на почетак обрачуна комунистичке партије са лидером земљорадничке партије, Геметом, који је једини имао политичке снаге да у Бугарској спроведе британске интересе, односно да угрози совјетске интересе.⁷³⁹ Последица успешног обрачуна са Геметом била је почетак реструктурирања БЗНС-а што се одражавало и на укупни процес изградње власти у Бугарској.

Британско незадовољство совјетским плановима о бугарско-југословенској федерацији, које је подржавала и Америка, било је такође важан аспект околности у којима се власт у Бугарској изграђивала: претпостављена федерација би, из перспективе Совјета, подразумевала једну кадровску шему и једну динамику изградње власти, док је стопирање пројекта федерације подразумевало промену планиране кадровке структуре и успоравње динамике изградње власти посебно у пиринском делу Бугарске. У том смислу је важно указати на чињеницу да је стопирање рада на федерацији ишло на руку стабилности Фронта у оквиру којег се Звено противило припајању Пиринске Македоније Вардарској Македонији. То је био пример директног спољнополитичког утицаја на изградњу, односно стабилизацију власти у Софији, односно одлагања “коначног решења” статуса Пиринске Македоније у датом контексту, што је у југозападном делу земље изазивало тензије.⁷⁴⁰

⁷³⁸ FRUS, Conferences at Malta and Yalta, 1945 (1945), Excerpt From Letter of Admiral Leahy, May 16, 1944, s. 107–108.

⁷³⁹ Унутарпартијска документа бележе да је од доласка британске и америчке мисије у Бугарску почетком октобра забележен већи број инцидената које су испровоцирали британски агенти. Помиње се да су Енглези са собом донели много наоружања којим наоружавају БЗНС. - У: Ф1Б; оп. 6; а.е. 4; *The diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*, Introduced and edited by Ванас Иво, Yale University Press, 2003. с. 343; Исто примећују и југословенски обавештајни извори, иако су њихове информације посредне, односно другостепеног значаја – У: АЈ ЦКСКЈ (507), IX 15/IV-8, Информација о БРП(к) и ставовима које она заступа.

⁷⁴⁰ У том смислу је у октобру партија одложила обласну конференцију у Горњој Цумаји (Благоевград) у којој је партија имала низ проблема: постојала је опасност да “Македонци” присаједине Петрич (град на југу пиринске области) због чега је Горњоцумајски комитет био упозорен да испуњава само наређења бугарског ЦК,

Прекорачење надлежности – позиција Совјета у Бугарској пред Јалту

Структура и рад Савезничке контролне комисије су били договорени потписивањем Примирја у октобру 1944. године. Договорено је било да рад СКК буде подељен у две етапе, од којих би се прва завршила са крајем рата у Европи, а друга са ратификацијом мировних уговора између Бугарске и Савезника. Черчил и Идн су се у октобру у Москви договорили да у обе етапе рада СКК руковођење припада Совјетима, с тим што би у другој етапи оно било у извесној мери ограничено у корист Британије и Америке.⁷⁴¹ Према договору шеф СКК је морао бити совјетски војни представник, што је био Толбухин, који је испод себе имао заменика – Бирјузова, и административни апарат који је обухватао особље, групу политичких саветника, административну секцију, војну секцију, авио секцију, поморску секцију, економску секцију и транспортну секцију. Сдиште СКК било је у Софији и организација је поседовала печат. Совјети су одлуке морали доносити у договору са британским и америчким представницима у СКК, а извршна власт је припадала Совјетима.

Америка и Британија су, поред своје војне мисије при СКК, имале по још једног цивилног представника са рангом министра у Бугарској, који су одржавали неформалне везе са бугарском владом. Ти представници нису имали везе са радом СКК, осим у случају када су амерички представници у СКК преко њих желели да се обавесте о америчком спољнополитичком курсу.⁷⁴²

Амерички цивилни представник, Мајнрад Барнс (Maynard Barnes), је крајем јануара 1945. године америчкој администрацији указао на две важне карактеристике дотадашњег рада СКК. Прво, СКК је крајем децембра 1944. године последњи пут била сазвана у пуном саставу, односно амерички и британки представници су последњи пут тада заседали заједно са Совјетима, што значи да су совјетске власти тада почеле да прекорачују своја овлашћења. Друго, совјетско прекорачење поверених им надлежности било је последица анекса уговора који су 15. октобра 1944. године потписали Идн и Молотов и који није био познат ни америчким, ни британским представницима у Бугарској, као ни у јавности. Према том анексу, Британци су се пред Совјетима обавезали да неће инсистирати на присуству британских и америчких представника у бугарској СКК до Хитлеровог пораза.⁷⁴³ Тиме је положај Совјета у

а да се такозвана “македонска бригада”, која је у том крају била организована, не сме сматрати другом влашћу у том региону. - У: Ф 1Б, оп. 6; а.е. 4.

⁷⁴¹ FRUS, The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, January 1, 1945, p. 135.

⁷⁴² FRUS, United States Department of State, *Foreign relations of the United States. Conferences at Malta and Yalta, 1945*, s. 240.

⁷⁴³ Тиме практично Совјети више нису морали да позивају британског и америчког представника у СКК на

Бугарској био нешто специфичнији него што је њихов положај у СКК био у осталим државама “сателитима”, а Молотов је америчке и британске представнике у бугарској СКК разумевао као “везу” са Америком и Британијом.⁷⁴⁴

Америчка администрација је на тај анекс гледала као на интерно совјетско-британско договарање, којим је Британија сама пристала да се, отсуством својих представника из СКК, повуче из Бугарске (вероватно у замену за своје снажније ангажовање у Грчкој), док је Америка, без обзира на такву британско-совјетску “игру” задржала право преиспитивања рада СКК, односно постављања њеног деловања на трипартитну основу после пораза Хитлера.⁷⁴⁵ За разлику од Британаца који су се постепено и добровољно повлачили са политичког поља Бугарске крајем 1944. године, Американци су своје позиције у односу на Совјете додатно ојачали на конференцији на Јалти, захтевом да се у земљама „сателитима“ после рата одрже демократски избори, кроз које је Америка, како је америчка администрација процењивала у време Јалте, могла да ојача своје позиције у тим земљама, без обзира на доминантан положај Совјета у СКК.

Анекс примирја на којем је Барнс, амерички представник у Бугарској, инсистирао крајем јануара 1945. године је важан јер разоткрива хронологију у оквиру које су Британци, може се закључити, сами себе дисквалификовали из бугарских “послова” још у октобру 1944. године, што се на терену могло јасније уочити тек крајем године. Уколико се у обзир узме амерички став из јануара 1945. године, да америчка администрација до краја рата у Европи неће преиспитивати рад СКК у Бугарској, онда из тога произилазе две чињенице: Америка је почетком 1945. године била сагласна са договором који су Британија и Совјети постигли поменути анексом, односно са доминантном улогом Совјета у СКК, и друго – са добровољним повлачењем Британаца и препуштањем руковођења СКК искључиво Совјетима, маршал Бирјузов је постао главни “организатор” политичког живота у Бугарској. Такву ситуацију су Британци покушали да поправе већ на Јалти у фебруару 1945. године, захтевом да се неформални договори између Британије и Совјетског Савеза поново врате на ниво званичних односа, у чему нису успели.

састанке знајући да се Британци око тога неће бунити, а амерички цивилни представник је тек у јануару приметио да СКК не ради како је договорено. Другим речима, док су Американци заузели став по том питању, Совјети су већ увелико спроводили своју политичку вољу на терену.

⁷⁴⁴ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, January 18, 1945, p. 144; Барнс је 19. фебруара 1945. године извештавао да је Молотов “отпустио” британске представнике из СКК – FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State (Harriman), Washington, February 19, 1945, p.159; у априлу је закључио да британски представници нису у очима совјета у СКК били виђени ни као “веза”, како се на почетку мислило да би они требало да буду – FRUS, Memorandum by the United States Representative in Bulgaria (Barnes). United States Participation in Allied (Soviet) Control Commission, Bulgaria, Section I, Sofia, April 20., 1945, p. 193-197.

⁷⁴⁵ FRUS, The Acting Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, January 26, 1945, p. 148-151.

До краја фебруара 1945. године британски представници су у потпуности били искључени из рада СКК, а тиме и из политичког живота у Бугарској.⁷⁴⁶ Такав однос Совјета према Британији се по инерцији надовезивао на договор постигнут анексом и на праксу која је из тог договора проистекла, тако да позиције које су од октобра тим договором стекли, упркос накнадном британском негодовању на Јалти, Совјети више нису желели да изгубе. Америчким немешањем у та питања до окончања рата у Европи, Британци су из Бугарске СКК били “избачени”. Истовремено, амерички амбасадор у Москви, Хариман, је америчкој администрацији писао како о другој етапи рада СКК после пораза Хитлера, Америка треба да се договори са Совјетима “мимо Британаца”.⁷⁴⁷ Тиме су главни спољнополитички актери у Бугарској постали Совјети, преваходно на основу војне силе којом су у Бугарској располагали и на основу улоге коју је требало да одиграју у завршници рата у Европи, и Американци, на основу задржаног права да ревидирају питање функционисања СКК у Бугарској и на основу задатка који су у војном погледу имали да обаве у завршници рата у Западној Европи. Можемо претпоставити да је Британија као трећа равноправна савезница ту позицију почела да губи почетком 1945. године, одлуком Америке да се убудуће са Совјетима консултује мимо Британаца или бар прво са Совјеима, а тек потом са Британцима.

Да ли је сусрет “велике тројице” на Јалти имао утицаја на ток ствари у Бугарској, односно на процес изградње власти у тој земљи? Непосредно по завршетку конференције, у Бугарској се директне последице нису осећале, стечена предност Совјета на конференцији није била упитна, али је понашање Совјета у Бугарској до Јалте за Американце било индикативно, због чега су на Јалти били постављени принципи уређења послератне Европе који су слободним изборима совјетску предност могли довести у питање. Ти принципи су касније били полазна основа америчких захтева које су пред Совјете стављали већ од маја 1945. године, како у Бугарској, тако и у осталим европским земљама у којима су, испоставило се, имали директних и индиректних економских и стратешких интереса. У том смислу, до првих избора, Јалта није била никаква прекретница у процесу структурирања власти у Бугарској, али су се ефекти тада постигнутих договора између савезника почели осећати већ са окончањем рата у Европи.

Последице совјетске доминације у политичком и друштвеном животу Бугарске, проистекле из војне снаге коју су Совјети имали у Бугарској и из позиција које су стекли у СКК, биле су многобројне. До потписивања примирја милиција је била чврсто стављена под

---

⁷⁴⁶ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, February 19, 1945, p. 159; Молотов је отпустио британске представнике из СКК: FRUS, The Ambassador in teh United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, February 24, 1945, p. 162-163.

⁷⁴⁷ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, February 19, 1945, p. 159; Молотов је отпустио британске представнике из СКК: FRUS, The Ambassador in teh United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, February 24, 1945, p. 162-163.

совјетску контролу, у војсци су већ биле извршене прве чистке, партије су обновили или установиле своје структуре и усвојиле програм Отаџбинског фронта, рад Отаџбинског фронта је био озакоњен пошто је претходно из прочишћених ОФ комитета на обласном нивоу⁷⁴⁸ био изабран судски кадар за “народне судове”⁷⁴⁹, у државну структуру је већ био имплементиран извешан број кадрова из “заграничног бироа” који су са собом донели искуство живота и рада у СССР-у и који су, својим присуством у врху државне администрације, почели да намећу и репродукују вредносни систем у којем су и сами били обликовани. Бугарска национална војска је, стављена под команду маршала Толбухина, била повучена из Македоније, што је за последицу имало промену не само кадровске, већ и националне политике. Била је ухапшена и делимично предата Совјетима на чување целокупна политичка елита власти која је Бугарску водила током рата. Земљом је протутњило први талас терора којим су комунисти прочистили себи пут ка власти. Пошто је народна скупштина била распуштена, Отаџбински фронт је вршио функцију скупштине, карактеришући своју позицију као “народну власт”, а та власт је у септембру прокламовала “други програм ОФ-а”, чије су основне тачке спољнополитичке оријентације Бугарске биле “срдечно пријатељство са СССР-ом, пријатељски односи са Западним савезницима, најближе пријатељске везе са Новом Југославијом и право македонског народа на самоопредељење”.⁷⁵⁰ Оформљена је била и партијска структура на чијем је врху био њен политбиро под чврстом контролом Димитрова, који је био под чврстом контролом Стаљина. Растурена је била омладинска организација *Браник*⁷⁵¹, донет је био закон који је предвиђао материјалну помоћ породицама пострадалим у борби против фашизма, са дискриминишућим елементима који су фаворизовали поједине групе грађана.⁷⁵² Донета је била и уредба о чишћењу учитељског и наставничког персонала у основним и средњим школама, институтима, вишим школама и

⁷⁴⁸ ЦДА, НК на ОФ, Бјуро, Б-1-1, Протоколи од седанания на Н.К. На О.Ф. и од сџвместни седанания на Н.К. с отечественофронтоските картини и организациии, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Протокол Но 2, Заседание на Националнии Комитет на Отечества Фронт сџстояло се на 4. октомври 1944. г, с. 7438; Почетком новембра 1944. године била је донета одлука да белешка ОФ комитета постаје најважнији документ за деловање неке државне службе. - Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, София 1993, с. 45.

⁷⁴⁹ Није било лако пронаћи “народне судије” из свих ОФ странака, о чему је у марту 1945. године посведочио Славчо Трнски, тада као руководилац војног одељења при софијском обласном комитету: “Нико осим наших људи није хтео да учествује у народном суду, кажу – то није наш посао, то је посао комуниста, тако је било и са хапшењима. - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945; Ипак, зна се да је у “народним судовима” седео и извешан број кадрова из осталих ОФ партија.

⁷⁵⁰ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, София 1993, с.15.

⁷⁵¹ *Браник* је била националистичка омладинска организација која је постојала од 1940-1941. године, изграђена поп узору на италијанску и немачку фашистичку и нацистичку омладину. Организациона структура је била подређена директно председнику владе, а влада им је обезбеђивала и буџет. Од априла 1941. године када су Бугарској биле припојене нове области у Македонији и Беломорској Тракији, организацији *Браник* се придружила и омладина из Скопља, Велеса, Штипа, Прилепа, Охрида, битоља, Струмице, ђевђелије и низа других градова.

⁷⁵² Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, София 1993, с. 29.

академијама, којим је, на пример, било смењено свих 135 директора гимназија.⁷⁵³ Пензионисање персонала су спроводили инспектори које је постављало Министарство унутрашњих послова, а од којих само 12% нису били комунисти.⁷⁵⁴ Општи раднички професионални савез (ОРПС) је проглашен главном “трансмисијом” између партије и радника.⁷⁵⁵

Са потписивањем примирја, Стаљин је још мирније могао да настави са политиком организовања унутрашњеполитичког живота и структурирања власти у Бугарској какву је спроводио од 9. септембра. Партија је изградила своју партијску структуру на свим административним нивоима. Организован је био Омладински народни савез Звено, уз који су већ раније били изграђени и Раднички омладински савез (РМС);⁷⁵⁶ Земљораднички омладински савез (ЗМС); Савез социјалистичке омладине (ССМ), чији су представници чинили Централну омладинску комисију при НКОФ и штампали новине “Народна омладина” и “Омладински трибун”.⁷⁵⁷ Са Софијског универзитета је било избачено 25 професора.⁷⁵⁸ Из Савеза бугарских писаца било је искључено 29 писаца, из Савеза бугарских сликара 22 сликара, из Савеза бугарских уметника 29 чланова.⁷⁵⁹ У децембру је на Софијском универзитету уследио нови талас чишћења, када је избачено још 30 људи. Бугарска академија наука је на основу предлога “унутрашњег иницијативног комитета” предложила министру да

⁷⁵³ Током 1944–45. пензионисано је или премештено 1.970 учитеља и 414 наставника из гимназије и 35 старих инспектора; у Бугарској је 1890. године био направљен први школски програм који је трајао до доласка комуниста на власт. У: - Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с. 60.

⁷⁵⁴ Око 95% директора основних школа су комунисти, 80% директора гимназија су чланови РП, у Софији је од 100 учитеља 70 комуниста, затворени су колеџи страних језика у Симеонову и Ловечу. У: - Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с. 63-64.

⁷⁵⁵ Партија је тек у октобру 1944. године организовала Општи раднички професионални савез који је до март 1945. године порастао до 300.000 чланова. У предузећима је ОРПС, како је Димитров инструктирао, требало да контролише, а не да управља њима. Кључну улогу је ОРПС требало да одигра у организовању сељаштва чиме би БЗНС-у одузео део присталица. - ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁷⁵⁶ У новембру 1944. године партија је донела одлуку о изградњи наводне непартијске омладинске организације, чија би функција била формирање марксистичко-лењинистичког погледа на свет међу некомунистичком омладином из које би се касније формирала “прогресивна марксистичко-лењинистичка просвета”. Чланови су могли бити радници, сељаци, занатлије, чиновници, ученици, млада интелигенција, бивши “легионари” (ултранационалистичка профашистичка и пронацистичка организација 1932-1944) и “браници” које ће, кроз РМС, водити партија. Једном годишње из РМС-а ће патија црпети нове кадрове и убацивати их у партију. РМС је имао своју организацију и на Универзитету. РМС је хитно требало организовати у гимназијама, а комунистичку и социјалдемократску омладину одмах ујединити без чекања да се и те две партије уједине. РМС је настао из бугарског Комсомол-а (1919–1928) и до почетка рата имао је око 150.000 чланова - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 7.

⁷⁵⁷ Партија је знала да онај ко управља омладином у својим рукама држи државни административни апарат, а ко управља омладином у војсци (која је била склона организовању “фашистичких” организација), тај је у својим рукама држи војнике и подофицире. Отуда је једна од основних тежњи комуниста била да целокупну ОФ омладину стави под своју контролу. Проблем са омладином био је тај што су их старији партијски кадрови тешко прихватили и схватили за озбиљно, али је партија на елиминацији те врсте тензија темељно радила. - ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁷⁵⁸ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с. 60.

⁷⁵⁹ Слично је било и у Југославији. Упоредити са: Милорадовић, Горан, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји 1945-1955*, Београд 2012, с. 112-119.

се из њеног састава искључи 29 људи. Донета је била и наредба-закон о изједначавању полова што је имало великог утицаја на изградњу власти у Бугарској, јер је питање укључивања жена у структуру власти,⁷⁶⁰ уз паралелно организовање омладине, било први корак ка овладавању бугарским друштвом у тоталитету.

Изван власти потпуно су остали демократе, либерали, "гичевисти"⁷⁶¹ и радикали. Крајем године партија је имала око 250.000 чланова и стабилну структуру којом је Стаљин преко Димитрова и Бирјугова посредно управљао. БЗНС је имао око 100.000 чланова, али је партију потресала велика криза. Звено је са својих 15.000 чланова имала слаб утицај у друштву, али је била високо позиционирана у управи, Социјалдемократе су преживљавале кризу сличну оној у БЗНС-у.

Крајем 1944. године градских кметова је било 84 од чега су 63 били комунисти, БЗНС је имао 11 кметова, Социјалдемократе и Звено по два кмета, непартијских кметова је било 6. Сеоских кметова је било 1.165, од чега су комунисти имали 879 својих кметова, БЗНС је имао 137 кметова, Социјалдемократе 8 кметова и Звено 2 кмета, док је "непартијских" кметова било 32; Кметских намесника је било 2.591 од чега су 1.763 међу њима били комунисти, 540 из БЗНС-а, Звено је имало 5 кметова, Социјалдемократе 3 кмета, а "непартијских" кметова је било 280. Бројем судија послатих у пензију је до краја године судски кадар био умањен за 1/4 "непоузданих" судија.⁷⁶² Кадровске промене су најбрже биле извршаване у Министарству унутрашњих послова, Министарству правосуђа и у Министарству народног здравља.⁷⁶³ До почетка зиме је из војске било елиминисано око 50% официра (око 1.100 је протерано или убијено).⁷⁶⁴

Народни фронт – политичко поље борбе и овладавања државним системом

Народни фронт је, према замисли комуниста, требало да представља "трансмисију" између "власти" и "народа", односно преносни механизам путем којег су комунисти своје

---

⁷⁶⁰ Комисија која је организовала женске комитете почела је са радом 12. септембра 1944. године и прво су биле изграђене женске комисије на нивоу обласних комитета.- ЦДА, НКОФ, 8648.

⁷⁶¹ Димитар Љубомиров Гичев је био један од оснивача и руководиоца најутицајније фракције "Врабча 1" у БЗНС-у после 1926. године. Током Другог светског рата је био против сарадње са Немачком, али није желео ни сарадњу са комунистима. Био је министар у влади Константина Муравиев од 2-8. септембра 1944. године због чега га је "Народни суд" осудио на годину дана затвора. По изласку из затвора, прикључио се фракцији Николе Петкова у БЗНС.

⁷⁶² Од 603 је у пензију послато 123, па још 28, од 152 судска службеника 121 је пензионисан,. У: Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугария 1944-1948*, Софија 1993, с. 28-29.

⁷⁶³ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугария 1944-1948*, Софија 1993, с. 46.

⁷⁶⁴ ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945.

одлуке планирали да спроводе од хомогеног партијског врха до политички хетерогене “базе”. Фронт је представљао такву идејну и политичку структуру у којој је партија увиђала, али и креирала, механизме путем којих би у будућности могла овладати не само политичким присталицама својих фронтовских савезника, већ и аполитичном масом Бугара, па у извесној мери и онима које је партија називала “фашистима”. Преко Фронта било је могуће у политички живот укључити жене, децу, омладину, “масовне организације”⁷⁶⁵, али и преотети од Земљорадника бар део најважнијег стратума у Бугарској – сељаке. Исту могућност у Фронту је учавало руководство БЗНС-а, које је, тиме, за комунисте постало прворазредна опасност. Како су комунисти у Фронту заступали интересе СССР-а, а руководство БЗНС-а на челу са Геметом интересе Британаца, Фронт је постао главно поље политичке борбе које су комунисти желели да освоје у потпуности.

Физиономија ОФ-а је почела да се назире током рата, од 1942. године, када је мрежа комитета чинила структуру Фронта. Главна промена која се у развоју ОФ-а догодила била је његов прелазак са ратних на мирнодопске услове рада. Тада је, изгубивши функцију протеривања непријатеља из Бугарске, ОФ добио нову функцију – “изградње послератне власти”.⁷⁶⁶ На терену је то практично значило њихову трансформацију из војних комитета, чији је превасходни задатак и после 9. септембра био “чишћење војске од фашиста”, у институцију “помоћника-командира” који је наставио да спроводи некадашњу функцију ратних војних комитета кроз, сада већ регуларну, бугарску војску.⁷⁶⁷ Осим “чишћења војске”, ОФ је са мрежом својих комитета наставио и процес “чишћења” целокупног друштва од “фашизма”. Комитети су постављали кметове и општинске управе, чистили су државно-административни апарат од “фашизма”, чистили су масовне организације од “фашизма”, чистили су учитељски и универзитетски персонал, бирали су народне судије, организовали су изградњу зграда пострадалих “од фашизма”⁷⁶⁸, па упркос очигледној моћи коју су стекли у првим послератним месецима, комунисти су због спољнополитичког контекст тежили да их дефинишу не као “државну власт”, већ као “друштвене органе”. У првој, ратној фази, састав комитета су чинили комунисти (80%–90%), док је у другој, послератној фази у првим месецима јесени 1944. године, њихов састав био проширен представницима из остале три

⁷⁶⁵ Почетком марта 1945. године партија је располагала са око 100 централних руководства масовних организација без којих партија није могла да обухвати бугарско друштво у тоталитету. - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945.

⁷⁶⁶ ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтовските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Протокол No 2, Заседание на Националният Комитет на Отечествения Фронт състояло се на 4. октомври 1944. г, с. 7435; фокусирати њихово “стихијско појављивање” као “истински регулатори власти” - ЦДА; НКОФ; 8584.

⁷⁶⁷ ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март.

⁷⁶⁸ ЦДА, 28-1-5; Национален комитет на Отечествения фронт, Н.К. на О.Ф, Конгреси, Първи всенароден Конгрес, Б-1-4, Стенографски протокол на Конгреса, 1945, март 9. - 1945. март 12, 1945.

ОФ партије⁷⁶⁹, иако кадровска заступљеност није била реципрочна. Систем је био постављен у прва три месеца после државног удара у Софији, а начин на који је постављен био је разлог почетка кризе у ОФ-у крајем 1944. године. Почетак кризе се везује за закон број 4. који је издао Дамјан Велчев. Последица потреса који је тај закон произвео била је декларација коју је влада издала 13. децембра 1944. године, којом се утврђује јединство четири партије у влади, Фронту и у комитетима, на основу којег се могла даље спроводити “чистка” у администрацији.⁷⁷⁰

За те потребе био је донет низ закона који су укидали такозване “фашистичке” организације, озакоњавали рад антифашистичког „народног суда”, покренули организовање логора за “фашисте” и донели закон о “борби против фашизма”.⁷⁷¹ Основна улога Фронта је, према речима Цоле Драгојчеве, која је њим руководила, била да политизује, организује, шири и утврђује политичку базу нове власти.⁷⁷² Фронт је био дефинисан као “трајни борбени савез народних сила” чији је један од основних задатака био да из администрације и државних предузећа “избаци фашисте”.⁷⁷³

Дефинисање Фронта као “трајног борбеног савеза” проистицало је из партијског осећаја да “страни елемент”, односно британски утицај, од Фронта жели да направи обичну политичку коалицију партија, што би олакшало њихово овладавање Фронтом. Избацивањем елемента “борбености” из Фронта⁷⁷⁴, на чему је почивао одабир “проверених” ОФ кадрова у комитетима спремних за борбу против “фашиста”, Британци су имали намеру да одабир кадрова у комитетима поставе на основу реципроцитета – да свака партија, без контроле комуниста, у комитете даје једнак број својих људи, што је био начин да Британци у комитете Фронта поставе своје “проверене људе”. Борба комуниста за очување “борбености” наспрам обичног коалиционог карактера у Фронту, није била лака, јер комунисти, у датом контексту, нису могли употребљавати речи које су припадале њиховом политичком “арсеналу”, као што су *комунизам, социјализам, нови тип друштвеног уређења, нова демократија, марксизам-лењинизам*, и сл, чиме би, веровали су, лакше профилисали “масе” у Фронту. Немогућношћу

⁷⁶⁹ ЦДА, 28-1-5; Национален комитет на Отечествения фронт, Н.К. на О.Ф, Конгреси, Първи всенароден Конгрес, Б-1-4, Стенографски протокол на Конгреса, 1945, март 9. - 1945. март 12, 1945.

⁷⁷⁰ ЦДА, 28-1-5; Национален комитет на Отечествения фронт, Н.К. на О.Ф, Конгреси, Първи всенароден Конгрес, Б-1-4, Стенографски протокол на Конгреса, 1945, март 9. - 1945. март 12, 1945.

⁷⁷¹ ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. февруар – 1. март.

⁷⁷² Ф 1Б; оп. 6; а.е. 9.

⁷⁷³ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 23; ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтовските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Протокол No 2, Заседание на Националния Комитет на Отечествения Фронт състояло се на 4. октомври 1944. г, с. 7476.

⁷⁷⁴ “Борбеност” се односила на борбу против “фашизма” па су у Фронту и његовим комитетима били потребни “проверени отечественофронтовци” спремни да се боре против “фашиста”. Британци вероватно не би имали ништа против да “борба против фашизма” буде основна парола Фронта, да комунисти “фашисте” нису видели управо у британским “агентима” у БЗНС-у и Звену.

да наведене речи користе “тупио” се ангажман и партијаца и оних који су потенцијално могли бити придобијени, јер су партији на располагању остале оне речи које их ничим нису разликовале од осталих ОФ партија, као што је била реч “демократија”.⁷⁷⁵ Због таквог контекста партија је дошла у парадоксалну ситуацију да су социјалдемократе могле да употребљавају реч “социјализам” избијајући тиме “из уста” комунистима главну идеју око које су могли окупити ширу базу.⁷⁷⁶

Упркос номиналном дефинисању циљева и задатака ОФ-а, улога његових комитета није била довољно јасно дефинисана све до краја 1944. године. Пред партију је током јесени било постављено питање њиховог укидања, аргументовано чињеницом да је “непријатељ протеран”, а “нова власт успостављена”, али Димитров и комунисти нису тако мислили. Када је крајем новембра 1944. године у влади кулминирала криза у односима између Звена, БЗНС-а и комуниста, чије су порекло комунисти видели у деловању британских агената, Димитрову је у Москву стигао алармантан извештај о нестабилности Фронта. Том приликом Димитров је бугарске другове инструктирао да Front одрже по сваку цену и да комитете не смеју укидати јер су они, у одсуству скупштине, на терену представљали једине органе владе.⁷⁷⁷

Први задатак који је пред комунистима стајао било је уређивање односа између владе као државне институције и Националног комитета ОФ-а, који је на локалном нивоу већ држао власт. Таква ситуација би се могла описати као истовремено постојање две владе, државне и отаџбинскофронтоске (Национални комитет), при чему је комунистичка партија над обе морала стећи контролу и уредити њихове међусобне односе.⁷⁷⁸ Проблем се сводио на питање “ко кога слуша”, Национални комитет владу или влада Национални комитет? Уколико су желели да овладају целокупним политичким животом у Бугарској, комунисти су ауторитет НК по сваку цену морали наметнути министарствима.⁷⁷⁹

---

⁷⁷⁵ У посебно тешком проблему је са речником био лист “Работническо дело”, чија је редакција морала да развије посебан речник, што није било једноставно. Поптомов, уредник листа, жалио се како не сме да користи речи пролетеријат, империјализам, финансијски капитал, како комунистичке новине не могу бити одраз партијских ставова и живота - ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁷⁷⁶ Социјалдемокарте, као највернији сарадници комуниста, су у свом листу “Народ” аустромарксизам представљали као најбољи, што је партија тумачила као скретање са “линије Фронта”, и још су оптуживали комунисте да су се, услед очигледног неупотребљивања речи социјализам и комунизам, отуђили од сопствених идеја. Таква ситуација је комунисте угрожавала и нервирала, али су је трпели као део укупне стратегије овладавања друштвом преко Фронта - ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁷⁷⁷ The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с.343; "Док је влада декретирала прве распореде, комитети су по местима извршили брз преглед кадрова брзим и смелим корацима, овладавајући целокупним животом земље у свим њеним доменима: административном, привредном, културном..." - ЦДА, 28-1-1, Н.К. на О.Ф, Програма на Отечествениа фронт на 1942, 1942.

⁷⁷⁸ ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁷⁷⁹ Сукоб на релацији НК и министарстава је изгледа ескалирао на питању смене професора на факултету. - ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтоските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Протокол No 2, Заседание на Националниа Комитет на Отечествениа фронт състояло се на 4. октомври 1944. г. с. 7464

Са изузетком министарстава унутрашњих послова и правосуђа, која су у првој влади контролисали комунисти, позиције Радничке партије (комуниста) су у влади биле релативно слабе. Са друге стране, иако је Национални комитет био организован на основи једнаког присуства представника сваке ОФ партије (крајем године је НКОФ имао 8 чланова, по два из сваке странке и по једног представника из женске и омладинске организације, што значи укупно 10 чланова), главну реч у Националном комитету су имали комунисти. То су постигли на два начина: прво, у НК су углавном били делегирани чланови из ОФ партија који су подржавали ОФ програм (који је претходно дефинисала комунистичка партија), али није постојао механизам којим би се и гарантовала политичка кохерентност у Националном комитету, што је показао случај Христе Стратева.⁷⁸⁰ Друго, механизам превазилажења несугласица у НК је био повезан са процесом доношења одлука у њему. Гласање као начин доношења одлука није било “згодно” јер је НК увек имао паран број чланова па би “организовање већине” одузимало доста енергије и времена, а избегао би се и утисак нејединства у раду НК.⁷⁸¹ Осим тога стављањем неког питања “на гласање” би се НК политизовао на начин који комунистима можда не би ишао у прилог и који они не би могли увек да контролишу, те је тако после расправа у НК одлука била доношена “демократским централизмом” – после дугих и понекад жучних дискусија, последњу реч је, као секретар НКОФ-а, имала Цола Драгојчева.⁷⁸²

Комунисти су, дакле, преко својих поузданих ОФ савезника у НК имали могућност да одлуче која ће питања уопште доћи на дневни ред за дискусију, а потом да сами (преко Драгојчеве) донесу одлуку о актуелном проблему. Према неким теоријама моћи, која питање могућности доношења одлука или утицаја на процес доношења одлука у неком телу детектују као моћ⁷⁸³, може се закључити да је Радничка партија (комуниста) у Националном комитету до краја 1944. године имала апсолутну моћ, која се изражавала кроз њихову могућност да контролишу процес доношења одлука. Али, та моћ је била неупитна само на нивоу Националног комитета.

Следећи корак био је осмишљавање стратегије како да донесена одлука у НКОФ-у постане обавезујућа за владу. Проблем је био у томе што су неки министри усвајали одлуке НКОФ-а и консултовали се са члановима НКОФ-а, али су у пракси спроводили интересе

⁷⁸⁰ Христо Стратев је био члан БЗНС-а и НКОФ-а, који је из НКОФ-а био избачен јер је подржавао Геметову линију у БЗНС-у.

⁷⁸¹ ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Заседание на централния комитетъ на отечествения фронтъ, София 6. декември 1944. године, с. 7472.

⁷⁸² Такав начин усвајања одлука је осталим партијама био стран, што није пролазило без критике – Гемето се жалио на чињеницу да Драгојчева увек има завршну реч и да се њене одлуке усвајају као коначне - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 9.

⁷⁸³ Pavlović, Vukašin, „Моћ и политичко одлучивање“, *FPN/Godišnjak*, 6/2011, s. 87-104.

партије којој су припадали. Повећање броја комунистичких министара у влади крајем 1944. и почетком 1945. године, чиме би комунисти стекли и већу контролу над извршавањем донетих одлука, из спољнополитичких разлога није било могуће.

Почетком јануара однос владе и НКОФ-а био је уређен законом по којем одлуке НКОФ-а за владу нису биле обавезујуће, али уколико влада није хтела да их спроведе била је дужна да аргументује своју одлуку. Тиме је партија стекла могућност бољег увида у рад владе и посебно у места “саботаже” рада отацбинскофронтовске политике, јер је, услед неиспуњавања одређене одлуке, могла да се обавести о политичком тренду партије чији би министар одбио спровођење одлуке НКОФ-а. У међувремену би се партији отворила могућност интервенције или притиска на ону ОФ партију која не би спроводила одлуке НКОФ-а.⁷⁸⁴

Кристализација функције ОФ комитета на нижим нивоима одиграла се кроз процес “борбе за предузећа”, која се почела водити у децембру 1944. године. Драгојчева је захтевла тачно дефинисање надлежности комитета, али су се некомунистички министри томе супротстављали јер је постојање комитета у њиховим ресорима значило ограничавање њихове моћи. Уколико би се функција комитета свела само на “чишћење фашиста”, по окончању тог посла, комитети више не би требало да постоје. Са њиховим укидањем комунисти су губили утицај у предузећима и фабрикама. Када би комитети били укинати у предузећима и фабрикама, онда би министар сам морао да врши пропаганду, што је за комунисте представљало велику опасност, јер су у влади имали само два ресорна министра.⁷⁸⁵ У нестабилном контексту у којем су Британци покушавали преко БЗНС-а да елиминишу комунистичку доминацију у ОФ-у, и с обзиром на чињеницу да су десна крила БЗНС-а и Звена још у новембру покушавала да направе “фронт” против комуниста у ОФ-у,⁷⁸⁶ за комунисте је од кључног интереса било да задрже комитете, а преко комитета и свој идеолошки утицај у предузећима и фабрикама.

У предузећима и фабрикама је крајем 1944. године било анархично стање, које је произлазило из чињенице да се није знало тачно коме припада власт: министар је имао надлежност над одређеним предузећем, али је управљање предузећем било у рукама комитета, што значи да је и власт у предузећу практично била у рукама ОФ-а.⁷⁸⁷ Дакле, сукоб је био на линији између владе (министра) и Фронта. Конфликти су настајали и на нивоу

⁷⁸⁴ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 23.

⁷⁸⁵ ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтовските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Протокол No 2, Заседание на Националния Комитет на Отечествения Фронт състояло се на 4. октомври 1944. г, с. 7481

⁷⁸⁶ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 9.

⁷⁸⁷ ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтовските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Заседание на централния комитетъ на отечествения фронтъ, София 6. декември 1944. године, с. 7484.

“старих” и “нових” људи. Из перспективе комуниста “стари” су радили по аутоматизму и нису имали духа (вероватно борбеног, односно комунистичког), али “нови људи” нису имали рутину, осећај за редован посао, једва да су и по сат времена издржавали на радном месту. Због редовности посла систему су још увек били потребни “стари људи”, али је проблем са њима био у томе што су углавном били “фашизирани”.⁷⁸⁸ Из наведеног стања произилазио је један парадокс, да су радници, којима су комунисти планирали да овладају – углавном били “фашисти”.⁷⁸⁹ О балансу између “старих” и “нових” радника бригу су водили шефови предузећа који су већ до краја 1944. године били “проверени отечественофронтовци”.⁷⁹⁰

Држава, што значи влада коју комунисти још увек нису у потпуности контролисали, није смела однети победу над партијом у предузећима и фабрикама, које су биле важне и због тога што су комунисти, као представници радничких интереса, раднике тек требало да придобију како би у идеолошком погледу легитимисали сврху свог постојања и деловања у Бугарској.⁷⁹¹ Дискусија о функцији комитета је у ствари била дискусија о борби партије за овладавање државом.⁷⁹² Може се рећи да је дискусија о будућој функцији комитета делом била и дискусија о сузбијњу непожељне пробританске/антикомунистичке пропаганде по предузећима и фабрикама, која је стизала са десних крила савезничких партија ОФ-а. Децембар 1944. године је, дакле, био месец у којем је, под притиском спољнополитичког контекста, улога комитета коначно била промењена: од ратне улоге “чишћења Немаца из земље”, преко улоге “чишћења фашиста” коју су стекли после 9. септембра, до коначног задатка “обуздавања министарстава” у њиховом пропагандном и организационом деловању по предузећима и фабрикама (што није искључивало и њихову претходну улогу “чишћења

---

⁷⁸⁸ ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтовските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Заседание на централния комитетъ на отечествения фронтъ, София 6. декември 1944. године, с. 7488; “Двадесет година смо људе учили да саботирају рад, сад имамо проблема да их натерамо да организују рад” - Ф 1Б, оп.6; а.е. 54. 1. јун 1945.

⁷⁸⁹ Међу радницима је очигледно постојао страх од рада комитета, на шта је Југов указао на 8. пленуму ЦК почетком марта 1945. године, када је рекао да раднике треба ослободити страха да би се производња покренула. Осим тога, уколико би из радништва било очишћено око 40% људи, у фабрикама би остали без специјалиста - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945.

⁷⁹⁰ ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтовските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Заседание на централния комитетъ на отечествения фронтъ, София 6. декември 1944. године, с. 7489.

⁷⁹¹ На седници НКОФ-а је речено да комунисти више политички не могу да се ослањају на партизане, односно да би се у будуће њихово целокупно деловање морало заснивати на “радној личности”. Радници су једним делом подржавали социјалдемократе, а подаци о којима ће касније бити речи показују да комунисти нису били учвршћени политички међу радницима. Уосталом, у Бугарској радника није ни било много. - ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтовските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Протокол No 2, Заседание на Национални Комитет на Отчествения Фронтъ състояло се на 4. октомври 1944. г, с. 7446.

⁷⁹² ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945; ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтовските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Заседание на централния комитетъ на отечествения фронтъ, София 6. декември 1944. године, с. 7481

фашиста” из администације).

У децембру 1944. године Драгојчева је, очигледно на основу сугестије Димитрова, на заседању НКОФ-а одлучила да неће бити укидања, већ ојачавања комитета по предузећима и фабрикама.⁷⁹³ На тој расправи је Никола Петков (БЗНС) приметио да комунисти нису имали комитете у својим, већ углавном у министарствима БЗНС-а и Социјалдемократа. То је практично значило да је Југов без комитета радио на идеологизацији и “чистки” оних чиновника који нису били комунисти, а који су се налазили у његовој надлежности.⁷⁹⁴ Уколико се узме у обзир чињеница да су комунисти крајем године имали највише својих представника у комитетима, а да су комитети одређивали чиновнике које је потом потврђивао Југов, може се закључити да су комунисти у својим рукама чврсто држали рад општинских, среских и обласних комитета, те да су проблематични били комитети по предузећима и фабрикама над којима комунисти нису могли да врше утицај преко министра.

Са одлуком Драгојчеве крајем 1944. године да се појача рад комитета по предузећима и фабрикама (што је практично значило снажније чишћење и идеологизацију “радништва”), партија је већ у фебруару 1945. године могла да прогласи победу над осталим ОФ партијама.⁷⁹⁵ На то треба додати и победу над БЗНС-ом у Софији, која је, као престоница, и практично и на репрезентативном нивоу и на симболичном нивоу, била центар власти.⁷⁹⁶ Појачаним радом комитета, чији су стил превасходно карактерисали “чишћење и идеологизација”, деловање Британаца је, поред чињенице да више никакву улогу нису имали у СКК, успешно било блокирано и на нижим нивоима власти, посебно у предузећима и фабрикама за које су се, из идеолошких и економских разлога, комунисти морали изборити.

Постигнуто стање⁷⁹⁷ је требало “запечатити” првим конгресом Отаџбинског фронта којим би се дотадашња борба комуниста на политичком пољу у Бугарској легитимисала. Због тога је конгрес имао велики политички значај. Позиције комуниста у држави су биле толико јаке да је један од задатака који је конгресом требало решити био контролисано поправљање позиција осталих ОФ партија у структури власти, јер су комунисти, на основу извештаја Југова до фебруара 1945. године, у својим рукама држали око 90% администрације. То је

⁷⁹³ ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Заседание на централния комитетъ на отечествения фронтъ, София 6. декември 1944. године, с. 7494; Ф 1Б; оп. 6; а.е. 9.

⁷⁹⁴ ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27, Заседание на централния комитетъ на отечествения фронтъ, София 6. декември 1944. године, с. 7498.

⁷⁹⁵ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 34.

⁷⁹⁶ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 23; Иако су у Софији гететови људи још увек држали важне политичке пунктове, почетком марта је партија сматрала да је битка у Софији добијена јер је тада изашао нови закон о престоничким кметовима - ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁷⁹⁷ Како је изгледала власт из перспективе комунистичке партије погледати у табели бр 6.

даље значило да је БЗНС држао тек 3–4% места у администрацији.⁷⁹⁸ Такви подаци се нису уклапали у очекивања Савезника постигнутих на Јалти, јер су указивали на чињеницу да демократски избори у Бугарској не могу бити одржани док комунисти у својим рукама држе администарцију, односно комитете.

Партија је у обласним комитетима имала 120 људи, али је детаљне податке имала за 94 човека, што је довољан узорак да се направи пресек комунистичке власти почетком 1945. године. По партијском стажу у обласним комитетима су седели најелитнији кадрови који су имали ратни, и нешто мање њих, предратни педигре (табела бр1.).⁷⁹⁹ По социјалном саставу у обласним комитетима “радника” није било довољно, јер је највећи део међу њима заузела “интелигенција”, међу којом су највећи број чинили студенти и учитељи (табела број 2.).⁸⁰⁰ У укупном партијском саставу су доминирали сељаци, затим “радници”, потом “интелигенција” и на крају “занатлије”, док је број мушкараца далеко превазилазио број жена (табела бр 3.).⁸⁰¹ Социјални састав партијских кадрова указује на чињеницу да је и комунистичка партија била партија сељака, јер су сељаци чинили 56% њеног састава, “радници” тек 28%, “интелигенција” 9%, занатлије 7%, док су мушкарци чинили 92% партијског састава наспрам 8% жена.⁸⁰² Партија је водила и уредну статистику о заступљености индустријских радника у градским партијским организацијама у индустријским центрима, као и о броју партијаца међу индустријским радницима у већим индустријским центрима, што су подаци који указују да је борбу за “радништво” тек требало водити (табела бр. 4).⁸⁰³ Број организованих окупљања, који илуструје интезитет деловања партије, био је изузетно велики: у име ОФ-а је било организовано 23.035 окупљања, у име Партије 10.404, митинга 1.086, што је укупно 35.245 организована скупа.⁸⁰⁴

На припремама Националног конгреса НКОФ-а су радили Димитров и Драгојчева, при чему су све инструкције које је Димитров послао из Москве биле спроведене у дело. Те инструкције су се тичале даљег организационог деловања Фронта који је у марту већ јасно

⁷⁹⁸ ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март.

⁷⁹⁹ Почетком марта је Југов указао на неколико проблема у кадровској политици партије која се “вртела у круг” од 9. септембра: један од тих проблема био је укључивање у систем оних кадрова оне који су ратовали пре 9. септембра, као и совјетских кадрова. Указивао је на потребу да се у систем укључе млади и нови кадрови: “(...) па ни ми нисмо били администратори пре 9. 9. (...) ја нисам знао где да се потпишем”. Такође, Димитар Ганев, члан Политбироа, указао је на чињеницу да партија располаже са два типа кадрова: домаћи и совјетски, на чијем се уједначавању морало у будуће радити. - ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март.

⁸⁰⁰ ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март; Због тога је у бугарском језику била скована реч “орабочването” (на партија) што значи увођењем већег броја радника у партију, учинити партију “радничком”.

⁸⁰¹ ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март.

⁸⁰² ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март; Погледати и у: <http://www.razum.org/bg/archive/123-komunisticheski-elit-v-bulgaria-genezis-i-evolutziq.html>, 13.01.2017.

⁸⁰³ ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март.

⁸⁰⁴ ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март.

био у рукама комуниста. Делегати који су присуствовали конгресу били су проверени кадрови из свих партија ОФ-а чиме је дискурс конгреса био контролисан и дисциплинован. Неискусним бугарским кадровима Димитров је саветовао да се на конгресу не употребљавају изрази попут “нови тип демократије” већ “демократија код нас” што, са једне стране, сведочи о чињеници да се пред западним савезницима пажљиво бирао речник у околностима у којима рат у Европи још није био окончан, и, са друге стране, да је речник, који су делегати свесно или мање свесно усвајали и путем штампе даље репродуковали, био наметан и контролисан из далеке Москве.⁸⁰⁵ Том приликом је Национални комитет био проширен провереним и поузданим члановима из савеза радника, занатлија, трговаца, индустријалаца, савеза кооперација, женског савеза и омладинског савеза, чиме је легитимисано претходно извршено “увезивање” структура тих организација са структуром Фронта.⁸⁰⁶ На тај начин је под утицај фронтвске политике био подведен и онај део друштва који је раније био изван домашаја фронтвских партија, или изван домашаја политике уопште, попут жена или деце. Сигурни у своју позицију у комитетима по предузећима и фабрикама, комунисти су, према упутствима из Москве, те комитете после конгреса преименовали у “професионалне организације” или “фабричке комисије”, маскирајући тиме њихову сврху пред западним савезницима, пред ОФ савезницима и пред народом који је у политичком погледу тек требало освојити.

Због те масе која још увек није чврсто стајала уз комунисте Димитров је сугерисао да се на Конгресу, а и у будуће, говори о Фронту као заштитнику интереса радника и сељака, али да се уз њих увек помињу и занатлије, трговци и индустријалци.⁸⁰⁷ Постигнуто стање у Фронту, које се углавном сводило на контролисану кадровску политику, је за неко време било потребнообуставити, а то се, према Димитровљевим упутствима, постизало на следећи начин: партија је направила списак људи који нису могли ући у Фронт, потом се тим људима давала могућност да, уколико изврше јавну самокритику и уколико се искупе кроз јавно деловање, приступе Фронту. Тиме се постизао извесни “санитарни кордон” око ОФ-а, односно привремена изолација од непожељних будућих чланова.⁸⁰⁸ Постигнут је договор да НКОФ-а чине по четири представника из сваке партије.⁸⁰⁹ ОФ је у организационом нивоу, који је био потврђен Конгресом у марту, дочекао крај рат

---

⁸⁰⁵ Димитров је саветовао и да се не употребљава израз “нови национални идеали”, већ да се каже “стварни животни национални интереси Бугарске могу се остварити само таквом и таквом спољшњом политиком, односно само са њом нација може да се развија и расте економски.” - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 32.

⁸⁰⁶ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 32.

⁸⁰⁷ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 32.

⁸⁰⁸ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 32.

⁸⁰⁹ Радничка партија (РП) Димитров, Кларов, Костов, Драгојчева, БЗНС- Петков, Обов, Стратев, Тончев, СД – Лулчев, Бодуров, Братанов, Митовски, Звено – Георгиев, Харизанов, Јурков, Адам Трнка Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 53-54.

“Салама тактика”: совјетско-британски сукоб у Отаџбинском фронту

Само радом комитета партија није могла постићи потпуну победу над главним непријатељем у Фронту – Геметом, односно над британским утицајем. Да би тај утицај ослабила до потпуне елиминације, партија је знала да се прво мора обрачунати са Геметом, односно десним крилом БЗНС-а, али и са десним крилима друге две ОФ партије преко којих су Британци такође вршили политички утицај у Бугарској – Звена и Социјалдемократа. Уз примирјем гарантоване позиције, али и уз оне позиције које су стекли прекорачењима поверених им надлежности, Совјети су, путем комунистичке партије прибегли специфичној стратегији протеривања непожељних и опасних “елемената” из Отаџбинског фронта. “Салама тактика” представља део укупне комунистичке стратегије чишћења или постепеног “одрезивања” оних делова ОФ партија који су представљали опасност за комунисте и њихову политику у Бугарској.⁸¹⁰

Фронт је постао поље политичког сукоба између заступника британских и совјетских интереса. Британци су у октобру 1944. године Совјетима у потпуности препустили контролу над СКК, односно над извршном власти у земљи, настојећи истовремено да совјетско политичко деловање подривају кроз Отаџбински фронт. Отаџбински фронт је за Совјете, упркос њиховој несумњивој кадровској предности коју су стекли у комитетима ОФ-а над кадровима осталих ОФ партија, био “ахилова пета”, јер је Бугарска била аграрна земља у којој су готово целокупно изборно тело чинили сељаци.⁸¹¹ Као традиционални заступник интереса сељака у Бугарској, БЗНС је у “бази” била укореењена и далеко снажнија партија од комунистичке партије, а земљораднички лидер Гемето је партијску структуру чврсто држао у својим рукама. Као британски “агент”, Гемето је на основу легитимитета који је уживао међу бугарским сељацима и на основу полуга моћи којима је располагао у својој партији, комунистима на предстојећим изборима лако могао преузети руководећу улогу у Фронту, чега

---

⁸¹⁰ Израз “салама тактика” је преузет из чланка: György, Litvan, „Hungarian Salami-tactics: Planning the Communist Takeover (1945-1948)“, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 207-214. - У чланку се аутор бави “салама тактиком” у Мађарској, али када се упореди механизам деловања мађарских комуниста са механизмом комунистичког деловања у осталим балканским комунистичким државама, види се да се израз “салама тактика” може применити и на деловање свих комунистичких партија на Балкану.

⁸¹¹ Највећи део сељака није био ни у једној партији, па се главни задатак ОФ партија, пре свега БЗНС-а и комуниста, свео на придобијање те “сиве масе” сељака. То су комунисти покушавали да изведу организацијом сеоских кооперација, привредним бенефицијама сиромашним сељацима, али и ангажовањем партијске омладине која је требало да “иде од куће до куће” и да помаже сељацима тамо где је било потребно. Сматрали су да капитализам још увек није уништио бугарско село (вероватно се мисли на то да дух колективизма није био окрњен), јер је посебне односе који су људи на селу међусобно имали, према партијском разумевању, требало искористити за изграђивање веза и блискости са “базом” преко омладине. - Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с. 60.

су се комунисти највише плашили. Ти страхови се нису заснивали само на претпоставци да би се тако нешто могло догодити, већ на унутрашњепартијским и полицијским извештајима са обласних и среских конференција на којима је сукоб Радничке партије (комуниста) и БЗНС-а крајем 1944. године снажније почео да се испољава.

Трвења две најснажније партије у Бугарској почела су још у октобру, када је руководство БЗНС-а “схватило” да се договор о равномерној кадровској заступљености у структури ОФ-а не поштује, односно да су комунисти грабили свако место до којег се могло доћи у администрацији, војсци и привреди. Прва стратегија којој су десна крила ОФ партија прибегла била је њихово заједничко наступање против предлога и иницијатива комунистичке партије. Комунисти су веровали, и делимично имали информација о томе, да је таква политика десних крила ОФ партија била последица британских инструкција. Сукоби су некада били толико изражени да су у случају плевенске обласне конференције, претили да угрозе успешна окончања заседања, што би био почетак краха Фронта. Плевен је у партијској историји заузимао важно место, јер је у њему постојала и деловала једна од најснажнијих предратних партијских организација, у децембру 1944. године у њему је било организовано 700 комитета са око 5.000 људи, у којима су били заступљени и комунисти и БЗНС, док Социјалдемократе и Звено нису имали велики број својих представника. Моћ плевенског комитета, као и већине других комитета, произилазила је из његове привредне активности, односно из чињенице да су комитети имали директан контакт са људима који се углавном заснивао на помоћи становништву тог краја: комитет је решавао питање снабдевања обућом, организовао сакупљање старог гвожђа, организовао производњу клинова и потковица, организовао снабдевање дрвном грађом, земља војничких породица је на време била преорана и засејана. Представници БЗНС-а у плевенским комитетима су, ипак, имали примедби на рад комуниста, тражили су да инспектор буде њихов, а не комунистички кадар, што су комунисти схватили као покушај продора Земљорадника у надлежности полиције, коју комунисти нису имали намеру да деле са било ким. Примедбе су ишле и на рачун чињенице да су готово сви кметови били комунисти, као и на чињеницу да је била организована противзаконита акција одузимања оружја сељацима.⁸¹²

Са сазнањем да је у децембру 1944. године десно крило БЗНС-а било груписано око Гемета⁸¹³, а у Звену око Поп-Златева, и да та груписања и међусобну сарадњу вероватно воде и помажу Британци, комунисти су приступили изградњи стратегије борбе против десних

⁸¹² ЦДА, НК на ОФ, Бюро, Б-1-1, Протоколи от заседанията на Н.К. На О.Ф. и от съвместни заседания на Н.К. с отечественофронтските картини и организации, 1944. октомври 3 – 1944 декември 27; Протокол No. 9, Заседание на националния комитет на 14 декемврий 1944. година, с. 96.

⁸¹³ ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

крила у ОФ партијама, од којих је најважнија борба требало да се поведе против Гемета.⁸¹⁴ Преко Звена су, како је партија процењивала крајем године, Британци покушали да изврше удар на комунисте – Дамјан Велчев је, као војни министар, издао “Наређење број 4”, којим је покушао да заштити официре које је комунистичка полиција привеле као “фашисте”.⁸¹⁵ Тиме је био испровоциран сукоб између полиције и војске, који је могао ескалирати у позадини фронта, што Савезници нису хтели да толеришу. Из тог разлога су комунисти одлучну борбу против Звена одложили за период после окончања рата, концентришући се најпре на елиминацију Гемета из БЗНС-а..

Према стратегији коју је партија изградила и, како документа показују, спровела у дело, први корак у тој борби био је почетак систематске јавне критике “непријатељских антиотечествених” санга у ОФ-у, при чему се конкретно нападао Гемето и његов круг људи. Други корак био је ступање у контакт са “здравим снагама” у преосталом делу БЗНС-а, са бившим “гичевистима” који су били привржени ОФ-у и њихова активација у борби против Гемета. Паралелно са тим акцијама у “врху” БЗНС-а, на нижим нивоима су комунисти почели да успостављају директан контакт преко својих кадрова са земљорадничким “дружинама” у којим су вршили пропагнду против Гемета. Напад је у јавном дискурсу био легитимисан паролом очувања савеза радника и сељака.⁸¹⁶ Као пратећи кораци којима је био ојачан амбијент у којем се почела водити борба против Гемета, почетком децембра је била донета одлука о ванредном заседању свих партијских и ОФ организација са темом прочишћивања друштва од „фашизма“, донета је била одлука да се укину све “фашистичке” организације, да се растуре предратне земљорадничке задруге⁸¹⁷, као и савези индустријалаца и трговаца као “фашистичке организације”.⁸¹⁸

Комунисти су у БЗНС-у успоставили контакт и са њеним левим крилом које је окупљао Геновски. Од њега су комунисти тражили да у партији отворено наступи против Гемета са текстом да “ко је са Геметом, тај је фашиста”. Та група око Геновског је од комуниста за узврат тражила поузданог курира, новчану помоћ и комунисте распоређене на локалу који ће одатле, паралелно са Геновским на врху, водити борбу против Гемета. Левица је у БЗНС-у, према проценама комуниста, била слаба, па је партија одлучила да са левим

---

⁸¹⁴ Томе треба придодати захтеве БЗНС-а да се Цариброд присаједини Бугарској, у којој су комунисти препознали британско деловање. Нешто шири опис тог проблема из јануара 1945. године детаљније у документу: Ф 1Б; оп. 6; а.е. 25; О утицају “страних елемената” на функционисање Фронта и покушају да се из Фронта избаци његов “борбени садржај” чиме би се свео на обичну политичку коалицију, у: ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁸¹⁵ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 16; ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁸¹⁶ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 16.

⁸¹⁷ Задруге је требало растурити пре свега због тога што су их водили БЗНС-овци. - ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁸¹⁸ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 17.

крилом БЗНС-а “ради” на својим партијским седницама. Партија је одлучила да поради и на имицу земљорадничке левице, односно на њеном стицању поверења “у масама”, а тај ефекат су постигли пласирањем “левичара” високо у државној административној структури. Најважније је било подизање ауторитета Николе Петкова, за којег је партија у то време веровала, да би управо он требало да буде стуб левице у БЗНС-у.⁸¹⁹ Петковљевој неодлучности која је још у децембру била евидентна, партија је одлучила да слама његовом афирмацијом у друштву, односно његовим вертикалним проходом ка врху партијске и државне структуре. Испоставило се касније да је Петков био један од најтежих задатака који је партија на свом путу ка коначном освајању власти требало да реши.

Земљорадничка левица, организована у неколико група,⁸²⁰ је имала једну особину којом су комунисти умели вешто да управљају – била је склона каријеризму, односно људи који су је сачињавали су, према партијским сазнањима, били жељни министарских позиција.⁸²¹ Потенцијална вертикална проходност земљорадничке левице у државној структури и структури унутар партије била је само део борбе земљорадничком партијском структуром. На том путу спречавала их је чињеница да је партијски апарат, преко којег је требало извести унутарпартијске изборе на којима је било планирано смењивање Гемета, био управо у његовим рукама, па су шансе да комунисти изгубе битку за врх БЗНС-а биле велике.⁸²²

Борба против Гемета је, дакле, била планирана као напад из два унутарпартијска центра, преко Петкова и преко Геновског. Док још увек нису разрадили тактику провере Петковљеве оданости, Геновски је, као поузданији сарадник, већ имао јасан задатак: пред руководство БЗНС-а ће изаћи са ставом да је Гемето опасан за БЗНС, а тиме и за ОФ, и да је конфликт између земљорадника и радника у ствари конфликт између БЗНС-а и СССР-а, а комунисти неће дозволити да БЗНС стоји на путу СССР-у.⁸²³ Без помињања Британаца и њиховог утицаја, тим текстом је партија јасно означила свог непријатеља, супростављајући БЗНС СССР-у. Комунисти су се плашили десничарских центара у БЗНС-у који су, како се на пример на свиленградској конференцији могло чути, “сутра могли да праве федерацију са Југославијом под британском палицом”.⁸²⁴

---

⁸¹⁹ На основи његове популарности код сељака, био је друга снажана личност која је могла да окупи БЗНС у целовиту партијску структуру.

⁸²⁰ Левицу чини неколико група: 1) Стефан Тончев, Обов, Петков, 2) Геновски, Туленков, Драгнев, Стамболијски, 3) Атанасов, Стојанов, 4) Гичевисти, 5) Неделчев, Тодовичин. - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 25.

⁸²¹ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 25; Комунисти су увидели да је каријеризам био најизраженији код сеоских руководилаца - ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁸²² Ф 1Б; оп. 6; а.е. 25.

⁸²³ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 25.

⁸²⁴ А таква федерација је била начин да се Британија поново врати у балканску политику као озбиљан политички фактор. - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 25.

Истовремено са процесом израде стратегије, чији је крајњи исход био комунистичко новчано помагање земљорадничке левице и коначна одлука да Никола Петков, баш зато што се колеба, треба да буде човек који ће убудуће у БЗНС-у водити левицу,⁸²⁵ текао је још један процес вредан историографске пажње. Партија је имала информацију о сусрету Гемета са америчким представницима у СКК, а том сусрету је присуствовао и Никола Петков. Том приликом су Американци Гемета саветовали да се, у случају животне опасности, склони у Америку. Терпшев је тај догађај врло добро схватао. Према његовој процени, у Европи су главни политички играчи, насупротив Совјета, били Британци, а америчко саветовање Гемета да побегне у Америку био је амерички потез стављања најмоћнијег човека БЗНС-а под њихову контролу, односно избијање најмоћније “полуге утицаја” Британцима из руку.⁸²⁶ Гемето је у будуће требало да буде амерички агент, постављен не само насупротив совјетских, већ и насупротив британских утицаја у Бугарској. Процена је, с обзиром на крајњи исход Геметовог бежања од комунистичког хапшења у америчку амбасаду, била тачна. Британија је Америци силом прилика уступила првенство, док је СССР и даље имао водеће место у Бугарској. Почетак тог процеса би са јануара 1945. године, на основу овог случаја, могли вратити месец-два уназад, и сместити га у крај 1944. године. Тај догађај се иначе може пратити кроз америчке извештаје из половине јануара 1945. године, у којима се види њихова промена према британској, односно према совјетској политици.⁸²⁷ Главна карактеристика те промене била је америчка прећутна согласност са избацавањем иначе војно и економски слабе Британије и из СКК у Бугарској, и из најмоћније политичке организације и Бугарској – БЗНС-а. Наведеним догађајима је комунистичка партија у Бугарској почела са спровођењем “салама тактике”, чији је први део “за одрезивање” био Гемето, али је, потпуно неочекивано, “одрезани” лидер пао у “погрешне руке” – Американцима. Тиме је, уместо Британије Америка, по истом принципу, наставила да се после караја рата преко БЗНС-а “меша” у бугарску унутрашњу политику.

“Салама тактика” била је примењена и на омладину БЗНС-а, коју је партија сматрала “петом колоном” и “британским агентима”. У априлу 1945. године партија је донела одлуку о

---

⁸²⁵ Костов је преко Петкова радио на елиминацији Гемета, а на крају су сва тројица, обрнутим редом, били жртве партијске машинерије. Прво је из трке на суров начин био елиминисан Гемето трајним изгнанством у Америку, потом је Петков био обешен, а на крају је партија показала Костова. Ствари изгледају мање парадоксално ако их ставимо у контекст, а први закључак који из њихових sukcesивних страдања произилази је чињеница да историјски развој унутрашњополитичког живота у Бугарској није био детерминисан, унапред одређен вољом Стаљина крајем рата, већ да су они били, један по један, жртве променљиве динамике контекста, који је био који је у својим тачкама високог напона захтевао да “револуција поједе своје људе”. Случај може бити посебно занимљив из моралног и културолошког аспекта.

⁸²⁶ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 25.

⁸²⁷ Крајем фебруара 1945. године је став Америке био да у Мађарској деловање СКК не треба да личи на деловање СКК у Бугарској, док су Британци захтевали управо супротно, у чему се такође може увидети почетак размимоилажења британских и америчких интереса у југоисточној Европи – ФРУС 162-163.

убацивању комунистичких агената у земљорадничку омладинску организацију, чији је циљ био њено растурање, јер је омладина БЗНС-а била под снажним утицајем Гемета.⁸²⁸ Земљорадничка омладина и њени наступи су у штампи били нападани као “геметовштина”. Проблем са БЗНС-ом партија је почела да решава организовањем “контактног комитета”, у који су улазили комунистички представници и “поуздани ОФ представници из БЗНС-а” и чији је први задатак био решавање “пловдивског проблема”.⁸²⁹

Први резултат “салама тактике” био је избацивање Гемета из БЗНС-а и Пастухова из Социјалдемократске партије у јануару 1945. године.⁸³⁰ Избацивањем Гемета из БЗНС-а, није била борба за “центар” Земљорадничке партије, коју су комунисти морали задржати на својој “линији”.⁸³¹

Комунисти су планирали да проблем са БЗНС-ом реше до априла, односно да до краја рата у Бугарској буде “чиста ситуација” бар у БЗНС-у. То “рашчишћавање” је требало да буде обављено на националној конференцији БЗНС-а у мају на којој је партија планирала да у БЗНС-у организује нови извршни одбор на чијем би се челу нашао Петков и који би био састављен од проверених људи. Потом би НКОФ-а признао тај нови извршни одбор, а они министри који су остали изван нове структуре у БЗНС-у поднели би оставке. Партија се припремала да са Велчевим и Георгиевим (Звено) обави озбиљне разговоре о могућностима окупљања поузданих људи у њиховом окружењу. Борбу са десним елементима све три партије (“десним крилом” у Социјалдемократској партији је руководио Григор Чешмециев) партија је планирала да објашњава у штампи, чиме би консолидовала своје потезе са уверењима ОФ присталица у његовој бази.⁸³²

Крајем априла 1945. године у Европи се очекивао крај рата и сусрет савезничких армија у Берлину. Савезници су се плашили да би последњи Хитлерови напори ишли у правцу заваде Савезника, па су Совјети своје позиције за предстојећу конференцију у Сан Франциску појачали склапањем пактова са Југославијом и Пољском – државама у којима је

---

⁸²⁸ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, April 17, 1945, p. 189.

⁸²⁹ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 46.

⁸³⁰ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 51.

⁸³¹ Амерички представник у Бугарској, Барнс, је у марту бугарско друштво описао на следећи начин: базу су чинили аграрци везани за БЗНС, који би већ тада, у марту, могли узети 60% гласова на изборима; следећи део су чиниле социјалдемократе, које су за себе везале учитеље, запослене у пошти, телеграфу и у предузећима која су припадала снажнијим кооперацијама; виши ниво је заузимало Звено, које је у војсци представљало антимонархистички елемент и интелектуалце; док је на врху била комунистичка партија, која је имала око 250.000 чланова на 7 милиона становника. Димитров, Драгојчева, Терпешев и Југов су, по Барнсу, били људи који су у Бугарској требало да спроведу совјетизацију. Они су опозицију делили на две групе: фашистичку, коју је требало уништити, и националистичку, коју је требало придобити. БЗНС је од САД очекивала да их подржи на изборима у духу Јалте, да они имају своју издвојену листу, док комунисте чека главни задатак задржавања БЗНС-а на својој линији. - FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, March 2, 1945, p. 168.

⁸³² Ф 1Б; оп. 6; а.е. 47.

Британија намеравала да се и даље бори за своје интересе, везујући тиме те две државе чвршће за своју орбиту утицаја.⁸³³ Таква ситуација је Британце чинила “нервозним” у Бугарској у којој се њихово појачано деловање највише читовало кроз рад земљорадничке омладине.⁸³⁴ У структуру власти “геметовци” су насупротив “радника” интезивније почели да гурају “сељаке”. Уз њихово деловање ситуацију су у априлу погоршавала груписања деснице у социјалдемократској партији и код Звенара код којих је посебно био споран Дамјан Велчев.⁸³⁵ Димитров је инструктирао да се по сваку цену онемогући стварање блока деснице унутар Фронта, да се борба против Петкова још увек води као “геметовштина” и да се та борба на нижим нивоима поведе одлучније него на вишим нивоима. Да се обарти пажња на Стајнова, министра спољних послова који партији није достављао тајна документа, као и на германофиле, који су почели да се сврставају уз Енглезе.

Почетак “салама тактике” у Звену можемо везати за инцидент “Постановление номер 4” (Закон бр. 4), којим је Звено у новембру 1944. године, пружило први снажнији отпор комунистичком политичком деловању. Потенцијал за избијање сукоба између Звена и комуниста, односно војске и полиције, наслеђен је из ратног периода, када је део савремених Звенара припадао царском режиму и када је био на страни Немаца, док су комунисти на терену ратовали управо против њих, као представника непријатељског режима.⁸³⁶ Савез који је током рата био склопљен између комуниста и дела царске војске (Звенара) и који је, као такав био уграђен у ОФ, се крајем 1944. године претворио у сукоб милиције (партизана-комуниста) и официра (оних Звенара који током рата нису приступили ОФ-у).

Обрачун је почео хапшењем неких од “фашистичких” официра, чему се војни министар супроставио управо Наредбом број 4. Том наредбом Велчев је хтео да спречи предавање официра “Народном суду”, односно, захтевао је да он сам донесе одлуку о томе које од официра, уколико за тако нешто нађе доказе, треба предати суду. Осим тога, Велчев је захтевао организовање војних одреда од најелитнијих официра, подофицира и војника, односно организације какве би комунисти самтрали паралелном и свакако “фашистичком”

---

⁸³³ Отуда је партија почетком јуна на заседању Политбироа имала информацију о пропагирању рата против Пољске и Југославије у штампи и преко радија, вероватно због интереса Британије у тим земљама, које су потписивањем уговора са СССР-ом изгубиле. У Америци и Швајцарској Американци су организовали комитете за борбу против Тита, које је водио Фотић, исто је било рађено и са емигрантском владом Пољске, док би у Бугарској ту функцију требало да одигра Гемето. - ЦДА, Ф 1 Б; оп.6; а.е. 54. 1. јун 1945.

⁸³⁴ Христо Стратев је на омладинској конференцији БЗНС-а држао “прогеметовске” говоре, све текстове за Гемета написао је он, а Петков је био иницијатор борбе против таквог деловања Стратева у име БЗНС-а. Због тога је Стратев био избачен из НКОФ-а. - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 47.

⁸³⁵ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 47.

⁸³⁶ Напетост је у војсци ила посебно била изражена код официра који су трпели хапшења, па је партија у марту 1945. године скренула пажњу на потребу да се ти официри умире, јер су они постали извор недисциплине у армији, док еј рат још увек био у току. Само “помоћници-командира” су били мирни, па се у војсци стицао утисак да је њихова дисциплина у служби Руса и да су они комунисти. - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945.

творевином у војсци.⁸³⁷

Случај је био поверен Костову, који је разговором са Велчевим у новембру 1944. године изгладио сукоб. Може се претпоставити да су Звенари били приморани на сарадњу са комунистима пре свега због чињенице да је у њиховој земљи боравила далеко јача војна сила, Црвена Армија. Осим тога, у игри је био укупан национални интерес извлачења Бугарске на страну победника после рата, што се могло постићи само стабилним Фронтом којим је посредно руководио Стаљин, а ништа мање није био важан ни фактор властољубља међу Звенарима, али и страха за сопствене животе у случају отказивања сарадње комунистима. Сарадња Совјета и Британаца се морала успоставити и на релацији комунисти-Звено, као што је морала бити успостављена и у БЗНС-у, јер су те релације управо репрезентовале постигнуте међусавезничке договоре. Са почетком Хладног рата, совјетско-британска сарадња је почела да пуца управо на тим релацијама.

Комунисти су се, са друге стране, плашили потенцијалног пуча под британским руководством. Најснажнија тачка Звенара, и уједно најслабија тачка комунистичког односа са Звенарима, лежала је у високој личној оданости официра Велчеву. Тај однос официра према Велчеву представљао је тешко саломиву и конкурентску структуру, коју су комунисти желели да разбију. У напетом разговору са Костовим, Велчев је протествовао: “Не могу да дозволим да се дезорганизује МОЈА (sic!) армија (...) да се хапсе моји официри”.⁸³⁸ Костов га је подсетио да армија није “нечија” већ да припада ОФ-у и Бугарској. Велчев је морао знати да у том тренутку “припадати ОФ-у” значи припадати Црвеној Армији и СССР-у.

Због очувања Фронта Велчев (Звено) и Костов (комунисти) су се обавезали на уступке: Велчев је повукао свој Закон број 4, расформиран је паралелне војне формације, а Костов је пристао да, по Велчевљевом одабиру, буду пуштени неки од официра. Том приликом је Костов од Велчева, под чијим се ингеренцијама налазила железница, захтевао да Васила Маркова потврди на месту директора железнице и да га, за ту потребу, произведе у официра. Велчев је пристао, а железница је тиме у потпуности пала под контролу комуниста.⁸³⁹ До фебруара 1945. године партија је у железници имала око једне трећине својих чланова, док је БЗНС у железници једва био заступљен.⁸⁴⁰

⁸³⁷ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 14.

⁸³⁸ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 14.

⁸³⁹ Питање уређења железнице као стратешке институције постављено је још у новембру 1944. године. Планирано је било постављање новог руководства од партији оданих људи, организовање професионалне организације и комитета по местима преко којих би партија спроводила “чишћења” али и своју политичку вољу. Из старе кадровске структуре требало је задржати најбољи персонал. При ЦК је требало организовати транспортну комисију која би се бавила транспортном структуром железнице -Ф 1Б; оп. 6; а.е. 8; О постављању Марко ва . - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 9.

⁸⁴⁰ Улога железнице за комунисте је у Бугарској била изузетно битна, како из стратешких тако и из

Поучени инцидентом који је настао неодмереним хапшењима, комунисти су донели одлуку о томе да се официри више не могу хапсити без чврстог доказног материјала и то само на позив народног тужиоца. Велчева су комунисти почели окруживати људима блиским партији, који су требали да амортизују његова повремена “искакања”,⁸⁴¹ било да су та “искакања” из система била мотивисана британским утицајем или инерцијом из времена када је Звено била снажна аутономна војна организација позната по извођењу “државних удара” у Бугарској која је у новим околностима тешко прихватала подређену позицију наспрам Толбухина. Совјети нису били задовољни понашањем Велчева, а комунисти су ишчекивали директиву по којој би Велчев био смењен са функције министра. Комунисти ни један корак нису предузимали по питању војске и Велчева без претходног консултовања “са Русима”,⁸⁴² чиме се може доказати да је целокупни процес каснијег обрачуна са њим био вођен из Москве. Последица инцидента са Наредбом бр. 4 била је и партијска инструкција да се “лева скретања” и “партизанство” у партији, војсци, полицији и привреди морају елиминисати јер су претила да угрозе стабилност ОФ-а.⁸⁴³

Најбржи и најпотпунији успех су комунисти остварили са Социјалдемократском партијом. У фебруару 1945. године комунисти су са левим крилом социјалдемократа постигли договор о уједињењу две партије у будућности, тако што би се социјалдемократе одрекле учења Ота Бауера и прихватили марксизам-лењинизам. Комунисти су упозоравали да до скорог уједињавања две партије не би могло доћи због спољнополитичког контекста, пре свега због тога што су лабуристи у Британији тада играли велику почитичку улогу. До уједињења партијама би координирали “контактни комитети” од по седам представника из обе партије чији би задатак био постепена припрема терена за уједињење партија. Први корак ка уједињењу је требало да представља обједињавање кооперација које су биле под контролом те две партије – “Труд” и “Напред”.⁸⁴⁴

Процес који је отпочео као “салама тактика” крајем 1944. године, када је комунистичка партија успела тачно да детектује људе и групе са којима се будуће требало обрачунати, био је подупрт низом других паралелних процеса које је Димитров из Москве

идеолошких разлога. Железничари су “традиционално” били комунисти који су са тог места имали могућност саботаже система док су били у опозицији систему, али када су дошли на власт, главни задатак железнице био је пребацивање Црвене Армије кроз Бугарску даље на фронт, као и домаће војске, али и у њиховом снабдевању. Отуда брига партије да проверени човек руководи железницом. Почетком 1945. године у железници је био запослен 33.161 службеник, од чега су комунисти имали 10.255 чланова међу запосленима, а међу 28.604 железничара који су били организовани у професионални савез, партија је имала 434 човека преко којих је из базе контролисала тај професионални савез. - ЦДА, Ф1Б; оп.5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март.

⁸⁴¹ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 14.

⁸⁴² Ф 1Б; оп. 6; а.е. 14.

⁸⁴³ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 16.

⁸⁴⁴ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 33.

називао “утезањем система”. Те инструкције су у Бугарску стигле у фебруару 1945. године и оне су дифузне, али самим њиховим набрајањем може се стећи увид у питање шта би “утезање система” могло да значи. Према тим инструкцијама, организационо утезање Фронта је требало извршити преко низа обласних и средских конференција путем којих ће се инструкције пренети и спровести до базе.

Партија је од тада имала човека који се бавио анализом писама која су стизала у редакцију “Радничког дела”, чиме је имала бољи увид у расположење народа, била је организована “унутарпартијска информација” тако што је свака организација имала свог информатора, организована је била картотека и досијеи партијског чланства. По професионалним организацијама били су организовани курсеви сликања у потрази за талентованим радницима, који ће постати партијски уметници. Димитров је инструктирао и организовање професионалних савеза тако “да ни један радник не сме остати изван њега” чиме су радници, хтели-не хтели, били обухваћени Фронтом и његовом идеологијом.⁸⁴⁵ Полиција је требало да провери да ли Британци финансирају анархисте⁸⁴⁶ и “анархо-синдикалисте”, које је у штампи за сваки случај требало описивати као “провокаторе”, а анархизам тумачити текстовима Стаљина и Плеханова.⁸⁴⁷

У омладинску организацију је требало пустити “фашисте” и “полуфашисте” јер их је још неко време требало представљати као организацију која се бави омладинским проблемима, а не као политичку организацију. Преживели партизани су добили инструкцију да почну са писањем својих мемоара, а партија да почне са организацијом своје архиве и библиотеке, као и са писањем биографија “паријских великана” са почетка века. Део кадрова је требало послати у Македонију да би она била “на једнаком одстојању од Југославије” као и од Бугарске. У оквиру тога рехабилитовати деловање Методи Шаторова – Шарла у Македонији. Код социјалдемократа блокирати идеологију “трулог социјализма”, која је могла

---

⁸⁴⁵ ОРПС је у фебруару 1945. године имао око 300.000 чланова, а радило се и на организацији ОРПС конгреса. На конгресу је партија ОРПС требало да промовише као заштитника радничких интереса и стуб будуће државе, у чије руководство је требало убацити најбоље кадрове. Из ОРПС-а је потом партија требало да црпи своје најelitније кадрове - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 34; У априлу је био организован Виши привредни савет коме су биле подређене привредне коморе и структура и имовина расформираних задруга. Његов задатак био је да се у привреди избори за доминантну улогу над Министарствима која су задужена за привредни живот у Бугарској, али због завршнице рата Виши привредни савет (ВПС) је још неко време морао остати саветодавни а не извршни орган министарства. За директора Вишег привредног савета било је планирано да се постави један од привредних министара, али да би Савет остао под контролом комуниста за његовог заменика био је назначен Терпешев, који је практично био главни у ВПС. У априлу је било одлучено да ће “Гранитоид”, највећи рудник у Бугарској, бити подржављен. - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 45.

⁸⁴⁶ Сумње су изречене крајем фебруара на пленуму ЦК: ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945; У марту 1945. године била је ухапшена највећа група анархиста, од којих је 80 било послато у логоре, а партија је добила у руке списак са њиховом организационом структуром. -Ф 1Б; оп. 6; а.е. 40.

⁸⁴⁷ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 32.

привући десне елементе.⁸⁴⁸ Организовати и под партијску контролу ставити спорт и спортске организације.⁸⁴⁹ Почети борбу против “великобугарског шовинизма” чији је носилац била “буржоазија”.⁸⁵⁰ Институционализоване су хуманитарне организације које су током рата помагале партизанима и Црвеној Армији, а сада је њихов рад требало преусмерити на организацију помоћи на Фронту. Сличну акцију, организовања помоћи за Фронт, спроводио је и Велчев, чиме је стварао опозицију власти, па су организације под комунистичком управом пре свега служиле за дискредитовање помоћи коју је војни министар слао војницима, чиме је јачао своје везе са њима. Са Црвеним крстом је партија постигла договор о заједничком деловању, али и о неопходности њеног самосталног постојања као интернационалне организације која помаже свима настрадалима од рата, а не само антифашистима, што је било у служби имица нове власти пред Савезницима. “Добротворна друштва дама које се досађују” партија није подржавала.⁸⁵¹

Питање организовања жена се сводило на рашчишћавање односа унутар Народног женског савеза (НЖС), којим су се при НКОФ-у бавиле такозване женске комисије, како се НЖС не би “неправилно развијао”. “Неправилни развој” је могао бити везан за утицај непоузданих ОФ чланова који су и преко жена покушавали да спроводе антиотечествену, односно антисовјетску политику. У мају 1945. године је Димитров саветовао спору и сигурну изградњу НЖС-а убацивањем проверених кадрова у њену структуру и постепено гашење женских комисија при НКОФ како би питање жена остало привидно раздвојено од партијског утицаја, јер је у НЖС требало постепено укључивати жене из других ОФ партија, као и оне које су остале изван партијског живота.⁸⁵²

У процес “утезања система” или стварања амбијента у којем је партија водила битку за овладавањем структуре БЗНС-а, улазило је и питање организовања кооперација.

---

⁸⁴⁸ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 32.

⁸⁴⁹ У “фашизму” је, по партијским проценама, било око 30.000 изграђених спортиста међу којима је полиција врбовала своје агенте. У школама у којима је спорт био “фашизиран” да се изврше чистке, да се организује Централни државни савет за спорт, да се спортско организовање преусмери на “научну базу” по угледу на СССР. - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 21.

⁸⁵⁰ ЦДА, Ф 1Б; оп.5; а.е.1;Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар -1. март 1945.

⁸⁵¹ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 20. - Хијерархија помоћи била је следећа: најпре се помагало пострадалима од фашизма, потом војницима на фронту, потом је децу пострадалих бораца требало сместити у домове специјално изграђене за ту намену, незапосленима помагати кроз организовање народне кухиње, на крају се помагало пострадалима од природних непогода. Део новца за помоћ фронту био је прикупљан и преко комитета, али Костов је инсистирао да се та средства задрже за рад комитета, а да се само део тог новца шаље као помоћ.

⁸⁵² Ф 1Б; оп. 6; а.е. 50; Југов је почетком марта 1945. године констатовао како ни једна жена није била директор школе, вероватно због тог што је 80% жена било са села. - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945; Да би мајке могле да се баве “изградњом социјализма” или “изградњом демократије” комунисти су донели план о изградњи дечијих домова у којима би деца била смештена док су маме ангажоване. Такав модел већ је постојао у СССР-у. Колико је систем био перфидан указује и чињеница да је домове требало направити од конфисковане имовине, односно некретнина “фашиста” из бившег режима. - ЦДА, НКОФ, 8725. И у Југославији су домови здравља, школе и сл. Институције биле прављене на црквеној и капиталистичкој земљи.

Кооперације су требале да замене предратне задруге, у циљу заштите најсиромашнијих сељака које би, њиховим учешћем у кооперацијама, обједињавали и стављали под директан надзор комуниста који су кооперацијама руководили. Тиме би база БЗНС-а била постепено нарушена. Организација кооперација била је таква да је управни савет кооперација сазивао општи скуп кооперација, постојао је контролни савет и две секције, судска и инспекторска. Министар правосуђа (комуниста) је при сваком обласном суду постављао једног судију, који би се бавио специјално питањима кооперација, док је друга два члана суда бирала локална кооперација. Инспектор (којег поставља министар унутрашњих послова – комуниста) је био на располагању тим судовима и он је вршио контролу рада суда и кооперација. Банке којима су комунисти управљали биле су приморане да повољним кредитима помогну кооперације. Организован је био и привредни центар, који се бавио питањима прерасподеле земље сељацима у кооперацијама. Банке су давале јефтине и дугорочне кредите сељацима ослобођеним од сваког вида дажбина и такси, који су имали и привилегију набавке свег материјала потребног за рад, а агроном и ветеринари су за чланове кооперација били државни, односно бесплатни. Организоване су биле и занатске кооперације, које су се бавиле контролом увоза и извоза материјала потребних занатлијама – без царине. Партија је одлучила да монополи буду државно-кооперативни “са благом предношћу државе” у том односу.⁸⁵³ Све то значи да је почетак контроле државе над пољопривредом и занатством, као и контрола монопола и рада банака, проистекло из политичке потребе да се од БЗНС-а преотме део базе, што су комунисти извели стварањем амбијента у којем је чланство у кооперацији доносило низ олакшица – истовремено дискриминишући оне сељаке који из политичких разлога нису припадали ни Фронту ни кооперацијама.

Посебно место у процесу “утезања система” имао је закон издат 26. јануара 1945. године о “заштити народне власти”, којим су комунисти свакога осумњиченог за “фашизам”, организовање преврата или бунта, салбљење ОФ-а, растурање гласина, подривање војске и милиције, ширење антиотачественофронтоске пропаганде, могли привести и извести пред суд. Закон су 7. марта одобрили и регенти, чиме је крајем месеца закон ступио на снагу. Основна функција закона била је у стабилизацији ОФ-а. Цела влада, чак и они њени чланови који су касније из ње били избачени или који су из ње својевољно изашли и организовали се у опозицију власти, тај закон су потписали.⁸⁵⁴

Низ догађаја који овде може представљати и својеврсну статистику о предузетим

⁸⁵³ Ф 1Б; оп. 6; а.е. 17. Кооперације су, према инструкцијама Димитрова, морале бити пажљиво организоване, јер су представљале пут у колхозе. - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 32.

⁸⁵⁴ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 50-51.

потезима комуниста непосредно пред победу над Хитлером,⁸⁵⁵ кулминирао је ставом партије, односно Стаљина, да се члан примирја број 18, по којем је СССР крајем рата део надлежности у СКК требало да преда западним савезницима – неће поштовати.⁸⁵⁶ Врхунац сукоба је тек требало да уследи.

Елиминација изванпартијске опозиције – рад “Народног суда”

Паралелно са борбом против фронтвске опозиције, комунисти су до маја 1945. године завршили борбу са најважнијим делом изванфронтвске опозиције. Главни комунистички непријатељ, немачки режим, је из Бугарске био протеран почетком септембра. Истовремено су комунисти отпочели борбу са оним делом политичке елите која је током рата остала изван Фронта.⁸⁵⁷

Утиске о тим раним догађајима је забележио швајцарски новинар Волфганг Бретхолц (Wolfgang Bretholz), који се у време софијског пуча нашао на граничном прелазу из Турске у Бугарску, у граду Свиленграду. Бретхолц бележи да је ту било ухапшено неколико “фашистичких” официра, граничних службеника, кмет, “општинари”, мањи број “добростојећих” људи. У граду је било мало старих комуниста, оних који су лежали у затвору, а много нових комуниста који су у граду преузели власт и организовали милицију којом су одржавали ред. Нови властодршци нису знали шта да раде са пасошима људи који су некадашњом линијом Оријент експреса улазили у њихову земљу. Из затвора су довели једног од службеника који је дуго радио на граници, он је проверио документ и обавестио нове власти да су документа исправна, показао им је каквим печатима да овере пасоше и на којем месту, као и како у дневник да упишу имена и податке путника.⁸⁵⁸ Навод је илустративан и сведочи пре свега о догађајима на локалном нивоу и о сили оружија захваљујући којој је нова власт могла од старе власти веома брзо да изнуди основна знања о вођењу државних послова, у овом случају везаних за железницу и пограничну службу.

Неколико дана после хапшења потенцијало најопаснијих непријатеља, односно

---

⁸⁵⁵ Од великог значаја је и уредба донесена у марту 1945. године о правописној реформи бугарског језика – опиши шири значај те реформе - Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с.64

⁸⁵⁶ Врхунац борбе је тек требало да се догоди - Ф 1Б; оп. 6; а.е. 50.

⁸⁵⁷ У марту 1945. године партија је могла да констатује да је у претходних 6 месеци успешно “ликвидирала” најопасније последице бивших режима – ЦДА, Ф. 28-1-5; Национален комитет на отечествения фронт – Н.К. на О. Ф, Конгреси, Първи всенароден конгрес, Ф-1-4, Стенографски протокол на конгреса, 9. март 1945-12. март 1945.

⁸⁵⁸ Бретхолц, Волфганг, *Видях сгромолясването им*, с. 45.

политичке елите из старог режима, влада је 19. септембра донела одлуку о амнестији⁸⁵⁹, којом је велики број комуниста и отачественофронтоваца био пуштен из затвора, чиме је нова власт кадровски појачала своје позиције, укључивши управо те људе у новонастајућу структуру власти. Већ следећег дана, Централни комитет је саставио документ-циркулар “окружно бр. 6”, а НКОФ законодавни докумен “окружно бр. 1”, којима је било планирано “ликвидирање опасности од фашизма”. Од 20. септембра до 6. октобра, када је на снагу ступио закон о “народним судовима”, био је убијен највећи број ухапшених људи из бившег режима.⁸⁶⁰ Крајем септембра био је издат и закон на основу којег је војној елити требало да буде суђено у прва три месеца наредне, 1945. године – закон којим се у “народним судовима” суди кривцима за увлачење Бугарске у светски сукоб.

Важно је нагласити да су тај закон, као и многе друге којима су се комунисти сурово обрачунавали са чиновницима и елитом старог режима, потписали сви мнистри ОФ-а⁸⁶¹, а неки од комунистичких потеза, попут оног о слању ухапшених у Москву “на чување”, били су послати на одобравање у Вашингтон и Лондон.⁸⁶² На истом месту су били потврђени и бугарски захтеви да се оптуженици који су се налазили у Москви, испоруче Бугарској и предају “народном суду”.⁸⁶³

Захтев за организовањем институције каква би била “Народни суд”, јавио се још крајем августа 1944. године, у манифесту Отацбинског фронта, који су потписали сви представници ОФ партија. Исти захтев за постојањем “народног суда” био је поновљен у програму владе из 17. септембра 1944. године, што су тада подржали и Гемето и Никола Петков⁸⁶⁴, касније у антикомунистичкој историографији приказивани као жртве комунистичког режима.⁸⁶⁵ Наглашавањем њихове одговорности у доношењу закона којима су

---

⁸⁵⁹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 29.

⁸⁶⁰ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 27.

⁸⁶¹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с.15. 31.

⁸⁶² Љубомир Огњанов инсистира на тој димензији отацбинскофронтовског рада, наглашавајући заједничку, не само бугарску колективну одговорност, већ и савезничку сагласност са радикалним комунистичким поступцима према стварним и потенцијалним опонентима нове власти. Питање одговорности фронтовске опозиције у процесу доношења тих закона, међу којима је био и онај о отварању логора, баца другачије светло на одговорност западних савезника за многе трауматичне процесе и догађаје који су се у Бугарској одиграли у првим месецима успостављања нове власти.

⁸⁶³ Совјетски амбасадор у Америци Громико је почетком децембра 1944. године обавестио америчког државног секретара да су у Москви задржани чланови регентског савета, Филов, Кирил, Михов, бивши премијер Божилов, бивши министар Василев, и други. Неколико дана након тога му Британци одговарају да су сагласни са одлуком да се ти људи испоруче назад у Бугарску и да им суди “Народни суд”. Исто су потврдили и Американци 18. децембра. - *Българија в секретни архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с. 27-28.

⁸⁶⁴ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с.15,35-

38

⁸⁶⁵ Пристајањем на потписивање докумената којима је постепено била установљана институција “народног суда”, Гемето и Петков су утицали на слабљење сопствене партије и пре него што су сами постали жртве комунистичке борбе “против фашизма”, јер су на основу тих закона неки од лидера БЗНС-а попут Гичева, Муравиева и Вергила Димова били предати “народном суду”, због чега се њихове фракције у БЗНС-у нису

сами себи “ископали јаму”, отвара се питање шта су западни Савезници учешћем својих експонената у доношењу тих закона хтели да постигну?

Изгледа да је западним савезницима, као и Совјетима, императив, по цену високог таласа терора спроведеног у бугарском друштву, био одржавање својих политичких позиција у Бугарској преко ОФ-а, што су могли постићи само законском регулативом којом би се елиминисали сви потенцијални непријатељи Фронта.⁸⁶⁶ У томе су се интереси Совјета и Западних савезника, као и њихових експонената у Отаџбинском фронту – поклапали. Несугласице су настале у прерасподели утицаја у Фронту, пошто би најопаснији противници, “фашисти”, за сва времена били елиминисани.

Препуштањем доминантног места совјетима у Савезничкој контролној комисији, и уз сагласност западних савезника да Совјети буду ти који ће кроз “народне судове” извести борбу против министара, регената, посланика, чиновника до краја рата, рад “народних судова” се свео на Димитровљево надгледање судских процеса из Москве, о чему га је телефоном редовно обавештавао Терпешев.⁸⁶⁷ На основу договора у Техерану послератне власти су могле да суде ратним преступницима, али појам “ратног преступништва” је био растегљив, јер су га комунисти везали за још “растегљивији” појам “фашизма”. Незаконита “чишћења” којима је нови режим приступио после 9. септембра, називана “левим скретањима”, је организовањем “народних судова” требало легализовати. То је значило озбиљну и темељну припрему документације, односно оптужница, чему бугарски комунисти понекада нису били вични. Генерал лајтнант Черпанов, совјетски саветник у СКК, редовно је извештавао совјетки Народни комесаријат спољних послова о припремама судских процеса за ратне преступнике. Проблем са припремом оптужница делом је произлазио из чињенице да су сву владину документацију, из које су судије “народних судова” могле да црпе аргументацију за оптужнице, у Москву однели совјетски обавештајци (пуковник Барецки). Стајнов је, као министар спољних послова, преко Черпанова у СКК, молио да се из СССР-а у Бугарску врате оптуженици, јер је једини начин да се против њих припреми темељна оптужница био разговор судија са оптуженима.⁸⁶⁸

могле наћи у управљачкој структури БЗНС-а приликом његовог организационог обнављања на националној конференцији БЗНС-а у октобру 1944. године. Тим процесом су руководећа места у БЗНС-у била загарантована Гемету и Петкову, поузданим британским агентима. То потврђује извештај совјетског саветника у СКК, Јаковлева из 6. децембра 1944. године. - *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005.

⁸⁶⁶ Законска регулатива није у првих пар месеци могла покрити све аспекте друштвеног живота, па се Југов на 8. пленуму ЦК у марту 1945. године бунио: “Али коме од вас још (недонесени) закони сметају да делујете на терену?” - ЦДА, Ф 1Б; оп. 5; а.е. 1; Протокол 8. пленума ЦК, 27. фебруар – 1. март, 1945.

⁸⁶⁷ Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с.15. 35-38.

⁸⁶⁸ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 26-27.

Народни суд, који је са радом почео крајем 1944. године, до априла 1945. године осудио је 11.122 људи, од чега је 1.516 било ослобођено, 2.730 осуђено на смрт, 1.305 на доживотни затвор.⁸⁶⁹

Половином новембра, на заједничком заседању Централног комитета и дирекције милиције, била је донета одлука о организовању логора у Бугарској.⁸⁷⁰ Крајем децембра ту одлуку су својим потписима легитимисали сви лидери ОФ партија, као и регенти. Било је одлучено да ће постојати два типа логора, радно-васпитни и радно-васпитни за политички опасна лица. У овај други тип логора могла су бити послата “лица” опасна за државни ред и сигурност, која су могла бити ухапшена на основу заповести министра унутрашњих послова или директора “милиције”. Први такав логор био је организован у Санданском (Свети Врач), у којем је било затворено између 700 и 800 људи, бивших официра, полицајаца, белогардејаца, касније премештених у град Дупницу. Други логор се налазио у Сливену (Росице), у којем су до лета 1945. године била затворена 893 човека. Профил заробљеника је био следећи: “фашисти”, “браници”, “легионари”, “цанковисти”, полицајци из бившег режима, антисемити, обавештајци, сарадници полиције старог режима, противници ОФ-а, белогардејци, Немци и Мађари.⁸⁷¹

Колико је рад “Народних судова” био подређен партији, сведочи сусрет Трајче Костова са “народним судијама” крајем јануара 1945. године у партијском Политбироу. Том приликом су “народне судије” покушале да убеди Костова у потребу да оптужнице и пресуде треба да буду нијансиране, износећи пред партијским врхом аргументацију која је њихове ставове поткрепљивала. Костов је предлоге судија одбацио, предложивши смрт за три регента, смрт за пет саветника, а остали саветници на “најстрожу казну”, први кабинет Филова – смрт, други кабинет Филова – смрт, кабинет Божилова – смрт, кабинет Багрјанова – петоро на смрт, за остале доживотна или нешто блажа казна, кабинет Муравиева – Муравиев и Димов најтеже казне, али не смртне казне, Мушанов, Буров и Гичев на по годину дана, из народне скупштине 15–20 људи на смрт, али нико од народних посланика не може проћи некажњено. Том приликом Костов је од “судија” тражио списак свих оптужених са предложеним казнама које је Политбиро, односно лично он, морао одобрити.⁸⁷² Наведени пример најбоље сведочи о томе где се у Бугарској налазила моћ и разоткрива механизам рада “судова”, који показује да је партија, уз одобрење западних савезника и њихових прердставника у ОФ-у, била господар живота и смрти у Бугарској. Да је процес суђења био и под контролом западних савезника преко судија које су биле изабране из ОФ комитета као представници БЗНС-а, сведочи

⁸⁶⁹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с.15. 33.

⁸⁷⁰ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с. 47.

⁸⁷¹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с. 49

⁸⁷² Ф 1Б; оп. 6; а.е. 28.

партијска информација да су неке судије, услед неуједначености мишљења, савет тражили “код Американца и Британаца”.⁸⁷³

Амерички цивилни представник у Бугарској, Барнс, је почетком фебруара 1945. године описао рад “народног суда”, чије се деловање заснивало на тачки број 6. примирја потписаног у октобру претходне године, као борбу не само против ратних злочинаца, већ свих оних који су били противници левице од времена Стамболијског. Барнс, је изразио бојазан да би, уколико тим темпом наставе са радом, “судови” произвели друштвени ефекат који би ишао у корист Немаца – да је све било боље, чак и Немци, од “црвене победничке Европе”.⁸⁷⁴ Неколико дана касније, његово мишљење послато Стејт Департменту опомињало је да је одговорност за рад “народног суда” колективна, и да, уколико се Америка томе не буде успротивила, остаје чињеница да се СКК раду “судова” није успротивила.⁸⁷⁵

Врхунац рада “народног суда” био је у априлу 1945. године, када је његово деловање коначно завршено. Биланс пресуда био је такав да је “народни суд” осудио 11.122 човека, три регента, 22 министра, 8 царских саветника, 67 посланика, 47 генерала и пуковника.⁸⁷⁶ Изванфронтска опозиција, односно њен елитни део, био је из политичког живота елиминисан, неки смртним пресудама, други затворским пресудама или одузимањем имовине, грађанске части и низом других пресуда.

Повратак Америке у унутрашњу политику Бугарске: период Стаљинових уступака

Крај рата у Европи у мају 1945. године отворили су питање даљег функционисања Савезничке контролне комисије у Бугарској. Америка је искористила своје право загарантовано текстом примирја из октобра 1944. године, да по окончању рата у Европи може преиспитати рад Савезничке контролне комисије. Преиспитивање њеног рада се сводило на покушај ограничења совјетског деловања у СКК. Друго право на које се Америка позивала био је договор постигнут између савезника на Јалти, по којем је у Бугарској требало спровести слободне изборе као предуслов даљег демократског развоја политичког и

---

⁸⁷³ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 37.

⁸⁷⁴ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, January 30, 1945, p. 152.

⁸⁷⁵ FRUS, FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, February 10, 1945, p. 156.

⁸⁷⁶ Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с.15. 33.,ФРУС 182.

друштвеног живота. На основу та два договора, Америчка администрација је од пролећа 1945. године почела интензивније да се ангажује у унутрашњем политичком животу Бугарске. Снажније ангажовање Америке је за последицу имало интензивније ангажовање Совјета у политичком животу Бугарске, које се најпре почело манифестовати кроз структурну реорганизацију БЗНС-а.

Извештаји које је Стејт Департмент добијао из Бугарске указивали су на јасну доминацију Совјета над бугарском администрацијом, што је било потврђено организовањем Националне конференције Отаџбинског фронта у марту 1945. године. У априлу је, на основу инструкције Димитрова, домен деловања у администрацији и полицији са НКВД инструктора био пренет на Југова.⁸⁷⁷ У јуну је агент НКВД-а извештавао Димитрова о помоћи коју му је пружио у организовању државне сигурности.⁸⁷⁸ У контексту све извесније победе над Хитлером, и све јачих позиција Совјета у Источној Европи, па и у Бугарској, америчка администрација је још крајем марта одлучила да се активира на основу договора постигнутих на Јалти. Циљ је био поправљање њених позиција у Бугарској.

Амерички државни секретар је крајем марта обавестио америчког амбасадора у Москви, Харимана, о корацима који ће у Бугарској бити предузети: осујетити заједичку изборну листу ОФ партија на предстојећим изборима дозволом да партије из ОФ-а на изборима могу наступити са самосталним листама; организовати посебну комисију, независну од СКК, која би надгледала изборни процес; стално инсистирање на Кримској декларацији.⁸⁷⁹ Циљ тог потеза био је самостално наступање БЗНС-а који је, према Барнсовим проценама, могао узети око 60% гласова. С обзиром на чињеницу да је Гемето, премда искључен из руководства странке, али са још увек снажним утицајем на политички живот Бугарске, од краја 1944. године био под америчком, а не британском контролом, Америка би путем претпостављене изборне победе БЗНС-а и путем контроле њеног партијског врха, могла да стекне предност над Совјетима и да тако стечену предност даље рефлектује на структуру власти у Бугарској. Из истих разлога је главни циљ Совјета био очување Фронта као целине, која би на изборима наступила на јединственој изборној листи. И Совјети су рачунали на популарност БЗНС-а код сељака и надали се да би управо преко те партије, чврсто

⁸⁷⁷ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 366; Тај се потез може схватити као последица успешно “утегнутог” система и као припрема за могући исход краја рата у Европи, по којем су Совјети морали да повуку своје трупе из Бугарске. Са трупама би можда морали да се повуку и совјетски инструктори, тако да су совјети надлежности својих инструктора очигледно пренели на домаће кадрове које су до маја 1945. године обучили како да одржавају систем. Полиција је била најважнија структура на коју су Совјети могли да се ослоне услед евентуалног повлачења Црвене Армије из Бугарске. Тако је домен деловања НКВД-овца Николе Минчева био пренет на Југова.

⁸⁷⁸ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 373.

⁸⁷⁹ FRUS, The Acting Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, March 29, 1945, p. 179.

инкорпорирани у ОФ, они могли стећи политичку победу, претварајући успех БЗНС-а у успех Фронта, а успех Фронта у сопствени политички успех.

Идеју о англо-америчком надгледању изборног процеса, чак и када би избори били одложени, Совјети нису примили са одобравањем. Молотов је позиције Совјета у Бугарској покушао да одбрани са два аргумента: није било надгледања избора ни у Финској, па нема потребе да буду надгледани ни у Бугарској, и друго, бугарска војска у завршници рата даје изузетан допринос Црвеној Армији што би, мешањем у њен унутрашњи политички живот, могло бити доведено у питање у кључној фази рата.⁸⁸⁰ Настојања Молотова да дипломатским путем оспори одлуке америчке администрације о надгледању избора и охрабривању ОФ партија да самостално наступе на изборима био је безуспешан. Крајем априла 1945. године, у преписци између Барнса и америчке администрације говорило се о наметању дуалног руковођења Савезничком контролном комисијом.⁸⁸¹ Наметање дуалног деловања у СКК наспрам раније помињаног трипартитног деловања савезника у СКК, значило је две ствари: прво, Совјети ће у другој фази деловања СКК бити ограничени, и друго, дуално деловање је, очигледно, искључивало Британију из даљег руковођења у СКК.

Намера Америке да своје ангажовање у другој фази рада СКК у Бугарској појача, довело је до потеза којим су Совјети, схвативши да ће њихово деловање у СКК бити ограничено, покушали да осујете сваку могућност америчког утицаја преко БЗНС-а: 23. априла 1945. године министарство унутрашњих послова је издало наредбу да Гемето буде послат у логор, што је касније било преиначено у одлуку “кућног притвора”.⁸⁸² Геметово хапшење је у јавности било оправдано његовим “фашистичким тенденцијама”, али и његовом квалификацијом као англо-америчког агента, чиме су “фашизам” и “англо-америланци” били доведени у директну везу.⁸⁸³ Хапшење Гемета је у БЗНС-у изазвало велику кризу, услед које су организационо прво почеле да се распадају обласне партијске организације – старозагорска, плевенска, шуменска.⁸⁸⁴

О америчким интересима у Бугарској и Румунији је у априлу 1945. године било потребно известити новог америчког председника Трумана. У меморандуму државног секретара којим је Труману била предочена ситуација у Бугарској, признаје се пораз америчког покушаја да своје позиције сачува кроз институцију Савезничке контролне

⁸⁸⁰ FRUS, The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, Moscow, April 15, 1945, p. 186.

⁸⁸¹ FRUS, Memorandum by the United States Representative in Bulgaria (Barnes). United States Participation in Allied (Soviet) Commission, Bulgaria, Section I, Sofia, April 20, 1945, p. 191-197.

⁸⁸² Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, Софија 1993, с. 57

⁸⁸³ Барнс се против таквих “конструкција” бунио –FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, April 27, 1945, p. 200; Партија је на заседањима Политбироа о политици Британије у Европи говорила као о политици која свуда у Европи штити фашисте. - ЦДА Ф1Б, оп. 6; а.е. 54.

⁸⁸⁴ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, Софија 1993, с. 52.

комисије у којој су амерички представници, упркос договорима постигнутим кроз текст примирја и Кримске декларације, имали нешто виши статус од посматрача. Неуспех у наметању својих интереса кроз деловање у СКК, америчка администрација је планирала да поправи у другом периоду рада СКК. Предуслов за то био је да се заврше преговори око Пољске. После тога је на основу Кримске декларације од Совјета требало захтевати заједничко деловање у политичкој сфери и неометано америчко присуство у економској сфери у Бугарској. Совјетским тенденцијама да у потпуности остваре доминацију у Бугарској и Румунији од јесени 1944. године америчка администрација је планирала да се супротстави давањем вишег степена одговорности и независности политичким елитама у вођењу домаћих послова у тим земљама, због тога што је то био пут ка заштити америчких интереса у њима.⁸⁸⁵

Меморандум указује на чињеницу да америчка администрација о “вишем степену одговорности и независности” које је планирала да обезбеди балканским државама кроз организовање слободних избора и демократског политичког амбијента, није говорила као о вредности по себи, већ као о средству остваривања својих политичких и економских интереса. Пошто Америка у првој фази деловања СКК у Бугарској није успела да оствари своје интересе – да политички и економски буде више присутна – “западни тип демократије” који је подразумевао вишестраначки парламентарни систем и слободне изборе су представљали средство путем којег је Америка могла да поврати или бар поправи свој утицај у Бугарској. Са друге стране, стекавиш чврсте позиције у Бугарској, за Совјете је од пресудног значаја било да се “западни тип демократије” и слободни избори не спроведу, јер је то био пут у сузбијање њихових позиција у Бугарској. За Американце је организовање слободних избора значило отварање могућности да партије из Фронта, као и оне изванфронтовске, самостално наступе на изборима, чиме би Фронт практично био разбијен, а скромна подршка бугарског народа комунистима разоткривена. Из истих разлога су Совјети по сваку цену хтели да сачувају Фронт. Партија је у јуну 1945. године процењивала да је Рузвелтова смрт убрзала “империјалистичке трендове” Америке, што су у Бугарској осећали као збијање редова свих десничарских центара, било да су ти центри постојали изван Фронта или унутар њега.⁸⁸⁶ Рузвелтова политика заједничког доношења одлука насупрот политике интересних сфера је, до доласка Трумана на власт, за последицу имала и чињеницу да су левичарске, комунистичке партије у западној Европи биле укључене у политичке системе европских држава: у Француској су на општинским изборима комунисти учествовали у власти,

---

⁸⁸⁵ FRUS, Memorandum by the Acting Secretary of State to President Truman, Washington, May 1, 1945, p. 201.

⁸⁸⁶ ЦДА Ф1Б; оп.6, а.е. 54. 1. јун 1945; “Демократски блок”, који су чинили Бузов, Мушанов, Гичев, Мошанов потенцијално је могао да постигне политички договор са десним центрима у оквиру ОФ-а, чега су се комунисти највише и плашили.

у Италији су имали чак и неколико министара, у Британији су лабуристи после рата дошли на власт. У тим чињеницама, уз опасност атомске бомбе и економске везаности СССР-а за Америку, лежи објашњење Стаљинових уступака у Бугарској које је учинио на јесен 1945. године. Крајем рата тензије између Америке и Совјетског савеза су биле мање него тензије између Америке и Британије, или између Британије и Француске у Сирији.⁸⁸⁷ Гласине о избијању новог рата између Савезника су, према партијском уверењу, биле неосноване, јер су бугарски комунисти уочавали да су Савезници у Европи ипак постигли извештан степен договора око спорних питања: Пољска и Трст.⁸⁸⁸

Хапшењем Гемета Фронт још увек није био стабилан. Његов наследник у БЗНС-у, Никола Петков, за комунисте до почетка маја није био “сигуран играч”. Стабилност Фронта је практично зависила од способности комуниста да придобију Петкова, чија би главна улога била очување јединствености Фронта и доследно спровођење фронтовске, односно совјетске политике.⁸⁸⁹

Да је контрола над Петковим измицала из руку Совјетима, сведочи порука Димитрова коју је преко централног комитета 7. маја послао лично Петкову: упозорио га је да се дистанцира од Гемета и да ће, уколико га буде директно или индиректно подржавао, бити оптужен за “геметовштину”.⁸⁹⁰ Бити оптужен за “геметовштину” после Геметовог хапшења је значило бити оптужен за сарадњу са Американцима, односно оптужен за дестабилизацију Фронта, а ко је радио против Фронта могао је бити једино “фашиста” што је, као и у случају Гемета, могло да значи позивање на одговорност пред законом, односно хапшење. Упозорење је уследило пред организовање Националне конференције БЗНС-а коју су припремали комунисти у сарадњи са левим крилом те партије на којој је било планирано цепање БЗНС-а и избацивање Гемета, “Геметоваца” и “геметовштине” из политичког арсенала Земљорадничке партије.

Организовање националне конференције почетком маја, на којој је елиминацијом “геметовштине” из БЗНС-а практично било уништено најснажније упориште америчког утицаја у тој партији, одиграло се у време окончања рата у Европи и представља само део комплекса “заузимања позиција” у Источној Европи у врхунцу прерасподеле моћи између

⁸⁸⁷ ЦДА Ф1Б; оп.6, а.е. 54. 1. јун 1945.

⁸⁸⁸ Половином маја 1945. године Тито није добио очекивану подршку од Совјета да војно уђе у Трст, чему је уследио његов говор у Љубљани из којег се види да је Тито схватио да је очигледно таква одлука Совјета да га не подрже била последица договора или “више политике” између Савезника. На то указује и његова реченица о положају Југославије у Савезничким односима који је он описао као “монета за поткусуривање” великих сила.

⁸⁸⁹ Почетком јуна, Костов на заседању Политбироа констатује да је партија Петкова практично изгубила као сарадника и да је он пошао путем сарадње са англо-американцима. - ЦДА Ф1Б; оп.6, а.е. 54. 1. јун 1945.

⁸⁹⁰ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с.369.

Савезика на европском континенту.⁸⁹¹ На конференцији коју су организовали комунисти и на којој је присуствовало само лево крило БЗНС-а са око 2.000 чланова, Петков је био постављен за главног секретара БЗНС-а. Убрзо затим, на новој конференцији, елиминацијом Петкова са места главног секретара у БЗНС-у и постављањем поузданог Обова на његово место, процес преобликовања структуре најважније партије у Бугарској био је завршен цепањем БЗНС-а..

Постављањем непоузданог Петкова за главног секретара БЗНС-а, комунистичка партија је почела да разрађује стратегију његове изолације у будућности, ступањем у контакт са Обовим, уредником листа „Земеделско Знаме“. На локалном нивоу су у ту сврху биле организоване “контактне комисије” преко којих је комунистичка партија остваривала свој утицај у БЗНС-у. Петков је тиме, после Стратева и Гемета, постао нова жртва комунистичке “салама тактике”.⁸⁹²

О претањама кућним притвором које му је упутио Бирјузов (СКК), Петков је обавестио Барнса, америчког представника у Бугарској, објашњавајући при том да га је “крај рата уверио да више не треба да подржава Фронт”.⁸⁹³ Да ли је у том његовом обраћању америчком представнику могуће препознати само препоруку америчкој администрацији од које је Петков очекивао да га на предстојећим изборима подржи као самосталног политичара? Расплет ситуације и крајњи исход у којем су Петкова комунисти наредне године обесили, указују да за такву претпоставку има основа. Ипак, не можемо са сигурношћу да тврдимо када и услед чега тачно је Петков заузео одлучан став против Фронта, с обзиром на чињеницу да је за комунисте Петков био непоуздан сарадник још од краја 1944. године. Сигурно је једино да су крај рата, утисак о појачаном америчком присуству у Бугарској, догађаји у Пољској и нада да ће бити одржани демократски избори, могли убрзати и кристалисати његово коначно спољнополитичко опредељење почетком маја 1945. године.

На напетост међу савезницима утицао је и новонастали проблем са Геметом, који је крајем маја, побегавши из кућног притвора, уточиште нашао у кући америчког представника Барнса.⁸⁹⁴ Сумње Терпешева са краја 1944. године, да је Гемето постао “амерички агент”, би Геметовим скривањем “код Американаца” могле бити потврђене као тачне. Совјети нису знали шта да раде са бившим, изузетно утицајним лидером БЗНС-а, којег су избацили из руководства партије и око којег су сплели појам “геметовштине”. Мислили су да је најбоље да

---

⁸⁹¹ FRUS, The Acting Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, May 16, 1945, p. 215.

⁸⁹² Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с. 56.

⁸⁹³ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, May 13, 1945, p. 214-215.

⁸⁹⁴ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с. 57

га Американци “склоне” у Америку и да се читав случај не подиже на званични ниво, да се избегне званична преписка о његовом случају, односно да се проблем реши прећутно, а да у јавности буде приказан као инцидент између савезника у Бугарској. Американци су случај Гемета хтели да капитализују на другачији начин: да подизањем случаја на званични ниво, што је значило на ниво СКК, поврате своје изгубљене позиције у тој институцији. Осим тога, пристајањем на совјетске предлоге како да се случај реши, Американци би практично признали да је Гемето био њихов агент. Инсистирали су на томе да, с обзиром на своје слабе позиције у СКК, нису они ти који би могли гарантовати Геметов безбедан одлазак у Америку, већ да то могу гарантовати само Совјети.⁸⁹⁵ Совјети су, са друге стране, инсистирали да се случај реши на релацији између бугарске владе и америчких представника⁸⁹⁶, управо да тај случај не би кроз СКК отворио врата америчком снажнијем утицају у тој институцији. Може се претпоставити да је проблем са Геметом био решаван на незваничном нивоу, као инцидент, због тога што су Совјети и Американци одлучили да одиграју игру у којој би Америци био враћен “њихов човек”, а Совјети би се ослободили “незгодног човека”. Може се рећи да је враћање Америци “њиховог човека” био један, можда и први уступак, који је Стаљин учинио Американцима. Са Николом Петковим, у другим околностима, Совјети нису поступили као са Геметом.

Совјети су, условно говорећи, центлменским договором Американцима вратили њиховог “агента”, али су, истовремено, одлучили да “подвуку црту” на терену који су, већ извесно, сматрали својим. Притисак је био извршен на два начина: прво, низом убистава људи које су доводили у везу са Геметом (убиство секретарице, хапшење супруге и убиство око 600 његових сарадника), и друго, партија је за будућу борбу против сличних појава каква је био Гемето, у једној декларацији дефинисала појам “геметовштина” на основу којег је у будући могла да елиминише сваку сличну појаву. Због тога ће појму “геметовштине” и његовом настанку овде бити посвећено нешто више пажње.

“Геметовштина”

Проблем Гемета и дефинисање појама “геметовштине” почео је да се решава

---

⁸⁹⁵ Случај је поређен са Румунијом у којој је Радеску као премијер тражио азил, који је и добио, док у Бугарској Гемето није био премијер, а није ни тражио азил, па Америка није знала на који начин да га заштити, јер је само СКК имала право да одлучује о судбини појединаца.

⁸⁹⁶ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, May 26, p. 227; FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 10, 1945, p. 323.

крз случај Христе Стратева, Геметовог блиског сарадника и члана НКОФ-а. После Геметовог хапшења, на заседању Националног комитета крајем априла 1945. године, у секретеријату Националног комитета била је донета одлука да се Христо Стратев избаци из НК због својих антиотечествених држања на омладинској конференцији. Одлука, али и начин на који је била донесена, индикативни су за начин комунистичког деловања.

Одлуци да се Стратев избаци из НК се супроставио Никола Петков, који се тиме комунистичкој партији још једном представио као непоуздани отечественофронтавац, који саботира одлуке донесене у корист Фронта. Петков је сматрао да одлука није смела бити донесена у секретеријату, да су нижи ОФ комитети о тој одлуци морали бити обавештени пре него што је одлука била изнета у јавност, и да о човеку који представља једну ОФ странку не може бити донето некако “предмишљење”. Такав наступ Петкова је прекинуо Ганев, опомињући га да “се зна да је мишљење Националног комитета сила”, објаснивши да је Петковљев захтев за регуларном процедуром свођење тако важног случаја на формалност. Процене су биле да криза која је потресала БЗНС превазилази оквире ОФ-а, јер је било недопустиво да у ОФ-у чији је задатак да мобилише русофилију, једна његова струја наступа пропагандно против Русије.⁸⁹⁷ Узнемирујући фактор била је и информација да су “некадашњи германофили сада стали уз англофиле”, што је практично значило да се на селу утицај “англофила” (које је сада водила Америка) почео ширити међу свима онима који нису били у Фронту, односно који нису имали ништа против старог, царистичког режима.

Партија је у таквим околностима поверила Димитру Ганеву да дефинише проблем “геметовштине”. Геметовштина се није односила на личност Гемета, већ на “одређене појаве у бугарском друштву” чији је Гемето био носилац. Питање је постало “државно”. То није био напад на БЗНС, већ на један његов део. Прво је било детектовано да је деловање Гемета било супротно политици ОФ-а (пароле које су они подизали на омладинским конференцијама “Мир, хлеб и слобода”, супростављање радника и сељака, свака од организација – женска, професионални савези, омладинска, почела је да има такву једну фракцију партијског деловања у масовним организацијама, говори се о изборима одмах после рата и то са раздвојеним листама, у Старој Загори на партијској конференцији се и не помиње СССР већ трговински договори са Америком и Британијом). Гемето је био сматран родоначелником таквих појава и центром окупљања “фашиста” и “реакционарних сила”. Врхунац “геметовских” тенденција био је на конференцији БЗНС-а, а њихов министар за инфраструктуру је највише критиковао званичну линију ОФ-а после Конгреса у марту. У

---

⁸⁹⁷ ЦДА, Ф. 28-1-25; Национален комитет на Отечествения фронт – Н.К. на О. Ф, Бюро, В-1-1; Протоколи от заседанията на Н.К: на О.Ф. и от съвместни заседания на Н. К. с отечественофронтските партии и организации; януари -јуни 1945.

односу на те појаве ОФ је требало да заузме јасан став. Германофили су такок постали англофили (то је значило да се Звено, или бар један његов део, почео приближавати Гемету, почетак тог процеса се везује за Наређење број 4.). НК је трбало да направи једну декларацију којом би "... партија ударила право у ценар, али да се не остави утисак да демаскирамо једну агентуру".⁸⁹⁸ У јануару врховни савет БЗНС-а није био прихватио оставку Гемета.

"Геметовштина" је стављена у контекст међусобних сукоба великих сила око Балкана. Ситни поседници су били темељ на којем је "геметовштина" била заснована у БЗНС-у. Пароле "земља, хлеб и слобода" (Стамболијског), су кружиле и у југословенској штампи. Став Николе Петкова у тој расправи је био да свакога ко је био "страни агент" треба ухапсити, а "геметовштина" је била повезана са англо-америчком агентуром. Цола Драгојчева је упозоравала да такве ствари неће бити пријатне за партију. Због тога је Петков сугерисао да би Гемета можда боље било послати у Русију или н абилло које друго место, а да му појмом "геметовштине" у Бугарској више "не праве рекламу", те да би тај израз требало избегавати. Уу врху партије је тада преовлађивао став да би "хирург" у одстрањивању "геметовштине" требало да буде управо Петков и да би то био добар начин превазилажења кризе.⁸⁹⁹ Драгојчева је закључила да ће у декларацији НКОФ-а, која ће у свакој својој тачки детаљно бити образлагана у штампи, бити употребљен израз "геметовшина", а комисију која ће саставити декларацију су чинили, Никола Петков, Димитар Ганев, Здравко Митовски и Иван Харизанов.⁹⁰⁰

На садржај појма "геметовштина", указао је Барнс у једном од својих извештаја Стејт Дипартменту. У штампи се "геметовштина" повезује са "црном реакцијом", "црноберзијанцима", "реакционарима", "људима који себе називају демократама" – све то у околностима у којима је Гемето још увек био у кући код Барнса, тако да се све те оптужбе протежу и на Американце као Геметове заштитнике.⁹⁰¹

Епарх Стефан I и регент Ганев су код Барнса ургирали да Гемето буде спасен. Од тада су Епарх, регент Ганев и Стајнов (који је био сумњив због кадровске политике у

---

⁸⁹⁸ ЦДА, Ф. 28-1-25; Национален комитет на Отечествения фронт – Н.К. на О. Ф, Бюро, В-1-1; Протоколи от заседанията на Н.К: на О.Ф. и от съвместни заседания на Н. К. с отечественофронтовските партии и организации; януари -юни 1945.

⁸⁹⁹ Старозагорска резолуција је "геметовштина" у писаном облику. У њој се као главни непријатељ у Бугарској, према комунистичком тумачењу те резолуције, детектује Радничка партија, а не фашизам. - ЦДА, НКОФ, 30. април - ЦДА, Ф. 28-1-25; Национален комитет на Отечествения фронт – Н.К. на О. Ф, Бюро, В-1-1; Протоколи от заседанията на Н.К: на О.Ф. и от съвместни заседания на Н. К. с отечественофронтовските партии и организации; януари -юни 1945.

⁹⁰⁰ ЦДА, Ф. 28-1-25; Национален комитет на Отечествения фронт – Н.К. на О. Ф, Бюро, В-1-1; Протоколи от заседанията на Н.К: на О.Ф. и от съвместни заседания на Н. К. с отечественофронтовските партии и организации; януари -юни 1945.

⁹⁰¹ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of States, Sofia, June 26, 1945, p. 261.

министарству спољних послова,⁹⁰² као поуздани преговарач са Американцима и члан једног од политичких центара који су Совјети подвргли испитивању и утврђивању сврхе његовог постојања) у партији били детектовани као кадрови који се морају или “амортизовати” у случају Егзарха, или елиминисати из политичког живота (сви остали).⁹⁰³

Да се америчко ангажовање у унутрашњим политичким питањима Бугарске све више осећало, пре свега преко пружања уточишта Гемету, потврђује чињеница да су Совјети од краја маја у СКК у Бугарску и у Румунију вратили Толбухина,⁹⁰⁴ чиме су један посреднички степен, који је као заменик представљао Бирјузов, привремено укинули због потребе да се у новонасталој ситуацији Совјети консолидују и да обезбеде могућност бржег и лакшег доношења одлука. У околностима у којима су Американци радили на појачавању својих позиција у СКК и Совјети су персонално појачавали своје позиције на истом месту.

Гемето је крајем маја био избачен из БЗНС-а. Совјети су перманентним пристиском на Барнса и америчку политику у случају Гемета показали како би се случај Гемета завршио ако би био подигнут на званични ниво, или ако би питање Геметовог живота било поверено Совјетима - Барнсва резиденција је била опкољена, Југов је вршио пресретања Барнсових кола и сл.⁹⁰⁵ Стаљин је два дана после избацавања Гемета из БЗНС-а Труману упутио обавештење да ће СССР са Бугарском, Румунијом и Финском успоставити дипломатске односе.⁹⁰⁶

Тим потезом је, како је комунистичка партија у Бугарској то разумела, СССР Бугарској покушао да обезбеди већи значај у међународним односима, поготово ако се на то дода и чињеница да је бугарским војницима Стаљин поделио ордење за заслуге у рату.⁹⁰⁷ Крајем рата у Европи, ОФ је био приморан да отступи од своје платформе из 17. септембра 1944. године и да прошири базу, односно профил људи који могу приступити ОФ-у. Циљ је био да што више људи држе под контролом ОФ-а, који су контролисали комунисти, како их не би контролисао неко други. Совјети су почели да преиспитују организације попут “Гвоздене руке” у коју су улазили генерали Велчев, Генчев, Станчев, Стојков, и други виши официри и

---

⁹⁰² *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 59

⁹⁰³ Епарх и део официра су перципирани у партији као британски агенти – ЦДА Ф 1Б; о.п.6; а.е.54. 1. јун 1945; Стајнов и егзарх су били масони. У: <http://www.novinite.com/articles/116583/Bulgaria%27s+Freemasons+-+from+Bogomils+to+the+Failed+21st+Century+Project+and+%27The+Menace+Dan+Brown%27%2C+Part+II>

⁹⁰⁴ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 371

⁹⁰⁵ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, May 30, 1945, p. 238-240.

⁹⁰⁶ FRUS, Memorandum by Fleet Admiral William D. Leahy, Chief of Staff to the Commander-in-Chief of the Army and Navy, to the Secretary of State, Washington, 28 May 1945, p. 233.

⁹⁰⁷ ЦДА, Ф. 28-1-26; Национален комитет на Отечествения фронт – Н.К. на О. Ф, Бюро, В-1-1; Протоколи от заседанията на Н.К. на О.Ф. и от съвместни заседания на Н. К. с отечественофронтовските партии и организации; януари-јуни 1945.

једн политички центар чији су чланови били министар спољних послова Стајнов, Стојанов (финансије из БЗНС-а), БЗНС-овци “геметовци” Бумбаров, Павлов и Петков, којима се примакао и регент Ганев.⁹⁰⁸ Почетком јуна у СКК је, на основу мишљења совјетског политичког саветника Левичкина,⁹⁰⁹ била донета одлука да се криза владе распламса, али да се чишћење које би кроз ту кризу било обављено, изведе етапно. Циљ је био да се, у неколико корака, у односу на контекст, из владе избаце управо министри из БЗНС-а Бумбаров, Павлов и Петков, потом и Чешмециев и Велчев, и на крају Стајнов.

По окончању рата у Европи, део бугарске армије, око 100.000 војника, вратио се у Бугарску. На њиховој реорганизацији су радили Крум Лекарски као заменик војног министра, генерал-лајтнант Иван Маринов, као командант војске и генерал-лајтнант Владимир Стојчев као командант Прве бугарске армије.⁹¹⁰

Почетком јуна “салама тактика” је добила свој расплет и у БЗНС-у и у Социјалдемократској партији. Коста Лулчев је 10. јуна покушао да организује партијски конгрес на којем је планирао да из социјалдемократске партије избаци “левицу”, али се читав случај завршио његовим избацивањем као представника “деснице”.⁹¹¹ Два дана касније Петков је у БЗНС-у био смењен са места генералног секретара и на његово место је био постављен поуздани Обов. Томе је претходило избацивање Бумбарова из БЗНС-а и затражена је оставка БЗНС министра Асена Павлова.⁹¹² Месец дана касније, почетком августа, Лулчев и Чешмециев су из Социјалдемократске партије, на чије чело је дошао приврженик ОФ-а, Нејков, издвојили “самосталну” Обједињену социјалдемократску партију.⁹¹³ Издавајање једног дела социјалдемократске партије, као и издвајање Петкова из БЗНС-а, су представљали наличје процеса “салама тактике”, јер су Американци “одрезане делове” сакупљали и оргнизовали као засебне партије преко којих су покушали да се на изборима што боље позиционирају, иако на Потсдамској конференцији доминација Совјета у Бугарској није била довођена у питање.

---

⁹⁰⁸ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 59.

⁹⁰⁹ Левичкин је информације добијао од регента Павлова, који је информације претходно у Регентству добијао од регента Ганева, на шта указује анализа њихове преписке.

⁹¹⁰ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, June 6, 1945, p. 249.

⁹¹¹ Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с.58.

⁹¹² Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 57.

⁹¹³ Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 58.

Привремено јачање америчких позиција у Бугарској и припреме комуниста за изборе - промене у војсци, милицији и администрацији

Национални комитет ОФ-а је на својим заседањима донео одлуку да ће се избори за народну скупштину у Бугарској одржати 26. августа 1945. године. Американи и Британци су знали да док у Бугарској има 150.000 војника Црвене Армије, колико су проценили да их је било у мају 1945. године, исход избора ће бити јасан – Совјети ће их организовати и кроз њих потврдити своје позиције у Бугарској. Уколико се Американци у питање избора не би умешали, њихове шансе да сачувају своје интересе у Бугарској преко политичког система у којем би они имали своје представнике, практично не би постојале. Американци су се, забринути за своје економске позиције у Бугарској, умешали у изборни процес. Барнс је у разговору с регентом Ганевим дошао до закључка да би за Америку било добро да се избори одложе за новембар, јер би се у том случају одлука велике тројице донесене на Јалти о организовању слободних избора у Бугарској могле спровести.⁹¹⁴

У јуну је Дамјан Велчев отишао на разговор код Димитрова о ситуацији у војсци у којој је владао страх од чишћења. Димитров и Велчев су тада имали дуг разговор о обавезама које је војска морала да преузме.⁹¹⁵ На чело политичке управе над војском у јуну је дошао Фердинанд Козовски.⁹¹⁶ За комунисте и Стаљина је узнемирујући фактор била чињеница да су Звену у последњих неколико месеци почела да се придружује “крупна буржоазија”, што је био нови тренд јер се за Звено углавном везивала “ситна буржоазија”, што је Велчева још више чинило опасним у очима Совјета.⁹¹⁷ Крупна буржоазија је за њих значила нови, по комунисте опасан политички миље, који је својим економским интересима морао бити наклоњен капитализму и супростављен совјетским идејама у економији.

Крај рата у Европи и процес размештања политичког утицаја који се почетком марта

---

⁹¹⁴ Ганев као сарадник Америке: FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, June 16, 1945, p. 260.

⁹¹⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 374.

⁹¹⁶ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 45; Козовски је, према речима регента Павлова, био Титов предавач у Москви у једној од школа које је Тито прошао. И Павлов је био предавач у тим школама, али се не сећа Тита. - АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) -15/1-22, Zabeleške o razgovorima Antona Kolendića sa rukovodiocima BRP (k) u periodu od 15. jula do 26. novembra 1945. godine. - То значи да су бугарску војску од пролећа 1945. године водили совјетски инструктори.

⁹¹⁷ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) -15/1-22, Zabeleške o razgovorima Antona Kolendića sa rukovodiocima BRP (k) u periodu od 15. jula do 26. novembra 1945. godine.

одиграо у Источној Европи је у Бугарској донео нове структурне промене у организовању полиције као стуба на којем је почивала партијска моћ. Почетком јуна комунисти су на заседању Политбироа донели одлуку о организовању комисије, чији је задатак био рад на ојачавању полиције. Партија је тада на заседању Политбироа донела одлуку о стављању свих партијаца на располагање полицији и да се организују помоћни полицајски одреди. Руси Христозов, тадашњи шеф полиције је пред Политбиро изнео податак да је полиција располагала са 19.000 људи, од чега је 2.000 било распоређено у Софији, 14.500 су били униформисани полицајци док је 2.500 људи било “у цивилу”, око 2.000 је радило у канцеларијама, а остатак је представљао помоћни персонал. Служба државне безбедности је “за јавност” имала 198 људи, али реално их је било 1.256. Партијаца је у полицији било око 25%, али их је у ДС-у било више од 50%. У тајну службу је партија врбовала интелегентније људе, из градских средина, више културе, оне који су око себе умели да организују мрежу сарадника.⁹¹⁸ То је уједно и једини пример који у изворима налазимо да се одабир кадрова бар делимично вршио на основу способности, а не само на основу партијске оданости, али остаје чињеница да је такав одабир био примењиван управо када је у питању био процес организовања сржи новог система, који у сфери јавног није фаворизовао такву селекцију људи, јер је у сфери јавног предност била давана лојалности у односу на способност. Кадрови су према способности били одабирани само на стратешким местима, као што је тајна служба и привреда, јер је државу неко морао и да води. У партијском кадру су преовладавали кадрови пореклом са села и нестручни. Примера ради, од 20 начелника само су тројица имала средњешколско образовање. У обавештајној делатности су од тада, на основу партијске одлуке, морали интезивније учествовати РМС-исти и партијци. У ту сврху партија је планирала да при ЦК постави једног човека који би организовао садејство свих тих елемената: полиције, државне безбедности, партијаца и омладине.⁹¹⁹ У контексту додатног “утезања система” после победе над Хитлером, Партија је појачала рад “унутр-партијске информације”, која је консолидовала њен рад и која је два пута месечно кружила по партијским организацијама.⁹²⁰ Како је образовна структура кадрова у полицији била доста слаба, партија је такву ситуацију одлучила да појача укључивањем у полицију својих најбољих кадрова, као и из РМС-а. Тада је одлучено да се и у полицији предност пружи кадровима који су професионално били спремнији над онима који су имали дужи партијски стаж. Од тада је “сваки партијац био сарадник полиције”. Њихов задатак био је да,

⁹¹⁸ ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 54. 1. јун 1945.

⁹¹⁹ ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 54. 1. јун 1945; Партија бележи да је у јуну 1945. године у Бугарској било око 3.000 интернираних лица за које је неко морао израдити досијеа. У ту сврху је једно одељење државне безбедности радило на питању интернираних лица.

⁹²⁰ ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 54. 1. јун 1945.

организовани у групе, посматрају квартове у којима живе и да састављају спискове људи за које су сматрали да их је потребно надгледати.⁹²¹

Пловдивски модел организације Полиције партији је послужио као узор за организовање полиције и у другим областима. У Пловдиву је било распоређено 120 полицајаца, уз које је била организована и “грађанска милиција” од око 160 људи као помоћни одреди, по квартовима су имали по једног полицајца у униформи и по 2–3 у “цивилу”. Партија је рачунала да би полиција по том моделу организовања могла да порасте и до 3–4 пута. Остаје нејасно питање финансија, на које се само делимично може одговорити партијским захтевом да партијци и омладина треба да буду “убеђени” да добровољно учествују у полицији.⁹²² Партија је појачала број школа у којима су се полицајци обучавали као и интензитет курсева у њима.⁹²³

Крај рата је у Бугарској пред партију поставио и питање коначног правног уређивања надлежности у општинама. Као што је почетком 1945. године услед дестабилизације Фронта партија пожурила са уређивањем одоса између Фронта и његових комитета у односу на владу, тако је и у нарушеној стабилности Фронта која се осећала у мају 1945. године партија одлучила да дефинише односе партије и државе на општинском нивоу. У основи, требало је развити везе између кметова и градских комитета, а у тој релацији би становништво преко кмета било увучено у сарадњу са Фронтом. Партија је тек у јуну почела да се бави законском регулативом о статусу општина,⁹²⁴ из чега се може закључити да дотадашња структура власти није почивала на законској основи, већ на основи силе Црвене Армије и партијске полиције. Партија је функцију општинских саветника, коју је сматрала формалном до тада, планирала да активира, при чему би они претходно морали бити везани за политику ОФ-а. У општини су се решавали основни животни проблеми које је партија планирала боље да политизује чиме би била оправдана и чињеница да је више од половине државног буџета ишло у општинске касе.⁹²⁵

Највећи проблем са опозицијом је партија имала услед њене неначете економске моћи, али је борба са њима била могућа све док је Црвена Армија била присутна у Бугарској.⁹²⁶

Почетком јула Димитров је у Москви примио Егзарха Стефана Првог, владике Никодима и Партенија, Архимандрита Методија и свештеника Георгиева. Том приликом су

⁹²¹ ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 54. 1. јун 1945.

⁹²² ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 54. 1. јун 1945.

⁹²³ ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 54. 1. јун 1945.

⁹²⁴ ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 58. 19. јун 1945.

⁹²⁵ ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 58. 19. јун 1945.

⁹²⁶ ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 54. 1. јун 1945.

имали дуг разговор о функцији цркве у ОФ-у.⁹²⁷ Примање Велчева и Егзарха је уједно било и испитивање њихових позиција у које је Димитров лично хтео да се увери, а можда и покушај да их чвршће веже за СССР и да их доласком на разговор у Москву опомене да имају обавеза и према Совјетима. Управо је на њих двојицу партија сумњала да су се отргли совјетској контроли и да су се приближили Америци и Британији.

Почетком јула Бумбаров више није био министар, а на његово место је дошао Георги Драганев.⁹²⁸ Димитров и Молотов су у ЦК послали инструкцију како да се партија ослободи и Асена Павлова и Держанског и како да њихово избацавање из владе ЦК представи у јавности, али је Стаљин њихову наредбу стопирао.⁹²⁹ Дестабилизација владе и последично политичког система у Бугарској није било пожељно јер се ближила конференција у Потсдаму. Совјети су се плашили да би избацавањем Петкова у том тренутку из владе постигли само то да се целокупна ОФ десница уједини око њега.⁹³⁰ Преговоре партије са Петковим је из Москве водио Димитров. Партија је преговоре са њим сматрала завршеним уколико би он на изборима наступио са засебном листом. У том случају га је у штампи требало напасти као “расколника”, али је његово учешће на изборима требало допустити.⁹³¹ Десничарска ОФ опозиција је знала да су следећи који ће се на удару партије наћи бити Петков и Велчев.⁹³²

Крајем јула одржана је била конференција у Потсдаму. Совјети су на тој конференцији покушали да осујете планове западних савезника о надгледању избора у Бугарској, Румунији и Грчкој, поставили су и питање деловања Петкова којег су, за даљи политички наступ у Бугарској, инструкирали амерички и британски представници.⁹³³ Било је планирано да се у Потсдаму постави и питање Егејске Македоније, које бугарски комунисти нису схватили као свој, већ совјетски интерес.⁹³⁴ Да је Петков постао човек преко којег је Америка планирала да оствари своје интересе у Бугарској разбијајући јединство ОФ-а преко његовог политичког ангажовања и наступања на изборима са засебном листом, сведочи и чињеница да је регент

---

⁹²⁷ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 375.

⁹²⁸ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 67.

⁹²⁹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 375.

⁹³⁰ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) -15/І-22, Zabeleške o razgovorima Antona Kolendića sa rukovodiocima BRP (k) u periodu od 15. jula do 26. novembra 1945. godine.

⁹³¹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 376.

⁹³² *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с.66. - информација је доспела преко регента Павлова у СКК, тако д су Совјети били свесни да је опозиција са којом планирају да се обрачунају свесна сукоба који им предстоји.

⁹³³ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 376.

⁹³⁴ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) -15/І-22, Zabeleške o razgovorima Antona Kolendića sa rukovodiocima BRP (k) u periodu od 15. jula do 26. novembra 1945. godine.

Ганев обавестио Барнса да ће Петковљево чланак о непримењивању Јалте у Бугарској бити прочитан преко Гласа Америке.⁹³⁵ Крајем јула, Петков је дао оставку у влади која је била прихваћена.⁹³⁶

На конференцији у Потсдаму, према извештајима Лавришчева које је послао Димитрову у Москву, совјетско вођство у Бугарској није било доведено у питање.⁹³⁷ Ипак, Совјети у то нису могли бити сигурни јер их је деловање Американаца у Бугарској уверавало у супротно. У штампи су се појављивали текстови који су говорили о повратку СКК на трипартитну основу.⁹³⁸

Адут са којим су Американци покушали да појачају своје позиције у Бугарској се сводио на тактику да се потписивање мира са Бугарском не може извести пре него што се у њој организују слободни избори преко којих је Америка, пре потписивања мира, дакле, планирала да стекне боље позиције. Барнс је страховао да ако избори буду одржани крајем августа, Бугарска може бити укључена у састав СССР-а, чиме би питање потписивања мира постало беспредметно.⁹³⁹ Државни секретар је Барнса извести о одлукама у Потсдаму од којих је за Бугарску била важна та да било каква недемократска влада у Бугарској неће бити призната, али да у међувремену Бугарска може успоставити дипломатске односе са СССР-ом.⁹⁴⁰ Бугари су под инструкцијама Димитрова пожурили да успоставе дипломатске односе са Совјетима пре избора, за случај да западни савезници владу добијену на таквим изборима не признају. Истовремено, почетком августа, Стаљин је донео одлуку о повратку Димитрова у Бугарску у којој би био предложен за депутата, али је претходно морао проћи процедуру одузимања совјетског држављанства и разрешења од дужности.⁹⁴¹

Половином августа је питање избора почело да добија расплет: Американци су у штампи интензивирали писање о изборима у Бугарској, Румунији, Мађарској и Финској,⁹⁴² Чешмециев, Стојанов, Павлов, Держански су претили напуштањем својих министарских позиција у влади уколико не буду били одржани демократски избори, регенти су такође

---

⁹³⁵ FRUS, The United States representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, July 28, 1945, p. 272.

⁹³⁶ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с. 70

⁹³⁷ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 377.

⁹³⁸ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 7, 1945, p. 279.

⁹³⁹ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 9, 1945, p. 278.

⁹⁴⁰ FRUS, The Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, August 11, 1945, p. 283.

⁹⁴¹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 378.

⁹⁴² FRUS, Memorandum by Mr. Josiah N. Macy of the International Information Division to the Assistant Secretary of State (Macleish), Washington, August 14, 1945, p. 286; *Бугарија в секретниот архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с. 67.

претили оставкама уколико избори буду нефер.⁹⁴³

Барнс је у августу 1945. године пренео званични амерички став по којем Америка са Бугарском неће успоставити дипломатске односе док у Бугарској не буду били одржани слободни избори на којима ће учествовати све демократске партије и после којих би била успостављена репрезентативна влада.⁹⁴⁴ Иако су извештаји из Потсдама говорили да предност Совјета у Бугарској није била доведена у питање, Труманово тумачење Потсдама је ипак значило почетак модификације рада СКК.⁹⁴⁵ Према Трумановом разумевању ствари, договор постигнут на Јалти између Савезника је још увек био на снази, а у Потсдаму је само потврђен. Бугарска, Румунија и Мађарска су, према тим договорима, морале остати земље у којима неће превладати ничија сфера утицаја. Наведено је да СКК у претходном периоду није најбоље радила и од Бирјузова се захтевало да сазове СКК у пуном саставу.⁹⁴⁶ У таквом америчком деловању се може уочити да је њена администарција активирала права која су произилазила из Јалте и Потсдама, стављајући Совјетима, али и Британцима до знања, да њихова интерна договарања оличена у процентуалним поделама Балкана, за њу немају никаквог значаја, те да она захтева ревизију рада СКК на основу текста примирја потписаног 28. октобра 1944. године и на основу договора постигнутих на Јалти и потврђених у Потсдаму.

Барнс је извештавао да су Западни савезници у Потсдаму схватили да Источна Европа неће бити препуштена англо-американцима, већ да ће је Совјети задржати за себе.⁹⁴⁷ На притиске западних савезника Совјети су одговорили објавом повратка Димитрова у Бугарску ко депутата за народну скупштину.⁹⁴⁸ Ипак питање датума избора још увек није било решено. За Совјете је изненађујући гест представљала објава министра спољних послова, Стајнова, на којег је партија већ неко време сумњала да сарађује са западним савезницима, да се бугарска влада не би успротивила званичном захтеву о одлагању избора који би био упућен из СКК.⁹⁴⁹

---

⁹⁴³ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 15, p. 287.

⁹⁴⁴ FRUS, The Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, August 18, 1945, p. 294.

⁹⁴⁵ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 16, 1945, p. 290.

⁹⁴⁶ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 16, 1945, p. 290.

⁹⁴⁷ Бугарски званичник у Москви је у разговору са Вишинским, замеником министра спољних послова у СССР-у, сазнао да је СКК у Бугарској водила “Русија и само Русија” и да ће тако и остати. Совјети нису планирали да дозволе присуство страних новинара на изборима, јер су тај захтев, постављен у Потсдаму, сматрали дрскошћу. - FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 18, 1945, p. 295.

⁹⁴⁸ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 21, 1945, p. 298.

⁹⁴⁹ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с.73; *he diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 379. - Димитров је тада био сигуран у чињеницу да је Стајнов “дупли играч”, али како га о објави Стајнова и

Тиме је СКК била назначена као центар из којег би требало да дође одлука о коначном датуму избора. После те објаве, америчко присуство у СКК постаје интензивније и очитује се кроз њено укључивање у одлуку о датуму избора. Стајнов је савезницима оставио могућност да се око датума договоре у наредних пар дана, у супротном ће избори бити одржани како је било планирано раније – 26. августа.⁹⁵⁰ СКК је од тада почела да функционише на новој основи: до потписивања мира, СКК је морала бити сазивана на десет дана, и чешће по потреби, а одлуке које су на састанцима биле доношене су преко заменика у СКК биле саопштаване влади. Америчким и британским представницима су се слали сви извештаји, чиме је ниво комуникације био подигнут на виши степен у СКК. Дозвољено им је било кретање кроз земљу, присуство на свим састанцима, амерички представници су са бугарским властима од тада разговарали преко шефа СКК и његовог заменика и добили су могућност да сами одлуче о броју својих представника у СКК. На тај начин су могли да комуницирају са бугарским властима на свим нивоима.⁹⁵¹ Па ипак, и Совјети и западни савезници су задржали и своје неформалне начине комуникација са бугарским власима, с тим што су совјетске позиције тада биле далеко боље у односу на англо-америчке. Бирјузов је о одлагању датума избора морао да се консултује са Москвом, одакле је, од Вишинског, Молотова⁹⁵² и Додеканозова добио одобрење да се датум одложи, јер је и Москва знала да се по том питању западним савезницима у том тренутку морало изаћи у сусрет.

У преговорима између савезничких представника у СКК је 24. августа током ноћи дошло до велике напетости у комуникацији, јер су енглески и амерички представници пред Бирјузова поставили изузетно тешке услове под којима би бугарска влада у будућности могла бити призната. То је био први састанак после децембра 1944. године на којем је СКК заседала у пуном саставу и који није био пријатан. То заседање је проистекло из чињенице да су Савезници исцрпили све локалне могућности да се о изборима договоре, па је комуникацију било потребно попети на “виши иво” – на ниво влада три велике силе.⁹⁵³ Бирјузов је са састанка морао телефоном да се консултује са Москвом, од које је коначно добио одобрење да пристане на одлагање избора. То је био први и последњи, али свакако не мали уступак који је Стаљин морао да учини Савезницима.

проблему који је том објавом настао за Совјете није обавестио и бугарски представник у Москви, Михалчев, Димитров је и у њега почео да сумња као дуплог агента.

⁹⁵⁰ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 22, 1945, p. 304.

⁹⁵¹ FRUS, Mr. Alexander C. Kirk, United States Political Adviser to the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater, to te Secretary of States, Caserta, August 21, 1945, p. 300.

⁹⁵² *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 69.

⁹⁵³ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 24, 1945, p. 306.

Због чега је Стаљин попустио? Постоје две могућности објашњења: прва је проистицала из чињенице да је рат у Јапану улазио у завршницу. Друга могућност, која не искључује прву, могла је проистацати из укупне комбинаторике утицаја Савезника над европским континентом. Бугарски извори не указују на разлоге Стаљиновог попуштања. Могуће је да је Стаљин до краја рата морао сачувати савезништво са Британијом и посебно са Америком, а док је савезништво номинално постојало, сви уговори склопљени између Савезника су се морали поштовати. Отуда су текст примирја, Јалта и Потсдам за Стаљина морали бити обавезујући и он их је крајем августа поштовао. Остаје, међутим, отворено питање због чега је Америка довела Стаљина у ситуацију да мора одступати од стечених позиција у Бугарској у време окончања рата.

Бирјузов и Кирсанов су Молотова обавестили о условима под којима су избори у Бугарској морали бити одржани на основу договора постигнутог на заседању СКК 24. августа.⁹⁵⁴ Услови су за Совјете били изузетно неповољни је су западни савезници тражили да се поново одрже конгреси БЗНС-а и Социјалдемократске партије по уставу тих партија (што је значило без мешања Совјета и бугарских комуниста), да влада призна постојање Демократске партије, да остале ОФ партије слободно одлуче о томе да ли ће наступити са одвојним листама или у склопу ОФ листе на изборима, тражена је и слобода за затворене лидере БЗНС-а и Демократске партије. Ту је био и услов да се ОФ реорганизује на бази примирја потписаног 28. октобра 1944. године по којем су Западни савезници очекивали укључивање Демократке партије у ОФ (што је било у супротности са целокупном политиком ОФ-а до тада).⁹⁵⁵ Коначно, 25. августа, у пуној тензији између Савезника и на домаћој политичкој сцени, Бирјузов је, као шеф СКК, објавио одлуку о одлагању избора.⁹⁵⁶

Неколико дана после објаве о одлагању избора, Червенков и Костов су отпутивали у Москву на један од најважнијих разговора с Стаљином и Димитровим. Тада је Стаљин одлучио да пред западним савезницима више не сме бити учињен ни један уступак, а да ће бугарска влада материјално више помагати Црвену армију која се још увек налазила у Бугарској и да ће из Беча стићи потребна количина папира за штампу путем које је тек требало водити пропагандни рат пред изборе. Том приликом је било одлучено да се и Коларов врати у Бугарску, после којег би стигао и Димитров.⁹⁵⁷ Истовремено је био постигнут договор о изласку Гемета из Бугарске којег је на путу ка Италији и даље ка

---

⁹⁵⁴ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с.72-75.

⁹⁵⁵ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, August 24, 1945, p. 306.

⁹⁵⁶ Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с.73.

⁹⁵⁷ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 381.

Америци, ради безбедности, пратио лично Барнс.⁹⁵⁸

Совјети су за одлагање избора сматрали одговорним Американце. Барнс је сматрао да је том победом Американаца била елиминисана доминација Совјета из СКК и да је повлачење Црвене Армије из Бугарске са потписивањем мира, којем би претходило признавање “демократске владе”, било осигурано и изведено у скоријем року. Амерички полед на постигнути успех у Бугарској откривао је њихову наду да би ускоро свуда могли да наметну принципе због којих су, како Барнс каже, водили два рата: “овде и на пацифику”.⁹⁵⁹ Срж америчких интереса, односно њихових принципа, заснивала се на покушају да се у послератном свету одлуке између сила победница доносе договорно, а да се сфере утицаја као облик договора међу њима, морају избећи.

Једна од последица Потсдамске конференције била је организовање континуираних међународних седница министара спољних послова Америке, Британије, СССР-а, Кине и Француске, на којима су представници тих земаља припремали документацију за потписивање мира са земљама “сателитима”. Прва таква седница била је одржана током септембра (11. септембра – 2. октобра) у Лондону, и на њој су били потврђени ставови Америке и Британије да владе Бугарске и Румуније неће бити признате уколико не буду биле демократске и репрезентативне, што је доводило у питање потписивање мира са тим земљама.⁹⁶⁰

Улога Николе Петкова се у септембру 1945. године у Бугарској чинила изузетном. Партија га је перципирала као човека који је у својим рукама држао судбину совјетских позиција у Бугарској. Значај који је стекао у политичком животу и маневрима којима је комунисте доводио у изузетно неповољне прилике, довео је до тога да су Петков и његови људи, као раније Гемето, добили свој епитет – “петковисти”. Практично, као што је “геметовштина” у својим основама могла значити “британовштину” или “американовштину” – изрази који би били прикладнији и тачнији и који се нису смели употребљавати због ратног савезништва, тако је и израз “петковисти” практично означавао тајно америчко политичко деловање у Бугарској после Лондонске конференције (прва у низу конференција министара спољних послова великих сила одржана у септембру 1945. године). Отуда “геметовштина” и “петковисти” нису некакви универзални изрази који означавају ванвременске и ванконтекстуалне појаве, већ изрази проистекли из конкретног политичког, односно просторног и временског оквира. Због тога партија није за Петкова користила израз

⁹⁵⁸ FRUS, The Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, August 29, 1945, p. 314.

⁹⁵⁹ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, September 3, 1945, p. 317.

⁹⁶⁰ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 12, 1945, p. 326.

“геметовштина”, јер је он био везан за другачији контекст, другачије захтеве и другачије противнике (Британију и Рузвелтову Америку), док је израз “петковисти” подразумевао контекст међународних односа након Потсдама и Лондонске конференције, далеко виших захтева и Трумана као противника.

У складу са договорима постигнутим на заседању СКК, почетком септембра је НКОФ-а донео одлуку о легализацији опозиције.⁹⁶¹ Истовремено је политички живот у Бугарској почео да се “разиграва”, јер опозиција није признавала владу и комитете и хтела је да преговара само са регентима. Са друге стране, комунисти су преко својих полуа моћи појачали насиље над опозицијом.⁹⁶² У Бугарску је почетком септембра стигао Коларов.⁹⁶³ Совјети су врло брзо прекршили договор о редовном сазивању СКК која је последњи пут била сазвана 24. августа. Америчким шефовима пословних и образовних институција је од тада био забрањен улазак у Бугарску на 8 месеци.⁹⁶⁴

Долазак Коларова у Бугарску је био мотивисан Лондонском конференцијом. Према америчким проценама, Совјети су после Потсдама били приморани да направе неке уступке, а Коларов се у Бугарску вратио да би на терену амортизовао последице тих уступака.⁹⁶⁵ Један од потеза којим су Совјети предупредили развој догађаја који им не би ишао на руку био је саопштење Бирјугова регентима да изборе мора спровести ОФ и влада на челу са Георгиевим, или ће Совјети у супротном повући заштитничку улогу над судбином Бугарске која још увек у међународном контексту није била сигурна (на старни победника).⁹⁶⁶ Ситуација између савезника у Бугарској у септембру је постала пренапрегнута. Амерички представник Барнс је половином септембра предложио реконструкцију владе у коју би ушли демократски представници и стварни представници Земеделаца, а не Обов и Нејков као сарадници комуниста.⁹⁶⁷ У захтеву за реконструкцијом владе крио се, међутим, један далеко

---

⁹⁶¹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с. 75

⁹⁶² *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 382.

⁹⁶³ Коларов је са собом повео још једног агента, Захариадиса, који је понео 75.000 долара помоћи грчкој партији. - *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 383.

⁹⁶⁴ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of States, Sofia, September 9, 1945, p. 320.

⁹⁶⁵ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of States, Sofia, September 12, p. 326-327.

⁹⁶⁶ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of States, Sofia, September 12, p. 326-327.; До Совјета је дошла информација о предлогу регента Ганева, Бобошевског и Георгиева да пре избора буде организована друга влада која би технички одржала изборе. У тим околностима Совјети су још једном, овај пут преко Коларова, покушали да увуку Петкова “у свој табор”, нудећи му место министра спољних послова у будућој влади коју би водио Коларов. Петков је одбио.

⁹⁶⁷ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 14, 1945, p. 329; Американци су осми мај и десети јун сматрали датумима разбијања БЗНС-а, односно Социјалдемократа, и захтевали су да се до избора организују Конгреси тих партија на основу њихових устава без мешања комуниста. Тај Барнсов захтев се заснивао на одлукама Потсдама које су биле потврђене и на

опаснији потез којиме је америчка администрација покушала да зада суштински удар комунистима: Барнс је захтевао да министар унутрашњих послова не буде више Југов, односно да полиција више не буде полуга моћи у рукама комуниста.⁹⁶⁸ Исти тај захтев је пред Коларова и Петкова поставио Бирјузов, када су га комунисти питали да уђе у владу у којој му је било понуђено место министра спољних послова.⁹⁶⁹ Уз тај захтев који је комунистима указао правац деловања западних савезника у Бугарској, Барнс је захтевао и ослобађање Бурова (демократа), Мушанова (демократа), Гичева (аграрци).⁹⁷⁰ Захтеви које је Петков поставио пред комунисте били су захтеви за увођење “западног типа демократије”,⁹⁷¹ па је Совјетима било јасно одакле је такав захтев долазио. Међу Петковљевим захтевима био је и један којим је покушао да са свог имена скине одговорност за учешће у многим драстичним потезима које је ОФ повлачио непосредно после 9. септембра: тражио је амнестију за “недемократске законе” које је ОФ донео после државног удара у Софији, али које је и он потписивао.⁹⁷² Осим тога, претио је Коларову да неће учествовати на изборима уколико сви његови захтеви не буду усвојени. Са друге стране, комунисти су “земљорадницима” на локалном нивоу нудили позиције у структури власти да би демонстрирали своју спремност на сарадњу са њима.⁹⁷³

Последњи уступак који су Совјети хтели да понуде Петкову изнесен је крајем јула 1945. године, када је Димитров партији пренео да се Петкову понуди 15 његових људи на заједничкој листи ОФ-а.⁹⁷⁴ Комунисте је узнемиравало и то што су Звенари у тајности држали своју листу људи за заједничку ОФ листу за изборе. Крајем јула партија је закључила пропаст преговора са Петковим.⁹⁷⁵

Изборна кампања је на модификацију структуре власти утицала вишеструко: поред бриге о закону, стратегији, Фронтовској аритметици, партија је донела одлуку да масовне организације не би требало да имају засебне заступнике у скупштини, већ да се нађу на листи ОФ-а.⁹⁷⁶ Такву одлуку било је могуће спровести у дело управо на претходном раду партије који је структуре масовних организација очистио од “непријатељских елемената” у

Лондонској конференцији.

⁹⁶⁸ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 14, 1945, p. 329

⁹⁶⁹ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с.76.

⁹⁷⁰ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 14, 1945, p. 329

⁹⁷¹ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 18, 1945, p. 333.

⁹⁷² FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 18, 1945, p. 333.

⁹⁷³ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 18, 1945, p. 333.

⁹⁷⁴ ЦДА Ф 1Б, О.п.6; а.е. 64, 19. јул 1945.

⁹⁷⁵ ЦДА Ф 1Б, О.п.6; а.е. 64, 19. јул 1945.

⁹⁷⁶ ЦДА Ф1Б; о.п. 6; а.е. 58. 19. јун 1945.

претходном периоду. За разумевање начина на који се власт структурирала или је потенцијално могла бити структурирана је сликовит пример разговора у НКОФ-у, на којем Драгојчева предлаже да опозициона места, којих ће у будућем парламенту, по плановима комуниста, бити 6–7, припадну људима који су наклоњени ОФ политици. У виду су имали људе који су током рата имали амбивалентан и нејасан однос према ОФ-у, и још боље – људе који су били пред “народним судом”. Такав тип људи је партија називала “фиктивном опозицијом” и надала се да ће јој постојање бар и фиктивне опозиције бити “плус” у очима Савезника. Партија је рачунала на изванредан број такозваних “независних” по комитетима који у то време, с обзиром на чишћења комитета пре Конгреса НКОФ-а, више никако нису могли бити “независни”.⁹⁷⁷

Поред законске регулативе којом се уређивао општински живот, уређивања полиције, на ред је крајем рата дошло и питање појачаног чишћења судског кадра. То чишћење се надовезивало на структуру иначе поузданог судског персонала, али пошто су судови требало да одиграју главну улогу у предизборној кампањи, јер су они били ти који су одређене организације производили својим одлукама у партије, њихово додатно прочишћење је било неопходно. Дан до којег је тај посао било потребно завршити је био 15. септембар,⁹⁷⁸ како би судови спремни дочекали захтеве политичких организација које су планирале да учествују на изборима. На удару су били председници судова, државних тужилаца обласних судова, начелници одељења, инспекторат и законодавни савет и главни секретар. Партијце адвокате требало је укључити у судски систем.⁹⁷⁹

Тада је донета одлука да је људе на свим одговорним местима у држави морао да потврди Политбиро. Наличје те одлуке је слика власти у којој партија у својим рукама држи целокупну државну структуру и има механизма и моћи да на кључне позиције поставља људе. Партија је тиме имала своју номенклатуру. Судство је, као и омладина, и сви партијци, било обавезно да сарађује са полицијом. Из СССР-а је наручна литература о совјетском судству на основу које је требало да се развија и бугарски правосудни систем. Процес чишћења судова је пратио и једномесечни талас чишћења војске.⁹⁸⁰

За партију је у предизборној кампањи, поред наведених области деловања, посебно поље битке представљала борба за “људске душе”. Кулишев је приметио да колико год да су биле велике партије које су припадале ОФ-у, оне ипак нису обухватале цео народ. Осим тога, упозорио је да “нема ничег мучнијег од деловања на људске душе. То је један мучан

⁹⁷⁷

на Отечествения фронт – Н.К. на О. Ф, Бюро, В-1-1; Протоколи от заседания на Н.К: на О.Ф. и от съвместни заседания на Н. К. с отечественофронтските партии и организации; јануари-март 1945.

⁹⁷⁸ ЦДА Ф1Б, о.п. 6; а.е. 67. 24. јул 1945.

⁹⁷⁹ ЦДА Ф1Б, о.п. 6; а.е. 67. 24. јул 1945.

⁹⁸⁰ ЦДА Ф1Б, о.п. 6; а.е. 67. 24. јул 1945.

ЦДА, Ф. 28-1-27; Национален комитет

психолошки процес”.⁹⁸¹ У средишту тог процеса налазила се раван употребе језика, што је партија посебно разматрала. Додатни проблем био је тај што бугарски народ није био навикнут на јавна окупљања, чему их је требало научити да би се на њих деловало, а избори су били заказани за зиму, што је ограничавало комунистичку пропаганду на затворене просторе који обично нису могли примити много људи. Партија је одлучила да у пропаганди за изборе користи “кратке речи”, изостави “фразе”, одштапана је 41 парола у 50 примерака као модел обраћања бирачком телу.⁹⁸²

Питање избора и њиховог одржавања у Бугарској било је повезано са питањем признавања бугарске владе, које је даље било повезано са потписивањем мира Савезника са Бугарском, а читав тај процес који је тек требало да се одигра организовао се око једног питања: Мореуза. Са потписивањем мира, совјетске трупе су морале да се повуку из Бугарске и зато су Западни савезници журили са изборима, организованим по њиховом моделу, како би совјетску војску што пре удаљили од Мореуза, а у Бугарској поставили систем у којем би и они, а не само Совјети, имали своје политичке и економске представнике у структури власти. Из истих разлога су Совјети желели да организују изборе, али по свом моделу, који би подразумевао изградњу таквог система који би, када се Црвена Армија буде повукла, недвосмислено спроводио само совјетске интересе. То је на терену значило да би структура власти после избора, из перспективе Совјета, требало да буде очишћена од непоузданих представника из ОФ партија, док је за западне савезнике то значило укључивање чак и изванотаџбинскофронтонских представника у структуру власти, уз оне поуздане који су већ сачињавали десна крила ОФ партија. Совјети су у Бугарској имали озбиљну војну снагу, и велики војни потенцијал у својој залеђини, којег су Американци желели да се ослободе: 115–120.000 војника Црвене армије у Бугарској, уз то 3–4 понтонске бригаде на Дунаву и око милион војника у Мађарској и Румунији. Целокупну ту силу су Совјети могли, у случају потребе, ангажовати у Бугарској, односно на Мореузима.⁹⁸³ За Американце није било гаранта да ће Совјети ту војску повући, па су тражили могућности да их на тај потез приморају.

Регенти су указом заказали изборе за 18. новембар 1945. године. Да би једна партија учествовала на изборима било је потребно да неко време издаје свој партијски лист, потом би на основу тога суд признао постојање партије и тек потом би се партија могла организовати и регистровати као опозициона. Проблем је био у томе што су прва два корака, издавање

⁹⁸¹ ЦДА, Ф. 28-1-26; Национален комитет на Отечествения фронт – Н.К. на О. Ф, Бюро, В-1-1; Протоколи от заседанията на Н.К: на О.Ф. и от съвместни заседания на Н. К. с отечественофронтонските партии и организации; януари -јуни 1945.

⁹⁸² ЦДА, Ф. 28-1-25; Национален комитет на Отечествения фронт – Н.К. на О. Ф, Бюро, В-1-1; Протоколи от заседанията на Н.К: на О.Ф. и от съвместни заседания на Н. К. с отечественофронтонските партии и организации; януари -јуни 1945.

⁹⁸³ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 14, 1945, p. 329.

новина и судска потврда, могли да контролишу комунисти. Штампарии, углавном комунисти, по устаљеној тактици, одбијали су да штампају садржаје који су били против власти, чиме је редовно излажење новина опозиционих центара било доведено у питање, док је други корак био још тежи, с обзиром на чињеницу да су судове такође контролисали комунисти.⁹⁸⁴ Уз постигнути циљ одлагања датума избора, што је опозиционим партијама давало два месеца да се консолидују и учествују у изборима, комунисти су били приморани да промене и неке тачке закона који је одређивао ко може да учествује на изборима. Тако је ранија одредница “особе са фашистичким идејама”, била промењена у “доказани фашиста”,⁹⁸⁵ али западни савезници тиме нису много постигли, јер су опет судови били ти који су одлучивали о томе ко је био “доказани фашиста”. У министарству унутрашњих послова и правосудја у то време је Радничка партија (комунисти) имала између 80% и 90% својих кадрова.⁹⁸⁶

Политички живот у Бугарској је од краја септембра, под притиском западних савезника и одлука Потсдамске, односно Лондонске конференције, почео да изгледа као вишепартијски, јер се ОФ-у прикључила и радикална странка, која је дала и једног министра у владу – Стојана Костуркова, министра просвете. Стаљин је бугарске комунисте инструирао да толеришу опозицију, шта више, да им она користи као доказ да у Бугарској постоји слобода организовања, али их је и саветовао да “узде опозиције чврсто држе у својим рукама”, како би опозиција била “легална, а не нелегална”.⁹⁸⁷ Американци су ипак били свесни игре коју су Совјети изводили са Радикалном партијом, знајући да је њено постојање само репрезентативно, а деловање онемогућено.⁹⁸⁸ Док је Коларов у Бугарску стигао да на терену предупреди одлуке са текуће Лондонске конференције, Стаљин је сачекао са слањем Димитрова у Бугарску како би, по окончању Лондонске конференције, заузели став о њеним одлукама и одредили тактику по којој је Димитров у Бугарској требало да делује до избора.⁹⁸⁹

Наступање Петкова као независног лидера на изборима је у БЗНС-у изазвало велико колебање чланства, а Звено је једва постигло консензус да остане уз ОФ.⁹⁹⁰ Почетком октобра ситуација у Бугарској била је веома напета, а одлуке Лондонске конференције су, како је

---

⁹⁸⁴ Упоредити са југословенским искуством опструирања: Милорадовић, Горан, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји 1945-1955*, Београд 2012, с. 121.

⁹⁸⁵ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 17, 1945, p. 330.

⁹⁸⁶ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, October 4, 1945, p. 342.

⁹⁸⁷ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с. 78.

⁹⁸⁸ FRUS, The Secretary of the United States Mission in Bulgaria (Rewinkel) to the Secretary of State, Sofia, September 25, 1945, p. 337.

⁹⁸⁹ *Бугарија в секретниј архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с. 78-9.

⁹⁹⁰ АЈ ЦКСКЈ (507) Комисија за међународне односе и везе (IX) -15/I-22, Zabeleške o razgovorima Antona Kolendića sa rukovodiocima BRP (k) u periodu od 15. jula do 26. novembra 1945. godine

амерички представник Барнс писао, биле тумачене као “лош предзнак светском миру”. Степен напетости између Савезника на тој конференцији описао је као ситуацију у којој се “пре компромиса мора знати ко ће први направити компромис”.⁹⁹¹ Таква изјава указује на почетак борбе за престиж у којој је питање “повлачења првог потеза” постало прворазредно политичко питање, што је у наредним месецима прерасло у стил преговора између Савезника.

Почетком октобра америчка администрација је, схвативши да су Димитров, Коларов, Костов и Червенков били “мастери” ситуације у Бугарској, одлучила да изврши још један притисак на Совјете и да их убеди да у Бугарску пуне америчког новинара Марка Етрица.⁹⁹² Етриц је, као амерички агент, имао задатак да “објективно” ивештава о ситуацији у Бугарској и да на основу тога састави један извештај који би постао релевантан документ у даљим преговорима између Савезника. Инструкције које је Етриц примио од својих налогодаваца су, међутим, гласиле: “осликати ситуацију у Бугарској што је могуће црње”.⁹⁹³ Крајем октобра је извештај био готов и америчка администрација је донела одлуку да Етрица пошаље у Москву, где би он своје резултате рада представио Стаљину и указао на “право” стање ствари у Бугарској. Етриц је у Бугарској обавио разговор са 100 саговорника и извео закључак о Совјетској одговорности за све ексцесе у Бугарској, предлажући истовремено да Петков и Лулчев уђу у владу и да Југов буде смењен са места министра унутрашњих послова.⁹⁹⁴ Стаљин Етрицов извештај није сматрао релевантним, Етрицова мисија је пропала, а Стаљин је за узврат Савезницима, послао свог “објективног новинара”, Иљу Еренбурга, да за потребе Совјета обави исти онакав посао какав је Етриц обавио за Америку.⁹⁹⁵ На тај начин, иначе затегнути односи између Савезника, сада су били пренапрегнути и доведени до степена на којем даљи преговори о предизборним условима у Бугарској, од којих је кључно питање било смена Југова, више нису били могући. Стаљин више ни један корак није хтео да одступи. Етриц је био последња шанса да се интервенише на Стаљинове одлуке, јер су на терену у Бугарској били исцрпени сви начини комуникације на ту тему: СКК ништа није могла да уради, Јалта је очигледно пропала јер услови нису били стварно демократски па су и изгледи да влада буде нерепрезентативна били извесни; Лондонска конференција такође је пропала,

---

⁹⁹¹ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, October 4, 1945, p. 339.

⁹⁹² FRUS, The Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, October 12, p. 346.

⁹⁹³ FRUS, The Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, October 12, p. 346.

⁹⁹⁴ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, October 29, 1945, p. 354.

⁹⁹⁵ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с.85.

јер је Коларов био Стаљинов одговор на одлуке које су биле донесене на тој конференцији.⁹⁹⁶

Битка између Совјета и Америке у Бугарској водила се од септембра до новембра на много фронтова, од којих је за Совјете посебно био осетљив онај фронт на којем су мислили да суверено владају као заштитници бугарских националних интереса и покровитељи њиховог извлачења из фашистичког ратног табора у табор послератних победника. Почетком октобра Барнс је Стајнова, министра спољних послова, и Георгиева, премијера, уверавао да Совјети нису и не треба да буду једини заштитници Бугарске у међународним односима, већ да исту политику према Бугарској води и Америка.⁹⁹⁷ Министри су том приликом Барнса питали како Америка планира да Бугарској обезбеди суверенитет, док су совјетске трупе у њој.⁹⁹⁸ Такво питање одражава свест бугарске политичке елите која је сматрала да суверенитет њима, једној балаканској држави, мора однекле бити дат. Исти став о суверенитету једне балканске државе очигледно су имали и Савезници. Ипак, бугарски министри су били свесни чињенице да је суверенитет њихове земље суштински повезан са питањем војне силе којом су Совјети располагали у Бугарској. Упозорили су Барнса да Совјети вероватно неће повући своју војску из Бугарске док њихови интереси на Мореузима не буду задовољени, што је, поред осталог, укључивало и повлачење британских снага из Грчке.⁹⁹⁹

Долазак Димитрова, чему је претходио долазак Коларова, је у Бугарској утицао на структурне промене у комунистичкој партији. Коларов је својим доласком постао најважнија партијска личност у земљи, потискујући у кратком временском периоду партијски распоред кадрова за једно место наниже. Долазак Димитрова је Коларова потиснуо на место “број два” у партији, гурајући домаће кадрове на још једно место ниже у партијској сруктури.¹⁰⁰⁰ Димитров је са собом повео и појачање, ивесне Степанова, којег је Димитров предложио за рад у министарству информација и Адрејчина, који је био стављен на располагање централном комитету.¹⁰⁰¹

Напете односе између Савезника пред изборе, који су се даље рефлектовали на

---

⁹⁹⁶ FRUS, The Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, October 31, 1945, p. 358.

⁹⁹⁷ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, October 4, 1945, p. 340-341.

⁹⁹⁸ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, October 4, 1945, p. 340-341.

⁹⁹⁹ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, October 20, 1945, p. 349; У том тренутку процена министара била је да у Бугарској има око 200.000 совјетских војника и да се појачава њихова авијација.

¹⁰⁰⁰ Овде допуни из Властовите структури о бројевима 1, 2 и 3, како су Костов и Червенков били рангирани у тим временима с обзиром да ту четворицу Барнс види као мастере ситуације у Бугарској.

¹⁰⁰¹ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 84-85. - Адрејчин је због антистаљинистичких ставова у Сибиру провео од 1936–1945, када је пуштен са задатком да буде распоређен у Бугарску.

бугарску политичку сцену у јесен 1945. године, одражавао је и интервју који је Димитар Нејков, министар трговине, индустрије и рада из БЗНС-а, дао америчком новинару Маркхаму, у којем му је овај рекао да би у Бугарској волео да види изборну атмосферу као што је била у Француској, на шта му је Нејков одговорио питањем: ”Шта би онда било са нама?” (са представницима нове комунистичке власти – О.Д.). Такав одговор указивао је на високу свест бугарских комуниста и Совјета, да су комунистичке партије у Западној Европи постепено елиминисане из политичке трке за места у владама и скупштинама, док истовремено Западни савезници, који су комунисте избацили из западноевропских влада, у Бугарској захтевају присуство изванотаџбинскофронтских партија у влади и парламенту. Совјети су вероватно сматрали да би они у Бугарској и у земљама за које су рачунали да треба да припадну њиховој сфери утицаја требало да се понашају исто као и западни савезници у земљама за које су они сматрали да треба да буду у њиховој сфери утицаја. То је у случају Бугарске за Совјете значило да се на изборима мора осигурати победа ОФ-а, док су западни савезници, на основу Трумановог разумевања да Мађарска, Румунија и Бугарска не треба да буду земље било чије сфере утицаја, захтевали улазак и изванотаџбинскофронтских партија у будућу бугарску владу и парламент. Сукоб мишљења и стратегија у наведеним државама је очигледно већ имао хладноратовске димензије, с тим што су Совјети сматрали да им Бугарска, Румунија и Мађарска припадају и по праву оружија, али и на основу раније постигнутих међусавезничких договора (примирја и октобарска процентуална подела).

Почетком новембра Труман је СССР-у упутио поруку да је спреман да са Совјетима направи компромис на основу ширих интереса те две земаље, као и да Америка нема никакве агресивне намере према Совјетском Савезу и његовим позицијама у Источној Европи.¹⁰⁰² “Шире интересе” могуће је бар делимично позиционирати у пристанак америчке администарције на сарадњу са “Русима на Балкану”. Сарадња је требало да се заснива на “двосмерној размени” у односу на Италију и Медитеран: онакве уступке какве би Совјети учинили у Италији и на Медитерану Американцима, такве би уступке за узврат Американци учинили Совјетима на Балкану.¹⁰⁰³ Док је крајем новембра америчка трговина дуваном у Бугарској неометано текла, Барнс је Нејкову саопштио да Америка према Совјетима нема никаквих агресивних намера *per se* и да се зна да је Бугарска специјални регион совјетске безбедности и културног утицаја.¹⁰⁰⁴

У контексту те изјаве могуће је разумети расплет политичке ситуације у Бугарској, као

¹⁰⁰² FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, November 3, 1945, p. 360.

¹⁰⁰³ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, November 24, 1945, p. 393.

¹⁰⁰⁴ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, November 26, 1945, p. 397.

и у Румунији, у којима као главни утисак остаје чињеница да Стаљин после избора није направио превелике уступке у односу на америчке захтеве постављене на Лондонској конференцији. Америчкој администрацији је почетком новембра било јасно да Совјети неће спровести договор из Јалте у земљама у којима су имали виталне интересе, а такве су биле Бугарска и Румунија. Барнс је процењивао да ће сељаци гласати за Земљорадничку партију која је и даље била део ОФ-а, а не за Петкова, чиме су америчке позиције у Бугарској биле доста слабе.¹⁰⁰⁵ Увидевши да су политичку битку у Бугарској изгубили, Американци су морали да спусте ниво захтева пред Совјетима, и да на њихове потезе којима су ови прекорачивали договоре постигнуте примирјем, Јалтом, у Потсдаму и на Лондонској конференцији, на даље гледају као на неминовност коју су у штампи критиковали, толеришући их истовремено на терену. Отуда је Барнс саветовао Етрица да у Москви са својим извештајем не остави утисак америчке антируске оријентације у Бугарској. Етриц је тако у извештају комунистима и ОФ-у признао и неке “заслуге за радничку класу”, указујући истовремено да је систем, а не опозиција, природни савезник народа у Бугарској. Тиме су практично Американци почели да напуштају опозицију у Бугарској коју су до избора гурали у опасан сукоб са далеко јачим комунистима, само што то опозиција у Бугарској још увек није схватила. Највишу цену промене политике према опозицији платио је управо Петков, који је у предизборној кампањи изгледао као моћан човк у чијим се рукама налазила читава судбина совјетских позиција у Бугарској, па и на Балкану.¹⁰⁰⁶

Такве изјаве су могле бити довољан знак за ретерирање обе стране у ситуацији у којој Американци преко својих експоната у Бугарској на терену више ништа нису могли да ураде у своју корист, односно у ситуацији у којој Совјети нису хтели да учине више ни један уступак којим би њихове позиције у Бугарској биле доведене у питање.¹⁰⁰⁷ Окончање рата је до маја 1945. године представљао главни “оквир” у односу на који се власт у Бугарској структурирала, оквир у којем је сваки повучени потез са све три савезничке стране био срачунат пре свега у односу на остваривање главног заједничког циља – победе над Хитлером. После краја рата у Европи, а посебно са поразом Јапана, главни “оквир” у односу

---

¹⁰⁰⁵ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, November 3, 1945, p. 362.

¹⁰⁰⁶ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, November 3, 1945, p. 362.

¹⁰⁰⁷ Америчко форсирање опозиције коју су до тада комунисти држали под контролом, довело је до велике напетости и у бугарском друштву и између савезника, јер су се Петковљевој издвојеној партији присајединили Гичев са својом партијом “Врабча едно”, док се истовремено формирала и лева опозиција анархо-комунистичке федерације са својим листом “Радничка мисао”, и још неке “нелегалне” организације попут “Цара Крума”, “Неутралног официра”, “Војног савеза” и “Легионарског центра”. - Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, Софија 1993, с. 76; Такође регент Ганев је тражио подршку Америке у свој намери да давањем оставке на место регента изазове кризу владе чиме би избори били оложени на још неко време. -FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, November 14, p. 379.

на који су Америка и Совјети играли “игру” над Бугарском и осталим земљама Источне Европе тицао се “поделе ратног плена” на европском континенту. Признавање влада које су биле састављене под пуном контролом комуниста, односно Совјета, у Бугарској и Румунији, Америка је Совјетима практично те земље признавала као њихов “ратни плен”.

Етриц Лондонску конференцију није сматрао пропалом, већ изузетно значајном, јер су се Савезници на тој конференцији међусобно упознали – тек тада је постало јасно шта је чији интерес. Амерички поглед на питање повлачења совјетске војске из Бугарске био је донекле искривљен, јер се заснивао на претпоставци да би динамика повлачења совјетске војске из Бугарске зависила од динамике америчких кредита који буду стизали у Москву.¹⁰⁰⁸ Америчке претпоставке су тиме одбацивале могућност да Совјети своје трупе из Бугарске не повуку, или да их тамо што је дуже могуће задрже, из стратешких разлога, без обзира на лошу економску ситуацију у СССР-у, на исти начин на који је Америка своје војне трупе, из стратешких разлога, без обзира на финансијску супериорност у односу на СССР, задржала на пример у Италији и Немачкој све до данас. Тиме се потврђују теорије које фактор војне силе, пре свега копнених снага, разумеју као фактор успостављања, односно одржавања система и моћи на одређеној територији.

Совјети су уз велике напоре успели да организују изборе 18. новембра 1945. године. Од пријављених гласача на те изборе је изашло 84,8%, од чега је 88,14% гласало за ОФ. У скупштини је однос снага био 94 места за комунисте, 94 за БЗНС, 45 за Звено, 31 за СД, 11 за Радикале и један независан, што је укупно чинило 276 посланичких места.¹⁰⁰⁹ У скупштини су, при таквом распореду снага, Звенари представљали посебну опасност, јер је БЗНС, иако са истим бројем посланичких места као и комунисти, био чврсто везан, очишћен и одан Фронту, односно комунистима. Звено је у парламенту имало 45 места, али је њих 17 представљало партијску “десну” струју, 18 их је било неутралних, али је осморо по свом имовинском стању нагињало ка “десници”. Десно крило Звена је контролисао Барнс, око 50% официра у војсци било је против ОФ-а, посебно су били проблематични млађи официри које су комунисти из војске хтели да уклоне, у чему нису успели јер је млађе офицере штитио Велчев. Једини гарант да звенари неће направити неку заверу било је присуство политичких комесара. Уз њих, ситуацију су надгледали и малобројни, али квалитетни кадрови-војници који су дошли из СССР-а. Могућности за побуну су биле обуздане и смањењем броја дивизија са 12 на 8, како је текстом примирја било предвиђено. Извршена је била и редукција официрског кадра, којих је тада било између 6–7.000.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁸ FRUS, Report by Mr. Mark Ethridge to the Secretary of State, November 6, 1945, p. 366.

¹⁰⁰⁹ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с. 85

¹⁰¹⁰ АЈ ЦКСКЈ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-19, Извештај дописника

Предлог Америке да се стечене позиције Совјета на Балкану коначно почну признавати у односу на америчке стечене позиције у Италији и шире на Медитерану и њихова претпоставка да ће Совјети на такав предлог пристати с обзиром да су такву врсту размене предложили управо Совјети на зиму 1944/1945. године, кварио је утисак који је Барнс стекао после избора у Југославији: “Руси” ће пре водити политику “изолационизма” него политику компромиса и кооперативности са западним демократијама.¹⁰¹¹ Димитров је у једним југословенским новинама почетком децембра изјавио да ситуација у Кини или Индији није ништа мање симптоматична за односе међу савезницима него што је то ситуација на Балкану.¹⁰¹²

Последица целокупне игре коју су у Бугарској водили Совјети са једне и Американци са друге стране била је јачање Совјета кроз позиције које је ОФ стекао на изборима. Из ОФ-а су били избачени “десни сектори” њиховим издвајањем у самосталне партије пре избора, тако да је ОФ остао практично организација “леве оријентације”. Америчка администарција је схватила да је своју политичку борбу у Бугарској изгубила признајући крајем новембра Совјетима право на стратешко присуство у Бугарској, уз које је ишао и совјетски идеолошки утицај. Такву промену стања још увек није била схватила фронтowska “десница” која је, на основу америчких инструкција, напустила Фронт. Прве последице совјетске победе у Бугарској и америчког признавања те победе, осетиле су се на Московској конференцији која је била договорена за 15. децембар 1945. године.

Изоштравање борбених линија и почетак повлачења Америке из Бугарске - децембар 1945 - октобар 1946

Резултати избора у Бугарској су тек поставили темељ за даље преговоре о структури власти која је из тих изборних резултата требало да се изроди. Распоред снага у будућој бугарској влади и скупштини био је одређен на Московској конференцији министара

Тађуга из Софије о политичкој ситуацији у Бугарској.

¹⁰¹¹ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, November 30, 1945, p. 401.

¹⁰¹² FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, December 6, 1945, p. 404.

спољних послова земаља победница, 15. децембра 1945. године.¹⁰¹³ Највећи део структуре власти за Савезнике није био проблематичан. Ипак, у случају Румуније и Бугарске, западни савезници су од Стаљина захтевали да у владе тих земаља буду укључена по два представника из опозиционих партија. Стаљин је на тај услов пристао, што би представљало тек једну од димензија утицаја великих сила на структурирање власти у балканским државама, док је друга димензија везана за одабир и стил преговора “великих” око личности које би, као опозициони представници, могле ући у владу. Решавање тог питања је за собом повлачило кадровски и структурни расплет од врха власти до локалног нивоа. Због тога је Московска конференција имала изузетан значај за тему успостављања совјетске власти у Румунији и Бугарској.

Бугарска и Румунија су крајем 1945. године имале различите унутрашње политичке ситуације, а одлуке Московске конференције су се једнако морале применити на обе земље. У Румунији је трајала криза јер није било ни скупштине, ни владе. Бугарска је у том смислу била у повољнијој ситуацији јер је унутрашња политичка ситуација, после избора била стабилнија и јаснија. Док је у случају Румуније између западних савезника био постигнут договор да три човека – Маниу, Братијану и Лупу – не могу ући у будућу владу, што је био Стаљинов изричит захтев, у случају Бугарске тако специфични захтеви нису били постављени.¹⁰¹⁴ Совјети су после Московске конференције јасније могли да уоче две ствари у односу Западних савезника према совјетским интересима на Балкану: 1) Американци нису имали озбиљних намера да смене Југова, односно да тиме доведу у питање совјетске позиције на Балкану и 2) амерички и британски погледи на совјетске позиције у Бугарској и Румунији су се разликовали. Док су Британци сматрали да је ОФ потребно растурилити како би био успостављен “истински демократски поредак” у тим државама, Американци су сматрали да је Фронт само лоше избалансиран. Изласком десничарских крила из ОФ-а била је нарушена његова равнотежа, коју су Американци желели да поправе.¹⁰¹⁵ У том смислу, британски захтеви су за совјетске позиције били опаснији, а њихова политика агресивнија од америчке.

Помирљив однос Совјета према захтевима Западних савезника на Московској конференцији добрим делом се заснивао на искуству Пољске у којој је Миколајчик, као представник опозиције, био укључен у владу, чиме, према процени Совјета, Западни

---

¹⁰¹³ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, December, 1945, p. 407.

¹⁰¹⁴ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с.103-106.

¹⁰¹⁵ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с.103-106.

савезници у Пољској нису постигли – ништа.¹⁰¹⁶ На основу таквог искуства и уз претпоставку да би попуштањем пред захтевима Савезника узајамни односи били бар одржавани на нивоу на којем су се налазили, Совјети су пристали да и у Бугарску владу укључе два опозициона представника.

Совјети су сматрали да је опозиција у Бугарској искористила као своје право амерички захтев да националне мањине добију своје новине и скупштине.¹⁰¹⁷ Тај уступак америчким захтевима није био мали, јер је потенцијално могао значити да су националне мањине, добивши у опозиционим партијама и Американцима заштитнике својих интереса, могле постати “продужена рука” америчких интереса у унутрашњој политици Бугарске. Тиме су Американци стекли једну “полугу утицаја” у даљем политичком ангажману у Бугарској.

Као и у време кризе око Гемета, када су Совјети на чело СКК привремено вратили Толбухина уместо Бирјузова као његовог заменика у циљу брже, сигурније и директније комуникације у осетљивом политичком моменту, тако су и после Московске конференције регента Павлова послали на принудни одмор, како би Бирјузов директно могао да комуницира са друга два регента које су Совјети сматрали експонентима америчког утицаја у Бугарској. Разговарајући са регентима, Бирјузов је практично разговарао са америчким представником у Бугарској, који је био принуђен да послове у Бугарској води преко Регентства, с обзиром на чињеницу да Савезничка контролна комисија није радила.

Питање кога од политичких опозиционих личности убацили у будућу владу Бугарске било је решавано између Стаљина и Димитрова.¹⁰¹⁸ То питање је, међутим, превасходно било повезано са геополитичким циљевима које су Совјети имали: да на Балкану и Источном Медитерану поставе и одрже “пријатељске режиме” као шири систем безбедности СССР-а.¹⁰¹⁹ Овде није од малог значаја да режиме у Бугарској и Румунији, какве су Совјети успостављали, америчка администрација процењује као “пријатељске режиме” (према Совјетима) и да их види као део система њихове безбедности на којем је Стаљин радио и у предратном периоду. Примедба је важна због тога што се Стаљинова политика до краја 1945. године може објаснити и као континуитет његове борбе за ојачавање и обезбеђивање совјетских западних и југо-западних граница из предратног периода, с том разликом што пре рата за то није имао ни политичке, ни војне снаге, док је после рата као вођа једне од три

---

¹⁰¹⁶ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с.103-106.

¹⁰¹⁷ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с.103-106.

¹⁰¹⁸ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 391.

¹⁰¹⁹ Memorandum by the Deputy Director of the Office of European Affairs (Hickerson) to the Secretary of State, Washington, December 10, 1945, p. 407.

светске силе имао снаге да почне реализацију старе идеје обезбеђивања СССР-а системом “пријатељских држава” по његовим рубовима. То даље значи да крајем 1945. године америчка администрација совјетску политику још увек није доживљавала као агресивну, већ као политику проистеклу из међусобних договора. Ти договори нису увек били лако постизани, али ако ситуацију у Бугарској и Румунији посматрамо из хладноратовског дискурса, може се рећи да су крајем 1945. године, упркос несугласицама, односи Америке и СССР-а још увек били засновани на “договорној политици”. Истовремено, Совјетима се чинило да ће партије левичарске оријентације имати политичку будућност у западноевропским земљама које је у то време Америка већ контролисала бар у оној мери у којој је СССР успостављао своју контролу над Источном Европом и Балканом.

Америчка администрација је у децембру 1945. године процењивала да сузбијањем совјетских интереса на Балкану неће постићи много, јер су очекивали да би, у том случају, Совјети на другом месту могли поставити своју “зону одбране”. Такође, америчка администрација је проценила да ће “ствари са потписивањем мира у Италији ићи онолико колико се са потписивањем мира буде ишло у Бугарској”.¹⁰²⁰ Довођењем те две процене у везу у истом извештају, можемо претпоставити да су за Америку масовне комунистичке партије у Западној Европи, пре свега оне у Италији и Француској, представљале потенцијално средство совјетског мешања у унутрашњу политику тих држава, што Американци нису желели. Због тога је било “економичније” да се Совјетима препусти утицај на Балкану, који би био изграђиван превасходно преко некадашњих нацистичких земаља “сателита” – Румуније и Бугарске, него да, осујећени на том пољу, Совјети преко комунистичких и осталих левичарских партија почну снажније да исказују своје интересе у Западној Европи. Крајем 1945. године, америчкој администрацији је постало јасно да ће Бугарска и Италија у Савезничким односима морати да се разреше у некаквој реципрочној димензији. Да би се таква дипломатска “игра” одиграла на задовољавајући начин за обе Савезнице, на Московској конференцији је одлучено да се питање признавања бугарске и румунске владе прво веже за питање потписивања мира, а потом да се не раздваја од питања потписивања и ратификовања мира са Мађарском и Италијом.¹⁰²¹ То су опште координате у којима се одиграо расплет структурирања власти у Бугарској, коју од тада треба посебно посматрати у односу на Италију.

Пошто Труман на Московској конференцији пред Стаљина није поставио питање смене Југова (чиме није била доведена у питање стечена предност Совјета у Бугарској) и да је

---

¹⁰²⁰ Memorandum by the Deputy Director of the Office of European Affairs (Hickerson) to the Secretary of State, Washington, December 10, 1945, p. 407.

¹⁰²¹ Memorandum by the Deputy Director of the Office of European Affairs (Hickerson) to the Secretary of State, Washington, December 10, 1945, p. 407.

амерички захтев ишао у правцу балансирања, а не растурања ОФ-а, Стаљин је прешао на виши степен учвршћивања својих позиција у Бугарској. Те су позиције биле разрешаване кроз структуру власти. Стаљин је као опозиционе представнике у влади желео да види “лојалне опозиционе представнике”. У разговору са америчким амбасадором у Москви, Стаљин га је подсетио да и у Америци постоји ”лојална” и “нелојална” опозиција и да је она “лојална” била та која је подржала демократе. Стаљин је амбасадору упутио два питања: прво, да ли би у Америци била толерисана “нелојална опозиција”, на шта се амбасадор “грохотом насмејао”. Дуго питање је било због чега Америка у том случају од Совјета тражи да у Бугарској подржава “нелојалну” опозицију. Разговор се на томе завршио.¹⁰²² Димитров је у свом дневнику забележио да су он и Стаљин размишљали о укључивању Пашова и Бумбарова као представнике опозиције у владу, и да је Стаљин инсистирао на томе да Петков не може ући у владу.¹⁰²³ И Лулчев је за Стаљина представљао “нелојалног” опозиционара.¹⁰²⁴

Најважнији догађај у контексту окончања избора у Бугарској и контексту Московске конференције јесте био девети пленум Централног комитета РПБ(к) на којем је партија донела одлуку о “уништавању” опозиције. На том пленуму су први пут били постављени захтеви за марксистичко-лењинистичким профилисањем тадашње Радничке партије (комуниста), посебно питање партијске просвете која је надаље у том смеру требало да профилише партијске кадрове.¹⁰²⁵ Бугарска влада је, по инструкцији из Москве, до краја децембра 1945. године успоставила дипломатске односе са низом држава: СССР-ом, Шведском, Пољском, Француском, Швајцарском, Југославијом, Румунијом, Турском, у току су били преговори са успостављањем односа са Италијом, Албанијом и Мађарском, али амерички представник у Бугарској није благонаклоно гледао на те потезе владе, сматрајући недопустивим да земље које су у рату биле нацистички “сателити” међусобно успостављају дипломатске односе пре потписивања мира.¹⁰²⁶

На основу коначне одлуке Московске конференције, Стаљин је преко совјетске владе упутио “топлу молбу” бугарској влади да у свој састав, на основу постигнутог договора између Савезника, укључи: 1) представника опозиције чија партија није улазила у ОФ, 2)

---

¹⁰²² *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с.

393.

¹⁰²³ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с.

393.

¹⁰²⁴ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of States, Sofia, December 29, p. 418.

¹⁰²⁵ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 88.

¹⁰²⁶ FRUS, The Acting Secretary of State Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, December 17, 1945, p. 413, FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, December 20, 1945, p. 416.

представника који је одговарајући и који је лојалан владиној политици.¹⁰²⁷ Московска конференција је, са таквим својим захтевима постављеним пред Стаљина, и пре свега пред домаће владе Бугарске и Румуније, практично означила “смрт Јалте”.¹⁰²⁸

После избора, Радничка партија и БЗНС су постале главне политичке снаге у Бугарској, с тим што је руководство БЗНС-а тада било чврсто под контролом комуниста. Тиме су практично комунисти коначно могли да престану да брину о легалности своје позиције. Радничка партија комуниста је имала 413.225 чланова, БЗНС 152.788 чланова, Звено 31.111 чланова, Социјалдемократе 20.039 чланова, Радикали 5.595 чланова. Опозиционе партије: БЗНС Петков 53.531 чланова, Обједињене социјалдемократе 3.020 чланова, Демократе 1.607 чланова. Раднички омладински савез је имао 327.682 чланова, а земљорадничка омладина 30.459 чланова. Чланство Радничке партије било је два пута веће од чланства осталих политичких партија. Од девет обласних управника комунисти и БЗНС су имали по тројицу, од 90 средњих управника комунисти су међу њима имали 50, а БЗНС 35 својих кадрова, од 1.951 сеског кмета комунисти су имали 900 наспрам 650 који су били кадрови БЗНС-а, од 1.859 кметских намесника комунисти су имали 900 наспрам 700 БЗНС-оваца, од 1.827 благајничких и секретарских места комунистима је припало 589, а БЗНС-у 273 места.¹⁰²⁹ Из наведених позиција види се да је снага комунистичке партије по заступљености кадрова у структури била већа на нижим нивоима управе, док је на вишим била чувана репрезентативност подједнаке поделе функција са БЗНС-ом. Систем је очигледно био тако структуриран да су она места у структури власти која су претпостављала директан контакт са становништвом у већем броју припадала комунистима. Ипак, таква прерасподела моћи после избора је у ствари значила да су комунисти чврсто држали ситем власти под својом контролом, пошто су структуре БЗНС-а и Социјалдемократске партије биле чврсто везане за структуру Радничке, односно комунистичке партије. Највећи проблем у Фронту су представљали Звенари, чија партијска структура још увек није била под њиховом контролом.

Московска конференција је за Совјете представљала велику шансу за коначно учвршћивање своје власти у Бугарској. Грешка коју је премијер Георгиев направио, позвавши Петкова да разговарају о састављању владе у новим околностима, морала је бити хитно исправљена, јер је Петков пред Георгиева постављао исте онакве услове као и пре избора. Али околности више нису биле такве да је опозиција могла да поставља услове. На Московској конференцији био је постигнут договор о уласку “лојалних опозиционара” у

¹⁰²⁷ FRUS, The Acting Secretary of State to the United States Representative in Bulgaria (Barnes), Washington, December 27, 1945, p. 417.

¹⁰²⁸ FRUS, The United States Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, December 27, 1945, p. 418.

¹⁰²⁹ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с. 90-91.

владу, а Петковљево инсистирање на предизборним захтевима је нарушавало договоре постигнуте у Москви. Такви његови потези су збуњивали Совјете, јер они нису знали да ли је Петков на тим захтевима инсистирао на основу америчких инструкција (упркос постигнутим договорима у Москви) или је самостално деловао (не схватајући да су се околности промениле – на лоше по њега). Да би ситуација што пре била разрешена, Совјети су из Букурешта у Софију послали совјетског заменика министра спољних послова, Вишинског, чији је задак био да Петкову објасни да у будућу владу мора укључити људе лојалне влади.¹⁰³⁰

За разлику од Румуније, у вези са којом је постојао прецизан договора Савезника како ће се ситуација у тој држави разрешити, за Бугарску није био написан никакав документ, већ је било предвиђено да се кроз изборни процес побољша њена унтрашња политичка ситуација. Почетком јануара 1946. године у Москву су на саветовање са Стаљином око примене Московског договора боравили Георгиев, Стајнов и Југов. Стаљин није могао да разуме ситуацију у Бугарској, која је по комунисте била далеко повољнија него у Румунији, али коју бугарски комунисти нису умели да искористе. Тада су бугарски представници Стаљину указали на делатност америчког представника Барнса који је саветовао Петкова да делује мимо постигнутих договора у Москви. Стаљин је нагласио да ни Петков, ни Лулчев, ни Пастухов не смеју ући у владу. Он није журио да то питање реши на начин који би угрожавао совјетске позиције у Бугарској, био је спреман да чека са признавањем бугарске владе, знајући да је питање признавања бугарске владе било повезано са питањем признавања италијанске владе. Вишинског је у Софију послао како би евентуални неуспех преговора око формирања владе био представљен као совјетско непоштовање Московске конференције, чиме би сачувао бугарске комунисте од напада да су они саботирали њено организовање.¹⁰³¹

Стаљин је бугарске представнике власти тада у Москви саветовао да од опозиције не траже никакво признавање избора у Бугарској, јер су ти избори били признати на Московској конференцији, додајући успут да непостојање белешке о томе није случајно.¹⁰³² Стаљин је критиковао Георгиева што је опозицији у писаној форми упутио захтев за преговоре око владе, третирајући их тако као некакву “политичку страну”. Објаснио је да су се са Американцима договорили да ће постојати “опозиција и опозиција”, а да је Совјетима од те

---

¹⁰³⁰ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с.95; *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 349.

¹⁰³¹ *Бугарија в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с.107-114.

¹⁰³² „Нека петков не уображава да ће СССР и Америка да ратују због њега... Никола Петков ће бити постављен на исто место као и румунски краљ” - *Бугарија в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с.107-114.

две опозиције потребна “лојална опозиција”. У Румунији је опозиција имала исте захтеве као и у Бугарској, али су их Совјети одбили на Московској конференцији, не желећи да преговарају око уласка Лупу-а и Михалакеа у владу, после чега је Совјетима био понуђен списак од 16 имена са којег су изабрана два предсвника “лојалне опозиције”. Тиме су сви били задовољни. Стаљин је као основни циљ даљег политичког живота у Бугарској назначио уништавање опозиције “тако да од ње не остане ништа”. Совјети су рачунали са тиме да ће се у Бугарској догодити исто оно што се догодило и у Румунији – да је услед постигнутог договора о уласку оних представника опозиције у владу са којима опозиција није била задовољна настао сукоб у самој опозицији, па би се исто могло догодити и са Петковљевој партијом уколико неке од његових људи који би одговарали Совјетима увуку у владу.¹⁰³³ Тако је Стаљин схватао почетак краја опозиције, чији је почетак у ствари био у Московској конференцији 1945. године. Крај опозиционих партија као америчких експонената је на Московској конференцији још увек изгледао као “ствар споразума”.

Мисија Вишинског није успела у Бугарској, јер није био постигнут договор да Петков у владу делегира два човека која би била одана Фронтовској политици. Тај несупех је закомпликовао даљи политички живот и процес структурисања власти у Бугарској, усложњавајући тиме и односе Совјета са Американцима. Америчка администрација је Георгиева саветовала да ситуацију реши расписивањем избора за обичну народну скупштину, односно да прескочи расписивање избора за Конституанту, чиме би било убрзано питање потписивања мира са све три Савезнице.¹⁰³⁴

Половином јануара 1946. године из Мокве је Кенан извештавао о позицији Бугарске у стратешким плановима Совјета, указујући на њен приоритетни значај за Совјете. Упозоравао је америчку администрацију да је исте планове Стаљин за Бугарску имао и 1940. године када се са Хитлером договорио да Бугарска има функцију “сигурносне сфере” за СССР. Бугарска је у том смислу требало да “обуздава” турски утицај на Балкану, што је било подржано и турско-немачким договором о пријатељству. Изборе у Бугарској је требало разумети у контексту такве совјетске политике и пројекција за Бугарску у њеном безбедносном систему.¹⁰³⁵ За америчку администрацију је признавање бугарске владе пре избора у Румунији био неприхватљив потез јер би тиме, како су претпостављали, послали

¹⁰³³

България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин, София 2005, с.122-126; Када су у Румунији са листе оних кандидата које је опозиција предложила за владу били избачени Маниу, Лупу и Михалакхе, а уместо њих били изабрани кандидати који су више одговарали Совјетима, дошло је до сукоба међу њима. - *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с.122-126.

¹⁰³⁴

FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, January 12, 1946, p. 48.

¹⁰³⁵

FRUS, The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, Confidential, Moscow, January 15, 1946, p. 56.

поруку Румунима да ће и њихова влада бити призната, чак иако буду одржани недемократки и контролисани избори. Бугарска и Румунија су биле последње две земље са којима Америка није успоставила редовне дипломатске контакте.¹⁰³⁶

Крајем јануара 1946. године став америчке администрације био је такав да се Американци и Британци уз Совјете морају на бугарској политичкој сцени појавити као спроводиоци договора из Москве јер је посета Вишинског изазвала утисак као да само СССР ради на укључивању опозиције у владу, чиме је СССР изгледао као промотер “праве демократије” у Бугарској.¹⁰³⁷ Барнс је тада примио упутство од америчког државног секретара да се у Бугарској мора избећи утисак да је Америка та која саботира спровођење одлука Московске конференције.¹⁰³⁸

Схвативши осетљивост ситуације, у којој је Америци било битно да се совјетска армија што пре повуче из Бугарске, чему би претходило брзо потписивање мира и успостављање редовних дипломатских односа са Бугарском, а имајући на уму и своје интересе у Италији, америчка администрација је иницијативу деловања почетком фебруара 1946. године пренела на Совјете. Хтели су да се извуку из позиције у којој би као дојучерашњи заговорници “праве демократије” сада, из стратешких интереса, ипак признали и владу која није састављена по начелима “праве демократије”.¹⁰³⁹ За Америку је било битно да у том тренутку пред Совјете не поставља оне захтеве које Совјети нису постављали пред њих у Италији, и да се америчким бизнисменима у Бугарској обезбеди неометано пословање, што је било питање које није било специјално третирано у Потсаму.¹⁰⁴⁰

Италија није била једина и најважнија земља у односу на коју је систем у Бугарској био постављан. Турска је играла једнако значајну улогу за процес структурирања власти на шта је и сам Барнс указивао у својим извештајима Стејт Департменту, да Бугарска не може бити решена док Америка, Британија и Уједињене Нације подржавају Турску.¹⁰⁴¹ Осим тога, Бугарска је од Америке у фебруару 1946. године тражила кредите, што је, као и у случају

---

¹⁰³⁶ FRUS, Memorandum by the Ambassador to the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State, London, January 16, p. 1946.

¹⁰³⁷ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Secret, US Urgent, Sofia, January 30, p. 62-63.

¹⁰³⁸ FRUS, The Counselor of the Department of State (Cohen) to the Secretary of State, London, February 2, 1946, p. 66.

¹⁰³⁹ FRUS, The Counselor of the Department of State (Cohen) to the Secretary of State, Secret, US Urgent, London, February 2, 1946, p. 66-68.- “Питати Совјете за предлог шта да се ради даље”. Амерички генерал Крејн је комуникацију са Русима описивао као “немогућност прављења компромиса”, јер су Американци сваки пут када су направили компромис били губитници. По њему Руси су разумели само језик силе. Толбухина, као шефа СКК, није срео ни једном за 14 месеци свог боравка у Бугарској.

¹⁰⁴⁰ FRUS, memorandum by the Deputy Director of the Office of European Affairs (Matthews) to the Secretary of State, Washington, February 14, 1946, p.73.

¹⁰⁴¹ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Sofia, February 27, 1946, p. 82.

СССР-а, остављало извесног простора за амерички политички притисак на Бугарску.¹⁰⁴² Крајем фебруара 1946. године пред бугарску владу, односно Совјете, стигао је амерички захтев да се у владу морају укључити истински представници опозиције, те да влада не може бити некаква формална влада.¹⁰⁴³ Захтеви су стизали преко америчког представника Барнса и у основи су модификовали Московски договор. Почетком марта Черчил је у Фултону одржао говор којим је најавио политику “обуздавања комунизма”. На такве нове америчке захтеве Совјети су одговорили да они нарушавају Московску конференцију, јер на њој није било договорено да се у владу укључе два представника “прихватљива за обе стране”, већ два “лојална представника”. Непризнавање владе која би била организована на основу Московске конференције је изгледало као “куповина времена” и покушај америчке администрације да питање одговорности за немогућност организовања праве демократске владе, сталним актуелизовањем тог питања, врати на Совјете. Министар спољних послова Бугарске, Стајнов, у таквој ситуацији је изјавио за штампу да ће бугарска влада, док се “велика тројица” не договоре, бити организована на основама Московске конференције.¹⁰⁴⁴ И у листу “Известија” Барнс је био оптуживан за саботирање Московске конференције.¹⁰⁴⁵

Средином марта 1946. године на линији Москва-Софија интензивно се разговарало о будућој влади и кадровској политици у њој. Молотов је Димитрову писао да би у новој влади места требало да буду другачије распоређена у односу на распоред снага у скупштини. То је значило да министри без портфеља постану заменици премијера од којих би један свакако требало да буде комуниста (као у Југославији, Пољској, Чехословачко, Румунији и Мађарској). Димитров је требало да добије заменика у Партији, финансије препустити комунистима, а правосуђе Звенарима.¹⁰⁴⁶ На место Стајнова као министра спољних послова, који је већ дуже време за Совјете представљао непоузданог сарадника, требало је поставити некога од комуниста или Обова. Позиције комуниста је требало да се појачају тако што би се за заменике министара некомуниста поставити комунисти, а министрима комунистима доделити заменици из других партија. Комунисти су били спремни да министарско место за правосуђе уступе Звенарима, јер је у наредом периоду њихов циљ био да они чврсто контролишу финансије у земљи.¹⁰⁴⁷ Сви захтеви који су били послати из Москве били су и

---

¹⁰⁴² FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Secret, US Urgent, Sofia, February 26, 1946, p. 80.

¹⁰⁴³ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с.97.

¹⁰⁴⁴ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Secret, US Urgent, Sofia, February 26, 1946, p. 85.

¹⁰⁴⁵ *Бугарија в секретниј архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с.127-129.

¹⁰⁴⁶ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с.

397

¹⁰⁴⁷ *Бугарија в секретниј архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на*

уважени, осим што је Министарство просвете остало у рукама Радикала (Костуркова), тако да су владу практично саставила два човека: Молотов и Димитров. Влада је састављена пошто је претходна 21. марта поднела оставку, између осталог и због притисака који су преко Барнса долазили као амерички захтеви да се састави влада која не би одговарала Совјетима. Последица кризе изазване таквом америчком политиком, било да је она била инструирана из Вашингтона или да је била самоиницијативно вођена Барнсовим осећајем за америчке интересе у Бугарској, довела је до одлуке да се Барнс повуче из Бугарске.¹⁰⁴⁸ Америчка политика инсистирања на влади која би била састављена од представника који би одговарали “обема странама” имала је све мање изгледа на успех, јер су Совјети повећавали број својих копнених трупа у Бугарској, а покушавали су и да изграде свој аеродром и војну базу Албанији¹⁰⁴⁹, што је све упозоравало Американце да се потписивањем мира са Бугарском, са којим су совјетске групе требало да напусте бугарску територију – требало пожурити.

У контексту кризе у Бугарској, која је кулминирала оставком владе, Стаљин је са својим сарадницима припремао стратегију за наступ на предстојећој конференцији министара спољних послова. Један од захтева са којим је Стаљин планирао да наступи односио се на услов да се из Бугарске совјетска војска неће повлачити уколико се из Италије не повуче америчка војска. Други важан детаљ је његова сугестија да се Совјети пред Савезницима изјасне о томе да реч *суверенитет* не треба да буде помињана у текстовима мировних уговора, под изговором да се суверенитет земаља са којима се потписује мир подразумева самим чином потписивања мира. Уколико су Британци и Американци већ предвидели постојање речи суверенитет за италијански мировни уговор, да им саветујемо да та реч буде избачена из свих мировних уговора.¹⁰⁵⁰

Распуштена влада је представљала прилику за обе стране да покушају да спроведу своју политику: Совјети су апеловали на Американце да употребе сав свој ауторитет да натерају опозицију да уђе у владу, упозоравајући их истовремено да избора за скупштину неће бити док влада не буде призната. Американци су се, са друге стране, прибојавали да се питање владе (која би расписала изборе) реши у том тренутку, јер су страховали да би влада састављена по “совјетској мери” расписала изборе за Конституанту, која би била одабрана такође по “њиховој мери” и да би онда Конституанта (Велика народна скупштина) наставила да ради као редовна 27. народна скупштина која би по инерцији спроводила совјетске

Стаљин, Софија 2005, с.129-130.

¹⁰⁴⁸ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Secret, Sofia, March 13, 1946, p. 86-7.

¹⁰⁴⁹ FRUS, The Deputy Director of the Office of European Affairs (Matthews) to the Secretary of State, Washington, March 22, 1946, p. 86-7.

¹⁰⁵⁰ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с. 131-136.

интересе.¹⁰⁵¹ Кенан је из Москве извештавао да су Совјети сматрали да су одлуке Потсдама спроведене, па и у погледу рада СКК, а ако Американци ипак сматрају да нису онда ће Совјети захтевати да се њихове позиције у Италији поправе у оној мери у којој Американци у Бугарској захтевају поправљање својих позиција.¹⁰⁵² Нова влада је била састављена 31. марта после пропасти преговора Георгиева са опозицијом, на начин да су у владу ушли само представници оз ОФ-а.¹⁰⁵³ Такав састав владе је одобрио Стаљин, чиме је Америци послао јасан знак непристајања на њихову “игру” непоштовања Московске конференције. Таквим Стаљиновим потезом су односи савезника постали за степен више нарушени. У околностима погоршаних односа са Западним Савезницима, партија је појачала безбедност својих најважнијих људи – Коларова, Червенкова, Чанкова, Дамјанова, Нејчева, Драгојчеве, Кунина, Поптомова, Димова, Черноколева, Грозева и Ганева, додељујући им по два агента безбедности који би их чували смењујући се на 24 часа. Те агенте је финансирао ЦК.¹⁰⁵⁴ У самој партији је дошло до хијерархијског померања, ако се о томе може судити на основу списка Политбироа који је крајем априла бројао 13 људи. На том списку је на месту број један био Димитров, а за њим су даље следили Костов, Чанков, Червенков, Коларов, Југов, Драгојчева, Ганев, Рајко Дамјанов, Георги Дамјанов, Кунин и Поптомов. Видно је померање Костова на лествици ка другом партијском месту као новог председника министарског савета и министра електрификације, и опадање позиција Коларова.¹⁰⁵⁵ Колико је тај списак репрезентовао и стварну важност кадрова када се на те кадрове гледало из Москве није до краја могуће разумети, јер је рецимо Дамјанов, који се налазио при крају списка, спадао у толико важног партијског човека да је његовом обезбеђењу била посвећена већа пажња, онаква каква је била у рангу са безбедношћу прве тројице са тог списка. Консолидацији систем је припадала и одлука партије да анархисте сместе у логоре¹⁰⁵⁶, на основу раније претпоставке да их финансирају Британци. Војска и полиција су преузеле бригу о Помацима, јер су комунисти имали информација да су Британци Помаке “хушкали” против система са паролом да оно не желе да живе у Бугарској.¹⁰⁵⁷

Током преговора, комунисти су ухапсили низ опозиционих представника: Крстју

¹⁰⁵¹ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Top Secret, Urgent, Sofia, March 25, 1946, p. 87-88.

¹⁰⁵² FRUS, The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, Restricted, Moscow, march 25, 1946, p. 91.

¹⁰⁵³ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 400.

¹⁰⁵⁴ Политбиро, Ф1Б; оп.6, а.е. 106. 16. април 1946. - ЦК је преусмеравао новац милицији, а руководилац “безбедности” је даље плаћао агентима безбедности – тако је безбедност најважнијих кадрова била под пуном контролом партије. Специјалну додатну цену рада агентима који су чували Червенкова, Костова, Чанкова и Дамјанова је прописао Димитров.

¹⁰⁵⁵ ЦДА, Политбиро, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 107, 18. април 1946.

¹⁰⁵⁶ ЦДА, Политбиро, Ф 1Б; оп.6; а.е. 110, 25. април 1946.

¹⁰⁵⁷ ЦДА, Политбиро, Ф 1Б; оп.6; а.е. 110, 25. април 1946.

Пастухова, Косту Лулчева, Иванова, Гадцева, Дренчева, Гинчева, Стамболијског, а Муравијев и Вергил Димов су из кућног притвора враћени у затворе.¹⁰⁵⁸

Крајем априла 1946. године у Паризу био је одржан скуп министара спољних послова, после којег су Американци случај Бугарске прогласили нерешеним.¹⁰⁵⁹ Независно од политичких тензија око владе, Бугарска је од Америке тражила нове кредите, нудећи за узврат извоз дувана и ружиног уља.¹⁰⁶⁰

Ипак, Париска конференција је за последицу имала низ поступака које је Стаљин одлучио да у Бугарској спроведе као меру појачавања својих позиција не само у тој земљи, већ и пред Америком и Британијом уопште. Нова влада коју би признали и Западни савезници је за Совјете требало да значи почетак њиховог војног одступања са бугарске територије. Како влада није била састављена по замисли Западних савезника, Стаљин је одлучио да своју војску из Бугарске не повлачи пре септембра 1946. године.¹⁰⁶¹ Очигледно незадовољан америчким поступцима у Бугарској, који су довели до немогућности да се састави влада у којој би седела и два лојална опозиционара, Стаљин је, саставивши претходно владу у коју су улазили само представници ОФ партија, предузео и низ потеза који су довели до повлачења линија сукоба између Совјета и Американаца и у самој Бугарској. Звенарима, као следећем политичком фактору са којим су комунисти планирали да се обрачунају и којег су се с разлогом још увек прибојавали, Стаљин је у влади дао премијерско место, министра спољних послова и министра војске, чиме су њихове позиције у трећој бугарској влади биле још увек изузетно јаке и чиме је Стаљин привремено прикрио своје истинске намере према Звену – да из политичке игре елиминише Дамјана Велчева.

Дамјан Велчев, војни министар и Звенар, за комунисте је представљао англо-америчког агента.¹⁰⁶² Стаљин је после Париске конференције на којој случај Бугарске није био решен, одлучио да се коначно обрачуна са десним крилом Звенара. Почетком јуна саветовао је “уклањање” Велчева његовим повезивањем са процесом Дражи Михаиловићу у Југославији. Несигуран у бугарску војску, чијим су појединим деловима управљали Западни савезници, Стаљин је одлучио да убудуће неће наоружавати “непријатеље”, већ да ће наоружање стизати најповерљивијим људима у полицији и помоћним полицијским

¹⁰⁵⁸ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 100-101.

¹⁰⁵⁹ FRUS, Memorandum of Conversation, by Charles E. Bohlen, Assistant to the Secretary of State, Top Secret, Paris, April 28, 1946, p.100.

¹⁰⁶⁰ FRUS Memorandum of Conversation, by Charles E. Bohlen, Assistant to the Secretary of State, Top Secret, Paris, April 28, 1946, p. 102.

¹⁰⁶¹ *Българија в секретниј архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с. 137-142. - Стаљин је сматрао да до новог рата не може доћи у наредних 10–15 година и да нема потребе да се жури са повлачењем војске.

¹⁰⁶² Дамјан Велчев је био масон - <http://www.novinite.com/articles/116583/Bulgaria%27s+Freemasons+-+from+Bogomils+to+the+Failed+21st+Century+Project+and+%27The+Menace+Dan+Brown%27%2C+Part+II>

одредима.¹⁰⁶³ Други корак који би пратио покретање процеса уклањања Велчева требало је да буде јавна дискриминација Звена кроз штампу, јер је Звено, по Стаљиновој процени, представљало блок мањих партија. Претпостављена побуна премијера Георгиева у том случају би требало да буде решена његовом сменом и довођењем на место премијера неког поузданог кадра из БЗНС-а.¹⁰⁶⁴ У околностима у којима је Стаљину било јасно да Америка није учинила све што је од ње било очекивано у спровођењу Московске конференције, бугарски комунисти су добили инструкцију да у Пиринској Македонији почну са давањем културне аутономије тамошњем становништву, што би био први корак ка сједињавању Бугарске са Југославијом, иако је то питање и даље требало да буде под пуном контролом Совјета, односно комуниста.¹⁰⁶⁵ Актуелизацијом тог питања, Стаљин је Западним савезницима послао поруку да питање бугарско-југословенске федерације, које су се они највише плашили, такође није било затворено. У јуну 1946. године је пред бугарским комунистима, који су били у Москви на саветовању, изјавио да се савез са Југославијом одлаже до мира, али уколико се потписивање мира буде пролонгирало, бугарско-југословенски савез ће бити створен и пре мира.¹⁰⁶⁶

Уз отварање питања бугарско-југословенске федерације у контексту све јасније немогућности да Савезници постигну споразуме око низа тема у којима су се њихови интереси укрштали, Стаљин је планирао да у Бугарској кроз предстојеће изборе још више ојача позиције Фронта. Стратегија којом је поново требало освојити несумњиву победу на изборима ослањала се на психологију стада, по којој, како је Стаљин рачунао, просечни гласач више воли заједничку листу. Да би листа гласачима била пријемчивија, саветовао је фингирање противника листе како би ОФ листа дошла до изражаја.¹⁰⁶⁷ На америчке захтеве о слободној трговини Дунавом, коју Совјети нису одобравали, требало је одговорити бугарским захтевом за излазак на Егејско море, или бар могућност економског изласка на ту обалу.¹⁰⁶⁸ Питање уређивања саме Бугарске је било условљено низом других договора око којих је тек требало постићи сагласност, на шта је указивала Барнсова изјава на конференцији у Паризу: “

---

¹⁰⁶³ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 137-142.

¹⁰⁶⁴ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 137-142.

¹⁰⁶⁵ Почетком јуна су се састали Кулишев, Димитров и Георгиев да разговарају о последицама Париске конференције, после чега су Димирев, Коларов и Костов одлетели у Москву где су се састали са југословенским представницима Титом, Ранковићем и Нешковићем. - *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Ванас Ivo, Yale University Press, 2003. с. 404.

¹⁰⁶⁶ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 137-142.

¹⁰⁶⁷ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 137-142.

¹⁰⁶⁸ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 137-142.

... ако се договоримо по другим питањима, са Бугарском ће бити лако”.¹⁰⁶⁹ Шта је тачно све било “у игри” између Савезника у месецима који су уследили после Париске конференције тешко је дефинисати, али може се претпоставити да Стаљинова изјава да “... ко влада Немачком, влада Европом, а ко влада Европом влада целим светом (...) Американци и Британци у свакој европској влади желе да имају неколико својих агената” – може указати на срж сукоба који се међу Савезницима назирао.¹⁰⁷⁰ Може се даље претпоставити да је Стаљиново појачавање совјетских позиција у Бугарској (појачавање војних снага, акуелизација бугарско-југословенског савеза кроз почетак културне аутономије у Пиринској Македонији, састављање владе само од представника ОФ партија, наоружавање полиције, растурање Звена...) припадало комплексу појачавања његових укупних позиција пред захтевима Западних савезника, пре свега Американаца, на европском континенту.

Већ после Париске конференције и сазнања да договорна политика између Савезника више не функционише, у Стаљиновом обраћању бугарским комунистима могу се уочити почести идеје о консолидацији деловања Совјетског Савеза преко комунистичких партија у Европи кроз накакву форму Бироа. Стаљин је сматрао да је Коминтерна била институција која је припадала другом раздобљу и околностима у којима се, према Марксовој теорији, могла очекивати истовремена револуција у многим земљама. Коминтерна је, не схватајући динамику промене у европској предратној политици, често давала и погрешне инструкције. Према Стаљиновој процени, захваљујући укидању Коминтерне комунистичка идеја је стекла нови капитал, а то су били национални хероји изникли кроз рат из домаћих амбијената европских држава. После рата би револуције, ослањајући се управо на те локалне хероје, требало у различитим државама да се одиграју у различита времена, у складу са могућностима које пружа одређени амбијент, односно национална држава.¹⁰⁷¹ Другим речима, за интернационалне циљеве се од рата ваљало борити преко националних кадрова, кроз националне оквире, по систему “земља по земља”. Ипак, некакав координациони центар, један у Паризу, други на Балкану, били би од велике кристи за успостављање совјетске власти.¹⁰⁷²

Заоштравање односа између Савезника у Бугарској се примећивало и кроз позив Черпанова, руководећег Савезничком контролном комисијом у то време, да амерички и

---

¹⁰⁶⁹ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 137-142.

¹⁰⁷⁰ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 137-142.

¹⁰⁷¹ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 137-142.

¹⁰⁷² *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 137-142.

британски војни представници у Бугарској објасне изузетно велики број америчких и британских официера који су примећени у Пловдиву, важној руској бази у Бугарској.¹⁰⁷³

Почетком јуна 1946. године комунистичка партија је из политичког живота хапшењем елиминисала Крстју Пастухова и скупштинског посланика Трифуна Кунева, чији је утицај био појачан и чињеницом да је био познати бугарски писац и песник.¹⁰⁷⁴ Тада су и одбори Радничке партије (комуниста) и БЗНС-а почели заједнички рад на пројекту и декларацији о организовању Задруга (ТКЗС-а), јер је за тако велики и друштвено важан пројекат комунистима била потребна партија сељака БЗНС, која би својим радом на њему дала легитимитет комунистичкој идеји задруга.¹⁰⁷⁵ Контактни комитети су били успостављени и са Социјалдемократима са којима је главна тема била чишћење административне сруктуре од десних елемената међу социјалдемократима.¹⁰⁷⁶ Контактни комитети су били успостављени и на релацији партија – председници министарског савета, партија – сви министри привреде, партија – Звено.¹⁰⁷⁷ Тиме су сви важни аспекти политичког и друштвеног живота додатно били контролисани од стране партије преко њихових поузданих сарадника.

У политички осетљивом периоду тачна дефиниција дужности, обавеза и профила одређених групација, па и партија, није трпела грешке и импровизације. Димитров је Политбиро критиковао због њиховог неопрезног настојања да фронтоске Социјалдемократе представе као панадан британским лабуристима. Такво тумачење карактера Социјалдемократа било је опасно јер су лабуристи у Британији запараво играли ону улогу коју су комунисти играли у Бугарској. Иницијатива Политбироа БРП(к) за успостављањем социјалистичке интернационале је за Совјете била опасна због тога што би се на тај начин бугарске социјалдемократе у ствари повезале са “најреакционарним делом лабуриста”, који су се представљали као социјалдемократе, а које су Совјети сматрали агентима Интелигенс сервса. Инструкција Димитрова бугарским социјалдемократима ишла је у правцу њиховог сједињавања са бугарском комунистичком партијом, јер је то био једини начин да радници на које они претендују, чују и њихов глас, али, уколико то не би желели, требало би да буду свесни да комунисти међу радницима неће трпети никакву конкуренцију, па ни конкуренцију социјалдемократа.¹⁰⁷⁸ Да би амортизовао очигледно незадовољство које је међу социјалдемократима постојало, као и неразумевање Политбироа шта тачно партија треба да ради у одређеном тренутку, Димитров је објаснио како у Бугарској због међународне

¹⁰⁷³ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Top Secret, Sofia, June 4, 1946, p.

103.

¹⁰⁷⁴ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с.104

¹⁰⁷⁵ ЦДА, Политбиро, Ф1Б, оп.6, а.е 121.

¹⁰⁷⁶ ЦДА, Политбиро, Ф1Б, оп.6; а.е. 122. 21. јун

¹⁰⁷⁷ ЦДА, Политбиро, Ф1Б, оп.6; а.е. 122. 21. јун

¹⁰⁷⁸ Ф 1Б, оп.6, а.е 122.21. јун 1946.

ситуације није време за диктатуру пролетеријата, већ се приступа “цик-цак” стратегији на путу до власти, која је била спора, али сигурна.¹⁰⁷⁹

Почетком јуна у Москви је на највишем нивоу било разматрано питање Велчева и Звена.¹⁰⁸⁰ Истовремено и амерички извештаји из Бугарске указују на заплет око Звена и Велчева који се тих дана одигравао у Бугарској. У средишту тог заплета су била политичка убиства, која су указивала на потенцијалне везе или бар страх комуниста да би се такве везе могле остварити између десног крила ВМРО-а, такозаних Михаиловиста, и круга официра у војсци преко којих би и Велчев могао стати на страну македонске десничарске организације. Десничарска македонска организација је Македонију желела да види у оквиру “велике Бугарске”.¹⁰⁸¹ Таква идеја је потенцијално била опасна за једва постигнуту равнотежу између савезника, у којој је средишња тачка споразма управо била Македонија. Американци су процењивали да би највећа побуна против комуниста могла доћи из Македоније, и та процена није била погрешна. Политичко незадовољство је македонска “десница” изразила убиством 16 комуниста, на шта су комунисти одговорили убиством сина једног од македонских “првака” у бугарској армији, Драганева, чији је син био потенцијални идејни и организациони наследник “михаиловиста”. Америчка процена била је таква да би комунистички лош третман према Велчеву њега гурнуо у руке десничарској македонској организацији, која би озбиљно могла да угрози целокупни дотадашњи напор комуниста у Бугарској. Утицај десне струје ВМРО-а је у бугарској војсци одувек био јак, посебно међу официрима. Поред тога, Кулишев, министар спољних послова у новој влади, био је познати десничар из македонског револуционарног круга, који је у Звено ушао 1934. године – у време државног удара који су тада Велчев и Георгиев организовали. Кулишев је био на челу Македонске банке, која је 9. септембра била конфискована. Око 50% њене имовине су били фондови Македонске револуционарне организације.¹⁰⁸² За Американце није била безначајна чињеница да су и неки комунистички “прваци” били “синови Македоније”, како их је Барнс назвао: Димитров, Југов, Червенков, Костов,¹⁰⁸³ додајмо и регента Павлова. Потенцијални низ компликација који би за комунисте и Совјете могао да настане спајањем македонске деснице са Велчевим, био је једнако опасан као потенцијални низ проблема које би имали Западни савезници уколико би македонска десница можда могла да се договори и са

¹⁰⁷⁹ Ф 1Б, оп.6, а.е 122.21. јун 1946.

¹⁰⁸⁰ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 404.

¹⁰⁸¹ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. Secret, Sofia, June 11, 1946, p. 104-

^{106.}
¹⁰⁸² FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. Secret, Sofia, June 11, 1946, p. 104-

^{106.}
¹⁰⁸³ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. Secret, Sofia, June 11, 1946, p.104-

106.

“македонцима” који су седели у врху бугарске комунистичке партије. Национално осећање, национална припадност или сентимент су за посматраче великих сила још увек представљали озбиљну чињеницу, са којом се у политичкој комбинаторици морало рачунати.

На Париској конференцији је, поред осталог, између Савезника био постигнут договор да се совјетске трупе, а са њима и амерички и британски представници, повуку у року од 90 дана. Никола Петков је сматрао да повлачење бугарске војске могу гарантовати једино представници праве опозиције у влади и парламенту, који би тиме добили прилику да то питање стално износе на дневни ред. У супротном, није се могло очекивати да ће се Црвена Армија повући из Бугарске, нити би постојао механизам којим би Совјети били натерани да се одатле повуку.¹⁰⁸⁴

Потенцијал да Велчев и Георгиев падну под контролу “реакционарних кругова” у војсци за Совјете је представљало велику опасност. “Реакционарни кругови” су били заступници америчко-британских интереса у Бугарској, па би стављање Георгиева као премијера и Велчева као војног министра под њихову контролу значило америчко преузимање команде над делом војске, делом владе и тиме над утицајним делом државне структуре. Такву могућност Совјети су по сваку цену хтели да предупреду и елиминишу, па су се крајем јуна по том питању најпре састали Димитров, Георгиев и Велчев, а потом у Москви Толбухин, Бирјузов и Димитров. Шта је био предмет разговора, може се претпоставити само на основу Димитровљеве забелешке да је са Георгиевим и Велчевим имао “веома озбиљан разговор” и да је потом у Москви предмет разговора био закон о командовању и контроли над војском.¹⁰⁸⁵ Какве су одлуке заправо биле донесене на тим заседањима у Москви може се закључити из чињенице да је недељу дана касније у Бугарској заседао Политбиро, на којем је била донета одлука о почетку борбе и елиминацији “реакционарних кругова” из Звена и уклањању Дамјана Велчева.¹⁰⁸⁶ Повратак Толбухина и Вишинског из Москве у Софију амерички представник је тумачио слично доласку Коларова и Димитрова у Бугарску после Лондонске конференције годину дана раније – повратак ове двојице је био знак да Совјети желе да санирају последице Париске мировне конференције, на којој је била донесена одлука о повлачењу совјетске армије из Бугарске. Њихов долазак је значио да се, када се Црвена Армија буде повукла, иза ње у Бугарској мора остати чврста и Совјетима одана војске, те да је на реду био нови талас чићења у бугарској армији.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁴ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. Top Secret. Priority. Sofia, June 21, 1946, p. 106-107.

¹⁰⁸⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. c.

407.

¹⁰⁸⁶ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. c.

407

¹⁰⁸⁷ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. Top Secret. US Urgent, Sofia, June

Степен совјетских припрема за повлачење њихове војске из Бугарске и атмосфера у партији и војсци у Бугарској била је предмет анализе и у југословенској ОЗН-и. Извештаји говоре о томе да је свака партијска организација у Бугарској изабрала своје борбено језгро које се наоружавало и које је добило конкретне задатке у случају покушаја “непријатељског напада”. За сваки реон или место партија је саставила списак људи које је у случају таквог напада требало “ликвидирати”. Партија је у својој тактици “наоружавања само поузданих људи” прибегла оснивању *Савеза бораца против фашизма*, у који су улазили стари партијски револуционари са стажом борбе између 1923–1925. године, затвореници из предратног и ратног периода, “шпанци” и партизани. Циљ партије био је да та организација досегне број од око 500.000 људи¹⁰⁸⁸, али кључ њиховог организовања није био само идеолошки, већ у чињеници да су чланови Савеза имали право ношења оружја, што је у контексту страха од могућности избијања побуне у круговима око Велчева имало пресудан значај. Велчева партија није ликвидирала до тада из тактичких разлога, а суђење Драгољубу Михаиловићу у Југославији је у Бугарској за последицу имало низ хапшења “македонаца”, “терориста” и официра. Партија је саставила и списак од 60–80 имена у министарству спољних послова, које је из структуре тог министарства требало заменити новим поузданим кадровима.¹⁰⁸⁹

Закон о контроли и командовању над војском, о којем је било речи у Москви, је коначно био изгласан у скупштини и он је ствари мењао утолико што је по том закону влада од тада била орган руковођења, контролисања војске и њене организације. Убрзо је био пронађен и формални разлог за уклањање Велчева: Велчев је 700–800 војника које је требало послати у логор пустио да оду кућама пре интернације, а када су се вратили у војску онда их није ни послао у логоре. С тим у вези је Георги Дамјанов најављивао чишћење руководства у војном министарству. Резултат разговора у Москви био је споразум постигнут између Георгиева и Димитрова да се Велчев пошаље за амбасадора у Берн.¹⁰⁹⁰ Тако се и догодило.

Чишћење војске било је поверено комисији која је за 15 дана урадила анализу војног кадра и предвидела пензионисање 274 официра под изговором “фашистичког држања”, 1.693 официра за “антидемократске и рестаураторске идеје”, пензионисање официра је требало да буде изведено у 6 таласа, чиме би око 30% официрског кадра било избачено из војске. На седници министара спољних послова било је коментарисано стрељање 180 официра од којих

29, 1946, p. 108.

¹⁰⁸⁸ ЦДА Политбиро, Ф 1Б; оп.6; а.е. 114; 21. мај 1946; АЈ ЦКСКЈ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-19, Извештај дописника Тањуга из Софије о политичкој ситуацији у Бугарској.

¹⁰⁸⁹ АЈ ЦКСКЈ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-19, Извештај дописника Тањуга из Софије о политичкој ситуацији у Бугарској.

¹⁰⁹⁰ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с.110-112.

је само неколико било спорно.¹⁰⁹¹ Половином јула 1946. године министарство спољних послова било је очишћено.¹⁰⁹² Амерички извештаји потврђивали су и допуњавали југословенске обавештајне наводе: Бумбаров и Асен Стамболијски из БЗНС-а су били ухапшени, од 800 судија 200 “непослушних” је већ било у логорима, ко није подржавао комунисте имао је проблем са санацијом и организовањем сопственог послератног живота: није могао да се запосли, да се прехрани или поправи кућу. Када је 1945. године опозиција изашла из владе забележен је нагли пораст запошљавања са 150.000 до тада запослених на 288.000 запослених после тога – разлику су чинили комунистички кадрови. Око 1.000 људи је било оптужено за непрописно богаћење и имовина им је због тога била одузета. Око 700 официра било је предвиђено да се пошаље у логоре, али их је Велчев заштитио, па су комунисти тај списак свели на 100 људи које је морао да преда. Положај америчких представника у СКК никада није био лошији од повратка Бирјузова из Москве.¹⁰⁹³

Утезање система у таквим околностима одразило се и на организационе промене какве су биле расформиравање одељења за масовне организације при обласним, среским, градским и реонским комитетима, као последица претходно учињеног потеза у фебруару исте године када је и при Централном комитету било укинута одељење које се бавило масовним организацијама. Уследило је “бочно” или “хоризонтално” увезивање структура масовних организација за партијске комитете, чиме је била елиминисана вертикалана паралелна организација масовних организација. На пример: све кооперације које су до тада биле вођене као масовне организације прешле су у надлежност комисија за кооперације у оквиру одељења за привреду у партијским комитетима на сваком нивоу; структура транспортних организација, које су такође биле сматране масовном организацијом, била је повезана за комисију за транспорт при одељењу за привреду у партијским комитетима на сваком нивоу, чему су припале и занатлијске, индустријске, грађевинске, рибарске, инжењерске, архитектонске, техничке и друге организације; Војним комитетима обласних комитета су били додељене спортске организације, Морски савез, Савез партизана, Савез Шпанаца, Црвени крст и Инвалиди; Одељењима за агитацију и пропаганду били су додељени лекарски, зубарски, свештенички, хемијски, зуботехнички, стенографски, адвокатски и апотекарски савез; при комитетима је био одређен и по један човек који се бавио питањем националних мањина на основу инструкција Централног комитета; брига о деци била је поверена одељењу

---

¹⁰⁹¹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 408.

¹⁰⁹² *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 408. - о томе је Димитрова извештавао Живков.

¹⁰⁹³ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State. Secret. US Urgent, Sofia, July 16, 1946, p. 118.

које се у комитетима бавило питањем жена.¹⁰⁹⁴ Тим процесом је друштво непосредније било увезано за партијске комитете, чиме су структуре наведених организација биле под снажнијом и директнијом контролом партије на сваком административном нивоу него што су до тада биле.

Крајем јула 1946. године су се код Димитрова састали Георгиев, Кулишев, Харизанов, Коларов, Костов и Дамјанов да разговарају о елиминацији Велчева.¹⁰⁹⁵ Његовом елиминацијом је и последња могућност Западних савезника, пре свега САД, да се преко политичког система укључе у унутрашњу политику Бугарске и подрже сопствене економске интересе – је пропала. На договорима код Димитрова било је одлучено да се Велчев пошаље на одмор до повратка бугарске делегације из Париза. Генерал Друге Армије Станчев био је смењен и на његово место је постављен поузданији генерал Асен Греков. Генерал Крум Лекарски је преузео министарство војске и командовање војском. Његовим ступањем на дужност почело је чишћење нижих ешалона у војсци и промена командног кадра.¹⁰⁹⁶ То су биле конкретне мере које је су Совјети предузели да “амортизују” одлуке донесене на Париској конференцији, односно долазак Бирјузова у Бугарску је означио почетак коначног чишћења војске.

С тим процесима су била повезана и суђења шесторици официра и једном подофициру за стварање организације “Цар Крум”, суђено је Цвети Иванову, уреднику листа “Слободни народ”, био је ухапшен јеромонах Васил.¹⁰⁹⁷ Крајем августа било је суђено активистима ВМРО-а: 22 члана те организације, наследници линије Ивана Михаилова су били осуђени због сумњи да су од краја 1945. године припремали побуну са циљем преузимања власти. Елиминацијом те групе елиминисана је била, или су бар тако веровали комунисти, идеја да Пиринска Македонија не треба да буде сједињена са Југославијом. Тим је пут ка потенцијалној бугарско-југословенској сарадњи постао отворенији. Судило се и Савезу омладинских националних легија, конспиративној групи “Г.М. Димитров”, “Горјанима”, терористичким групама ухваћеним у Пловдиву и Рилском манастиру.¹⁰⁹⁸

У околностима у којима су комунисти почели да “сређују” војску као последицу неповољних одлука донесених на Париској конференцији, било је коначно могуће почетком августа 1946. године поставити питање референдума на којем су Бугари требало да се изјасне

---

¹⁰⁹⁴ ЦДА, Политбиро, Ф1Б, оп.6, а.е. 115. 23. мај 1946.

¹⁰⁹⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 409.

¹⁰⁹⁶ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 410.

¹⁰⁹⁷ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 105,

116.
¹⁰⁹⁸ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с.108-109.

да ли су за укидање монархије. Кроз референдумско питање требало је да се реши једно од најважнијих структурних питања у држави – уклањање краља и долазак комуниста на чело државе. БЗНС и Социјалдемократе су крајем августа штампале декларације којима су подржале кампању о укидању монархије, а у Цркви је из молитви било избачено царево име¹⁰⁹⁹, чиме је и та институција показала оданост ОФ-у. Извештаји америчког представника Барнса су крајем августа 1946. године могли да сумирају процесе који су се одвијали у Бугарској: повратак Бирјузова у Бугарску био је повезан са одлуком да се по потписивању мира из Бугарске у року од 90 дана повуче Црвена Армија, па је његов задатак био учвршћивање система пре њеног одласка. С тим у вези је уследио процес чистки у војсци и цивилној администрацији, Велчева су принудно послали на одмор, у Бугарској има око 40.000 затвореника у логорима, а СКК није у стању да у те логоре пошаље контролу и провери како се са тим људима поступа. Барнс је сматрао потребним да извести како комунисти у Бугарској сузбијају Цркву и масонерију.¹¹⁰⁰

Почетком септембра се још није знало да ли ће Западни савезници потписати мир са владом каква је у Бугарској била састављена још у марту. У Москви је тај проблем био разматран између Стаљина, Молотова и Димитрова, и била је донета одлука да, уколико Западни савезници не признају такву бугарску владу, Совјети неће за узврат признати италијанску владу. На том Састанку Стаљин је инструктирао да се у Бугарској ораганизује Радничка партије, (што је подразумевало прерастање Фронта у јединствену Радничку партију тако што би се све странке ОФ-а најпре договориле око минималног програма који би касније прерастао у максимални програм), као и инструкцију да се почне са писањем устава за републику по угледу на југословенски устав. Радничка партија је, према Стаљиновим упутима, по карактеру требало да буде комунистичка, чија би се природа још неко време заклањала под паролом “радништва”, па је још неко време требало избегавати употребу синтагме “диктатура пролетеријата”.

На саветовању у Москви почетком септембра 1946. године Стаљин је процењивао да се “питање Тракије” може решити само помоћу још једног рата, и да је за тај случај потребно обучавати бугарске официре. Њихову обуку више нису смели да воде совјетски инструктори, јер се Стаљин плашио да би та чињеница могла бити употребљена против Совјета, па је саветовао да сами Бугари организују обуку официра за ту сврху. Ипак, да би ствар и даље била под контролом Кремља, Стаљин је делегирао Бирјузова да овај одреди пет совјетских

---

¹⁰⁹⁹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софиа 1993, с.120-121.

¹¹⁰⁰ FRUS, Memorandum by the Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Secret, Paris, August 23, 1946, p. 133-135.

официра који би неформално и без много буке у будуће инструкирали бугарску армију.¹¹⁰¹ Истовремено је америчка администрација увидела да до избора за Конституанту не може више ништа да уради по питању проширивања бугарске владе стварним опозиционим представницима.¹¹⁰²

На референдуму 8. септембра за укидање монархије и проглашење републике у Бугарској изјаснило се више од 95% гласача.¹¹⁰³ Та политичка победа донела је нови замах комунистичком чишћењу у бугарској војсци. Последица тих чишћења била је наређење Георгиева Звену да се окрене политици ОФ-а, мотивисано његовим страхом и претпоставком да би он могао бити следећи са којим би комунисти желели да се обрачунају.¹¹⁰⁴ На изборима који су били заказани за 27. октобар партија је планирала да наступи без озбиљних противника, бар у својим редовима – у редовима ОФ-а. До референдума и избора за Конституанту, у односима између Савезника на Париској конференцији министара спољних послова још једном била је демонстрирана немогућност њиховог коначног договора у погледу Бугарске. Та конференција била је трећа по реду која је, после Лондонке и Московске конференције, пропала, а Савезници су почели да схватају да су њихови односи тиме почели озбиљније да се нарушавају. То сазнање се почело преносити на унутрашњуполитичку сцену у Бугарској у којој су обе стране, и СССР и Америка, отвореније повлачиле политичке потезе. Ти потези су сламали бугарско друштво на многим тачкама. Отвореним показивањем својих неспремности да сарађују са другом страном, Савезници су бугарско друштво приморавали да се и оно полако и отворено сврстава на једну или на другу страну. А та “друга страна” је могла да значи затвор, логор, дискриминацију и смрт.

**Стабилизација совјетских позиција –
почетак Хладног рата у Бугарској
од септембра 1946. до септембра 1947. године**

Резултати референдума, а потом и избора за Велику народну скупштину су за комунисте и Стаљина представљали значајан корак у даљој стабилизацији система у

---

¹¹⁰¹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 411.

¹¹⁰² FRUS, The United States Delegation at the Paris Peace Conference to the Acting Secretary of State, Secret. US Urgent, Paris, August 31, 1946, p. 140.

¹¹⁰³ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с.122.

¹¹⁰⁴ FRUS, The United States Delegation at the Paris Peace Conference to the Acting Secretary of State, Secret. US Urgent, Paris, September 13, 1946, p. 144.

Бугарској. Најважнија последица референдума била је уступање места које је царска породица имала у бугарском друштву и систему власти – комунистима, односно Отачественом фронту, којим су комунисти и коначно овладели са рашчишћавањем ситуације у Звену. Избори за Конституанту су комунистима обезбедили легитимитет за потезе које су у будућности планирали да спроведу.

Дан после референдума царска породица је напустила Бугарску под контролом Савезничке контролне комисије. Мандат прве скупштине био је завршен 28. октобра 1946. године. Институција регентства је престала да постоји. У наредним месецима је глава државе постало *председништво републике*, које су чинили председник и подпредседници Народне скупштине. Председавајући *председнишвом републике* био је Васил Коларов, што значи да је и на репрезентативном нивоу државни врх коначно био повезан са комунистичком партијом. Упркос великој предности коју су комунисти имали у односу на остале, пре свега опозиционе партије, организовање избора и сам изборни дан, нису прошли без проблема.

На једанаестом партијском пленуму крајем септембра, Димитров је, на основу претходно добијених инструкција од Стаљина, предложио да се у Бугарској организује јединствена радничка партија у коју би улазили сви радници, сељаци, занатлије, службеници и интелигенција из оних делова ОФ-а које су комунисти називали “здравим снагама”. Карактер те партије требало је да буде марксистички. Као одговор на груписање у оквиру Фронта, уследило је уједињење Петковљеве БЗНС партије са Обједињеним Социјалдемокаратама, који су некада припадали Фронту. Изван оба политичка блока су остале демократе са својом засебном листом за предстојеће изборе.¹¹⁰⁵ Партија је имала информације да су “англо-американци” усмеравали Петкова и Лулчева и саветовали их да на предстојећим изборима не учествују.¹¹⁰⁶ Југословенски извештаји преносе да је на дан избора било више стотина претучених опозиционара и неколико мртвих. Тактика којој су комунисти прибегавали у предизборној кампањи између осталог се сводила на заказивање митинга комуниста у непосредној близини митинга неке од опозиционих група, и тада би људи из тих опозиционих група услед страха напуштали своје и прелазили на страну комуниста.

И поред свега учињеног да изборни резултат буде сигуран у корист комуниста и Совјета, југословенски извори бележе да је комунистичка партија бугарске била изненађена процентом гласова за опозицију.¹¹⁰⁷ Отаџбински фронт је на изборима добио 70.10% или 366 места у скупштини од 465, док је опозиција добила 99 места, од чега је Петков добио 90,

¹¹⁰⁵ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с. 127.

¹¹⁰⁶ *Бџлгария в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с. 146.

¹¹⁰⁷ АЈ ЦКСКЈ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-31, Информација о БРП(к) у току избора за велико народно собрање.

Обједињене социјалдемократе 8 места и једно које је припало “независном кандидату”. Демократе су добиле 23.000 гласова, чиме нису стекле ни једно место у скупштини.¹¹⁰⁸ Историчар Љубомир Огњанов је из таквих изборних резултата закључио да је утицај комуниста у друштву почео да буде реалан и да се није више ослањао само на Црвену Армију и СССР. Том чињеницом су биле разочаране и деморалисане и остале три партије које су улазиле у Фронт, јер су добиле мало гласова што им је говорило да су комунисти целокупну бирачку машинерију усмерила ка сопственом јачању. Амерички извештаји су слику изборних резултата видели другачије: по први пут у историји Бугарске главнина гласова је била расподељена у два сектора – на комунисте (око 800.000 гласова) и аграрце (око два милиона гласова).¹¹⁰⁹ Хапшење Лулчева и 22 опозиционара били су потези који су припадали укупном збиру постизборних потеза комунистичке власти.¹¹¹⁰

За Америку је број од око 100 људи у скупштини изгледао као снага са којом се и даље могло рачунати у бугарском унутршњем политичком животу.¹¹¹¹ Са друге стране, Жданов је у Москви истовремено разматрао списак људи за Президијум и владу, који је њему и Стаљину Димитров био послао на одобрење.¹¹¹² Велика народна скупштина је са заседањем почела 7. новембра, а трећа влада 21. новембра 1946. године. Истог дана је у Москви била донесена одлука да би Велчева на челу војске могао заменити Георги Дамјанов.¹¹¹³ Нешто раније, 11. новембра, била је установљена дужност секретара за спољну политику и информацију при секретеријату централног комитета.¹¹¹⁴ Пар дана касније почео је да ради и Радио Софија.¹¹¹⁵ На захтев Терпешева укинута је Бугарско трговачко друштво у Варни, које се сматрало паралелном институцијом у односу на већ успостављене институције које су се бавиле привредом, а сагласност Југова са тим захтевом указивала је на сумње партије да је Друштво било прод утицајем англо-американаца.¹¹¹⁶ Југословенски извештаји су изборне резултате у Бугарској процењивали као дефинитивно учвршћивање комуниста у управи земље.¹¹¹⁷ Ново десно крило у БЗНС-у, које је представљао Обов, је његовом елиминацијом

¹¹⁰⁸ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с.135.

¹¹⁰⁹ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Secret, US Urgent, Sofia, October 29, 1946, p. 164.

¹¹¹⁰ FRUS, The British Embassy to the Department of State, Washington, 14 November, 1946, p.171.

¹¹¹¹ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Secret. Most Immediate, Sofia, November 5, 1946, p. 166.

¹¹¹² *Бугарија в секретниј архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с. 147-148.

¹¹¹³ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 418.

¹¹¹⁴ ЦДА, Политбиро, Ф 1Б; о.п. 6; а.е 140, 11. нов 1946.

¹¹¹⁵ ЦДА Политбиро, Ф 1Б, оп.6, а.е. 141.

¹¹¹⁶ ЦДА Политбиро, Ф 1Б, оп.6, а.е. 142. 22. нов 1946.

¹¹¹⁷ АЈ ЦКСКЈ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-35, Информација о новој бугарској влади.

из партије било одсечено, а тиме и комуникација те партије са Америком. Круг око Дамјана Велчева је такође био “очишћен” из владе – Димо Казасов и Христо Лилков су испали као његови пријатељи. Комунисти су у влади од 23 места држали 14 места, али је њихов утицај био далеко јачи него што се из тог односа могло уочити јер су, за почетак, у трећој влади седели најважнији чланови Политбироа. Сви заменици некомунистичких министара су били комунисти постављени на та места као “осигуравајући механизам”. Први корак којем је нова влада у том саставу прибегла био је састављање списка са именима људи које је из апарата на даље требало “очистити”.¹¹¹⁸

Почетком децембра 1946. године је у Њујорку била одржана нова седница министара спољних послова. Последица тог заседања, важна за Бугарску, била је америчка одлука да се из Бугарске повуче амерички представник Барнс као поуздани организатор опозиционих центара у Бугарској.¹¹¹⁹ Одлука се вероватно зснивала на британским захтевима из октобра те године да се са Бугарском што пре потпише мир, како би се совјетска армија из ње повукла.¹¹²⁰ Исте амбиције је имала и америчка администрација.

Половином децембра 1946. године се могло рећи да је политички систем у Бугарској заснован на совјетској помоћи и усмерен ка совјетским циљевима – коначно био постављен и да је функционисао. Димитров је могао да изјави да су “ коначно учвршћени ред и закон у земљи” и “да су уништени сви конспиративни центри против власти”.¹¹²¹ При влади су биле извршене структурне промене које су за последицу имале трансформацију система власти на њеним нижим нивоима. Реч је о организовању четири нова одељења “при влади”: Комитет за привредна и финансијска питања који је водио Костов, а у који су још улазили и председник Врховног привредног савета и сви привредни министри; Комитет за унутрашња културна и социјална питања који је водио Попов, а уз њега и министар унутрашњих послова, министар просвете, министар правосуђе, министар народног здравља и министар информација и уметности; Комитет спољних послова који је водио Димитров са министром спољних послова и подпредседником владе и Комитет за одбрану на челу са Димитровим, уз министра војске, министра унутрашњих послова и министра Врховног привредног савета.¹¹²² И административна структура била је упрошћена у сврху укупне консолидације система, јер су реонски партијски комитети, какви су постојали у великим областима, били расформирани, а

---

¹¹¹⁸ АЈ ЦКСКЈ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-35, Информација о новој бугарској влади.

¹¹¹⁹ FRUS, The United Delegation at the Paris Peace Conference to the Acting Secretary of State. Secret. US Urgent, Paris, September 13, 1946, p.143.

¹¹²⁰ FRUS, The Acting Secretary of State to the United States Delegation at the Paris Peace Conference. Secret. US Urgent, Washington, October 9, 1946, p. 152.

¹¹²¹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софиа 1993, с.142-144.

¹¹²² Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софиа 1993, с.142-144.

њихови кадрови прикључени градским и окружним комитетима.¹¹²³

Број заробљеника у логорима Росица и Перник се до избора током 1946. године увећао за 1.500 логораша, тако да их је укупно било око 2.000 до проглашења републике, када су уследила помиловања. Помиловањем је из логора било пуштено 1.700 људи које је осудио “народни суд”, док су све остале казне биле знатно умањене, тако да је у логорима после тога укупни број осуђеника био 734, од чега су 45 били приврженици опозиције.¹¹²⁴

Почетком 1947. године распоред снага између ОФ партија у државној структури је показивао да су комунисти имали далеко већу снагу од осталих партија ОФ-а.¹¹²⁵ Признавање бугарске владе од стране Западних савезника са једне стране је у Бугарској решавало политичке проблеме, пре свега је Бугарска тиме била призната за земљу која је главним савезницима помогла на карју рата у борби против фашизма, док је, са друге стране, могло довести до низа компликација на економском нивоу. Признавањем владе је СКК требало да престане да постоји, чиме би влада морала да пређе на директну комуникацију са Америком преко успостављања регуларних дипломатских односа, на шта комунисти у влади нису били навикнути, јер се до тада целокупна комуникација између бугарских институција и Америке одвијала преко Совјета који су руководили Комисијом. Осим тога, влада која није била састављена по вољи западних савезника, је сад сама, без совјетских посредника (али никако и без њихових инструкција) од Америке морала да тражи кредите које је и до тада од њих добијала. Целокупне финансије Бугарске су још увек зависиле од Америке.¹¹²⁶

Почетком јануара партија је располагала документом који је представљао партијску номенклатуру, на којем су била пописана сва партијска места и људи, као и њихов домен деловања. Документ сведочи колико је партија дубоко била присутна у државној структури у том тренутку и разоткрива шта су то за партију била “стратешка места” за успостављање и одржавања власти.¹¹²⁷

Америка је са Бугарском мировни уговор потписала 21. јануара 1947. године¹¹²⁸, а Барнсу је администрација нешто раније саопштио да ће “на кратко” бити повучен из Бугарске.¹¹²⁹ Негодујући против такве одлуке, Барнс је у свом меморандуму, америчкој администрацији скренуо пажњу да америчке финансије и кредити само помажу јачању социјалистичког система, не само у Бугарској, већ у целој Источној Европи, као и да би се

¹¹²³ ЦДА Политбиро Ф 1Б; оп. 6; а.е. 156; 5. дец.

¹¹²⁴ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с.113.

¹¹²⁵ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с.141

¹¹²⁶ FRUS, The Representative in Bulgaria (Barnes) to the Secretary of State, Secret, Sofia, January 4, 1947, p.

136.

¹¹²⁷ ЦДА Политбиро Ф 1Б, оп. 6, а.е. 172. 4. јануар 1947.

¹¹²⁸ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бугарија 1944-1948*, Софија 1993, с. 179

¹¹²⁹ FRUS, The United States Delegation at the Paris Peace Conference to the Acting Secretary of State, Secret. US Urgent, Paris, September 3, 1946, p. 140.

СССР у Источној Европи могао подривати на начина на који је некада Аустро-Угарска била подривана преко Италије.¹¹³⁰ Барнсове примедбе су, како се показало са Трумановом доктрином која је у то време била у припреми, биле “на добром трагу”.

Потписивање мира је Бугарској донело низ нових институционалних и друштвених потреса: као директна последица признавања совјетских позиција у Бугарској признавањем владе и потписивањем мира, у Бугарској је одмах сутрадан било ухапшено 28 официра оптужених за организовање паралелне војне организације “Неутрални официр”. Од тих 28 официра 14 их је било из Главног војног штаба. Кроз судски процес који се припремао тим официрима почела је припрема терена и за хапшење Николе Петкова, којег су оптужили да је ту организацију, као и “Војни савез”, подржавао. Оно што је у очима властодржаца све те официре, Петкова, Асена Павлова, Гичева и Петра Коева повезивало била је оптужба да су радили на стварању таквог система који би био усмерен против ОФ-а, а заснован на “западним принципима”.¹¹³¹

Почетком фебруара и Британци су са Бугарском успоставили дипломатске односе. Последица британске потврде да је сагласна са препуштањем Бугарске Совјетима била је почетак суђења организацији “Војни савез”, у име чега су била ухапшена 43 човека, од којих је 24 било осуђено. И кроз тај процес су помињана имена Велчева и Петкова. Уз то је суђење “легионарском центру” било искоришћено да би се у политичком погледу дискредитовали приврженици Крстју Пастухова.¹¹³² До краја априла је у Бугарској била обустављена опозициона штампа, а амерички заштитник бугарске опозиције, Барнс, напустио је Софију. На његово место био је послат отправник послова америчке мисије у Бугарској.

Најважнији догађај са далекосежним последицама, како по Бугарску, тако и по остале земље Источне Европе, и Европу уопште, била је Труманова докрина. Кроз ту доктрину, у којој је европским и источноевропским земљама, али не и СССР-у, била понуђена материјална помоћ за послератну обнову, Америка је планирала да Совјетима кредитирањем источноевропских земаља “отме” појас од Балтика до Јадрана. Нови покушај Америке да своје позиције у европским и источноевропским државама поправи заснивао се на њеној економској снази из које је произилазила и њена могућност кредитирања тих држава. Чињеница да СССР-у таква могућност није била понуђена, а да истовремено јесте била

---

¹¹³⁰ FRUS, Memorandum by the Representative in Bulgaria (Barnes). Top Secret, United States Policy Consideration With Respect to Bulgaria. Secret. Urgent. Sofia, January 29, 1947, p. 144; Да економија Вугарске, каква је постојала пре 9. септембра, није била окрњена посведочили су и југословенски извештаји, који су процењивали да опозиција има исту економску моћ као и пре рата.-АЈ ЦКСКЈ АЈ ЦКСКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе (IX), 15/ IV-36, *Информација о кампањи владе НР Бугарске и БРП(к) против опозиционих представника у народном собрању.*

¹¹³¹ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с.158.

¹¹³² Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с.160-161.

понуђена источноевропским државама које је Стаљин сматрао системом одбране СССР-а, покренула је почетак заоштравања совјетског односа према Американцима. Труманова доктрина се у историографији понекад сматра најважнијим догађајем за почетак Хладног рата. На изазов Америке, која је имала намеру да у економски потчини и Западну и Источну Европу, Совјети су одговорили својеврсном консолидацијом оличеном у договорима између комунистичких партија девет земаља у Шкларској Поремби у Пољској у септембру 1947. године. СССР није имао економску моћ, али је до тада већ имао изграђене политичке системе у низу држава од Шћећина до Трста, које је, као што се и показало оснивањем Коминформа, могао лако да активира и стави у функцију интереса Совјетског Савеза.

У међувремену у Бугарској су, паралелно са чишћењима опозиционих центара, текле расправе о нацрту новог устава. Крајем маја Југов, министар унутрашњих послова, обавестио је Димитрова и скупштину да је прикупио довољно доказа за хапшење Николе Петкова и његово извођење пред суд.¹¹³³

У погледу даљег структурирања власти у мају је била донета одлука да се масовне организације морају формирати на територијалном принципу, а да у предузећима и фабрикама могу постојати само партијска, масовна и организација РМС-а.¹¹³⁴

Амерички утицај у Бугарској је са повлачењем Барнса почео да опада, али британски утицаји, иако слаби, још увек су се осећали у БЗНС-у и код Социјалдемократа, који су по својој снази већ одавно били минорна политичка снага. Елиминисањем Петкова из БЗНС-а, још увек нису били елиминисани британски утицаји из те снажне фронтвске партије, јер су Британци везе одржавали са групом око Обова, Гичева и Драганева. Комунисти су контратежу тражили у Трајкову. Борба комуниста и Британаца се, бар на основу извештаја југословенских извора, настављала око Геновског. Циљ комуниста био је да Геновског убеди да у партијским сукобима стане на страну Трајкова, у чему су бугарским комунистима помогли и југословенски, убеђујући га да је у питању јединство ОФ-а.¹¹³⁵

Почетком јуна комунисти су ухапсили Петкова, дан после ратификације мировног уговора у америчком сенату 5. јуна.¹¹³⁶ У министарству спољних послова је уследила смена низа кадрова.¹¹³⁷ Из скупштине су била избачена 23 опозиционара.¹¹³⁸ Истовремено је и у Румунији почео талас хапшења на шта је Труман у штампи реаговао изјавом да у Мађарској,

¹¹³³ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, София 1993, с. 164;

¹¹³⁴ ЦДА Политбиро Ф 1Б, Оп.6; а.е. 307. 20. мај 1947.

¹¹³⁵ АЈ ЦК СКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе 1943-1947 (IX), 15/V-103, Извештај о унутршњеполитичкој ситуацији у Бугарској.

¹¹³⁶ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 420.

¹¹³⁷ ЦДА Политбиро, Ф 1Б; оп. 6; а.е. 320, 11, јун 1947.

¹¹³⁸ FRUS, The Acting Representative in Bulgaria (Horner) to the Secretary of State. Confidential. Sofia, June 22, 1947, p. 164.

Румунији и Бугарској Јалта није спроведена.¹¹³⁹ Почетком јула комунисти су коначно очистили састав фронтовског БЗНС-а. Половином августа процес чишћења Звена био је завршен, када је завршен и судски процес Николи Петкову са пресудом на смрт вешањем. Западни посматрачи су са суђења били избачени.¹¹⁴⁰ Преостало је да се после такве пресуде растури Петковљева партија, о чему је бугарски ЦК добио инструкције из Москве, од Димитрова, који је тамо већ био на лечењу.¹¹⁴¹

Америка је суђење Петкову тумачила као “фундаментално питање политичке структуре”, позивајући бугарске комунисте да се ипак држе Јалте.¹¹⁴² Истовремено су знали да је његово суђење било директна последица политичких одлука донетих вероватно на конференцији у Њујорку, да се са Бугарском потпише мир и да се амерички утицај тиме у тој земљи смањи. Умањењем америчког утицаја Никола Петков је изгубио заштитника, чиме је постао жртва договора постигнутих на високом нивоу – између савезника.

Американци су признали политички пораз у Бугарској, пошто су њихове везе са домаћим политичарима комунисти постепено прекидали “салама тактиком”. Тај пораз није означио и крај сукоба, јер је Америка са Трумановом доктрином борбу за Европу са нижег политичког нивоа подигла на виши, економски ниво, који Совјети нису могли да прате. Од Труманове доктрине Совјети су се против америчких утицаја преко економије борили оним што су до половине 1947. године успели да изграде у земљама Источне Европе – структурама власти у којима су главну политичку снагу чиниле комунистичке партије. До половине 1947. године, у Бугарској, партија се више није ослањала само на совјетску војну силу, већ је почела да добија силом извојевани легитимитет што се најбоље видело кроз изборе за Конституанту. До тада је Политбиро поставио чланове Управног савета Општег савеза народних банки, ставивши тиме и ту институцију под свој надзор.¹¹⁴³

Крајем августа Коларов је био позван у Париз на разговор о “реконструкцији Европе”,¹¹⁴⁴ односно на разговор о могућности да и Бугарска усвоји Труманову доктрину.

Дан после позива који је Коларов добио, бугарска скупштина је ратификовала мировни уговор, а скупштина је потврдила забрану Петковљеве партије и почела је борба

---

¹¹³⁹ FRUS, The Acting Representative in Bulgaria (Horner) to the Secretary of State. Confidential. Sofia, June 22, 1947, p. 164.

¹¹⁴⁰ FRUS, The Acting Representative in Bulgaria to the Secretary of State. Confidential. Urgent, Sofia, August 5, 1947, p. 167.

¹¹⁴¹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 424.

¹¹⁴² FRUS, The Acting Secretary of State to the Acting Representative in Bulgaria (Horner), Secret. Urgent. Washington, August 22, 1947, p. 172.

¹¹⁴³ ЦДА Политбиро, Ф 1Б, оп. 6; а.е. 340. 8. јул.

¹¹⁴⁴ FRUS, The Acting Representative in Bulgaria (Horner) to the Secretary of State. Secret, Sofia, August 24, 1947, p. 177.

против Лулчева у штампи.¹¹⁴⁵ Тим потезима претходило је искључивање Обова из фронтовског БЗНС-а, а распуштањем Петковљевог БЗНС-а партија је очекивала да ће његове присталице, мотивисане страхом, прићи фронтовском БЗНС-у. Процена је само делимично била тачна, јер је велики део Петковљевих присталица у ствари приступио комунистичкој партији како би тиме спасили своје животе. После ратификације мировног уговора опозиција у скупштини више није постојала, а партија је коначно могла да пређе на национализацију.¹¹⁴⁶ Однос Америке према догађајима у Бугарској, али и у остатку Источне Европе, забележен је у њиховој преписци: за америчку администрацију било је врло важно да задржи представу заштитника “стварних демократских вредности” на репрезентативном нивоу, па је своје потезе практичног признавања стања ствари у Источној Европи прикривала “хистеричним нападима” у штампи.¹¹⁴⁷

Бугарска влада још увек није била призната од стране Американаца који су потписали мир са Бугарском. Да се те две ствари, признавање владе и потписивање мира могу раздвојити, Барнсу је америчка администрација саопштила још после Конференције министара у Њујорку. Када је већ било извесно да ће 15. септембра 1946. године на снагу ступити мир са Бугарском, Стаљин је одмах тог дана издао упутство бугарској и југословенској влади да преговори између те две владе око питања федерације могу да почну.¹¹⁴⁸ Америка је 19. септембра ипак обавестила Совјете да ће бугарска влада бити призната, а три дана после тога Никола Петков је обешен. Према мишљењу Љубомира Огњанова, за смрт Петкова су били одговорни и Стаљин и Труман,¹¹⁴⁹ али је смрт Петкова САД коштала далеко мање од стварања балканске федерације. Димитров је из Москве наредио да се 23. септембра, на дан смртне пресуде над Петковим, сви важнији “културни делатници” у штампи изјасне као подржаваоци смртне пресуде.¹¹⁵⁰

Стаљинов одговор на Труманову доктрину било је заседање девет комунистичких партија у Пољској у септембру 1947. године, на којем су присуствовали и представници француске и италијанске комунистичке партије. Присуство представника западноевропких комунистичких партија на таквом једном скупу представљало је Стаљиново задирање у западноевропске територије, односно у америчку интересну сферу, на начин на који је

---

¹¹⁴⁵ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 424.

¹¹⁴⁶ АЈ ЦК СКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе 1943-1947 (IX), 15/V-103, Извештај о унутрашњеполитичкој ситуацији у Бугарској.

¹¹⁴⁷ ФРУС 182.

¹¹⁴⁸ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 427.

¹¹⁴⁹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 180.

¹¹⁵⁰ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 178.

Труманова доктрина претходно представљала покушај задирања у теритрије које су представљале Стаљинову сферу интереса. Разлика је била у томе што је америчко задирање у територије, које су до тада у савезничким договорима биле признате као Стаљинова интересна сфера, било засновано на економском продору, док се Стаљин на том простору могао бранити само структуром власти и војном силом коју још увек није повукао. Стаљин је у западноевропске земље као интересне сфере Америке могао задирати само преко комунистичких партија које су још увек биле снажне, јер војно, а поготово економски, није могао водити рат против Америке. Тако је почетак сукоба који је касније прерастао у Хладни рат, у ствари био заснован на борби економије са америчке стране, против политичких система којима су као видом моћи и снаге располагали Совјети у низу источноевропских земаља, са друге стране. Војни фактор је био присутан на обе стране: Американци су имали атомску бомбу и копнене трупе у земљама западне Европе, док су Совјети располагали великим бројем копнених снага у Источној Европи. Отуда се структуре власти као историографски проблем и предмет анализе намећу као тема која изазива устаљена мишљења да су у Хладном рату економија и војска били главни чиниоци сукоба две силе. Димитров је у свом дневнику забележио да је у Правди био штампан извештај са заседања у Пољској које је Димитров окарактерисао речима: “То је наша атомска бомба која ће одјекнути целим светом, као одговор на америчку антикомунистичку офанзиву”.¹¹⁵¹

Током целог септембра у Бугарској је трајало хапшење опозиционих првака, а фокус се са Петкова, чији је политички случај био решен његовом смрћу, преместио на Дамјана Велчева као последње, али не и лакше, препреке коју су комунисти морали савладати у својој намери да пресеку све контакте англо-американаца са домаћим политичарима. Југословенски извештаји су бележили да суђењем Петкову није био постигнут циљ којем су комунисти тежили током судског процеса, а то је да се кроз оптужбу Петкова пређе на оптужбу Велчева.¹¹⁵²

Америка је почетком октобра успоставила дипломатске односе са Бугарском, признајући тиме совјетске позиције у Бугарској и све потезе које су преко комуниста совјети повлачили да би до тих позиција стигли. Амерички гест признања совјетских позиција у Бугарској кроз коначно признавање бугаске владе прикривао је природу односа између Савезника, који се нису побољшавали, већ погоршавали. Интезитет погоршања односа се појачао са Трумановом доктрином, и очитовао се кроз совјетске напоре да у војном

---

¹¹⁵¹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003. с. 429.

¹¹⁵² АЈ ЦК СКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе 1943-1947 (IX), 15/V-103. Извештај о унутрашњеполитичкој ситуацији у Бугарској.

погледуојачају црноморску обалу¹¹⁵³ и јужну границу Бугарске,¹¹⁵⁴ одакле су једино могли очекивати потенцијални напад англо-американца.

Заседање комунистичких партија у Шкларској Поремби и низ мера које су уследиле у Бугарској после тог заседања додатно су учврстиле системе у Бугарској и у Румунији, али су Југославији донеле нови друштвени потрес. Оснивањем Коминформа национални комунизми више нису могли бити толерисани као варијанте “пута у социјализам”, јер су те “варијанте”, како се показало у претходним годинама, западним савезницима отварале низ могућности да се преко политичких система народних демократија укључе у источноевропску политику. После септембарског заседања у Пољској, Стаљин је хтео да елиминише сваку могућност новог потенцијалног мешања западних савезника у унутрашња питања источноевропских земаља. Једино Тито у такву политику није могао да се уклопи. Његова личност, дело и амбиције су сплетене изрониле из рата и развиле Југославију у државу којом је из Москве било далеко теже управљати него што је то био случај са Бугарском и Румунијом. Уосталом, Тито је наступао са позиција победника, док су га Савезници, делећи процентима и његову територију, третирали као губитника.

Крај националног комунизма - коначно постављање система

Заседање у Шкларској Поремби у септембру 1947. године је земљама Источне Европе, у којима су Совјети већ имали у извесној мери изграђене структуре власти, донело виши степен консолидације, како на унутрашњем, тако и на спољнополитичком нивоу. Случај Бугарске показује да је унутрашња интеграција система кореспондирала са интеграцијом источноевропских земаља у јединствену целину, којом је од тада нескривено руководио

---

¹¹⁵³ АЈ ЦК СКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе 1943-1947 (IX), 15/V-103. Извештај о унутрашњеполитичкој ситуацији у Бугарској. - Димитров је почетком августа био на разговору код Стаљина. Тема тог сусрета била је ојачавање одбране црноморске обале. У том смислу је у Одесу требало на обуку послати извесни број бугарских кадрова, а у изглед је била стављена и могућност да Бугарска од Совјета добије захтевано оружје и појачање трупа. То питање је требало да води генерал Булгањин у Софији.

¹¹⁵⁴ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 167-169. - Стаљин је почетком октобра добио извештај о реорганизовању “Граничне војске” у Бугарској: план је био да 2-3 совјетска официра из совјетске “Граничне војске” помогну у организовању тих одреда. Задатак је водио генерал мајор Котомин који је установио да је јужна граница Бугарске била слабо заштићена. Због тога је реорганизација тих снага изгледала тако да је 3.962 човека било распоређено на 430 места по целој дужини бугарске границе. На 196 места број људи је укупно повећан за 4.717 људи. У позадини јужне границе су, за случај опасности, за брзи маневар били организовани резервни гранични одреди од 1.280 људи. Уместо некадашњих 5, било је организовано 8 граничних сектора. Све промене је одобрио ЦК у ужем саставу: Коларов, Костов, Дамјанов, Југов.

Стаљин. Оснивање Информбироа се може довести у везу са питањем од када се комплекс источноевропских земаља и њиховог односа са СССР-ом може назвати Источним блоком. Интеграција источноевропских земаља је ишла у два правца: земље су од основања Информбироа чвршће биле везане за Москву, и почео је процес чвршћег повезивања међу њима. Један од примера би могла бити Стаљинова инструкција да се одмах почне са реализацијом југословенско-бугарске федерације.

Подизање веза локалних престоница са Москвом на виши ниво било је слично некадашњем пројекту интернационалног комунизма, само што после септембра 1947. године нови вид интернационализма није могао да продре у Западну Европу коју су Американци већ чврсто ухватили, упркос чињеници што су на заседању у Пољској били присутни и представници француске и италијанске комунистичке партије. Нови вид интернационализма је важио за источноевропске земље и у почетку је, на Стаљинов захтев, подразумевао одбијање Труманове доктрине. Временом су везе тих земаља са западноевропским државама све више биле стављане под совјетску контролу.

Посматрано из перспективе СССР-а, чвршћа интеграција источноевропског простора са совјетском територијом служила је припреми Совјетског Савеза за потенцијални сукоб са Америком.¹¹⁵⁵ Потенцијал тог сукоба је постепено прерастао у напетост познату као Хладни рат. Из потребе да институције, војни, демографски, економски и стратешки потенцијал источноевропских земаља у потпуности држи под контролом за потребе евентуалог сукоба са Западним савезницима, Стаљин је донео одлуку да “национални социјализам” из периода “народне демократије” више није поуздани модел на који се могао ослонити. “Национални социјализам” се ослањао на две главне компоненте – на националне комунисте као хероје изникле из Другог светског рата и на националне интересе одређене државе, било да су се ти интереси односили на бољи међународни статус држава које су сарађивале са Хитлером, било да се ради о економским интересима, па чак и о територијалним претензијама. Испуњавајући с времена на време и у складу са договорима које је постигао са Западним савезницима, неке од тих националних интереса, Стаљин је током периода “народне демократије” управо на тај начин успео да изгради чврсте позиције локалних комунистичких партија и народнофронтских влада. Такву стратегију повременог задовољавања националних интереса локалних елита власти Димитров је назвао “цик-цак” стратегијом на путу ка увођењу социјализма по совјетском моделу у државама Источне Европе. Промена

---

¹¹⁵⁵ Део те интеграције било је склапање низа уговора између источноевропских земаља о узајамној помоћи, после чега је СССР са сваком од њих требало да склопи исти такав споразум. Потписивање споразума између источноевропских земаља почело је на Стаљинову инструкцију половином октобра 1947. године - *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софиа 2005, с. 175-176.

курса коју је донело организовање Информбироа је двоструко одјекнула: за Западне савезнике тај курс је представљао почетак отвореног сукоба са њима, док је за источноевропске државе означио почетак обрачуна са њиховим националним интересима и са њиховом националном елитом власти. Из процеса интеграције простора који се после септембра 1947. године могао сматрати Источним блоком, испала је само Југославија (а касније и Албанија, силом географског положаја). Бугарска је доследно пратила тренд консолидације, што је њено друштво даље водило путем политичких и друштвених турбуленција.

Заседању у Пољској претходило је америчко обавештење Стаљину 19. септембра да ће ипак признати бугарску владу такву каква јесте. Два дана касније, 22. септембра, почело је заседање у Шкларској Поремби. Потом је, 25. септембра, почело суђење организацији “Војни Савез”, током кога је било осуђено 39 људи. Фокус се са Петкова преместио на Дамјана Велчева. Југословенски ивори су забележили да је тих дана црна берза постајала све јача.¹¹⁵⁶ Америка је, без обзира на наведене процесе, 2. октобра са Бугарском ипак успоставила дипломатске односе.¹¹⁵⁷

Заседање у Пољској је довело до првих сукоба домаћих, националних комуниста какав је био Трајчо Костов, са новом совјетском политиком. Костов се није у свему сложио са излагањем Червенкова на том скупу, што је касније и он платио главом. Са закључцима донесеним у Шкларској Поремби (три документа: коминике, декларација и резолуција)¹¹⁵⁸ сложила су се руководства БЗНС-а и Социјалдемократата, али су Звенари били незадовољни, схватајући да ће нови курс Фронта уништити њихову ионако пренапрегнуту партију.¹¹⁵⁹

Са америчким признавањем бугарске владе и успостављањем дипломатских односа и у околностима које су уследиле после заседања у Пољској, Стаљин је у Бугарској могао да приступи завршној фази “чишћења” десних елемената из Социјалдемократке партије и Звена. Анализом ситуације у Социјалдемократској странци су се бавили Чанков и Левичкин. Та се анализа завршила одстрањивањем десног центра из те партије који је био окупљен око Лулчева, док је борба за “центар” партије била сведена на придобијање Нејкова који је тај “центар” окупљо око себе. На конгресу Социјалдемократске партије 5. октобра би је изабран њен централни комитет, али однос снага у том комитету није био идеалан за комунисте: од 27 чланова, дванаесторица су били “леви”, десеторица “десни”, а петоро су представљали оне

¹¹⁵⁶ АЈ ЦК СКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе 1943-1947 (IX), 15/V-103. Извештај о унутрашњеполитичкој ситуацији у Бугарској.

¹¹⁵⁷ Огнянов, Любомир, *Државно-политическата система на Българија 1944-1948*, Софија 1993, с. 191

¹¹⁵⁸ Документи су објављени у: *Совецания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы*. Москва 1998, с. 240–249.

¹¹⁵⁹ *Българија в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, Софија 2005, с. 169-174.

који су се “клебали”. Борба са “десницом” је почела по устаљеном моделу, нападом на Нејкова у “Работническом делу”.¹¹⁶⁰

Половином октобра био је одржан тринаести пленум Централног комитета Радничке партије, на којем је био донет нови “блок” одлука. Прва међу њима је гласила да се са опозицијом морају обрачунати до “њеног пуног уништења”. Одлуке тог пленума су се тицале и уједначавања бугарског и југословенског устава. Са осигуравањем механизма путем којих ће земља прећи на социјалистички развој, донета је одлука да се појача јединство владе као и да министри могу бити чланови НКОФ-а. У комитетима се са принципа “равноправне заступљености” прешло на “принцип изборности”. Тиме је кадровска политика у комитетима била стављена под пуну контролу комуниста, а ојачана је била и одлуком да је чланство у ОФ од тада било индивидуално и да је сваки члан добијао своју књижицу. Тим одлукама је, на пример, демократска странка, која још увек није била укинута, остала изван сваке структуре власти, јер њени чланови путем “изборности” ниу били бирани, шта више, били су расељени широм земље, укинута им је била штампа, па ни између себе више нису могли да комуницирају, па ни да имају сопствену партијску структуру.¹¹⁶¹

БЗНС је 19. септембра прихватио програм ОФ-а као свој – програм изградње социјализма у Бугарској.¹¹⁶² У ту сврху је била састављена комисија која је израдила документ којим се доказивало да изградња социјализма у Бугарској није противуречила идејама Стамболијског, Рајка Даскалова и осталих предратних првака Земљорадничког савеза.¹¹⁶³ У октобру је и реорганизована Социјалдемократска партија прихватила програм Фронта као свој програм.¹¹⁶⁴ На седницама НКОФ-а је половином октобра 1947. године по први пут било предлога да се реч “социјализам” званично употреби у јавном дискурсу. Коларов је тада још увек био против тога, јер се плашио реакције сељака који су имали одбојност према идеји социјалистичке државе, те да би употреба речи “социјализам” у том тренутку само пољуљала поприлично сигуран пут у социјализам у Бугарској.¹¹⁶⁵ Уместо речи “социјализам” се употребљавао израз “будући социјални и демократски развој земље”, све до другог партијског конгреса 2. фебруара 1948. године када је реч “социјализам” први пут била употребљена. На том конгресу су били усвојени Устав и Програм који су од тада

¹¹⁶⁰ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 169-174.

¹¹⁶¹ Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с.193-4.

¹¹⁶² *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 176-178.

¹¹⁶³ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 176-178.

¹¹⁶⁴ Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993, с. 186.

¹¹⁶⁵ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 179-181.

Фронт дефинисали као обједињену друштвено-политичку организацију на основама демократског централизма. Тада је била усвојена и идеја васпитавања и преваспитавања бугарског народа у духу социјализма.¹¹⁶⁶ За структуру власти било је ново то што је Фронт прерастао у политичку организацију, што је била формулација које су се Совјети доста дуго клонили због Западних савезника и што је коначно била “обједињена” (што се такође није смело таквим приказивати пред Западним савезницима). Почетком 1948. године, када више није било обзира од америчког и британског суда о друштвеним и политичким процесима у Бугарској, права природа система је у јавном дискурсу коначно почела да добија одговарајуће термилошке дефиниције.

У новембру је била распуштена Демократска странка, а већина њених чланова је била депортована у унутрашњост земље. Многи неподобни чланови БЗНС-а су били ухапшени, као и шеф Напредњака или бивши регент Ганев.¹¹⁶⁷ Ипак, до краја 1947. године, неки од проблема још увек нису били решени. Звено је још увек представљало политички проблем, а на локалу је “буржоазија” била дубоко сплетена са администрацијом.¹¹⁶⁸

Једна од важнијих тема у хладноратовском дискурсу јесте она која се односи на социјалдемократију и њен однос према новим центрима који су се после првих послератних година указали на “истоку” и “западу”. На обе стране су нови центри тежили подчињавању социјалдемократије под нове структуре власти, користећи ту идеју на “истоку” како би појачали позиције и идеолошку основу иначе слабих комунистичких партија, а на “западу” како би “левици” извукли значајан кадровски и идеолошки корпус, чиме су је и ослабили и успели да наметну свој политички и економски утицај. Илустративан је пример “деобе” социјалдемократије на “источноевропску” и “западноевропску” кроз бугарски пример. У децембру 1947. године бугарска социјалдемократска партија је требало да учествује на конгресу Социјалдемократских партија у Белгији, а управа пречишћеног руководства се спрема да на том конгресу наступи по упутствима добијеним од Чаноква који их је саветовао да на конгресу оставе утисак како су чврсто уз СССР. Бугарски делегати на крају на конгресу нису учествовали, јер им је позив стигао када је конгрес већ био почео, а образложење организатора било је да позив није стигао раније јер се бугарска социјалдемократска партија већ сматрала поузданим сателитом совјетских комуниста, те је одлука о њиховом позиву била донета кроз расправу током конгреса. Западноевропске

---

¹¹⁶⁶ *България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин*, София 2005, с. 179-181.

¹¹⁶⁷ АЈ ЦК СКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе 1943-1947 (IX), 15/V-103 Извештај о политичкој ситуацији у Бугарској.

¹¹⁶⁸ АЈ ЦК СКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе 1943-1947 (IX), 15/V-103 Извештај о политичкој ситуацији у Бугарској.

социјалдемократске партије су процењивале да је бугарска социјалдемократска партија изгубила своју самосталност.¹¹⁶⁹

Југословенски извештај који је написао Темпо после посете Бугарској крајем 1947. године бележи неколико информација које сумарно указују на карактер извршених промена у војсци и стање какво је тим променама настало. Основи закључак се сводио на процену да војска још увек није била чврсто у рукама комуниста. У октобру 1947. године, према том извештају, у војсци је било око 1.300 бивших активних официра, 1.300 резервних официра, 500 партизанских официра на политичком раду и око 30 совјетских официра. Тиме су комунистички кадрови заузимали око 40-43% војске. Са сменом министра војске из армије је било избачено око 2.000 официра, али истовремено нису били убачени нови, поуздани официри, јер је постојао проблем недостатка официрског кадра. Цео административни апарат у војсци је остао стари, из времена царске војске, али су политички апарат, контраобавештајна служба и санитетска апарат били “чисти”. Са таквим стањем у војсци, Бугарска није била спремна да се заштити од британске или америчке шпијунаже. Тај проблем није било могуће уредити чак ни после смене Велчева, јер је он и даље водио кадровску политику и у тој сфери. Сваки пук је имао групу политичких официра, групу војних официра, групу подофицира и групу војника који су чинили партијску базу у војсци. Свака од тих група је имала секретара који је редовно одржавао контакт са обласним или среским комитетом, чиме је војска, преко партије, била умрежена са цивилном структуром власти. Сукоби су у војсци постојали на релацији млађих руководећих кадрова који су израсли из партизана са старијим кадровима, против којих су млађи захтевали чак Титову подршку. Антагонизам је постојао и између домаћих и совјетских кадрова, на пример Антон Иванов, Југов и Терпешев нису подносили Кинова и друге пристигле из СССР-а.¹¹⁷⁰

У децембру је у Бугарској коначно омладина била обједињена у јединствену организацију. Нови устав је ступио на снагу 6. децембра 1947. године. Неколико дана касније био је изабран нови орган народне скупштине – Президијум, који је имао 19 чланова од чега су 11 чланова били комунисти, три из БЗНС-а, два из Звена, два из Социјалдемократске партије и један радикал. Али, та партијска заступљеност више није имала никакву функцију, јер су запараво сви били заступници политике и идеологије Народног фронта. Велика народна скупштина је 10. децембра примила оставку владе коју је водио Димитров, али му је иста та скупштина понудила нови мандат да састави четврту владу од окончања рата. У судском систему су значајне промене биле извршене новим кадровским решењима,

¹¹⁶⁹ АЈ ЦК СКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе 1943-1947 (IX), 15/V-103 Извештај о политичкој ситуацији у Бугарској.

¹¹⁷⁰ АЈ, ЦК СКЈ (507), Комисија за међународне односе и везе, Бугарска 1943-1947,

постављањем новог главног тужиоца и председника Врховног суда.¹¹⁷¹ Да се ситуација између, сада већ бивших, Савезника захуктавала на горе, сведочи белешка америчке администрације да је крајем децембра у Пловдиву Димитров одржао један од својих најагресивнијих говора, усмерен против “америчких империјалиста”, какве “нису држали ни Тито или Евнер Хоџа”.¹¹⁷² Последњих дана децембра је, као израз коначног политичког опредељења, Фронт приступио национализацији индустријских предузећа и рудника. Амерички министар у Бугарској је процењивао да су посебно била опасна два човека у влади, Петко Кунин и Крстју Добрев, које је описао као кадрове преко којих су Совјети, преко инструктора, држали бугарску економију у својим рукама.¹¹⁷³ Јужну границу ка Грчкој је контролисао генерал Трунски, обучаван за ту позицију у СССР-у.¹¹⁷⁴ Звено је последње, почетком јануара 1948. године прихватило програм ОФ-а. Димитров је 4. јануара коначно могао да изјави да је комунистичка партија испунила своју руководећу улогу у у ОФ-у и у целом народу.¹¹⁷⁵

---

¹¹⁷¹ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с. 196-9.

¹¹⁷² FRUS, The minister in Bulgaria (Heath) to the Secretary of State. Secret, Sofia, December 31, 1947, p. 190.

¹¹⁷³ FRUS, The minister in Bulgaria (Heath) to the Secretary of State. Secret, Sofia, December 31, 1947, p. 191.

¹¹⁷⁴ FRUS, The minister in Bulgaria (Heath) to the Secretary of State. Secret, Sofia, December 31, 1947, p. 191.

¹¹⁷⁵ Огњанов, Любомир, *Државно-политическата система на Бџлгария 1944-1948*, Софија 1993, с. 201.

Југославија

Почетак рата и формирање чинилаца за послератну изградњу власти

Државним ударом у Београду, 27. марта 1941. године, су са власти били уклоњени потписници протокола о пакту са нацистичком Немачком – Драгиша Цветковић, Вкадко Мачек и кнез Павле Карађорђевић. Нова влада Душана Симовића протокол никада није поништила, али је Хитлер знао да у тој влади није имао поузданог сарадника услед чега је донео одлуку о нападу на Краљевину Југославију.¹¹⁷⁶ После муњевитог нацистичког “блицкрига”, прогласом сила Осовине из јула 1941. године, Краљевина Југославија је престала да постоји.

Неколико дана после нацистичког напада на Југославију је била проглашена Независна држава Хрватска (НДХ) која, међутим, није била инвенција Трећег Рајха, већ су основе за њено издвајање биле постављене актом издвајања Бановине Хрватске као засебне територијално-политичке целине 1939. године. Предратна британска политика према Југославији је за циљ имала очување њених граница у предстојећој борби за Балкан са Трећим Рајхом. Према британским проценама, целовитост Југославије се могла очувати превазилажењем хрватско-српског сукоба тако што би Хрвати добили своју Бановину.¹¹⁷⁷

Један од противника издвајања хрватске Бановине је био српски политичар Милан Стојадиновић, који се послле државног удара више никада није вратио на југословенску, односно српску политичку сцену, посматрајући ратне и послератне догађаје са прописне удаљености – са Маурицијуса.¹¹⁷⁸ Издвајањем Бановине Хрватске су британски политички интереси по први пут стилем “минхенске политике” угрозили српске интересе у унутрашњој политици Југославије. Заступник идеје јаким српским позиција у оквиру Краљевине Југославије и присталица сарадње са Немачком, Стојадиновић, као радикал, није сметао само

1176

Уобичајено је мишљење у домаћој историографији да су предуслови за послератну изградњу власти у Југославији били везани за стварање такозваних народноослободилачких одбора у лето 1941. године. На пример у: - Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u Jugoslaviji 1945-1952, Beograd 1995, s. 29; Током овог истраживања смо најпре дошли до закључка да су основе за послератну изградњу власти биле створене пучем 27. марта 1941. године, а потом је и најповршније истраживање пуча указало да корени послератних процеса изградње власти сежу чак до 1938. године.

¹¹⁷⁷ Branko Petranović, *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*, Beograd 1993, 45

¹¹⁷⁸ „Октобра 1937. године био сам званични гост британске владе у Лондону, био примљен у аудијенцију и задржан на ручку у Бекингемској палати код краља и краљице. Ондашњи министар спољашњих послова Ентони Идн приредио је у моју част банкет коме је присуствовао и Винстон Черчил како то он сам помиње у својим мемоарима. Међутим, свега три године доцније 18. марта 1941. године, постао сам политички заробљеник те исте британске владе чији је председник у то време био Винстон Черчил, а Идн министар спољних послова.” или “... мене је југословенска полиција предала енглеским властима у Солуну на грчкој територији 18. марта 1941. године” - Stojadinović, Milan, *Ni rat, ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Rijeka, s. 5, 6.

британским, већ и совјетским (социјалистичким) и хрватским (клеро-нацистичким¹¹⁷⁹) интересима у Југославији.

За разлику од Стојадиновића чија је политичка делатност сметала британским, хрватским и совјетским интересима у Југославији, хрватски бан Иван Шубашић је, како су догађаји из пролећа 1944. године показали, у својој личности обједињавао интересе управо та три политичка фактора: британски (као председник краљевске владе у Лондону), хрватски (као хрватски бан и припадник једне струје ХСС-а) и совјетски (као совјетски агент од 1942. године).¹¹⁸⁰ Он је представљао личност преко које је Хрватска, упркос својој клеро-нацистичкој политици, идеологији и геноциду, била преведена у табор победника. Шубашићево време је тек долазило, а Стојадиновићево је током рата прошло. Те две личности и њихове судбине могу послужити и као симболи промена које је Други светски рат донео југословенском простору и њеним народима.

Британска “минхенска политика” према Србима у Краљевини Југославији је, како је време показало, деловала против сопствених интереса: издвајањем хрватске Бановине поставила је основе будућој непријатељској Независној држави Хрватској и, истовремено, ослабила позиције својих будућих савезника – Срба, што је у крајњем исходу довело до слабљења британских позиција на простору распарчане Југославије у завршници рата и до њеног пораза пред совјетским интересима на Балкану.

Државним ударом 27. марта 1941. године, затим Немачким нападом на Југославију, њеним растурањем и проглашењем НДХ, створени су услови за формирање низа политичких и идејних структура које су на различите начине деловале на процес ратне и послератне изградње власти у Југославији. Пучем је у Београду била створена англофиласка, прозападна, монархистички оријентисана структура власти, на чијем челу су стајали председник владе Душан Симовић и краљ Петар II Карађорђевић. Краљ и Југословенска влада у избеглиштву (ЈВИ) који су после нацистичког напада прибежиште нашли у Лондону, су у наредним годинама постали основни политички фактор британског утицаја на политику у Југославији.

Политички и војни експонент Југословенске владе у избеглиштву је у распарчаној Југославији био пуковник, касније генерал, Драгољуб-Дража Михаиловић, са својим

---

¹¹⁷⁹ О карактеру усташтва и НДХ шире погледати у: Милорадовић, Горан, „Између два 'Пијемонта'. Истребљивачки логор Јасеновац у историјском контексту“, (рукопис чланка са међународне научне конференције: *Новомученици: полиперспектива II*, организатори: Одбор за Јасеновац и Музеј жртава геноцида, Загреб, 9. септембар 2016).

¹¹⁸⁰ Тек је 1994. године постало познато да је Шубашић у току 1942. године, током свог боравка у Америци, успоставио чврсте контакте са совјетском обавештајном службом. Током рата је совјетска служба, 1. управа НКВД-а којом је руководио Павел Фитин, успела да заврбује и Саву Косановића, будућег југословенског амбасадора у САД. До тих сазнања су заједничким напорима дошле Британија и САД тек 1951. године, радећи на дешифровању извештаја совјетске амбасаде у Вашингтону. У: - Тимофејев Ј, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*. Београд 2011, с. 264.

четничким одредима. Југословенска влада у Лондону је у септембру 1941. године Михаиловића и његове јединице, после првих ратних успеха, прихватила као своје представнике у земљи.¹¹⁸¹ На основу тога и у складу са важећим војним законима, Михаиловић је могао да врши мобилизацију “у име краља и отаџбине” којима се, приликом регрутације, и полагала заклетва.

Повезивањем Михаиловића са владом у избеглиштву и међусобним признавањем, Михаиловић је краљу и влади у изглед стављао могућност преузимање цивилне власти у моменту ослобођења земље, за шта су припреме почеле још у мају 1941. године. Паралелно са организацијом војске, Михаиловић је почео и са организацијом цивилне власти у градовима тада успостављене Ужичке републике, делећи је понегде са партизанским војним и цивилним властима. На почетку рата, као герилац који је у Европи први пружио отпор окупатору, као човек који је био способан да истовремено организује војне јединице и цивилну власт и као човек који се борио за “краља и отаџбину”, Михаиловић је влади у Лондону понудио успостављање изгубљене везе са српским народом и осталим монархистички оријентисаним Југословенима, обезбеђујући јој при том и морални кредибилитет на међународном нивоу.

Михаиловићеве војне снаге су се састојале из два сегмента - “крстарећих” чета (спречавање пљачки, насиља, деловање против “разорних елемената”, избегавање сукоба са окупатором) и сталних чета које су имале задатак да у часу распадања окупаторског система преузму власт. По већим и мањим местима, као и по селима, четници су успоставили институцију команданта места, а постојали су и срески, окружни и обласни команданти. Срески команданти су под својом управом имали среске начелнике, жандармерију и четничке чете и председнике општина.¹¹⁸² Захваљујући таквој структури власти, у чијој сржи је цивилна власт (председници општина, срески начелници) била подређена војној власти (среским командантима) и чињеници да је влада у Лондону признавањем четника признала и ту релацију војне и цивилне власти, Михаиловић је постао политички и војни фактор на који су Енглези, који су чували краља и владу, могли да рачунају. Заметак војне организације и њој подређене цивилне власти је у себи носио потенцијал њеног развоја у неку будућу, послератну структуру власти.

Политички и војни “покровитељ” југословенске владе у избеглиштву, па тиме и Михаиловића и његове војно-цивилне структуре у настајању, је у почетку била Британија, а касније су то постале и Сједињене Америчке Државе које су се у рат укључиле у децембру 1941. године. Михаиловићев отпор окупатору из првих месеци окупације је, према плановима

---

¹¹⁸¹ Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, s. 232.

¹¹⁸² Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, s. 233.

британске ратне пропаганде, имао задатак да надахне Европљане угрожене нацистичким напредовањем, а британска администрација је у успостављању везе између Михаиловића и владе у Лондону видела могућност политичко-војног повратка у Југославију и на Балкан из којих је почетком рата са продором Немачке била избачена.¹¹⁸³ Услед потребе да се поново повежу са балканским простором, посебно са Југославијом, Британци су у Михаиловићев штаб своје прве офицере послали већ на јесен 1941. године.

Између британске и америчке стратегије према Михаиловићевом покрету отпора је у почетку било разлика. Британски стратези су се до краја рата ослањали на институцију круне, мислећи, нарочито после 1943. године, да би и без Михаиловића могли одржавати везу између Југословенске владе у избеглиштву и српског народа, односно монархистички опредељених Југословена. Британска администрација се, по сопственом моделу, надала монархистичком уређењу послератне Југославије, а главни британски адут би у таквом уређењу био краљ Петар који је крај рата чекао у британској престоници. Америчка администрација је, по свом моделу, била склонија републиканском уређењу, па је акценат стављала више на покрете отпора него на институцију круне. Услед тога је за америчке стратегије Михаиловић пред крај рата био важнија фигура него за Британце.

Британске процене о току рата, засноване на јачању Совјетског Савеза и нужности компромиса са Стаљином, довеле су до постепеног дисквалификавања Михаиловића из будуће југословенске структуре власти. Политици “пуштања Михаиловића низ воду” се придружила и америчка администрација после сусрета “тројице великих” на Јалти у фебруару 1945. године, признавањем владе Тито-Шубашић као претходно постигнуте британско-совјетске нагодбе. Ни британска, ни америчка администрација нису учиниле напор да Михаиловића крајем рата евакуишу из земље како са Совјетима не би покварили тек постигнуте договоре.¹¹⁸⁴

И други покрет отпора, Титов, је током 1941. и 1942. године развио извесну структуру у оквиру које су цивилни органи власти и мрежа будуће државне администрације били подређени војним органима. Као и у случају четничког покрета отпора, партизански покрет је преко подређености цивилне власти војним јединицама, потенцијално обезбеђивао везу између “базе” (југословенског становништва које се прикључило партизанима) и удаљеног,

¹¹⁸³ Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Ljubljana 1978, s. 117.

¹¹⁸⁴ У новембру 1944. године је у Форин офису и Стејт департменту била разматрана могућност евакуације Михаиловића, али је закључено да би његов долазак у Британију отежао позицију краља и закомпликовао до тада муком постигнуте компромисе са Совјетима у погледу организовања владе Тито-Шубашић, те да се о његовој евентуалној евакуацији Сједињене Америчке Државе и Британија морају консултовати и то само у случају да је Михаиловићу угрожен живот. - FRUS, *The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander . Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State*, Caserta, November 15, 1944, p.1422; FRUS, *The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Piterson) to the Secretary of State*, London, November 24, 1944, p. 1424.

али стварног центра партизанског покрета – Москве. Кључну улогу у организацији, школовању и логистичкој подршци комуниста у Југославији (као и у Румунији и Бугарској) на почетку рата је имала Коминтерна. После доласка Георги Димитрова на њено чело и, посебно по окончању “чистки” 1937. године, Комунистичка интернационала је изгубила независност од совјетских државних институција, као и од совјетске војне и цивилне обавештајне мреже, поставши у потпуности подређена партијском вођи - Стаљину.¹¹⁸⁵

Подређивањем врха Коминтерне врху совјетске партије, КПЈ, која је била подређена Извршном комитету комунистичке интернационале (ИККИ), је постала директно подређена Стаљину, иако је Тито, нарочито после формалног укидања Коминтерне 1943. године, са њим одржавао везу преко Димитрова. Тако је онај део Југословена који се прикључио партизанском покрету на почетку рата постао подређен вођи КПСС-а, као што је и цивилна структура власти коју су југословенски партизани изграђивали у позадини свог фронта и коју су постепено проширили на остатак југословенске територије, потискујући истовремено конкурентску четничку војну и цивилну структуру, такође постала подређена Стаљину, односно његовим интересима.

Интернационализацију оба покрета је Бранко Петрановић довео у везу са доласком британске мисије на југословенску територију, на чијем челу се у септембру 1941. године налазио британски капетан Бил Хадсон,¹¹⁸⁶ међутим, било би за нијансу тачније рећи да су оба покрета, као и њихове ране војно-цивилне структуре, била интернационализована успостављањем везе између Михаиловића и избегличке владе у Лондону - у случају четника, и већ постојећом везом између партизанског лидера Тита са Коминтерном. У том смислу би долазак британске мисије у Ужичку републику у септембру 1941. године пре могао означити британски покушај *активације* оба покрета и (неуспели) покушај усмеравања четника и партизана на међусобну сарадњу. Хадсонова мисија је представљала британски уступак Совјетима услед њихове немогућности да у западној Европи отворе други фронт чиме би нацистички притисак на СССР опао.¹¹⁸⁷ Очекивало се да би мобилизација и активација свих расположивих антифашистичких борбених снага у Југославији успела да Хитлерову пажњу бар на кратко одврати од Совјетског Савеза. Мисија је пропала јер је на јесен 1941. године било јасно да сарадња четника и партизана није била могућа, чиме су и њихове војно-цивилне структуре власти на простору растурене Југославије постале конкурентске и

¹¹⁸⁵ Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s. 213; Винавер, Вук, “КПЈ и проблеми одбране Југославије и Балкана од фашистичке експанзије и агресије”, *Историјски часопис*, XXIII, Београд 1976, с. 182-183.

¹¹⁸⁶ Jugoslavija u ratu 1941-1945, 5/23, <https://www.youtube.com/watch?v=Xc0PqkLykuw>

¹¹⁸⁷ Jugoslavija u ratu 1941-1945, 5/23, <https://www.youtube.com/watch?v=Xc0PqkLykuw>

непријатељске.¹¹⁸⁸

Непријатељство два покрета отпора се током рата развило у грађански рат. Поред идеолошки непремостивих препрека, од којих се однос Коминтерне према Србији може сматрати суштинском препреком, постоје и друга тумачења о његовим узроцима. Према таквом једном тумачењу, устаници на окупираним територијама су у британској ратној стратегији били сматрани “помоћним средством” у борбама током Другог светског рата, док су за Москву представљали “главну стратегију” борбе. Те дијаметрално супротне стратегије су у себи носиле клицу грађанског рата у Југославији.¹¹⁸⁹ Таква теорија, међутим, више објашњава како је дошло до британско-совјетских тензија над Србијом, док слабије задире у локалне прилике у земљи.

Упореди ли се ситуација у Југославији са осталим западноевропским земљама, на пример са , може се приметити да су у те две земље постојећи покрети отпора, иако различитих идеолошких оријентација (левичарски и десничарски), до краја рата сарађивали у борби против окупатора, док су се у Југославији сукобили. То се делимично може објаснити чињеницом да Југославија у геополитичким плановима и пројекцијама великих сила није имала јасно место све до краја рата што показује и Черчилов предлог Стаљину да се у Југославији спроводи заједнички утицај – 50-50%. За Румунију и Бугарску је, ако не и раније, оно бар после 1943. године, било јасно да ће у њих умарширати Црвена армија и да ће тиме оне пасти под совјетску контролу. Са друге стране, од 1943. године је било јасно да Грчка и Италија остају у домену британске војне, а тиме и политичке, контроле. “Обруч” око Југославије, за коју на почетку рата није било јасно коме ће после рата припасти, се стезао па су се и њене унутрашње борбе заоштравале.

На самој територији распарчане Југославије Титов покрет се, потпомогнут совјетко-британским наоружањем, политичком подршком и пропагандом после Техеранске конференције, из њених западних делова приближавао Србији, којој се истовремено, са друге стране, са истока, преко Румуније и Бугарске, приближавала Црвена Армија. “Обруч” се заправо стезао око Србије, односно језгра некадашње Југославије и средишњег проблема у савезничким односима: ко ће и на који начин контролисти Србију и Србе, јер је од тог питања зависила стабилност будуће Југославије. Онај ко би ставио Србе у Србији под контролу, са престоницом која је била и српска и Југословенска, био би суверени владар будуће

¹¹⁸⁸ У октобру 1941. године су Вишински, први заменик народног комесара за спољне послове СССР-а, и Крипс, британски амбасадор у Москви, констатовали постојање несугласица између два покрета у Црној Гори. - Из забелешке првог заменика народног комесара за иностране послове СССР-а А. Ј. Вишинског о разговору са амбасадором Велике Британије у СССР-у С. Крипсом, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрабац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 132-133; *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Lubljana 1981, с. 12.

¹¹⁸⁹ Аврамов, Смиља, *Југославија у рату 1941-1945*, 5/23, <https://www.youtube.com/watch?v=Xc0PqkLykuw>

послератне Југославије јер је “српско питање” било повезано са “срцем Балкана” - Косовом и Македонијом који су и у Другом светском рату представљали прворазредни интерес великих сила.

Поред партизанских и четничких војно-политичких структура, које су већ на почетку рата биле интернационализоване, на тлу блицкригом растурене Југославије су се појавиле и друге структуре власти. То су биле усташка структура власти у НДХ, Недићева структура власти у окупираној Србији и окупационе власти. Словенија је била подељена између Италије и Немачке, део Далмације који није припао НДХ је био додељен италијанским окупационим властима, Црну Гору је окупирала Италија. Мађарска је добила подручје између Драве и Дунава и Бачку, односно оно што је изгубила уговором у Трианону, а Банат је остао под немачким окупационим властима захваљујући ривалству између Мађарске и Румуније на том простору. Антонескуова обавештајна агентура је и пре немачких обавештајаца знала да се у Југославији припремао пуч, и, када се већ одиграо, Антонеску је од Хитлера захтевао да се изјасни коме ће припасти Банат, поручујући му том приликом да, уколико у Банат уђе мађарска војска, румунска војска ће им се ту супротставити. Желећи да на простору Југославије избегне сукоб Мађарске и Румуније, Хитлер је у Банату инсталирао своју администрацију.¹¹⁹⁰ Македонију су делиле бугарске и италијанке окупационе власти до пада Италије, при чему је бугарска администрација заузимала њен највећи део остављајући италијанској окупацији најзападније делове који су се територијално надовезивали на Албанију. Косово и Метохија су били припојени “великој Албанији”, која је била италијански протекторат. Црној Гори, која је била под контролом италијанског гувернера, припојен је био и део Санцака. Тиме је српски етнички простор био подељен између неколико окупационих администрација.

Структура власти коју је контролисао генерал Милан Недић, чији се центар власти налазио у Београду, била је подређена Трећем рајху, а Недић у својим рукама није имао извршну власт. Недићева структура власти је већ на почетку рата апсорбовала присталице комите Косте Пећанца (“црне четнике”), који су се 1941. године одвојили од Михаиловића. Пећанчеве снаге су у априлу 1941. године бројале око 8.500 војника али су до краја године престале да постоје као засебне јединице.¹¹⁹¹ Тиме је једна потенцијална структура власти која би се из Пећанчевих редова могла развити и конкурисати Михаиловићу, била елиминисана утапањем у Недићев полицијско-административни апарат. На сличан начин је била елиминисана и Љотићева структура, чији је најснажнији део представљало интелектуално језгро способно и вољно да организује и осмишљава српску послератну

¹¹⁹⁰ Nojbaheer, Herman, *Specijalni zadatak Balkan*, Beograd 2004, s. 126.

¹¹⁹¹ Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, s.235.

будућност. Љотић је имао око 9.000 људи, углавном студената и интелигенције.¹¹⁹² Пећанчеве и Љотићеве снаге су, заједно са Недићевим апаратом биле поражене стране у рату и тиме су изгубили сваку могућност да учествују у изградњи власти после рата, али су нижи ешалони Недићеве структуре, које су комунисти проценили као “некомпромитоване”, ушли у послератну, социјалистичку структуру власти.

Драгољуб Михаиловић се не би могао поредити са румунским лидером Јулијем Маниуом који је, слично Михаиловићу, окупљао сељаштво и који је био либерално, англофилски и монархистички опредељен. Маниу је био сличнији југословенским “земљорадницима” који су, као и Маниу, били сарадници британске СОЕ. Љотићев покрет се може упоредити са *Гвозденом гардом* Кодреануа али само по идеолошкој основи и то по специфичним елементима националне културе уткане у идеју фашизма, док је *Гвоздена гарда* имала далеко већи културни и политички ангажман у румунском друштву од “љотићеваца” који такву популарност у српском друштву нису стекли.¹¹⁹³ Недић се, као што је то приметио и Нојбахер, може поредити са Антонескуом, с тим што Недић, за разлику од Антонескуа, није имао извршну власт.

Михаиловић се такође не би могао компарирати са Георгијем Димитровим (Геметом) и људима из његовог непосредног окружења у БЗНС-у, који су, као и Маниу у Румунији, били сличнији Милану Гавриловићу и Драгољубу Јовановићу. Гавриловићева странка, из које је проистекао и Јовановић, је носила предзнак “земљорадничтва”, што их је више детерминисало као класну, него народну странку, па је њихова сарадња са комунистима, поред осталог, и због тога била могућа. Исто важи и за БЗНС (Бугаски *земљораднички* народни савез).

Једина права “сељачка” партија у Србији је била Радикална партија. Сељаштво је, као и у Румунији и Бугарској, за југословенске комунисте представљало главни стратум за чију се политичку наклоност требало изборити. Хрватска сељачка странка је носила предзнак “хрватска” услед чега је током и после рата сарадња једног дела ХСС-а са комунистима била могућа јер су комунисти у Југославији савезнике налазили превасходно међу националистима “потлачених нација” какви су, поред осталих, били и ХСС-овци.

Свим странкама које су на различите начине окупљале сељаштво на Балкану, осим српске Радикалне странке, је заједничка карактеристика била већи или мањи ступањ зависности од Британије, као и англофилска оријентација, што важи и за део ХСС-а.¹¹⁹⁴ На

¹¹⁹² Nojbaheer, Herman, *Specijalni zadatak Balkan*, Beograd 2004, s. 150.

¹¹⁹³ Осим тога, Кодреануа можда треба разумети у контексту француске антисовјетске политике на Балкану која је у Румунији дала извесне резултате у борби против комуниста.

¹¹⁹⁴ О предратним британским културно-пропагандним утицајима у Југославији детаљније погледати у: Драгишић, Петар, “Енглеско-америчко-југословенски клуб у Београду 1930-1941”, *Годишњак за друштвену*

пример, вођа Савеза земљорадника Милан Гавриловић и његов заменик Милош Тупањанин су били сарадници британске Управе за специјалне операције (СОЕ), а обојица су имали везе са бугарским левим “земљорадницима” који су подржавали бугарско-југословенски савез (Костом Тодоровим, Александром Обовим и Георги М. Димитровим – Геметом). СОЕ је преко српских “земљорадника” преузела њихове дуготрајне и развијене односе са делом БЗНС-а у Бугарској, ставивши обе партије под своју контролу.¹¹⁹⁵ Са Маниуом у Румунији је СОЕ имала нередовне контакте који су током рата постали интезивнији. Што се хрватских земљорадника тиче, једно крило ХСС-а је, преко Шутеја, било повезано са ЈВИ, односно са Британијом.

Наведени примери показују да је британска међуратна дипломатија добро разумела да се на Балкану треба борити за сељаштво, и није необично што је Черчил током читавог рата рачунао да се британска политика у Србији може ослонити на “200.000 српских домаћина”.¹¹⁹⁶ Током процеса послератне изградње власти у посматраним земљама, комунисти су путем “салама тактике” из својих фронтских коалиција прво дисквалификовали десна крила земљорадничких партија као “британске агенте”, па чак и као “фашисте”, уколико их, као у случају Михаиловића у Србији или Петкова у Бугарској, претходно нису “ликвидирали”. Такав пример би у Југославији могао бити Драгољуб Јовановић којег су нове власти осудиле као британског агента.

Независна држава Хрватска је за тему изградње власти у Југославији после рата вишеструко важна. Њен значај се углавном може свести на три основне линије:

- 1) НДХ је била важна у процесу изградње комунистичке власти због тога што је усташким погромом над Србима преживеле Србе “гурнула у наручје” Титовим партизанима,
- 2) Национални интереси НДХ (клеро-нацистичка идеологија) су се поклапали са интересима КПЈ у њеној историјској тежњи да у Југославији сузбије “српски фактор”,¹¹⁹⁷
- 3) Део усташа и домобрана се после рата захваљујући објављеним амнестијама и мобилизацији нашао у структури будуће власти.
- 4)

историју VII-1/2000, Београд 2000, с.71-90.

¹¹⁹⁵ Вилијамс, Хердер, *Падобранци, патриоти и партизани. Управа за специјалне операције у Југославији 1941-1945*, Београд 2009, с. 42.

¹¹⁹⁶ *Osobna bilješka ministra predsjednika/serijski br. m.477/4 državnom sekretaru vanjskih poslova*, 30. april 1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 139-142.

¹¹⁹⁷ Хитлер се 1941. године сусрео са Павелићем. Том приликом је Хитлер Павелићу рекао да педесет година мора водити национално нетолерантну политику да би се после тога око Загреба ствари повољно решиле по Хрватску. - *Југославија у рату 1941-1945*, 3/23, <https://www.youtube.com/watch?v=yIARBvzKF6Y>

Борба савезника за Србију 1941-1945. године

Срби су се од 1941. године нашли на удару окупационих снага (Немаца, Бугара, Мађара и Италијана), као и домаћих снага усташа и балиста. Са уласком у Србију од јесени 1944. године, партизани, које су предводили комунисти, су доносили коминтерновску, лењинистичку идеју о равнотежи нација према којој је српском фактору у будућој Југославији претило сузбијање на територијалном, војном, демографском, културолошком и политичком плану.¹¹⁹⁸ Притисак на Србију је ескалирао током 1944. године јер се, са једне стране, “обруч стезо” на политичком и дипломатском пољу, док је, са друге стране, савезничким бомбардовањима био припреман терен за решавање “српског питања” у Југославији. Србија се у јесен 1944. године суочила са продором Црвене армије, затим бугарске армије која је од државног удара у Софији 9. септембра 1944. године била подређена совјетској армији и која је тиме преко ноћи из окупаторске била произведена у савезничку војну снагу, и продором НОВЈ са запада, потпомогнутих совјетско-британском подршком.

Савезнички однос према југословенским покретима отпора се може поделити у три целине: од почетка рата до Техеранске конференције, од Техеранске конференције до Титовог одласка са Виса у Москву у септембру 1944. године и од његовог одласка са Виса до признавања и ступања на дужност Титове владе у марту 1945. године.

Југословенски покрети отпора у стратегијама Британије и СССР-а од почетка рата до Техеранске конференције

Од почетка рата до Техеранске конференције Сједињене Америчке Државе су у европским ратним пословима имале улогу посматрача. Њихов статус посматрача је почео да се мења са учешћем америчког председника Рузвелта на Техеранској конференцији на којој су се САД активно укључиле у политичке договоре који су се тицали не само европског континента, већ целог света. Тада су западноевропска и америчка демократија пристале на сарадњу са стаљинистичким системом образлажући такву своју колаборацију интересима очувања демократије у целом свету. Испоставило се врло брзо да је тај мотив био лажан.

¹¹⁹⁸ Политика КПЈ према најбројнијем народу у Југославији, Србима, је била уобличена 1924. године на 5. конгресу Коминтерне, када је клише о “угњетачком руском народу” који тлачи мање народе у оквиру руске империје био пренет на “малу империјалистичку државу” Југославију у којој друге нације трпе “српску хегемонију”. У: - Милорадовић, Горан, “‘Хегемонисти’ и ‘револуционари’: КПЈ/СКЈ и културна елита у Југославији средином 20. века”, *Историја 20. века*, 2/2008, Београд 2008, с. 372-373, Gligorijević, Branislav, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, с. 116-122.

До америчког укључивања у европске и светске “послове” на Техеранској конференцији, војни и политички договори у ратној Европи су имали карактер британско-совјетске сарадње, услед чега се корени европског Хладног рата морају узети за иначе стари британско-совјетски ривалитет чију су срж представљали нерешено Источно питање и, Хитлеровим нападима на Чехословачку и Југославију, поново актуелизовано питање Средње Европе.

Интернационализацијом југословенских покрета отпора су Британија и Совјетски Савез били укључени у југословенски ратни театар. У историографији су већ изречене претпоставке да су обе државе у југословенску политику биле укључене и пре немачког напада, учешћем у државном удару 27. марта.¹¹⁹⁹ Активацијом четничког покрета отпора и његовим повезивањем са краљем и владом у Лондону, британски је утицај на прилике у Југославији био појачан. Ангажовањем партизана на терену, свакако на знак Коминтерне после напада Немачке на СССР, Стаљин је такође стекао могућност директног утицаја на југословенске околности.

Почетак рата у Европи је до краја 1941. године пред Британију и Совјетски Савез на дневни ред ставио потребу узајамне помоћи у рату, а главно питање је било може ли Британија отворити други фронт у Европи. Одлагање Британије да такав совјетски захтев реализује је био компезован британском понудом да се учини напор обједињавања два покрета отпора у Југославији чиме би њиховим активнијим ратовањем против немачког окупатора, бар на кратко, скренули немачки фокус са Совјетског Савеза.

У том контексту се може разумети долазак прве британске мисије код Михаиловића, чији је неуспех био детерминисан сукобом између партизана и четника. Из разговора Вишинског, првог заменика народног комесара за иностране послове СССР-а, са Крипсом, британским амбасадором у СССР-у, октобра 1941. године, произилази да су совјетски и британски погледи на командовање над евентуално обједињеним покретима отпора били дијаметрално супротни. У забелешци Вишинског тада је била изражена бојазан да Британци покушавају да партизанске снаге подведу под четничку команду.¹²⁰⁰ Питање који ће покрет отпора имати командну функцију, и с тим у вези питање да ли ће СССР или Британија имати

---

¹¹⁹⁹ Кризман Богдан, *Југославија у рату 1941-1945*, 1/23, <https://www.youtube.com/watch?v=r2dGJk8sss0> ; О контактима те две стране непосредно пред 27. март пише и Тимофејев Ј, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*. Београд 2011, с. 234; О свом присуству у Југославији и припреми за Донованов долазак сведочи Sulzberger, С. L. *Sedam kontinenta i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Zagreb 1977, с. 29-32.

¹²⁰⁰ Из забелешке првог заменика народног комесара за иностране послове СССР-а А. Ј. Вишинског о разговору са амбасадором Велике Британије у СССР-у С. Крипсом, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 132-133; *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, с. 12. - исти напори владе Слободана Јовановића су детектовани 1942/1943 (децембар-јануар).

контролу над антифашистичким покретом отпора у Југославији је, као што се види, био актуелан од самог почетка рата.

Питање контроле над евентуално обједињеним покретима отпора у Југославији је постало тешко разрешив британско-совјетски проблем јер је контрола над покретом отпора значила најпре војну контролу над територијом на којој је покрет отпора деловао, а потенцијално је, преко већ успостављене администрације у ослобођеним местима, представљала и потенцијалну политичку контролу после рата. Све до израстања Совјетског Савеза у најснажнију европску војну силу после Стаљинградске битке, британска администрација је веровала да би она могла бити држава која би контролисала развој ситуације на југословенском терену уколико би се на челу обједињених покрета отпора налазио Михаиловић. Таквим британским пројекцијама на руку није ишло ни јачање Совјетског Савеза, ни четничка стратегија суздржавања од фронталних сукоба са окупаторским снагама.

Сусрет Ентонија Идна и Стаљина у Москви у децембру 1941. године је показао како су изгледали рани совјетски планови за Балкан. Том приликом је Стаљин Идну понудио потписивање два уговора, од чега се један тицао узајамне помоћи током рата, док су другим биле гарантоване предратне границе Бугарске и Југославије, уз проширење југословенских граница на Трст, Ријеку и јадранска острва.¹²⁰¹ То је уједно и рани приказ позиције коју је краљевска влада у Лондону имала: о важним питањима која су се тицала њене земље, попут граница, влада није била ни консултована, ни обавештена. Такву позицију је имала од почетка до краја рата. Да је Југословенска влада у избеглиштву имала потешкоћа у самосталном вођењу политике доказ је британско настојање да југословенској влади онемогући директне везе са четницима, претендујући да ту комуникацију под контролом држи СОЕ. Међутим, ЈВИ је успевала да одржи независне комуникације преко својих агената у Истанбулу, што је Британце, када су то 1942. године сазнали, узнемирило.¹²⁰² Страх од независних комуникација које је ЈВИ поседовала је био повезан са британским страхом да не би могли контролисати политичке потезе које би југословенска влада самостално доносила, а који би се односили на југословенски терен, што је могло да угрози британско-совјетске односе.

Разлика између британске и совјетске могућности да утичу на прилике у Југославији су се сводила на Стаљинову могућност да директно преко радио везе инструкира Титове партизане (друга је ствар била то што Тито није увек био послушан), док је британска

---

¹²⁰¹ Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s. 255.

¹²⁰² Вилијамс, Хердер, *Падобранци, патриоти и партизани. Управа за специјалне операције у Југославији 1941-1945*, Београд 2009, с. 106-108.

могућност контроле ситуације била индиректна и подразумевала је доста дипломатског рада и притисака над краљем и његовим владама да би се одређени потези, у британском интересу, спровели на терену. Између осталог, разлика је била у брзини деловања што је био квалитет који је у ратним околностима више “красио” везу између Москве и партизана, него британско-четничку релацију.

Успостављање администрација које су у оба покрета биле под војном контролом је, код четника и партизана, било различито мотивисано. Михаиловић је изградњом административног система у ослобођеним местима Ужичке републике рестаурирао стари југословенски монархистички режим који је, према његовој замисли, требало да преузме цивилну власт у тренутку прогона окупаторских снага. Четничке вође на челу са Михаиловићем су тек почетком 1944. године формализовале свој политички програм на Светосавском конгресу у селу Ба, што је био одговор на претходно донете одлуке АВНОЈ-а и НКОЈ-а и савезничку одлуку донесену на Техеранској конференцији да у будуће помажу Титов партизански покрет отпора и његову администрацију.

За разлику од четника, партизани су другачије разумели своју улогу у будућности земље. На такозваном “мајском саветовању” у Загребу 1941. године је руководство КПЈ донело одлуку да у случају Југославије неће бити извођене “две фазе у изградњи власти” како је то предвиђала идеологија, већ да ће се директно ићи у *борбу за власт*. Милован Ђилас је посведочио да је “мајско саветовање”, на којем су присуствовали секретари централних и покрајинских комитета (осим за Македонију), имало више револуционарни него антиокупаторски карактер. Прве партизанске “десетине”, војне јединице, биле су организоване од окупације до 7. јула. Тих месеци партија је располагала са око 12.000 партијаца и 30.000 СКОЈ-еваца, чиме је спадала у ред средње развијених европских партија.¹²⁰³ Ужурбана организација одбора по Ужичкој републици и Црној Гори је била мотивисана очекивањем брзе победе СССР-а, па су и “лева скретања” биле део такве перцепције ратног исхода у руководству КПЈ.¹²⁰⁴

Једногодишња британска стратегија помоћи четничком покрету, у чијој основи је био покушај подређивања Титових војних снага Михаиловићевој команди, је почела да се мења на јесен 1942. године. До промене стратегије је, како се обично у историографији сматра, дошло услед чињенице да су четници избегавали фронталне нападе са Немцима због чега је њихова борбена ефективност у укупној ратној стратегији савезника опадала, док је Титова бивала све кориснијом. Стаљин је од новембра 1941. године пред британском дипломатијом

¹²⁰³ *Историја Савеза комуниста Југославије*, ур: Морача, Перо, Стојановић, Станислав, Београд 1958, с. 182-183; Ђилас, Милован, *Југославија у рату 1941-1945*, 4/23, <https://www.youtube.com/watch?v=zx4twAbaIsI>

¹²⁰⁴ Стојановић, Светозар, *Југославија у рату 1941-1945*, 6/23, <https://www.youtube.com/watch?v=kxAl3AasKHo>

негирао постојање било каквих контаката са југословенским партизанима. Када је он крајем 1942. године ипак признао да везе са Титовим покретом постоје¹²⁰⁵, што је коинцидирало са јавним нападом на Михаиловићев покрет због тога што се све мање борио против окупатора, Британци су почели да разматрају могућност сопственог укључивања у контролу над партизанским покретом у Југославији, када се почела помињати и могућност напуштања Михаиловића. Нижи службеници СОЕ у центру у Каиру су били за британски заокрет од Михаиловића ка Титу, док се СОЕ центар у Лондону таквој замисли још увек противио.¹²⁰⁶

До краја 1942. године СОЕ и Форин офис су се усагласили да код Михаиловића у штабу задрже официра за везу (Бејлија, који је крајем 1942. године стигао у Михаиловићев штаб), иако је британска штампа почела да преиспитује британски однос са Михаиловићем, помињући чак и његову смену.¹²⁰⁷ Није на одмет приметити да је британско дистанцирање од Михаиловића у штампи почело истовремено са совјетским јавним оптужбама против њега.

Од краја 1942. године до закључака донесених на Техеранској конференцији, британска политика према југословенским покретима отпора се постепено мењала из политике ексклузивне подршке Михаиловићу у политику “еквидистанце” у односу на оба покрета, која је, коначно 1944. године, доживела пораз.¹²⁰⁸ Такав заокрет је касније довео до потпуног искључења Британије из Југославије у првим послератним годинама¹²⁰⁹, па је историчарка и учесница самих догађаја, Елизабет Баркер, са временске дистанце могла да закључи: “... Британци (су) од јесени 1941. године – хотимице или нехотице – сурађивали у гигантској превари.”¹²¹⁰ Данас би се и Михаиловићево ослањање на британску помоћ такође могло оценити као “свесно или несвесно учествовање у гигантској превари” јер он на почетку рата није могао знати да ће га Британци, заједно са Американцима, на крају рата оставити самог пред налетом Титовог покрета отпора.

Читањем историографског наратива Елизабет Баркер о тим догађајима, може се са сигурношћу рећи да је под “гигантском преваром” подразумевала, како неискрен однос Совјета према британским дипломатама, тако и далеко успешнији и оперативнији

¹²⁰⁵ Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s. 258.

¹²⁰⁶ Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Ljubljana 1978, s. 157.

¹²⁰⁷ *Jugoslovenske vlade u izbegištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981. c. 10.

¹²⁰⁸ Реч *еквидистанца* није сасвим одговарајућа за описивање британског присуства у штабовима југословенских покрета отпора јер та реч подразумева “једнаку удаљеност од оба табора”, док је у ствари на терену она представљала напоре британске дипломатије да се што више приближе партизанском штабу, а умање своје присуство у четничком штабу. То је био њихов прелазни вид политике ка потпуној подршци партизанском покрету. Отуда би се та политика премогла назвати “политиком трансфера” британског присуства из Михаиловићевог у Титов штаб, тим пре што је трансфер трајао тек неколико месеци.

¹²⁰⁹ Овде се мисли на период до сукоба Тито-Стаљин јер се Британија захваљујући том сукобу делимично вратила на простор Балкана.

¹²¹⁰ Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Ljubljana 1978, s. 161.

обавештајни рад совјетских безбедоносних служби које су својим присуством у британским институцијама британску политику, тамо где су могли, усмеравали ка совјетским интересима. Британско дистанцирање од Михаиловића, у корист Тита и Совјета, је критиковала и Нора Белоф, пратећи корене те подршке све до комунистичке завере у каирском бироу СОЕ.¹²¹¹ У део “гигантске преваре” би се могло укључити и успешно совјетско врбовање будућих учесника у послератној Титовој структури власти – Ивана Шубашића и Саве Косановића.¹²¹² Не сме се, међутим, губити из вида да је британска дипломатија “минхенским политикама” према источноевропским земљама претходно учинила низ “гигантских превара”.

Британска политика “еквидистанце” према југословенским покретима отпора је била дефинисана од марта до маја 1943. године. Уобличавана је, дакле, између конференције у Казабланки (децембар 1942. године) на којој су се западни савезници договорили о искрцавању на Сицилију, и “Тридент” конференције (мај 1943. године, Вашингтон) на којој су Рузвелт и Черчил искључили простор Балкана као могуће место савезничке инвазије. У Југославији је четнички покрет доживео пораз на Неретви, услед чега су Британци могли лакше да се одреде за своју политику “једнаке удаљености”.¹²¹³

Док је британска политика мењала курс према југословенским покретима отпора, отказујући постепено помоћ Михаиловићу и пружајући је НОП-у, совјетска страна је константно подржавала Титове партизане. У марту 1943. године, британска дипломатија се последњи пут обратила Совјетима са захтевом за обједињавањем два покрета, тако да партизански буде подређен четничком. Меморандумом упућеним совјетској влади, британска влада је указала на опасност избијања грађанског рата уколико британска страна не буде наставила да помаже Михаиловићев покрет. Југословенска ситуација је још тада била детерминисана као “озбиљна” јер је могла да ескалира у грађански рат између двеју група од којих би једна уживала британску, а друга совјетску подршку.¹²¹⁴

Месец дана касније, британска страна је одустала од захтева да Совјети подрже Михаиловића¹²¹⁵, што се може назвати почетком британских уступака пред чврстим држањем

---

¹²¹¹ Вилијамс, Хердер, *Падобранци, патриоти и партизани. Управа за специјалне операције у Југославији 1941-1945*, Београд 2009, с. 13.

¹²¹² Тимофејев, Ј. Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*, Београд 2011, с. 265.

¹²¹³ *Југословенске владе у избеглиштву 1943-1945. Документи*, Петрановић Бранко, Лубљана 1981, с. 14.

¹²¹⁴ Меморандум владе Велике Британије влади СССР-а, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 291-294.

¹²¹⁵ Из телеграма амбасадора СССР-а у Великој Британији И. М: Мајског НИКП СССР, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 305.

Совјета. Таква британска политика према СССР-у, која се поклапа са прогласом “еквидистанце” према југословенским покретима отпора, је била проузрокована совјетским ратним успесима почетком 1943. године и наглим израстањем Совјетског савеза у снажну војну и политичку силу. У априлу 1943. године, совјетска влада је југословенској влади у избеглиштву упутила демарш којим је затевала да, у име борбе против окупатора, распусти четнике у Црној Гори и Херцеговини. Амерички став према југословенској ситуацији у то време је био да се помажу само они покрети отпора који нису имплицирали промену система власти “из инностранства”.¹²¹⁶ То је у ствари значило њихово опредељење да се помоћ пружа четницима. На пролеће 1943. године однос савезника према југословенским покретима отпора је био такав да су партизане подржавали Совјети, да су четницима склонији били Американци, док су Британци покушавали да изврше трансфер свог утицаја са Михаиловићевог на Титов покрет отпора.

Са успостављањем владе Божидара Пурића у Лондону, 9. августа 1943. године, савезници (Британци и Совјети) су за саговорника, који је наступао у име југословенске владе и краља, добили веома незгодног преговарача. Прво, Пурић је био зет Николе Пашића, услед чега су савезници опет “имали посла” са “радикалском Србијом”, друго, у новој влади је Михаиловић, који више није био по вољи чак ни британској администрацији, и даље држао ресор министра војске, морнарице и ваздухопловства и треће, можда и најважније, Пурић је као заступник краљевских интереса утолико био “незгоднији” што је схватио да је једини дипломатски пут којим његова влада може поћи – био пут сарадње са нагло ојачалим СССР-ом, као што су то учинили и Британци.¹²¹⁷

Отуда је Пурић крајем августа 1943. године, непосредно пред премештање југословенске владе из Лонодна у Каиоро, југословенском амбасадору у Москви, Симићу, дао инструкције да као циљ југословенске владе совјетским властима представи успостављање пријатељских односа са СССР-ом, како за време рата, тако и после њега. Пурићева претпоставка је била да би сложна и јака Југославија била заједничка потреба и Југословена и Совјета¹²¹⁸, што је била тачна процена, али Совјети на челу нове, снажне Југославије нису желели да виде краља и његову владу, већ одане експоненте совјетске политике – комунисте. Пурић је, дакле, пред пад Италије, Совјетима понудио могућност успостављања “пријатељске владе” у будућој Југославији, што су Совјети одбили.

---

¹²¹⁶ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, с. 15.

¹²¹⁷ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, с. 25.

¹²¹⁸ Телеграм председника југословенске владе у избеглиштву Б. Пурића југословенском амбасадору у СССР-у С. Симићу, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 317.

Отвореност нове југословенске владе за сарадњу и договор са Совјетима је за Черчила представљала врсту дипломатског проблема, јер у Стаљиновим плановима није било места сарадњи и преговорима са југословенском краљевом владом у Лондону чији су номинални заштитници били Британци, па је Черчил на пролеће наредне 1944. године, морао да потражити пут ка распуштању Пурићеве владе. Условљени потребом да са Совјетима постигну договор којим би штитили своје интересе у Европи, британски стратежи су почели да играју “совјетску игру”, надајући се да ће попуштањем пред совјетским захтевима, успети да, бар донекле, очувају своје интересе. По стилу и логици деловања, та се политика може окарактерисати као “минхенска”.

Британске мисије су се почетком септембра 1943. године налазиле у Титовом штабу, и то две, о чему је Тито извештавао Димитрова, тражећи од њега да и СССР пошаље своју мисију у његов штаб. Том приликом се Тито жалио да британски обавештајци, неколико десетина официра, сувише желе да знају о партизанском покрету и да су они организовали пријем британске помоћи. У штабу су још боравили један амерички капетан и један британски хирург.¹²¹⁹

У септембру се, очекујући пад Италије, југословенска влада из Лондона преместила у Каиро, а у Титов штаб је долетео бригадир Фицрој Маклин, представник британске војне мисије код Тита чији су извештаји о партизанима и Титу били изузетно повољни и наклоњени партизанском покрету. Његово извештавање и деловање из Титовог штаба је збуњивало чак и Ентонија Идна који није био сигуран за кога Маклин ради.¹²²⁰

Уз константну подршку СССР-а партизанима, уз британско слање мисије у Титов штаб - што је позиције партизана постепено ојачавало, догодило се још и то да је падом Италије заплењено италијанско наоружање на југословенској територији било предато партизанима чиме су они на јесен 1943. године били драстично боље опремљени и много више спремни на борбу, како против окупатора, тако и против свих непријатеља на простору Југославије.

Крајем октобра 1943. године, непосредно пред Московску конференцију, која је претходила техранском сусрету, Идн је Молотова питао да ли би Совјети, уколико британска

---

¹²¹⁹ Радиограм Ј. Б. Тита Г. Димитрову, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 317-318.

¹²²⁰ У јуну 1944. године је Маклин извештавао из Титовог штаба својим убичајеним, Титу наклоњеним стилем. Тада је признао како није губио ни једну прилику да Тита подсети како британска влада веома жели да Тито и на политичком и у војном аспекту шири опсег свог деловања у Србији. Иднов коментар на приспели извештај је био: “Заиста желимо? О овоме морамо што прије разговарати. *Ја не знам на чијој страни игра Маклин, то нема везе са нашим потребама.* (курзив О. Д.) - *Iz Barija (ministar rezident) za Alžir (ministru rezidentu)*, 2. srpanj 1944/*Važno, ito-Churchill. Strogo tajno*. Ур: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 219; У наредном телеграму Маклин је обавештен да исправи своје деловање на Тита у правцу да Тито са Србима мора да унапреди сарадњу, а не да се његов режим наметне Србима. - *Ministru predsjedniku, Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ур: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 221;

страна натера четнике да се боре против Немаца и Бугара, инструкирала партизане да бар међусобне борбе престану. Том приликом је Молотов Михаиловића описао као увеличану, надувану фигуру, која није “... баш тако крупна зверка како се о њему прича”.¹²²¹ Резултат догађаја и сусрета савезничких представника од пада Италије до Московске конференције је био тај да је на конференцији била одбачена свака могућност сарадње четника и партизана и да је усвојен совјетски предлог, инициран претходно Титовим захтевом, да и Совјети у Титов штаб пошаљу једну мисију.¹²²² Ускоро је у Титов штаб стигла мисија Корњејева, далеко већа и боље организована од британске.¹²²³

Британска дипломатија је морала попустити пред совјетским захтевима због савезничких одлука донесених на конференцији у Квебеку (“Квадрант” конференција, август 1943), на којој је било договорено да ће савезничко искрцавање бити изведено на северу Европе. Том одлуком су Источна Европа и Балкан, као могућа места савезничке војне сарадње била одбачена, па су Британци покушавали на друге начине да се у Источној Европи и на Балкану споразумеју са Совјетима, али са веома неравноправних позиција јер је тада Стаљин био у могућности да поставља услове сарадње на основу стечене војне премоћи у Европи. Тада је Ентони Идн, у своје и Черчилово име, послао телеграм у Форин офис у којем је изнео предлог да се Совјетима понуди договор “Грчка за Бугарску”. Према таквој замисли, Британци би били вољни да признају совјетско првенство у Бугаској, уколико би Совјети признали њихово првенство у Грчкој.¹²²⁴ За југословенску страну, међутим, важнија је била одлука да се у Титов штаб пошаље совјетска војна мисија. Суздржљив став америчке стране на Московској конференцији по питању деловања у Источној Европи је, за британску страну, био “загонетан”.¹²²⁵

Наведени след догађаја на јесен 1943. године је довео до веома конкретних промена на југословенском терену, од чега је најважније било нагло јачање Титових снага наспрам Михаиловићевих. У октобру је у Барију, у Италији, била организована једна војна база НОП-а, припремљена за прихватање рањеника и достављање помоћи. Број партизана је тих месеци био повећан на 300.000 бораца управо захваљујући стављању италијанског заплењеног

---

¹²²¹ Из забелешке о разговору народног комесара за иностране послове СССР В. М. Молотова са министром иностраних послова Велике Британије А. Идном, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 327.

¹²²² Тито је такав захтев у име НКОЈ-а упутио Стаљину 2. октобра 1943. године. - *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, с. 22.

¹²²³ Детаљније о припреми и доласку совјетске мисије у Титов штаб видети у: - Тимофејева Ј, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*. Београд 2011, с. 297-317.

¹²²⁴ Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Ljubljana 1978, s. 144-145.

¹²²⁵ Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Ljubljana 1978, s. 123.

наоружања Титу на располагање. Највиша партијска представништва Хрватске и Словеније су донела одлуке о прикључењу Истре и словеначког приморја Хрватској и Словенији.¹²²⁶ У новембру је, са друге стране, британски представник у Михаиловићевом штабу, Бејли, извештавао да нема наде да ће се четници икада супротставити Немцима.¹²²⁷

Тренд који је предосетио Божидар Пурић је покушао да коригује апелом на америчку администрацију. У свом обраћању Американцима у новембру 1943. године, Пурић је предочио шта су били могући исходи дотадашње савезничке политике према југословенској влади и четничком покрету: последице “лудачке политике” би ускоро могле бити такве да би савезници могли изгубити цео српски народ и гурнути и остале у Југославији у колаборацију, савезничко понашање је назвао “скандалозном издајом савезничког народа” (Срба), које је било у супротности са “сваким моралом и Атлантском повељом”, те да се не може један савезнички народ “испоручити међународном бољшевизму”.¹²²⁸ У новембру 1943. године се и први пут у британској администрацији могло чути мишљење да би Михаиловића можда требало и напустити, те да за његов положај не би требало превише бринути.¹²²⁹

Из дубине југословенског ратног театра су, упоредо са Московском и Техеранском конференцијом, израњале прве институције будуће југословенске власти. На Другом заседању АВНОЈ-а, 29. новембра 1943. године, Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије је само себе признало и прогласило за највиши орган власти ратне Југославије, отказавши истовремено избегличкој влади у Лондону право на законитост и забранивши краљу Петру повратак у земљу.¹²³⁰ Савезници нису одмах признали НКОЈ, владу АВНОЈ-а, нити су декларативно прихватили одлуке АВНОЈ-а, али их нису ни одбацили.

---

¹²²⁶ *Jugoslovenske vlade u izbeglištву 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, с. 21.

¹²²⁷ Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, с. 260.

¹²²⁸ Kairo, novembar 1943, Telegram Božidara Purića ambasadi u Vašingtonu u kome iznosi nadu da će SAD odbiti britansku politiku prema Mihailoviću i traži neposrednu akciju u tom pravcu, *Jugoslovenske vlade u izbeglištву 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, с. 252.

¹²²⁹ Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, Ljubljana 1978, с. 163-166.

¹²³⁰ АВНОЈ, НКОЈ и НОО су били основни елементи будуће државе, АВНОЈ није био привремени, већ највиши Народноослободилачки одбор (пандан совјетима у СССР-у). Народноослободилачки одбори су још 1942. године били проглашени за сталне, а не привремене органе партизанске власти. Профил народних одбора није био регулисан путем државног законодавства, већ путем партијских директива које је издавао Политбиро, а које би касније евентуално прерастале у законске одредбе. Тек је на првом редовном заседању Народне скупштине ФНРЈ у мају 1946. године био донет *Општи закон о Народним одборима*. У децембру 1942. године су биле основане и прве масовне организације: Антифашистички фронт жена (АФЖ) и Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ). У: - Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u *Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 1995, с. 29.

*Савезничко дистанцирање од Михаиловића и успон партизанског покрета
до Титовог одласка у Москву септембра 1944. године*

Од Техеранске конференције одржане крајем 1943. године, до септембра 1944. године, савезнички однос према покретима отпора у Југославији се променио у корист Титовог. Пресудно је било британско дистанцирање од самог Михаиловића и покушај његовог отпуштања са места министра војске. Политика напуштања четничког вође је за циљ имала британско приближавање партизанском покрету за који је већ било извесно да ће после рата успоставити власт, али је Титов изненадни и ненајављени одлазак у Москву са Виса крајем септембра 1944. године дотадашњу британску стратегију уступака Титу - обесмислио. Черчил је схватио да његово материјално и пропагандно улагање у “пријатељство с Титом” није уродило плодом и да је за било какву промену политике тада већ било касно. Совјети и Тито су били “корак испред” у стратегији овладавања балканским простором, па је Черчил једино још преко споразума Тито-Шубашић могао да проба да за своју земљу извуче некакву политичку добит у Југославији. У томе није успео.

Техеранска конференција се може сматрати “срцем” савременог света, оног који се развио из њених одлука и који до данас почива на њеним основама и функционише у њеном духу. Најважније што се на тој конференцији догодило је било укључивање Сједињених америчких држава у светску политику. Пристанак Рузвелта да се о будућности европских народа и остатка света договара са Стаљином као вођом тоталитарног Совејтског Савеза, наговестио је скривени дух тоталитарних аспирација које су се до тада развијале и у САД као земљи класичне западне демократије.¹²³¹

Дух Техеранске конференције је четнике и Михаиловића довео у тешку позицију. Он се после Техеранске конференције затекао у свету другачијих критеријума од оних са почетка рата. Атлантска повеља као темељни документ западних савезника у односу на који су се европски народи укључивали у рат је ускоро била напуштена. Савезници су из прагматизма напустили свог малог и ненаоружаног савезника, а Рузвелтовим укључивањем у европску политику на Техеранској конференцији је такав стил опхођења према “малима” био прихваћен и потврђен. Мит о демократском духу Техеранске конференције се у Југославији почео ширити већ почетком 1944. године када су у Титов штаб стигли британски бригадир Меклин и Черчилов син који су са собом донели фотографије са Техеранске конференције и које су на свом путу до Титовог штаба делили локалном становништву на чему им се Тито посебно захвалио.¹²³² Један од задатака Маклинове мисије је, дакле, био и промоција

¹²³¹ Крстић, Драган, *Психолошке белешке II 1968-73*, с. 312.

¹²³² FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (MacVeagh) to the Secretary of State, Cairo, January

техеранских одлука међу Југословенима.

Прагматичан по својој природи, Титов покрет је у таквим Савезницима добио подршку, не само оперативног и војног карактера, док је Михаиловићев, који је проистекао из старог, предратног, либералног, српског миљеа, поред слабе војне ефективности у борби против окупатора, у вредносном смислу био неприхватљив свету који се рађао из одлука Техеранске и Кримске конференције.

На Техеранској конференцији су Савезници донели одлуку да Тито мора добити подршку у снабдевању и муницији у што већим размерама, као и путем операција “командоса”.¹²³³ Прва последица такве одлуке је било успостављање контакта између Тита и Черчила крајем 1943. године путем приватне преписке која је неколико месеци касније довела и до њиховог сусрета у Италији и Казерти. Черчил је тада пред парламентом одао признање југословенским партизанима, чиме су они на нивоу јавног дискурса стекли подршку још једног савезника – Британаца.¹²³⁴

Прво помињање британског напуштања Михаиловића из новембра 1943. године је пратила и идеја да би краљ Петар требало да се врати у Југославију и да се бори са својим народом.¹²³⁵ С обзиром да је још на Московској конференцији била одбачена могућност сарадње два покрета (по моделу који је одговарао Британцима – да партизани буду подређени четницима), идеја о повратку краља у земљу ради борбе уз свој народ је, у контексту успостављања личне комуникације Тито-Черчил и слања британског бригадира Меклина у Титов штаб, могла значити једино краљево подређивање партизанској команди. За Британце је постало јасно да ће Тито после рата доћи на власт, па је њихова једина брига била како да обезбеде краљев повратак у земљу. У томе никада нису успели. Ипак, за питање изградње послератне структуре власти је неопходно утврдити тачан “механизам” међународног напуштања Михаиловића.

Британска дипломатија је своју политику према партизанима у значајној мери обликовала према извештајима Маклина, који је још крајем 1943. године почео да предлаже ускраћивање сваке помоћи Михаиловићу.¹²³⁶ На основу тих извештаја се британски Форин офис 7. децембра 1943. године обратио америчкој администрацији са жељом да дозна њихов

31, 1944, p. 1342.

¹²³³ Из војних одлука Техеранске конференције највиших руководилаца три савезничке државе – СССР, САД и Велика Британија, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 343.

¹²³⁴ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, с. 23.

¹²³⁵ Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetском ratu*, Ljubljana 1978, s. 163-166.

¹²³⁶ Najstroža tajna. Izvještaj brigadirа R. H. R. Macleana, šefa savezničke vojne misije pri partizanskoј vojsci u Jugoslaviji, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 36-37.

став по питању британске промене политике према југословенским покретима отпора. Тада је констатовано да, осим у ужој Србији и Црној Гори, партизани у остатку Југославије контролишу територију са око 200.000 бораца. Без обзира на прокламовану верску толеранцију и пружену шансу да се партизанима прикључе и друге партије, забележено је да су у успостављеној администрацији и у самом партизанском покрету комунисти држали кључна места. Комунисти су тада заговарали ликвидацију Михаиловића који је у Србији имао значајну подршку услед “српског национализма и антикомунистичке оријентације (Срба)”, услед чега је Михаиловић представљао трајну сметњу југословенском уједињењу.¹²³⁷

Од тада па на даље су у британским изворима категорије *Срби*, *српски народ* и *Стара Србија* често биле супростављене категоријама *Титов покрет*, *комунизам* и *партизани*. Таква савремена перцепција британских обавештајаца доводи у питање накнадну идеолошку интерпретацију комуниста победника да су Срби током рата подржавали партизане. Већ у британском обраћању америчкој администрацији у децембру 1943. таква дистинкција је била јасна. У Форин офису су тада биле разматране две могуће опције односа према југословенским покретима отпора. Уколико би Британија подржавала оба покрета паралелно, тиме би могла обезбедити противтежу комунистима у послератној Југославији, односно могућност да се од такве “комунистичке државе” сачува “бар Стара Србија” и мање вероватну могућност да се Михаиловић ипак покрене против Немаца. Анализе којима је Форин офис располагао су тада говориле да четнички покрет отпора никада не би био придобијен као британски фактор ни у политичком, ни у војном смислу, уколико би са његовог чела био уклоњен Михаиловић. Друга могућност се сводила на процену да уклањањем Михаиловића и повезивањем са његовим нижим официрима који су били спремни да се боре против Немаца, британска политика не би морала жртвовати српског краља, нити српски народ подредити комунистичкој доминацији.¹²³⁸ Извештај је значајан из два разлога: прво указује на прагматизам и прорачунатост британске политике према покретима отпора, и друго, Стара Србија и Срби су перципирани као супротност у односу на партизански покрет и комунисте. Већ тада је британској администрацији било јасно да Србима у Србији после рата прети комунистичка опасност.

Промена односа према Михаиловићу је била праћена променом дискурса у британској штампи. Већ у децембру 1943. године је штампа ублажила став према Титовом покрету карактеришући га као покрет који није чисто комунистички, већ покрет за “демократију против реакције” која је долазила од Срба из Србије који су били повезивани са појмовима

¹²³⁷ Foreign Office Washingtonu 7. prosinac 1943, *Jugoslovenske vlade u izbeglištву 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s.

¹²³⁸ Foreign Office Washingtonu 7. prosinac 1943, *Jugoslovenske vlade u izbeglištву 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s.

“великосрпско” и “реакционарно”. Тако је Михаиловић би “реакционар” који се са својих 15.000 људи борио за “велику Србију”, док се 200.000 партизана борило за демократску Југославију.¹²³⁹

Југословенској влади у избеглиштву је, као и британским стратезима, било јасно у каквој би се ситуацији могли затећи Срби у Србији у случају британског напуштања Михаиловића. Техеранска конференција је свакако утицала на Божидара Пурића да совјетском представнику при југословенској амбасади у Каиру, Новикову, крајем децембра 1943. године понуди могућност сарадње југословенске и совјетске владе што је совјетска страна одбила поричући, при том, сваку везу са партизанима.¹²⁴⁰ Пурићева интерпретација сусрета показује да је совјетској страни била понуђена могућност потписивања уговора којим би била обезбеђена база за много већу срадању и пријатељство, слично оном које је југословенска влада неговала са Британијом. Пурићева политика је била мотивисана жељом да се над Србијом не воде “њихове љубоморне утакмице”, већ да се преко југословенске владе “укопчају њихови заједнички интереси у том делу Европе”. Пурић је заједничке интересе југословенске и совјетске владе видео у геостратешком положају Југославије која је за “Русе” могла представљати бедем сваког надирања из западне Европе и са југа ка истоку и југоистоку, док су Руси, са друге стране, за југословенску владу у том смислу били најближи сарадници и најприроднији савезник. Пурић је Новикову том приликом предочио да СССР и Југославија могу водити само две политике - “партијску политику” и “државну спољну политику”: “Ви знате добро да партија код нас не може успети?”. Новиков се са тиме сложио.¹²⁴¹ Понуђену могућност потписивања уговора којим би се обезбедила позиција југословенске владе је совјетска страна одбила. Пурић се побунио питањем због чега СССР непринципијлно склапа уговор са Чехословачком која се не бори док са југословенском владом која се три године борила такав уговор не желе да потпишу.¹²⁴²

---

¹²³⁹ London, 11.12.1943, Bogoljub Jevtić izveštava Ministarstvo inostranih poslova o odjeku obrazovanja NKOJ-a u engleskom parlamentu i štampi, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 265.

¹²⁴⁰ Забелешка амбасадора СССР-а при југословенској влади у избеглиштву Н. В. Новикова о разговору са председником југословенске владе у избеглиштву и министром иностраних послова Б. Пурићем, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996.

¹²⁴¹ Забелешка председника Југословенске владе у избеглиштву и министра спољних послова Б. Пурића о разговору са амбасадором СССР-а при југословенској влади у избеглиштву Н. В. Новиковим, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996; Kairo, 23.12.1943, Telegram В. Purića ambasadi u Londonu o odnosima sa SSSR-om, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 275.

¹²⁴² Забелешка председника југословенске владе у избеглиштву и министра спољних послова Б. Пурића о разговору са амбасадором СССР при Југословенској влади у избеглиштву Н. В. Новиковим, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева

Сусрет Пурића са Новиковим у Каиру је значајан из неколико разлога. Прво, из њега се види да југословенска влада наступала са старих, предратних позиција релативно самосталне државе, што више није било у складу са њеним стварним положајем. Совјети нису желели “за пријатељску владу” краљевску владу. След догађаја је показао да су једино комунистичку владу сматрали пријатељском. Њихов однос према југословенској влади је био реалистичан и прагматичан, заснован на совјетском предратном искуству које је показало да источноевропске владе нису водиле пријатељску политику према СССР-у, па Стаљин није желео да са позиција новостечене моћи дозволи исту грешку.

Није јасно када је, којим речима и између кога било уговорено да ће Тито после рата успоставити власт, али из низа совјетско-британских потеза према покретима отпора у Југославији, посебно после Техеранске конференције, јасно је да је такав, било прећутни, било отворени, међусавезнички договор већ био на снази. Совјетско одбијање преговора са Пурићвом, односно краљевском владом је, са једне стране, показао да совјети под “пријатељским владама” (финландизација) подразумевају само оне које сами инсталирају и које контролишу у потпуности, и, са друге стране, да британској тактици којом би преко краља и његове владе у послератној Југославији сачували део политичког утицаја – у совјетским пројекцијама није било места.

Иза британске намере, дефинисане у децембру 1943. године, да се у скоријој будућности организује сусрет Тита и краља, крила се нада да би претходним краљевим отпуштањем Михаиловића са места министра војске, Тито могао променити однос према четницима, односно да би повратак краља у земљу и његово подређивање партизанима британској политици обезбедио политичко и војно присуство у будућој Југославији. Додатни мотив којим су покушавали да придобију Тита за тај сусрет се тицао могућности да краљевски бродови и њихова посада на Средњем Истоку, у том случају, буду стављени под Титову команду. Предвиђена је и могућност да Тито на такав предлог не пристане. У том случају је требало уговорити сусрет председника краљевске владе и Тита.¹²⁴³

За анализу развоја будуће структуре власти, значајним прилогом се може сматрати упозорење југословенског министра Ненада Грисогона са британским амбасдором Ралфом Стивенсоном крајем децембра 1943. године. Тада је Грисогано упозорио Британца да су комунисти у партизанском покрету совјетска експозитура за коју су Британци “непријатељ

Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 350; Саопштење ТАСС поводом предлога југословенске владе у избеглиштву за закључење пакта о узајамној помоћи и послератној сарадњи са СССР, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 363.

¹²⁴³ Foreign Office ambassadoru njegova veličanstva pri jugoslavenskoj vladi u Kairu, 23. prosinac 1943, Vrlo hitno, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ур: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 55.

број један”. Са становишта односа снага које су потенцијално могле учествовати у будућој власти, интересантна је Стивенсонова примедба да комунисти чине мањину у партизанском покрету, али и Грисогонов одговор да их има тек нешто мање од половине укупног броја партизана. Том приликом је министар, описујући положај комуниста у партизанском покрету, рекао да су изузетно добро организовани и да комунистичку војску чине партијски кадрови, командни персонал, савршена шпијунска служба и хелијска служба. Од ХСС-а су им се прикључили само “отпадници”, док су у Црној Гори као “противнике” убили преко 3.000 људи – а противника није могло бити толико. Међу партизанима је било и усташа. Титовим покретом су управљали повратници из Шпаније, вешти пропагатори и ратници чија је тактика била да у прве борбене редове шаљу партизане некомунисте.¹²⁴⁴ Као пример те тактике је наведен Сплит у којем најмлађи и најспособнији партијци нису били ни мобилисани већ су били остављени да се у самом граду баве “специјалним задацима” после рата. Грисогоно је тада Стивенсона питао ко Србима може дати гаранције да британском политиком давања наоружања партизанима Тито енглеским наоружањем неће поробити и убијати Србе. Стивенсон је признао да му нико не може дати гаранције, али да Срби као индивидуалистички настројен народ неће прихватити комунизам. Министар га је тада подсетио на случај Руса који такође нису желели комунизам.¹²⁴⁵ Сви покушаји југословенских дипломата да после Техеранске конференције евентуално поправе положај Срба у Србији су наишли на британско понашање за које није једноставно проценити да ли је било злонамерно, несвесно, рационално или игнорантско.

Британска политика крајем децембра 1943. године је била дефинисана у односу на три нова фактора одређена одлукама Техеранске конференције: 1) партизани ће управљати послератном Југославијом (том одлуком је била прекршена Атлантска повеља), 2) партизани су постали толико важни да ће Британија политичке циљеве у будуће подредити војним, 3) није више извесно да ће монархија бити уједињујући фактор нове Југославије.¹²⁴⁶ Тада је био дефинисан и политички пут развоја догађаја у наредних годину дана у Југославији: уколико би краљ партизанима дао главно место у влади, британска политика би помогла спајање краља и његове владе са партизанским покретом.¹²⁴⁷

---

¹²⁴⁴ Kairo, 24.12.1943. - Ministarstvo inostranih poslova dostavlja kraljevskoj ambasadi u Londonu sadržaj razgovora ministra Nenada Grisogona sa britanskim ambasadorom Ralfom Stivensonom vođenom 17. decembra 1943, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 276.

¹²⁴⁵ Kairo, 24.12.1943. - Ministarstvo inostranih poslova dostavlja kraljevskoj ambasadi u Londonu sadržaj razgovora ministra Nenada Grisogona sa britanskim ambasadorom Ralfom Stivensonom vođenom 17. decembra 1943, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 276.

¹²⁴⁶ Ambasador njegova veličanstva pri jugoslavenskoj vladi u Kairu Foreign Officeu, 25. prosinac 1943, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 58.

¹²⁴⁷ Foreign Office ambasadoru njegova veličanstva pri jugoslavenskoj vladi u Kairu, 25. prosinac 1943, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 59.

Черчилова узнемиреност и несигурност политичког пута који је Британија одабрала су почетком 1944. године били изазвани совјетским понашањем у Пољској, али и извештајима са југословенског терена у којима је Тито био процењиван као обучени комуниста који је примењивао совјетске методе организације власти у Југославији. Политичке комесаре које је до тада распоређивао по војним јединицама је од тада уврстио у борбене редове за потребе идологије, односно, како би “по вољи бораца сви делили исту судбину”. Интересантна је била процена да се партизани некомунисти углавном боре за свој дом, слободу земље и опстанак, те да би ти људи лако могли бити прикључени и Михаиловићу који је први почео борбу.¹²⁴⁸

Међусавезнички договори су, међутим, били другачији. Политички и идеолошки неискристалисан део партизанског покрета је морао остати под Титовом командом, иако је, како показује наведени извештај, тај део НОП-а можда, у другачијим околностима, могао бити прикључен и четницима. Черчилова одлука, да упркос таквим показатељима, настави са политиком напуштања Михаиловића, потврђује његово упутство секретару спољних ослова у којем каже да једина шанса за краља да отпусти Михаиловића и да “ућутка своје противитовске пропагандисте”.¹²⁴⁹ Британска политика притиска на краља да распусти владу у циљу отпуштања Михаиловића се почела интезивније уобличавати и дефинисати од Техеранске конференције. У америчким интерним извештајима се, као и у британским, почетком 1944. године почела развијати свест да су “великосрпска политика” и партизански покрет опречне политичке опције.¹²⁵⁰

Почетак 1944. године је донео обрт у британском односу према четницима. Черчил је 8. јануара писао Титу да је одлучан у ставу да британска влада више неће подржавати Михаиловића, већ само њега, док ће са краљем остати у службеним односима.¹²⁵¹ О својој одлуци је обавестио и Стаљина.¹²⁵² Промену британске политике према Михаиловићу је обележило слање бригадира Маклина у Титов штаб.¹²⁵³ Крајем јануара је између Черчила и Идна почео разговор о садржају телеграма којим би краљ Петар био обавештен да је потребно да распусти своју владу у којој “...му је Михаиловић био млински камен око

---

¹²⁴⁸ London, 1.1.1944, Zabeleška za Božidara Purića o razgovoru sa engleskim oficirom koji se vratio iz Jugoslavije, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 282.

¹²⁴⁹ Ministar predsjednik državnom sekretaru vanjskih poslova, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 69.

¹²⁵⁰ FRUS, The secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, January 4, 1944, p. 1300.

¹²⁵¹ Ministar predsjednik maršalu Titu, datirano 8. siječnja 1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 75.

¹²⁵² Poslanica g. Churchilla Maršalu Staljinu, Strogo tajno i lično, 18. januar 1944. godine, *Tajna prepiska Churchill-Staljin 1941-1945*, ur: Barbieri Frane, Bucalo Branko, Jevšovar Marijan, Epoha-zagreb, 1965.

¹²⁵³ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (macVeagh) to the Secretary of Satte, Cairo, January 17, 1944. p. 1333.

врата”.¹²⁵⁴ Веома краткотрајни отпор таквој одлуци је показао и сам Ентони Идн.¹²⁵⁵

Амерички став према новој британској политици је био суздржан. Питање Јужних Словена и Балкана је у америчкој администрацији било процењено као домен британско-совјетских договора, при чему је тада било прецизирано да би америчка администрација требало независно од Британаца да прави договоре са Совјетима. Стара Југославија је, према њиховом разумевању, била последица договора великих сила, па би и друга, послератна Југославија требало да буде продукт међународне сагласности. Рузвелт је био обавештен о британској одлуци обустављања помоћи четничком покрету. Америчка процена је била да ће та одлука довести до пада Пурићеве владе. Меклиновим извештајима о Михаиловићевој тактичкој сарадњи са Немцима нису веровали, процењујући да Михаиловић превасходно води рачуна о српским интересима. Пад Пурићеве владе би Британцима дао могућност слободнијег деловања на терену и отворио би пут ка лакшем споразумевању између “тројице великих”, али у политичком погледу се тиме не би постигло ништа јер нова влада не би имала ауторитет попут оног који је имала Пурићева влада. Из свега тога је проистицала америчка одлука о неподржавању британске политике напуштања Михаиловића, односно неслагање са пружањем ексклузивне помоћи Титу.¹²⁵⁶ У оквиру британске мисије код Тита се нашао и амерички извештач без права на деловање, док је америчка мисија у Михаиловићевом штабу продужила свој боравак.¹²⁵⁷

Америчке процене о последицама ускраћивања помоћи Михаиловићу су биле тачне. У фебруару је и Ентони Идн одустао од Михаиловића, чиме је британска политика постала усаглашенија по питању политичких потеза које је у будуће требало предузети. Идн се сложио са распуштањем Пурићеве владе и организовањем нове на чијем би челу био неко са мање српског сентимента од Пурића преко кога би се могло извести приближавање Титу.¹²⁵⁸

Док су британска и америчка администрација биле принуђене да своје политичке потезе према покретима отпора у Југославији одмеравају и спроводе у односу на СССР, Стаљин током рата није мењао свој однос према Титу и његовим партизанима. Тито је одржавао редовну радио-везу са Москвом, комуницирајући са Стаљином посредно, преко Димитрова. Да је сва важна питања решавао према упутствима “из Москве” показује дневник

---

¹²⁵⁴ Državnom sekretaru vanjskih poslova, W.S.C. 19.1.1944. *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 78.

¹²⁵⁵ Ministru predsjedniku, Anthony Eden, 19. siječanj 1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 78.

¹²⁵⁶ FRUS, Memorandum by Mr. Carl F. Norden of the Division of European Affairs, Washington, January 19, 1944, p. 1335.

¹²⁵⁷ FRUS, Memorandum by the Assistant Secretary of State (Berle), Washington, January 26, 1944.

¹²⁵⁸ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (MacVeagh) to the Secretary of State, Cairo, January, February 5, 1944, p. 1344; Barker, Elizabeth, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Ljubljana 1978, s. 168;

Димитрова у којем се посебно од Техеранске конференције може пратити синхронизовано деловање КПСС-а и КПЈ на међународној сцени. Крајем децембра 1943. године Тито је од Димитрова тражио упутство да ли да КПЈ одмах захтева међународно признање НКОЈ-а или да остане при одлуци донесеној на другом заседању АВНОЈ-а да “питање краља” буде решено после рата.¹²⁵⁹ Почетком фебруара је од Димитрова добио одговор да се “залажу” (КПСС и КПЈ) за јединство Југословена, али да тог јединства не може бити док “влада у Каиру не буде елиминисана, укључујући и Дражу Михаиловића” и да југословенска влада у избеглиштву треба да поднесе извештај “о трошењу огромних сума народног новца”.¹²⁶⁰ Истог датума је Тито одговорио Черчилу да је спреман да сарађује са краљем уколико би се краљ потчинио АВНОЈ-у и ако би се питање монархије одложило за период после рата, односно избора.¹²⁶¹

Један од важнијих извора за реконструисање контекста савезничког напуштања Михаиловића и положаја у којем се југословенска влада нашла на прелазу из 1942. у 1943. годину је, у историографији запостављено, Пурићево писмо краљици Марији из фебруара 1943. године. Документ указује на низ важних околности и разговора којима се може употпунити слика о “пуштању Михаиловића низ воду” и британско-совјетској политици према њему, односно о разлозима британског (неоправданог) прагматизма. Једна од наведених околности је да се долазак југословенске владе је у Каиро поклопио са највећим Титовим успесима после слома Италије. Тиме су позиције југословенске владе у избеглиштву биле ослабљене иако је њен долазак у Каиро био планиран као приближавање југословенској територији услед очекиваног брзог слома Италије и нацистичке Немачке.

Приликом првог сусрета са Идном у августу 1943. године, Пурић је британског министра спољних послова питао да ли ће Британија “...поново направити неки Минхен”. Идн му је тада одговорио да је политика споразума са Русијом једина могућа политика. Отуда је и Пурић своје дипломатске напоре усмерио ка покушају да са СССР-ом потпише уговор о пријатељству по совјетско-чехословачком моделу што је у Каиру и било предочено Новикову. Интересантно је да Идн није негирао могућност “минхенске политике” (према српској влади и Михаиловићу) стављајући такву потенцијалну политику у контекст договора са “Русима”. Очигледно увређен Пурићевом директношћу, Идн је поставио питање Михаиловићеве

¹²⁵⁹ Радиограм Ј. Б. Тита Г. Димитрову, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 354.

¹²⁶⁰ Радиограм Г. Димитрова Председнику НКОЈ-а, Ј. Б. Титу, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 364.

¹²⁶¹ *Maršal Tito ministru predsjedniku Churchillu, 9. februar 1944, Tito-Churchill. Strogo tajno.* Ур: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 86.

пасивности у борби против окупатора. Пурићев одговор је био још непријатнији: Михаиловић би мобилисао "... и свако дете да су савезници одлучили да се искрцају на Балкану, пошто нису, Михаиловић се неће борити (...) мада би он (Пурић, О. Д.) могао на оптуженичку клупу ставити и генерала Вилсона и целу његову средњеисточну команду питајући се шта она ради и када ће ступити у акцију". Већ тада је Идн од Пурића захтевао да из владе избаци Михаиловића, на шта му је Пурић одговорио да се Михаиловић сам својом борбом створио, да је постао национални херој попут Робина Худа, који се ни указима, ни декретима не би могао сменити, и да би се евентуално Михаиловић могао одрећи њега – Пурића. Тада је Идн постао још директнији: објаснио је Пурићу да не треба да се варају (Срби) ако мисле да ће "... иједан британски војник пролити своју крв за то да би Његово Величанство Краља (Петра) вратили на престо".¹²⁶²

Идн очигледно није сматрао проблематичним и неумесним што су Срби проливали крв, између осталог, и за интересе британског Величанства, док истовремено британски војници, како је Идн рекао - не би проливали крв за југословенско Величанство. Пурић Идну није остао дужан у одговору: Срби ће сами то урадити (вратити своје Величанство у Београд), али је замолио Идну да "... им у томе британска дипломатија бар не одмаже, кад им већ не помаже радећи за своје и српске непријатеље истовремено".¹²⁶³

После непријатног сусрета са Идном, Пурића је чекао још непријатнији сусрет са Черчилом током којег му је Пурић рекао да не може (Черчил) свог јединог савезника (Михаиловића и Србе) да баци у руке болшевизму јер ће због тога над његовим именом остати сенка у историји. Черчил му је тада рекао: "Ви се не можете истовремено борити против многобројних окупатора и против Тита". Пурић му је, описујући разговор као напет и са повишеном интонацијом, одговорио да су Срби навикнути на такву ситуацију јер су се у прошлости борили са по неколико непријатеља, а понекад и са пријатељима, упозоравајући Черчила да "помагати Тита значи радити за Русе", те да Британија и нема своју политику на Балкану. Упозорио га је и да је Тито своју владу основао по узору на совјетску, да се, попут Стаљина прогласио маршалом, да је на чело народног већа поставио Рибара као Совјети Калињина. Пурић је сматрао да, без обзира што су Британци послали своју мисију код Тита, њих на тлу Југославије "стварно држи наш народ (српски) и геостратегијски положај наше земље".¹²⁶⁴

Пурићева процена британског заокрета према Титу је проистицала из чињенице да

¹²⁶² Kairo, 14.2.1944, Izveštaj Božidara Purića kraljici Mariji o opštoj političkoj situaciji, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 289.

¹²⁶³ Kairo, 14.2.1944, Izveštaj Božidara Purića kraljici Mariji o opštoj političkoj situaciji, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 289.

¹²⁶⁴ Kairo, 14.2.1944, Izveštaj Božidara Purića kraljici Mariji o opštoj političkoj situaciji, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 289.

Британци у Југославији нису умели да заврше посао који су им препустили Совјети. Услед тога, али и услед чињенице да и Титу иде све теже на терену, британска и совјетска политика су почеле синхронизовано да иступају против владе у избеглиштву, против Михаиловића и, последично, против Срба у Србији. Њихове осуде упућене на рачун Михаиловића нису биле мотивисане чињеницом да он није савезник, већ чињеницом да као савезник “... није хтео да превремено изводи наш народ на кланицу...”, чувајући свој народ за последњи и одлучан моменат када би га мобилисао. Као једину светлу тачку у целокупној ситуацији је видео америчко држање које је према југословенској влади у избеглиштву и Михаиловићу било пријатељско.¹²⁶⁵

Први конкретан потез који је наговестио расплет догађаја на пролеће 1944. године је био радио-позив Душана Симовића упућен Србима почетком фебруара да се прикључе партизанском покрету.¹²⁶⁶ Крајем истог месеца је уследио други симптоматичан потез британских власти када је Черчил пред парламентом подржао партизански покрет.¹²⁶⁷ Истовремено је југословенски амбасадор у Сједињеним америчким државама, Константин Фотић, проследио Пурићу амерички извештај капетана Менсфилда, чија је процена била да су у том тренутку Хрвати и усташе чиниле 75% партизанског покрета, док су остатак чинили Срби из Босне и скоро нико из Србије. Борба “Дража-партизани” је била процењена као расна борба која ће се продужити до краја.¹²⁶⁸ Британски политичари су били свесни својих одступања од критеријума са којима су почели рат, на шта указује одлука да се преко Маклина Титу пошаље порука да би његов захтев да буде призната само његова влада био у супротности са Атлантском повељом. То се право ускартило српском народу, те би тако једини пут могао бити организовање једне прелазне владе. Британска порука Титу је поново подвукла разлику између српског народа и партизанског покрета. Неколико дана касније Пурић је из Каира одлетео у Лондон на разговор са Черчилом. Тада је почео британски притисак на краља и владу да се Пурићев кабинет распусти.¹²⁶⁹

Операционализација процеса распуштања Пурићеве владе је почео у марту, повлачењем 30 официра за везу из Михаиловићевог штаба и истовременим слањем 60

---

¹²⁶⁵ Kairo, 14.2.1944, Izveštaj Božidara Purića kraljici Mariji o opštoj političkoj situaciji, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 289.

¹²⁶⁶ London, 20. 2. 1944. - Telegram B. Jevtića B. Puriću o govoru Dušana Simovića u prilog partizana, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 297.

¹²⁶⁷ Iz govora ministra predsjednika Churchilla u Donjem domu 22. veljače 1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 94.

¹²⁶⁸ Vašington 22.3.1944, Telegram K. Fotića B. Puriću o izveštaju kapetana V. Mensfilda, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 312. - Није јасно на основу чега је изведен проценат од 75% Хрвата и усташа у партизанском покрету.

¹²⁶⁹ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (MacVeagh) to the Secretary of State, Cairo, February 29, 1944, p. 1350.

официра у Титов штаб.¹²⁷⁰ Управо тада, 6. марта 1944. године је и совјетска мисија стигла у Титов штаб. Америчка администрација је проценила да конфликт “Михаиловић-Тито-Каиро” прераста у британско-совјетски конфликт, тим пре што је совјетска мисија била далеко већа од британске мисије. Могуће је да је управо на ту чињеницу Рузвелт реаговао слањем једне обавештајне групе код Михаиловића, пошто је претходно из његовог штаба била повучена англо-саксонска воја мисија.¹²⁷¹ Неколико дана касније, 10. марта, југословенски амбасадор у СССР-у је обелоданио промену своје лојалности и ставио се на располагање маршалу Титу.¹²⁷²

Почетак марта је, дакле, обележио низ догађаја којима је претходно договорена совјетско-британска политика почела да се остварује на терену.

Циљ распуштања Пурићеве владе је био да уклањањем Михаиловића са позиције министра војске стекне боље позиције у преговорима са Титом, међутим, само отпуштање Михаиловића није решавало и питање командантуре четничким покретом. Британски циљ је био да краљ Петар одржи своју везу са Србима, која би, уклањањем Михаиловића, потенцијално била угрожена. Черчил је тражио особу која би Михаиловића могла одменити и која би морала бити по вољи и Србима и Титу. Душан Симовић је изгледао као могући кандидат.¹²⁷³ Крајем марта 1944. године, Тито је Черчилу поручио да не може одступати од одлука АВНОЈ-а, те да тако краљ не би могао да се врати у земљу.¹²⁷⁴ Тиме је и са југословенске (совјетске) стране прецизирано да се као решење прихвата једино провизорна влада, а никако повратак краља у земљу. Британске позиције су већ тада биле знатно ослабљене.

Слабљење британских позиција, што је значило јачање совјетских позиција у Југославији, је америчка администрација покушавала да искористи оснаживањем свог присуства у “југословенским пословима” изграђујући постепено сопствену позицију контра-теже Совјетима. После Михаиловићевог обраћања “американцима” у којем је тражио помоћ, Рузвелт је у априлу 1944. године одлучио да у његов штаб пошаље три групе официра.¹²⁷⁵ Турски извори, чија је сазнања Пурићу преносио амбасадор Шуменковић, указивали су на совјетско-британску борбу око Југославије, док су за Бугарску тврдили да је изван спора,

¹²⁷⁰ FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, March 3, 1944, p. 1352.

¹²⁷¹ FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, March 4, 1944, p. 1353.

¹²⁷² Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s. 263.

¹²⁷³ Ministru predsjedniku, Anthony Eden, 14. ožujak 1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 104.

¹²⁷⁴ Predsjednik vlade njegova veličanstva gospodin Winston Churchill, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 115.

¹²⁷⁵ Vašington 4.4.1944. Telegram Ž. Kneževića B. Puriću o američkom preokretu u pomaganju D. Mihailovića, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 315.

односно да је припала Совјетима.¹²⁷⁶

Турски министар спољних послова, Менеменџоглу, је представнику југословенске владе у избеглиштву у Турској, Шуменковићу, образложио турско становиште неутралности, као и претпоставку да “Лондон” и “Москва” раде на подели интересних сфера. По њему је и само помињање “пријатељских влада” значило обележавање “сфера утицаја”, а као индикације британског приближавања Титу, за којег су Британци веровали да ће умети касније да цени велику британску помоћ која му је била пружена током рата, је навео: 1) Черчиллов говор у парламенту пун похвала на Титов рачун, 2) југословенски амбасадор у Москви, Симић, се изјаснио за Тита и партизанае, 3) СССР је у Италији признао Бадолеву владу¹²⁷⁷, 4) турску неутралност су Британци процењивали као “неозбиљност” (вероватно због тога што Турска није хтела да игра совјетско-британску игру, према којој би, како су турске власти предосетиле, Турска припала совјетској сфери утицаја, што би по стилу припадало “минхенској политици”).¹²⁷⁸

Половином априла 1944. године, Черчил је Молотова обавестио о саветовању краља Петра да распусти Пурићеву владу и да организује мању која би се састојала од људи “... који не би били сувише непријатни за маршала Тита”.¹²⁷⁹ Истовремено у америчким анализама је забележено да је Михаиловић у Србији био прихваћен као “месија”.¹²⁸⁰ Већ из извора датираних у април 1944. године се може наслутити до које мере се предстојећи сукоб између Срба у Србији и партизана морао заострири.

Черчил је краља Петра на дан његовог венчања са грчком принцезом обавестио да више неће имати владу, већ некакав комитет који ће почети преговоре са Титом. Краљ је тада питао Черчила “ ... због чега би храбар народ (Срби) који се борио за принципе хуманости, слободе и независности требало прогласити издајцима, и за кога се тај народ уопште борио”?¹²⁸¹ За детектовање односа између партизана и Срба у Србији, можда најзначајнији извор представља Ђиласово реферисање у Москви о стању у Југославији у априлу 1944.

---

¹²⁷⁶ Ристовић, Милан, Турска осматрачница. Југословенско-турски односи у Другом светском рату и њихов балкански контекст, Београд 2013, с. 178.; Vašington 4.4.1944. Telegram Ž. Kneževića B. Puriću o američkom preokretu u romaganju D. Mihailovića, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 315.

¹²⁷⁷ Бадолџо и краљ Виторио Емануеле III су били британски политички експоненти у италијанској политици, док су антифашистичке странке у покрету отпора биле амерички политички експоненти. Совјетским признавањем Бадолџове владе Совјејти су учинили политички уступак Британцима, па су им се Британци реванширали у Југославији, покушавајући, истовремено, да бар део политичког утицаја задрже за себе.

¹²⁷⁸ Ankara 5.4.1944. Pismo Ilije Šumenkovića B. Puriću o englesko-sovjetskoj politici podele zona na Balkanu, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 317-319.

¹²⁷⁹ Из писма премијера Велике Британије В. Черчила Народном комесару за иностране послове СССР В. М. Молотову, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 388.

¹²⁸⁰ FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, April 15, 1944, p. 1357.

¹²⁸¹ FRUS, King Peter II of Yugoslavia to President Roosevelt, London, April 17, 1944, p. 1359-1361.

године. Тада је Молотов Ђиласу објаснио да признавање НКОЈ-а и АВНОЈ-а не зависи ни од Енглеске, ни од Америке, али да не би било у реду да се и о њиховим ставовима не поведе рачуна. Молотов је нагласио да су Британци више пута покушавали да Совјете придобију за политику подршке четницима, али да су Совјети тај предлог упорно одбијали. Поред тога, Молотов је опоменуо Ђиласа да не потцењује Михаиловићеве снаге у Србији, што указује на чињеницу да су и Совјети били свесни његове популарности и војске над којом је командовао, иако су у комуникацији са Британцима његов значај умањивали. Ђилас је тада објаснио да је Титов основни задатак у предстојећим месецима требало да буде јачање његовог покрета у Србији јер би то имало великог утицаја на међународно признање. Шта више, Ђилас је признао да уколико партизански положај у Србији не буде био сигуран, “... ништа неће бити” (од дотадашњих совјетских и партизанских напора – О. Д.). Партизанске одреде је Ђилас у Србији описао као “безначајне”, те да би се њихов положај поправио, партизанима је била потребна помоћ у оружју.¹²⁸²

Черчил је такође схватио да је питање покретања Срба у Србији на борбу против окупатора било кључно питање за успостављање послератне структуре власти у којој су и Британци желели да имају што је могуће већи удео. Међу Черчиловим белешкама се може наћи и једна за државног секретара спољних послова у којој се каже да би британска страна желела да покрене “... тих 200.000 Срба” и да не сме доћи до грађанског рата између “Титоиста и Србије”. Тито је тада у Србији имао мале герилске акције, располагајући са око 3.000 људи, за које му Британци нису слали помоћ. Према британским извештајима Михаиловић је располагао са око 20.000 војника и још око 45.000 људи које је потенцијално могао мобилисати. Михаиловић је потцењивао Титове снаге, док је Тито прецењивао своје снаге у Србији. Черчил је сматрао да би краљ могао “... довести Србе Титу...”, али никако као “приватно лице у авијацији” како је то замишљао Тито, јер то Србе не би убедило да се подреде Титу.¹²⁸³ Обе стране, и Тито и Михаиловић, као и Британци и Совјети, су знали да је кључ земље био у Србији.¹²⁸⁴

Почетком маја 1944. године се, како извори показују, у британској стратегији почела помињати могућа политика одвајања и осамостаљивања Тита од Москве.¹²⁸⁵ За Британце је

---

¹²⁸² Из забелешке о разговору народног комесара за иностране послове СССР В. М. Молотова са чланом врховног штаба НОВ и ПОЈ М. Ђиласом, и начелником југословенске војне мисије у СССР В. Терзићем, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 394-398.

¹²⁸³ *Osobna bilješka ministra predsjednika/serijski br. m.477/4 državnom sekretaru vanjskih poslova*, 30. april 1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ур: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 139-142.

¹²⁸⁴ FRUS, The Counselor of Mission at Algires (Chapin) to the Secretary of State, Algires, May 7, 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 1364.

¹²⁸⁵ Bilješka Stevensonsona o Churchillovim stajalištima o Titu, 8.5.1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ур: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 144.

било интересантно да осмотре совјетско држање у случају Идновог предлога да Тито Србима дозволи укључивање у партизански покрет, али под њиховим обележјима, као што је већ дозволио муслиманима, што би и краљу олакшало извршавање, пред њега постављеног захтева - да позове Србе под Титову команду.¹²⁸⁶ Потреба да се провери совјетска реакција у таквом случају је произилазила из британског осећаја, али и из извештаја, који су указивали да Стаљин према Британији није искрен у погледу Балкана. На пример, неки извештаји су доносили вести о совјетским плановима да цео Балкан подведу под своју сферу утицаја, да Совјети нису били искрени са Британцима приликом договарања, да и у Југославији и Грчкој партизани избегавају фронталне сукобе водећи искључиво герилске борбе како би тим земљама могли управљати после рата.¹²⁸⁷

Грађански рат у Југославији није ишао на руку британским интересима, а Титови контакти са грчким и бугарским партизанима су у Лондону били оцењивани као његове амбиције изван Југославије.¹²⁸⁸ Због тога су Британци одлучили да подрже Тита политиком подређивања Срба у Србији његовој команди. Уколико краљ не би пристао на такву политику, требало га је јавно оптужити. Једина слабост коју је Тито имао, како су то Британци видели, је био проблем измирења националности и вера, у чему је британска администрација налазила простор за свој политички утицај.¹²⁸⁹

Почетком маја 1944. године, хрватски бан Иван Шубашић је, као већ заврбовани совјетски агент, стигао у Лондон да формира техничку владу која би отпочела преговоре са Титом. Титова позиција у тим преговорима је, према британским циљевима, морала бити балансирана у односу на краља. Михаиловић је све мање био војни, а све више политички проблем.¹²⁹⁰ Са распуштањем Пурићеве владе половином маја 1944. године, организовањем владе Ивана Шубашића, Михаиловић није изгубио утицај на своју војску и српске сељаке. Британци нису били сигурни какву ће реакцију изазвати објава да Михаиловић више није министар војске. Односи који су између српских сељака и владе у Лондону били успостављени 1941. године краљевим признавањем Михаиловића и четничког покрета су, распуштањем Пурићеве владе, били формално покидани. Стварни пораз Михаиловић и Срби у Србији су доживели на јесен краљевим позивом упућеним Србима да признају Титову

---

¹²⁸⁶ P.M./44/318/Foreign Office Ministru predsjedniku, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 145.

¹²⁸⁷ Najstroža tajna/ Ministru predsjedniku Jugoslavija i Grčka, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 145.

¹²⁸⁸ Детаљније о Титовим амбицијама на јужним југословенским границама погледати у Ристовић, Милан, *На прагу Хладног рата. Југославија и грађански рат у Грчкој (1945-1949)*, Београд 2016.

¹²⁸⁹ Memorandum o politici prema Jugoslaviji, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 146-148.

¹²⁹⁰ FRUS, The Ambassador in the United Kingdom (Winant) to the Secretary of State, London, May 12, 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 1365.

команду. Његов положај је био отежан и слањем једне америчке војне мисије у Титов штаб крајем маја.¹²⁹¹

О паду Пурићеве владе је Черчил одмах обавестио Тита. Обе стране су “сондирање терена” за будуће преговоре водиле пажљиво. Тито је Черчилу одговорио да са његове стране “... неће бити никаквих потешкоћа у вези с тим предметом”. Опрезност поступања се огледа и у Титовој наредби да његова штампа о томе не извештава док о наредним корацима од Британаца не буду добили детаљнију слику.¹²⁹² У то време је помоћник начелника Одељена за југоисточне послове, Кавендиш Кенон, америчкој администрацији упутио мишљење да би југословенски случај требало решити по оном из 1939. године, када је била формирана Бановина Хрватска, јер оба народа, Срби и Хрвати, имају снажне националне интересе који морају бити задовољени. Кенан је тада нагласио оно што је за успостављање послератне структуре власти било пресудно – да ће систем у Југославији бити успостављен међународном машинеријом.¹²⁹³

Различита становишта која су према покретима у Југославији имале Сједињене Америчке Државе и Британија су на терену почела да праве проблем у пропагандном и обавештајном сектору. Америчка администрација је својим одељењима за психолошке ратове скренула пажњу на Черчилов говор у Доњем дому у којем је прекид помоћи Михаиловићу образлагао његовом војном пасивношћу према окупатору. Америчка страна није имала интереса да се све војне снаге на простору Југославије ставе под Титову команду. Отуда англоскасонски обавештајци и пропагандисти у том периоду нису знали какве слогане да ставе на летке, оне који су промовисали британску или америчку стратегију, па је пропаганда била одложена на одређено време.¹²⁹⁴

Америчка страна је процењивала да Југославија не може пасти под совјетску контролу уколико Црвена армија не умаршира у Србију. Америчке процене су биле такве да су Срби у Србији већински били антикомунистички и антихрватски расположени. Сматрали су да би са одласком Немаца са југословенске територије, Недићево наоружање пало у руке тако расположеног народа, услед чега би грађански рат био извештан. Пред Србе у Србији се стављала могућност да прихвате Тита или да буду војно прегажени. Уколико би совјетска

---

¹²⁹¹ FRUS, The secretary of State to the Director of the Office of Strategic Services (Donovan), Wshington, May 18, 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 1369.

¹²⁹² Iz Barija Foreign Officeu/Najhitnije/DEDIP/ Najstroža tajna, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 156.

¹²⁹³ FRUS, Memorandum by the Assistant Chief of the Division of Southern European Affairs (Cannon), *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 1370-1373.

¹²⁹⁴ FRUS, The Counselor of Mission at Algiers (Chapin) to the Secretary of State, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 1375.

војска ушла у Србију, процене су биле да би цела Југославија пала под њихову контролу. У том случају се Срби не би одупирати “Русима”, међутим, политички систем који би из такве ситуације никао би “...Србима био одуран, као да је наметнут силом”.¹²⁹⁵

Централни комитет КПЈ је био обавештен раније о припремама и доласку Шубашића на Вис. О томе је Едвард Кардељ 20. маја 1944. године известио централни комитет Словеније ради “њихове унутрашње оријентације”. Тада је Кардељ писао да ће нова влада бити формирана посредовањем енглеске владе, у првом реду самог Черчила, што ће бити “... први корак да се сахрани Дража Михаиловић”. Влада би била састављена од малог броја људи који се нису експонирали против НОП-а, односно, влада би требало да представља неку врсту моста према партизанима. Њен гласни циљ је био ослобађање од краља и монархије, чиме би основна позиција с које би се утицало на будуће догађаје у Југославији била елиминисана.¹²⁹⁶

Операционализација британских планова је почела са доласком Шубашића на Вис где се са Титом 16. јуна споразумео о организовању заједничког координационог тела које би до формирања владе водило борбу против окупатора и које би утрло пут будућој јединственој влади. Текст тог споразума је требало да остане тајна до њеног формирања. Провизорна администрација НОВ и ПОЈ-а - НКОЈ и АВНОЈ, су морале бити признате, као и признавање Титовог покрета за националну борбену снагу у Југославији. Такође је била договорена осуда “издајца”, као и позивање Срба да напусте Михаиловића и да се ставе на располагање Титу. Тито је, за узврат, гарантовао да неће уводити комунизам, али да би питање краљевине морало бити решавано после рата.¹²⁹⁷

Одмах по сусрету Тита и Шубашића на Вису, Тито је добио позив да дође у Казерту, али када је чуо да ће тамо бити и краљ Петар, избегао је сусрет.¹²⁹⁸ Форин офис је тада у Казерту упутио инструкцију да се на том сусрету мора радити јер споразум Тито-Шубашић “... изгледа наговештава гушење четничког покрета силом оружја...”.¹²⁹⁹ Тада је британска администрација још увек мислила да би такав расплет требало да спречи. Међутим, споразумом постигнутим на Вису британска страна је већ почела да губи своје позиције у

¹²⁹⁵ Foreign Office S. W. 1./ 31. svibanj 1944, P. Dixon, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, 152.

¹²⁹⁶ Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945. Knj. 17, (7. april – 1. jun 1944), *Beograd 1986, Krištof (Edvard Kkardelj), član politbiroa CKKPJ Centralnom komitetu KP Slovenije*, 20. maj 1944, s. 349.

¹²⁹⁷ Iz Barija Foreign Officeu, 17. lipanj 1944/Odmah/Najstroža tajna, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 193.

¹²⁹⁸ FRUS, Consul General at Naples (Brandt) to the Secretary of State, Naples, June 20, 1944, FRUS, The Counselor of Mission at Algires (Chapin) to the Secretary of State, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 1381.

¹²⁹⁹ Foreign Office Napulju (visoki komesar), 21. lipanj 1944/Vrlo hitno, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 202.

Југославији, па тиме и преговарачки потенцијал, чега су званичници у Лондону постали свесни тек када је Тито тајно одлетео са Виса у Москву.

Споразумом о организовању координационог тела је југословенска влада у избеглиштву признала Титову власт као једину закониту. Тито је добио право да именује два члана Шубашићеве владе чиме је стекао могућност контроле над краљевом владом. Шубашић је тако остао у “политичкој игри”, док је краљ изгубио сваки потенцијал да се у исти укључи. Краљу је преостало једино да осуди Михаиловића. После рата би Тито контролисао плебисцит. Британска процена је била да “... до грађанског рата неће доћи јер он већ траје.” Запажено је да Тито сваког усташу којег ухвати убије, док четницима “... пружа могућност да се укључе у народноослободилачку борбу”, као и да се Тито у Србији “... неће светити”.¹³⁰⁰ Са становишта исхода рата у Србији, Тито се у Србији и није светио, већ је успостављао себи и Совјетима одани систем. Тај процес је некада изгледао бруталније од онога што би подразумевала освета.

Циљ јунског споразума Тито-Шубашић је био будуће укидање дуалитета влада. Тито је само формално одступио од закључака донесених на Другом заседању АВНОЈ-а тиме што је уопште ушао у преговоре са Шубашићем, али Шубашићева влада у ствари још увек није ни била организована, тако да Тито и није преговарао са југословенском владом, већ са Шубашићем који је преговарао као представник будуће југословенске владе у избеглиштву, као представник хрватског народа и као совјетски агент. Шубашић је Титу у будућој влади понудио оно место које је имао Дража Михаиловић, с тим што би краљ остао врховни заповедник војске по Октроисаном уставу. Влада у Лондону, на челу са хрватским баном, би имала улогу одбора за спољне послове.¹³⁰¹

Основни принципи јунског договора су били краљево признавање НКОЈ-а и АВНОЈ-а као легитимних представника Југославије. Тито је добио право да у владу у Лондону делегира два човека: Драга Марушића (Словенца) и Сретена Вукосављевића (Србина из Србије, али партизана), који су без даљег преговарања постали министри. Поред њих Тито је требало да пошаље једног официра за везу при ЈВИ, затим низ делегата за различите међународне комисије, а Јосипа Смодлаку као југословенског члана у Комисију за Средоземље. Да би Симић остао министар у Москви, са чиме се слагала и совјетска мисија, претходно је било потребно да се стави на располагање ЈВИ.¹³⁰² Већ на самом почетку преговора испоставило се да Срби из Србије, некомунисти, у таквој влади нису хтели да

¹³⁰⁰Тajно (Memorandum majora Randolpha Churchilla) bilješka o političkoj situaciji u Jugoslaviji, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 203.

¹³⁰¹ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, c. 27.

¹³⁰² Главни принципи споразума, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 206-208.

учествују, што је, какао је Черчил писао Идну, био политички губитак за британску страну. Да су Срби за њих били изгубљени политички фактор је говорила и Черчилова прогноза да Срби из Србије неће пружити никакав отпор Црвеној армији уколико се она нађе пред њиховим границама.¹³⁰³

Почетком јула 1944. године, Тито се обратио лично Стаљину, са молбом за конкретну помоћ. Пошто се у британску политику није могао претерано поуздати, нити је због тога од Британаца могао очекивати значајнију војну помоћ, Тито је од Стаљина захтевао помоћ да се “... реши питање Србије које је за нас јако важно јер од тога зависи коначан успех у стварању демократске федеративне Југославије.” Тито је тражио тенкове и авијацију што је било наоружање на које од Британаца није могао рачунати, посебно због британских претензија на контролу југословенске авијације.¹³⁰⁴ Поред авијације, у југословенско-британским односима је била спорна и ратна морнарица коју је Тито желео да стави под своју команду,¹³⁰⁵ али коју су такође, као што ће се крајем 1944. године јасније видети, под својом контролом желели да имају и Енглези.

Тито је тада Стаљину предложио улазак Црвене Армије из правца Карпата ка Југу у Србију, што би осујетило многе планове, не само за Југославију, већ и за цео Балкан.¹³⁰⁶ Тај Титов захтев, упућен у виду молбе, је био увод у догађаје у чијем се центру налазила Операција Београд.¹³⁰⁷ Истог дана, Тито се обратио и Молотову са писмом слчног садржаја, сугеришући му да би отезање формирања владе Тито-Шубашић помогло комунистима да своје позиције учврсте у Србији.¹³⁰⁸ По тој основи је Југославија упоредива са Румунијом у којој је потписивање уговора о примирју било отезано да би Совјети добили на времену за

---

¹³⁰³ Министру предсједнику, Anthony Eden 30. lipanj 1944, *ito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 209-210.

¹³⁰⁴ Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945. Knj. 18, (2. jun – 3. avgust 1944), *Josip Broz Tito Josifu Visarionoviču Staljinu*, 5. jul 1944, Vis, s. 210; Писмо врховног команданта НОВ и ПОЈ маршала Ј. Б. Тита врховном главнокомандујућем оружаних снага СССР председнику СНК СССР маршалу Ј. В. Стаљину, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 461.

¹³⁰⁵ FRUS, The Charge to the Yugoslav Government in Exile (Schoenfeld) to the Secretary of State, FRUS, The Counselor of Mission at Algiers (Chapin) to the Secretary of State, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 1384.

¹³⁰⁶ Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945. Knj. 18, (2. jun – 3. avgust 1944), *Josip Broz Tito Josifu Visarionoviču Staljinu*, 5. jul 1944, Vis, s. 210.

¹³⁰⁷ Јовановић, Мирослав, “20. октобар: од ослобођења до окупације Београда(радикална трансформација једног политичког симбола), *Ослобођење Београда 1944. године. Зборник радова*, Београд 2010, с. 506. - И сам назив зборника којим се обележавала годишњица совјетско-партизанског уласка у Београд се назива “Ослобођење Београда 1944. године”.

¹³⁰⁸ Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945. Knj. 18, (2. jun – 3. avgust 1944), *Josip Broz Tito Vjačeslavu Mihailoviču Molotovu, Narodnom komesaru spoljnih poslova SSSR-a*, Beograd 1986; Писмо председника НКОЈ Ј. Б. Тита народном комесару за иностране послове СССР В. М. Молотову, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 464.

постављање основа система, само што су тај уступак у Румунији Совјетима учинили Британци почетком септембра.

Почетак јула 1944. године је био период током којег је на нивоу званичне комуникације могуће детектовати неуобичајене канале обраћања и комуникације. Примера ради, иако је Константин Фотић распуштањем Пурићеве владе престао да буде њен представник у САД, он је одбио да се повуче са те позиције што је и саму владу САД довело у незгодну позицију.¹³⁰⁹ Други пример би било обраћања Шубашића Молотову из 9. јула у којем га обавештава да је саставио владу на основу претходно постигнутог споразума на Вису.¹³¹⁰ Тиме је СССР у ствари у Лондону већ комуницирао са својим људима, а не са ЈВИ, или са “Британцима”.

Упркос договору постигнутом на Вису да споразум не буде објављен, почетком јула је његов садржај био обелодањен.¹³¹¹ Тада је постао јасан састав владе:

- 10) Иван Шубашић - председник министарског савета, министар иностраних послова, министар војске, морнарице и ваздухопловства;
- 11) Јурај Шутеј - министар финансија и министар трговине и индустрије;
- 12) Драго Марушич - министар саобраћаја и министар правде;
- 13) Сава Косановић – министар унутрашњих послова, министар социјалне политике и народног здравља и министар грађевина;
- 14) Сретен Вукосављевић – министар пољопривреде, министар снабдевања и исхране и министар шума и рудника;
- 15) Изидор Цанкар – министар просвете, министар пошта, телеграфа и телефона.¹³¹²

Анализа личности које су ушле у Шубашићеву владу показује да је за Тита највећи део посла био обављен управо тада, “штимовањем” састава Шубашићеве владе. Сам Шубашић је био поуздан совјетски и Титов сарадник. Он је у новој влади сажимао три изузетно важне функције – место председника владе, спољне послове и војску, а то су била она места на која је Тито претендовао у будућој јединственој влади. Шубашић је преузимањем Михаиловићевог министарства отворио пут за неометани пренос Михаиловићевих

¹³⁰⁹ Memorandum of Conversation, by the Assistant Chief of the Division of Southern European Affairs (Cannon), Washington, July 8, 1944, p. 1388.

¹³¹⁰ Moskva 15.6.1944, Poruka V. M. Molotova predsedniku Jugoslavenske vlade dr Šubašiću, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 339; London 9.7.1944. Poruka predsednika Jugoslovenske vlade dr Šubašića V. M. Molotovu, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 348.

¹³¹¹ FRUS, Memorandum by the Deputy Director of the Office of European Affairs (Matthews) to the Secretary of State, Washington, August 18, 1944, 1397. - Тито је преко “Слободне Југославије” објавио уговор. То значи да је објава јунског уговора, упркос договореној тајности, била изведена са знањем, а вероватно и на иницијативу СССР-а.

¹³¹² London, 10.7.1944. Kabinet predsednika Ministarskog saveta izveštava kraljevsku ambasadu o kraljevom ukazu kojim su postavljeni Šubašić i članovi njegove vlade, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 350.

надлежности на Тита у будућој јединственој влади. Исто тако је и министарство спољних послова касније било пренето на Тита, док је краљ *de facto* био искључен из будуће југословенске власти. Шутеј је био представник Хрвата и ХСС-а и, као такав, уз чињеницу да се други део његове странке приклонио Титу у Југославији, није био проблематичан члан владе, а није ни држао она министарства која су у комунистичкој стратегији освајања власти, била кључна. Ни Драгу Марушићу, ни Сретену Вукосављевићу, које је лично Тито делегирао у Шубашићеву владу као поуздане делегате, нису на поверење била дата важна министарства. Са становишта процеса комунистичког освајања власти, најважније министарство, поред војног, је било министарство унутрашњих послова, које је држао совјетски агент Сава Косановић. Тако је трансфер власти са ЈВИ на будућу владу Тито-Шубашић, на кадровском нивоу, могао бити изведен без проблема, јер ни један члан Шубашићеве владе није био Србин из Србије, док су сви били проверени, Титу одани кадрови. Најважнија министарства (војска, спољни послови, судство и унутрашњи послови) су се налазила у рукама два совјетска агента (Шубашић, Косановић) чиме су се после рата та министарства без трзавица могла предати Титу “у руке”. Уз све то, АВНОЈ и НКОЈ су у Југославији били признати као носиоци извршне власти. Ипак, НКОЈ није потврдио јунски договор Тито-Шубашић.¹³¹³

Етнички састав владе је био следећи – Шубашић (Хрват), Вукосављевић (Србин из Санцака, партизан), Марушич (родом из Опатије, Словенац), Шутеј (Хрват), Косановић (босански Србин, совјетски агент) и Цанкар (Словенац). Другим речима, у влади није било Срба из Србије и више није било никога ко би на политичком пољу, попут Пурића, или Фотића у претходним владама, могао заступати српске интересе.

Пошто је Шубашићева влада у Лондону била подешена на начин да у предстојећем периоду ни на који начин није ни могла, ни хтела, да опструира уговорени ток догађаја, у чијем се средишту управо налазило питање овладавања будућом структуром власти у Југославији, остало је да се реши питање саме Србије. Техничким елиминисањем Михаиловића са места министра војске, ваздухопловства и морнарице, четници су били деморалисани. Пошто су на политичком пољу основе будуће власти биле постављене - како на највишем нивоу у ЈВИ, тако и у Југославији од врха (НКОЈ-а и АВНОЈ-а) па до “базе” (НОО) преостало је још да се у војном погледу рашчисти ситуација у Србији. Реакција на објављени списак имена је у Србији, али и у Словенији, је била лоша.

После више узастопних Титових одбијања да се у Италији сретне са краљем, 12. августа 1944. године је уследио његов сусрет са Черчиллом у Казерти. Тај сусрет тада није донео ништа спектакуларно, иако у историографији често побуђује високо интересовање

---

¹³¹³ FRUS, The Charge to the Yugoslav Government in Exile (Schoenfeld) to the Secretary of State, London, July 22, 1944, p. 1394.

праћено низом интрига. Сусрет Тито-Черчил треба разумети као логичну последицу Техеранске конференције после које је између њих двојице уследила писмена комуникација. Та комуникација је после више од пола године довела и до личног сусрета јер је британска помоћ Југославији била изузетно висока, већа од совјетске, а комуникација са Британијом је у КПЈ била оцењивана као најинтезивнија (у односу на остале савезнике).¹³¹⁴ Сусрет Тита и Черчила је постао интересантан историјски догађај тек после сукоба Тита и Стаљина 1948. године, јер су историчари, враћајући се на тај сусрет, у њему покушавали да открију основе британског утицаја у Југославији после Резолуције Информбироа. Целокупан однос који су Тито и Черчил посредством Совјета развијали од зиме 1943/1944. године до Казерте је тек после 1948. године, у другачијим историсјким околностима, изгледао као основа на којој су, после Резолуције ИБ-а, југословенско-британски односи могли да се развијају.

Черчил и Тито су се у Казерти договорили о издавању синхронизованог прогласа влада у Лондону и НКОЈ-а, којима би се гарантовало да Тито у послератној Југославији неће уводити комунизам. Тада је био припремљен терен за нови сусрет Тита и Шубашића заказан за 17. август на Вису што је био Черчилов покушај да убрзавањем преговора о стварању јединствене владе, и паралелним инсистирањем да дође до сусрета Тита и краља, поправи британске позиције у односу на совјетске. Черчил, међутим, није знао да је до тада Тито Стаљину већ био упутио молбу за совјетским војним наступањем у Србији, чиме би из Југославије, а можда и са Балкана, Енглеска била избачена. Черчилове напоре да током лета 1944. године побољша позиције своје земље у југословенској политици је пратио процес изјашњавања нижих официра и војника у краљевској војсци у Египту за НКОЈ и Тита. У Казерти је Черчил пред Тита поново на дневни ред ставио антагонизам “партизани-Срби”, али је Тито тај однос негирао образложењем да је он у конфликту са Михаиловићем, а не са Србима.¹³¹⁵ Амерички извори из тог периода указују да се америчка администрација још увек држала стратегије да Тито не сме бити ојачан “... насупрот Срба”.¹³¹⁶

На седници НКОЈ-а и представника краљевске владе одржане 19. августа 1944. године Шубашић је НКОЈ упозорио да је Британија заинтересована за сваку тачку Јадранског мора.¹³¹⁷ То су уједно били и амерички интереси јер је САД Британији препустила послове на

¹³¹⁴ Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945. Knj. 17, (7. april – 1. jun 1944), Beograd 1986, *Krištof (Edvard Kardelj), član politbiroa CKKPJ Centralnom komitetu KP Slovenije*, 20. maj 1944, s. 349.

¹³¹⁵ Chain br.15/12. Kolovoza 1944./ GUARD, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 237.

¹³¹⁶ FRUS, Memorandum by the Deputy Director of the Office of European Affairs (Matthews) to the Secretary of State, Washington, August 18, 1944, 1397.

¹³¹⁷ Преговорима нису присуствовали амерички представници, нити посматрачи. - FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater (Murphy), to the Secretary of State, caserta, August 21, 1944, p. 1399.

Балкану, тако да су две владе морале водити рачуна о британским интересима, који су уједно били и амерички интереси. Потенцијални проблеми су могли искрснути управо на тој тачки јер ни Совјетски Савез није планирао да остане индиферентан према Средоземљу. Већ тада је било јасно да, како је Шубашић том приликом упозорио, мира после рата неће бити јер ни једна страна није смањивала опсег наоружања. Шубашић тада није искључио ни могућност да Америка после рата “пође у фашизам”. Британска политика у Југославији је још увек била на линији одржавања монархије јер је, како су веровали, то била гаранција да после рата неће бити радикалних промена у Југославији.¹³¹⁸

Краљ Петар је на предлог председника владе званично Михаиловића отпустио са дужности начелника штаба Врховне команде 29. августа 1944. године.¹³¹⁹ То је, за комунисте, био очекивани потез после којег се, како су забележили амерички извори, Тито осећао “...самоуверено, смирено, види себе као владара...”. Отпуштање Михаиловића и краљев позив упућен четницима да се прикључе партизанима, резултирао је Михаиловићевом немогућношћу да у септембру мобилише Србе што је коинцидирало са амнестијом коју је тада Тито упутио четницима. На месту начелника штаба Михаиловића је 12. септембра 1944. године заменио генерал Борислав Ристић, преко којег је било изведено подређивање краљевске морнарице и авијације Титовој команди.¹³²⁰ Тито се после сусрета са Шубашићем на Вису више није обавезивао на покушај измирења са четницима у Србији. Шта више, било је планирано да у Србији буде организовано 5-7 партизанских одреда чија би снага била уперена против четника и Немаца.¹³²¹ Сазнања која су крајем августа поседовали Американци су јасно указивала на чињеницу да је Енглеска у Југославији већ изгубила сваки утицај, чега је по први пут постала свесна месец дана касније.

Половином септембра су и британски обавештајци и аналитичари почели да упозоравају Лондон како “све води ка руској окупацији у Србији”¹³²² и да Тито ради на успостављању своје власти после ослобођења.¹³²³ Управо таква упозорења, али и дрзак и нервозан тон којим је Тито критиковао америчку суздржаност према партизанима, су узнемирила Идна који је Черчилу тада писао: “Мислим да је време да сасвим искрено

---

¹³¹⁸ Zapisnik sa Zajedničke sjednice NKOJ-a i Pretstavnik kraljevske vlade u Londonu, koja je održana 19. avgusta 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 32-38.

¹³¹⁹ London 29.8.1944. Rešenje kralja Petra II o razrešenju Dragoljuba Mihailovića dužnosti načelnika štaba Vrhovne komande, *Jugoslovenske vlade u izbegištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 369.

¹³²⁰ FRUS, Memorandum by the Director of the Office of Strategic Services (Donovan), Washington, October 28, 1944, p. 1414.

¹³²¹ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater (Murphy), to the Secretary of State, Caserta, August 30, 1944, p. 1402.

¹³²² FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater (Kirk) to the Secretary of State, Caserta, September 14, 1944, p. 1405.

¹³²³ CORDITE br.129/12. Rujan 1944, *Tito-Churchill. Stogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 311.

Стаљину кажемо каква су наша очекивања у погледу послератне Југославије”.¹³²⁴ Тадашње Идново обраћање Черчилу би могло бити увод у октобарску процентуалну поделу Балкана између Британије и Совјета, на предлог Лондона.

Половином септембра 1944. године је Тито почео да осећа снажну британску тенденцију да се политички и војно одржи у Југославији. Та тенденција се осећала као притисак да се преговори око формирања јединствене владе убрзају, али и као покушај да се Британци инсталирају на појединим југословенским острвима. Ни један од та два правца британске политике више није био комплементаран са совјетским интересима у Југославији, јер су припреме за улазак Црвене армије у Србију већ почеле Титовим обраћањем Стаљину и његовом “молбом” да СССР војно подржи Тита и партизане у Србији. На седници НКОЈ-а, одржаној неколико дана пре Титовог тајног одласка у Москву, Тито је захтевао да острва остану чиста од савезничких снага, при чему се под савезничким снагама подразумевало британско војно присуство. Британци су и на Вис искрцали већи број командоса него што је то било предвиђено споразумом. Према нарерђењу Титовог Врховног штаба, Вис је у јануару 1944. године био одређен као “мост” између партизанских и савезничких санга у Италији. Према Титовом сведочењу, његов штаб је том приликом уговорио присуство 150 британских војника који би чували острво уз обавезу да цивилна власт припада “позадинским органима” Нове Југославије. Број британских командоса је, међутим, био значајно већи. Под командом Черчиловог сина, на Вису је боравило око 3.000 британских војника. Тито је на тако обезбеђено острво стигао 7. јула 1944. године. На седници НКОЈ-а Тито је тада присутнима рекао да је једној бригади формираној у СССР-у, коју је назвао “наша бригада”, издао наређење када и где да се пребаци на територију Србије. Та бригада је технички била добро опремљена и могла је значајно допринети партизанским циљевима у Србији.¹³²⁵

Следећи корак у операционализацији предвиђеног совјетског војног наступања у Србији је био повезан са Титовим ненајављеним одласком са Виса у Москву. Тај тајни план Тита и Стаљина је био значајан на више нивоа. Прво, у договорима око совјетског војног наступања у Србији, што је била тема московског сусрета, је био прескочен Шубашић, односно “лондонски део” владе, чиме су у ствари, у доношењу тако важне одлуке, били запостављени Британци. То није ни могло бити изведено другачије пошто је улазак совјетских војних трупа у Србију био уперен управо против британске потике у Југославији и на Балкану. Друго, у Москви је било речи о совјетским војним подухватима у Србији, чији

¹³²⁴ Министру предсједнику, 15. рujan 1944, Anthony Eden, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 313.

¹³²⁵ Zapisnik sa sejdnice nacionalnog komiteta osloboenja Jugoslavije, od 15. septembra 1944. godine, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s.44. 166. - То је била иста она бригада против чијег се формирања у СССР-у бунио Пурић, називајући је усташком бригадом.

је службени назив био “Београдска операција”, без које партизани не би имали никакве шансе да у Југославији успоставе своју политичку доминацију после рата.¹³²⁶ Треће, Черчил се тада суочио са истином да Тито није био искрен у комуникацији са њим, односно да је све време водио политику совјетских интереса у Југославији. Значајна материјална помоћ коју је Британија Титу испоручила током рата на Тита није утицала да се тада политички еманципује од СССР-а иако је Черчил управо на такав исход рачунао.

Совјетско војно наступање у Србији и постављање основа будућег система власти у Југославији

Расплет “српског питања” и са њим повезаног процеса постављања основа будућег система власти у Југославији је почео у септембру 1944. године, а завршио се у марту 1945. године успостављањем владе Тито-Шубашић. Централни догађаји тог раздобља без којих се процес успоставе власти не би могао објаснити су били октобарски сусрет Черчила и Стаљина у Москви када је Черчил Стаљину предложио процентуалну поделу Балкана, Београдска операција или совјетско војно наступање кроз Србију током јесени 1944. године и сусрет “тројице великих” на Јалти почетком 1945. године.

Титов одлазак у Москву у септембру 1944. године и потоња координација војног наступања РККА, бугарске армије и југословенских партизана у Србији које је било договорено у Крајови без консултација са англо-саксонским савезницима, определили су послератну судбину Југославије. Тито је на територијама које су контролисали партизани у Југославији имао развијену и обједињену извршну, судску и законодавну цивилну власт, као и добро организовану и идеолошки релативно чврсто устројену војску. Титова “молба” упућена Стаљину да му војно помогне у Србији и Стаљинова “љубазност” да Титову развијену структуру власти призна, су гестови који нису морали бити тек део играказа у којем је све унапред већ било одређено, као што се то обично у историографији тумачи. Чињеница да је Британија током рата Титу пружила значајнију материјалну помоћ од Совјета, као и британско настојање да по сваку цену остане присутна у политичком животу Југославије, па тиме и на Балкану, је чак и Стаљина обавезивала на опрезност и поштовање форме у комуникацији са Титом, који се, као што се и показало после 1948. године, могао лако одметнути од Москве. Уосталом, британска политика је, после одлуке да се дистанцира од Михаиловића, радила и на томе да Тита дистанцира од Москве.

---

¹³²⁶ Ловановић, Мирослав, “20. октобар: од ослобођења до окупације Београда(радикална трансформација једног политичког симбола), *Ослобођење Београда 1944. године. Зборник радова*, Београд 2010, 505-523.

Када је Черчил са својим процентуалним предлозима о подели Балкана стигао у Москву, Стаљин је својом војном чизмом већ чврсто стајао на Балакану. Британцима се, поред Титовог изненадног лета у Москву са Виса, није допадала ни совјетска одлука, такође донесена без консултација са Лондоном, да Совјети Бугарској објаве рат. У октобру, кад се Черчил надао да за његову политику британског присуства на Балакану још има наде, Стаљин је у Румунији и Бугарској већ поставио основе свог будућег система, док је Црвена армија преко Турну Северина из Румуније и преко Видина из Бугарске продирао у Србију. Претпоставка о 200.000 српских домаћина наклоњених идеји неприкосновености приватне својине на основу којих је Черчил изградио своју стратегију према Србима и Србији, са приближавањем Црвене армије и краљевим позивом да се четници подреде партизанима, уколико је икада и била, више није представљала реалан политички фактор.¹³²⁷

Као што је и сам Черчил у једном од својих меморандума пројектовао, било би нереално очекивати од Срба да се супротставе Црвеној Армији уколико би она умарширала у Србију. Како се РККА приближавала југословенским границама, Срби су све мање изгледали као поуздани фактор британске политике, чему су и сами Британци допринели. Губитак фактора “200.000 српских домаћина” као потенцијално активне војске стављене у службу британских интереса у југословенском грађанском рату је у британској стратегији од септембра 1944. године био надомештен Черчиловим покушајем да се са Стаљином договори о проценту британског учешћа у власти у Југославији.

На саветовању у Крајови су совјетски и југословенски војни представници констатовали комплетно уништење Михаиловићевих снага,¹³²⁸ а покушај једног од Михаиловићевих првака, Пилетића, да са Совјетима у Крајови успостави контакт и договори евентуалну даљу војну сарадњу је пропао.¹³²⁹ До краја септембра су и Американци констатовали да су са Михаиловићеве територије повукли 225 официра,¹³³⁰ а на Вису је, упркос чињеници да Тито није био на острву, било издато наређење да британска и америчка војна мисија не могу учествовати у даљим операцијама у Југославији. Политички саветник команданта за Медитеран, Кирк, је то наређење тумачио као Титову жељу да избегне сведоке

---

¹³²⁷ London 21.9. 1944. Izveštaj general-majora Vladimira Velebita predsedniku NKOJ o mogućnostima za formiranje jedinstvene vlade, stanju emigracije, diplomatskom aparatu, privrednim pitanjima, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 384.

¹³²⁸ FRUS, the United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander . Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, September 23, 1944, p. 1410.

¹³²⁹ О Пилетићевој мисији детаљније погледати код Тимофејев Ј. Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*. Београд 2011, с. 289-340. Поповић, В. Никола, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1988, s. 166; Николић, Коста, *Историја Равногорског покрета 1941-1945, Књига друга. Србија под окупацијом*, Београд 2014, с. 399.

¹³³⁰ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander . Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, September 23, 1944, p. 1408.

грађанског рата у Србији.¹³³¹ Све до почетка октобра, Британци нису били сигурни у којој је мери Тито тада био завистан од Стаљина,¹³³² када су коначно схватили да су се Тито и партизани потпуно окренули “Русима”.¹³³³

Упоредо са московским сусретом Черчила и Стаљина и паралелно са договором о процентуалној подели Балкана, у Југославији је у Белој Цркви почела нова “рунда” преговора Тито-Шубашић која је била окончана тек 1. новембра 1944. године.¹³³⁴ Упркос московском договору да Југославија буде подељена 50-50% између Британије и СССР-а, исход преговора Тито-Шубашић (Београдски споразум) је био поражавајући по Британце јер је њиме било предвиђено да институција краља буде замењена институцијом намесништва која би, уместо краља, требало да обавља спољнополитичке послове. О саставу намесништва се тада није дискутовало, а био је постигнут и договор да ће Југославија из рата изаћи јединствена. Такав исход по Британију и Србе у Србији је био могућ због тога што је током преговора Београдском операцијом југословенска и српска престоница, Београд, као капитални политички плен, пала у руке Титовим партизанима. Тито је претходно са Стаљином уговорио да југословенски партизани први уђу у престоницу¹³³⁵ како би се касније могли представљати као ослободиоци. Тито није присуствовао уласку Црвене армије у Београд јер је тада боравио у Крајови из које је, по окончању борби у престоници, долетео да одржи говор обраћајући се најпре “синовима Шумадије” као носиоцима ослобођења Београда.¹³³⁶ Тито није могао успоставити власт у Југославији, без успостављене власти у Србији, односно у Београду, па је његова политика према Србима у Србији, са једне стране била брутална, обележена убиствима, кофискацијама и преким судовима, а са друге стране, рационализована Стаљиновим предлогом да се четницима да амнестија, што је Тито у два наврата и у радио.

Посматрано из данашње перспективе, чини се невероватним Черчилово перманентно поверење у “дату реч” комуниста, било југословенских, било совјетских. Са друге стране могуће је претпоставити да је он бар у октобру био свестан да се у комунисте више није могао поуздати, али да другог излаза осим покушаја да постигне некакав договор, није ни

---

¹³³¹ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander . Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, September 24, 1944, p. 1412.

¹³³² Najstroža tajna, 2. listopad 1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 332.

¹³³³ Izvještaj o sadašnjim odnosima sa partizanima, 6.10.1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 336.

¹³³⁴ О процентима детаљније у: Поповић, В. Никола, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1988, с. 161-161-164.

¹³³⁵ Из извештаја официра за везу команде Трећег украинског фронта при врховном штабу НОВЈ команданту НОВЈ и ПОЈ фронта, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 574.

¹³³⁶ Наредба врховног команданта НОВ и ПОЈ маршала Ј. Б. Тита. *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 584.

имао. Такође, морао је бити свестан да је процентуалну политику на Балкану договарао са далеко надмоћнијим “партнером”. По повратуку из Москве, Черчил је схватио да се за својих 50% у Југославији тек морао борити. Та борба је даље утицала на процес структурирања власти у Југославији.

Одлука коју су Тито и Шубашић постигли Београдским споразумом, а која се тичала успостављања институције намесништва, за комунисте није представљала проблем. Они су је сматрали врстом концесије дате Британцима јер су знали да им предстоји битка за “подесне намеснике”, чему су се надали и Британци. Сматрајући да су власт већ држали у својим рукама, комунисти су намесништво доживљавали као формалност. Одлуке АВНОЈ-а тиме нису биле нарушене. Једина опасност је долазила из могућности да би се у тој институцији могли наћи Милан Грол,¹³³⁷ око којег би гравитирали и Милан Гавриловић или Миша Трифуновић, који су могли бити ометајући фактор у послу који се до тада беспрекорно развијао.¹³³⁸ На седници НКОЈ-а с краја октобра 1944. године Тито је констатовао да његова влада у рукама држи власт и војску, а да оних 200.000 српских домаћина, онако како су их Британци замишљали, више не постоје.¹³³⁹ Упркос страху, Тито је ипак Гролу дозволио улазак у владу јер је он новој власти потенцијално обезбеђивао контакт са “грађанством” и контакт са Британијом која је у Југославији постепено губила позиције али која је до тада у Тита и његов покрет уложила доста напора. Стаљин је таквом Титовом одлуком био незадовољан јер ни Черчил, ни Рузвелт Гролово име на Јалти нису помињали као услов организовања нове владе. Он се, очигледно, прибојавао или бар сматрао непријатним британско присуство у новој структури власти у Југославији.

Октобарско заседање НКОЈ-а илуструје однос Тита према краљевој влади, јер је седница почела као затворена, па када су се комунисти завршили своје разговоре, позвали су Шубашића да уђе и саопштили му да састав будуће јединствене владе не може бити решаван док се претходно не буде решио састав регенства јер би у том случају влада била краљевска - “...а ми то нећемо!” Седница владе је изгледала тако што је са једне стране стола седео сам Шубашић, а са друге стране Тито са својих двадесет људи, наступајући као шеф државе.¹³⁴⁰ Преговоре су само наизглед водили британски и совјетски представници, а у ствари, када се

---

¹³³⁷ Мада је Демократска странка била у расулу крајем 1944. године, што, поред осталог, значи да је од предатних 27 чланова Главног одбора, Грол успео да окупи тек 11, комунисти су се Демократске странке и Грола плашили као потенцијалног центра окупљања “реакције” у влади. У: - Радојевић, Мира, *Милан Грол*, Београд 2014, с. 275.

¹³³⁸ *Zapisnik sa sednice Nacionalnog komiteta održane 30 oktobra 1944 godine, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 52-57.

¹³³⁹ *Zapisnik sa sednice Nacionalnog komiteta održane 30 oktobra 1944 godine, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 52-57.

¹³⁴⁰ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff to the Supreme Allied Commander, mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, November 29, 1944, p. 1425.

анализира састав присутних, изгледало је као да су Совјети водили преговоре сами са собом (и Тито и Шубашић су били “совјетски играчи”). Такав игроказ се морао извести само зато што су Совјети још неко време морали водити рачуна о својим западним савезницима.

Будућа обједињена влада је, како је Тито тада Шубашићу саопштио, требало да положи заклетву народу, а не краљу. Страх од могућег савезничког неслагања са тим захтевом је био изражен у Титовој опомени коју је Шубашић требало да пренесе у Лондон, да се све што се дешава у Југославији одражава и на суседне земље.¹³⁴¹ Очување краљевина у Румунији и Бугарској је за Совјете било неприхватљиво јер их је Стаљин доживљавао као “продужену руку” Британије, па је због тога Румунију, Бугарску и Југославију требало произвести у демократије социјалистичког типа. Наведеном поруком је Тито опоменуо Черчила да би опструирањем организовања институције регентства у Југославији истовремено опструирао и совјетске послове у Бугарској и Румунији. Черчил је, тражећи начин да краља задржи у политичкој структури Југославије, настојао да, као и у Грчкој, управо институција круне буде његов политички ослонац на Балкану. Тако је институција регентства у Југославији наредних месеци постала “камен спотицања” између британских и совјетских интереса, иако су Британци тада трку већ били изгубили.

Шубашић је био изненађен степеном спремношћу чланова Титове владе да раскину са прошлошћу југословенске краљевине. Краљу је било поручено да му је, уколико се врати у земљу, живот угрожен. Београдским споразумом је била уговорена форма будуће владе, направљен је био списак министарских места и одређен број представника са сваке стране (6 Шубашићевих и 12 Титових министара, док за остала предвиђена министарска места није било прецизирано ко ће их држати), али имена чланова будуће владе тада нису била одређена. Амерички посматрачи су приметили да је тројица од шесторице Шубашићевих министара већ било одабрано по Титовој вољи, а да, на основу тада постигнутог договора, Тито истовремено није био одговоран краљевој влади, односно Шубашићу.¹³⁴²

Да је Београдски споразум представљао натезање између Черчила и Стаљина, а мање између Тита и Шубашића, доказује и чињеница да је по потписивању договора Маклин одлетео у Лондон да Черчилу реферише и покаже документ, а Шубашић је, уместо да оде у Лондон и да тамо реферише краљу о постигнутом договору, одлетео у Москву да Стаљина упозна са одлукама Београдског споразума. “Лондон” и “Москва” већали су да ли им Београдски споразум одговара.¹³⁴³ Краљ је због таквог Шубашићевог понашања био изван

¹³⁴¹ Zapisnik sa sednice Nacionalnog komiteta održane 30 oktobra 1944 godine, *Zapisi NKJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 52-57.

¹³⁴² FRUS, The United States Political Adviser on the Staff off the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater 8Kirk), to the Secretary of State, Caserta, November 7, 1944, p. 1420.

¹³⁴³ FRUS, Report by major Charles W. Thayer of the Independent American Military Mission to Marshal Tito,

себе од беса¹³⁴⁴, али Шубашић већ одавно није био његов човек, већ НКВД-овац. Та чињеница погоршавала је ионако пољуљане односе краља Петра и Черчила.

Београдским споразумом је било одлучено да се краљ Петар не враћа у земљу чиме је најснажнији британски политички адут био одстрањен. Британци су у наредним месецима очајнички покушавали да пронађу друге могућности, односно факторе преко којих би политички остали присутни у Југославији. Када су половином новембра 1944. године Американци одлучили да не евакуишу Михаиловића из Босне, и они су, својом вољом, изгубили могућност директног утицаја на догађаје у Југославији. Остали су Совјети са поузданим политичким и војним факторима да тако сачекају крај рата у Европи и да пробају да своје позиције легитимишу на изборима после њега.

Основни циљ комуниста после уласка у Београд и потписивања Београдског споразума је био политичка борба за Србију која им није била наклоњена. Проблем се сводио на питање кога од српских политичких представника укључити у структуру власти тако да власт остане поуздана и шта радити са “непоузданима”. Траума српске поражене стране, четника, краља, Михаиловића и српских политичара је била огромна, не само због страха за сопствену безбедност и безбедост српског народа којег у Србији више нико није ни политички заступао, ни војно бранио, већ због утиска који се у европској јавности стварао да су се у Југославији дотадашњи политички процеси одиграли “на демократској основи”.¹³⁴⁵

Почетком децембра су се Шубашић и Крадељ, који је са њим отпутовао у Москву, вратили са анексима уговора. Совјетска страна је захтевала да се уговор допуни условом да три месеца после ослобођења у Југославији буду расписани избори за уставотворну скупштину. До завршетка рада уставотворне скупштине извршну власт би имао АВНОЈ, а организовање извршне власти би било у надлежности владе. Један од првих задатака би био да се организује судски систем “у демократском духу”.¹³⁴⁶ Пошто се упознао са захтевима из Москве, Тито је одмах саставио прелиминарни списак људи за владу, поново без имена, али су тада национална и партијска припадност већ били предмет прерасподеле у власти: будућа влада би имала 24 места, Тито је себе видео као председника владе, а Шубашића као министра спољних послова, у влади би било 11 Срба, 7 Хрвата, 3 Словенца, 2 Македонца и 1

Belgrade, 4 November, 1944, p. 1417-1420.

¹³⁴⁴ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson) to the Secretary of State, London, November 21, 1944, p. 1423.

¹³⁴⁵ Vašington 21.11.1944. Izveštaj Živana Kneževića članu Centralnog komiteta Kraljevine Jugoslavije Konstantinu Fotiću o izvršenju zadataka u Italiji – prilikom pokušaja da se prebace u Jugoslaviju, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 405-407.

¹³⁴⁶ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, c. 30. Beograd, 7.12.1944, Aneks sporazuma Tito-Šubašić od 1. XI 1944. o izborima za ustavotvornu skupštinu i organizaciji vlasti, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 411.

муслиман. Само 6-7 чланова владе би били комунисти.¹³⁴⁷ Неколико дана потом, 12. децембра 1944. године, уследила је још једна допуна договора: да Шубашић буде заменик председника владе и министар за Конституанту и да регенти представљају владу.¹³⁴⁸

Када се анализира британска стратегија према југословенском ратном простору могу се дефинисати Черчилове представе о томе шта би 50% британског присуства у Југославији представљало. То је на почетку био “српски фактор” – краљ, четници и Михаиловић, али је тај фактор до краја 1944. године за Британију био изгубљен. Намесништво и заједничка влада су представљали њихову другу стратегију, али је и она имала све мање изгледа на успех. На крају, Черчил је у децембру сматрао умесним да на основу договора постигнутог са Стаљином, од Тита захтева ваздушну базу у подручју Задра и коришћење даламатинских лука као базе за британску морнарицу, што је разумео као својих 50% присуства у Југославији. Преговори око тог захтева су почели британским предлогом да се у Задар инсталира око 20.000 Британаца – административно и техничко особље, али и војска. Тито није пристао на такав предлог, па су Британци број особља смањили на 7.000 људи уз клаузулу да се неће мешати у унутрашње послове. Половином јануара 1945. године Тито се са Британцима споразумео дозволивши присуство 300 британских официра свих рангова, а све луке северно од Сплита, као и сплитска лука, су Британцима биле стављене на располагање за ратне потребе и ратну кампању коју су у децембру 1944. године почели у Грчкој.¹³⁴⁹ Тако је Тито по први пут спровео совјетско-британску политику компромиса у Југославији, дајући Британцима “њихов део” - јадранске луке.

Тензија између Тита и Черчила је у децембру 1944. године била изазвана и кризом глади у Далмацији. Британци су хтели да Далматинцима пошаљу помоћ, али су тражили и противуслугу – да у Југославији буду инсталирани саветници и посматрачи западних савезника. Тито је сматрао да му такав “поклон” није потребан. Једна од тачака британског предлога којом је било предвиђено присуство саветника и посматрача, није прецизирала колико би таквих људи уопште дошло у Југославију. После напете расправе и потребе да се због глади у Далмацији некако постигне договор, Тито је пристао на број од 100 савезничких посматрача.¹³⁵⁰

¹³⁴⁷ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, December 8, 1944, p. 1428.

¹³⁴⁸ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson) to the Secretary of State, London December 12, 1944, p. 1432.

¹³⁴⁹ Brigadir Maclean sir Ormeu Sargentu, Britanska vojna misija Beograd 12. februar 1945, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 453-458; О “првој рунди” грађанског рата у Грчкој детаљније видети у: Ристовић, Милан, *На прагу Хладног рата. Југославија и грађански рат у Грчкој (1945-1949)*, Београд 2016, с. 71-73.

¹³⁵⁰ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, December 20, 1944, p. 1441; Iz Beograda Foreign Officeu Brigadir Maclean/br.62/17. Prosinac 1944./Odmah, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 402-

Британски утицаји су били све више ограничавани. Маклин је половином децембра 1944. године тврдио да су стотине југословенских пилота боравили на обуци у СССР-у, односно да југословенску авијацију Совјети већ држе под својом контролом.¹³⁵¹ Авијација, на коју је Британија по инерцији из међуратног периода претендовала, била је извучена из британског домена утицаја, а уговор по којем је британска флота могла да се инсталира северно од Сплита је њихов боравак ограничио на период до краја рата када је било планирано да се одатле повуку. Черчил је тада закључио: “Дошао сам до закључка да смо у Титу гајили гују”.¹³⁵²

Сви британски покушаји да некако остану присутни у југословенској структури власти су пропали. Остале су још две могућности које, по себи, нису много обећавале: борба за одабир намесника и британски услов да АВНОЈ буде проширен члановима из предратне народне скупштине. Одабир намесника је постао неочекивано напет и сложен посао. Са становишта британских интереса и, посебно са становишта интереса краља Петра да очува макар минимум утицаја на догађаје у својој земљи, борба за одабир намесника је била претпоследња (неуспешна) битка коју су Британци и краљ Петар водили против Совјета за своје позиције у Југославији.

Краљ Петар је сматрао да постигнути договор између Тита и Шубашића, односно између Британаца и Совјета, за њега значи одрицање од престола. Намесници су, према постигнутом договору савезника, могли да краља питају за мишљење, али нису имали и обавезу да то учине што је краљ сматрао “корак до абдикације”.¹³⁵³ Због тога је, без Черчиловог знања, неочекивано за савезнике – 22. јануара 1945. године распустио Шубашићеву владу. То је један од ретких потеза који се може описати као самосталан, у низу других контролисаних и усмераваних одлука које су балаканске елите током рата и непосредно по његовом окончању, биле приморане да спроводе. И као такав, био је кратког даха, неуспешан и, из перспективе непријано изненађених Черчила и Стаљина – смешан. Шта се дешава када савезничке планове наруши један такав гест? Черчил је предложио Стаљину да, уколико краљ и даље буде опструирао савезничке договоре, они једноставно “заобиђу краља” и признају НКОЈ владу у Београду. Черчил је предложио да у том случају америчка влада буде обавештена, али да се не морају држати ни мишљења из Вашингтона.¹³⁵⁴ Стаљин се

403.

¹³⁵¹ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, december 13, 1944, p. 1434.

¹³⁵² Osobna bilješka ministra predsednika, serijski broj M 1232/4. Državnom sekretaru vanjskih poslova, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 406.

¹³⁵³ London, 13.1.1945. Direkcija za informativnu službu (Bilten broj 464) objavljuje Izjavu Kralja Petra II o prigorovima na Sporazum Tito-Subašić, *Jugoslovenske vlade u izbeglištву 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Lubljana 1981, s. 419.

¹³⁵⁴ Lična i strogo tajna poslanica g. Churchilla Maršalu Staljinu, *Tajna prepiska Churchill-Staljin 1941-1945*, ur:

сложио.¹³⁵⁵

Добивши Стаљинову сагласност за такав политички маневар, Черчил је почео да врши притисак на краља да врати мандат Шубашићу, да призна намесништво и одабране намеснике. Шта више, Черчил му је претио да ће га послати у Београд – у којем су му комунисти већ били обећали смрт. Опомињао га је да се савезници ни због једног монарха неће сукобити.¹³⁵⁶ Да би краља Петра одобровољио да својим самовољним одлукама не угрожава савезничке договоре, Черчил је пред Стаљина изнео предлог да АВНОЈ буде проширен “некомпромитованим представницима” скупштине која је била сазвана 1938. године.¹³⁵⁷ Тај његов потез је само наизглед био уступак краљу Петру како би попустио око намесништва, док је стварни уступак био учињен у ствари Титу којем је тиме била обећана лојална опозиција у скупштини. Британци су тиме били на путу да изгубе и последњу спрегу политичког утицаја у будућој социјалистичкој Југославији. Половином јануара 1945. године, Черчил је известио Стаљина да се краљ Петар усагласио са институцијом регенства али да протестује због форме избора намесника.¹³⁵⁸

Америчка администрација је схватила да се игра између Британије и Совјета већ дуже време у Југославији одвијала без њих.¹³⁵⁹ Америчке анализе Београдског споразума су показале да је договор био подешен тако да га је Тито могао тумачити како је хтео.¹³⁶⁰ Са сазнањем да ће Совјети и Британци Титову владу признати и без краљеве сагласности, амерчки стратези су схватили да су “поново на почетку игре”: краљ хоће да призна владу уколико он именује намеснике, уколико краљ призна будућу југословенску владу признаће је и САД, али уколико је краљ не призна, Тито ће од САД захтевати да без обзира на ту чињеницу признају његову (НКОЈ) владу као југословенску владу.¹³⁶¹ Амерички став је, на дан краљевог распуштања Шубашићеве владе, био да неће бити ексклузивно призната нити краљева, нити Титова влада.¹³⁶² САД су и даље настојале да се у Југославији води политика

Barbieri Frane, Bucalo Branko, Jevšovar Marijan, Epoha-zagreb, 1965, s. 326; *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, c. 31.

¹³⁵⁵ Najstroža tajna, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 417.

¹³⁵⁶ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson) to the Secretary of State, London, January 11, 1945, p. 1175; Lična i tajana poslanica g. Churchilla maršalu Staljinu, *Tajna prepiska Churchill-Staljin 1941-1945*, ur: Barbieri Frane, Bucalo Branko, Jevšovar Marijan, Epoha-zagreb, 1965, s. 332.

¹³⁵⁷ Najstroža tajna, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 417.

¹³⁵⁸ Lična i strogo tajna poslanica g. Churchilla maršalu Staljinu, *Tajna prepiska Churchill-Staljin 1941-1945*, ur: Barbieri Frane, Bucalo Branko, Jevšovar Marijan, Epoha-zagreb, 1965, s. 328.

¹³⁵⁹ „Ми смо фасада савезничке политике”, изјавио је крајем јануара 1945. године Кенон у једном извештају. - FRUS, Memorandum by the Chief of the Division of Southern European Affairs (Cannon), Washington, January 29, 1945, p. 1192.

¹³⁶⁰ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (patterson) to the Secretary of State, London, December 17, 1944, p. 1439.

¹³⁶¹ F RUS, The Secretary of State to the Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson), London, Washington, December 23, 1944, p. 1443.

¹³⁶² FRUS, The British Embassy to the Department of State. Aide-Memoire, Washington, January 23, 1945, p. 1185.

обједињавања снага.¹³⁶³ Услед таквог расплета догађаја влада САД је желела да у Београду што пре инсталира своју мисију како би сачувала своје интересе у Југославији и на Балкану.¹³⁶⁴

Черчилов говор у британском парламенту је, као и обично, најављивао лош расплет по краља и “српски фактор”. Непосредно пре краљевог “салонског” распуштања Шубашићеве владе на један дан, Черчил је у парламенту изјавио да се Британци неће узрујавати око тога који ће систем победити у Југославији. Тада је рекао да је надзор над Румунијом и Бугарском под совјетским војним властима, док је са Стаљином у Југославији било договорено заједничко вођење политике. То, по Черчиловом схватању, није била подела на интересне сфере, већ покушај да се у деликатним моментима избегну међусобна трвења.¹³⁶⁵ Черчилове речи су краљу Петру морале звучати страшно - као његов крај. Вероватно је тај говор утицао на њега да распусти Шубашићеву владу не би ли одложио последице совјетско-британских договора или бар “купио време” за покушај неког политичког маневра којим би своје позиције побољшао.

Сусрет “велике тројице” на Јалти је Титу донео неочекивану напетост због нерешеног питања намесништва, као и страх да се током тог сусрета његове постигнуте позиције не погоршају.¹³⁶⁶ Комунистима се журило са успостављањем јединствене владе, док су Британци после Јалте почели да одуговлаче са применом Београдског споразума. Тако је Јалта донела обрт у динамици догађаја, јер су до Јалте Британци били ти који су пожуривали стварање нове владе, док су је Совјети одлагали купујући време потребно за успостављање система током ратних операција. На Јалти је Черчил предложио проширење АВНОЈ-а члановима предратне скупштине којој би подлезала и сва акта НКОЈ-а.¹³⁶⁷ Титу је стигао телеграм о таквим савезничким одлукама које је морао да спроведе у дело.

Краљева влада је у Београд стигла 16. фебруара 1945. године у време када још увек није био јасан састав намесништва. Та влада се са Шубашићем састала тек 26. фебруара 1945. године. Почетком марта је био постигнут договор о саставу намесништва при чему су били уважени Титови предлози. Краљ је од Шубашића добио списак на којем се налазило 6 имена од којих је краљ требало да изабере намеснике, али је претходно свих 6 имена било

---

¹³⁶³ FRUS, The Acting Secretary of State to the Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson), at London, Washington, January 23, 1945, p. 1187.

¹³⁶⁴ FRUS, The Secretary of State to the Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson), at London, Washington, January 17, 1945, p. 1180.

¹³⁶⁵ Foreign Office Beogradu/18. Siječanj 1945/ Odmah, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 427.

¹³⁶⁶ FRUS, Mr. Alexander C. Kirk, Political Adviser, Allied Force Headquarters, to the Secretary of State, Caserta, February 12, 1945, p. 1197.

¹³⁶⁷ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, c. 30; JASON, 327/10. veljača 1945, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 450.

договореноо између Тита и Шубашића.¹³⁶⁸ Краљ је за намеснике признао Срђана Будисављевића, Душана Сернеца и Анту Мандића.¹³⁶⁹ Видевши да су изгубили политичке позиције, Британци су у време краљевог признавања намесништва, преко свог амбасадора у Москви Совјетима поручили да у Југославији очекују поштовање “фифти-фифти” споразума. Тада су Британци предложили да Совјети на себе преузму обуку, наоружање и организацију копнених снага, што би било совјетских 50% уз чињеницу да је и власт која је управо била постављена била њихова “продужена рука”, док су за себе захтевали репарацију морнарице и авијације.¹³⁷⁰ Њихов покушај да на тај начин у Југославији остану присутни је пропао.

Краљева и Титова влада су 5. марта поднеле оставке да би била формирана нова, јединствена влада.¹³⁷¹ Процес који је почео у јуну 1944. године је био завршен у марту 1945. године. Све три савезничке државе су признале нову владу. У њој се, међутим, нашао и Милан Грол који није био повољи Совјета, док је Симић остао изван владе што су у Москви такође сматрали погрешним.¹³⁷² Молотов је Тита, Кардеља и Хебранга критиковао због тога што им се нису обратли “на време” како Грол не би ушао у владу. Совјете је узнемиравала чињеница што је тиме “реакција” имала посматрача у влади.¹³⁷³

Совјетска победа у Југославији је била запечаћена потписивањем Уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између југословенске владе и владе СССР-а.¹³⁷⁴ Пораз британске политике се на репрезентативној равни може детектовати и Титовом изненадном променом реторике у којој се од тада у својим обраћањима увек прво захваљивао СССР-у па потом западним савезницима, док је пре успостављања владе прво

¹³⁶⁸ Sarajevo, 4.3.1945. Saopštenje Kancelarije kraljevskog dvora o imenovanju namesnika, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 428.

¹³⁶⁹ Iz Beograda Foreign Officeu brigadir Maclean/br. 247/5. ožujak 1945./ Odmah, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 491.

¹³⁷⁰ Писмо амбасадора Велике Британије у СССР А. Кера народном комесару за иностране послове СССР В. М. Молотову, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 692.

¹³⁷¹ Zapisnik o sastavu Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije na dan 7. marta 1945, *Zapisnici NKJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s.80-81.

¹³⁷² Телеграм члана Политбироа ЦК СКП(б) заменика председника СНК СССР и народног комесара за иностране послове СССР В. М. Молотова, генералном секретару КПЈ и председнику министарског савета Југославије Ј. Б. Титу, члановима Политбироа ЦК КПЈ Е. Кардељу, А. Хебрангу, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 699.

¹³⁷³ Телеграм члана Политбироа ЦК СКП(б) заменика председника СНК СССР и народног комесара за иностране послове СССР В. М. Молотова, генералном секретару КПЈ и председнику министарског савета Југославије Ј. Б. Титу, члановима Политбироа ЦК КПЈ Е. Кардељу, А. Хебрангу, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 701.

¹³⁷⁴ Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између Савеза совјетских социјалистичких република и Југославије, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 719.

место у Титовим јавним обраћањима било резервисано за западне савезнике.¹³⁷⁵

---

¹³⁷⁵ Izvori za istoriju SKJ Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945, knj. 22, (1. januar – 4. mart 1945), Beograd 1996; Izvori za istoriju SKJ Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945, knj. 23, (1. januar – 4. mart 1945).

Структура власти у Југославији од Техерана до марта 1945. године. Основе новог система

Техеранска конференција је имала пресудан значај на развој догађаја у Југославији. Тада је коначно, на Стаљинов захтев, била напуштена Черчилова медитеранска стратегија савезничке инвазије преко балканских земаља, јер су се јединице 2. и 3. украјинског фронта већ кретале у правцу средње Европе и Балкана. Упркос британским жељама, Рузвелт је на Техеранској конференцији подржао Стаљинов захтев да до искрцавања англо-америчке војске на Балкану не дође. Завршни састанак је био одржан 1. децембра 1943. године. У закључцима конференције под “бројем један” био је дефинисан став савезника: “Конференција се сагласила да се партизани у Југославији потпомогну до највеће мере снабдевањем и опремом, као и операцијама командоса.”¹³⁷⁶ Глобални споразум са Совјетским Савезом био је основни циљ Рузвелтовог пута у Техеран.¹³⁷⁷ Тај глобални споразум је довео до искључивања “српског фактора”, односно четника и Михаиловића, најпре као војне, а потом и као политичке опције из “југословенског питања”. Са друге стране, “глобалним споразумом” партизански покрет је, поред СССР-а, добио нове покровитеље – најпре Британце, а до краја 1944. године и Американце.

Истовремено са Техеранском конференцијом, на територијама које су у Југославији контролисали партизани, је било сазвано Друго заседање АВНОЈ-а. Оба догађаја - Техеранска конференција и Друго заседање АВНОЈ-а - су била мотивисана такозваним “падом Италије”. Италија није у потпуности била освојена ступањем савезничких трупа на њене јужне територије. Њени централни и северни делови су још увек били под Мусолинијевом и немачком контролом, иако се фашистичка територија постепено смањивала ка северу Италије. У септембру 1943. године је председник нове италијанске владе, маршал Пијетро Бадоло, са савезницима потписао Уговор о примирју. Последице Бадоловог Примирја су на простору Југославије биле вишеструке: прво, четници су изгубили

1376

Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945, II, 326.

¹³⁷⁷ Николић, Коста, *Савезници и покрети отпора у Југославији у Другом светском рату 1941-1945*, (Друго издање у припреми), с. 28.

најзначајнијег савезника¹³⁷⁸, друго партизански покрет се домогао огромног континента наоружања¹³⁷⁹ и треће, дивизија *Гарибалди*, која је имала око 20.000 припадника бивших окупационих италијанских снага је приступила Титовом покрету под командом Пека Дапчевића.¹³⁸⁰ То значи да је партизански покрет квантитативно и квалитативно ојачао јер је у његове редове била укључена италијанска војска која је по величини била слична снагама Михаиловића у Србији.¹³⁸¹

Са становишта теме изградње власти наведене чињенице су важне због тога што оне међају устаљено тумачење да су се савезници определили за Титов покрет због тога што је он у војном аспекту за њих био употребљивији од Михаиловићевог. Хронологија догађаја, у чијем се центру налази подређивање италијанских трупа партизанима, сугерише да су савезници најпре донели одлуку да Титов покрет ојачају италијанским пораженим снагама и запленим наоружањем, а потом и да га прихвате на Техеранској конференцији.

Може се поставити питање због чега западни савезници запленим италијанско наоружање нису ставили на располагање Михаиловићу чиме би његов покрет био знатно ојачан? Питање нас води ка могућем одговору, који није једноставно потврдити у изворима, да је појачање Титовог покрета италијанским војним снагама и запленим наоружањем очигледно било део неког ранијег савезничког договора. У говору који је одржао пред америчким авијатичарима у јулу 1944. године, Михаиловић је рекао да су одлуку о војној помоћи партизанима, уместо четницима, савезници донели два месеца пре Техеранске

---

¹³⁷⁸ Шире о италијанско-четничкој сарадњи у: Николић, Коста, *Италијанска војска и четници у Другом светском рату 1941-1943*, Београд 2009.

¹³⁷⁹ Партизани су добили наоружање 12 италијанских дивизија чиме се могло наоружати око 200.000 бораца. - *Књига о Дражи*, ур. Радоје Ј. Кнежевић, Свеска 2, 1944-1946, Виндзор, Канада (Српска народна одбрана), 1956, с. 71, 78, 96, 120, 151.

¹³⁸⁰ <http://nuke.garibaldini.com/ANVRG/Lanostrastoria/IlsecondoRisorgimento/LaDivisioneGaribaldiincifre/tabid/494/Default.aspx>

¹³⁸¹ О односу партизанских и четничких снага и њиховој компарацији са грчким снагама је писала Елизабет Баркер: у јулу 1943. године партизана је у Југославији било око 65.000, а четника око 20.000, док је укупан број герилаца у Грчкој био око 20.000 људи. У октобру 1943. године СОЕ је извештавала: Титове снаге процењене су на 180.000 бораца, Михаиловићеве су поново процењене на 20.000, а грчке на 25.000. Без обзира на драстично мањи број герилаца у Грчкој, Британија је у Грчкој имала 53 мисије, док је код Тита имала 8, а код Драже Михаиловића 11. Баркер признаје да је британски однос према грчким герилцима био далеко више покровитељски него према српским. - Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Lubljana 1978, s. 163-166; Према другим извештајима, Тито је у децембру 1944. године имао око 200.000 људи (што је Бранко Петрановић проценио као нетачно исправљајући тај број на око 300.000), а Михаиловић око 12.000 људи. Наведену изјаву самог Михаиловића у јуну 1944. године да је у том тренутку располагао са око 100.000 људи, Петрановић је такође оценио као нереалну. - *Štokholm 6.12.1943. Pisanje Švedske štampe o osnivanju partizanske vlade u Jugoslaviji – Stockholm-Tidningen od 6. decembra (dopisnik u Londonu Hugo Björk), Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Lubljana 1981, s. 257.Štokholm 6.12.1943; Ђилас је у априлу 1944. године приликом посете Стаљину четничке снаге у Србији проценио на око 15.000 бораца. - Из забелешке о разговору народног комесара за иностране послове СССР В. М. Молотова са чланом врховног штаба НОВ и ПОЈ М. Ђиласом, и начелником југословенске војне мисије у СССР В. Терзићем, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 394-398.

конференције.¹³⁸² Константин Фотић у својим мемоарима бележи да је после Бадолфовог потписивања примирја са савезницима Савезничка врховна команда за Блиски исток италијанским командантима наредила да оружје предају партизанима.¹³⁸³ Могуће је претпоставити да су неке одлуке могле бити донесене на конференцији у Квебеку која је била одржана у августу 1943. године, на којој су Рузвелт и Черчил разматрали последице пада Италије. Константин Фотић је промену политике савезника осетио на основу измењене природе Рузвелтових контаката са њим неколико месеци пре Техеранске конференције.¹³⁸⁴ Румунски и турски извори бележе да је у тим земљама политичкој елити половином 1943. године било јасно да је Балкан био препуштен совјетском утицају (операција Анонимус у Румунији која је Маниуа упозорила да ће Румунија припасти Совјетима и Менемендоглуова анализа догађаја коју је поделио са Шуменковићем). Није ли Стаљиново признавање Бадолфовог кабинета, упркос побуни комуниста које је Стаљин директно контролисао у Италији, био начин да се СССР одужи западним савезницима за ојачавање совјетских позиција у Југославији подређивањем тако великог броја италијанских јединица партизанима?

Поставља се питање како је око 20.000 италијанских војника који су до септембра 1943. године сарађивали са четницима тако брзо “прешло на страну партизана”? Зашто је у оквиру партизанске војске око 4.000 тих италијанских *Гарибалдиста* погинуло и који су били њихови мотиви да као губитничка и фашистичка војска пређу на страну југословенских партизана упркос њиховом дотадашњем савезништву са четницима, па и развијеним личним пријатељствима међу њима? Да би се тако нешто догодило морала је постојати политичка воља на највишем нивоу - међу савезницима. Такав случај се може упоредити са бугарском окупационом војском која је преко ноћи постала савезничка војска, али се у случају бугарске

---

¹³⁸² *Књига о Дражи*, “Дражин говор 22. јула 1944. године америчким авијатичарима”, ур. Радоје Л. Кнежевић, Свеска 2, 1944-1946, Виндзор, Канада (Српска народна одбрана), 1956, с. 96. - У том говору Михаиловић каже да у Србији у том тренутку под наоружањем има 19.000 Срба и да на сваку пушку долази 3-5 метака. Михаиловић у том говору износи да су га западни савезници издали “када је за њих завршио посао” - саботажу немачких возова који су ишли према југу. Да је један од основних задатака који је британска СОЕ требало да организује пред 27. март 1941. године у Југославији био договарање саботажа на прузи Ниш-Скопље-Ђевђелија на чијем је задатку требало да ради “Тата” (четнички вођа Илија Трифуновић Бирчанин) детаљније погледати у: Pivac, Marko, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941, *Istorija 20. veka*, 2010/3, Beograd 2010, s. 195.

¹³⁸³ Фотић, Константин, *Рат који смо изгубили. Трагедија Југославије и погрешка Запада. Мемоари*, Београд 1995, с. 159; Крајем 1944. године, када је Черчил схватио да је “у Титу гајио гују”, британска страна је у свом јадиковању над пропалим пројектом сарадње са Титом, у оквиру унутрашње административне преписке изнела податак да су Британци партизанима пружили такву помоћ у наоружању којом се могло наоружати 300.000 бораца. Чак и да је у питању претеривање у броју, тај податак сведочи да су Британци били ти који су партизане произвели у респектабилну војну силу. Тиме је њихова фрустрација крајем рата била већа. - Najstroža tajna ministru predsjedniku, Brook, CIGS, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 377.

¹³⁸⁴ Николић, Коста, *Савезници и покрети отпора у Југославији у Другом светском рату 1941-1945*, (Друго издање у припреми), с. 24.

армије зна ко је и у коју сврху бугарску војску “упрегао” у даљи ток рата, док је мотив приступања италијанских војника партизанима у историографији још увек магловит.

У таквим околностима није било случајно ни организовање Другог заседања АВНОЈ-а крајем новембра 1943. године, о чему сведочи преписка Тита са Стаљином непосредно пре заседања АВНОЈ-а и сусрета “велике тројнице”. Пошто је техранским одлукама партизански покрет добио предност над четничким, и пошто је то значило да ће у будућности Тито инсталирати администрацију у Југославији, одлуке и састав АВНОЈ-а је неопходно анализирати да би се видело са каквим капацитетима и каквим карактером Титова администрација и војска постају све значајнији политички фактор у Југославији.

На Другом заседању АВНОЈ-а је било уређено неколико питања важних за будућу послератну структуру власти. Прво, одлучено је о федеративној форми будуће државе.¹³⁸⁵ Федеративни карактер будуће Југославије настао је као концепт супротан предратном југословенском унитаризму у којем је Србија имала доминантну улогу. Први значајнији корак ка будућој федерализацији био је учињен издвајањем Бановине Хрватске као засебне територијално-политичке целине 1939. године, чему је претходило оснивање Комунистичке партије Хрватске 1937. године. Веза између оснивања КПХ и издвајања бановине Хрватке има много, али је за питање будуће југословенске федерације била важна чињеница да је она територија која је оснивањем КПХ била дата хрватској партији на управу, две године касније постала територија Бановине Хрватске на којој је инсистирао и ХСС, а потом и територија НДХ.¹³⁸⁶

У комунистичкој концепцији федеративни карактер будуће Југославије је био изграђиван од самог почетка организовања НОП-а организовањем главних штабова и земаљских политичких представништава. Тај правац организације државе је био санкционисан Другим заседањем АВНОЈ-а,¹³⁸⁷ али облици и границе федералних јединица, посебни статуси покрајина и области тада нису били уређивани. Тај део југословенске

---

¹³⁸⁵ *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. IX.

¹³⁸⁶ Са доношењем одлуке о оснивању КПХ 1934. године су у први план су избили национални захтеви у погледу територија које би будућа КПХ требало да контролише. Хрватски делегати на Земаљској конференцији КПЈ су захтевали да КПХ у надлежности има Хрватску, Далмацију и делове Босне. Централни комитет је донео одлуку да ће КПХ својим деловањем обухватати све партијске организације из Хрватске и Славоније, укључујући Вуковар и Винковце, затим све партијске организације у Далмацији са дубровачком партијском организацијом, као и област западне Босне са Бања Луком, Ливном и Дувном, а уз то и Херцеговина са Мостаром. - Gligoriјевић, Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, s. 275; Николић, Коста, *Mim o партизанском југословенству*, Beograd 2015, s. 49.

¹³⁸⁷ Главни народно ослободилачки одбор Србије, Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Хрватске, Словенски народноослободилачки одбор, Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Босне и херцеговине, Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Црне Горе и Боке, Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Санцака и иницијативни органи за Земаљско антифашистичко веће народног ослобођења Македоније - *Odluka drugog zasedanja AVNOJa o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu*, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. XII-XIII.

“федеративности” је био прецизиран између Другог и Трећег заседања АВНОЈ-а, односно између новембра 1943. и августа 1945. године. Врхунац тог процеса је био у априлу и мају 1945. године када су биле организоване владе федералних јединица. Током тог временског оквира су биле постављене основе будућег социјалистичког система у Југославији јер је тада било решавано најсложеније и најтеже питање – питање унутрашњих граница Нове Југославије, а у оквиру њега границе Србије.

Далеки почетак послератне југословенске федерације налази се у одлукама Коминтерне усвојеним 1928. године на конгресу КПЈ. Конгрес је донео одлуке да се право народа на отцепљење конкретизује у образовању независне Хрватске, независне Црне Горе, независне и уједињене Македоније, независне Словеније, у отцепљењу мађарске мањине у северној Војводини, у солидарности српских “сељака и радника” са Косовским комитетом и у позиву упућеном “радницима” да помажу рад на стварању независне и уједињене Албаније.¹³⁸⁸ Шпански грађански рат је донео промене у односу Коминтерне према Југославији тако да је дотадашња коминтерновска политика растурања Југославије путем “националних револуција”, половином 30-их година 20. века била замењена стратегијом која је ишла у правцу очувања југословенске целовитости. Без обзира на промену става у погледу југословенских спољних граница, коминтерна и КПЈ су по питању њених унутрашњих граница задржали стаљинистички концепт разумевања југословенског националног питања усвојеног 1928. године. По том концепту право на самоопредељење, односно “националну револуцију”, није имао само српски народ јер је он, по стаљинистичком концепту, представљао “угњетавачки народ”.¹³⁸⁹

Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) је на свом Другом заседању само себе прогласило за врховно, законодавно и извршно “народно” представничко тело. Оно је имало свог предсеника, пет подпредседника, два секретара и 56 чланова. Председништво АВНОЈ-а је именовано Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) као највиши извршни и наредбодавни орган “народне власти” који је, као тело са обележјима “народне ваде” био подређен АВНОЈ-у. НКОЈ је имао председника (Тито, који је на Другом заседању АВНОЈ-а добио и чин маршала и који је задржао повереништво народне одбране), три подпредседника и “одговарајући” број повереника. За разлику од југословенске владе у Лондону, НКОЈ није могао да врши функцију међународног представљања све до свог утапања у прву владу ДФЈ у марту 1945. године. НКОЈ је на Другом заседању АВНОЈ-а, као нека будућа државна влада, добио сложенију структуру од оне коју је имао извршни одбор

---

¹³⁸⁸ Gligorijević, Branislav, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, с. 255.

¹³⁸⁹ Милорадовић, Горан, “Хегемонисти и револуционари. Хегемонисти и револуционари. КПЈ/СКЈ и културна елита у Југославији средином 20. века“, у: *Историја 20. века*, 2, 2008, стр. 371–389.

АВНОЈ-а изабран на његовом првом заседању у Бихаћу.¹³⁹⁰ Састав АВНОЈ-а и НКОЈ-а показују карактер будуће - и од савезника у том тренутку неформално прихваћене - власти. У састав председништва АВНОЈ-а је био уграђен низ проблема који су оптерећивали, како предратну, тако и послератну, социјалистичку Југославију све до њеног распада.

Анализа састава председништва АВНОЈ-а показује да је један од основних стубова будуће социјалистичке власти био “сусрет” комуниста и ХСС-а. Од двадесет Хрвата у председништву АВНОЈ-а, седам је припадало Хрватској сељачкој странци. Пет од тих седам су, као “бивши” ХСС-овци, били чланови ЗАВНОХ-а, а један ЗАВНОБиХ-а. Сви “бивши” ХСС-овци су били из врха партијске структуре ХСС-а.¹³⁹¹ Та чињеница – персонална унија извесног броја ХСС-оваца и хрватских комуниста која је као таква била уграђена у АВНОЈ, одакле је даље била пренесена уДФЈ - упућује нас на краћу опсервацију српско-хрватских односа до 1943. године. “Сусрет” ХСС-а са комунистима је био уграђен и у НКОЈ јер је три члана тог органа будуће власти такође било из ХСС-а.¹³⁹²

У основи свих послератних југословенских проблема, па и у основи распада Југославије, налазила се предратна политика Коминтерне. Коминтерна је целовитости Краљевине Југославије као “тамнице народа” и “империјалистичког продукта”, супротстављала “националне револуције” њених “угњетених народа”. Осим у Србији и Босни и Херцеговини у којима су “радничке вође” биле биране искључиво међу бившим истакнутим члановима социјалдемократских странака, на чело комунистичких партија свих других народа су дошли такозвани “национални комунисти” из “угњетених нација”.¹³⁹³

Пресудан догађај за поклапање интереса “националних комуниста”, “националних

---

¹³⁹⁰ Од десанта на Дрвар, јуна 1944. године до октобра 1944. године, НКОЈ је заседао на Вису. Са Виса су у октобру прешли у село Дивци код Ваљева, а одатле краткотрајно у Аранђеловац, одакле су се после 20. октобра преместили у Београд. - *Zapisnik sa Sjedinice nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, od 15. septembra 1944. godine, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 43.

¹³⁹¹ Сремец Златан, из Загреба, члан Извршног одбора ХСС-а, члан секретаријата ЗАВНОХ-а, Прека Александар, из Тузле, бивши председник среске организације ХСС-а, подпредседник ЗАВНО Босне и Херцеговине, Маговац Божић, уредник “Слободног дома”, члан Извршног одбора ХСС-а, члан Извршног одбора ЗАВНОХ-а, Лакуш Филип, из Сесева, бивши народни посланик ХСС-а и подпредседник ЗАВНОХ-а, Крце Паво, из Сиња, бивши народни посланик, члан Извршног одбора ХСС-а, члан ЗАВНОХ-а, Фрол Фране, из Загреба, члан Извршног одбора ХСС-а, члан Извршног одбора ЗАВНОХ-а, Вркљан Анте, бивши народни посланик ХСС-а из Шушка - *Odluka drugog zasedanja antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. IX.

¹³⁹² Proglas izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke svim pristašama HSS-a da se priključe Narodnooslobodilačkom pokretu, 8. mart 1944, *Jugoslavija 1918/1988. Tematska zbirka dokumenata*, ur: Branko Petranović, Momčilo Zečević, beograd 1988, s. 741.

¹³⁹³ “Национални револуционари” су се у Хрватској и Словенији борили за еманципацију тих народа од Аустро-Угарске. “Национални револуционари” осталих југословенских народа, као и сами Хрвати и Словенци када су после Првог светског рата постали саставни део Југославије, су се, по налогу Коминтерне, борили против “великосрпског хегемонизма” који је било потребно срушити заједно са Краљевином Југославијом како би мање се нације, како се истицало, еманциповале. Читав пројекат Коминтерна је функционизовала у сврху интереса СССР-а. - Gligorijević, Branislav, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, s. 66.

революционара”, Коминтерне и руководства КПЈ као њене испоставе у Југославији, је био пуч изведен у Бугарској 1923. године. Половином 1923. године је влада Стамболијског због његове политике приближавања Југославији била оборена. У њеном обарању су учествовали “грађанска опозиција”, Војна лига и ВМРО Тодора Александрова. Пошто се ВМРО Тодора Александрова борила за идеју “бугарске Македоније”, која је била блиска и бугарским комунистима, комунисти су својим пасивним држањем у тим догађајима у ствари помогли да на власт дође профашистичка влада Цанкова. Коминтерна је тада проценила да је у њеном интересу било да почне сарадњу са “националним револуционарима” на Балкану јер су они показали да су војнички добро организовани и да су способни да дестабилизују балканске државе, што би било предворје остварења коминтерновског циља – рушење “Мале антанте” у којој је Југославија имала истурену улогу против СССР-а. Велики број руских избеглица који је краљевина Југославија примила после 1917. године је био само разлог више за њено растурање.¹³⁹⁴

Своју “грешку” пасивног држања у јунском устанку 1923. године, бугарски комунисти су пробали да поправе исте године у септембру у намери да оборе Цанкова, али су доживели велики пораз. Поучена бугарским искуством, Коминтерна није желела да јој се такав пораз догоди и у Југославији.

На том искуству (да “национални револуционари” могу дестабилизovati централну власт) почивала је идеја повезивања КПЈ са ХСС-ом јер је ХСС обезбеђивао “масе” које су желеле хрватску националну еманципацију, било путем њеног издвајања из Југославије, било у оквиру Југославије. У ту сврху је у Бечу Коминтерна организовала “револуционарни центар” којим су управљали бугарски комунисти избегли из Бугарске после септембра 1923. године на челу са Димитровим,¹³⁹⁵ а центар је обједињавао рад и комуникацију неколико “националних револуционарних организација”: ВМРО, “Албански комитет за национално ослобођење” (Косовски комитет), “Добруцанску револуционарну организацију”, “Револуционарни комитет Западне Тракије”. Тада и у таквим околностима, уз посредство “револуционарног центра” у Бечу (односно посредством бугарске комунистичке партије) успостављени су и први контакти између Радића, вође ХРСС-а и Коминтерне. Први резултат успостављене сарадње између Коминтерне и Радића у Москви 1924. године је било укључивање ХСС-а у Крестинтерну (Селјачку интернационалу) која је била под контролом саме Коминтерне.¹³⁹⁶

¹³⁹⁴ До почетка Другог светског рата у Краљевини Југославији је остало око 40.000 руских избеглица - Јовановић, Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Београд 2006, с. 13.

¹³⁹⁵ О делатности центра детаљније у сећањима Ивана Винарова - Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969.

¹³⁹⁶ Gligorijević, Branislav, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, s.

Усмерени одлукама и директивама Коминтерне, руководиоци тадашње КПЈ почели су сарадњу са ХСС-ом јер је та сарадња требало да представља кичму будућег левичарског окупљања у земљи. Тада постављени темељи сарадње су касније довели до преклапања ХСС-а и комуниста у комунистичким институцијама Хрватске попут ЗАВНОХ-а, и као такви су били унети у АВНОЈ и НКОЈ.¹³⁹⁷ Средишњи догађај тог процеса су представљале одлуке 4. земаљске конференције југословенских комуниста, донете крајем 1934. године у Љубљани, када је, на препоруку Коминтерне, било одлучено да реорганизација КПЈ буде изведена стварањем комунистичких партија Словеније и Хрватске.¹³⁹⁸

Комунистичка партија Хрватске и Комунистичка партија Словеније створене су организовањем њихових централних комитета 1937. године. Централни комитет КП Македоније је био основан у марту 1943. године, док су у Црној Гори и Босни и Херцеговини оснивачки конгреси били одржани тек после Петог конгреса КПЈ, односно 1948. године. КП Србије је основана тек у мају 1945. године.¹³⁹⁹

Почетак рата је Хрвате поделио углавном на три стране: усташе, партизане и присталице ХСС-а. Усташе и ХСС су делимично имали исти циљ који се сводио на покушај да се обезбеди суверенитет Хрвата на простору који су сматрали “историјски” својим. Тиме мотивисан, део чланства и присталица ХСС-а је одмах на почетку оснивања НДХ пришао усташама, иако је врх ХСС-а задржао извесну дистанцу у односу на НДХ – доживљавајући их као конкуренте у идеји промоције будуће хрватске држаности.¹⁴⁰⁰ Из истих разлога су вође ХСС-а задржале и извесну дистанцу према партизанима, али је упркос томе део чланства ХСС-а приступио управо партизанском покрету страхујући да би спасиоци Хрватске на крају рата могли бити партизани. Уосталом, и партизани су обећавали националну еманципацију, баш као и усташе, па су се ХСС-овци опредељивали и за једне и за друге.

Поред дела чланства у усташама и партизанима, ХСС је своје људе имао на још два места: код Британаца и Совјета. Када је влада Цветковић-Мачек била оборена 27. марта 1941. године, Мачек је, после дужег колебања у тако незахвалној ситуацији, ипак присуствовао седници владе Душана Симовића. После капитулације Симовићеве владе, Мачек се вратио у Загреб, али је ХСС послао неке од својих кадрова и у Лондон са избегличком владом. ХСС је

---

¹³⁹⁷ Радићева ХСС је због сарадње са Коминтерном у Југославији била стављена изван закона 1924. године, што је Коминтерна искористила за појачавање сарадње са Радићевим сарадницима и осталим вођама ХСС-а. Када је ХРСС услед своје политике приближавања “режиму у Београду” постала ХСС, Коминтерна није напустила ХСС, већ је наставила сарадњу са њеним “дисидентима”. После убиства Стјепана Радића, сарадња комуниста и ХСС-а је постала интентивнија, а операционализована је на парламентарним изборима 1935. године. - Gligoriјевић, Branislav, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, Београд 1992, с. 264, 267.

¹³⁹⁸ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 49.

¹³⁹⁹ Борковић, Милан, “Оснивачки конгрес КП Србије и његов значај”, *Оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије. Зборник радова*, Београд 1988, с. 19.

¹⁴⁰⁰ Radelić, Zdenko, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945-1950*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011, s. 59-60. -

везе са Британијом развијао током међуратног периода, уосталом као и са Совјетима, али је совјетско врбовање Шубашића било кључни догађај за остваривање совјетско-британских интереса у Југославији Шубашићевим ангажовањем у преговорима са Титом. Тако је ХСС преко кадрова уградила своје интересе у британско-совјетске интересе.

Хрватски комунисти, као “национални револуционари”, имали су заједничких интереса са ХСС-ом и усташама. Кључна личност која је та два фактора повезала са КПЈ је био Андрија Хебранг. Поред Тита, Хебранг је био други елитни коминтерновски кадар у КПХ, који је имао директну везу са Москвом, независну од Тита. Једно време је живео у кући код “Сребрњака”, совјетског агента на задатку у Хрватској. Самосталност у доношењу одлука, без претходног консултовања са КПЈ, односно са Титом, такође указује да Тито за њега није био “центар моћи” или неко кога би Хебранг требало да се плаши. Одлуке које је доносио нису биле ни мале, нити безазлене по Титову политику у Југославији: Хебранг је током рата радио на еманципацији КПХ од КПЈ, суверенитет Југославије се све мање помињао што је КПХ доводило у сукоб са Титом¹⁴⁰¹, у септембру 1943. године ЗАВНОХ је без консултација са Титом одлучио да прогласи прикључење Истре, Ријеке, Задра и других области после “пада Италије” хрватској територији због чега је Тито обио љут, крајем 1944. године Хебранг је покушао да по узору на НКОЈ организује хрватску владу, Тито га је у априлу 1944. године у Дрвару укорио због “великохрватке политике” и пренаглашавања значаја ХСС-а, такође је током 1943. године Хебранг значај далматинске партијске организације свео на ниво обласног комитета који је притом био подређен КПХ са чиме је Тито морао да се усагласи, у септембру 1944. године Хебранг је покушао да створи хрватску телеграфску агенцију што се косило са устаљеном праксом да једна држава има једну такву агенцију (ТАНЈУГ за Југославију, ТАСС за СССР), Хебранг је увео и веронауку у систем образовања, а валидним је прогласио само оне бракове који су били склопљени у католичкој цркви чему се Тито снажно противио.¹⁴⁰² Сви ти потези указују да је за Хебранга постојао други, значајнији центар – Москва. Да је Хебранг имао посебно место у Стаљиновом систему на простору Балкана, посебно у односу на Тита, може се потврдити и Ђиласовим сведочењем у *Разговорима са Стаљином*, које указује да се са Хебрангом на посебан начин

---

¹⁴⁰¹ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 348; Само постојање Југославије је Титу и његовом партизанском покрету давало могућност да путем “националних револуција” прокламују спасење “потлачених нација”. Захваљујући тој тактици су, поред савезничке подршке, на крају рата освојили власт у Југославији. Целовитост Југославије је била предмет разговора између Стаљина и Ентони Идна још 1941. године када је Стаљин Идну предложио очување југословенских граница са могућим проширењем на рачун Италије. - Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Београд 2011, с. 255.

¹⁴⁰² Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 283, 285, 287, 288, 292.

комуницирало у Москви.¹⁴⁰³ Када је 1948. године уследио сукоб Тита и Стаљина, Тито се најпре “ослободио” Хебранга као најозбиљније конкуренције у држави.

Хебранг је на почетку рата обновио нарушене везе између комуниста (Коминтерне) и ХСС-а, а вероватно и са усташама. Он се по повратку из затвора 1941. године, као председник војног комитета КПХ, обавезао да у НДХ неће бити оружаног устанка, чиме је легализовао постојање КПХ у НДХ. Према недовољно поузданом сведочењу Јосифа Копинича, Хебранг је пре рата и са франковцима, усташама, склопио договор о легализацији партије и одлагању оружаног устанка у НДХ.¹⁴⁰⁴ Тензија између КПХ са једне стране, и дела ХСС-а и усташа са друге стране, је била појачана услед нацистичког напада на СССР, када је Коминтерна издала наређење да партија покрене борбу.

Такву директиву хрватски комунисти, услед постигнутог “националног споразума” са ХСС-ом и усташама, нису могли једноставно да спроведу у дело. Проблем није био само идеолошке природе и није произилазио само из постигнутих споразма између КПЈ и ХСС-а и усташа. На почетку рата су ударну снагу партизана у Хрватској чинили крајишки Срби. У хрватским партизанима 1941. године Хрвата је било 800 (12.5% партизана), док је Срба било 5.400 (85% партизана), при чему су оружане снаге НДХ истовремено имале 106.000 бораца. “Пад Италије” у септембру 1943. године је тај однос почео да мења: међу хрватским партизанима је било 5.280 Хрвата, 15.100 Срба и 162.000 НДХ бораца (42.000 усташа, 110.000 домобрана и 10.000 такозваног оружничтва). На крају, у новембру 1944. године, у партизанима је Хрвата било 73.327, а Срба 34.753. Због тога што су дуго чинили већину у партизанском покрету Срби су на трећем заседању ЗАВНОХ-а били проглашени за конститутивни народ Хрватске.¹⁴⁰⁵ Упркос томе, током целог рата је Србе и Хрвате било тешко окупити под “партизанском капом” због различитог односа према НДХ, проузрокованог односом НДХ према Србима, односно геноцидом у Јасеновцу.

Споразум са ХСС-ом је, дакле, био постигнут по Хебранговом изласку из затвора. Да би тај договор функционисао на терену, било је потребно најпре да се “конституишу” партизанске, односно комунистичке институције. Прво је у октобру 1941. године био формиран Главни штаб НОП-а у којем су важну улогу играли шпанци борци.¹⁴⁰⁶ У новембру 1942. године Тито је формирао Први корпус НОВ Хрватске чију су већину тада чинили

¹⁴⁰³ Ђилас, Милован, *Razgovori sa Staljinom*, Београд 1990, с. 63.

¹⁴⁰⁴ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 268.

¹⁴⁰⁵ Вјелажас, Миле, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Београд 1999, с. 54; Уз то, Срби су постепено нестајали из руководства КПХ док су се истовремено Хрвати постепено све више профилисали као партизани - Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 295.

¹⁴⁰⁶ Иван Рукавина (“шпанац”), Вељко Ковачевић (“шпанац”), Влада Петковић, Фрањо Огулинац, Марко Орешковић као политички секретар је био убијен дан после наименовања, а заменио га је Владимир Бакарић. У: Тимофејев Ј, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*. Београд 2011, с. 188-193, 197.

Срби.¹⁴⁰⁷ ЗАВНОХ је био формиран у јулу 1943. године. Тито је тада именовао Хебранга за политичког секретара ЦК КПХ, а Ивана Крајачића¹⁴⁰⁸ за организационог секретара. После “пада Италије” у све институције нове комунистичке власти, посебно у оне “средишне” попут ЗАВНОХ-а и његових органа, се укључивао све већи број Хрвата, присталица ХСС-а, чиме се број Срба смањивао. ХСС-овци су у оквиру ЗАВНОХ-а формирали чак и своју странку на територији коју су контролисали партизани. Уз ХСС-овце су у партизане све више улазили и интелектуалци, који су, попут Срба, били организовани у своје клубове.¹⁴⁰⁹ Услед тога су амерички и британски обавештајни извори касније бележили да је у Србији партизански покрет био перципиран као хрватски, усташки и комунистички, те да није било основа за очекивану сарадњу партизана и четника.¹⁴¹⁰

Сарадња ХСС-а и КПХ је током рата званично почела у јуну 1943. године са изјавом Божидара Маговца, једног од првака ХСС-а, ЗАВНОХ-у о условима сарадње две стране. На основу разговора које је Маговац повео са “појединим члановима” ЗАВНОХ-а, постигнут је договор о приступању дела ХСС-а и његових присталица Народноослободилачком покрету у Хрватској. “Место сусрета” тог дела ХСС-а са КПХ је била мајска “Изјава о циљевима и начелма народноослободилачке борбе“, конкретно у тачкама 2, 3, 4 и 5, у којима је ХСС препознао и нека начела Хрватског сељачког покрета чија организациона структура ратом јесте била разбијена, али који је, упркос томе, као идеја и даље живео међу хрватским сељацима. Тада је било договорено да ће се НОП хрватским сељацима обраћати путем листа “Слободни дом” који је Маговац уређивао.¹⁴¹¹ Извршни одбор ХСС-а на територији коју су у Хрватској контролисали партизани је био организован на јесен 1943. године. Његов значај

¹⁴⁰⁷ Ситуација почиње постепено да се мења када у КПХ Хебранг почне да уређује војна питања. - Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 280.

¹⁴⁰⁸ Крајачић је био “шпански борац”, почетак Другог светског рата је дочекао у Загребу, 1942. године је успоставио контакте са високим званичницима у НДХ и организовао обавештајну мрежу која је прикупљала информације за Тита, 1944. године је организациони секретар ЦККПХ, на другом заседању АВНОЈ-а је био члан његовог председништва, а од 1942. године је био и члан ЦККПЈ. До марта 1946. године је био начелник ОЗН-е, после чега је био на функцији министра унутрашњих послова Хрватске.

¹⁴⁰⁹ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 289.

¹⁴¹⁰ FRUS, Memorandum by the Chief of the Division of Southern European Affairs (Cannon), Washington, January 29, 1945, p. 1192; Foreign Office S. W. 1./ 31. svibanj 1944, P. Diction, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, 152; Njujork 19.7.1944. Obaveštenje vladinog delegata za informacije u SAD o gnušanju u Jugoslaviji prema Šubašićеvoј vladi kao antisrpskoј i antislovenačkoј, *Jugoslovenske vlade u izbeglištву 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 358; Kairo, 24.12.1943. - Ministarstvo inostranih poslova dostavlja kraljevskoj ambasadi u Londonu sadržaj razgovora ministra Nenada Grisogona sa britanskim ambasadorom Ralfom Stivensonom vođenom 17. decembra 1943, *Jugoslovenske vlade u izbeglištву 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 276; Purićев извештај у којем каже да су 75% партизана Хрвати и устаše - Vašington 22.3.1944, Telegram K. Fotićа B. Puriću o извештају капетана V. Mensfilda, *Jugoslovenske vlade u izbeglištву 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 312; Košutić пришао Titu - Najstroža tajna, G. Stevenson g. Edenu/primljeno 26. kolovoza/Britanska ambasada za Jugoslaviju/br.26/25. Kolovoz 1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 300.

¹⁴¹¹ Изјава Божидара маговца ЗАВНОХ-у о условима сарадње присташа ХСС-а с Народноослободилачким покретом, *Jugoslavija 1918/1988. Tematska zbirka dokumenata*, Ur. Branko Petranović, Momčilo Zečević, Beograd 1988, с. 738.

је био у томе што је вођству ХСС-а које је остало изван сарадње са комунистима било одузето право да заступа хрватско сељаштво.¹⁴¹² Другим речима, заступништво над сељацима је тим споразумом прешло у надлежност КПХ и ти су односи били уграђени у АВНОЈ уласком седам ХСС-оваца у ЗАВНОХ, а одатле у председништво АВНОЈ-а.

*****

Коминтерна је у међуратном периоду своје будуће сараднике за разбијање Југославије процењивала, као што је показао случај бугарских устанака 1923. године, на основу њихове спремности да “изводе револуцију”. Тако су после бугарских устанака комунисти привукли ВМРО, док се у Југославији као потенцијални сарадник појавила Хрватска странка права (франковци) који су се касније развили у усташки покрет. Њихов циљ је био разбијање Југославије и стварање независне Хрватске што се поклапало са Коминтерним циљевима до половине 30-их година.¹⁴¹³ Прве контакте са усташама Коминтерна је остварила почетком 30-их година ступајући у контакт са њима на два нивоа: са једне стране, Коминтерна је преко својих агената контактирала усташке вође, док је, са друге стране, настојала да се инфилтрира у усташке терористичке јединице које је Павелић организовао изван Југославије, у Италији и Мађарској, чији је циљ био дестабилизација Југославије. Када је реч о контактима усташких вођа и агената Коминтерне, први такви контакти се могу детектовати између Павелића и Владимира Ћопића (члана ЦК и предавача на КУНМЗ у Москви) из њихових студентских дана, али као директан покушај Коминтерне да ступи у контакт са усташама мимо успостављених пријатељстава у Хрватској је био организован у Берлину с Младеном Лорковићем, будући министром унутрашњих послова у НДХ. Постоје подаци и да је Бранко Јелић, један од првака усташког покрета, имао директну везу са Коминтерном.¹⁴¹⁴

На оном другом нивоу, покушаја Коминтерне да своје агенте инфилтрира међу усташе у Италији и Мађарској, је познато да је Горкић тражио да се из Москве, са КУНМЗ-а пошаље

---

¹⁴¹²Проглас извршног одбора Хрватске сељачке странке свим присташама ХСС-а да се прикључе Народноослободилачком покрету, *Jugoslavija 1918/1988. Tematska zbirka dokumenata*, Ur. Branko Petranović, Momčilo Zečević, Beograd 1988, с. 740-741.

¹⁴¹³Зачеци усташког покрета могу се датирати у 20-е године 20. века, и повезати са организацијама као што су биле “Хрватска национална омладина” (“Ханао”), “Хрватска правашка републиканска омладина”, “Хрватски домобран”. Павелић је, као вођа Хрватске странке права, тридесетих година у Италији и Мађарској организовао мање војне формације које је назвао “Усташа – Хрватска револуционарна организација” (УХРО) чији је задатак био стварање велике Хрватске државе. - Gligoriјевић, Branislav, *Kominternina, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, с. 258.

¹⁴¹⁴ Gligoriјевић, Branislav, *Kominternina, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, с. 261.

“Антонов” у Белгију, одакле би покушао да се инфилтрира међу усташе у Италији, док би други случај представљао покушај да се један коминтерновски агент из Далмације инфилтрира у усташку групу у Мађарској. Глигоријевић је те покушаје Коминтерне проценио као успешно изведене.¹⁴¹⁵

У Југославији је контакт између усташа и комуниста био остварен и у затвору у Сремској Митровици. Усташе су у тај затвор доспеле после такозваног “устанка” у Лици, који је био неуспешан, али који је показао природу усташког деловања и организовања – дестабилизација Краљевине Југославије. “Революционарни центар” из Беча је тада позвао све комунисте у Хрватској да се укључе у “лички устанак” и да помажу усташама. Заправо, задатак комуниста је био двострук: да помогну усташама у покретању нечега што би могло прерасти у “национални устанак” и друго, да приступајући усташама у “личком устанку” покушају да преузму “националну борбу” у своје руке. После неуспеха “личког устанка” усташе, попут Јуце Рукавине, касније озлоглашеног убице Срба у НДХ, су у Сремској Митровици у затвору успоставили везе и склопили и пријатељства са комунистима. Рукавина се зближио са Ђиласом, о чему је Ђилас посведочио у својим *Успоменама револуционара*.¹⁴¹⁶

Како су се усташе нашле у структури нове власти? На крају рата усташе и домобрани су били обједињени у Хрватску војницу из које су предајом или путем заробљавања ушли у партизанску војску, углавном као домобрани. Из партизанске војске су даље били кооптирани у структуру власти. Ипак, ни такав расплет догађаја им није одговарао јер су неки од њих, чим им се указала прилика, отишли у СССР, да не би били подређени победничком режиму у Београду.¹⁴¹⁷

Карактеристично је да је комунистима приступио део ХСС-оваца који се налазио на левом крилу те странке. Примера ради, део ХСС-а који је 1943. године ступио у сарадњу са КПХ је преко “Слободног дома”, односно делатношћу Маговца, покушао да на “слободној територији” обнови “левицу ХСС-а” због чега је Маговца критиковао Иво Лола Рибар.¹⁴¹⁸ Комунистима се није допала идеја да се под њиховим окриљем развија, односно обнавља, “Радићева левица” јер би за комунисте представљала конкуренцију која би изнутра, кроз партизанске институције попут ЗАВНОХ-а, могла на себе да преузме мисију спасења Хрвата и изградње хрватске федералне јединице у оквиру будуће федералне Југославије.

¹⁴¹⁵ Gligorijević, Branislav, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, c. 261.

¹⁴¹⁶ Gligorijević, Branislav, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, c. 262.

¹⁴¹⁷ *Између две отаџбине. Југословенски политички емигранти у Совјетском Савезу 1948-1956. Документи Управе државне безбедности ФНР Југославије*, ур: Милорадовић, Горан, Тимофејев, Алексеј, Београд 2016с. 17-19.

¹⁴¹⁸ Изјава Божицара маговца ЗАВНОХ-у о условима сарадње присташа ХСС-а с Народноослободилачким покретом, *Jugoslavija 1918/1988. Tematska zbirka dokumenata*, Ur. Branko Petranović, Momčilo Zečević, Beograd 1988, c. 738.

*****

На другом заседању АВНОЈ-а је било одлучено да ће у његово председништво ући и четири представника из Македоније: Владо Поп-Томов, “јавни радник”, Михаило Апостолски, генерал-мајор НОВ Југославије, командант Главног штаба Македоније, Методије Ченто-Антонов¹⁴¹⁹, из Прилепа, бивши народни посланик Савеза земљорадника и члан Главног штаба Македоније, и на крају, најважнији међу њима, као подпредседник председништва АВНОЈ-а, Димитар Влахов, за којег се каже да је “публициста из Македоније”.¹⁴²⁰ Ко су били ти људи и да ли је Влахов био тек “публициста из Македоније”, а Владимир Поп-Томов “јавни радник из Македоније” ?

Георги Димитров је 1942. године обојицу сматрао бугарским кадровима.¹⁴²¹ Када су се њихова имена, очигледно на Димитровљево изненађење, нашла на Титовој листи чланова председништва АВНОЈ-а, Димитров је Титу упутио критику да укључивање два Бугарина у југословенску структуру власти представља погрешан потез. Том приликом је рекао да је Влахов емигрант без посебних веза са југословенском Македонијом, иако је “македонски публициста”. Поп-Томов је окарактерисан као бугарски комуниста, такође емигрант у СССР-у, који је у том тренутку извештавао за совјетски радио. Тада је Тита инструктирао да их, уз најмање могуће губитке, искључи из АВНОЈ-а.¹⁴²²

Без обзира што је Тито том приликом одговорио да ће их из АВНОЈ-а искључити, то се није догодило. Димитров је захтев поновио у априлу 1944. године.¹⁴²³ Тито те упуте ни тада није прихватио - Влахов је био присутан на седници НКОЈ-а у новембру 1944. године.¹⁴²⁴ Димитар Влахов и његов син Густав Влахов су остали присутни још дуги низ

---

¹⁴¹⁹ Методије Антонов – Ченто је од 1941-1943. био у бугарском затвору, у интернацији. Члан КПЈ је постао 1943. године у октобру, када је прешао у западну Македонију, односно њен “ослобођени део” и када је постављен за члана Главног штаба НОВ и По Македоније. Био је председник иницијативног одбора за сазивање АСНОМ-а, био је већник АВНОЈ-а, члан президијума АВНОЈ-а, председник Президијума АСНОМ-а, а од половине 1944. године и члан НКОЈ-а. - *Zapisnik sjednice NKOJ-a od 24.6. 1944, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 26-27.

¹⁴²⁰ *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, c. X-XI.

¹⁴²¹ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, s. 225.

¹⁴²² *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, s.

291.

¹⁴²³ *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003, s.

313.

¹⁴²⁴ *Zapisnik sa sednice Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije održane 2 XI 1944, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 58; До 1944. године Влахов је био члан БРП(к), живео је у Москви, а када се вратио постао је члан АВНОЈ-а.

година у Титовој структури власти.¹⁴²⁵ За разлику од Влахова, Поп-Томов се 1944. године нашао на месту члана политбироа бугарске комунистичке партије, а од 1949. године је био и министар спољних послова Народне републике Бугарске. Упркос различитим путевима којима су пошле њихове каријере, Поп-Томов и Влахов имају заједничких карактеристика: припадали су организацији ВМРО (обједињена) која је представљала просовјетско крило ВМРО-а од 1925. године после атентата који је Ванчо Михаилов извршио на чланове ВМРО-а 1924. године.¹⁴²⁶ Друга заједничка карактеристика им је била та што су радили на развоју националних идентитета – Поп-Томов на дефинисању бугарског националног идентитета, а Влахов на развоју македонског.

Поред њих, друга два члана председништва АВНОЈ-а, Михаило Апостолски и Методије-Ченто Антонов су у АВНОЈ били кооптирани са позиција команданта Главног штаба Македоније и члана Главног штаба Македоније, дакле из партизанске војске. Те чињенице нас обавезују да се вратимо неколико “корака назад” у међуратни период у потрази за одговором на питање како су се баш ти људи нашли у АВНОЈ-у као представници Македоније и због чега је Димитров сматрао да они треба да буду под контролом БРП (к), а не КПЈ.

ВМРО (Унутрашња македонска револуционарна организација) из које су, поред осталих, потекли Влахов и Поп-Томов, је била обновљена после Првог светског рата под руководством Тодора Александрова и Александра Протогерава као терористичка организација чији је циљ био прикључење југословенских и грчких делова Македоније “матици Бугарској”. Центар њеног деловања се налазио у Пиринској Македонији, у Бугарској, у Петричу и располагала је са око 2.000 бораца који су 1923. године, учествујући у обарању Стамболијског, показали оперативну способност. Поред Цанкова, којег су том приликом довели на власт, уживали су и подршку Мусолинијеве Италије.¹⁴²⁷

За такву организацију је постала заинтересована и Коминтерна па су бугарски комунисти организовали одлазак представника ВМРО-а у Москву ради постизања договора о сарадњи. Чланови делегације су били Димитар Влахов и Михаил Манев. Могуће је да је тада Влахов почео да стиче поверење КПСС-а. Преговори започети у Москви су били настављени у Бечу, у центру “Балканске комунистичке федерације”, где је ВМРО Коминтерни предложио

---

¹⁴²⁵ Густав Влахов је био члан ЦК Француске, члан КПСС-а, црвеноармејац, директор прве партијске школе КПМ, члан Агитпропа, инструктор ЦККПМ за скопску партијску организацију. У октобру 1945. године је смењен са функција у Македонији пошто је упорно заговарао уједињење свих Македонаца. Потом је обављао низ функција у Београду.

¹⁴²⁶ Jovanović, Vladan, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd 2002, s. 175-176.

¹⁴²⁷ Jovanović, Vladan, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd 2002, s. 175-176; Gligoriјеvić, Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, c. 111.

да организују заједницу са македонским федералистима у оквиру “македонског фронта”, а са хрватским и албанским “националним револуционарима” у оквиру “балканског фронта”. Коминтерна је управо тада успостављала контакте са Радићем у његовом настојању да нађе покровитеље за хрватски “национални покрет”, мада је тактика сарадње са Радићевом масовном и легалном грађанском партијом била другачије природе од сарадње са терористичком ВМРО. Радић је од 1922. године одржавао везе са ВМРО, захтевајући, до душе, од Тодора Александрова да своју организацију легализује како би легалним путем могли да се боре против Пашићевог режима.¹⁴²⁸

Сарадња КПЈ и ВМРО Тодора Александрова је била отежана чињеницом да ВМРО није желела целовитост Југославије, већ припајање Македоније Бугарској. Други отежавајући фактор је била чињеница да је фашистичка Италија финансирала ВМРО, али то није био разлог да се везе комуниста и ВМРО-а покидају. Напротив, 1924. године био је објављен такозвани “мајски манифест” којим се ВМРО обевезао на сарадњу са Коминтерном. Током лета исте године је уследио обрачун унутар самог ВМРО-а: Иван Михаилов је, по налогу Цанкова и Протогерова, “ликвидирао” Тодора Александрова и део најважнијих чланова организације.¹⁴²⁹ Влахов је преживео. Био је члан нове групе ВМРО (обједињене) коју је Коминтерна успела да организује после тих обрачуна. Истовремено је наставила да врши притисак на КПЈ да са ВМРО успостави сарадњу, иако у том тренутку у самој организацији још увек није било профилисано “лево крило”.¹⁴³⁰

Следећа етапа у развоју односа Коминтерене и ВМРО је почела 1925. године када је центар у Бечу бугарској, грчкој и југословенској партијској организацији издао директиву да почну са помагањем ВМРО-а тако што би преко својих територијалних организација радили и на организацији месних одбора ВМРО-а у које би улазили комунисти који би руководили њиховим пословима. Тада су се на најнижим нивоима, у одборима, комунистичке партије Бугарске, Грчке и Југославије преклопиле са организацијом ВМРО-а. Чланови КПЈ су истовремено били и чланови ВМРО-а. До 1929. године комунисти су “прогутали” ВМРО, тако да је сама ВМРО у земљи престала да ради па је услед таквог исхода у Бечу био организован “Македонски центар”.¹⁴³¹

Од тада је Коминтерна чврсто контролисала ВМРО (обједињена) и то изнутра, преко комунистичких кадрова који су у Македонији организовали мрежу одбора ВМРО-а. Влахов и

---

¹⁴²⁸ Gligoriјевић, Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, c. 112.

¹⁴²⁹ Jovanović, Vladan, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd 2002, s. 175-176.

¹⁴³⁰ Gligoriјевић, Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, c. 128-129.

¹⁴³¹ Gligoriјевић, Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, c. 284.

Поп-Томов су поникли из те структуре ВМРО-а. Они су припадали типу “националних револуционара” са ВМРО “педигреом” које је контролисала Коминтерна. После проглашења диктатуре у Краљевини Југославији 1929. године, и Павелић је у име усташа постигао споразум о сарадњи са ВМРО, али са групом Ивана (Ванче) Михаилова, тражећи ослонац за своју делатност у Мађарској и Италији.¹⁴³² Поклапање интереса фашистичке Италије и тоталитарног СССР-а да Југославија буде растурена, стављали су у изглед могућност синхронизованог деловања и ВМРО (обједињене) под утицајем Коминтерне и ВМРО Ивана Михаилова на који је највећи утицај имала Италија. Таква констелација снага у Македонији се одржала до почетка Другог светског рата. Пошто је тада најснажнија комунистичка партија на Балкану је била бугарска партија она је и контролисала ВМРО (обједињена), односно македонске комунисте. Отуда су македонски комунисти (ВМРО-овци) били представници интереса бугарских комуниста, а средишња идеја те политике је била припајање дела Македоније Бугарској.

Одмах после капитулације југословенске владе и војске, Методиј Шаторов, кадар који је потекао управо из таквог миљеа је, тврдећи да има сагласност Коминтерне, македонску партијску организацију припојио бугарској партији. Последица таквог потеза је била протеривање комуниста, етничких Срба - Добривоја Видића и Блаже Орландића из македонског покрајинског комитета. Њихово протеривање је пратило и протеривање Срба који нису хтели да се изјашњавају као Македонци: 1. јула 1941. године је било протерано 15.690 Срба, 1. септембра 1941. године 19.453 Скопљана, а крајем 1941. године из скопске области је било прогнано 26.451 Срба.¹⁴³³

Шаторов је одбијао послушност КПЈ, односно Титу: није се појавио на “мајском заседању” у Загребу, прогласе тог скупа није ни објавио, пропустио је да објави проглас немачког напада на СССР, становништво је позивао да се бори за “совјетску Македонију”, па је Тито у име ЦККПЈ у Македонију послао Лазара Колишевског. У јулу 1941. године Шаторов је био искључен из КПЈ, а Коминтерна је инструирала да борбу против окупатора треба да поведе КПЈ у сагласности са бугарском партијом па је један бугарски представник, Бојан Блгарјанов, био послат као опуномоћени представник у ПК КПМ. Шаторов и део кадрова су одбацили одлуку о његовом искључивању која је стигла из југословенске партије. Шта више, Шаторов и његове присталице су из македонске партије искључили Колишевског правдајући се да су такве инструкције добили од Георги Димитрова који је сматрао да македонска партија треба да буде прикључена бугарској. Чак и када је у септембру 1941. године

---

¹⁴³² Gligoriјеvić, Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, с. 259.

¹⁴³³ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 368.

Колишевски дошао на чело партије, Шаторов и РПБ (к) су наставили да опструирају југословенски утицај у македонској партији. Више симболична него стварана победа југословенске струје над струјом Шаторова је била накнадно проглашена и везана за такозвани почетак устанка у Македонији у октобру 1941. године када су прилепски партизани напали полицијску станицу, затвор и телефонска постројења.¹⁴³⁴

Титов утицај у македонској организацији је опао када је у октобру Колишевски био ухапшен и интерниран у Софију, а на његово место био постављен Бане Андрејев који је подржавао бугарску струју и који је имао везе са усташама склопљене током заробљеништва. Андрејев је почетком 1942. године македонску партијску организацију очистио од пројугословенских кадрова. Други ниво сукоба између бугарске и југословенске партије у Македонији је произилазио из различитих стратегија према окупационој војсци. Бугарска партија је сматрала да мобилизацију коју је бугарска окупациона војска расписала треба искористити за инфилтрацију комуниста у бугарску војску коју је касније изнутра требало освајати и употребити приликом државног удара, док је КПЈ сматрала да се окупационој војсци мора објавити рат. Андрејев је у јуну 1942. године био смењен.¹⁴³⁵

Тито је у марту 1943. године, препуштајући Светозару Вукмановићу Темпу организациони рад у Македонији, успео да у Тетову организује Централни комитет македонске партије. Први секретар је био Лазар Колишевски, али је у ЦК био укључен и Андрејев, тако да “југословенска линија” у македонској партији није била осигурана све до јуна 1944. године.¹⁴³⁶ Развој институција у Македонији је ишао следећим током: у јуну 1942. године је био основан Главни штаб НОВ и ПОЈ Македоније који је имао карактер посебног представничког тела јер је поред војних вршио и политичке функције. Главни штаб је у октобру 1943. године издао Манифест којим је државно-правни положај био дефинисан у оквиру нове Југославије. У августу 1943. године започет је рад на формирању највишег представничког тела македонског народа, а после Другог заседања АВНОЈ-а Главни штаб је донео одлуку о стварању Иницијативног одбора за сазив АСНОМ-а.¹⁴³⁷

Кооптирање двојице бугарских комуниста, Влахова и Поп-Томова у АВНОЈ крајем 1943. године се поклопило са ојачавањем Титових позиција не само у Југославији, већ и у савезничким плановима. Необично је што Тито није послушао два пута упућену директиву Димитрова да их из АВНОЈ-а искључи. Димитрову је, међутим, значај постепено опадао, док

¹⁴³⁴ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 369.

¹⁴³⁵ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 371.

¹⁴³⁶ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 373.

¹⁴³⁷ *Zapisnik sjednice NKОЈ-а od 24.6. 1944, Zapisnici NKОЈ-а i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 26-27.

је Титов растао. Можемо претпоставити, али још увек не и доказати, да је Тито Влахова и Поп-Томова у АВНОЈ укључио на Стаљинов предлог, мимо консултација са Димитровим. До 1943. године је Тито у самој Југославији успео да комуникацију са Совјетима углавном концентрише у своје руке, а како бугарски комунисти у Бугарској нису имали радио-станицу, односно директан контакт са Москвом, Стаљин је информације о стању у Бугарској добијао преко Тита.¹⁴³⁸ И та димензија постепеног концентрисања моћи у Титове руке му је у очима Совјета могла дати предност у односу на бугарску партију, неактивну и растурену током рата. Отуда су се Влахов и Поп-Томов могли затећи у југословенској партији на коју се постепено премештао и фокус Савезника.

*****

Црногорски представници су такође ушли у АВНОЈ. Њихов број је, као и у случају македонског заступништва, био мали - свега четири представника, али су у структури АВНОЈ-а и у самој партији били добро распоређени: Милован Ђилас, “књижевник из Колашина” и члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Миљанић Нико, професор београдског универзитета и председник ЗАВНО Црне Горе и Боке, Голубовић Радоња, секретар АВНОЈ-а и адвокат из Берана и Марко Вујачић, подпредседник АВНОЈ-а и члан извршног одбора Савеза земљорадника, члан ЗАВНО Црне Горе и Боке.

Није на одмет приметити да су комунисти у своју структуру власти, односно АВНОЈ, увукли два члана “земљорадника”, Вујачића из Црне Горе и Методија-Чента Антонова из Македоније. У санџачком обласном комитету је “земљорадник”, Душан Ивовић, био један од организатора ЗАВНО. “Земљорадници” су се налазили на левом крилу политичког спектра партија у Југославији, а њихова партијска елита је радила за британску СОЕ¹⁴³⁹, у појединим случајевима су били и масони.¹⁴⁴⁰ Посао организовања “земљорадника” у предратној Југославији, који је био само део британског организовања “земљорадника” на Балкану, је водио Џорџ Тејлор, други по чину шеф СОЕ. Југославија је за СОЕ била “секција са највише наде и најразноликијим везама”. Поред осталих,¹⁴⁴¹ у Србији и Босни су Британци имали

---

¹⁴³⁸ Бугари су први пут контакт са Совјетима успоставили кроз мисију Ивана Винарова који је донео радио станице и то са простора Србије.

¹⁴³⁹ Pivac, Marko, Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje aprilskog rata 1941, Istorija 20. veka, 2010/3, Beograd 2010, s. 192-212.

¹⁴⁴⁰ Mužić, Ivan, *Masonstvo u Hrvata: masoni i Jugoslavija*, Zagreb 1989, s. 416.

¹⁴⁴¹ У Словенији и Хрватској су имали сараднике: доктор Иван Матија Чок и професор Иван Рудолф (конспиративно: “Рукавина”) које су сматрали прозападним либералима и чија група је већ за Британце обављала саботаже у Италији и Аустрији, затим “Бранкова организација” (Милко Брезигар - “Бранко”), која је била у вези са Чоком и Рукавином, као и са хрватском групом доктора Већеслава Вилдера. Затим, СОЕ је имала везу са неколико антииталијанских група у Далмацији, посебно у Сплиту; база СОЕ за северозападну Југославију је била у Загребу (британски вице конзул Трејвор Гленвил (Д/Х 14 – Нерон). Та група је држала

везу са српском Земљорадничком странком чији је номинални лидер, по њиховим речима, био Милан Гавриловић, у то време амбасадор у Москви, док је стварни вођа странке био Тупањанин (“Стриц”). Странка је била финансирана од јула 1940. године и била је у потпуности спремна да за Британију изводи саботаже и да почне герилско ратовање у тренутку немачког напада на Југославију. За Британце је она била основна полуга утицаја јер је, по њиховим речима, имала агента у сваком граду и селу у Босни и Старој Србији.¹⁴⁴²

Захваљујући томе, као и постигнутом британско-совјетским договорима запечаћеним на Техерану, “земљорадници” из Санџака, Црне Горе и Македоније су учествовали у изградњи нове власти. Тупањанин и Гемето Димитров у Бугарској су имали необично поуздано пријатељство “за балканске прилике”, а Тупањанинова организација је на југословенску владу утицала преко Бранка Чубриловића, министра пољопривреде¹⁴⁴³ и брата Васе Чубриловића, масона и “црнорукца”. Друга мрежа коју су Британци међу српским становништвом контролисали је била група Илије Трифуновића (“Тате”), који је контролисао сва национална удружења у Југославији, четнике и бивше ратнике, односно “кичму српског народа”. Преко “Тате” су британци контролисали владине службенике и имали утицај у самој влади. У извештају је наведено да су све групе имале организоване везе, да су добиле наоружање и да је свим групама био обезбеђен новац којим би располагале када се Британци буду повукли из Југославије.¹⁴⁴⁴ “Земљорадници” који су радили за Британију су били тачна мера договора који су успостављени на највишем нивоу - између савезника, па су се, као такви добро уклопили и у нову Титову структуру власти, бранећи својим присуством управо лево-либерални или совјетско-британски концепт који је на Техерану био успостављен. Уосталом “сусрета” Совјета и Британаца је међу “националним револуционарима” у Старој Србији било још од 20-их година 20. века. Примера ради, док је Георги Димитров (комуниста) контролисао коминтерновско крило у ВМРО, њено друго крило - “протогеровисте” - су контролисали Британци преко СОЕ, односно преко Димитрова (Гемета) у Софији (преко “земљорадника”).¹⁴⁴⁵

Слабост комунистичког покрета у Црној Гори је дуго била последица тумачења црногорских комуниста да Црна Гора и Србија треба да буду обједињене у границама

неколико официра из инжењерског батаљона задужених за рушење мостова и друге саботаже. - Pivac, Marko, Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje aprilskog rata 1941, Istorija 20. veka, 2010/3, Beograd 2010, s.203-204.

¹⁴⁴² Pivac, Marko, Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje aprilskog rata 1941, Istorija 20. veka, 2010/3, Beograd 2010, s. 205.

¹⁴⁴³ Pivac, Marko, Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje aprilskog rata 1941, Istorija 20. veka, 2010/3, Beograd 2010, s. 205.

¹⁴⁴⁴ Pivac, Marko, Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje aprilskog rata 1941, Istorija 20. veka, 2010/3, Beograd 2010, s. 205, 207-208.

¹⁴⁴⁵ Pivac, Marko, Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje aprilskog rata 1941, Istorija 20. veka, 2010/3, Beograd 2010, s. 201.

Краљевине Југославије. Због тога су комунисти касније природног савезника нашли у црногорским федералистима, слично као у Македонији. Тај савез је заживео 1926. године приликом општинских избора у Подгорици, али је доживео велики пораз јер су радикали тада однели победу. Када су црногорски федералисти 1927. године ступили у савез са ХСС-ом који се тада залагао за одржавање политичког система у Југославији, комунисти су наставили да контактирају са присталицама краља Николе који су и даље били незадовољни статусом Црне Горе. На пример: генерал Радомир Вешовић је преко Беча био повезан са Москвом одакле је, преко партијског секретара Николе Ковачевића, била вођена и финансирана акција побуне против уједињења Срба и Црногораца.¹⁴⁴⁶

Вешовић је умро 1938. године, али његове везе са комунистима употпуњују представу о типу сарадње и о типу сарадника који су комунистима били потребни. Вешовићев адвокат на судском процесу на којем је пред суд био изведен због побуне против уједињења Црне Горе и Србије, је био Секула Дрљевић, који је као и Вешовић, био припадник црногорске странке *Зелених*. Дрљевић је са Павелићем касније имао вишеструке везе и контакте засноване на “ратном пријатељству”. Такав однос између *Зелених*, усташа и Коминтерне потврђује Коминтернин *modus operandi* у координацији “националних револуционара”. Ни Британци нису “спавали” у Црној Гори: СОЕ је одржавала везу са пуковником Душаном Радовићем, који је гарантовао да би могао да организује око 1.000 људи за саботаже.¹⁴⁴⁷

Догађаји који су сломили четнички отпор и просрпску политику у Црној Гори (чак до данас) су била такозвана “лева скретања”. Кључни људи за формирање нове црногорске нације су били Саво Ковачевић, Пеко Дапчевић, Милован Ђилас и Блажо Јовановић, од којих су последња двојица имала главну улогу у организовању и извођењу “левих скретања”. Јовановић је још 1939. године био организациони секретар Црне Горе. Током рата је постао политички секретар Главног штаба и командант Зетског одреда. Ђилас је, уз асистенцију Митра Бакића и Светислава Стефановића, по Титовом налогу, током марта 1942. године организовао Црногорску народноослободилачку пролетерску ударну бригаду од *најсавеснијих бораца* (курзив О. Д.) чији је задатак био почетак борбе против четника из Васојевића.¹⁴⁴⁸ Коначни пораз васојевићких четника су извеле немачке трупе њиховим разоружавањем у пролеће 1943. године. Сламањем четника “левим скретањима” и немачким разоружавањем четника у Васојевићима, просрпска политичка опција са својом организационом структуром је трајно била искључена из власти у будућој држави. У АВНОЈ

¹⁴⁴⁶ Gligorijević, Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, с. 204.

¹⁴⁴⁷ Pivac, Marko, Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje aprilskog rata 1941, *Istorija 20. veka*, 2010/3, Beograd 2010, s. 206.

¹⁴⁴⁸ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 304-310.

су били укључени победници обрачуна у Црној Гори.¹⁴⁴⁹

*****

Низ представника “националних револуционара” и комуниста који су у новембру 1943. године били укључени у АВНОЈ, употпуњују и они који су посредством КПЈ и Коминтерне деловали у албанском националном интересу. Каква је предисторија сарадње Кминтерне, Косовског комитета, Комунистичке партије Југославије, фашистичке Италије и ВМРО? После Првог светског рата, у Албанији и посредно на Косову и Метохији, подједнако су били присутни утицаји СССР-а и фашистичке Италије. Коегзистенција супротстављених идеологија на том растору је била могућа из два разлога. Први је проистицао из изузетно добрих односа СССР-а и фашистичке Италије јер је Мусолини први у Западној Европи признао СССР и успоставио дипломатске доносе, па је Стаљин за узврат Мусолинију предложио склапање уговора о политичком и војном савезу. Тада успостављено поверење између две, у идеолошком погледу, наизглед неспојиве државе, је било постигнуто 1924. године, и поред тога што су фашисти у Италији убили социјалисту Матеотија, а фашисти спровели оштар прогон комуниста.¹⁴⁵⁰ Стаљину то није сметало да на највишем нивоу успостави добре односе са Мусолинијем што додатно релативизује будући искључиви антифашистички карактер СССР-а. Та историјска “епизода” је слична по свом карактеру са оном из 1943. године, када је Стаљин, упркос свом “антифашизму” признао профашистичку владу Бадолџа у Италији, вероватно у знак захвалности за бенефите које су му западни савезници препустили на Балкану. И тада су се италијански комунисти (око 250.000) бунили против таквог Стаљиновог политичког потеза, али ни тада се Стаљин није обазирао на захтеве једне од намоћнијих комунистичких партија у Европи.

Други ниво срадње који је приближио Стаљина и Мусолинија је био подстицање устанка на Косову и Метохији и присаједињења тих територија Албанији у циљу рушења француског утицаја и позиција на Балкану. Совјетски утицај је био оствариван преко Коминтерне, односно Балканске федерације из Беча, а први резултат координираног деловања СССР-а и Италије је било постављање владе Фана Нолија на власт 1924. године. Нолијева влада је на југословенској територији деловала преко Хасана Приштине који је био члан Нолијеве владе и који се, истовремено налазио начелу Косовског комитета. Поред тих

¹⁴⁴⁹ О организацији власти у Црној Гори у домену уметности посебно су се истицали књижевници, историчари и сликари. Ови последњи углавном су школовани у Паризу, а међу њима је најзначајнији био Петар Лубарда који је у Црној Гори поставио основе соцреализма. Детаљније у: Паповић, Драгутин, “Интелектуалци и власт у Црној Гори 1945-1950”, *Годишњак за друштвену историју* XIX-2/2012, Београд 2012, с. 7-30.

¹⁴⁵⁰ Gligorijević, Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, с. 204.

веза, Балканска федерација је у Бечу координирала сарадњу између Косовског комитета и ВМРО Тодора Александрова. Везе између Хасана Приштине и Тодора Александрова су постојале још од 1920. године, а састанком Протогера и вође Косовског комитета 1924. године у Валони су били утаначени детаљи будуће заједничке акције дизања устанка у Бугарској и у Југославији у Македонији и на Косову и Метохији. Даља срадња се огледала у постигнутом договору по којем је неколико стотина Македонаца прешло на Косово стављајући се на располагање Косовском комитету који је у то време уживао италијанску финансијску помоћ. На исти начин на који је Балканска федерација, односно Коминтерна, одржавала везе преко ВМРО са Косовским комитетом, и КПЈ је преко обласног секретаријата у Скопљу одржавала везе са Косовским комитетом јер је Косово замишљала у оквиру Балканске федерације као саставни део Албаније, односно као “српски део Албаније”.¹⁴⁵¹

У комунистичкој терминологији, посебно после 1932. године, у употреби није био термин Косово поље (као Стара Србија), већ су у употреби били изрази “Косово”, “Метохија” и “Санџак” чиме је већ на нивоу језика била разбијена целовитост Косова. Језичка “подела” је претходила организационој структури партије на том простору јер су 1937. године били формиран и обласни комитети за Косово и Метохију са једне стране, и Санџак са друге стране. Обласно руководство Косова и Метохије је 1938. године било припојено покрајинском комитету за Црну Гору, Боку и Санџак. Већ наредне године је Обласни комитет прерастао у покрајински чиме је био изузет из надлежности ПК за Црну Гору, Боку и Санџак и подређен руководству КПЈ.¹⁴⁵²

Окупација је 1941. године донела нови распоред снага на том простору. У обласном комитету Косова и Метохије број српских комунистичких кадрова је био далеко већи од албанских, што је био израз неповерења Албанаца у комунисте у контексту у којем су фашистичка Италија и нацистичка Немачка “албанском фактору” нудиле боље и сигурније позиције у погледу националног питања. Однос снага у којем је од 239 чланова обласног комитета било тек 25 Албанаца је почео да се мења са доласком нацистичких окупационих власти са којима је почео процес протеривања Срба, па је и састав обласног комитета био ослабљен, док је преостало чланство било често и антијугословенски оријентисано. На кооптирање кадрова у будућу структуру власти на Косову и Метохији је пресудно утицала чињеница да је током окупације око 100.000 Срба било протерано са Косова, док се истовремено око 80.000 Албанаца населило, што је било могуће услед отворености границе

---

¹⁴⁵¹ Gligoriјеvić, Branislav, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, с. 204.115-116, 205,

¹⁴⁵² Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Beograd 2015, с. 304-310, с. 343-343.

између Косова и Албаније (чак до 1948. године).¹⁴⁵³

Стварање народноослободилачких одбора за “Косово и Дукађин” је било решавано у децембру 1943. године у селу Бујану, на партијској конференцији која је била завршена почетком јануара 1944. године. Реч *Дукађин* је албанског порекла и означава само део Метохије јер се други део Дукађина налазио у Албанији. Том заседању су присуствовали и Албанци који нису били Југословени (њих 10 од 50).¹⁴⁵⁴

****

Веома рано, на саветовању у Столицама, КПЈ је донела одлуку да формира Обласни комитет Санцака, на челу са Рифатом Бурчевићем, а потом је био формиран и Главни штаб НОП-а за Санцак. Оснивачка скупштина Земаљског антифашистичког већа народног ослобођења Санцака је била одржана у новембру 1943. године у Пљевљима, црногорском делу Санцака. Посао организовања и деловања тог ЗАВНО Санцака су водили Сретен Вукосављевић, прота Јевстатије Караматијевић (обојица су ушла у АВНОЈ), Миле Перуничкић, бивши посланик демократске странке, Милоје Добрашиновић и Душан Ивовић, члан извршног одбора Земљорадничке странке чиме се на још један начин потврђује склоност сарадња КПЈ са “земљорадницима”. Сретен Вукосављевић је пример српских представника у АВНОЈ-у: руководио је задатком издвајања Санцака и из Србије и из Црне Горе, а као министар колонизације је у влади Тито-Шубашић од марта 1945. године допринео забрани повратка Срба и Црногораца на Косово чиме је директно утицао на претпоставке изградње власти на Косову погоршавајући позиције Срба у најважнијем, демографском аспекту.¹⁴⁵⁵

Што се Војводине тиче, њена партијска организација није била у саставу српске партије, већ су имале исти ранг у КПЈ. Секретар војвођанске партије пре рата је био

---

¹⁴⁵³ Антонијевић, Ненад, *Косово и Метохија 1941-1945. година. Ратни злочини*, Београд 2017, с. 549; Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 304-310, с. 436.

¹⁴⁵⁴ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 304-310, с. 442.

¹⁴⁵⁵ Вукосављевић је био руководилац организације *Уједињење или смрт* за Санцак од 1911. године где је формирао снажну комитску чету. Учествовао је у пробоју Солунског фронта, а 1917. године је одбио да оптужи Аписа за спочитавани му атентат на краља Александра. Са стварањем Краљевине СХС је постао члан Демократске странке коју је напустио 1924. године прикључивши се Самосталној демократској странци, Светозара Прибићевића. Захваљујући текстовима које је објавио на почетку Другог светског рата у низу дневних листова, иако са само завршеном учитељском школом, Вукосављевић је доспео на катедру Правног факултета у Београду, на препоруку професора Ђорђа Тасића, Михаила Константиновића и Слободана Јовановића. Од 1943. године прикључује се партизанима и од тада креће његова политичка каријера у оквиру нове структуре власти: председник НОО за милешевски срез, председник Извршног одбора ЗАВНО Санцака, министар у Шубашићевој влади у Лондону као представник НКОЈ-а, министар у првој влади ДФЈ, ... Постао је и дописни члан ЈАЗУ. У: - Исић, Момчило, *С народом, за народ, о народу. Сретен Вукосављевић 1881-1960*, Београд 2012, с. 442-445.

Коминтерновац и московски ђак са КУНМЗ-а, Јован Веселинов. Пошто је почетком тридесетих година војвођанска партија имала тек око 200 чланова, Горкић је подршку за њено omasовљење потражио међу националним мањинама. Уз то, уједињење Срема, Баната, Бачке и Барање 1918. године је почело да се поништава 1934. године на четвртој земаљској конференцији на којој је први пут била поменута аутономија Војводине.¹⁴⁵⁶

Комунисти су прве значајније присталице добили у Срему услед окупаторске одмазде над становништвом, па је КПЈ, преузимајући окупациону административну поделу земље, Срем препустила хрватској партији. Иво Лола Рибар је у августу 1942. године окружни комитет за Срем везао за повереништво КП Хрватске за Славонију, а покрајинско повереништво за Банат са Београдом. Разграничење између КПХ и КП Војводине је извео Тито у јулу 1943. године по линији Вуковар-Винковци-Жупања. Пошто се Тито у септембру 1943. године изјаснио да ће Срем бити решаван на крају рата, војвођанска партија је почела са организацијом својих административних и војних органа.¹⁴⁵⁷

Како је изгледао профил осталих Срба који су се нашли у АВНОЈ-у? Најважније је да ни један представник из Југословенске радикалне заједнице није био укључен у састав АВНОЈ-а. Остали су били поуздани и проверени комунисти, на пример Сретен Жујовић је био члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Београђанин, затим поп Влада Зечевић којем је после рата за заслуге које је до тада имао било додељено место министра унутрашњих послова, такође члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Петар Стамболић, командант Главног штаба Србије, Александар Ранковић, члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Коча Поповић, инжењер из Новог Сада, Опачић Станко Чаница, пуковник НОВ-а, члан секретеријата ЗАВНОХ-а, Благоје Нешковић, “лекар из Крагујевца”, Момчило Марковић, политички комесар Главног штаба за Србију, Груловић Никола, члан главног НОО за Војводину, Лековић Воја из Нове Вароши, Беловуковић Милан-Дева, мајор НОВ Југославије, Спасенија Цана Бабовић, члан централног одбора АФЖ-а, професионални револуционар, Пуцар Ђуро Стари, подпредседник ЗАВНОБиХ, Кецмановић Војислав, председник ЗАВНОБиХ-а, Чолаковић Родољуб, члан ЗАВНОБиХ-а и Бутозан Васо, члан ЗАВНОБиХ-а. Представницима из Босне и Херцеговине треба додати и муслимане: Суџук Мухамеда, бивши поджупан из Травника, Курт Хуснија, професор из Мостара и Осман Карабеговић, члан ЗАВНОБиХ-а. Од Словенаца у АВНОЈ су ушли Јосип Видмар, књижевник и драматург из Љубљане, члан Освободилне фронте, Микуш Метод свештеник и архивиста Љубљанске бискупије, Лескошек Франц, синдикални секретар и члан извршног одбора освободилне фронте, Борис Кидрич, публициста из Словеније,

---

¹⁴⁵⁶ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 421-424.

¹⁴⁵⁷ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 427-428.

секретар Извршног одбора Освободилне фронте, Едвард Кардељ, публициста из Љубљане, подпредседник Извршног одбора Освободилне фронте, Фајфер Тоне, секретар Хришћанских синдиката, Бевк Франце, писац из Горице, председник НОО за словенско Приморје, Авшић Јакоб-Раде, генераллајтнант НОВ Југославије, заменик команданта Главног штаба Словеније, Рус Јосип, подпредседник АВНОЈ-а, судија са Бледа, члан извршног одбора Освободилне фронте и Владислав Рибникар директор “Политике” у Београду.¹⁴⁵⁸

На почетку рата Словенија је имала око 1.000 партизана. То је, према Ћиласовој процени, била партија која је најдоследније штитила своје националне интересе. Словеначке партизане није било могуће покренути на борбу изван Словеније. Њихово представништво у АВНОЈ-у показује да су то били углавном високо образовани људи, што им је Тито спочитавао критикујући их “да сувише често слушају класичну музику” и да је услед тога њихова партија “либерална”.¹⁴⁵⁹ Словеначки национални интерес је понекад угрожавао Титов интерес очувања централизованог партијског и државног руковођења, услед чега је и у Словенији често имао проблема на кадровском нивоу. Народноослободилачки одбор Словеније је био основан још у септембру 1941. године и тада су словеначки партизани били укључени у партизанске одреде Југославије.

Босна и Херцеговина су постале бастиони комунистичке војске. Током јуна 1941. године у Херцеговини је српско становништво отпочело спонтани устанак са којим комунисти нису имали ништа. Усташки злочини над српским становништвом уследили су веома брзо, одмах после Римских уговора 18. маја, када је источна Херцеговина била припојена НДХ. Већ у јулу 1941. године у Сарајево је стигао Светозар Вукмановић са директивом да организује устанак. У септембру је Темпо био постављен за команданта Главног партизанског штаба за БиХ. Темпо је могућност покретања устанка видео у организацији народноослободилачког одбора, чијом изградњом је почела и изградња будуће власти у Босни и Херцеговини.¹⁴⁶⁰

Основни проблем који су комунисти морали да савладају је била жеља српског становништва за осветом која је инхибирала приступање Хрвата и Муслимана у партизанске редове. У јануару 1941. године је код Сарајева био основан Покрајински комитет за БиХ, чијем је оснивању присуствовао и Тито, али чијем оснивању нису присуствовали српски делегати. Тада је била организована такозвана Добровољачка војска Југославије која је у новембру 1942. године променила име у Народноослободилачку војску Југославије.

¹⁴⁵⁸ Odluka drugog zasedanja antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, *Zapisnici NKOK-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. IX.

¹⁴⁵⁹ Николић, Коста, *Мут о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 304-310, с. 356-366.

¹⁴⁶⁰

Jugoslovenske vlade u izbegištvu 1943-1945. Dokumenti, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 9.

Партизани су најоданије војнике добили током “дугог марша” дуж италијанско-немачке демаркационе линије када им је српско становништво, бежећи од усташа, пришло. Управо у то време је и муслиманско становништво почело да се дистанцира од НДХ, па су се и они прикључили партизанима.¹⁴⁶¹

*****

Поучени искуством пропасти својих устанака у Србији и Црној Гори, комунисти нису смели да дозволе исте грешке у Босни и Херцеговини које су довеле до њиховог повлачења из Србије и Црне Горе. Придобивши Србе и муслимане у своје партизанске јединице у Босни и Херцеговини, основавши народноослободилачке одборе који су од почетка обухватили све функције власти, партијско руководство је почело да размишља и о оснивању тела које би могло постати влада. Тај је потез био двоструко ризичан – код Срба би изазвао дистанцу од партизана јер би то значило дезавуисања владе у Лондону, а за “националне револуционаре” би значио континуитет Југославије. Крајем 1942. године Тито се са идејом стварања владе, обратио Коминтерни како би проверио своје мишљење али се Коминтерна тада није усгласила са његовим предлогом. Због тога је на првом заседању АВНОЈ-а у Бихаћу био организован само извршни одбор АВНОЈ-а, чији је председник био Иван Рибар. На другом заседању је била основана и влада НКОЈ (Национални комитет ослобођења Југославије).¹⁴⁶²

Почетком јануара 1944. године у саставу НКОЈ-а су били Едвард Кардељ (подпредседник), Владо Зечевић (повереник за унутрашње послове), Едвард Коцбек (повереник за просвету и заступник повереника за социјалну политику), Вујасиновић Тодор (повереник за економску обнову и заступник повереника за исхрану), Сулејман Филиповић (повереник за шуме и руде), Радоња Голубовић (шеф кабинета председништва Националног комитета). НКОЈ је у том саставу заседао са представницима АВНОЈ-а крајем фебруара 1944. године и заједно су, на Каредељев предлог, донели низ мера које су се тичале изградње будуће власти: организација службеног листа АВНОЈ-а, организовање међународне пропаганде преко “Слободне Југославије”, учвршћивање повереништва за унутрашње послове (које је касније водио Светислав Стефановић – Ћећа, коминтерновац који се школовао у КНМЗ), одлучено је да се донесе уредба о народноослободилачким одборима, да се установе врховни државни суд и државни тужилац и да се приступи истрази и суђењу за

¹⁴⁶¹ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 304-310, с. 332-346.

¹⁴⁶² Влада (НКОЈ) се састојала од повереништава за војне послове, политику, привредну управу, итд. Његова структура је била далеко сложенија од структуре Извршног одбора изабраног на првом заседању АВНОЈ-а. - *Odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. XIV-XV

злочин према народу и за издају.¹⁴⁶³ У Наредним месецима НКОЈ и “нова власт” су наставили са доношењем низа одлука које су представљале темељ будуће државе: у јануару 1944. године је по наређењу Врховног штаба Вис био одређен и организован као “мост” између Титових и савезничких снага у Италији¹⁴⁶⁴, током марта су повереници у НКОЈ-у израђивали планове рада у својим секторима на територијама које су контролисали партизани¹⁴⁶⁵, у мају су биле организоване партизанске базе у иностранству¹⁴⁶⁶, тада су била издата и упутства о предади старих школских уџбеника.¹⁴⁶⁷

Оснивањем АВНОЈ-а су биле разграничене политичке и војне функције у партизанском покрету: Врховни штаб НОВ и ПОЈ (ВШ НОВ и ПОЈ) и АВНОЈ (који координира рад органа народне власти). Та два тела су у јануару 1943. године упутила ноту савезницима што су била прва међународна акта партизана.¹⁴⁶⁸ Темељи будуће југословенске структуре су се почели назирати у Босни и били су засновани на тупљењу оштрице српске освете уперене према Хрватима и муслиманима који су били у служби НДХ, односно на ћутању других народа о геноциду извршеном над Србима.¹⁴⁶⁹

На другом заседању АВНОЈ-а је била донета и одлука да се влади у иностранству одузимају сва права законите владе, као и право да пред страним силама заступа народе Југославије. Сви међународни уговори које та влада склопи се, од тада, не би признавали.¹⁴⁷⁰ Ту одлуку су већ у првом следећем кораку изградње власти у Југославији – током преговора Тита и Шубашића – комунисти прекршили. Сами преговори са Шубашићем као представником краљевске владе су представљали акт који се косио са одлукама донетим на Другом заседању АВНОЈ-а које никада нису биле опозване. Тако су преговори Тити-Шубашић, према критеријумима самих комуниста, у ствари били нелегални, што је у јавном дискурсу било прмећено тек 1981. године.¹⁴⁷¹

---

¹⁴⁶³ *Zapisnik Druge zahedničke sjednice NKOJ-a i Pretsjedništva AVNOJ-a, održane dana 19 januara 1944, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 7.

¹⁴⁶⁴ *Zapisnik sa sjednice nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, od 15. septembra 1944. godine, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s.44. 166.

¹⁴⁶⁵ *Zapisnik sjednice NKOJ-a, održane 2. marta 1944, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 11.

¹⁴⁶⁶ *Zapisnik sjednice NKOJ-a od 6. maja 1944, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 13.

¹⁴⁶⁷ *Zapisnik sjednice NKOJ-a od 13. maja 1944, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 15.

¹⁴⁶⁸ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 9.

¹⁴⁶⁹ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 304-310, с. 349.

¹⁴⁷⁰ *Odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. XIV-XV

¹⁴⁷¹ Инцидент се догодио у на округлом столу у Нишу 1981. године, током расправе о Димитрију Туцовићу. Дискусија је текла као и много пута до тада на сличним манифестацијама, “академски и мирно” док се за реч није јавио Милан Миладиновић, ванредни професор марксизма на лесковачком Технолошком факултету. Миладиновић је, поред осталог, рекао: “... И због тога је Дража Михаиловић не само добар војник, него и

Без обзира на чињеницу што је Титова структура власти била “чедо” и британске политике на Балкану, Маклин је у новембру 1943. године о партизанској структури власти извештавао налазећи низ сличности са совјетском структуром власти. Партизански “одбор” је, по Маклиновом мишљењу, одговарао совјетском “совјету”: градски или сеоски одбор се бирао општим правом гласа, а његови делегати су даље између себе бирали чланове окружног одбора и ланац би тако ишао даље до обласних, покрајинских и републичких одбора, па до АВНОЈ-а који је представљао врховну цивилну власт. Сваки се одбор делио у секције које су се бавиле разним предметима. Одбори су имали пленум, извршни комитет и председника. Председник АВНОЈ-а је био Иван Рибар - под Титовом сенком. Избори за одборе су се одржавали без обзира на окупациони контекст. Када би партизани ушли у неко место, постављали би унапред припремљену администрацију, тако да су одмах преузимали власт. Везу између војних и цивилних власти су одржавали комесари јединица који су, по совјетском моделу, идеолошки “уздизали” јединице. Иако је нова власт наступала са антифашистичким предзнаком све важне функције су држали комунисти. Део ХСС-а се прикључио комунистима и издаје “Слободни дом”. Југословенски комунисти се користе искуством совјетских револуционара, настављају тамо где су они стали. За разлику од њих, не одбацују целе групе људи, већ покушавају да са њима сарађују. Акцент је на решавању националности у Југославији: концепт је да ни један народ неће господарити над другим. Пошто Срби преовлађују, то значи да им се одузима “хегемонска улога”. Комунисти у исти ранг стављају Недића, Мачека, Павелића и Михаиловића. У позадини, на ослобођеним територијама, се одмах успоставља економија, саобраћај и врши се активност на културном пољу. Оснивају се новине, школе, женске институције, све по партијској линији.¹⁴⁷² Маклинов извештај, не само да представља “пресек стања” пред Техеранску конференцију, не само да указује на стаљинистичке моделе које су комунисти и у Југославији примењивали, већ и преузима коминтерновску фразеологију која се задржала у речнику партизана из чијег је штаба Маклин и извештавао (“хегемонска улога”, “слободна територија”). Почетком 1944. године амерички извештаји су забележили да се партизански покрет у који су Британци послали своје људе, разуме као опозит “великосрпској политици”.¹⁴⁷³

Један од најзначајнијих корака у процесу изградње нове власти још током рата је био

велики политичар, без обзира што је он издајник... И друго, ми смо ишли на недопустив компромис са Шубашићем и његовом владом. Друго заседање АВНОЈ-а одузело је избегличкој влади могућност да представља Југославију, а ми после Другог заседања, без трећег заседања, без редиговања те одлуке, успостављамо везе са избегличком владом и чак пристајемо да сарађујемо са њом. - Николић, Коста, *Прошлост без историје. Полемике у југословенској историографији 1961-1991*, Београд 2003, с. 205.

¹⁴⁷² Najstroža tajna. Izvještaj brigadira R. H. R. Macleana, šefa savezničke vojne misije pri partizanskoj vojsci u Jugoslaviji, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 29.

¹⁴⁷³ FRUS, The secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman), Washington, January 4, 1944, p. 1300.

успостављање комуникације између Тита и Шубашића, што је представљало почетак имплементације савезничких договора на југословенском простору. Први сусрет Шубашића са НКОЈ-ем и представницима АВНОЈ-а се одиграо половином јуна 1944. године. Обаћајући се тада новим властодршцима, Шубашић се представио као председник владе у Лондону, што није било тачно јер влада у Лондону, на чијем је челу требало да буде Шубашић, тада још увек није била инаугурисана. Поред тога, представио се и као бан Хрватске, што је у том тренутку такође била упитна функција, међутим желео је да подвуче своју личну оданост: "... али као представник свог народа, ја сам господо сав ваш!" Под тиме је Шубашић подразумевао своје интимно политичко опредељење за партизана и комунисте, позивајући се на свој проглас којим је још 1942. године позвао Хрвате да се прикључе партизанима.¹⁴⁷⁴ Додао је и да је пред Черчиллом рекао да је за њега (Шубашића) највиши закон "његов народ" (хрватски народ), при чему је реч "народ" у свом обраћању везивао за партизана.

Најважнији део сусрета Тита и Шубашића половином јуна 1944. године је био Титов захтев да влада у Лондону мора бити састављена као "репрезентативна за савезнике" и да би требало да буде мала, односно да има тек четири члана. Најосетљивији део те будуће краљевске владе у Лондону је била веза између краља и НОП-а. Тито се тада изјаснио да би човек за ту везу у будућој влади требало да буде Србин из Србије. Закључено је да влада у Лондону мора бити састављена од "напредних демократских елемената" који се нису "компромитовали у борби против НОП-а". Шубашићева будућа влада би требало да прогласи признавање НКОЈ-а и АВНОЈ-а, а Тито и НКОЈ да се обавежу на сарадњу са Шубашићевом владом. Од будуће владе у Лондону се тада захтевало да позове на обједињавање свих борбених снага под Титовом командом.¹⁴⁷⁵

Сусрет Тита и Шубашића је, дакле, почео као Титово испостављање услова краљу, превасходно у виду захтева за бројем чланова и профила људи у краљевој будућој влади са којом би Тито био спреман да сарађује. Тиме је Тито, уз помоћ Совјета и Британаца, прешао на решавање најделикатнијег политичког задатка у Југославији: како на привидно легалан начин да буде извршен трансфер власти са краља и његове владе у избеглиштву, на Тита и његову владу у будућој Југославији. Први корак који је требало предузети је било стављање под контролу будуће владе у Лондону што је и било извршено "правилним" одабиром кадрова. Тито је пред Шубашића поставио и захтев да од четири члана будуће владе, Тито има право да одабере два. То су били Драго Марушић (из Словеније) и Сретен Вукосављевић

¹⁴⁷⁴ Zapisnik sa sastanka članova NKOJ-a i članova Presidiuma AVNOJ-a sa jedne strane i s druge strane sa g. dr. Šubašićem, predsednikom Kraljevske vlade održanog 15 i 16 juna 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 17-25.

¹⁴⁷⁵ Zapisnik sa sastanka članova NKOJ-a i članova Presidiuma AVNOJ-a sa jedne strane i s druge strane sa g. dr. Šubašićem, predsednikom Kraljevske vlade održanog 15 i 16 juna 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 17-25.

(из Србије). Присуство та два члана се више није смело доводити у питање¹⁴⁷⁶, а одабир Вукосављевића указује на висок степен поузданости који је уживао у Титовим очима. Тада су још два “кадра” била распоређена: Тито је захтевао да будућа влада Смодалку делегира као југословенског члана у Комисији за Средоземље, а поставило се и питање како извести да Симић и даље остане министар у Москви што је било решено његовим изјашњавањем да се ставља на располагање Титовој влади.¹⁴⁷⁷ Смодлака и Симић су у наредним месецима одиграли изузетно значајне улоге у изградњи нове власти.

Америчка страна је Шубашића доживљавала као човека којег је Черчил лично одабрао и довео из Сједињених Америчких Држава да одигра улогу “тројанског коња” у политичкој структури НОП-а.¹⁴⁷⁸ Тито је том приликом, као и увек - за потребе западног јавног мњења, гарантовао да неће увести комунизам, обавезујући се и да ће питање монархије бити решавано на изборима после рата.¹⁴⁷⁹ Черчилов син који је извештавао из Југославије је тада констатовао: “... помогли ми Тита или не, он ће после рата бити господар Југославије. Шубашић је добио шансу да се укључи у будућу државну политику, али је краљ изгубио све, његове шансе да се врати на престо су никаве... краљу Петру остаје да осуди Михаиловића.”¹⁴⁸⁰

Шубашић је 12. јула 1944. године објавио састав свог кабинета: уз Марушића и Вукосављевића које је делегирао Тито, у влади су се још нашли Јурај Шутеј, Сава Косановић и Изидор Цанкар.¹⁴⁸¹ Влада је била подешена по “Титовој мери”: осим Вукосављевића и Марушића који су били његови поуздани људи, Јурај Шутеј је био представник ХСС-а, Сава Косановић је у то време већ био совјетски агент. Цанкар је, попут Вукосављевића, био поуздани представник Словенаца.

Са већ тако уређеним питањем, Тито се у августу 1944. године сусрео са Черчилом у Казерти. Тада је Черчил Тита питао како ће се он односити према два главна проблема: да ли ће увести комунизам и шта ће бити са Србима? Да ли ће Тито, како би то Британија желела, склопити споразум са српским народом? Титов је договор био по Черчиловој жељи: неће увести комунизам и није у сукобу са Србима јер Срби чине део народноослободилачке војске.¹⁴⁸² Тада је Тито предложио да амбасадор у Америци буде Сава Косановић, а у Риму

¹⁴⁷⁶ Главни принципи споразума, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 206-208.

¹⁴⁷⁷ Главни принципи споразума, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 206-208.

¹⁴⁷⁸ *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, 145.

¹⁴⁷⁹ Iz Barija Foreign Officeu, 17. lipanj 1944/Odmah/Najstroža tajna, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 193.

¹⁴⁸⁰ Tajno (Memorandum majora Randolpha Churchilla) bilješka o političkoj situaciji u Jugoslaviji, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 203.

¹⁴⁸¹ Bilješka Foreign Officea, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 234.

¹⁴⁸² Бранко Чубриловић у својим *Записима из туђине*, међутим, Србе супротставља партизанима: Чубриловић, Бранко, *Записи из туђине*, Сарајево 1946, с. 141.

Смодлака, а тај се захтев уклапао у Кардељево сугестију да је најбољи лек за разбијање међународног апарата “старе краљевске владе” убацивање поузданих људи (Косановић и Смодлака, за почетак) у постојећи дипломатски апарат.¹⁴⁸³ Осим што је тада почело решавање дипломатског апарата, последица сусрета Тито-Черчил је могла бити и та да је Черчил, добивши усмене гаранције од Тита да ће се споразумети са Србима и да неће уводити комунизам, “отворио врата” даљем комунистичком процесу изградње власти тиме што је Титу поверовао и наставио да води преговоре преко платформе Тито-Шубашић.

Паралелно са почетком преговора Тито-Шубашић и са сусретом Тита са Черчилом, на деловима југословенске територије коју су контролисали партизани административни ситем се даље организовао, разгранаво, специјализовао и централизовао.¹⁴⁸⁴ У августу је решавана институција Црвеног крста,¹⁴⁸⁵ потом је из повереништва за привреду издвојено повереништво за пољопривреду, крупну индустрију и спољну трговину¹⁴⁸⁶, у априлу је *Уредбом о војном казненом судству* било сажето целокупно законодавство о судству које је на партизанској територији било развијано још од почетка НОП-а 1941. године и изграђивано према совјетском узору који је у СССР-у поставио Вишински (начело *праведности из народа* и начело *сврхисходности*) што је био модел по којем је мрежа тужилаца деловала независно од судова и по којем је цивилно судство било подређено војном судству, а војно је сарађивало са ОЗНОМ¹⁴⁸⁷, а организационе темеље ОЗНЕ је поставио Тито у мају 1944. године¹⁴⁸⁸. У августу 1944. године Тито је прогласио и прву амнестију која је представљала позив хрватским домобранима, словеначким домобранима и четницима да се придруже партизанској војсци (у супротном би им по окончању рата било суђено као народним непријатељима).¹⁴⁸⁹ Друга амнестија је, на Стаљинов предлог, уследила 12. новембра 1944.

¹⁴⁸³ Zapisnik Sijednice NKOJ-a od 17. avgusta 1944. godine, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 28-31.

¹⁴⁸⁴ Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, s. 63.

¹⁴⁸⁵ Преузимање Црвеног крста није толико значајно за процес изградње власти колико илуструје постепени механизам преузимања власти у свим институцијама и на свим нивоима, а посебно оним међународним којим су партизани све више овладавали, јер су домен међународних ингеренција са краљевске владе морали постепено да пренесу на НКОЈ. Проблем је, дакле, био у томе што су партизани основали свој Црвени крст који је требало укључити у међународни, али је тамо већ постојао Црвени крст старе Југославије. Први потез је био укључивање неких “некомпромитованих” чланова из старог Црвеног крста у партизански Црвени крст, а процес је био завршен септембарским потезом краљице Марије која је дала отказ на руководеће место постојећег Црвеног крста, чиме се, по речима комуниста: “... стекао услов за реорганизовање и стављање наших људи на његово чело”. - Zapisnik sa Zajedničke sjednice NKOJ-a i Pretstavnik kraljevske vlade u Londonu, koja je održana 19. avgusta 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 141.

¹⁴⁸⁶ Zapisnik sjednice nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije od 29. avgusta 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 41.

¹⁴⁸⁷ Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, s. 21-25.

¹⁴⁸⁸ Nikolić, Kosta, Dimitrijević B. Bojan, „Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „narodnih neprijatelja 1944“, Istorija 20. veka, XVIII/2, Beograd 2010, s. 9; Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, s. 36;

¹⁴⁸⁹ Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, s. 73.

године,а ступила на снагу у децембру исте године.¹⁴⁹⁰ Амнестије су биле један од начина да партија амортизује и превазиђе непријатељски однос Срба, дела Словенаца и Хрвата према партизанима.

Половином септембра НКОЈ је разматрао могућност свог пресељења на копно и за ту потребу почео организовање административног апарата који би био спреман да их дочека на копну и који би почео да усклађено ради са НКОЈ-ем. Тада је била донета и одлука да се представници “бившег апарата” који нису били “компромитовани” укључе у нови административни апарат.¹⁴⁹¹ Дефинисани су били и критеријуми кога и под којим условима је могуће из “старог апарата” примити у нови административни апарат, дефинисане су надлежности НКОЈ-а у односу на републичка већа (мада нису сва била изграђена) и издата су била привремена упутства о функционисању народних одбора у унутрашњим пословима.¹⁴⁹²

У августу је била организована и мисија коју је предводио Ђуро Лончаревић, чију је организацију и задатак описао овако: ”Ноћу 23. августа 1944. године, након нашег поздрава са представницима Штаба Базе НОВЈ и групом тек пристиглих другова испод Дурмитора, са аеродрома код барија полетело је десет савезничких авиона (пилоти совјетски, авиони амерички) за Совјетски Савез. У нашем авиону у којем је пилотирао херој Совјетског Савеза, били су Моша Пијаде, Велимир Јакић, група упућена на рад у редакцији “Слободне Југославије” и нас седморица, предвиђени за Прву југословенску бригаду формирану у СССР-у. Осталих девет авиона примили су наше будуће ваздухопловце, упућене на школовање”.¹⁴⁹³ Крајем августа 1944. године, на захтев Врховног штаба НОВ и одлуке Државног комитета народне одбране СССР-а совјетски војни саветници и инструктори су почели да пристижу у Југославију већ у септембру. Њихов задатак је био да припреме терен за сусрет са Црвеном армијом у Србији и да помогну организационо партизанима који су управо тада прелазили са герилског на фронтални вид борбе.¹⁴⁹⁴

На пролеће 1944. године ЦККПЈ је иницирао формирање националних организација Народног фронта. Процес њихове организације је био завршен до јесени 1944. године, осим у

---

¹⁴⁹⁰ Телеграм председника НКОЈ Ј. Б. Тита председнику СНК СССР Ј. В. Стаљину и народном комесару за иностране послове СССР-а Ј. В. Молотову, 12. новембар 1944, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 613.

¹⁴⁹¹ *Zapisnik sa sejdnice nacionalnog komiteta osloboenja Jugoslavije, od 15. septembra 1944. godine, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s.44.

¹⁴⁹² *Zapisnik sa sjednice nacionalnog komiteta oslobođenja jugoslavije, od 18 septembra 1944. godine, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 47.

¹⁴⁹³ *Срби о Русији и Русима. Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750-2010): Антологија*, ур: Јовановић, Мирослав, Београд 2011, с. 498.

¹⁴⁹⁴ Посебну помоћ југословенској авијацији је пружила совјетска група Витрук током октобра 1944. године (250 авиона, 500 возила и око 5.500 људи). Број совјетских инструктора је у септембру 1944. године износио око 140 људи. - детаљније видети у: Животић, Александар, “Совјетски војни инструктори и саветници у југословенској армији 1944-1948”, *Браничево у историји Србије*, Ш6, Пожаревац-Београд 2008, с. 615-626.

Словенији где је Освободилна фронта била формирана још у априлу 1941. године. У септембру 1944. године је у Србији Кардељ успоравао организовање Народног фронта јер се противио да неки делови странке Драгољуба Јовановића уђу у његов састав. На нивоу целе државе Народни фронт Југославије (НФЈ) је био дефинитивно организован почетком августа 1945. године представљајући платформу преко које је КПЈ наступила на изборима.¹⁴⁹⁵ Састав НФЈ је Тито описао као фронт “...сељака, радника, поштене интелигенције, комуниста, присталица земљорадничких партија, велики део присталица Демократске партије, присталице Самостално-демократске партије, присталице републиканаца, присталице некадашње ХСС (данас ХРСС), присталице муслиманске партије, присталице скоро свих партија у Словенији...”.¹⁴⁹⁶

Поред неизвесности на војном терену, из Покрајинског комитета за Србију су у КПЈ почели да стижу непријатни и, у том тренутку, по партију опасни захтеви за организовањем српске комунистичке партије. Септембарске припреме које је почео да организује Благоје Нешковић Тито је сматрао преурањеним јер деликатна питања попут Војводине, Санцака и Македоније још увек нису била решена, не само на нивоу српског националног питања и њених територија, већ на међусавезничком нивоу. На пример, пре процентуалног договора који је Черчил у октобру постигао са Стаљином о подели Балкана по којем је Грчка припала Британији, КПЈ није могла решавати питање Македоније, а са њим су била повезана и питања Санцака и Босне што се директно тицало српског територијалног одређивања. Проблем будуће српске територије је отварао кадровско и организационо питање: које људе укључити у будућу структуру српске партије из Санцака, Косова или Војводине? И да ли их уопште укључити? Које људе из Србије укључити у нову структуру власти тако да буду поуздани сарадници комуниста и да буду довољно добри представници у очима Срба? Тито је већ једном добио опомене из Коминтерне по том питању када је у АВНОЈ укључио Влахова и Поп-Томова, а у тако осетљивом политичко-војном тренутку какав је био септембар у Србији, грешке су за партизане биле недопустиве.

Сличан проблем је искрсао и на нивоу организације Народног фронта у Србији јер је у КПЈ постојао страх да би у Фронт могли ући четници, као и Кардељева бојазан да би странка Драгољуба Јовановића у Фронт могла ући цела.¹⁴⁹⁷ У октобру је војна битка у Србији била добијена: партизанске јединице и Црвена армија су се кретале ка Београду док су Михаиловићеве трупе половином октобра почеле да напуштају Србију преко Санцака.¹⁴⁹⁸

¹⁴⁹⁵ Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u Jugoslaviji 1945-1952, Beograd 1995, c. 30.

¹⁴⁹⁶ Josip Broz Tito. *Govori i članci*, II, Naprijed – Zagreb, 1959, c. 26.

¹⁴⁹⁷ Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, s. 79.

¹⁴⁹⁸ О повлачењу четника из Србије је Фотића извештавао Живан Кнежевић из Италије: “Михаиловић се са 70.000 бораца повлачи из Србије и са њим се повлачи још око 30.000 интелектуалаца. Бољшевичке трупе

Тако је у Србији преостало да се реши политичко питање, односно да се нађе стратегија којом би непријатељство српског становништва према партизанима било амортизовано.

Српско национално питање је било разрешено по комунистичком плану, уласком Црвене армије у Србију и посебно Београдском операцијом захваљујући којој су партизанске снаге ушле у Београд. Пад Београда је за комунисте значио победу и на нивоу симбола јер су њихове трупе ушле у престоницу и Србије и Краљевине Југославије, и на оперативном нивоу јер су стекли позиције са којих су, с обзиром да су се у Београду налазиле централне државне институције, могли да дотада успостављени административни систем који је функционисао само на оним територијама које су контролисали партизани сада издигну, уз савезничку сагласност, на ниво целе државе. Остало је само отворено питање којим темпом ће остатак Југославије бити ослобођен од Немаца. У међувремену су се у октобру Черчил и Стаљин, по Черчиловом уверењу - споразумели око “послова на Балкану” што је даљем процесу изградње комунистичке власти у Југославији дало одређену нијансу.

У контексту присуства партизанских јединица у престоници државе, преговори између Тита и Шубашића су могли бити настављени. Првобитна британска жеља је била да Черчил са претходно постигнутим споразумом о изгледу будуће југословенске владе оде у Москву и да са тих позиција преговара са Стаљином о процентима, али су Тито и Совјети, вештим Титовим одлагањем да се пре октобра на захтев Британаца сусретне са Шубашићем, успели да “купе време” и да поправе Титове преговарачке позиције у Београду. Иако се Шубашић авионом већ 15. октобра спустио у Војводину, преговори са Титом су били окончани почетком новембра.

На седници НКОЈ-а 30. октобра 1944. године, Тито је са својим друговима припремао терен за разговор са Шубашићем. Централна тема је била намесништво, институција коју је требало у наредним месецима организовати и на коју је краљ требало да пренесе своје ингеренције. Намесништво је на седници било дефинисано као “концесија (западним савезницима) која не задире у одлуке АВНОЈ-а” јер је било извесно да ће у будућој влади

стрелају Дражине офицере, разоружавају му војску и шаљу их у концентрационе логоре у Параћин и Младеновац. Сви Михаиловићеви покушаји да ступи у контакт са Русима су остали неуспешни. Тито не слуша ни Американце, ни Енглезе, само Руси сада могу да ублаже терор који партизани врше над Србима. Пуковник Мекдауел је добио наређење да се евакуише из Србије и Американци немају више никога код Драже. Америка се повлачи са Балкана јер неће да сноси одговорност за оно што се дешава у нашој земљи. Енглези су учинили концесије Русима. Наша ситуација је за сада изгубљена. Черчил је све карте бацио на Тита. Не зна се да ли ће Енглези спасавати Михаиловићеву војску. Треба извући само неколико десетина или стотину интелектуалаца да бране нашу ствар у иностранству. Ако сви изађу, постаће робље Енглеза, а народ у Србији неће имати ко да штити. Само наставак борбе против Тита може спасити наш народ, ако то не успе, свет ће имати утисак да је све решено на демократској основи, а стање војске и њених вођа ће бити неподношљиво.” - *Vašington 21.11.1944. Izveštaj Živana Kneževića članu Centralnog komiteta Kraljevine Jugoslavije Konstantinu Fotiću o izvršenju zadataka u Italiji – prilikom pokušaja da se prebace u Jugoslaviju, Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 405-407.*

представници партизана имати већину представника.¹⁴⁹⁹ Тито је тада рекао да се у њиховим рукама налазе војска, власт и народ, те да не би требало да се боје институције намесништва. Оних 200.000 српских домаћина на које је Черчил планирао да се ослони у политичком смислу – више нису постојали онако како су их Британци замишљали.¹⁵⁰⁰ Разматран је био и даљи процес изградње власти у Србији, што је Тито дефинисао као најважнији задатак у будућности, а прва мера је била укључивање старог чиновништва у ново, али не оног “реакционарног”, недићевског, из Београда, већ из мањих градова “које се није упрљало”.¹⁵⁰¹

Седници НКОЈ-а се нешто касније прикључио и Шубашић. На његов захтев да до избора нова држава мора бити уставна монархија (због лагалности и легитимности и признавања на међународном нивоу), Тито је одговорио да пре него што буде организован тачан састав владе мора бити организовано намесништво, јер би у супротном влада била подређена краљу - “ ..., а ми то нећемо.” Влада је, како су то комунисти захтевали, требало да положи заклетву “народу”, а не краљу. Тада је Тито предложио да би будућа влада могла имати око 24 члана, при чему је било предвиђено да ни једна нација по броју кандидата не сме однети превагу над осталим, затим да чланови владе морају бити “некомпромитовани” јер је било предвиђено да будућа влада одређује ко ће на изборима имати право гласа.¹⁵⁰²

Крајњи договор постигнут такозваним *Београдским споразумом* је био да НКОЈ остаје врховно законодавно тело, да ће НКОЈ и краљевска влада образовати јединствену владу која ће расписати изборе за уставотворну скупштину, до оснивања Конституанте краља ће представљати намесништво, с тим што остаје на снази забрана његовог повратка у земљу. И друга питања су на тој седници била размотрана, а једно од најважнијих тичало се стављања државног монопола на производњу дувана јер је “... дуван врело важнијих државних прихода”. Отуда се откупу дувана морала посветити пуна пажња јер је то питање обезбеђивало финансијску моћ новој власти. Укинута је било и начело мораторијума за кирије за становање, које је као револуционарна мера било уведено у Ужичкој републици. Договорено је било и организовање државног филмског предузећа којем је био одређен и фиксни буџет, а свим руским избеглицама, без обзира како су се држали према партизанима, да се одузме држављанство. Матичне књиге је преузела држава и оне више нису имале доказну вредност.¹⁵⁰³ Није на одмет приметити да су нека питања која се могу учинити мање

¹⁴⁹⁹ Zapisnik sa sednice Nacionalnog komiteta održane 30 oktobra 1944 godine, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 52-57.

¹⁵⁰⁰ Zapisnik sa sednice Nacionalnog komiteta održane 30 oktobra 1944 godine, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 52-57.

¹⁵⁰¹ Zapisnik sa sednice Nacionalnog komiteta održane 30 oktobra 1944 godine, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 52-57.

¹⁵⁰² Zapisnik sa sednice Nacionalnog komiteta održane 30 oktobra 1944 godine, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 52-57.

¹⁵⁰³ Zapisnik sa sednice nacionalnog komiteta održane 30 novembra 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade*

важним када се посматра процес изградње власти, попут дувана или филма, била разматрана истовремено са најважнијим државним одлукама, попут организовања намесништва и владе, што нас обавезује да обратимо пажњу на изузетну функцију коју су филмске индустрија и трговина дуваном играле у новом поретку.¹⁵⁰⁴ У наредна два месеца су биле успостављене још две важне институције преко којих су били остваривани културни утицаји из СССР-а, путем којих су нове власти дисциплиновали непослушне и стварали пожељне профиле уметника¹⁵⁰⁵: Друштво за културну сарадњу са СССР-ом и његов лист “Југославија-СССР”, на чијем се челу нашао Родољуб Чолаковић¹⁵⁰⁶ и Централно државно издавачко предузеће које су водили Алојз Ројзе и Марко Ристић.¹⁵⁰⁷

Почетком новембра списак имена који ће чинити будућу владу још увек није био познат, дефинисан је био само изглед владе у смислу да су била одређена министарства.¹⁵⁰⁸ Шубашић је после сусрета са Титовим људима био изненађен до које су мере они били спремни да се “растану са прошлошћу”. Краљу су претили да му је живот угрожен ако помисли да се врати у Београд. Шубашић је знао да ће из његове владе ући шест делегата, а из Титове 12, док још десетак чланова није било прецизирано. Иако ни једно министарско место није било пменуто именом, већ се знало да ће сви министри бити само фигуре у влади.

После *Београдског споразума*, Маклин је одлетео у Лондон да примерак уговора покаже Черчилу, а Шубашић је одлетео у Москву да примерак уговора покаже Стаљину, тако да су “Лондон” и “Москва” одлучивали да ли им постигнути договор Тито-Шубашић одговара. Тито је за намеснике предложио деведесетогодишњег представника српске радикалне партије Арсу Станојевића, Словенца Душана Сернеца и Хрвата Анту Мандића. Тим споразумом је била “легализована” Титова супериорна позиција у будућој Југославији, а амерички извори су будућу владу описивали као “снажну Титову владу, која, када једном заузме власт, више неће марити за мишљење народа.”¹⁵⁰⁹ Титов НКОЈ није био одговоран пред краљевом владом, односно пред њеним члановима у чијем је одабиру посредно или директно

DFJ 1943-1945, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 63.

¹⁵⁰⁴ О улози филма у новом систему власти детаљније погледати у: Милорадовић, Горан, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји 1945-1955*, Београд 2012, с. 60-65.

¹⁵⁰⁵ О дисциплиновању културног живота у ДФЈ/ФНРЈ детаљније у: Милорадовић, Горан, “‘Хегемонисти’ и ‘револуционари’: КПЈ/СКЈ и културна елита у Југославији средином 20. века”, *Историја 20. века*, 2/2008, Београд 2008, с. 371-388.

¹⁵⁰⁶ *Zapisnik sa sednice nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije održane 14. decembra 1944, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 67.

¹⁵⁰⁷ *Zapisnik sa sednice Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije održane 19 decembra 1944, Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s.71.

¹⁵⁰⁸ Београд 1.11.1944. Sporazum između predsednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršala Josipa Broza Tita i predsednika kraljevske vlade dr. Ivana Šubašića na dan 1.11.1944, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Lubljana 1981, s. 400.

¹⁵⁰⁹ FRUS, Report by major Charles W. Thayer of the Independent American Military Mission to Marshal Tito, Belgrade, 4 November, 1944, p. 1417-1420.

Тито учествовао.¹⁵¹⁰

Састав владе је, међутим, 7. децембра 1944. године био познат, али не јавности, већ само “главним играчима”.¹⁵¹¹

Председник и министар народне одбране	Маршал Јосип Броз Тито
Први подпредседник	Станоје Симић
Други подпредседник и министра за уставотворну скупштину	Едвард Кардељ
Министар спољних послова	Иван Шубашић
Министар унутрашњих послова	Влада Зечевић
Министар финансија	Др Дуканац
Министар правде	Јосип Вилфан
Министар просвете	Професор Павле Савић
Министар индустрије	Андрија Хебранг
Министар за трговину и прехрану	Инжењер Никола Петровић
Министар комуникација и државни министар за Босну и Херцеговину	Тодор Вујасиновић
Министар пошта телеграфа и телефона	Сулејман Филиповић
Министар Шума	Сава Косановић
Министар за руднике	Македонац
Министар пољопривреде	Дане Шкарица
Министар народног здравља	Др Златан Сремац
Министра за социјалну набавку	Др Никола Николић
Министар колонизације	Сретен Вукосављевић
Министар јавних радова	Др Раде Прибићевић
Министар информација	Владислав Рибникар

¹⁵¹⁰ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff off the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, November 7, 1944, p. 1420.

¹⁵¹¹ Sastav jugoslovenske vlade, 7. decembar 1944, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 397.

Министар за Србију	Сретен Жујовић
Министар за Хрватску	Фрањо Фрол
Министра за Словенију	Едвард Коцбек
Министар за Македонију	Мане Чучков
Министар за Црну Гору	Милован Ђилас

Амерички посматрачи су већ 8. децембра приметили да је било предвиђено да у влади буде тек 6-7 комуниста. Такође и да ће бити 11 Срба, 7 Хрвата, 3 Словенца, 2 Македонца и један муслиман. Такав састав владе је прикривао не само неприкосновену позицију комуниста у новој држави, већ и неравноправни положај Срба у новој Југославији. Када је неколико месеци касније, у августу 1945. године, страни новинар питао Тита: “Шта Маршал Тито мисли о верзијама извесних иностраних кругова да је овдашња влада комунистичка?”, Маршал је могао мирно да оговори: “Ја не знам како су дошли до таквог закључка”.¹⁵¹² За западно јавно мњење, репрезентативност владе је, према њиховом разумевању политике, била довољна мера да се процени карактер неке власти. Тито је могао да одговори да у влади има тек 6-7 комуниста, а да Срби имају највећи број представника, као и да постоји намесништво. Међутим, власт комуниста је од краја 1944. године била неупитна. Сличне погрешне процене о карактеру власти су имали чак и ОСС представници у Румунији, који нису умели да пошаљу тачне извештаје у Вашингтон о ситуацији у Румунији, јер су анализирали састав румунских влада које никада својим саставом, до владе Петра Грозе, нису покзивале стварну снагу и позицију румунских комуниста. Рузвелт је признао да је тек у септембру 1945. године схватио како Совјети изграђују власт, али тада је већ било касно.

Када су се Шубашић и Кардељ 7. децембра 1944. године вратили из Москве, донели су анекс уговора: избори за скупштину треба да буду расписани три месеца после ослобођења, до завршетка рада уставотворне скупштине законодавну власт треба да врши АВНОЈ, организовање извршне власти спада у домен владе, први задатак владе ће бити организовање судског система.¹⁵¹³ Тада је политички саветник савезничке Високе команде за Медитеран Кирк, констатовао да се Југославија разуме као *морални и политички еквилибриум Европе*.

¹⁵¹² Josip Broz Tito. *Govori i članci*, Naprijed – Zagreb, 1959, s. 22.

¹⁵¹³ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson) to the Secretary of State, London December 12, 1944, p. 1432; *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, c. 30. Beograd, 7.12.1944, Aneks sporazuma Tito-Šubašić od 1. XI 1944. o izborima za ustavotvornu skupštinu i organizaciji vlasti, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 411.

(курзив О. Д.)¹⁵¹⁴

Његова забелешка је у ствари представљала врсту опомене да ће се у Европи после рата догодити управо оно што се током рата догодило у Југославији, а највећа савезничка траума је била њихов однос према четницима. Напуштање исправно мотивисане четничке побуне на почетку рата, која је била у складу са Атлантском повељом, као и награђивање партизанског покрета који је био превасходно мотивисан освајањем власти у “гужви” Другог светског рата, су довели до трајног искривљења моралних постулата на којима је почивала дотадашња Европа.

Без обзира што је већ наступао као суверени владар нове Југославије¹⁵¹⁵ и што је у високом степену био сигуран у своје политичке позиције у будућности, Тито је од краја децембра до окончања конференције на Јалти, доживео низ мањих, неочекиваних непријатности којима се није надао и које су га чиниле нервозним. У децембру је у Грчкој почела британска кампања¹⁵¹⁶, или “прва рунда” грађанског рата, па је Тито морао да у дело спроведе “британских 50%” које је Стаљин гарантовао Черчилу: иако је Тито помагао ДАГ-у, југословенске луке северно од Далмације је уступио Британији која је одатле организовала војну кампању против комуниста у Грчкој.¹⁵¹⁷ Знајући да је и сам произвео власт из војске и плашећи се да би његови успеси могли бити окрњени, Тито је негодовао због британског војног (морнаричког) присуства у Југославији, тражећи од Черчила да се обавезе да се Британија ни на који начин неће мешати у унутрашње послове Југославије у залеђини одобрених им база и да ће их напустити по окончању кампање. Отуда су касније оптужбе Грчких комуниста да их је Тито издао биле и тачне јер је он помажући их спроводио 50% Стаљиновог утицаја (у који је уградио и своје пориве за што је могуће већом контролом Балкана), а дозволивши Британцима да се стационирају у југословенским лукама спроводио је 50% Черчиловог утицаја.

Други проблем је био тај што се испоставило да организовање намесништва није било лако изводљиво. Већ у децембру су комунисти наишли на озбиљну препреку: побуну краља и последњи покушај Британије да преко намесништва покуша да сачува бар делић свог политичког утицаја у Југославији. Краљ је пристао да власт пренесе на намесништво али под условом да он постави намеснике, а не савезници и Тито. За све савезнике, па и за Американце који у те послове нису били директно умешани, тај корак је постао значајан

¹⁵¹⁴ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff of the Supreme Allied Commander, Mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, December 11, 1944, p. 1431.

¹⁵¹⁵ FRUS, The United States Political Adviser on the Staff to the Supreme Allied Commander, mediterranean Theater (Kirk), to the Secretary of State, Caserta, November 29, 1944, p. 1425.

¹⁵¹⁶ Ристовић, Милан, *На прагу Хладног рата. Југославија и грађански рат у Грчкој (1945-1949)*, Београд 2016, с. 74-86.

¹⁵¹⁷ Brigadir Maclean sir Ormeu Sargentu, Britanska vojna misija Beograd 12. februar 1945, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 453-458.

политички проблем који се морао разрешити на Јалти: уколико би краљ признао владу (а предуслов је да он одабере намеснике), онда би Америка признала такву владу, међутим, уколико краљ не призна владу, Тито ће од Америке тражити да признају његову НКОЈ владу, што је била ситуација коју је амерички државни секретар описао са “...поново смо на почетку”.¹⁵¹⁸ “Поново смо на почетку” је значило да су и без свих перипетија на дипломатском и правном нивоу које су већ годину дана изводили, савезници одмах, и без преговора Тито-Шубашић, могли још 1943. године једноставно да признају НКОЈ.

Таква америчка процена се заснивала на обавештењу које су добили од Британаца о договору који је Черчил постигао са Стаљином да, уколико краљ Петар настави да опструира даљу организацију намесништва, савезници “једноставно заобиђу краља Петра”.¹⁵¹⁹ Америчка администрација је, у складу са тим сазнањем, одлучила да у Београд пошаље једну своју мисији која би водила рачуна о очувању америчких интереса у Југославији.¹⁵²⁰ Америчка одлука да у Југославији инсталира своју мисију проистекла је и из њиховог знања или предосећаја да Черчил са Стаљином, без Рузвелта, уређује “балканске послове”. Черчил је, на пример, пишући Стаљину о томе како “једноставно краља Петра зобићи”, рекао да би Америку о томе требало обавестити, али да њихово мишљење не морају уважавати.¹⁵²¹ Крајем јануара 1945. године Кенан је писао да СССР не брине много о америчком мишљењу по питању Југославије јер их нису питали да у Југославији заједно воде политику, па тако САД представља фасадну савезничку политику у Југославији.¹⁵²² Америчка страна је наставила да инсистира на свом присуству у европским, па и балканским “словима” упоредо са Британијом и СССР-ом.

У намери да, како је веровао, одобривољи краља Петра, Черчил је од Стаљина тражио да АВНОЈ буде проширен “некомпромитованим” члановима скупштине која је била изабрана 1938. године. Тиме је, међутим, Черчил још једну услугу учинио Титу, а не “грађанским снагама”. На краља је наставио да врши притисак упозорењима да се савезници ни око једног монарха неће сукобити.¹⁵²³ Половином јануара 1945. године, Черчил је могао да извести

---

¹⁵¹⁸ FRUS, The Secretary of State to the Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson), London, Washington, December 23, 1944, p. 1443.

¹⁵¹⁹ Lična i strogo tajna poslanica g. Churchilla Maršalu Staljinu, *Tajna prepiska Churchill-Staljin 1941-1945*, ur: Barbieri Frane, Bucalo Branko, Jevšovar Marijan, Epoha-zagreb, 1965, s. 326; *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, c. 31.

¹⁵²⁰ FRUS, The Secretary of State to the Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson), at London, Washington, January 17, 1945, p. 1180.

¹⁵²¹ Lična i strogo tajna poslanica g. Churchilla Maršalu Staljinu, *Tajna prepiska Churchill-Staljin 1941-1945*, ur: Barbieri Frane, Bucalo Branko, Jevšovar Marijan, Epoha-zagreb, 1965, s. 326; *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, c. 31.

¹⁵²² FRUS, Memorandum by the Chief of the Division of Southern European Affairs (Cannon), Washington, January 29, 1945, p. 1192.

¹⁵²³ FRUS, The Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson) to the Secretary of State, London, January 11, 1945, p. 1175.

Стаљина да се краљ усагласио са институцијом регенства али да још увек протестује због форме избора регената.¹⁵²⁴ По његовој процени, такав краљев пистанак је представљао корак ближе ка остварењу споразума Тито-Шубашић.¹⁵²⁵ Уследио је још један Черчилов говор пред парламентом којим је био најављен будући однос Британије и Британаца према Југославији. У том говору је Черчил рекао да се Британци неће узрујавати око питања који ће систем у Југославији победити. Парламенту је предочено да је у Југославији са Стаљином била постигнута политика “фифти-фифти” коју је Черчил, вероватно због америчких слушалаца тог говора, објаснио као начин да се у кризним тренуцима избегну међусобна трвења, те да то није била политика поделе Балкана на интересне сфере чему се Рузвелт противио. У говору је рекао и да се краљ Петар мора придобити за имплементацију договора Тито-Шубашић.¹⁵²⁶ Крајем јануара 1945. године, међутим, уследила је нова криза: краљ је самовољно распустио Шубашићеву владу, а Черчил му је запретио да ће га депортовати у Београд.¹⁵²⁷ У Београду су комунисти краљу већ били обећали смрт. Истовремено се амерички став профилисао у правцу да ни једна влада – ни само Титова, ни само Шубашићева – неће засебно бити признате са њихове стране.¹⁵²⁸ Они нису били укључени у преговоре Тито-Шубашић, па је њихова политика почетком јануара 1945. године била политика подршке идеји обједињавања снага у Југославији.¹⁵²⁹

На Јалти је Черчил и званично пред Стаљина поставио захтев да АВНОЈ буде проширен представницима из скупштине сазване 1938. године. Осим тога, други амандман који је Черчил предложио је био затев да сва акта НКОЈ-а подлегну верификацији уставотворне скупштине.¹⁵³⁰ Шта је то практично значило на терену у Југославији? Пошто је захтев савезника у крајњем исходу био формулисан тако да су у АВНОЈ могли бити укључени само некомпромитовани чланови скупштине из 1938. године, то је подразумевало искључивање представника радикалне, Пашићеве партије из АВНОЈ-а.¹⁵³¹ Тиме је највећа

---

¹⁵²⁴ Краљ је процењивао да је намесништво било подешено тако да је могло, али да није морало да га консултује и пита за мишљење што је краљ сматрао кораком ка абдикацији. - London, 13.1.1945. Дирекција за информативну службу (Билтен број 464) објављује Изјаву Краља Петра II о приговорима на Споразум Тито-Шубашић, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, s. 419.

¹⁵²⁵ Лићна и строго тајна посланица г. Churchilla маршалу Стаљину, *Tajna prepiska Churchill-Staljin 1941-1945*, ur: Barbieri Frane, Bucalo Branko, Jevšovar Marijan, Epoha-zagreb, 1965, s. 328.

¹⁵²⁶ Foreign Office Beogradu/18. Siječanj 1945/ Odmah, *Tito-Churchill. Strogo tajno*. Ur: Biber Dušan, Ljubljana 1981, s. 427.

¹⁵²⁷ Лићна и тајна посланица г. Churchilla маршалу Стаљину, *Tajna prepiska Churchill-Staljin 1941-1945*, ur: Barbieri Frane, Bucalo Branko, Jevšovar Marijan, Epoha-zagreb, 1965, s. 332.

¹⁵²⁸ FRUS, The British Embassy to the Department of State. Aide-Memoire, Washington, January 23, 1945, p. 1185.

¹⁵²⁹ FRUS, The Acting Secretary of State to the Ambassador to the Yugoslav Government in Exile (Patterson), at London, Washington, January 23, 1945, p. 1187.

¹⁵³⁰ *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Ljubljana 1981, c. 30.

¹⁵³¹ Резултати избора за скупштину 1938. године: од 3.039.041 гласача (што је чинило 74.48% укупног броја бирача) за Стојадиновића је гласало 1.643.783 гласача (54.09%), за Љотића 30.734 гласача (1.01%), за Мачека 1.364.524 гласача (44.90%). То су биле доминантне политичке опције. Када се из таквог стања искључе

српска партија која је заступала српске интересе, коначно била искључена из политике нове Југославије.

Готово истовремено са захтевом савезника да АВНОЈ буде проширен члановима из предратне скупштине, у Београд је долетела и краљевска влада, иако састав намесништва још увек није био јасан. Тито није хтео намесништво које би изазивало кризе у власти, али је истовремено морао решити најтежи задатак – одабирање српског представника у регенству. За комунисте је Грол био неприхватљив, па су уместо њега предлагали Срђана Будисављевића. Избор намесника је ишао следећим током: прво су Тито и Шубашић постигли договор око шест кандидата за намесништво, па је тај списак Шубашић однео краљу да са њега одабере три имена.¹⁵³² Тако је било изабрано намесништво у саставу Срђан Будисављевић, Душан Сернец и Анта Мандић. Процес имплементације совјетско-британског споразума у Југославији је био завршен 7. марта када су обе владе, Шубашићева и Титова, поднеле оставке како би формирале јединствену владу ДФЈ. Ту су владу истог месеца признала сва три савезника.¹⁵³³ Њен састав је био следећи:

Председник владе	Јосип Броз Тито
Потпредседник владе и Министар за Конституанту	Едвард Кардељ
Министар без портфеља	Јосип Смодлака
Министар правосуђа	Фране Фрол
Министар просвете	Владислав Рибникар
Министар финансија	Сретен Жујовић

љотићевци и радикали, најшири стратум из којег се могло црпети чланство за АВНОЈ се сводио на “некомпромитоване” чланове ХСС-а и неке, у политичком смислу, небитне партије из осталих делова земље, које су чиниле уједињену опозицију. Београд је гласао скоро 77% за Стојадиновића, Моравска бановина скоро 76% за Стојадиновића, Зетска бановина (Црна Гора) 65%, док Вардарска бановина 75% посто. То значи да оквирно око 70% српског становништва није добило могућност да после рата делегира своје представнике у нову власт. На пример, када се обједине Стојадиновићеве и Љотићеве снаге у Београду, види се да 78% гласача није могло да делегира представнике у нову власт. Бирани су из преосталих 22% и то као допуна АВНОЈ-у. Дравска бановина (Словенија) гласала је такође у огромном проценту за Стојадиновића – 78.6% (јер је Словенска људска странка била у коалицији са Стојадиновићем). Љотић је најјачи био у Војводини, у Дунавској бановини – 3.38%, али није ушао у парламент. “Земљорадници” су били у опозицији са Мачеком и цела та структура је касније имала далеко више шансе да као “некомпромитована” и у складу са савезничким одлукама донесеним још на Техерану – после рата уђе у нову власт. Стојадиновић је у скупштини на крају имао 306 посланика, а Мачек 36. Од тих 36 је требало изабрати сарднике нове власти. - *Jugoslavija 1918/1988. Tematska zbirka dokumenata*, Ur. Branko Petranović, Momčilo Zečević, Beograd 1988, с. 421.

¹⁵³² Сарајево, 4.3.1945. Саопштење Кancelарије кралјевског двора о именовању namesника, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti*, Petranović Branko, Lubljana 1981, s. 428.

¹⁵³³ Записник о саставу Владе Демократске Федеративне Југославије на дан 7. марта 1945, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s.80-81.

Министар саобраћаја	Тодор Вујасиновић
Министар Трговине	Никола Петровић
Министар индустрије	Андрија Хебранг
Министар за Црну Гору	Милован Ђилас
Министар за Словенију	Едвард Коцбек
Министар за Србију	Јаша Продановић
Министар за Хрватску	Павле Грегорић (са опуномоћеником Милошем Жанком)
Министар за Босну и Херцеговину	Родољуб Чолаковић
Министар за Македонију	Емануел Чичков
Министар спољних послова	Иван Шубашић
Министар информисања	Сава Косановић
Министар без портфеља	Јурај Шутеј
Министар Колонизације	Сретен Вукосављевић
Министар поште и Телеграфа	Драго Марушић
Други потпредседник владе	Милан Грол
Министар грађевина	Раде Прибићевић
Министар социјалне политике	Антон Кржишник
Министар шумарства	Сулејман Филиповић
Министар пољопривреде	Васа Чубриловић
Министар унутрашњих послова	Влада Зечевић
Министар спољних послова	Јосип Броз Тито

Првих 18 чланова су били из НКОЈ-а, док су четворица међу њима били “присталице” НОП-а: Васа Чубриловић, Бане Андреев, Јаша Продановић и Павле Грегорић.

За СССР, односно за Стаљина је улазак Грола као потпредседника владе било неприхватљиво. Његовог присуства у влади се прибојавао и доживљавао га је као посматрача “реакционара” поготово због тога што на Јалти питање његовог присуства у влади није било

постављано од стране Енглеза.¹⁵³⁴ Уследила је критика Титу и његовом руководству: због чега нису на време тражили помоћ Совјета како се Грол не би нашао у влади? Гроловим присуством је списак чланова владе из децембра 1944. године био квалитативно модификован у правцу који се Стаљину није допадао, тим пре што је Симић, са предвиђеног места потпредседника владе – испао.¹⁵³⁵

Процес трансфера власти са предратног на послератни систем, са краљевског на комунистички/социјалистички ситем, као и трансфер власти који се одиграо на релацији Москва-Београд (јер је Југославија била препуштена Совјетима у крајњем исходу), је инаугурацијом нове владе 7. марта 1945. године био завршен. Постављене су основе нове власти, новог система у Југославији. Најважнија министарства – министарства силе и правосуђа – су поседовали комунисти захваљујући преговорима Тито-Шубашић који су у правном аспекту представљали неки вид “зоне трансфера”. Путем тих преговора, који су били део совјетско-британских нагодби и договора, извршен је био пренос власти са предратног режима на послератни.

Истовремено са постепеним јачањем совјетских позиција у Југославији које су се реализовале кроз успостављену структуру власти, британски утицај је опадао, па је британски амбасадор у Москви, Кер, поставио питање даље “фифти-фифти” сарадње у Југославији предлажући Молотову да у послератној Југославији Совјети на себе преузму обуку, наоружање и организацију југословенских копнених снага, а да Британија на исти начин преузме авијацију и морнарицу.¹⁵³⁶ Не само да Совјети на тај предлог нису пристали извињавајући се преурањеношћу тог захтева¹⁵³⁷, већ је југословенска авијација од августа 1944. године имала своје пилоте на обуци СССР-у. Шта више, кулминација совјетске победе у

---

¹⁵³⁴ Телеграм члана политбироа ЦК СКП(б) заменика председника СНК СССР и народног комесара за иностране послове СССР В. М. Молотова, генералном секретару КПЈ и председнику министарског савета Југославије Ј. Б. Титу, члановима политбироа ЦК КПЈ Е. Кардељу, А. Хебрангу, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 701.

¹⁵³⁵ Телеграм члана политбироа ЦК СКП(б) заменика председника СНК СССР и народног комесара за иностране послове СССР В. М. Молотова, генералном секретару КПЈ и председнику министарског савета Југославије Ј. Б. Титу, члановима политбироа ЦК КПЈ Е. Кардељу, А. Хебрангу, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 699.

¹⁵³⁶ Писмо амбасадора Велике Британије у СССР А. Кера народном комесару за иностране послове СССР В. М. Молотову, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 692.

¹⁵³⁷ Телеграм члана политбироа ЦК СКП(б) заменика председника СНК СССР и народног комесара за иностране послове СССР В. М. Молотова, генералном секретару КПЈ и председнику министарског савета Југославије Ј. Б. Титу, члановима политбироа ЦК КПЈ Е. Кардељу, А. Хебрангу, *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали*, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996, с. 699.

Југославији је била озваничена потписивањем Уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између СССР-а и Југославије 11. априла 1945. године, што је донело и промену дискурса у Титовим говорима и обраћањима: док се пре априла у говорима на првом месту обраћао западним савезницима, после априла се прво обраћа Стаљину.¹⁵³⁸

Поред савезника који су на спољном политичком нивоу радили на изградњи власти у Југославији, потребно је скренути пажњу на још неке мреже или интересне групе које су имале значајног удела у том процесу. Једну групу би чинили такозвани “шпански борци”, другу важну и не тако малу и неутрицајну групу су чинили надреалисти и трећу групу су представљали масони.

Већ је било речи да је око 250 шпанских бораца учествовало у изградњи власти од 1941-1945. године и да је сваки четврти био проглашен за “народног хероја”, док их је око тридесет добило чин генерала после рата.¹⁵³⁹ Они су представљали непроцењив партизански кадар, са којим румунска или бугарска партија нису могли да се похвале, Бугари чак упркос чињеници да су својим присуством у Комитерни имали неку врсту монопола над “спровођењу револуција”. Многи “шпанци” су били организатори првих партизанских одреда, петнаест их се налазило у главним штабовима, четворица су били команданти армија у завршним операцијама (Дашчевић, Поповић, Нађ и Драпшин), упркос чишћењима партије после 1948. године успели су да задрже ореол престижне групе. Иван Гошњак и Благоје Нешковић су били чланови политбироа¹⁵⁴⁰, Вељко Влаховић члан председништва СКЈ, а двадесет их је прошло кроз ЦК. Заузимали су места председника република и секретара за спољне послове (Коча Поповић), секретара за народну одбрану (Гошњак), потпредседника скупштине (Дапчевић). Били су чланови влада, секретари и помоћници државних секретара, амбасадори (Алеш Беблер пред УН-ом) и чланови савета федерација.¹⁵⁴¹

Најважније искуство које су у Шпанији стекли, на шта треба додати и искуство школовања неких од њих у Москви на престижним совјетским и коминтерновским школама и универзитетима, се тицало тактике премошћивања јаза између локалног становништва и комунистичких бораца у залеђини фронта. Такво искуство су касније “шпанци” примењивали у самој Југославији. На основу картотеке Коминтерне могуће је реконструисати податак да је

¹⁵³⁸ Погледати и упоредити *Титове говоре и чланке*, томове I и II.

¹⁵³⁹ Vukliš, Vladan, *Sjećanje na Španiju. Španski građanski rat u jugoslovenskoj istoriografiji i memoaristici 1945-1991*, Banja Luka, 2013, s. 26-27.

¹⁵⁴⁰ Иван Гошњак је био и једина личност која је имала приступа армији коју је Тито сматрао личним и недодирљивим доменом свог деловања. Тито је Гошњака изабрао за свог првог помоћника 1946. године и касније за заменика на дужности министра одбране (1950-1953). Гошњак је такође постао и први министар војни после Тита (1953-1967). У: Bjelajac, Mile, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Beograd 1999, c. 56-58.

¹⁵⁴¹ Vukliš, Vladan, *Sjećanje na Španiju. Španski građanski rat u jugoslovenskoj istoriografiji i memoaristici 1945-1991*, Banja Luka, 2013, s. 26-27.

25 Југословена из Москве било послато директно у Шпанију.¹⁵⁴² “Шпанци” су били и најелитнији кадрови СССР-а и КПЈ у Југославији, али није јасно колико се таквих, са двоструким искуством (из Шпаније и из Москве) вратило у Југославију.

Неки од “шпанаца” и полазника московских партијских школа који су помогли НОП-у у његовој најосетиљивијој фази, на почетку, су били Иван Хариш који је постао руководилац Диврезантске секције Главног штаба Хрватске и који је у августу 1941. године према наређењу ЦККПХ организовао и водио диврезантске курсеве на планини Вишевици, затим Родољуб Чолаковић који је завршио Међународну лењинску школу (МЛШ), потом Милан Благојевић који је постао командант Првог шумадијског партизанског одреда, затим Едвард Кардељ који је завршио МЛШ и био предавач на КУНМЗ (Комунистички универзитет националних мањина Запада), Иван Лавчевић-Лучић који је био школован у КНМЗ и постао руководилац војне комисије ПК Хрватске, Алеш Беблер начелник штаба и заменик команданта штаба словеначких партизанских одреда, аутор низа упутстава за партизанско ратовање, Светислав Стефановић Тећа је завршио КУНМЗ и радио је као инструктор ПК Србије где је 1941. године организовао партизанске одреде. Поред тих имена могу се навести и Мустафа Голубић који је у својој биографији писаној за потребе Коминтерне поменуо прве Југословене који су се школовали за “професионалне револуционаре” у Москви, Јосиф Копинич који је био специјалиста за “везу између партизанских одреда и диверзантских редова у позадини непријатеља” у шта је спадала припрема сељака и организација војника, Иван Гошњак, Благоје Паровић, Карло Мразовић (задужен за картотеку југословенских кадрова у ИККИ који су отишли у Шпанију), Периша Костић (школа НКВД-а), а и Тито се такође школовао и предавао је у московским специјалним школама.¹⁵⁴³ Инструктори диверзантских акција у Шпанији који су своја искуства касније преносили на Балакану су били И. Старинов, Н. К. Патрахалцев и В. А. Тројан.¹⁵⁴⁴ Гојко Николиш је свој идентитет шпанског борца између осталог посведочио сусретом са шпанском револуционарком Ла Пасионаријом (Долорес) у Москви јануара 1945. године¹⁵⁴⁵, а као “шпанац” је у Југославији

¹⁵⁴² Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s. 197.

¹⁵⁴³ Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s.188-193. - “Шпанци су још били Иван Карбованц, Љуба Илић, Ћићко Павловић, Божидар Масларић, Шпира Видивић, Вељко Влаховић, Коста нађ, Црногорац Веса брајевић, Лука Вујачић, Данило лекић, Пеко Дапчевић, Перо Драгишић, Личани Марко Орешковић, Бериша Вукша, Далматинац Отмар Креачић - Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s.200 – 203.

¹⁵⁴⁴ Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011, s.200 – 203.

¹⁵⁴⁵ „Гојко Николиш, У Совјетском савезу – јануара 1945”, *Срби о Русији и Русима. Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750-2010): Антологија*, ур: Јовановић, Мирослав, Београд 2011, с. 503.

био распоређен на место шефа санитета НВОЈ.¹⁵⁴⁶ Списак “шпанских бораца” је, као и школованих коминтерноваца, дуг, тако да се само неким од биографија може илустроваи њихова улога и значај у процесу изградње власти у Југославији. Изгледа да ни један други систем није толико дуговао “шпанским борцима” на изградњи власти, колико југословенски.¹⁵⁴⁷

Другу важну групу поред “шпанаца” која се после рата укључила у нову структуру власти, не само у области културе, су чинили уметници надреалисти. Број надреалиста и њихов распоред у структури власти указује на њихов значај - Оскар Давичо, Марко Ристић, Коча Поповић, Ђорђе Јовановић (Јарац), Милан Дединац и низ других. Неки од њих, попут Ристића и Поповића су били “француски ђаци” надреализма. Почетком тридесетих година 20. века француски надреалисти су већ били приступили комунистима, а по угледу на њих, исти процес се одвијао и у Краљевини Југославији.¹⁵⁴⁸

Трећа група вредна пажње би могли бити масони. Иако се масонерија као вид интересне групе или као наднационална мрежа у домаћој историографији не тематизује (чак се смешта у домен “параисторије/параисториографије” и “конспиролигије”), анализа процеса изградње власти у Југославији током рата и после њега је указала да су масони чинили изузетно утицајну мрежу на коју се нова власт надовезала.¹⁵⁴⁹ Масони су људи које у историјским изворима препознајемо као моћне и утицајне појединце, али често не видимо из чега њихова моћ извире, нити на чему се заснива. Они су обично људи без шире подршке у народу, али их по правилу сусрећемо у деликатним историјским тренуцима (на пример припреме за 27. март) или у слабо истраженим структурама (на пример Црна рука). У делима истраживача ентузијаста¹⁵⁵⁰ или у непровереним изворима попут писма Ивана Гошњака Титу у којем наводи списак југословенских масона у врху југословенске власти¹⁵⁵¹, као и у многим другим текстовима којима се може поклонити извесни степен историографске пажње, углавном се наводе иста имена. Пример такве личности би могао бити Милан Гавриловић, “земљорадник” (његова каријера и делатност указују да он нити је био “земљорадник”, нити се залагао за њихове интересе) за којег се данас зна и да је радио за британску СОЕ. Такође

¹⁵⁴⁶ Vukliš, Vladan, *Sjećanje na Španiju. Španski građanski rat u jugoslovenskoj historiografiji i memoaristici 1945-1991*, Banja Luka, 2013, s. 26-27.

¹⁵⁴⁷ Темом “Шпанаца” и развојем мемоаристике и историографије на ту тему се детаљније бавио Владан Вуклиш, погледати у: Вуклиш, Владан, “Историографија, сјећање и Шпански грађански рат: свијет и Југославија”, *Годишњак за друштвену историју* 2012/2, Београд 2012, с. 105-123.

¹⁵⁴⁸ Винавер, Вук, “КПЈ и проблеми одбране Југославије и Балкана од фашистичке експанзије и агресије”, *Историјски часопис*, XXIII, Београд 1976, с. 185.

¹⁵⁴⁹ У теоријама моћи организација се разуме као један од најважнијих извора моћи - Galbraith, John Kenneth, *Anatomija moći*, Stvarnost-Zagreb, 1983, с. 12; Масонерија се, иако недовољно позната и истражена у историографији, може сматрати релевантном историографском, етографском, културолошком или економском темом.

¹⁵⁵⁰ Mužić, Ivan, *Masonstvo u Hrvata – masoni i Jugoslavija*, Zagreb 1989.

¹⁵⁵¹ http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:302001-Zasto-si-smenio-Marka

се као масони појављују личности из структуре предратне и ратне власти или интелигенције од којих су поједини наставили каријере и у послератној Југославији попут Ивана Шубашића, Јураја Шутеја, Михаила Константиновића,¹⁵⁵² Слободана Јовановића, Ђорђа Тасића, Срђана Будисављевића, Савка Дуканца, Александра Белића, Васе Чубриловића, Бранка Чубриловића, Владимира Ђоровића, Мише Трифуновића, Милоша Ђурића, Момчила Нинчића, Богољуба Јефтића, и многих других.¹⁵⁵³ У Симовићевој влади масони су били Нинчић, Јефтић, Марковић, Грол, Шутеј, Бањанин, Гавриловић. Приликом стварања Бановине Хрватске у Београду и у Загребу су биле састављене две комисије од по три члана у којима су сви чланови били масони¹⁵⁵⁴, а најважнији међу њима је био Константиновић који је радио на најповерљивијим питањима будућег државног оквира у којем би Срби и Хрвати могли да сарађују.¹⁵⁵⁵

Шта такве личности и дискурс о масонерији проблематизују у историографији? Примера ради, Алексеј Тимофејев је, описујући необично самостално држање Милана Гавриловића, пред званичницима СССР-а приликом потписивања споразума 1941. године, такво понашање описао као наступ дипломате “старог типа” који совјетска дипломатија и државници нису могли да схвате, поготово његову независност у односу на директиве које је добио из Београда, а које није поштовао.¹⁵⁵⁶ Запажање Тимофејева је тачно, посебно у домену Гавриловићеве одважности и ноншалантности, али те особине нису толико биле везане за “стари тип” дипломате, колико су проистицале из чињенице да је Гавриловић био масон и британски агент истовремено. Смисао скретања пажње на масонерију као интересну групу је важна због тога што истраживаче мора држати на опрезу када испитују порекло нечије моћи, било да је у питању појединац или група људи. Фокус се тада неминовно измешта са званичних институција и престоница, на незваничне контакте и интересе који, као и данас,

---

¹⁵⁵² Константиновић је преко кнеза Павла и Цветковића дошао до Грегоријевог извештаја у којем овај тврди да је Константиновић био масон и да је Драгиша Цветковић био његов “духовни роб”, односно да је стварни председник владе Цветковић-Мачек био у ствари Константиновић. У: - Konstantinović, Mihailo, *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939-1941; Londonske beleške 1944-1945*, Novi Sad 1998, с. 591.

¹⁵⁵³ И међу Дражиним присталицама се помињу масони: Драгиша Васић, Стеван Мољевић, Слободан Јовановић, Илија Трифуновић Бирчанин. Прва двојица су долазила из левичарског миљеа на који се Британија углавном ослањала на Балкану.

¹⁵⁵⁴ Министар унутрашњих послова Недићеве владе, Танасије Динић, је забележио да је у “влади споразума” (Цветковић-Мачек) било шест масона: Чубриловић, Будисављевић, Михалцић, Константиновић, Андрес и Шутеј. У: 27. mart 1941. *Tematska zbirka dokumenata*. Petranović, Branko, Žutić, Nikola, Beograd 1999, с. 635-637.

¹⁵⁵⁵ Грегорић наводи да је једном приликом Цветковић окупио све пријатеље који су му помогли да победи Стојадиновића: “Све оне који су путовали земљом свакодневно да њему и његовој политици врбују присталице”. У: - Грегорић, Данило, *Самоубиство Југославије. Последњи чин југословенске трагедије*, Београд 1942, с. 66-71; Један од тих који је свакодневно путовао земљом је био и “црнорукац” Сретен Вукосављевић, којег је потом Михаило Константиновић као најближи Цветковићев сарадник, поставио на место професора Правног факултета због “његових заслуга”. Упоредити са: Исић, Момчило, *С народом, за народ, о народу. Сретен Вукосављевић 1881-1960*, Београд 2012, с. 443.

¹⁵⁵⁶ Тимофејев Ј, Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*. Београд 2011, с. 242-247.

измичу пажњи јавности, али без чије се анализе многи аспекти изградње или одржавања неке власти не могу описивати.

Репресија и стабилизација система 1945-1947. године

Југословенски случај, иако у много чему различит од бугарског и румунског искуства успостављања нове власти, показао је и неке сличности са њима. У све три земље су крај августа и почетак септембра 1944. године донели кључне догађаје којима је почела имплементација савезничких договора, а у марту 1945. године у све три земље, мада израженије у Југославији него у Бугарској и Румунији, ти процеси су били изведени готово до краја успостављањем договорених влада и значајним оснаживањем комунистичких позиција у систему власти. Догађаји који су у све три земље уследили после пролећа 1945. године су, уз неке неспоразуме међу савезницима, за комунисте више представљали “уређивање свог дворишта”, него што су представљали “борбу за власт”.

Комунисти су до пролећа 1945. године главне битке већ били извојевали. “Уређивање дворишта” је у пракси представљало његово “чишћење”, а реч којом се тај процес може описати је *репресија*. Осим репресије, делотворан је био и *механизам награде*. Кључно питање за овај период је било како су комунисти почели да своју вољу намећу политичким опонентима, и још важније, како су противници комуниста пристали да им воља победника буде наметнута? Који су то били извори комунистичке моћи који су веома брзо довели до сламања значајнијег отпора после рата?

Два основна извора из којих је проистицала моћ комуниста су била: 1) политичка воља савезника да се СССР-у да “мандат” над балканским земљама, осим у Грчкој и 2) војна сила која је представљала последицу претходно постигнутих договора између савезника (присуство Црвене армије у Румунији и Бугарској или ојачавање југословенских партизана). Међутим, тим основним изворима комунистичке моћи, треба додати и неке друге које су проистицале из различитих домена комунистичког деловања и организације.

Према једној од теорија¹⁵⁵⁷, моћ има три облика - *кондигни*, *компезацијски* и *кондиционирани*. Кондигна моћ подразумева потчињавање на начин да они који не желе да се потчине знају да им за такво понашање следује примерена казна и да ће та казна бити толико болна да ће се потеницијални побуњеник одрећи онога што жели и пристати на оно што му се намеће, а што сам није желео. Компезацијска моћ онима које треба потчинити нуди

¹⁵⁵⁷

Galbraith, John Kenneth, *Anatomija moći*, Stvarnost-Zagreb, 1983, s.21.

позитивну, афирмативну вредност – давање новца, чињење услуге, боље позиционирање у друштвеној хијерархији, односно она задовољава економске или личне циљеве појединца над којим се мора завладати. Заједничка карактеристика кондигне и компезацијске моћи је у томе што потчињени и потчинитељ знају у чему учествују. У случају кондигне моћи потчињени се потчињава јер мора, у случају компезацијске моћи јер зна да ће бити награђен. Разлика између кондигне и компезацијске моћи је разлика између позитивног и негативног “награђивања”.

Кондигна моћ подразумева затварање неподобних појединаца, наношење физичке боли, сакаћење и разне друге облике мучења, убиства, силовања, претње, финансијске намете (“рекете”), имовинску експропријацију, вербалне укорје, цензуру, моралне осуде и низ сличних понашања према неподобном појединцу.¹⁵⁵⁸ Компезацијска моћ је, са друге стране, друштвено прихватљивија јер је више у складу са моралом од кондигне моћи. Она се тиче награде и пристанка оног који је награђиван да награду добије, али са становишта постизања циља, односно покоривања човека, једнако је погубна као и кондигна моћ.

Трећи вид испољавања моћи се везује за такозвану кондиционирану моћ која подразумева мењање уверења оних које треба потчинити. Чин потчињавања се онда обично поклапа са жељама потчињеног, те тако процес потчињавања остаје невидљив. Све три карактеристике моћи су подједнако присутне и у капиталистичким и у социјалистичким државама.¹⁵⁵⁹

До пролећа 1945. године партије посматраних балканских држава су већ биле овладале такозваним министарствима силе: министарство унутрашњих послова и војно министарство, али је уз њих било веома важно и стварање партијске, односно политичке полиције. Тиме је партијско руководство, односно партијска елита (ужи појам од партијског руководства) обезбедила један од извора вршења принуде, односно средства кондигне моћи. У Југославији је пут овладавања министарством унутрашњих послова и војске био другачији него у Румунији и Бугарској, по томе што се развио из дубине партизанске војске од њеног организовања 1941. године, али је био сличан румунском и бугарском по томе што су и у Југославији темељи тих институција били постављани на основу инструкција совјетских инструктора или на основу искуства југословенских комуниста стицаних у Москви и Шпанији.

ОЗН-а је била средство контроле не само целог друштва (у њеном устројству од јесени 1944. године је било усвојено совјетско правило “покривања” по којем је на 10 становника био распоређен један агент ОЗН-е), већ и саме партије. Одељење ОЗН-е за Србију је било

¹⁵⁵⁸ Galbraith, John Kenneth, *Anatomija moći*, Stvarnost-Zagreb, 1983, s.21.

¹⁵⁵⁹ Galbraith, John Kenneth, *Anatomija moći*, Stvarnost-Zagreb, 1983, s. 10-12.

формирано у јуну 1944. године на Вису и за њеног начелника је био постављен Слободан Пенезић Крцун, истовремено делегиран и у Покрајински комитет КПЈ за Србију.¹⁵⁶⁰ Његова улога у обрачуна са “петом колоном”, међутим, почела је још у Ужичкој републици и везује се за убиство Живојина Павловића, писца књиге *Биланс совјетског термидора*.¹⁵⁶¹ Тим убиством, уз убиство Михајла Миловановића, ратног сликара Врховне команде Српске војске у Првом светском рату и убиством још 80 Ужичана чију су ексхумацију дозволили Немци по уласку у Ужице, је почела промена постојећих култура у Југославији, са којом је почела и промена свести њених становника, а “ужичка епизода” је показала модел понашања будућих властодржаца. Када су 1944. године партизанске јединице ушле у Србију, а Крцун био на челу ОЗН-е за Србију, репресивне мере са којима су партизани почели свој “историјски наступ” у Југославији у Ужичкој републици, су биле настављене.¹⁵⁶²

Основне организационе јединице “мача револуције”, односно ОЗН-е, су била *Опуномоћства*, која је ОЗН-а организовала постепено на територијама које је освајала на нивоу округа при Команди подручја, док се у средишту среза, при Команди места постављао повереник ОЗН-е који је често био и члан народног одбора. До краја 1944. године мрежа ОЗН-е је прекрила Србију, а опуномоћства су прерасла у окружна одељења.¹⁵⁶³ Организација ОЗН-е за Београд је била издвојена из српске мреже и директно подређена Ранковићу¹⁵⁶⁴, а њени агенти попут Василија Ковачевића, познаника Мустафе Голубића или Видака Поповића, запамћеног по бруталности, су били носиоци и креатори београдске мреже ОЗН-е. Значајну подршку у овладавању градом комунистима је пружио Драги Јовановић, шеф

---

¹⁵⁶⁰ Примера ради, ОЗН-а (Одељење заштите народа) као политичка полиција је била формирана у мају 1944. године на иницијативу Тита, генералног секретара КПЈ и маршала НОВЈ, у Дрвару, и настала је тако што је целокупна обавештајна служба која је већ постојала у НОП-у била реорганизована на предлог совјетске војне мисије која се налазила у Врховном штабу код Тита. ОЗН-а је била подређена повереништву за унутрашње послове, а на њеном челу се налазио Александар Ранковић, чији је заменик био Светислав Стефановић Ћећа, на то место постављен на захтев совјетске мисије. Организациони рад ОЗН-е је био довршен крајем октобра 1944. године. - Nikolić, Kosta, Dimitrijević B. Bojan, „Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „narodnih neprijatelja 1944“, Istorija 20. veka, XVIII/2, Beograd 2010, c. 10.

¹⁵⁶¹ Гавриловић, емисија...

¹⁵⁶² Комунисти су у српске градове ушли са списком српских интелектуалаца и стваралаца који је 1943. године као комесар Космајског партизанског одреда саставио надреалиста Ђорђе Јовановић. - Милорадовић, Горан, “Хегемонисти и револуционари. Хегемонисти и револуционари. КПЈ/СКЈ и културна елита у Југославији средине 20. века“, *Историја 20. века*, 2, 2008, с. 375-376; Са доста ширим списком у Београд је ушла ОЗН-а према сведочењу Јефте Шашића. Такође о неселектованом затварању људи у Београду детаљније погледати сведочење Јефте Шашића, првог начелника трећег одељења ОЗН-е, у: Nikolić, Kosta, Dimitrijević B. Bojan, „Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „narodnih neprijatelja 1944“, Istorija 20. veka, XVIII/2, Beograd 2010, c. 23, 12 .

¹⁵⁶³ Nikolić, Kosta, Dimitrijević B. Bojan, „Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „narodnih neprijatelja 1944“, *Istorija 20. veka*, XVIII/2, Beograd 2010, c. 16.

¹⁵⁶⁴ ОЗН-у је у Београду најпре кратко контролисао Пенезић, затим такође краткотрајно Милош Минић који је одатле био постављен на место републичког јавног тужиоца, потом је у марту 1945. године на Минићево место дошао Вељко Мићуновић, али је Мићуновић септембра 1945. године био именован за начелника црногорске ОЗН-е, док је њега у Београду заменио Јово Капичић. - Nikolić, Kosta, Dimitrijević B. Bojan, „Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „narodnih neprijatelja 1944“, *Istorija 20. veka*, XVIII/2, Beograd 2010, c. 19.

државне безбедности српске владе и бивши управник Београда.¹⁵⁶⁵ После ослобођења Београда власт је преузела војска, односно Команда града на челу са генералмајором Љубом Ђурићем, који је заповедао и ОЗН-ом. Како је до избора остало још доста времена, прве привремене органе власти је поставио “Фронт” предлагањем кандидата за Градски извршни народноослободилачки одбор на челу са Михаилом Ратковићем и секретаром, студентом Марком Никезићем. Војна команда града је том извршном народном одбору постепено препуштала цивилну власт.¹⁵⁶⁶

У наведеним процесима, кључним за успостављање нове власти, посебно су страдали Ваљево, Чачак и Источна Србија. У Београду је било слично, о чему је посведочио начелник ОЗН-е за 12. кварт, Милан Трешњић: ”Њихова оловка је ишла поред имена и уписивала само две речи: Бањица или стрељати. Ако је неко био означен као изразити непријатељ или ако је нађен у униформи – стрељати! Сви! Трагедија је нас озноваца што нисмо разликовали људе у униформи од људи у цивилу. Ми смо били суд, све је обављала ОЗН-а. Тек ће после месец дана Ранковић тражити да се уведу редовни судови. План је био да се побије што више сарадника и непријатеља револуције. То је обављено успешно. Ко год је тада био затечен у Београду, био је стрељан.” Трешњић наводи и да је у Београду број страдалих износио десетак хиљада у току првих дана по његовом ослобођењу, док је у Србији тај број био око 30.000.¹⁵⁶⁷ Слична сведочења је оставио и Ђилас.¹⁵⁶⁸ Паралелно са ОЗН-ом исти посао су, не обавештавајући своје колеге из ОЗН-е, обављали совјетски безбедоносно-војни органи.¹⁵⁶⁹

На питање *како* се власт осваја, може се одговорити и једном Ђиласовом белешком чији је карактер био приватан, интиман, односно, није било планирано да та забелешка “изађе у јавност”, због чега јој се може поклонити пуна историографска пажња. На седници Коминформа одржаној у Шкларској Поремби у Пољској у септембру 1947. године, Ђилас је, на маргини својих бележака, поредећи број убијених током револуције у СССР-у са бројем убијених у Југославији, написао: ”Југословенски пут није мирни пут! Убили смо релативно више него бољшевици!”¹⁵⁷⁰

---

¹⁵⁶⁵ Видак Поповић којег су се затвореници у Београду сећали као озлоглашеног мајора који је малтретирао људе специфичним методама, је касније завршио два факултета и на Правном факултету одбранио докторат са темом *Хуманост у југословенским затворима*. - Nikolić, Kosta, Dimitrijević B. Bojan, „Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „narodnih neprijatelja 1944“, *Istorija 20. veka*, XVIII/2, Beograd 2010, с. 18.

¹⁵⁶⁶ Vodušek-Starić, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, с. 180.

¹⁵⁶⁷ Милићевић, Наташа, *Југословенска власт и српско грађанство 1944-1950*, Београд 2009, с. 285.

¹⁵⁶⁸ Ђилас, Milovan, *Revolucionarni rat*, Beograd 1990, с. 407.

¹⁵⁶⁹ Nikolić, Kosta, Dimitrijević B. Bojan, „Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „narodnih neprijatelja 1944“, *Istorija 20. veka*, XVIII/2, Beograd 2010, с. 22.

¹⁵⁷⁰ Милорадовић, Горан, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји 1945-1955*, Београд 2012, с. 43. - Осим бизарног хвалисања бројем убијених и арогантне заљубљености у своју виску “револуционарност”, та белешка открива опасну жељу за надметањем са СССР-ом. Ђилас не каже на основу чега је направио своју процену броја жртава КПЈ.

Такав начин освајања власти је напре проистекао из домена идеје (марксистичко-лењинистичка идеологија, лењинистичка пракса и стаљинстички систем¹⁵⁷¹), подршку је потом добио у договорима главних савезника (у случају Југославије пресудан је био сусрет “тројице великих” на Техерану), проистекао је из војне силе Црвене армије и британских командоса који су помогли партизанима, на унутрашњем плану су комунисти идеолошке и оперативне сараднике пронашли у “националним револуционарима”, “земљорадницима” и низу других заинтересованих групација и појединаца, али је за операционализацију тог великог “историјског плана” било потребно изграђивање и деловање институција попут правосудног система (војни судови, судови части, редовни судови, народни судови, Врховни суд и јавна тужилаштва - Јавни народни тужиоци), органа унутрашњих послова, ОЗН-е (касније УДБ-а – Управа државне безбедности), војске и КНОЈ-а (Корпус народне одбране Југославије).

Војни суд је судио на основу партизанских уредби од маја 1944. године до септембра 1945. године и у то време је био једини суд који је изрицао смртне пресуде. Судови части су у Србији били формиран пет месеци раније него у осталим деловима Југославије: у Србији је такав суд био формиран у новембру 1944. године, док су у осталим будућим федералним јединицама били формиран од марта до јула 1945. године. Суд части је у Србији посао обавио до јуна 1945. године када су његове надлежности биле пренесене на окружне судове. Судови части су постојали и деловали и на институцијама попут Универзитета, позоришта, адвокатске коморе. Редовни судови су организациону структуру почели да добијају од краја 1944. године, а до јесени 1945. године су били организовани Врховни суд ДФЈ, Јавно тужилаштво и врховни судови федералних јединица. Комунисти су у правосудни систем увели лаичку димензију стварањем такозваних “народних судова”, затим присудитеља и судија-лаика. Најозбиљнију препреку у том домену су представљали адвокати, којих у КПЈ, као чланова партије, није било све до 1948. године. Органи унутрашњих послова су све до краја 1945. године функционисали у склопу народних одбора, када су из њих били издвојени и када је била организована Народна милиција са својом извршном службом. ОЗН-а је до краја 1946. године деловала у оквиру повереништва за народну одбрану¹⁵⁷², касније Министарство народне одбране, када је из тог повереништва била издвојена и преименована у УДБ-у. После хапшења Драже Михаиловића, нова власт је објавила да је ОЗН-а завршила свој задатак.¹⁵⁷³ Наведена хронологија изградње и укидања, односно трансформисања

¹⁵⁷¹ Јовановић, Мирослав, “Стаљинизам”, *Историјски гласник* 1-2/1993, Београд 1993, с. 103-106.

¹⁵⁷² ОЗН-а је од почетка постојања, посебно од пролећа 1944. године била једини делотворни инструмент стицања власти КПЈ – дакле “централне” партије, уз партизанску војску. - Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, с. 116.

¹⁵⁷³ Милићевић, Наташа, *Југословенска власт и српско грађанство 1944-1950*, Београд 2009, с. 249-258.

институција преко којих су комунисти изводили репресију над “неподобним” становништвом, указује да је интензитет репресије био најјачи у Србији у којој је најдуже и трајао и да се може ограничити на период од октобра-новембра 1944. године до јесени 1945. године. То је уједно био и најважнији период изградње новог система власти у Југославији.

Упоредо са институцијама репресије којима је КПЈ крчила пут ка потпуној власти елиминишући убиствима и осудама најважније противнике, изграђивала је политички систем у федералним јединицама. На пример, у Хрватској је у октобру 1944. године Андрија Хебранг због “хрватског национализма”, али и због личних амбиција и ексклузивних веза са Стаљином, био замењен Владимиром Бакарићем.¹⁵⁷⁴ У међувремену, управо деловањем Хебранга, Далмација је била подведена под надлежност КПХ што је Тито признао у марту 1944. године. Истовремено је у Словенији са места комесара Главног штаба био смењен Борис Крајгер због критике Титовог односа према западним савезницима, а на његово место је био постављен Борис Кидрич.¹⁵⁷⁵ Главни штаб Словеније је Тито у марту 1945. године укинуо и словеначку партизанску војску подредио 4. Армији, генерала Петра Драпшина. Прве партијске чистке крајем 1945. године и током 1946. године, којима је партија почела да сужава и пуританизује своје кадрове, заобишле су Словенију.¹⁵⁷⁶ У Македонији је политичка “линија КПЈ” тек у јуну 1944. године однела превагу над “бугарском линијом”. Бугарска радничка партија је тек у октобру 1944. године декларативно признала Македонију као федеративну јединицу Југославије одлуком да призна одлуке АВНОЈ-а из 1943. године, што је, поред отвореног питања Косова, отежавало оснивање КП Србије. У августу 1945. године АВНОЈ је донео закон о ревизији додељивања земље колонистима у Македонији (као и на Косову) чиме је КПЈ почела да мења етничку слику Македоније на штету Срба. Македонско руководство, до душе, није могло као хрватско и словеначко да прогласи припајање грчких и бугарских делова земље, али је од почетка имало више аутономије у односу на КПЈ. Питање одвјања Црне Горе од Србије је било решено у јулу 1944. године када су црногорски комунисти на седници у Колашину усвојили одлуке Другог заседања АВНОЈ-а и изјаснили се за равноправан положај црногорске федералне јединице у будућој федерацији. Заправо, само се Срби у Србији нису изјаснили да желе федеративну Југославију, већ су били принуђени да

---

¹⁵⁷⁴ Постоји тумачење по којем је Хебранг, између осталог, био смењен због могућности која је тада била вероватна да се КПХ и ХСС (Влатка Мачека) политички нагоде и споразумеју, чиме би створили противтежу КПЈ. Из атаквог плана је изгледа стајао Ентони Идн. У: - *Vodušek-Starič, Jera, Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946.* Zagreb 2006, s. 109.

¹⁵⁷⁵ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 365; Касније је Кидрич био смењен због тога што је КП Словеније самостално покушала да добије зајам од савезника (што је у тадашњем речнику значило самосталну успоставу обавештајних веза), па је Тито одлучио да то прекине. У: - *Vodušek-Starič, Jera, Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946.* Zagreb 2006, s. 94.

¹⁵⁷⁶ Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 367; Чишћења у партији током 1944. године су била мотивисана национализмом који је у Хрватској и Словенији ометао рад централизоване КПЈ. - *Vodušek-Starič, Jera, Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946.* Zagreb 2006, s. 92.

ту одлуку усвоје као сагласност свих осталих “народа”¹⁵⁷⁷ и оних који су били произведени у народ, када су партизани са Црвеном армијом већ ушли у Београд.

У Војводини је у октобру 1944. године била заведена војна управа под генералом Иваном Рукавином који је претходно био смењен са места Главног штаба Хрватске због противљења да се Главни штаб Хрватске подреди Врховном штабу НОВЈ, што значи да је један хрватски националиста спроводио војну управу у Војводини под мандатом КПЈ. Војна управа у Војводини је била укинута у априлу 1945. године. У јуну 1945. године је била организована комисија која је требало да одреди границу између Хрватске и Војводине, односно Србије. Статус Војводине је коначно био решен у августу 1945 године, потврђен на трећем заседању АВНОЈ-а, њеним укључењем у Србију са статусом покрајине. На Косову се Албанци ни током комунистичке офанзиве на јесен 1944. године нису значајније прикључили партизанима, односно комунистима. Од краја новембра 1944. године до краја фебруара 1945. године је на Косову трајала побуна Албанаца (Друга призренска лига потпомогнута немачким трупама) током које је НВОЈ морала да ангажује око 40.000 партизана да би отпор 16-20.000 Албанаца био сломљен. У фебруару 1945. године је Тито и на Косову наредио организовање војне управе под командом Савом Дрљевићем. Као и у случају Македоније, и на Косову је од марта 1945. године на снази био закон о повратку српских колониста чиме је етнички састав Косова почео да се мења на штету Срба. Статус Косова у Србији је био коначно решен у септембру 1945. године законском регулативом која је Косово Србији доделила као аутономну косовско-метохијску област.¹⁵⁷⁸ Навдени процеси били су подржавани спољним политичким контекстом и репресивним мерама унутар Југославије – истовремено и са пуном свешћу.

Број настрадалих током процеса комунистичког освајања власти је, као и свуда у Европи, тешко докучив, али извесне процене је могуће извести. Према једној таквој процени Михаела Портмана у Југославији је број настрадалих од партизана између 1943. и 1950. године износио 180.000, од чега 80.000 у Србији (од тога на Фолксдојчере, Мађаре и Албанце отпада скоро 60.000, што значи да је Срба страдало око 20.000).¹⁵⁷⁹ Срђан Цветковић сматра

---

¹⁵⁷⁷ Овде реч *народ* није стављена под знаке навода зато што Словенци или Хрвати нису били народ, већ зато што ни ти народи у целости нису прихватили комунистичку идеју и њихов систем. На пример, у октобру 1944. године је Мачек у 10 тачака формулисао платформу ХСС-а по којој је ХСС и даље требало да делује као самостална странка и да буде легитимни заступник хрватског народа, позивајући се при том на политички концепт Стјепана Радића. У: - Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, s. 105; *Jugoslavija 1918/1988. Tematska zbirka dokumenata*, Ur. Branko Petranović, Momčilo Zečević, Beograd 1988, s. 739-744.

¹⁵⁷⁸ Антонијевић, Ненад, *Косово и Метохија 1941-1945. година. Ратни злочини*, Београд 2017, с. 547; Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015, с. 292, 365, 367, 375, 378.

¹⁵⁷⁹ Portman, Michael, „Communist, retaliation and persecution on Yugoslav territory during and after WWII (1943-1950)“, *Tokovi istorije* 1-2/2004, Beograd 2004, s. 74; Портман такође наводи да је у Војводини само у првим недељама комунистичке владавине убијено око 2.000 Мађара. У: - Portmann, Michael, *Die kommunistische*

да број страдалих у Србији не може бити мањи од 60.000, док би укупан број страдалих у Југославији по њему био око 150.000 људи.¹⁵⁸⁰

Са развијеним механизмима репресије и њеним резултатима до јесени 1945. године, као и са одговарајућом законодавном регулативом, комунисти су мирно могли да организују и спроведу изборе. Тито је на конференцији с представницима стране и домаће штампе 11. новембра 1945. године могао да се похвали како су у Југославији били одржани најдемократскији избори “ ... какви у Југославији никад нису били одржани. Никад у Југославији нису ни једни избори протекли у таквом реду, миру и достојанству. Свако је могао гласати и не гласати. Свако је могао гласати и не гласати за или против листе Народног фронта. (курзив О. Д.) Да је то тачно, види се и по томе што је свугдје у оним мјестима гдје има највише противника Народног фронта и нове Југославије *релативно највише гласова пало у кутију без листе* (курзив О. Д.), као на примјер у неким мјестима Војводине, Србије и Хрватске”.¹⁵⁸¹ Може се, наравно, поставити питање шта је било са тим гласовима који су пали у кутију без листе? Њих је појео “мрак историје”.

Како историографија данас разуме Титову власт током “народне демократије” - то је једна ствар, али како сам Тито објашњава своју власт на митинзима које је држао по Србији непосредно пре избора – је друга ствар и једина је тачна дескрипција власти тог доба. Шта је за комунисте била слобода, опозиција, демократија, најбоље се може схватити из Титових говора и чланака у којима се одредио према тим појмовима. На пример у говору на митингу жена Србије 28. јануара 1945. године, Тито се бунио против критике да ће систем који су донели комунисти бити једнопартијски: ”Они кажу: треба дати демократију – једна партија, то је диктатура. Никако једна партија! Дајте слободу свим партијама – кажу. А ако народ неће некакве разне партијице, него хоће један народни покрет? Ја у принципу нисам против партија, јер демократија предвиђа и слободу исповиједања својих начела. Нисам. Али стварати партије ради партија, сад када се води борба на живот и смрт, кад треба сви као један да све снаге усмјеримо у правцу истјеривања окупатора из наше земље (...) ми сад немамо времена за то. А овдје је народни покрет . Ту могу бити сви – и комунисти, и они који су били демократи и радикали – ма како се раније звали, само ако имају добру вољу и поштење, те колико-толико желе добра нашој земљи”.¹⁵⁸²

Како Тито види будућу владу, односно владу Тито-Шубашић или прву ДФЈ владу?

Revolution in der Vojvodina 1944-1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur, Wien 2008, S. 268; Уколико прихватимо нижи број од 20.000 комунистичких жртава у Србији, или ако га прихватимо као реалнији, онда је он и даље далеко већи од, на пример, 12.000 Италијана који су страдали од италијанског покрета отпора. У: - Woller, Hans, *Geschichte Italiens im 20. Jahrhundert*, München 2010, S. 217.

¹⁵⁸⁰ Cvetković, Srđan, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd 2006, s. 239.

¹⁵⁸¹ Josip Broz Tito. *Govori i članci*, I, Naprijed – Zagreb, 1959, s. 109.

¹⁵⁸² Josip Broz Tito. *Govori i članci*, I, Naprijed – Zagreb, 1959, s. 241.

“Данас би они хтјели да се тај споразум некако промијени, да у владу уђе некакав Крњевић и ко све још не. Ми смо, када је др. Шубашић био овдје, јасно рекли са ким можемо да радимо, и за кога сматрамо да ће радити у интересу народа. Молим лијепо – имаћемо владу, али да овдје, у Југославији, у Београду, у овој ситуацији у којој се води борба на живот и смрт, када свако треба да да све од себе, уведемо у владу елементе који ће *се само натезати, “договарати”, подносити оставке, стварати кризе* – то нам не треба. (курзив О. Д.)”¹⁵⁸³ Тито је тиме рекао и како замишља демократију – рекао је са киме може да ради и не требају му људи који ће га ометати у раду.

Како Тито објашњава слободу? “Овдје је демократија народног типа у којој слободу имају *они који су се борили за слободу* (курзив О. Д.)”¹⁵⁸⁴ Срби у Србији који су у већини остали изван “партизанске борбе за слободу”, дакле, нису могли рачунати на “привилегију” комунистичке слободе али их је она, без обзира на све - стигла. На првом говору у Шумадији одржаном у јуну 1945. године, Тито је рекао да је “српски народ у овој борби дао највише жртава”¹⁵⁸⁵, не прецизирајући при том ко је жртвовао српски народ, пред киме су све српске жртве током рата падале и од кога су Срби највише страдали.

Како је изгледала историјска перспектива? “Немојте се дати заварати причама да је ово привремено, да ће доћи нешто ново. Никад више у Југославији неће доћи оно “ново” што се код нас зове старо, а код њих ново”, рекао је Тито на прослави годишњице ослобођења Крагујевца.¹⁵⁸⁶ Како је Тито одговарао на питање новинара листа *Иманите* да ли се у Југославији црква узнемирује? “Послије ослобођења нико овдје није прогањао цркву, нико није прогањао ни свећенике ни вјернике. Али, ми смо имали строг став према познатим злочинцима, према оним свећеницима који су извршили или руководили покољима Југослаовена. Наш је задатак био да их казнимо. Уосталом, то је народ захтијевао. Ми нисмо дирнули ни у једног другог свећеника, иако су међутим многи од њих радили у корист усташа и благосиљали кољачке фашистичке банде. Ми смо прогањали само оне који су се са оружјем у руци борили против народа који се борио против окупатора, за ослобођење отаџбине.”¹⁵⁸⁷

Народни фронт Југославије, чију је организациону структуру у потпуности контролисала КПЈ, је престављао једну од две могуће “листе” на изборима 11. новембра 1945. године. Политичке странке које су крајем рата и нарочито после споразуме Тито-

---

¹⁵⁸³ *Josip Broz Tito. Govori i članci*, I, Naprijed – Zagreb, 1959, s. 243.

¹⁵⁸⁴ *Josip Broz Tito. Govori i članci*, I, Naprijed – Zagreb, 1959, s. 326.

¹⁵⁸⁵ *Josip Broz Tito. Govori i članci*, I, Naprijed – Zagreb, 1959, s. 302.

¹⁵⁸⁶ *Josip Broz Tito. Govori i članci*, II, Naprijed – Zagreb, 1959, s. 71.

¹⁵⁸⁷ *Josip Broz Tito. Govori i članci*, II, Naprijed – Zagreb, 1959, s. 99.

Шубашић пришле Фронту су биле обавезне да прихвате његов програм и да се њихово чланство прикључи локалним одборима НФЈ. Победи НФЈ на изборима (око 88% бирача је изашло на гласање, Фронт је добио огромну већину од око 6.5 000.000 гласова, док је “кутија без листе” добила око 700.000 гласова¹⁵⁸⁸) је претходило неколико корака које је КПЈ предузела у лето 1945. године како би победу осигурала.

На првом месту, до тада су најопаснији противници били убијени или на други начин онемогућени да учествују на изборима. Мањи центри политичког окупљања на локалном нивоу који су представљали индустријалци, имућнији сељаци или интелигенција већ су били дисквалификовани из учешћа у изборној кампањи, углавном на основу закона о народним непријатељима. Почетком августа 1945. године је, на предлог Британије, односно захтева са Кримске конференције, АВНОЈ био проширен са 118 “некомпромитованих чланова” из скупштинског сазива 1938. године. Одмах по проширењу АВНОЈ-а поузданим чланством (отсуство радикала је било кључни фактор) 10. августа 1945. године је на Трећем заседању АВНОЈ-а била образована Привремена народна скупштина ДФЈ. У августу 1945. године је при ЦККПЈ била образована *Комисија за изградњу народне власти* чији је задатак био да “партијску линију” уграђује у “државну линију”, да координира и да контролише њихово преклапање на свим нивоима.¹⁵⁸⁹

Основни задатак Привремене народне скупштине је био да донесе низ законских аката којима је било утврђено ново изборно право, изборни систем за избор Уставотворне скупштине и њену организацију, којима је организован судски систем, решено питање држављанства, штампе, удруживања, зборовна, кривичних дела против “народа и државе”¹⁵⁹⁰, конфискације, аграрне реформе и колонизације. Потом је Привремена народна скупштина била распуштена на основу изборних резултата, организована је Уставотворна скупштина (Савезна скупштина и Скупштина народа) која је први пут заседала 29. новембра 1945. године. Изборну победу комуниста и НФЈ је гарантовала чињеница да је КПЈ контролисала све изворе друштвене моћи и политичке власти. Као и у Румунији и Бугарској, и у Југославији су синдикати штампара и дистрибутера новина својим “спонтаним штрајковима у које власт нема право да се меша” потпомогли дисквалификавање опозиционих листова

¹⁵⁸⁸ *Josip Broz Tito. Govori i članci*, II, Naprijed – Zagreb, 1959, с. 110.

¹⁵⁸⁹ Комисија је своје закључке спроводила преко Министарства за Конституанту чиме је партија директно утицала на рад свих представничких тела. На значај комисије указује њен састав: секретар је био Леон Гершковић из Министарства за Конституанту, чланови Владо Зечевић као Министар унутрашњих послова, Жеже Вилфан као јавни тужилац, Мића Карлић из Министарства за Конституанту, Љубодраг Ђурић као шеф Титовог кабинета и Јосип Хрњчевић као председник Вишег војног суда. У: - Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u Jugoslaviji 1945-1952, Beograd 1995, с. 30, 36.

¹⁵⁹⁰ „На изборима неће имати право да гласају само издајници своје домовине, отворени сарадници окупатора, то јест само они који су у најкритичнијем часу историје наших народа издали своју земљу”. У: *Josip Broz Tito. Govori i članci*, II, Naprijed – Zagreb, 1959, с. 24. - Наравно, није било јасно дефинисано ко све спада у ту групу што је битно допринело изборном резултату 11. новембра 1945. године.

којих је ионако било мало.¹⁵⁹¹ На пример, седми број листа *Демократија*¹⁵⁹² је био заплешен због тога што је, према Титовој интерпретацији пред страним новинарима, хтео да унесе дух раздора и неповерења према Армији и низ, по КПЈ, деструктивних информација. У том говору Тито је заплешу опозиционог листа објаснио као акт нове демократије: ”А ми смо им показали да је код нас демократија и да их можемо заплијенити”.¹⁵⁹³ Тако небулозна реченица може имати смисла само уколико је средишњи критеријум за разумевање демократије онај по којем реч *народ* (па отуда *народна демократија*) подразумева онај део народа који је подржавао комунисте, па би само по критеријумима такве ”демократије” заплеша опозиционих новина могла бити ”демократски акт”.

Армија је, као и у друге две балканске земље, била носећи стуб власти новог система. У Југославије је она, до душе, настала од Југославена, док је у Румунији и Бугарској Црвена армија (РККА) обављала исту ону функцију коју је у Југославији обављала НОВЈ. Највећи број чланова партије се налазо управо у војсци - око 85.000 партијаца. Армија је била под пуном контролом КПЈ јер су комунисти у њој држали 94% командних места. Без обзира на чињеницу да је КПЈ у току рата била омасовљена (на крају рата је имала 141.066 чланова што је био драстичан скок у односу на 12.000 из 1941. године) партија је после рата и даље била кадровска партија, бољшевичког типа.¹⁵⁹⁴ НОВЈ је крајем рата имао око пола милиона бораца чије су језгро, упркос објави мобилизације крајем 1944. године, и даље чинили партизани.¹⁵⁹⁵

Па ипак, сви ти чиниоци нису били довољни за слободне изборе. КПЈ је до септембра 1945. године успела да растури опозицију, а завршни ударац јој је био задат низом суђења ”великим личностима” попут Драже Михаиловића у јуну 1946. године (”војна опозиција”) или Драгољубу Јовановићу у 1947. године (као ”политичка опозиција” у контексту низа пресуда ”земљорадницима” у Источној Европи и почетка Хладног Рата). Опозицији су се пред новембарске изборе 1945. године прикључили и људи који су до тада били у власти и који су на места министара у привременој влади ДФЈ дали оставке, попут Грола, Шубашића

---

¹⁵⁹¹ Одговор Тита на питање страних новинара о заплешивању листа ”Демократија”: ”Колико је мени познато радници су ступили у штрајк. Код нас је слобода штрајка. Радници су ступили у штрајк због тога што је тај лист напао и увриједио синдикате.” (реч је о Синдикату графичких радника који су одбили да штампају опозиционе листове). У: *Josip Broz Tito. Govori i članci*, II, Naprijed – Zagreb, 1959, с. 113; Материјална средства штампе, штампарије и папир, су се експропријацијом после рата нашла у рукама државе, односно партије. Уз то, при Политбироу ЦККПЈ је постојало одељење за агитацију и пропаганду (Агитпроп) које је руководило средствима јавног информисања (постављало и смењивало руководиоце и уреднике, давало директиве о профилу уређивачке политике обезбеђивало финансијска средства...).

¹⁵⁹² Изванфронтска опозиција је имала само два листа. Мачеков део ХСС-а је издавао Народни глас, а Гролова партија Демократију. Мачеков је лист одмах био забрањен, а Гролов је доживео тек седам издања. У: *Obradović, Marija, „Narodna demokratija“ u Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 1995, с. 34.

¹⁵⁹³ *Josip Broz Tito. Govori i članci*, II, Naprijed – Zagreb, 1959, с. 105.

¹⁵⁹⁴ *Obradović, Marija, „Narodna demokratija“ u Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 1995, с. 31.

¹⁵⁹⁵ *Bilandžić, Dušan, Istorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Zagreb, 1979, s. 101.

или Шутеја.¹⁵⁹⁶ Снажну опозицију су представљали и делови римокатоличке хијерархије на челу са надбискупом Алојзем Степинцем који су се у августу 1945. године побунили против аграрне реформе која је погађала њихове поседе, као и против одвајања цркве од државе и школског система од цркве.

Као и у Румунији и Бугарској, али и на Западу, и у Југославији је постојала “фронтоска опозиција” коју је представљао Драгољуб Јовановић. Исто као и у друге две балканске земље, Јовановић је, под оптужбом за сарадњу са западним обавештајним структурама био ухапшен и осуђен. Од традиционалних демократских институција у политичком систему “народне демократије” у Југославији је већ на јесен 1945. године остала само једна институција - Народна скупштина ФНРЈ и републичке народне скупштине.¹⁵⁹⁷

Као што је функција привремене народне скупштине из августа 1945. године била да донесе низ закона којима би се нова власт на изборима и “легитимисала”, тако је на првом заседању Народне скупштине ФНРЈ у мају 1946. године био донесен један од, по Титовим речима, најважнијих закона поред Устава – *Општи закон о народним одборима*. Тим је законом била коначно регулисана административно-територијална подела Југославије, начин избора за народне одборе и надлежности, као и структура и функционисање народних одбора. Југославија је, као што је прва донела устав, била и прва земља која је у Источној Европи донела и такав закон о народним одборима који је требало да осталим земљама “народне демократије” послужи као модел. Задатак народних одбора у систему “народне демократије” није био политичко-иницијативни, већ мобилизациони. Њихова моћ је била на нивоу репрезентације власти јер су у очима становништва одбори били задужени за снабдевање становништва храном и огревом, одузимање или додељивање станова, извршавање откупа и сл.¹⁵⁹⁸ Југославија, међутим, није била само “извозник” модела у законодавству, већ и “увозник” законодавних модела из СССР-а. Најеклатантнији пример је био нови Устав.¹⁵⁹⁹ У јануару 1946. године систем је добио још једну важну институцију: Контролну комисију при Председништву савезне владе чији је задатак био контрола рада органа државне управе.¹⁶⁰⁰

Унутар КПЈ, моћ је била концентрисана у њеном врху, односно уколико би хијерархију

---

¹⁵⁹⁶ Излазак Шутеја, Шубашића и Грола из прве ДФЈ владе у августу-септембру 1945. године се може сматрати знаком почетка Хладног рата и поклапа се у хронолошком аспекту са заоштравањем ситуације и у Румунији и Бугарској, што је углавном била последица Потсдамске конференције. Нејасно је да ли су та тројица напустила владу као део британско-совјетског споразума или је њихово напуштање владе била последица почетка британско-совјетског сукоба који је довео до Хладног рата.

¹⁵⁹⁷ Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u *Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 1995, c. 34.

¹⁵⁹⁸ Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u *Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 1995, c. 38.

¹⁵⁹⁹ Јовановић, Мирослав, “Пресликана или самобитна друштвена изградња: компаративна анализа устава ФНРЈ (1946) и “Стаљинског” устава СССР-а (1936), *Токови историје* 1-2/2008, Београд 2008, с. 280-291.

¹⁶⁰⁰ Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u *Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 1995, c. 41.

унутар партије могли описати концентричним круговима који се сужавају што се више приближавају врху, моћ је била највећа у најужем кругу. Обично се мисли да је Политбиро најснажније и једино аутономно политичко тело у партији, али и у оквиру њега је постојала елитна група коју су, у случају Југославије, чинили Тито, Едвард Кардељ, Александар Ранковић, Милован Ђилас и Борис Кидрич.¹⁶⁰¹ Међу њима је највећу моћ имао Тито којем је припадала политичка иницијатива. Део његове моћи произилазио је из харизме његове личности о чему су многи савременици оставили сведочанство¹⁶⁰², али део његове неприкосновене позиције је био и последица обрачуна и победа над ривалима којих је у Југославији било. Један од њих је био, на пример, Андрија Хебранг. Осим тога, концентрација моћи у Титовим рукама је била и последица његовог настојања да целокупну комуникацију са Москвом стави под своју контролу у чему је и успео после елиминације осталих центара и радио-станица са простора Југославије путем којих је Москва комуницирала са појединим кадровима. Већ после 1943. године он је, поред једне хрватске радио-станице, био једини који је комуницирао са “Коминтерном”, односно Димитровим и Стаљином, покивајући, при том, и Бугарску чија партија све до мисије Ивана Винарова на лето 1944. године, није имала директну везу са Москвом. Стаљин се до јесени 1944. године о ситуацији у Бугарској обавештавао преко Тита о чему сведочи дневник Георги Димитрова.

Тито је, постепено са изградњом својих позиција у Југославији, али и у плановима савезника, јачао свој углед у Москви и пажљиво чувао своје ексклузивно право комуникације са Стаљином. Он је одлазио у Москву и враћао се из ње а да његови најближи сарадници о свему томе нису били обавештавани. Нису знали ни поводом чега је одлазио, ни шта је тамо радио, ни шта се све и са киме у Москви договарао. Његови сарадници су о таквом његовом односу према њима често сведочили. Стамболић се, као и Ђилас, сећао да је Тито умео да ЦК обавести да је добио позив из Москве, али и да не каже ништа о карактеру посете, што га није спречавало да се по том питању “консултује” са ЦК: “Питао нас је шта о томе мислимо, ми смо ћутали”.¹⁶⁰³ Сличну појаву је забележила и италијанска историографија о Палмиру Тољатију.¹⁶⁰⁴ Наведени пример указује да се моћ није налазила у Политбироу, као што се обично мисли, већ да су и у њему постојале разлике у степену моћи. Снажни појединци, попут Тита у Југославији или Тољатија у Италији, који су имали контролу над комуникацијом у сопственој земљи, али и монопол на комуникацију са Москвом, су своје најуже сараднике, обично домаће млађе кадрове, користили као први круг ширења своје воље, утицаја и

¹⁶⁰¹ Ђилас је у *Разговорима са Стаљином* забележио да је и Стаљин уочио “уиграну четворку” у КПЈ. То су били Тито, Кардељ, Ранковић и Ђилас. У: Ђилас, Milovan, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990, s. 110.

¹⁶⁰² Pirjevec, Jože, *Tito i drugovi*, I deo, Beograd 2013, s. 19-25.

¹⁶⁰³ Glišić, Venceslav, *Susreti i razgovori. Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd 2010, s. 86-87.

¹⁶⁰⁴ АЈ, СКСКЈ, IX, 48/1-151, *Razgovor sa drugom Toljatiјem* 29.11.1956.

инструкција добијених из Москве. Титов најужи круг домаћих сарадника (Кардељ, Ранковић, Ђилас, Кидрич) би, добивши директву, спроводили Титову вољу даље. “Други круг” или “други степен” моћи се налазио у Централном комитету којем су припадали и чланови Политбироа. ЦК је преко својих секретаријата вољу партијског врха спроводио на доле дуж хијерархијске лествице све до базе. Иако се у изворима сусрећу формулације попут спровођења “државне линије” и “партијске линије”, спровођена је била само “партијска линија” захваљујући чињеници да је још током рата почео процес постепеног преклапања партијског и државног врха, а потом и читавих структура, партијске и државне, тако што је партија “извршила инвазију” на државну структуру. Тако се може рећи да је Политбиро био тело преко којег је елита партије вршила “трансмисију” своје воље на остатак друштва. Партијска и остала контролисана штампа, као и партијски форуми су служили као корективи и смернице спровођења “партијске линије”.¹⁶⁰⁵

Како је Партија стекла компезацијску моћ? Основе власти су биле постављене захваљујући кондигној моћи коју је партија поседовала, дакле присили, а могућност да поткупљује, корумпира и награђује своје кадрове и сараднике је Партија постепено стицала запоседањем материјалних ресурса различитог типа. Да би запосела материјалне ресурсе којима до доласка на власт није располагала (изузимају се коминтерновски кадрови који су били на “платном списку” Коминтерне), Партија је те ресурсе прво морала да одузме од дотадашњих власника. Значај процеса преклапања партије са државом је за Партију, поред осталог, био и у томе што је индустријски, финансијски и трговачки капитал који је путем “национализације” одузела од дотадашњих власника могла да прогласи државним. У основи, Партија, а не држава, је тим капиталом располагала. Утицај земљовласника је био ограничен аграрном реформом. До краја 1947. године је у све три државе којима се овај рад бави процес “национализације” крупне индустрије, банкарства и транспорта био завршен. Национализација и конфискација су најпре били изведени у Југославији (Законом о конфискацији 1945. године и Законом о национализацији из 1946. године).¹⁶⁰⁶

Фонд “народне имовине” су партизани у Југославији стварали од 1941. године, али значајнији капитал су почели да стичу одузимањем имовине “народних непријатеља” на основу Одлуке АВНОЈ-а 21. новембра 1944. године. Имовина која је у том првом таласу била одузета је у фебруару 1945. године стављена под контролу повереништва за трговину и

¹⁶⁰⁵ Драгишић, Оливера, “Перцепција Истока, Запада и самоперцепција у југословенској штампи 1948-1949. године”, *Токови историје* 2/2015, Београд 2015, с. 155-171.

¹⁶⁰⁶ Током 1945/6. године процес национализације је био нешто спорији у Бугарској и Румунији углавном због њиховог нерешеног међународног положаја. У Румунији је тек 20. децембра 1946. године био донет закон о национализацији Румунске банке, док је у Бугарској током прве две године једва 30% производних капацитета прешло у “државне руке”. Закон о национализацији је Велика скупштина Румуније донела тек 11. јуна 1948. године. У: - Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u Jugoslaviji 1945-1952, Београд 1995, с. 49.

индустрију НКОЈ-а. Други талас обезбеђивања имовине, односно њеног “подржављења”, је уследио са законом из маја 1945. године којим се ратна добит стечена за време окупације одузимала и уплаћивала у корист Фонда за обнову и помоћ пострадалим крајевима.¹⁶⁰⁷ До краја 1944. године Партија је покренула питање државног монопола над дуваном који је представљао значајан ресурс прихода.¹⁶⁰⁸ До октобра 1945. године су биле “ликвидиране” све банке чији је капитал прешао у “државне руке”. Закону о национализацији, усвојеном у децембру 1946. године је, као и сваком другом, претходила партијска одлука из септембра исте године. Крај процеса “подржављења” индустрије се одиграо 1948. године, убрзан Резолуцијом Информбироа. Динамика “подржављења” приватне имовине је ишла следећим темпом: конфискацијом, секвестром и одузимањем ратне добити државна својима је крајем 1945. године обухватила 80% индустрије, одлучујући део банкарства и готово целу велетрговину. После национализације 1946. године “држава” је већ поседовала сву индустрију од савезног и републичког значаја и 70% локалне индустрије, целокупно банкарство, велетрговину и саобраћај, комуникациона средства и 90% трговине на мало, а страни капитал који је пре рата учествовао са скоро 50% у домаћој привреди је био избачен. Остатак индустрије је у “државне руке” прешао другом национализацијом 1948. године.¹⁶⁰⁹ Уз убиства, репресију, контролу медија, цепање странака и привлачење њихових левих крила у Фронт, конфискација и национализација су битно оснажиле позиције комуниста у такозваној “народној демократији” у Југославији.

Посебну улогу у процесу стабилизације постигнутих војних успеха су имала такозвана “велика суђења”. У Југославији су најзначајнији судски процеси били организовани против Михаиловића, Степинца и Драгољуба Јовановића. Чин Михаиловићеве пресуде и његовог убиства је представљао завршницу савезничких споразума, док је, на пример, у суђење Драгољубу Јовановићу био уписан почетак Хладног рата.

Увод у “велико суђење” Михаиловићу током јуна-јуча 1946. године је било суђење Централном националном комитету покрета Драже Михаиловића и командантима његових војних одреда јула-августа 1945. године када је било осуђено 25 људи. Њихово суђење и пресуде су представљале “завршне радове” током окончања војних операција НОВЈ и имплементације договора Тито-Шубашић. Судски процес је почео уочи трећег заседања АВНОЈ-а и појачавао је политичке и психолошке позиције победника. Тој групи Михаиловићевих сарадника се судило на основу Уредбе о војним судовима чиме је судски

¹⁶⁰⁷ До краја 1945. године је само путем конфискације око 55% укупних индустријских капацитета прешло у “државну својину”. У: - Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u Jugoslaviji 1945-1952, Beograd 1995, c. 53.

¹⁶⁰⁸ Zapisnik sa sednice nacionalnog komiteta održane 30 novembra 1944, *Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945*, ur: Petranović Branko, Marković Ljiljana, Beograd 1991, s. 63.

¹⁶⁰⁹ Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ u Jugoslaviji 1945-1952, Beograd 1995, c. 59.

процес припадао првом циклусу репресије у Југославији.¹⁶¹⁰ Јавни тужилац, Милош Минић, је коначно добио прилику да јавности прикаже нека од лица која су сарађивала са окупатором. То прво суђење “колаборационистима” је постало још значајније хапшењем и извођењем пред суд Михаиловића. За суђење Михаиловићу, које је представљало и коначну пресуду његовом покрету, политици и његовим присталицама, је била обезбеђена највећа сала тог времена у Београду од око 850 места, а ток суђења је био преношен преко радија. Смрт Милана Недића, за којег у новој власти и делу народа није било сумње да је био колаборациониста, није представљала драму за власт и “народ”, колико пресуда Михаиловићу којег су Савезници подржавали готово до почетка 1944. године, а Американци и дуже. Он је за партизане и комунисте представљао најзначајнију војну и политичку фигуру, као и једног од главних ривала у њиховој борби за власт. Британија током суђења није показивала превелику заинтересованост за помоћ Михаиловићу како се пред југословенском јавношћу не би открило и њихово учешће у његовом паду, док су амерички покушаји да га одбране прикупљањем доказа у његову корист, остали без ефекта на крајњи исход суђења јер ни они нису хтели да кваре савезничке споразуме. Тако је морало и бити јер су обе савезнице “пропустиле прилику” да га евакуишу из Југославије када се са својим јединицама повукао у Босну, што је био тек последњи у низу њихових “пропуста”. Јавни тужилац, Милош Минић, поново је добио прилику да јавности прикаже лице главног партизанског непријатеља као издајника и ратног злочинца.

Током судског процеса Михаиловићу, који је био добро организован и припремљен захваљујући заплени његове архиве, Партија је покушала да конструише његову везу са Павелићем и Степинцем. Циљ те намере је био покушај изједначавања свих “издајника”, “колаборациониста” и “злочинаца”, али је аутентичност документа којим су те везе “посведочене” била спорна.¹⁶¹¹ Михаиловић је, уз низ других представника “старе Југославије”, био осуђен, а место извршења казне и његов гроб су остали непознати до данас.

Други важан политички процес водио се против Алојзија Степинца, загребачког надбискупа. Степинац је Титу сметао из више разлога. Није пристајао на подређивање католичке цркве држави, одбијао је да буде опозван због подршке НДХ и њеним ратним злочинима, био је харизматична личност са снажном подршком међу Хрватима услед чега је Тито извесно време непосредно после рата одлагао његово суђење. Најважније, са укидањем НДХ, у федеративној Хрватској је био организован покрет *Крижара* који је наставио да се

---

¹⁶¹⁰ Милићевић, Наташа, Југословенска власт и српско грађанство 1944-1950, Београд 2009, с. 312.

¹⁶¹¹ Милићевић, Наташа, Југословенска власт и српско грађанство 1944-1950, Београд 2009, с. 316.

бори против нове власти, а којем је Степинац пружио подршку.¹⁶¹² Најава Степинчевог хапшења и суђења је осванула у *Борби* у октобру 1945. године у једном Титовом чланку у којем га је оптужио за сарадњу са НДХ и за супротстављање ДФЈ. Британски амбасадор Стивенсон је партијским оптужбама против Степинца пружио подршку сматрајући његове наступе и сарадњу са *Крижарима* неприхватљивим у новој држави док још рат није био окончан. Одлука да Степинац буде изведен насуд је била донета на лето 1946. године на Бледу на састанку којем су присуствовали Тито, Кардељ и Јосип Хрњчевић као јавни тужилац Југославије. Оптужница против Степинца је америчком амбасадору у Југославији била позната три дана пре суђења. Према оптужници Степинац је био сарадник “усташко-крижарске терористичке организације” чије је злочине прикривао, уз то је сарађивао са Павелићем током чије је власти организовао покрштавање православаца. Приписивало му се и организовање војничког клера које је подстицало усташе и Павелића да мрзе и прогоне Србе, али и њима нелојалне Хрвате и остале народе. Осим тога, Степинац је у надбискупији скривао Павелићеву архиву. Почетком 1945. године је партији засметало и оснаживање веза између Степинца и Мачековог дела ХСС-а. Пресуда је Степинцу била изречена у октобру 1946. године: осуђен је на 16 година затвора са тешким радом.¹⁶¹³ Случај Степинца је, упркос донетој пресуди, још дуго мучио Титов режим поготово на спољној политичкој равни.

Када је Тито на питања страних новинара о положају цркве у новој Југославији одговори са “... то је бесмислица”¹⁶¹⁴, он је наравно лагао, а није ни могао другачије да наступи у очима стране јавности јер му је имиџ толерантног и демократског владара управо на Западу био потребан. Одбијајући да призна своју кривицу пред новим властима и њиховим судом, Степинац је изнео чињенице о односу партије и партизана према католичкој цркви. Према његовом сведочењу НОП је од почетка борбе убио између 260 и 270 католичких свештеника, око десетак часних сестара, уништене су биле све католичке школе осим можда једне гимназије, уништене су црквене штампарије и штампа, одузета су бројна католичка предузећа, онемогућен је био рад католичких сиротишта, црквене хуманитарне организације *Caritas*, друштва Светог Јеронима, одузета им је имовина, отежана је веронаука у школама, уведен је цивилни брак, из болница су избачене часне сестре, а свештеници нису

¹⁶¹² Тито је крижаре у једном интервјуу који је дао страним новинарима дефинисао на следећи начин: “Судећи по називу, могло би изгледати као да је то неки религиозни или можда клерикални покрет. То није никакав религиозни покрет. То није ни нека нова организација. То су оне усташе кољачи који су за вријеме борби били разбијени и побјегли у шуме. Има их у групицама од по пет, шест, до десет. Они су узели себи назив “крижари” да би изгледали као да је то неки религиозни покрет. Мислили су да је под тим називом лакше чинити злочине и вјеровали су да ће их народ помагати. Међутим, народ их одбацује као зликовце и као криминалце. Они су наоружани бандити, често врше нападе на истакнуте народнофронтвце, ако их негде пресретну на цести. То је обичан криминал.У: - *Josip Broz Tito. Govori i članci*, II, Naprijed – Zagreb , 1959, с. 117.

¹⁶¹³ Živojinović, R. Dragoljub, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*, Beograd 2007, s. 189-203.

¹⁶¹⁴ *Josip Broz Tito. Govori i članci*, II, Naprijed – Zagreb , 1959, с. 99.

били сигурни у своју безбедност.¹⁶¹⁵

Многе од наведених мера се нису тицале само католичке цркве, нити су специјално против ње биле уперене попут, на пример, увођења цивилног брака или конфискације имовине, скрнављења храмова и сл. Исте такве облике насиља је партија примењивала и према православној цркви. Како су у новој држави прошле њене најважније верске организације – католичка, православна и муслиманска (мада је у опхођењу према њима партија правила нијансе), тако су једнако лоше прошле старе, али и нове нације. Као и остали народи Југославије и Балкана који су доживели долазак комуниста на власт, изгубили су слободу личности. Шта више, били су прегажени “чизмом тоталитаризма”. У том смислу њихова борба за “ослобађање од српског јарма” је, са наступањем тоталитарног комунизма, била обесмишљена.

Какав је био однос нових власти према православној цркви? То питање је посебно важно и деликатно управо због тога што је црква била једна од најмоћнијих српских организација која се, у извесном смислу, јављала као конкурент новој власти, посебно због тога што је у Србији НОП са својом идеологијом био најнепопуларнији у Југославији. Тито је добро схватио да без овладавања Србијом његова власт не може бити стабилна, а пут ка овладавању Србијом је водио, поред осталог, и преко овладавања Црквом.¹⁶¹⁶ Тај процес је био обострано мукотрпан. Завршио се потчињавањем Цркве држави, односно партији, по моделу који је већ био разрађен у СССР-у. Руска православна црква је у случају све три посматране земље на Балкану одиграла значајну улогу указујући својим моделом понашања и сарадњом са режимом у СССР-у пут развоја и сарадње и Српској православној цркви, али и румунском и бугарском клеру.¹⁶¹⁷ Крајњи исход подређивања свештенства новом режиму је био могућ услед чињенице да је Црква била институција која је о свом постојању и деловању размишља миленијаристички, односно веровала је у своје постојање и обављање своје мисије “до краја света”. Услед тога Црква је и са комунистима морала и успела је да пронађе *modus*

¹⁶¹⁵ Živojinović, R. Dragoljub, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*, Beograd 2007, s. 194.

¹⁶¹⁶ Из тог разлога Тито није увек био нетолерантан према свештенству јер је знао да без наклоности или сарадње бар дела свештенства са новим властима у Србији неће моћи да влада стабилно. О томе сведочи сусрет проте Михајла Смиљанића, председника СУБНОР-а у Сирогојну, са Титом и Ђиласом: “Иде Тито, ми му кличемо: ‘Живео!’, кад неко упита за мене: ‘Ко је онај у мантији?’ . Крцун му одговори: ‘Миланов син’. На то ће Ђилас: ‘Да га дамо на политички курс’! Кад је Тито то чуо рече: ‘Добар поп више вреди међу људима него пет политичких...’” у: - *Yugopapir*, <http://www.yugopapir.com/2016/01/prota-mihajlo-smiljanic-predsednik.html>

¹⁶¹⁷ Многи су били склони да помисле да је одлазак митрополита Јосифа у марту 1945. године у Москву на устоличење новог патријарха Све Русије био преломни моменат у овладавању српском православном црквом, али Драгољуб Живојиновић сматра да то није био случај јер је у Југославији права борба тек почињала. Такође, приликом посете делегације Руске православне цркве Српској православној цркви на пролеће 1945. године, руски епископ Сергиј је причао како је учествовао у одбрани Москве и да је, као и многи други свештеници, био одликован за своје патриотско држање у рату, напомињући да би желео да види да и СПЦ покаже исто толико патриотизма и прогресивног држања у раду на јачању југословенске државе и очувању истинског православља. У: - Живојиновић, Р. Драгољуб, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998, с. 17, 20.

vivendi у настојању да и њихов систем надживи. Партија је такође веровала у своје постојање и деловање “до краја вечности” али је историја показала да је Црква надживела социјалистичке системе у свим државама. Међутим, православна црква из те “сарадње” није изашла неокрњена. Митрополит Јосиф је у једном свом излагању 1945. године приметио да су Немци и усташе убили 400 свештеника, а комунисти 200, да је ОЗН-а убила митрополита Цетињског, Јоаникија, да је нова власт финансијски помагала Цркву у Црној Гори и Македонији како би их одвојила од СПЦ, и тд.¹⁶¹⁸

Најважнији догађаји и контакти између нове власти и СПЦ су се одиграли између октобра 1944. године и новембра 1946. године када се у земљу вратио патријарх Гаврило Дожих. У отсуству интернираног патријарха Гаврила, дужност поглавара Цркве је, на основу црквеног устава и одредбе по којој најстарији митрополит мењао партијарха, вршио митрополит Јосиф (Цвијовић). Током рата СПЦ је највеће разарање доживела на територији НДХ.¹⁶¹⁹ У Србији су комунисти убили 46 свештеника, у Црној Гори 33, У Босни, Херцеговини и Славонији 46 свештеника. Пред крај рата део свештеника је био затворен чиме је обнова црквеног живота била онемогућена. Друге мере којима је нова власт прибегла у сузбијању деловања цркве у фрагилном периоду пред крај рата је била забрана кретања свештенству до њихових епархија и парохија, што је у ствари био потез предупредивања митрополита Јосифа да посети своју митрополију која се налазила на територији нове републике Македоније.¹⁶²⁰ Материјална основа Цркве је била ослабљена аграрном реформом јер јој је било одузето око 70.000 хектара и 1180 црквених грађевина, штампарија, осигуравајуће друштво, а веронаука је у школама била под пуном контролом партије и могла се изучавати на посебан захтев ученика, док су вероучитеље постављали комитети.¹⁶²¹ У лето 1945. године је црквени брак био проглашен незаконитим.

Митрополит Јосиф је показивао “знаке непослушности” не само према домаћој власти, већ и према делегацији Руске православне цркве за коју је сматрао да је била део

---

¹⁶¹⁸ Живојиновић, Р. Драгољуб, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998, с. 29-31.

¹⁶¹⁹ Потпуно је било уништено 330 цркава, 49 капела, 17 манастира. Уништено је било огромно културно и уметничко благо којим је Црква располагала. У Горњокарловачкој епархији је било убијено 66 свештеника, у Тузланско-зворничкој 36, у Далматинској 22, док је 335 цркава, 23 капеле и 17 манастира претрпело значајно скрнављење. У: Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске Православне Цркве*, књ. III, Београд 1991, с. 47-157.

¹⁶²⁰ Став представника РПЦ приликом посете СПЦ на пролеће 1945. године по питању “македонске цркве” је био да се са њом у будућности поступа као што се у СССР-у поступило са Украјинском црквом (да има своје епископе, употребљава македонски језик у обредима и да има на челу егзарха који би признавао власт СПЦ). Митрополит Јосиф је сматрао да РПЦ и Бугарска православна црква (БПЦ) раде на обезбеђивању црквене личности која би македонске епископе увела у њихова звања. Дуго задржавање представника РПЦ у Софији после посете Београду је те сумње појачавало. Јосиф се о посети епископа Сергија изјаснио негативно сматрајући да је РПЦ била продужена рука Кремља и да је настојала да “бољшевизује” СПЦ. У: Живојиновић, Р. Драгољуб, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998, с.

¹⁶²¹ Живојиновић, Р. Драгољуб, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998, с. 14.

нове, стаљинистичке власти у СССР-у и да је на Балкану, сходно томе, требало да спроведе совјетске интересе у балканским црквеним организацијама. Домаће свештенство упозоравао да је Стаљин у РПЦ заузео оно место које је раније имао цар Николај II, поистовећујући његов “царизам” са новим “стаљинизмом”.¹⁶²² Митрополит Јосиф је сматрао да је стварни циљ посете био одвајање мале Православне цркве у Чехословачкој од СПЦ по моделу који је већ био изведен у Албанији у којој је православна црква била одвојена од СПЦ како би СССР и преко црквене организације у Албанији “изашао на море”.¹⁶²³ Отуда је нова власт морала да “уклони” митрополита Јосифа као реметилачки фактор спровођења совјетизације у домену цркве. Први кораци у том смислу су били предузети већ крајем лета 1945. године. Тек успостављен систем се на интернационалном нивоу покренуо Титовом наредбом југословенском делегату у Савезничком већу за Италију, Јосипу Смодлаки, да успостави контакт са патријархом СПЦ и да га позове да се врати у земљу.¹⁶²⁴ Његовим повратком је требало да митрополит Јосиф и његова делатност, за почетак, буду деградирани.

Самим повратком патријарха Гаврила у нову Југославију комунисти не би много постигли јер је патријарх, водећи се интересима СПЦ као и интересима Немачке (о чему сведочи један документа Хермана Нојбахера из половине јануара 1945. године), планирао да окупи “све српске снаге” у борби против комунизма, под чиме је подразумевао окупљање снага Недића, Љотића и Аћимовића, уз Нојбахерову помоћ.¹⁶²⁵ За КПЈ би такав подухват у Србији, иначе ненаклоњеној комунистима, у осетљивом тренутку какви су били први месеци 1945. године, била погубна. Комунисти и Немаци, који су у Бечу већ били организовали сусрет Недића, Љотића и Аћимовића са патријарховим секретаром, почели су борбау за “патријархову душу”. План комуниста за придобијање патријарха је подразумевао најпре његово одвајање од цркве у емиграцији. Патријарх се у Југославију вратио крајем 1946. године када се састао са Титом и низом његових функционера. Католичка црква и амерички амбасадор су приметили да би се СПЦ могла, по узору на РПЦ у СССР-у, претворити у “орган ОЗН-е”. Осим натезања новог режима са црквеним властима око позиције СПЦ у

---

¹⁶²² У томе је био у праву јер је “стаљинизам” наследио и уградио многе елементе “руског царизма” у свој стил власти (У “стаљинизму” су била помирена два екстремна становишта, реакција на царско самодржавље у виду екстремних револуционарних учења и развојна политика државности која је била у нескладу са идејом “комунистичке интернационале”. У “стаљинистички” систем је била инкорпорирана и институција политичке полиције ГПУ, касније НКВД, наглашавана је била “великоруска политика” која је била више у сагласности са царистичком Русијом него са Лењиновим разумевањем националног питања, слични су и по ратоборном антисемитизму, а идеја државности је на 18. конгресу КПСС-а 1939. године била званично прихваћена). У: Јовановић, Мирослав, “Стаљинизам”, *Историјски гласник*, 1-2, 1993, с. 11-113.

¹⁶²³ Живојиновић, Р. Драгољуб, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998, с. 32.

¹⁶²⁴ Живојиновић, Р. Драгољуб, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998, с. 26.

¹⁶²⁵ Живојиновић, Р. Драгољуб, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998, с. 45.

Југославији, око проблема са “македонском” и “црногорском црквом”, други велики проблем је био одбијање СПЦ да се потчини РПЦ. Тај други проблем је био решен сукобом Тито-Стаљин 1948. године, док је однос Цркве са режимом у Југославији био амортизован дипломатским стилем преговарања са властима који је патријарх фаворизовао, што је на савременике оставило устисак попуштања и пораза пред Титовим режим.

Поред уложеног напора да према сопственим потребама реши нека од темељних питања попут односа са православном и католичком црквом, да организује Народни фронт као најважнију институцију преузимања цивилне власти, да задовољи националне аспирације до мере која не би угрозила јединство Нове Југославије и неприкосновену позицију саме партије, Тито је и у војсци морао да изврши низ промена током 1944/5. године. Те су се промене одвијале у два правца, у организационом и у политичком, а понекад су се та два правца прожимала и међусобно условљавала. Најважнија промена у војсци тичала се преласка са герилског начина ратовања пре уласка у Србију на фронтални када је током јесени и зиме 1944. и пролећа 1945. године обављала завршне операције у Југославији. Са међународном признањем Титових позиција и у контексту успостављања прве ДФЈ владе, НОВЈ је 1. марта 1945. године била преименована у Југословенску Армију. Тиме је традиционална реч “војска” коначно била замењена “армијом”, по угледу на савезнике, како оне на Западу, тако и оне на Истоку. И организационо, и кадровски и идеолошки, Југословенска Армија је све више изгледала као РККА, а од јесени 1944. године су већ совјетски инструктори припремали њен прелазак на фронтални облик борбе, док су први кадрови НОВ већ били на обуци у СССР-у.¹⁶²⁶

Њено реструктурирање је било последица неколико фактора. Прво, приближавајући се победи и крају рата, војска, из које је партија до тада црпела партијске кадрове, више није била поуздани извор кадровске регрутације јер је после уласка у Београд НОВЈ прогласила мобилизацију. Тако партизанска герила више није била добровољачка војска, већ војска мобилисана снагом државног закона што је почело да мења њен карактер али није могло да нагризе позиције које су КПЈ и њени политички комесари већ имала унутар партизанских јединица.¹⁶²⁷ Мобилизацијом, међутим, НОВЈ није била проширена први пут војницима разноликим по својим верским, идеолошким и политичким уверењима. Тито је током 1944. године, на Стаљинов предлог, два пута прогласио амнестију, једном у августу, други пут у децембру 1944. године. Друга амнестија на коју се надовезала мобилизација је изазвала

¹⁶²⁶ До обуставе школовања југословенских војника у СССР-у је дошло половином 1948. године услед Резолуције ИБ-а, а дотле је на школовање у СССР било послато око 2.500 виших и нижих официра, док су у Југославију стигли бројни совјетски инструктори. У: -Bjelajac, Mile, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Beograd 1999, с. 48.

¹⁶²⁷ Bjelajac, Mile, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Beograd 1999, с. 47.

значајније промене на територији целе Југославије, а њене најважније последице су биле укупни пораст броја припадника НОВЈ и масовно дезертерство из редова хрватских домобрана.¹⁶²⁸ Управо тада, у децембру 1944. године је НДХ покушала да консолидује и реорганизује усташко-домобранске одреде, постављајући за командни кадар искључиво усташе и поштравајући казне за дезертерство.¹⁶²⁹

Са друге стране, дезертерство и прихватање амнестије је партизанима, односно КПЈ, донело нове идеолошки “непоуздане” кадрове из редова четника, усташа, ХСС-оваца, словеначких домобрана.¹⁶³⁰ Неки од њих су касније из војске били прихваћени за чланове КПЈ, али је било и оних који никада нису пристали да буду потчињени комунистима па су сукоб Тита и Стаљина искористили за одлазак у Москву или су се определили да остану у СССР-у уколико су се у време сукоба тамо већ налазили.¹⁶³¹ Поставило се и питање како поступити са онима који после истека предвиђеног рока за амнестију буду пришли партизанима. Са њима је, како неки извори наводе, требало поступити тако да им се стави до знања да они не могу бити једнако третирани чланови војске као и они који су јој се прикључили током амнестије, те да би такве “случајеве” пре требало ставити у радне логоре него у ударне батаљоне.¹⁶³² Амнестија, упркос наређењу врха партије и војних структура, није била добро прихваћена међу старијим борцима НОВЈ.

Омасовљење војске је захтевало њене организационе промене.¹⁶³³ На јесен 1944. године су осниване посебне војне формације као што су, на пример, били везисти или пропагандно одељење, санитет и сл. Крајем 1945. године су при Министарству за народну одбрану били формиран штабови појединих родова војске. У јануару 1945. године Тито је основао Прву, Другу и Трећу Армију, а после проглашења НОВЈ у ЈА је прогласио и постојање Четврте Армије. Реорганизација је била завршена у мају када је била основана и

---

¹⁶²⁸ У НОВЈ/АЈ су од 1944-1947. године била примљена 1.963 официра из хрватског домобранства, 215 из немачке, 322 из бугарске, 124 из италијанске, 18 из мађарске, 4 из албанске фашистичке војске, 727 из јединица Драже Михаиловића и 17 официра ЈВ из Египта. - Вјелажас, Миле, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Београд 1999, с. 47.

¹⁶²⁹ Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, с. 226.

¹⁶³⁰ Већи прилив официра из војске Краљевине Југославије је био забележен током 1944. године. У морнарицу је таквих било примљено 245, а у ваздухопловство 220. По повратку из заробљеништва била су прихваћена 733 официра, а потом 1946/7. године још 1.283 (међу њима и 12 генерала) који су већином били српског порекла. У: - Вјелажас, Миле, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Београд 1999, с. 47.

¹⁶³¹ *Између две отаџбине. Југословенски политички емигранти у Совјетском Савезу 1948-1956. Документи Управе државне безбедности ФНР Југославије*, ур: Милорадовић, Горан, Тимофејева, Алексеј, Београд 2016, с. 17-19.

¹⁶³² Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, с. 229.

¹⁶³³ Мобилизацијом је партизанима у Словенији пришло око 40.000 нових бораца, у Македонији око 24.000, у Србији је до краја рата са 20.000 број бораца био повећан на око 250.000 мобилисаних (само у Београду 28.000, од чега 8.000 добровољаца), Мобилизацији се није одазвало око 2.500 бораца, од мобилисаних је 7.000 дезертирало, а са Михаиловићем се повукло око 9.000 бораца. Према: Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*. Zagreb 2006, с. 223.

Пета армија са укидањем главних штабова Србије и Македоније. Последњи су били укинати Главни штабови Хрватске и Словеније.

Омасовљење војске и њено идеолошко разводњавање је захватило чак и најелитније војне одреде попут КНОЈ-а у који су, по правилу, били регрутовани само комунисти, док је обавештајна служба била обухваћена деловањем “непријатељских агената” услед чега је Партија приступила њеном “чишћењу”. Политичко стање у војним јединицама се за комунисте кварило и захваљујући чињеници да су читаве групе из разних крајева Југославије, иначе ненаклоњених комунистима, пристизале у партизане. Услед тога, оспособљавање старијих бораца за политичку индоктринацију млађих је постао императив партијског деловања у војсци па је у децембру 1944. године било формирано пропагандно одељење Врховног штаба. С тим у вези, ОЗН-а и војни комесари су добили нови задатак – писање биографија и карактеристика. Уз наведене процесе реструктурирања војске и чишћење кадрова по “националистичкој линији” које му је претходило, војска се постепено, уз Народни фронт, профилисала у основни стуб будуће власти чија је функција била чување идеје “братства и јединства”.¹⁶³⁴

Систем који је до краја 1947. године био постављен у Југославији, реструктуриран је после сукоба Тита са Стаљином, а као шира последица су уследила реструктурирања система и у остатку источне Европе.¹⁶³⁵

---

¹⁶³⁴ У читавом периоду од 1945 до 1991. године, једна од најважнијих преокупација државног (комунистичког) и војног руководства је била да се национална структура што више прилагоди националној структури становништва и да све нације буду подједнако представљене. У: - Bjelajac, Mile, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Beograd 1999, с. 49.

¹⁶³⁵ Примера ради, само је из војске по тој основи било уклоњено 6 генерала, 43 пуковника, 118 потпуковника, 322 мајора, 1.033 капетана, 744 поручника, 636 потпоручника, 457 подофицира. У: -Bjelajac, Mile, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Beograd 1999, с. 48.

Закључак

Без обзира на различите позиције и развојне путеве током међуратног и ратног периода, Румунија, Бугарска и Југославија су на крају Другог светског рата прошле кроз истоветне процесе изградње социјализма. Крајњи исход тих процеса је био везивање све три земље за совјетску сферу утицаја током периода “народне демократије”.

Најважнија разлика међу посматраним државама је проистекла из чињенице да се на југословенској територији током рата развио партизански покрет из којег је израсла послератна структура власти, док је у Румунији и Бугарској, које су се тек у септембру 1944. године нашле на савезничкој страни, власт била изграђивана посредно, путем деловања Савезничких контролних комисија и уз присуство туђе војне силе на домаћем терену. Заједничко за све три државе је да се структура власти у њима изграђивала искључиво у складу са савезничким договорима и под њиховим надзором. Савезничка борба за инсталирање поуздане структуре власти у свакој од посматраних земаља се у ствари сводила на борбу за елиту власти, док се на нижим нивоима структура власти репродуковала по налогу елите власти, претходно делегиране од стране савезника. Међусавезничке несугласице око кадровске политике у све три државе су биле условљене почетком Хладног рата.

Предуслов комунистичког освајања власти у Румунији, Бугарској и Југославији, и подизање социјализма на ниво званичне државне идеологије и политичког система у њима, је био савезнички консензус да се тако нешто и догоди. Последица савезничког договора да наведене земље припадну совјетској сфери утицаја је била присуство трупа Црвене армије у њима. Црвена армија је у Румунији и Бугарској била главна потпора комунистичком освајању државних институција, овладавању структурама оних партија које су се нашле у “народним фронтима”, у комунистичком овладавању домаћим економијама и културама. У Југославији су трупе Црвене армије помогле партизанском покрету, не само да из Србије протера нацистичког окупатора, већ да кроз тај процес прогона окупатора спроведе и онај други процес – изградње новог система власти у Србији.

После савезничког консензуса и совјетске војне силе, главни оперативни фактор освајања власти су биле локалне комунистичке партије које су биле део једне далеко веће мреже – Коминтерне (после 1943. године је то био “Институт 100”). Свака од партија је имала уже језгро, које је чинило неколико људи, и које је, у основи, било најважније за операционализацију плана освајања државне структуре власти и друштва. У Румунији и

Бугарској су та језгра била некозистентна. У Румунији се током рата развило неколико центара од по два-три човека, па су ти центри до краја рата имали супарничке односе који су се често завршавали политичком, а некада и физичком, дисквалификацијом слабијег центра. Отуда је Стаљин наредио да до јесени 1945. године румунска партија мора имати “колективни орган” на врху партије, што није умањило међусобна партијска трвења проистекла из ривалитета домаћих и московских кадрова. У Бугарској је случај био нешто специфичнији јер су се главни кадрови, попут Димитрова и Коларова, све до јесени 1945. године, налазили у Москви, а као важнији домаћи кадрови су се издвајали Цола Драгојчева, Трајчо Костов, Добри Терпешев и Антон Југов. У случају југословенске партије Титов ауторитет је био неприкосновен и растао је са порастом значаја партизанског покрета у савезничким плановима за Југославију.

Партијско језгро је обично било окружено са неколико пробраних и оданих партијских кадрова који су заједно чинили Политбиро. Политбиро је партијску вољу даље спроводио у Централном комитету, а овај преко нижих комитета све до “базе”. Партија је своју вољу државним институцијама и друштву наметала постепено, освајањем административног апарата, од чега је најважније било партијско кадровско позиционирање у владама све три државе. Испоставило се да су у све три државе комунисти тежили да овладају и да чврсто контролишу најпре Министарство унутрашњих послова, а затим и правосуђа, док је друго “министарство силе” (Министарство надлежно за војна питања) у Румунији и Бугарској било постепено “освајано” кроз процесе кадровских чистки и постављање комунистичких кадрова на што је могуће боља места у војној хијерархији. Ни у Румунији, ни у Бугарској процес потпуног овладавања војном структуром није био завршен до 1948. године, иако је у Бугарској партија до тада успела да се обрачуна са Дамјаном Велчевим и да га уклони са врха војне структуре. У Југославији је случај био другачији јер је Тито од почетка војну структуру чврсто држао у својим рукама, задржавајући за себе у првој југословенској влади позицију врховног команданта и чин маршала.

Присуство комуниста у првим послератним владама није одражавало стварну позицију комуниста у укупној структури власти и у друштву. Њихово кадровско присуство у тек неколико министарстава у првим владама у све три земље је било чињеница услед које се западним Савезницима чинило да на Балкану неће бити уведен комунизам, што није била исправна процена јер су, без обзира на слабу заступљеност у владама као репрезентативним институцијама, комунисти били далеко снажнији и присутнији у осталим деловима државних структура, као и у друштвима посматраних земаља. Отуда се кадровска анализа, односно заступљеност комунистичких кадрова у влади, не може узимати као једини критеријум процене политичког усмерења одређене земље.

Овладавање државним институцијама није било довољно да би се власт изградила по стаљинистичком моделу чему су локалне комунистичке партије тежиле. Изван државних структура су остале масе становништва којима је партија овладала преко форме народног фронта, стављајући постепено под контролу синдикате, женске организације, омладину, ствараоце, спорт, односно целокупно друштво. Кључни механизам освајања ванинституционалних сегмената друштва се сводио на партијско кадровско овладавање комитетима “народних фронта”. Комитети “народних фронта” су путем својеврсних персоналних унија били повезани са државним институцијама на нижим административним нивоима што је обезбеђивало синхронизованост, усмереност и контролу партијске инструкције и воље од “врха” до “базе”.

Да би уопште комунисти дошли на власт и домогли се првих позиција у структури власти (посебно у Румунији и Бугарској), биле су им потребне шире коалиције попут “народних фронта” јер су балканске комунистичке партије биле мале (са изузетком средње развијене југословенске партије), док су остале “фронтоске” партије, посебно у Румунији и Бугарској, биле масовне и утемељене њиховим друштвима. Те “фронтоске” партије су, уз савезнички консензус, комунистичким партијама обезбеђивале легитимитет приликом њиховог “историјског наступања” у балканским земљама, односно у њиховим првим корацима ка овладавању системом власти. Главни комунистички савезници у “фронтосима” су били балкански “земљорадници”, за које данас знамо да су њихове партијске елите представљале британску експозитуру политичког утицаја на Балкану. “Сусретом” комуниста и “земљорадника” у институцији “народног фронта” отелотворена је совјетско-британска сарадња на највишем, савезничком нивоу, објављена на Техеранској конференцији.

Британски стратеги никада нису планирали да Британија буде потпуно искључена из “балканских послова”, већ да њено присуство у већој мери буде ограничено совјетским војним, политичким, економским и културолошким утицајем у Румунији и Бугарској, док су у Југославији очекивали равноправну позицију са СССР-ом. Структура власти је у посматраним балканским земљама у великој мери била изграђивана управо на основу октобарске процентуалне поделе (1944) коју су постигли Черчил и Стаљин, захваљујући којој су позиције локалних комуниста биле снажне у структурама власти до сусрета “велике тројице” на Јалти. Та конференција није донела конкретне промене у структурама власти у све три државе, уз изузетак краткотрајног снажнијег присуства западних Савезника, преваходно Америке, на јесен 1945. године, посебно у Савезничким контролним комисијама у Румунији и Бугарској. Ни то краткотрајно снажније присуство америчких представника у савезничким контролним комисијама које су имале извршну власт у Румунији и Бугарској, није суштински променило социјалистички/комунистички правац изградње власти у њима.

Почетак Хладног рата се најснажније изражавао кроз чишћење представника западних Савезника у структурама власти, посебно “одрезивањем” десних крила “фронтонских” партија. “Салама тактика”, која је подразумевала одрезивање непожељних личности и њима оданих људи и, после обрачуна са “десним крилима” фронтонских партија је била усмерена на борбу за њихове “центре”. Упоредо са тактиком овладавања структурама “фронтонских партија”, изванфронтонска опозиција је из будућег политичког живота и из структуре власти била дисквалификована репресијом и, против опозиције усмереним, законодавством. У обрачуна са опозицијом, како са оном изванфронтонском, тако и са оном фронтонском, партија се обрачунавала уз помоћ партијске полиције и војске.

Структуре власти које су после другог светског рата у периоду “народне демократије” биле изграђене у Румунији, Бугарској и Југославији, нису биле аутентичне, балканске структуре власти, поникле из домаћих култура, са усмерењем заштите националних интереса и са степеном самосвести којом би се балканске елите власти могле одупрети спољним притисцима. Питање је да ли су, и у којој мери, и предратне структуре власти биле независне од спољних утицаја. Међутим, за послератне системе власти у посматраним балканским земљама се сада већ поуздано може рећи да су то биле имплементирани структуре власти, изникле из строго контролираних процеса. Елита власти је у великом степену у све три земље економски и културолошки била везана за спољне центре политичког и културолошког утицаја.

Одабрана елита власти је у све три земље, добивши током рата од великих сила мандат за тај посао, произвела локалне структуре власти које су представљале саставне делове много ширег система проистеклог из Другог светског рата: у политичком аспекту локалне структуре власти су постале део будућег “Источног блока”, а у културолошком аспекту су балканска друштва преко својих структура власти била везана за масовна, потрошачка друштва стандардизованих понашања и жеља, каква су постојала и на “истоку” и на “западу”. По својој форми и суштини увезени облик структуре власти је са собом доносио и нове културолошке моделе што би спадало у најдалекосежнију последицу успостављања социјализма на Балкану. Имплементација, балканским друштвима несвојствених, структура власти, које нису постепено израстале из његових историјских, друштвених и културолошких карактеристика, неминовно је водило је ка брзим, наглим, често и насилним, променама у структури личности “Балканаца”, а почетак те промене најочљивији је на језичкој равни. Социјализам стаљинистичког типа није био систем иманентан Балканцима, као што ни претходни либерално-капиталистички није одговарао степену развоја балканских друштава која су се увек налазила “на периферији развијеног света”.

Извори и литература

Архивски извори:

Foreign Relations of the United States (FRUS)

National Archives and Records Administration (NARA)

Централни државни архив, Софија:

- 1) Фонд централног комитета бугарске Комунистичке партије (ЦК БКП)
- 2) Национални савет Отаџбинског фронта
- 3) Регентство
- 4) Председништво Народне републике Бугарске, кабинет Председништва
- 5) Национални комитет Отаџбинског фронта, Конгреси

Протоколи Политбироа и Централног комитета БКП, 1944-1989:

- 1) Политбиро централног комитета БКП - <http://politburo.archives.bg/bg/2013-04-24-11-12-48/dokumenti/1944-1949>
- 2) Пленуми централног комитета БКП - <http://politburo.archives.bg/bg/2013-04-24-11-09-24/1944-1949>
- 3) Личности, чланови Политбироа БКП - <http://politburo.archives.bg/bg/lichnosti/chlenovenapb?Name=Value>

Државни архив, Видин:

- 1) Окружни комитет Бугарске комунистичке партије, Видин, 1944-1959
- 2) Градски комитет Бугарске комунистичке партије, Видин, 1941-1979

Архив Југославије:

- 1) Канцеларија маршала Југославије
- 2) Централни комитет СКЈ:
  - Комисија за народну власт
  - Комисија за развој СКЈ и кадровску политику
  - Комисија за међународне односе и везе – Бугарска
  - Комисија за међународне односе и везе – Румунија
  - Комисија за међународне односе и везе – СССР
  - Социјалистички савез радног народа Југославије
  - Опуномоћство ЦК СКЈ за организацију СК у ЈНА
  - Фонд ЦК СКЈ – Идеолошка комисија
- 3) Фонд Моше Пијаде
- 4) Збирка Драгољуба Јовановића

Архив Турну Северин, Румунија

:

- Комунистичка партија Румуније, Комитет области Мехединци

Историјски архив Неготин:

- Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове, 1945-1952.
- Срески комитет СКС Неготин, Записници и материјали са састанака 1947-1955.
- Срески комитет СКС Неготин, Регистар кажњених чланова КПС 1948, 1950, 1951, 1952.
- Срески комитет СКС Неготин, Комисија за кадрове 1947-1959.

Збирке извора:

27. mart 1941. *Tematska zbirka dokumenata*. Petranović, Branko, Žutić, Nikola, Beograd 1999.

Adrian Cioflâncă, Lucijana M. Jinga, *Represiune și control social în România comunistă, Anuarul institutului de investigare a Crimelor Comunismului și memoria exilului Românesc*, Volumele V-VI, 2010-2011.

България в секретния архив на Сталин. От правителството на Кимон Георгиев до смъртта на Сталин, София 2005.

Горяните, Сборник документи, Том 1, 1944-1949, София 2001.

Дипломатически документи по участието на България във Втора световна война. Дневници на Министерство на външните работи в правителствата на Георги Кьосеиванов, проф. Богдан Филов, Добри Божилков, Иван Багрянов, Константин Муравиев (1939-1944), съставители Билярски Цочо, Гезенко Иванка, София 2006.

Държавна сигурност и промените в България, септември 1944-декември 1947, София 2010. *Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945-1978*, приредили: Радмила Радић, Момчило Митровић, Београд 2012.

Izvori za istoriju Jugoslavije, Politbiro centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije 1945-1948, priredio: Branko Petranović, Beograd 1995.

Izvori za istoriju SKJ Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945, knj. 22, (1. januar – 4. mart 1945), Beograd 1996.

Izvori za istoriju SKJ Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945, knj. 23, (1. januar – 4. mart 1945), Beograd 1996.

Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija 1941-1945, knjige 17-23, priredio: Milovan Dželebdžić, Beograd 1986.

Између две отаџбине. Југословенски политички емигранти у Совјетском Савезу 1948-1956.

Документи Управе државне безбедности ФНР Југославије, ур: Милорадовић, Горан, Тимофејев, Алексеј, Београд 2016.

Josip Broz Tito. Govori i članci, I, Naprijed – Zagreb , 1959.

Josip Broz Tito. Govori i članci, II, Naprijed – Zagreb , 1959.

Jugoslavija 1918/1988. Tematska zbirka dokumenata, Ur. Branko Petranović, Momčilo Zečević, Beograd 1988.

Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943-1945. Dokumenti, Petranović Branko, Ljubljana 1981.

Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbii din România și relațiile româno-iugoslave studiu și documente (1944-1949)*, Timișoara, 2004.

Југословенско-совјетски односи 1945-1956. Зборник докумената, Београд 2010.

Народна демократија или диктатура; Христоматия по история на България 1944-1948, Софија 1992.

Novi ustavi. Zbirka ustava donetih posle Drugog svetskog rata, Beograd 1948.

Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945. Документи и материјали, Ур: Стојановић Станислав, Петрановић Бранко, Вукасовић Косара, Костић Урош, Штрбац Чедомир, Стаматовић Милоје, Бухаркин Игор, Васиљева Нина, Островидов Јуриј, Београд 1996.

Politica de cadre a partidului muncitoresc român 1948-1955, București 2008.

Rezistența anticomunistă din sud-vestul României, Opresiune și rezistența, Documente, Vol. III, Craiova 2007.

Rezistența anticomunistă din sud-vestul României, Opresiune și rezistența, Documente, Vol. II, Craiova, 2006.

Rezistența anticomunistă din sud-vestul României. Colectivizarea agriculturii. Realități și aparențe.

Documente, Vol. IV, Craiova, 2008.

România, Viața politică în documente 1947, Arhivele statului din România, București 1994.

România. Viața politică în dokumente, 1945. București 1994.

Совещания Коминформа 1947, 1948, 1949, Документы и материалы, Москва 1998.

Срби о Русији и Русима. Од Елизавете Петровне до Владимира Путина (1750-2010): Антологија, ур: Јовановић, Мирослав, Београд 2011, с. 498.

Tajna prepiska Churchill-Staljin, 1941-1945, Zagreb 1965.

Tito-Churchill, strogo tajno, ur. Dušan Biber, Zagreb.

UACDSR sau Sârbii din România pe baricadele Războiului rece, Andrei Milin, Miodrag Milin, Timișoara 2009.

Установяване и укрепване на народнодемократичната власт, септември 1944 – май 1945, София 1969.

Yugopapir, <http://www.yugopapir.com/2016/01/prota-mihajlo-smiljanic-predsednik.html>

Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943-1945, прир. Branko Petranović, Ljiljana Marković, Beograd 1991.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, ur: Jovan Vujošević, Beograd 1981.

Општи прегледи и монографије:

A. I. Sobolev, *People`s Democracy, A new form of political Organiyation of Society*, Moscow 1954.

Avramovski, Živko, *Balkanska antanta (1934-1940)*, Beograd 1986.

Антонијевић, Ненад, *Косово и Метохија 1941-1945. година. Ратни злочини*, Београд 2017.

Баева, Искра, Калинова, Евгения, *Следвоеното десетилетие на българската външна политика (1944-1955). Лекционен курс*, София 2003.

Barker, Elizabet, *Britanska politika na Balkanu u II svijetskom ratu*, Ljubljana 1978.

Bernard Lewis Faber, *The social structure of Eastern Europe. Transition and Process in Czechoslovakia, Hungary, Poland, Romania and Ygoslavia*, New York 1976.

Bilandžić, Dušan, *Istorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Zagreb, 1979.

Bivor, Entoni, *Drugi svetski rat*, I Tom, Beograd 2014.

Bivor, Entoni, *Drugi svetski rat*, II Tom, Beograd 2014.

Vjelajac, Mile, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991*, Beograd 1999.

Богетић, Драган, Ковачевић, Слободанка, *Хронологија југословенско-бугарских односа 1878-2003*, Београд 2003.

Bran, Mirel, *Vânătorul de securiști*, Cluj-Napoca 2010.

Buzatu, Gheorghe, *O istorie a petrolului românesc*, Iași: Casa Editoriala Demiurg, 2009.

Везенков, Александър, *Властовите структури на българската комунистическа партия 1944-1989*, София 2008.

Вилијамс, Хердер, *Падобранци, патриоти и партизани. Управа за специјалне операције у Југославију 1941-1945*, Београд 2009.

William Taubman, *Stalin`s American policy. From Entente to Détente to Cold War*, New York 1982.

Woller, Hans, *Geschichte Italiens im 20. Jahrhundert*, München 2010.

Wayne S. Vucinich, *War and Society in East Central Europe, At the Brink Of War and Peace: The Tito-Stalin Split in a Historic Perspective*, New York 1982.

Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Београд 1999.

Восточная политика Румынии в прошлом и настоящем (конец XIX – начало XX вв.), Российский институт стратегических исследований, Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, Москва 2011.

Vodušek-Starič, Jera, *Kako su komunisti osvojili vlast 1944-1946*, Zagreb 2006.

Vukliš, Vladan, *Sjećanje na Španiju. Španski građanski rat u jugoslovenskoj historiografiji i memoaristici 1945-1991*, Banja Luka, 2013.

Galbraith, John Kenneth, *Anatomija moći*, Stvarnost-Zagreb, 1983.

Giurescu, C. Dinu, *Romania`s Communist Takeover: The Rădescu Government*, New York, 1994.

Giuseppe Boffa, *Povijest Sovijetskog Saveza II*, Opatija 1985.

Gligrorijević, Branislav, *Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992.

Glišić, Venceslav, *Susreti i razgovori. Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd 2010.

Gordon, Skiling, *The Governments of Communist East Europe*, USA 1966.

Груев, Михаил, *Между Петолъчката и полумесеца, Българите мюсюлмани и политическият режим (1944-1959)*, София 2003.

Гулић, Милан, *Краљевина Југославија и Дунав. Дунавска политика југословенске краљевине 1918-1944*, Београд 2014.

Давутоглу, Ахмет, *Стратегијска дубина*, Београд 2014.

Deletant Dennis, *Romania under communist rule*, Bucharest 2006.

Dimić, Ljubodrag, *Agitprop kultura: Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd, 1988.

Димић, Љубодраг, Стојановић Дубравка, Јовановић, Мирослав, *Србија – 1804-2004: Три виђења или позив на дијалог*, Београд, 2005.

Dimitrov, Vesselin, *Stalin`s Cold War, Soviet Foreign Policy, Democracy and Communism in Bulgaria*, New York, 2008.

Dragišić, Petar, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944-1949*, Beograd 2007.

Dubravka, Stojanović, Vučetić, Radina, Petrović Todosijević, Sanja, Manojlović Pintar, Olga, Radić, Radmila, *Novosti iz prošlosti. Znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije*, Beograd 2010.

Ђорђевић, Димитрије, *Огледи из новије балканске историје*, Београд 1989.

Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema, Istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2002.

Ernst Nolte, *Fašizam u svojoj epohi; francuska akcija, italijanski fašizam, nacional-socijalizam*, Beograd 1990.

Живојиновић, Р. Драгољуб, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998.

Živojinović, R. Dragoljub, Vatikan, *Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*, Beograd 2007.s

Знеполски Ивайло, *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория*, София 2008.

Исић, Момчило, *С народом, за народ, о народу. Сретен Вукосављевић 1881-1960*, Београд 2012.

Ioan – Aurel Pop, Ioan Bolovan, *History of Romania*, S. L.E.A.

Иследвания по история на социализма в България 1944-1989, Ур: Кандиларов, Евгений, Турлакова, Таня, Манолов, Емануил, София 2010.

Ionescu, Ghița, *The Politics of the European Communist States*, New York 1967.

Ionița, GH. L, *Istoria Românilor – de la 23. August 1944 pâna în prezent. (Evenimentele și personalități postbelicesub semnul controversiei)*, București 2001.

Istorija rumunskog naroda, ур: Ocetea, Andrej, Matica srpska, Novi Sad 1979.

Историја Савеза комуниста Југославије, ур: Морача, Перо, Стојановић, Станислав, Београд 1958.

История на Народна република България. Режимът и обществото. Ур: Ивало Знеполски, Софи 2009.

Јовановић, Мирослав, Радић, Добривој, *Криза историје. Српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009.

Јовановић, Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Београд 2006.

Јовановић, Мирослав, *Срби и Руси 12-21. век (Историја односа)*, Београд 2012.

Југословенско-британски односи, ур. Петар Качавенда, Београд 1988.

John R. Lampe, *Yugoslavia as History. Twice there was a country*, Cambridge University Press 1996.

Jovanović, Vladan, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd 2002.

Kalvokorezi, Piter, Vint, Gaj, *Totalni rat*, Beograd 1987.

Kisindžer, Henri, *Diplomatija*, Beograd, 1999.

Корнай, Янош, *Социалистическата система. Политическа икономия на комунизма*, София 1996.

Кремптон, Ричард, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003.

Луджев, Димитър, *Град на две епохи, История на обществените групи в Българските градове в средата на XX век*, София 2005.

Lucian Voia, *Mitologia științifică a comunismului*, București 1999.

Милин, Андреј, *Милин Миодраг, ССКДУР или Срби из Румуније на барикадама Хладног рата*, Темишвар 2009.

Милићевић, Наташа, *Југословенска власт и српско грађанство 1944-1950*, Београд 2009.

Милорадовић, Горан, *Лепота под надзором. Совјетски културни утицаји 1945-1955*, Београд 2012.

Митровић, Андреј, *Фашизам и Нацизам*, Београд 2009, с. 8-11.

Михаил Гелер, Александар Некрич, *Утопија на власти, историја Совјетског Савеза*, Подгорица 2000.

Мтодиев, Момчил, *Машина за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическата държава*. София 2008, с. 15.

Milosavljević, Petar, *Radnički pokret u Rumuniji (1870-1917)*, I, Beograd 1977.

Milosavljević, Petar, *Radnički pokret u Rumuniji (1917-1941)*, II, Beograd 1981.

Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2019)*, Polirom 2010, București.

Mužić, Ivan, *Masonstvo u Hrvata: masoni i Jugoslavija*, Zagreb 1989.

Николић, Коста, *Историја Равногорског покрета 1941-1945, Књига друга. Србија под окупацијом*, Београд 2014.

Николић, Коста, *Италијанска војска и четници у Другом светском рату 1941-1943*, Београд 2009.

Николић, Коста, *Мит о партизанском југословенству*, Београд 2015.

Николић, Коста, *Прошлост без историје. Полемике у југословенској историографији 1961-1991*, Београд 2003.

Николић, Коста, *Савезници и покрети отпора у Југославији у Другом светском рату 1941-1945*, (Друго издање у припреми)

НРБ от началото до края, Ур: Ивайло Знеполски, София 2011.

Obradović, Marija, „*Narodna demokratija*“ *и Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd 1995.

Огнянов, Любомир, *Държавно-политическата система на България 1944-1948*, София 1993.

Павловић, К. Стеван, *Хитлеров нови антипоредок. Други светски рат у Југославији*, Београд 2008.

Парушева, Добринка, *Правителственият елит на Румъния и България втората половина на XIX и началото на XX век. Социална история*, София 2008.

Peter Zwick, *National Communism*, Boulder, Colorado, 1983.

Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992.

Перовић, Латинка, *Српски социјалисти 19. века. Прилог историји социјалистичке мисли*, Београд 1995.

Перовић, Латинка, *Српско-руске револуционарне везе. Прилози за историју народњаштва у Србији*, Београд 1993.

Петер Бартл, *Албанци*, Београд 2001.

Петрановић, Бранко, *Југословенско искуство српске Националне интеграције*, Београд 1993.

Петър Воденичаров, *Социолингвистика*, Софија 2007.

Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015.

Попов, Д, Божилов, И, Георгијева, Ц, Косев, К, Пантев, А, Баева, И, *Историја Бугарске*, Приредио: Пириватрић, С, Београд 2008.

Pirjevec, Jože, *Tito i drugovi*, I deo, Beograd 2013.

Popović, B. Nikola, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1988.

Portmann, Michael, *Die kommunistische Revolution in der Vojvodina 1944-1952. Politik, Gesellschaft, Wirtschaft, Kultur*, Wien 2008.

Radelić, Zdenko, *Križari:gerila u Hrvatskoj 1945-1950*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011.

Радојевић, Мира, *Милан Грол*, Београд 2014.

Ристовић, Милан, *На прагу Хладног рата. Југославија и грађански рат у Грчкој (1945-1949)*, Београд 2016.

Ричард Клог, *Историја Грчке новог доба*, Београд 2000.

Румыния. *Истоци и современно состояние внешнеполитического позиционирования государства*. Российский институт стратегических исследований, Москва, 2013.

Ristović, Milan, *Nemački „Novi poredak“ i Jugoistočna Evropa 1940/41 – 1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991.

Ristović, Milan, *Turska osmatračnica. Jugoslovensko-turski odnosi u Drugom svetskom ratu i njihov balkanski kontekst*, Beograd 2013.

Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion, Lessons from Eastern Europe*, Cambridge University Press 2001.

Sasson, Donald, *Togliatti e il partito di massa il PCI dal 1944*, Roma 2014.

Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске Православне Цркве*, књ. III, Београд 1991.

Стеван Павловић, *Историја Балкана*, Београд 2001.

Scurtu, Ioan, Buzatu Gheorghe, *Istoria Românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999.

Skilling, H. Gordon, *The Governments of Communist East Europe*, New York, 1966.

Timofejev, J. Aleksej, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945*, Beograd 2011.

„*Transformarea socialistă*”. *Politici ale regimului comunist între idologie și administrație*, coord. Ivan, Ruxandra, Iași, 2009.

Francois Fejto, *A History of the People`s Democracies*, Harmons Worth 1974.

History of Romania. Compendium, Edited by Pop, Ioan-Aurel, Bolovan, Ioan, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2006.

Hoptner, B. Jacob, *Jugoslavija u krizi 1939-1941*, Rijeka 1973.

Chris Harman, *Bureaucracy and Revolution in Eastern Europe*, London 1974.

Crampton, R. J, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, New York 1994.

Cvetković, Srđan, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd 2006.

Џон Л. Гедис, *Хладни рат*, Београд 2003.

Ș. Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București 2002.

Șandru, Dumitru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București 2007.

Quinlan, D. Paul, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, Iași, 1995.

Чланци:

Ајрапетов, Олег Рудолфович, “Русија између Србије и Бугарске у Првом светском рату”, *Годишњак за друштвену историју*, X/1-3, Београд 2003.

Alexandrescu, Ion, „Rolul Tovarășilor de drum din guvernul Petru Groya în viiunea P.C.R”, 6 *Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 121-133.

Борковић, Милан, “Оснивачки конгрес КП Србије и његов значај”, *Оснивачки конгрес Комунистичке партије Србије. Зборник радова*, Београд 1988.

Vesa, Vasile, „Conferința de la Yalta și instaurarea guvernului condus de Petru Groza”, 6 *Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 41-48.

Vesa, Vasilie, „Conferința de la Yalta și instaurarea guvernului condus de Petru Groza”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 41-48.

Винавер, Вук, “КПЈ и проблеми одбране Југославије и Балкана од фашистичке експанзије и агресије”, *Историјски часопис*, XXIII, Београд 1976.

Вуклиш, Владан, “Историографија, сјећање и Шпански грађански рат: свијет и Југославија”, *Годишњак за друштвену историју* 2012/2, Београд 2012, с. 105-123.

Груев, Михаил, Комунистическият елит в България – генезис и еволуция, <http://www.razum.org/bg/archive/123-komunisticheski-elit-v-bulgaria-genezis-i-evolutziq.html>, 13.01.2017.

Ghibianski Leonid, „U.R.S.S. Și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în europa orientală”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 254-261.

Ghibianski Leonid, „U.R.S.S. Și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în europa orientală”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 254-261.

György, Litvan, „Hungarian Salami-tactics: Planning the Communist Takeover (1945-1948)“, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 207-214.

Драгишић, Оливера, “Перцепција Истока, Запада и самоперцепција у југословенској штампи 1948-1949. године”, *Токови историје* 2/2015, Београд 2015.

Драгишић, Петар, “Енглеско-америчко-југословенски клуб у Београду 1930-1941”, *Годишњак за друштвену историју* VII-1/2000, Београд 2000, с.71-90.

Deletant, Dennis, „British Policy towards Romania: 23. August 1944 – 6. March 1945”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 102-114.

Duțu, Alesandru, „Poziția armatei române față de evenimentele politice din primele luni ale anului 1945”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s.158-163.

Јовановић, Мирослав, “20. октобар: од ослобођења до окупације Београда (радикална трансформација једног политичког симбола), *Ослобођење Београда 1944. године. Зборник радова*, Београд 2010, 505-523.

Јовановић, Мирослав, “Пресликана или самобитна друштвена изградња: компаративна анализа устава ФНРЈ (1946) и “Стаљинског” устава СССР-а (1936), *Токови историје* 1-2/2008, Београд 2008, с. 280-291.

Јовановић, Мирослав, “Стаљинизам”, *Историјски гласник*, 1-2, 1993.

Klein, Günter, Începuturile rezistenței antisovietice în România (23. august 1944 -6 martie 1945), *6 martie 1945. Începuturile comunizării româniei*, București, 1995.

Levy, Robert, „Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime“, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 78-90.

Милорадовић, Горан, “Праx праху: стаљинистички погребни ритуали у социјалистичкој Југославији”, *Годишњак за друштвену историју* XIV, 1-3/2008, Београд 2008, с. 83-106.

Милорадовић, Горан, “Хегемонисти и револуционари. Хегемонисти и револуционари. КПЈ/СКЈ и културна елита у Југославији средином 20. века“, у: *Историја 20. века*, 2, 2008, стр. 371–389.

Милорадовић, Горан, “‘Хегемонисти’ и ‘револуционари’: КПЈ/СКЈ и културна елита у Југославији средином 20. века”, *Историја 20. века*, 2/2008, Београд 2008, с. 371-388.

Милорадовић, Горан, „У трагању за ‘новим човеком’: врхунац културне сарадње Југославије и Совјетског Савеза 1944–1948.“, у: *Ослобођење Београда 1944. године*, Зборник радова, Београд 2010, стр. 419–436.

Nikolić, Kosta, Dimitrijević B. Bojan, „Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „narodnih neprijatelja 1944“, *Istorija 20. veka*, XVIII/2, Beograd 2010.

Oșca, Alexandru, Chirițoiu, Mircea, „Considerații privind rezistența organelor militare ale statului român față de ocuparea țării de către armata roșie 23. august 1944-6. martie 1945”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 262-278.

Паповић, Драгутин, “Интелектуалци и власт у Црној Гори 1945-1950”, *Годишњак за друштвену историју XIX-2/2012*, Београд 2012.

Papacostea, Șerban, „Generalul Nicolae Rădescu a doua zi după instaurarea guvernului Petru Groza”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 115-119.

Pavlović, Vukašin, „Moć i političko odlučivanje“, FPN/Godišnjak, 6/2011, s. 87-104.

Pivac, Marko, „Rad britanske tajne službe u Jugoslaviji u predvečerje Aprilskog rata 1941, *Istorija 20. veka*, 2010/3, Beograd 2010, s. 192-212.

Pokivailova, T.A, „A.Y. Vyshinsky, First Deputy commissar for Foreign Affairs of the USSR and the Establishment of the Groza Government”, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 49-58.

Portman, Michael, „Communist, retaliation and persecution on Yugoslav territory during and after WWII (1943-1950)“, *Tokovi istorije 1-2/2004*, Beograd 2004, 45-74.

Ристовић, Милан, “Између `жртве у крви` и најважнијег `савезничког доприноса`: Трећи рајх и питање југоисточноевропске нафте у Другом светском рату (с посебним освртом на британске и америчке анализе)”, *Токови историје*, 1/2017, Београд.

Ристовић, Милан, Став Велике Британије према југословенско-бугарским односима (1945-1948), *Југословенско-британски односи*, Београд 1988.

Saiu, Liliana, „The US and the Coming to Power of the Groza Government“, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 91-101.

Scurtu, Ioan, Instaurarea regimurilor democrat-populare în statele din Europa centrală și de sud-est. O analiză comparativă, *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s.215-

Secașiu, Claudiu, „Serviciul de informații al P.C.R.; secția a II-a informații și contrainformații din cadrul comandamentului formațiunilor de luptă patriotice (F.L.P.) - Penetrarea serviciilor oficiale de informații (23.august 1944-6. martie 1945)", *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 146-157.

Troncotă, Cristian, „Aspecte ale bătăliei desfășurate pe frontul secret al informațiilor înainte de instaurarea guvernului dr. Petru Groza", *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 279-287.

Hlihor, Constantin, „Rolul Armatei Sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România", *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, c. 11-24.

Hlihor, Maria, „Implicatiile conventiei de armistițiu asupra evoluției vieții politice Românești", *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 25-40.

<http://inovainvest.ru/massovaya-narodnaya-demonstraciya-protiv-pravitelstva-muravieva-645.html>
Ionescu, E. Mihail, „6 martie 1945: un test al viitorului război rece?", *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 237-245.

Calafeteanu, Ion, „Schimbări în aparatul diplomatic românesc după 6 martie 1945", *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 164-171.

Constantiniu, Florin, „Prima încercare de scoatere a armatei roșii din România", *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 288-294.

Șișcanu, Ion, „Instaurarea regimului Sovietic în Basarabia 1940, 1944-1945", *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*. București 1995, s. 190-198.

Зборници радова:

6 martie 1945. Începuturile comunizării României, Redactor: Venera Achim, București, 1995.

Гавриловић, Никола, *Срби и Румуни. Српско-румунске везе кроз векове (зборник радова)*, Нови Сад 1997.

Књига о Дражи, ур. Радоје Л. Кнежевић, Свеска 2, 1944-1946, Виндзор, Канада (Српска народна одбрана), 1956.

Structuri de partid și de stat în timpul regimului comunist, Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România, Volumul III, București 2008.

Tismaneu, Vladimir, *Stalinism Revisited, The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe*, Budapest-New-York, 2009.

Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa, Sergiu Musteață, Igor Cașu, București 2011.

Мемоари, сећања, дневници:

Бретхолц, Волфганг, *Видях сгромољасването ит.*

Винаров, Иван, *Бойци на тихия фронт. Спомени на разузнавача*, Софија 1969.

Vukmanović, Svetozar-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, I, Beograd 1971.

Грегорић, Данило, *Самоубиство Југославије. Последњи чин југословенске трагедије*, Београд 1942.

Đilas, Milovan, *Razgovori sa Staljinom*, Београд 1990.

Horstenau, Glez Fon, *Između Hitlera i Pavelića*, Нови Сад 2013.

Konstantinović, Mihailo, *Politika sporazuma. Dnevničke beleške 1939-1941; Londonske beleške 1944-1945*, Нови Сад 1998.

Кодреану, Корнелије Зелеа, *Мојим Легионарима. Гвозденој гарди*, Самиздат, Београд 2002.

Крстић, Драган, *Психолошке белешке 1960-1967*, Београд 2014.

Крстић, Драган, *Психолошке белешке 1968-1973*, Београд 2015.

Крстић, Драган, *Психолошке белешке 1974-1975*, Београд 2016.

Maček, Vlatko, *Memoari*, Загреб 1992.

Nojbaher, Herman, *Specijalni zadatak Balkan*, Београд 2004.

Stojadinović, Milan, *Ni rat, ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Ријека.

Sulzberger, C. L. *Sedam kontinenata i četrdeset godina. Sažetak memoara*, Загреб 1977.

The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949, Introduced and edited by Banac Ivo, Yale University Press, 2003.

Фотић, Константин, *Рат који смо изгубили. Трагедија Југославије и погрешка Запада*. Мемоари, Београд 1995.

Чубриловић, Бранко, *Записи из туђине*, Сарајево 1946.